ÉMILE ZOLA

MUNKA

FORDÍTOTTA DÁNIEL ANNA

ELSŐ KÖNYV

I

Beauclairből kilépve Luc Froment csak úgy vaktában sétálni indult, felfelé ment a Briasi úton, a szoros mentén, ahol a Monts Bleuses két hegyfoka közt a Mionne patak zuhog lefelé. Mikor a Szakadékhoz ért - ezen a vidéken így nevezik a Quirignon Vasműveket -, a fahíd elején, félénken a korláthoz lapulva két nyomorúságos, vézna teremtést pillantott meg. Luc szíve elszorult. Az egyik egészen fiatal nő, szegényesen öltözve, szakadozott gyapjúkendője elfedte arca egy részét, a másik hat év körüli rongyos, sápadt kisfiú, a lány szoknyájába csimpaszkodott. Mindkettő merőn nézte a gyár bejáratát, és mozdulatlanul várt, a kétségbeesettek komor türelmével.

Luc is megállt és körülnézett. Szeptember dereka volt, hat óra felé járt, az alkony szomorú, nedves estébe hajlott, két napja, csütörtök óta szakadatlanul esett. Most ugyan elállt az eső, dühödt szél kergette az égen a kormos, cafatos felhőket, a réseken piszkos, sárga derengés szüremlett ki, szomorú, akár a halál. Az utat sínek barázdálták, vaskos kőkockái közé az állandó fuvarozás földet préselt, és híg sár lepte el, Brias közeli széntárnáinak a szétszóródott pora, a tárnáké, ahonnan szünet nélkül sorjáztak a kordék. A szénpor gyászba borította az egész szorost, szennyes, fekete csíkokban folyt a gyárépületen, talán még a sötét felhőket is az mocskolta be. Szüntelenül gomolyogtak a felhők, akár a füst, a szélben a balsors szomorúsága süvített, ez a vacogtató, sanda alkonyat mintha a világ végét jelezte volna.

Luc a fiatal nőtől meg a gyerektől néhány lépésnyire megállt, és hallotta, mikor a kisfiú megfontoltan és határozottan, akár egy felnőtt, azt mondja:

- Ide hallgass, nővérkém, akarod, hogy én beszéljek vele? Attól talán nem gurul annyira dühbe.

- Nem, öcsikém - mondta a nő. - Ez nem a gyerek dolga.

És csak vártak tovább szótlanul, aggodalmas beletörődéssel.

Luc a Szakadékot nézte. Múlt tavasszal, mikor először járt Beauclairben, már széjjelnézett itt a szakember érdeklődésével. Most barátja, Jordan hívására érkezett, és néhány óra alatt sok részletet hallott a vidékre nehezedő rettenetes válságról: kéthónapos szörnyű sztrájk, temérdek veszteség mindkét oldalon, a gyár erősen megsínylette a kényszerszünetet, a munkásokat pedig elcsigázta az éhség és a düh, amit tehetetlenségük csak szított. Elkeseredett viták és nagy nehezen kicsikart kölcsönös engedmények után tegnapelőtt, csütörtökön végül újra felvették a munkát. Mogorván, elégedetlenül mentek a gyárba, akár a legyőzöttek, akiket harag emészt, szívük tele szenvedéseik emlékével, sötét bosszúvággyal.

A kavarogva menekülő gyászszínű fellegek alatt a Szakadék csarnokainak és raktárainak sötét tömege messzire elnyúlt. Az ideszorult Szörny egyre tovább terjeszkedett kis városának háztetőivel. A széltében-hosszában elterpeszkedő, egymásba érő tetők színe jelezte az építkezések időbeli egymásutánját. A Szörny birodalma több hektárnyira nőtt, és vagy ezer munkást bekebelezett. A páros ablakú, hatalmas műhelyek magas, kékesbe játszó palatetői az első, sokkal szerényebb építkezések sötét téglái fölé magasodtak. Az útról a tetőkön túl látni lehetett az edzőkemencék óriás méhkasainak egyenes sorát meg a huszonnégy méter magas edzőtornyot, ahol a nagy ágyúcsöveket álló helyzetben egyszerre buktatták meg az olajfürdőben. És még magasabban kémények füstölögtek, különböző nagyságú kémények erdeje, koromleheletük belevegyült a felhők lebegő kormába, a vékony kipufogócsövek pedig szabályos időközökben engedték ki sípoló lélegzetük fehér bóbitáit. Mintha a Szörny lélegzete, a por, a gőz, amelyet szünet nélkül kilehelt, munkájának verejtéke sötét felhőbe verődött volna össze. Szervei dobogva működtek, nekilódulásai csattantak és dübörögtek, a gépek remegve

rázkódtak, a kalapácsok ritmusban csengtek, a gőzkalapácsok ütemes nagy csapkodásai harangként zúgtak, oly erővel, hogy a föld beleremegett. Közelebbről, az útszélen álló pinceféle kis épületből, ahol az első Quirignon olvasztotta hajdan a vasat, két gőzkalapács szilaj és ádáz táncának zaja hallatszott; mintha a kolosszus ütőere lüktetne, a kolosszusé, amelynek életeket emésztő kemencéi egytől egyig lángoltak.

Az alkony rőt, szomorú ködében lassanként elsüllyedt a Szakadék, még egyetlen villanylámpa sem gyulladt fel. A porlepte ablakokban sehol semmi világosság. Csak az egyik nagy műhelyből vágódott ki erős fény a nyitott kapun, mint a hulló csillag, hosszú fénycsíkkal hasította át a homályt. Az egyik kavarómunkás a kohóban nyilván most nyitotta ki a kemence ajtaját. Semmi más, egyetlen kósza szikra sem jelezte a tűz uralmát, a tűzet, amely ott dohog ebben a munkába komorodott városban, a belső tűzet, amely ott ég minden részében, a megfékezett, a leigázott tűzét, amely puha viaszként hajlítja és formálja a vasat, a föld feletti uralommal ajándékozva meg az embert, mióta az első Vulkánok diadalmaskodtak rajta.

Az iroda épületéből kiemelkedő kis torony órája hatot ütött. És Luc ismét hallotta a kisfiú vékony hangját.

- Figyelj csak, nővérkém, most fognak kijönni.

- Igen, igen, tudom - felelt a fiatal nő. - Maradj nyugton.

Ahogy a gyereket visszahúzta maga mellé, a rongyos gyapjúkendő kissé lecsúszott. Luc meglepődött, hogy milyen finomak a vonásai. Nyilván még húszon alul volt, szőke haja kócos; elkínzott keskeny kis arcát csúnyának látta, kék szeme kisírt, vértelen száján a szenvedés keserűsége. De az ócska, elnyűtt ruha alatt milyen törékeny leány test! Reszkető vékony karjával szoknyájához vonta a gyereket, aki nyilván az öccse, hiszen mindketten szőkék, borzasak, de a fiú erőteljesebbnek, határozottabbnak látszik nővérénél. Luc érezte, hogy a szánalom elhatalmasodik benne, a két ágrólszakadt pedig gyanút fogott, nyugtalankodni kezdett, hogy ez az úr, aki megállt mellettük, oly kitartóan figyeli őket. Szemlátomást főként a nőt feszélyezte a huszonöt esztendős, magas, jó vágású fiatalember, akinek arcáról lerítt az egészség és az életöröm, s akinek határozott vonásai felett tiszta homlok, a Froment-ok jellegzetes homloka boltosodott. A lány elkapta a tekintetét, mert a férfi nyílt barna szeme az ő arcát fürkészte. Majd felbátorodott, és gyors pillantást vetett rá, és látva, hogy jóindulatúan mosolyog, távolabb húzódott egy kicsit, annyira megzavarta a saját nagy boldogtalansága.

Meghúzták a harangot, a Szakadék megbolydult, a nappali műszak kifelé tódult, hogy az éjszakások felváltsák, mert a telhetetlen Szörny egy pillanatra sem nyugszik, éjjel és nappal szítja a tüzet, és kovácsolja a vasat. Most azonban elkésve jöttek ki a munkások; bár a munka csak csütörtökön kezdődött el, a legtöbben előleget kértek, oly nagy volt az ínség a családokban a két hónapig tartó szörnyű sztrájk után. Végül felbukkantak, jöttek kifelé egyesével vagy kis csoportokban, lehajtott fejjel, komoran sietve, zsebük mélyén szorongatva a kínnalbajjal keresett pénzt, amiből egy kis kenyérre futja a kicsinek, az asszonynak.

Aztán eltűntek a sötét úton.

- Ott van, ni - suttogta a gyerek. - Te is jól látod, ott megy Bourronnal.

- Igen, igen, hallgass.

Két férfi tartott kifelé, két kavarómunkás. Az egyik, Bourron társa, huszonhat éves, posztózubbonya panyókára vetve, haja, szakálla vörhenyes, közepesnél alacsonyabb, de izmos, kiugró homloka alatt hajlott orr, pofacsontjai kirajzolódnak, állkapcsa kemény, a nevetése kellemes, egészben véve hódításra termett férfi. Az öt évvel idősebb Bourron öles, sovány és inas fickó, ócska, zöldes vászonzubbony feszült rajta, hosszú arcú lófeje csapott állban

végződött, szeme bandzsa; békés embernek látszott, aki semmit sem szív mellre, és mindig valamelyik pajtása akarata uralkodik felette.

Bourron pillantása megakadt a szomorú nőn meg a gyereken, akik ott álldogáltak az út másik oldalán, a fahíd korlátjánál, és könyökével oldalba bökte társát.

- Nézd csak, Ragu, ott van Josine meg Nanet. Légy óvatos, mert rád akaszkodnak.

Ragu dühöngve ökölbe szorította kezét.

- Az istenit annak a lánynak! Elegem van már belőle, kitettem a szűrét... Majd ellátom én a baját, ha nem megy le a nyakamról!

Kapatosnak látszott, mint általában azokon a napokon, mikor többet ivott annál a három liternél, amire - úgy mondta - szüksége van, hogy a kemence parazsa ki ne szikkassza. Ebben a félig ittas állapotban főként a durva hetvenkedés sarkallta, meg akarta mutatni pajtásának, hogy bánik ő a lányokkal, mikor már rájuk unt.

- Ellátom én a baját! Elegem van már belőle!

Josine a szoknyájába fogózkodó Nanet-val csendesen, félénken közeledett. De megtorpant, mikor látta, hogy két férfi odalép Raguhöz meg Bourronhoz. A két munkás éjjeli műszakos és Beauclairből jött. Az idősebbik, Fauchard olvasztár, harminc év körül járt, negyvennek látszott, az emésztő munka már tönkretette, arcát kicserzette, szemét véresre égette, magas testét összeperzselte, szinte megaszalta a kemencék forrósága, ahonnan a folyékony ércet lecsapolta. A másik a sógora, Fortuné; ez a tizenhat esztendős fiú alig látszott tizenkettőnek, olyan nyiszlett volt, arca sovány, haja fakó, mintha megállt volna a fejlődésben, s elbutult, felemésztődött a gépies napszámosmunkában, a gőzkalapács indító fogantyúja mellett a szemvakító, fülsiketítő, pokoli füstben és zajban.

Fauchard egy ócska, sötét színű nádkosarat vitt, magállt, és tompa hangján megkérdezte a másik kettőtől:

- Kaptatok?

Azt akarta tudni, voltak-e a pénztárnál, kaptak-e előleget. És mikor Ragu felelet helyett rávert a zsebére, s az ötfrankosok megkoccantak, egy mozdulatot tett, amely kifejezte, mennyire elkeseríti a várakozás.

- Az istenit neki! Én meg koplalhatok holnap reggelig, éjjel megint döglődni fogok a szomjúságtól, hacsak a feleségem itt nem terem az adagommal, de ahhoz csoda kéne.

Az adagja négy liter, akár nappal, akár éjszaka dolgozik, s azt állította, éppen hogy elegendő benedvesíteni a testét, a kemencék úgy kiszívják húsából a vért meg a vizet. Komor pillantást vetett üres kosarára, amelyben csak egy darab kenyér csúszkált ide-oda. Ha Fauchard nem kapta meg a négy literét, úgy érezte, vége a világnak, s a nyomasztó munka elviselhetetlen gyötrelemmel nehezedett rá.

- Ugyan, a feleséged nem fog cserbenhagyni - mondta biztatóan Bourron. - Nincs neki párja, ha hozomra kell vásárolni.

Ahogy ott álltak az út tapadós sarában, hirtelen mind a négyen elhallgattak és köszöntek. Luc a gyalogjárón megpillantotta a kis kocsit, amelyet egy szolga tolt, egy öreg úr ült benne, arca széles, szabályos vonásait fehér haj keretezte. Felismerte Jérome Quirignont, Jérome urat, ahogy az egész környék nevezte, Blaise Quirignonnak, a fémnyújtó munkásnak, a Szakadék alapítójának fiát. Már nagyon idős volt, hűdött testét így vitette végig, szótlanul, rossz időben, jó időben. Ezen az estén lányához készült, a közeli birtokukra, Guerdach-ba, s ahogy el-haladtak a gyár előtt, egyetlen mozdulattal utasította a szolgát, hogy lassítson; szeme, amely

átható, eleven és mély maradt, rászegeződött a szünet nélkül dolgozó szörnyre, a nappali műszakból kiáramló, az éjjeli munkára betóduló férfiakra az ólomszínű égből lehulló homályos alkonyatban, amelyet beszennyeztek a gomolygó felhők. Majd tekintete az igazgató házán állapodott meg: a négyzet alakú épületet a kert közepén ő maga építette negyven évvel ezelőtt, s milliókat szerezve itt uralkodott hódító királyként.

- Annyi szent, hogy Jérome úrnak nem fáj a feje a ma esti bora miatt - mondta aztán Bourron gúnyosan nevetve, de hangját halkabbra fogta.

Ragu rántott egyet a vállán.

- Tudjátok, hogy a dédapám meg Jérome úr apja cimborák voltak. Két munkás, úgy bizony, együtt nyújtották a vasat, és valamelyik Ragu csakúgy meggazdagodhatott volna, mint a Quirignonok. Szerencse dolga vagy inkább lopásé.

- Hallgass már - motyogta Bourron -, majd még meggyűlik a bajod.

Ragunek mintha elvágták volna a hetvenkedését, és mikor Jérome úr, mellettük elhaladva, nagy, merev szemét rászögezte a négy férfira, ismét köszönt neki, a munkás szorongó tiszteletteljudásával, aki ócsárolja ugyan a munkaadóját, de a rabszolgaság már a vérében van, s reszket a mindenható isten előtt, aki kezében tartja az életét. A szolga lassan tolta a kis kocsit, és Jérome úr eltűnt a Beauclair felé vivő sötét úton.

- Ugyan már, ő sem olyan boldog abban a tolószékben - állapította meg bölcs nyugalommal Fauchard. - Aztán ha még van egy kis sütnivalója, neki sem lehetett mulatságos az, ami történt. Mindenkinek megvan a maga baja. Hej, a szentséges úristenit! csak a boromat hozná el Nathalie!

És bement a gyárba a kis bamba Fortunéval, aki egy szót sem szólt. Testtartásukról máris lerítt a fáradtság, belevesztek a növekedő árnyékba, amelynek hullámaiba elmerültek az épületek; Ragu és Bourron is megindult egymást csalogatva a város valamelyik kocsmájába. Ennyi nyomorúság után kijár az embernek egy pohár ital meg egy kis nevetés!

Luc, akit a részvét meg a kíváncsiság ott tartott, a híd korlátjának támaszkodva nézelődött, és látta, hogy Josine ismét elindult apró, ingadozó lépésekkel: el akarta állni Ragu útját. Egy pillanatig nyilván abban reménykedett, hogy a férfi átmegy a hídon, és hazafelé tart, mert az az út visz egyenest a szennyes viskókból álló régi Beauclairbe: ott lakik a Szakadék munkásainak túlnyomó része. De mikor rájött, hogy a férfi a szép negyed felé indul, megrohanta a bizonyosság, a rettegés attól, ami történni fog: Ragu elissza a kocsmában a keresetét, ő meg kis testvérével éhségtől gyötrődve ezt az estét is végigvárja, kint az utcán, a metsző szélben. A szenvedés és a feltörő düh úgy felajzotta bátorságát, hogy a vézna, szánalmas teremtés a férfi elé állt.

- Auguste, térj észre, nem hagyhatsz kint...

Az nem felelt, tovább akart menni.

- Ha nem mégy most haza, legalább a kulcsot add ide... Reggel óta kint vagyunk az utcán. Egy falás kenyeret se ettünk.

A férfi hirtelen kitört:

- Hagyj békén, hallod-e? Mit akaszkodsz a nyakamba?

- Miért vitted el reggel a kulcsot... Csak a kulcsot kérem tőled. Akkor jössz haza, amikor akarsz... Már sötét van, azt akarod, hogy kint aludjunk az utcán?

- A kulcs, a kulcs! Nincs nálam, és ha nálam volna, akkor se adnám oda... Értsd meg hát, hogy torkig vagyok, nem kellesz, elég volt, sok is az a két hónap, amit végigkoplaltam veled, menj, ahová jólesik, csak hozzám ne!

Dühösen, durván kiabálva vágta ezeket a szavakat az arcába: a szegény kis teremtés csak reszketett a szidalmak alatt, de nem tágított, csak állt a nyomorultak szelíd, szomorú makacsságával, akik érzik, hogy a talaj kisiklik a lábuk alól.

- Ó! gonosz vagy! Gonosz... Este, ha hazajössz, majd megbeszéljük. Ha úgy akarod, holnap elmegyek, de ma este, csak ma este még add ide a kulcsot.

A férfit elöntötte a düh, meglökte, durva mozdulattal félretaszította.

- A keserves úristenit! Az ember útját is elállod! Kotródj a fenébe! Megmondtam, hogy már vége.

A kis Nanet hallva nővére zokogását, szőke, kócos fejét fölszegte, s a maga határozott módján megindult a férfi felé.

- Na tessék, most meg a kölyök, az egész család a nyakamon! Várj csak semmirekellő, fenéken billentelek!

Josine gyorsan magához rántotta a gyereket. Ott állt mindkettő a sötét latyakban, vacogva elesettségükben, a két munkás pedig továbbment, belevesztek a sűrűsödő sötétbe; Beauclair felé vették útjukat, ahol itt is, ott is felgyúltak már a lámpák. Bourronban, aki alapjában véve jóravaló ember volt, megmozdult a szándék, hogy közbevesse magát, de aztán hetykeségből, cimborájának, a szép férfinak és a nagy szoknyavadásznak hatására sorsukra hagyta őket. Josine kis ideig habozott, mintha azt kérdezné magától, mi értelme követni őket, de mikor eltűntek, kétségbeesett elhatározással mégiscsak utánuk eredt. Lassan megindult mögöttük, kézen fogva húzta kis öccsét, óvatosan lopakodott a falak mentén, nehogy észrevegyék, hogy a nyomukba szegődött, és megverjék, visszazavarják.

Luc felháborodásában már-már rávetette magát Ragure, hogy ellássa a baját. Ó! a munka nyomorúsága, az őrlő, méltánytalan robot a kenyérért, amit oly nehéz megkeresni, amin az éhség marakodik, farkassá vadítva az embert. A kéthónapos sztrájk a mindennapos pörpatvarokkal, koplaltak, morzsákért dulakodtak elkeseredetten, aztán az első fizetéskor a férfi az alkohol kábulatába veti magát, és elkergeti szenvedéseinek társát, a törvényes feleséget vagy az elcsábított lányt. Luc most újra átélte azt a négy esztendőt, amit Párizs egyik külvárosában töltött: a szörnyű bérkaszárnyákban nyomorban sínylődnek a munkások, és nap nap után tombolnak a verekedések. Hány családi drámát látott, mennyi szenvedésen próbált enyhíteni, de hiába. Gyakran felvetette magában a szégyenletes munkabér gyötrelmeinek ijesztő problémáját, gyökeréig végigvizsgálta az ádáz igazságtalanságokat, a szörnyű rákos daganatot, amely felemészti a kor társadalmát, a nemes lelkesedés lázában órákat töltött el az orvosságon töprengve, s újra meg újra nekiütődött a valóság vasfalának. És most, annak a napnak estéjén, mikor egy váratlan esemény Beauclairbe hozta, megint szemtanúja volt egy durva jelenetnek: az elcsábított, boldogtalan nőt éhségtől félholtan kergették el a falánk Szörny miatt, amelynek belsejében szünet nélkül dohog a tűz, és gyászszínű füst alakjában gomolyog fel a magasba.

Hirtelen szél kerekedett, néhány esőcsepp csapódott le a jajveszékelő szélben. Luc még mindig ott állt a hídon. Beauclair felé fordulva, a koromfelhők között leszűrődő alkonyi világosságban igyekezett tájékozódni. Jobb kéz felől a Szakadék épületei a Briasba vezető utat szegélyezték, lába alatt a Mionne tajtékzott, feljebb pedig, balra a töltésen Briasból Magnolles-ba ment a vonat. Az egész völgy, amelyet a Monts Bleuses meredek lejtői vettek körül, be volt építve, a katlan errefelé kiszélesedett, s a hatalmas Roumagne-síkságba torkollt. Ezen a torkolatszerű térségen, ahol a hegyipatak a síkságra ömlik, épültek Beauclair, a hepehupás, nyomorúságos

község munkásviskói. A község a síkságon kis polgárvárosban folytatódott, itt volt az alprefektus és a polgármester hivatala, a törvényszék, a megyei börtön; az öreg templom, amelynek roskatag falai beomlással fenyegettek, az új város és a régi község között emelkedett. Ennek a járási székhelynek mindössze hatezer lakosa volt, ebből körülbelül ötezer a méltatlan munkában megtört, elhasznált, szenvedő testekbe szorult, szegény elfakult lélek.

Luc befejezte a tájékozódást, mikor a Szakadékon túl megpillantotta Crêcherie olvasztókemencéjét, a Monts Bleuses lejtőjének közepe táján emelkedett, még kivehette sötét körvonalait. A munka! A munka! Ki fogja helyreállítani rangját, ki szervezi meg az igazság és méltányosság természetben gyökerező törvénye szerint, hogy visszanyerje mindenható, nemes, formáló hivatását, s a föld javainak igazságos elosztásával megvalósuljon végre a boldogság, amely minden ember jogos osztályrésze!

Az eső ismét elállt, és Luc elindult Beauclair felé. A Szakadékból még egyre jöttek kifelé a munkások, köztük lépkedett, körülvette az elkeseredésük, hogy a sztrájk megpróbáltatásai után fel kellett venniök a munkát. A lázongás és a tehetetlenség érzése olyan szomorúsággal nehezedett Luc-re, hogy még aznap este, rögvest elutazik, ha attól nem tart, hogy Jordan megneheztel érte. Jordan, a Crêcherie tulajdonosa, nehéz helyzetbe került, az idős mérnök, aki a kohó munkáját irányította, hirtelen meghalt: ezért levélben fordult Luc-höz, hogy keresse fel, tanulmányozza a helyzetet, és adjon útbaigazítást. A fiatalember rokonszenvezett Jordannal, és tüstént elindult, de mikor megérkezett, egy másik levél várta, amelyben meghívója szerencsétlenségről számolt be: unokatestvére Cannes-ban hirtelen meghalt, neki azonnal el kellett utaznia, s nővérével együtt három napig távol lesz. Arra kérte, hogy várja meg őket, hétfő este jönnek haza, addig is rendelkezésére bocsát egy kerti lakot, ahol teljesen otthonosan érezheti magát. Így hát Lucnek még két teljesen szabad és üres napja volt ebben a kis városban, amelyet alig ismert, s ahová csak úgy belecseppent, s első estéjén nekiindult csatangolni; az inasnak, akinek ki kellett volna szolgálnia, megmondta, hogy ne várják vacsorával, úgy gondolta, majd valamelyik kocsmában eszik, mert szenvedélyesen érdekelte a nép élete, látni és tanulni akart, megérteni az embereket.

A viharfelhők menekültek, s Luctöt, míg a súlyos léptekkel ballagó munkások közt a sarat tapodta, új gondolatok rohanták meg. Szégyellte gyávaságát. Mért utazna el amiatt, hogy oly élesen, oly szívszorongatóan bukkant fel előtte a kérdés, amelynek megoldása egyre foglalkoztatja. Nem szabad meghátrálnia a küzdelem elől, össze kell gyűjtenie a tényeket, abban a homályos zűrzavarban, amelyben önmagával vívódik, talán rátalál a biztos útra. Luc Froment mérnök volt, de ugyanúgy, mint három fivére, Mathieu, Marc és Jean, egyetemi tanulmányain kívül kétkezi mesterséget is kitanult, a kőfaragó és pallér szakmát, és minthogy szerette a szakmáját, örömest töltött egész napokat a párizsi ácsszérűkben. Ismerte a munkások tragikus helyzetét, s arról ábrándozott, hogy a jövőben testvéri módon megbékítő diadalra segíti a proletárokat. De mit tegyen, merre irányítsa erőfeszítését, milyen reformmal kezdjen hozzá, hogyan öltsön határozott formát az a ködös, tétova gondolat, amely ott feszül benne?

Luc magasabb volt fivérénél, Mathieu-nél, nyílt arca a tettek emberére vallott, magas homloka az alkotóé, de két nagy keze, amely már mozdult volna egy új világ teremtésére, felépítésére, eddig csak az üreset markolta.

Hirtelen támadt szél, viharos szélroham süvített el mellette, s ő megrendülten borzongott meg. Talán messiásként került a meggyötört vidéknek ebbe a zugába, valamilyen ismeretlen erő akaratából, hogy teljesítse a hivatást, amelyre ábrándjaiban készült, hogy szabadulást és boldogságot hozzon...

Mikor Luc fejét felszegve véget vetett a tétova elmélkedéseknek, azon vette magát észre, hogy már Beauclairben jár. Négy széles utca egy központi térbe, a Fő térbe torkollik, és négy,

szinte egyforma részre osztja a várost. Mindegyik utca a szomszédos városrész nevét viseli, ahová visz: a Brias utca északi, a Saint-Cron utca nyugati, a Magnolles utca keleti irányba, a Formeries utca pedig dél felé. Luc most a legnépesebb és legforgalmasabb részen, a zsúfolt üzletekkel teli Brias utcán járt. A gyárak egytől egyig errefelé vannak, itt özönlenek végig sötét áradatként a munkások műszakváltáskor. Gourier polgármester cipőgyárának nagy kapuja éppen akkor nyílt ki, mikor ő odaért, ötszáz munkás tolongott kifelé, köztük kétszáz nő és gyerek. A mellékutcákban a Chodorge, ahol kizárólag szöget készítenek, a Hausser gyár, amely évenként több mint százezer kaszát és sarlót szállít, meg a mezőgazdasági gépek gyártására berendezkedett Mirande gyár. Valamennyi megszenvedte a Szakadék nagy sztrájkját, mert onnan szerezték be nyersanyagszükségletüket, a vasat és acélt. A szorongás és az éhség mindegyik munkásfertályt megsanyargatta, s a sápadt, lesoványodott emberek szemében, akik most elözönlötték a sáros kövezetet, ott lappangott a harag, szájuk mögött a néma lázadás, bár látszatra sorsukba beletörődve lépkedtek, akár a nyájban terelt, lökdösődő állatok. Az utca feketéllett tőlük, a gyéren elhelyezett gázlámpák sárgás lángja imbolygott a szélben. A közlekedést végképp megakasztották a háziasszonyok, akik most végre egy kis pénzhez jutva, megrohanták az élelmiszerboltokat, hogy egy nagy cipóból meg valamicske húsból lakomát csapjanak.

Luc úgy érezte, ostromlott városban jár, ahol ezen az estén szűnt meg a harc. A tömegbe csendőrök vegyültek, a fegyveres erő közvetlen közelről tartotta szemmel a lakosságot, mintha attól félne, hogy kiújulhat az ellenségeskedés, a düh, amelyet a még egyre égető fájdalom szít, hirtelen fellobban, a munkásokon erőt vesz a rombolás őrjöngése, és feldúlják a várost. A munkaadók szövetsége, a polgárság hatalma győzött a bérmunkásokkal szemben, de a hallgatásba burkolódzó, leigázott rabszolgák oly fenyegetőek voltak, hogy iszonyatos keserűség mérgezte meg a levegőt, s ott borzongott benne a bosszú, a tömeggyilkosság lehetőségének rémülete. A megtört, tehetetlenül menetelő nyájból szavakban ki sem vehető morajlás hallatszott, s egy-egy fegyver villanása, a zsinóros egyenruhák egy-egy csoport között elárulták a hatalmasok titkos félelmét; a győztesek verejtékeztek házaikban, ahol sűrű függönyök védték tunya életüket. A munkások, az éhkopposok sötét tömege pedig csak hömpölygött egyre tolongva, hallgatagon, lehorgasztott fejjel.

Luc folytatta kóborlását, belevegyült egy-egy csoportba, megállt, figyelt; tanulmányozta őket. Így torpant meg egy nagy húsüzlet előtt, amelynek az utcai ajtaja tárva-nyitva volt, és gázlámpái megvilágították a véres húsokat. Dacheaux, a mészárosmester, vaskos, gutaütésre hajlamos ember, akinek nagy szeme kidülledt, és széles arca vörös volt, a küszöbről figyelte az árut; a jómódú családok szolgálóinak kedveskedett, de tüstént merő gyanakvás lett, ha egy szegény munkásasszony tette be a lábát. Most már kis ideje az ajtó előtt álló vékony szőke nőt figyelte. Az asszonyról lerítt a nyomorúság, sápadt volt és szomorú, fiatal arca rezes, fonnyadt, négy- vagy ötesztendős forma szép kisfiút húzott kezénél fogva, a karján nagy kosár, négy üveg bor nyaka kandikált ki belőle. A mészáros ráismert: Fauchard-né, már elege van belőle, unos-untalan apró hitelekért kunyerál. Az asszony végül rászánta magát a belépésre, de a hentes elállta előtte az utat.

- Maga meg mit akar?

- Dacheaux úr, kérem, ha olyan jóságos lenne - dadogta Nathalie. - Hiszen tudja, a férjem felvette a munkát, holnap reggel már kap előleget. Caffiaux úr kiadta hitelbe ezt a négy litert, most már, ha Dacheaux úr megsegítene, és adna hitelbe egy kevés húst, csak egy keveset...

A hentes dühbe gurult, kiabálni kezdett, arca vérbe borult.

- Nem adok, megmondtam már magának, hogy nem adok! A sztrájkjuk tönkretett. Olyan bolond nem vagyok, hogy magukkal tartsak. Mindig akad majd egy csomó naplopó munkás, aki megnehezíti a tisztességes emberek dolgát... Aki nem dolgozik annyit, hogy húsra is teljen, az ne egyen húst.

Ő politizált, és a gazdagokkal, az erősekkel tartott, beijedt volt, korlátolt és hirtelen haragú, s a „hús" szó rendkívüli, arisztokratikus színezetet kapott, ahogy kiejtette: a szentséges hús, a kiválasztottak luxuseledele, holott igazság szerint mindenkit kellene táplálnia.

- Még múlt nyárról tartozik négy frankkal - mondta. - Nem kapom én ingyen az árut.

Natalie megtörten, halk, sírós hangon csak tovább rimánkodott. De aztán egy esemény végérvényesen eldöntötte a vereségét. Dacheaux-né, ez az apró termetű, fekete, csúnya és jelentéktelen asszony, aki, úgy hírlett, felszarvazta a férjét, mégpedig sűrűn, előrejött négyéves kislányával, a dundus, egészséges, szőke, az élettől majd kicsattanó Julienne-nel. A két gyerek észrevette egymást, a kis Louis Fauchard kezdte a barátkozást, ránevetett a kislányra, Julienne-nek ez tetszett, odament hozzá, s minthogy bizonyára nem volt még tisztában a társadalmi különbségekkel, a jómód kézen fogta a nyomort. Játékukban, gyermeki jókedvükben a jövendő kiengesztelődése csillant meg.

- Átkozott kölyök! - kiáltott Dacheaux magából kikelve a lányára. - Itt lábatlankodik... Takarodj vissza rögtön, és ülj le!

Haragja aztán a felesége ellen fordult, durván visszazavarta a pulthoz, azt mondta, okosabban tenné, ha a pénztárra ügyelne, éppen elég baj, hogy tegnapelőtt meglopták őket. Majd a vásárlókhoz fordulva folytatta, mert egyre csak a lopás járt az eszében, két napja folyvást panaszkodott és méltatlankodott miatta.

- Na igen, egy ágrólszakadt asszony odasettenkedett, és elvett öt frankot, amíg a feleségem a nevetgélő kölyköket nézte... Nem tagadhatta le, a pénz még ott volt a kezében. Lecsukattam, le én! Sitre került... Ijesztő ez, kérem, ijesztő! Hamarosan kifosztanak, kirabolnak bennünket, ha nem tartjuk kordában őket.

Gyanakvó tekintettel figyelte a húst, hogy a munkanélküliek kiéhezett asszonyai el ne lopjanak egy darabot a pultról, mint ahogy ellopnák az értékes, a szent aranyat a pénzváltók szilkéjéből.

Luc látta, hogy Fauchard-né ijedten kisompolyog; talán az a félelem is motoszkált benne, hogy a mészáros csendőrt hív. Egy pillanatig ott állt mozdulatlanul az utca kellős közepén a nyüzsgő tömegben, egy jól kivilágított pékség előtt, amely szemben volt a hentesüzlettel; a szép üzlet üvegpolcain csillogott a fény, egyik nyitott kirakatában a járókelők orra előtt sorakoztak a sütemények és a nagy, aranybarna cipók. Az anya meg a gyermeke megbűvölve bámulta a cipókat meg a süteményt. Luc tekintete továbbsiklott róluk, azt figyelte, mi történik a péküzletben.

A bejárat előtt szekér állt meg, parasztgazda kászmálódott le róla a nyolcesztendős fiával meg a hétéves lányával. A pultnál ott állt a pékné, a szép gömbölyű, szőke Mitaine-né, harmincöt éves korára még mindig gyönyörű teremtés, az egész környék férfinépsége szerelmes belé, de ő hű maradt sovány, hallgatag, fakó arcú férjéhez, akit ritkán lehetett látni, mert a dagasztóteknő vagy a kemence mellett dolgozott. Mellette a padkán ott ült a fia, Evariste, a nyurga tízesztendős fiú szőke, akár az anyja, arca kedves, tekintete gyöngéd.

- Maga az, Lenfant úr? Hogy van?... No lám, ez meg itt a maga Arsène-je és Olympe-ja. Nem is kell megkérdezni, hogy egészségesek-e?

A gazda harmincas éveiben járt, széles ábrázata nyugodt. Most sem sietett, s a maga megfontolt módján válaszolt:

- Hát az egészséggel csak megvónánk, azzal nincs baj Combettes-ban... A földet veri a betegség. Nem tudom szállítani a korpát, ahogy megígértem, Mitaine-né asszony. Minden odaveszett. Ma este bejöttem a szekérrel Beauclairbe, hát gondoltam, szólok magának róla.

Tovább beszélt, elmondta minden keservét, a hálátlan föld nem tartja el megmunkálóját, még a trágyázás és a vetés költségei sem térülnek meg. A szép pékné részvevően csóválgatta fejét. Bizony így igaz, mostanában sokat kell dolgozni nagyon kevésért. Senki sem eszik jóllakásig. Ő nem szokott politizálni, de annyi szent, hogy a dolgok egyre rosszabbra fordulnak. Amíg ez a sztrájk tartott, majd meghasadt a szíve a gondolatra, hogy az a sok szegény ember éhgyomorral feküdt le, még egy falás kenyérre se futotta nekik, az ő boltja meg tele cipókkal. De hát az üzlet - üzlet, ugye? Ajándékba nem adhatta az árut, már csak azért sem, mert még azt híresztelték volna, hogy támogatja a lázadást.

A gazda helyeselt.

- Igen, igen, mindenkinek a magáé. Úgy igazságos, hogy az ember keressen azon, amiért megdolgozott. Csakhogy egyesek túl sokat akarnak keresni.

Evariste, aki érdeklődve méregette a másik két gyereket, most fogta magát, otthagyta a pultot, hogy boltjukhoz méltóan üdvözölje őket. Tízesztendős nagyfiúhoz illően barátságosan rámosolygott a hatéves kislányra; tetszett neki a nagy kerek feje, derűs arca.

- Adj nekik egy-egy süteményt - mondta a szép Mitaine-né, aki nagyon kényeztette a fiát, és gyengéd gondoskodással nevelte.

Minthogy fia Arsène-t kínálta meg először, tréfálkozva szólt rá:

- Udvariasnak kell lenni, aranyom, először a hölgyet szokás megkínálni.

Evariste és Olympe eleinte zavarban voltak, de gyorsan felélénkültek, s egykettőre összebarátkoztak. Ó, a kedves gyerekek, ők az élet legfőbb értékei! Ők talán nem fogják marni egymást, mint a mai felnőttek... Aztán Lenfant elment, s a búcsúzásnál azt mondta, reméli, hogy mégiscsak leszállítja a korpát, de később. Mitaine-né az ajtóig kísérte, követte a tekintetével, ahogy felült a szekérre, és elhajtott végig a Brias utcán. Ebben a pillanatban akadt meg Luc szeme Fauchard-nén, aki hirtelen elhatározással kisfiát kézen fogva a péknéhez merészkedett, és megszólította. Néhány szót dadogott, Luc nem hallotta, hogy mit, bizonyára újabb hitelt kért, mert a szép Mitaine-né beleegyezően bólintott, visszament az üzletbe, s egy nagy cipót nyújtott oda neki; a nyomorult asszony aszott melléhez szorította a kenyeret és elsietett.

Dacheaux ingerült gyanakvással figyelte a jelenetet a járda túlsó oldaláról. Most hangosan átszólt:

- Miért hagyja magát meglopni? Caffiaux boltjából szardíniásdobozokat loptak. Mindenütt lopnak.

- Ugyan! - mondta vidáman Mitaine-né, aki már újra ott állt az ajtóban. - Csak a gazdagoktól lopnak.

Luc lassan továbbindult a Brias utcán, a folyvást növekedő nyáj lépései ott dübörögtek körülötte. Most úgy érezte, mintha ez a komor, hallgatag tömeg rettegne, s az erőszak sodorná. Mikor kiért a főtérre, ott látta Lenfant kocsiját, az utcasarkon várakozott egy vaskereskedés előtt; ez a bazárszerű üzlet a Laboque házaspár tulajdona volt. A félig nyílt ajtón át kihallatszott a vaskereskedő és a parasztgazda heves alkudozása.

- A teremburáját! úgy kitartja az ásók árát, mintha aranyból volnának. Ezét itt két frankkal vitte fel.

- Lenfant uram, ez az átkozott sztrájk az oka, nem a kereskedő tehet róla, hogy a gyárak nem dolgoztak, és mindennek felment az ára... Én is többet fizetek a vasért, és keresnem is kell rajta.

- Rendben van, keressen, de kétszeresre ne verje fel az árát. Megérik maguk a pénzüket! Nemsokára egy szerszámot sem vehet az ember.

A sovány, apró termetű, szikár, Laboque szeme meg orra mintha egyre fürkészne, akár a menyété, ennek a módfelett tevékeny embernek hozzá hasonló felesége volt, élénk, fekete, átkozottul kapzsi asszony. Mindketten a vásárokon kezdték az üzletelést, faluból faluba taligán tolták az ásókat, kapákat és fűrészeket. Tíz esztendeje, hogy a városban egy kis boltot nyitottak, azóta évről évre bővítették, most már hatalmas üzletet vezettek, ők voltak a közvetítők a környékbeli gyárak és a fogyasztók között, tekintélyes haszonnal adták tovább a Szakadék vasáruját, a Chodorge-ban gyártott szögeket, az Hausser gyár kaszáit és sarlóit, a Mirande cég mezőgazdasági gépeit, szerszámait. Mennyi erő és érték forgácsolódott szét viszonylagos kereskedői becsületességükben - hiszen csak a szokásos mértékben loptak -, mikor esténként jóleső örömmel összeszámolták a bevételt, a halomba gyűlt pénzt, amit mások szükségleteiből vontak el. Felesleges alkatrészei a társadalomnak, csak emésztik az energiát, és csikorogva nehezítik a végét járó gép működését.

Míg a gazda és a vaskereskedő indulatosan vitázott húsz sou-s árengedményről, Luc ismét a gyerekeket figyelte. Ketten voltak a boltban: Auguste, a tizenkét éves, magas, megfontolt arckifejezésű fiú a leckéjét tanulta, Eulalie, az öt esztendő körüli kislány illedelmesen ült kis székén, a komoly és szelíd gyerek mintha véleményt alkotna magában a belépőkről. Mikor Arsène Lenfant bejött a boltba, a kicsi tüstént figyelni kezdte, nyilván tetszett neki, és jóindulatúan rámosolygott. A gyerektársaság megszaporodott egy ötödikkel, mikor Bourron felesége, Babette, ez a gömbölyű, üde, mindig jókedvű asszony belépett, kézen fogva kislányát Marthe-ot; a négyéves csöppség ugyanolyan dundus és mosolygós volt, mint az anyja. A kis Marthe tüstént elengedte anyja kezét, és Auguste Laboque-hoz futott, akit nyilván már ismert.

Babette félbe szakította a gazda meg a vaskereskedő alkudozását, a két férfi megegyezett, megfelezvén egymás között a húsz sou-t. - Az asszony egy lábast hozott vissza, amelyet előző nap vásárolt.

- Folyik. Akkor vettem észre, mikor feltettem a tűzre. Mit érek egy új lábassal, ha folyik.

Míg Laboque szitkozódva vizsgálgatta a lábast, és végül rászánta magát, hogy kicserélje, Laboque-né a gyerekeiről beszélt. Mintha odaragasztották volna őket, egyik sem mozdul naphosszat; a kislány a széken üldögél, a fiú meg a könyvet bújja. Bizony, nekik, szülőknek igazuk van, hogy törik magukat a pénzszerzéssel, mert ezek nemigen ütöttek az apjukra meg az anyjukra, ezek ugyan nem fognak sok pénzt hozni a házhoz. Auguste Laboque nem is hallotta az anyja szavait, Marthe-ra mosolygott. Eulalie a kis kezét nyújtotta Arsène Lenfant felé, Arsène húga, Olympe pedig magába feledkezve ette a süteményt, amit a kis Mitaine-től kapott. Kedves, megnyugtató kép, a holnap reményének biztató, friss fuvallata a gyűlölet és harc perzselő hevében, amely ott izzott az utcán.

- Hát lehet keresni az üzleten, amikor ilyen esetek vannak - folytatta Laboque, és egy másik lábast nyújtott át Babette-nek. Nincs már jó munkás, egytől egyig selejt kerül ki a kezükből... És mekkora veszteséggel dolgozik az üzlet! Az jön be, aki akar, aztán az utcára nyíló kirakatokból csak felmarkolják az árut, fizet a nagyharang... Ma délután is megloptak minket.

Lenfant, aki körülményesen számlálta le a pénzt az ásóért, megrökönyödött.

- Hát csakugyan igaz, hogy lopnak? Széltében-hosszában beszélik.

- De még mennyire! Nem mi lopunk, ők lopnak tőlünk. Két hónapig sztrájkoltak, pénzük nincs, hogy vásároljanak, és ellopnak mindent, amihez csak hozzáférnek... Nézze meg ezt a rekeszt, itt ni, alig két órája innen emeltek ki késeket meg dikicseket. Csöppet sem megnyugtató.

És hirtelen feltörő aggodalommal, rosszkedvűen borzongva mutatott ki a fenyegető utcára, a sűrű, komor tömegre, mintha attól tartana, hogy felzúdul és megrohanja őket, elsöpörve kereskedőt és tőkést.

- Késeket meg dikicseket - ismételte meg a szót Babette és szokása szerint most is nevetett. - Hát mi a csodát kezdenek velük... Caffiaux meg odaát azon siránkozik, hogy megcsaptak tőle egy doboz szardíniát. Valamelyik kölyöknek szardíniára vásott a foga!

Babette mindig elégedett volt, és abban a szilárd hitben élt, hogy minden jól végződik. De ez a Caffiaux olyan ember, akit az asszonyoknak el kéne átkozni! Éppen most vette észre a boltban férjét, Bourront, aki Raguvel együtt nyitott be, az már bizonyos, hogy otthagynak egy ötfrankost a kasszájában. No de hát az csak természetes, hogy a férfi kirúg egy kicsit a hámból ennyi kínlódás után. Kézen fogta a kis Marthe-ot, és örvendezve elment a szép új lábassal.

- Látja, ide katonaság kéne - folytatta Laboque a gazdának a helyzetmagyarázatot. - Én amondó vagyok, hogy meg kell leckéztetni ezeket a forradalmárokat egytől egyig. Szilárd kormányra van szükségünk, amelyik keményen odaüt, hogy az emberek tiszteljék, amit tisztelni kell.

Lenfant csak bólogatott. Gyanakodó volt és megfontolt, nem akart szóval véleményt nyilvánítani. A két gyerekkel kiment, és búcsúzóul azt mondta:

- Csak rosszra ne forduljon a dolog, a polgárok meg a munkások között!

Luc kis ideje már Caffiaux üzletét figyelte: a cég szemközt, a Brias utca és a Fő tér sarkán volt. Caffiaux-ék egy kis fűszer- és csemegebolttal kezdték itt, amely idővel virágzó üzletté nőtt, kirakatában nyitott, nagy zacskók, egymásra rakott konzervdobozok, mindenféle élelmiszerek halmaza, s mindezt háló védte a tolvajok ügyes kezétől. Később borkereskedéssel bővítették ki az üzletet, kibérelték a szomszédos helyiséget, bormérést meg falatozót nyitottak, a kocsma csak úgy ontotta a pénzt. A környékbeli üzemek, főként a Szakadék munkásai ijesztő mennyiségű alkoholt fogyasztottak. Szakadatlanul jöttek-mentek az emberek, különösen szombaton, fizetés napján. Sokan ottfeledkeztek, ettek, ittak, és tökrészegen vetődtek haza. Ez a métely, ez a méregbarlang a legerősebbek testét-lelkét is szétroncsolta. Luc elhatározta, hogy bemegy és körülnéz; az alkalom kézenfekvő, itt fog megvacsorázni, hiszen úgyis házon kívül akart enni. Párizsban hányszor időzött órákig még silányabb lebujokban, hogy megismerje a népet, hogy végigjárja velük nyomorúságuk és szenvedésük mélyét.

Nyugodtan letelepedett hát egy kis asztalhoz, a széles ónpult közelében. A tágas helyiségben vagy tucatnyi munkás állva fogyasztott, a többiek az asztalnál ültek, ittak, hangoskodtak, kártyáztak, a sűrű pipafüstben a gázlámpák lángja piros foltnak látszott. Az egyik szomszédos asztalnál tüstént felfedezte Ragut és Bourront: szemtől szembe, egymás felé hajolva indulatosan beszéltek. Először nyilván megittak egy liter bort, aztán rántottát, kolbászt és sajtot ettek, egyik palack a másik után került az asztalra, és most már ugyancsak felöntöttek a garatra. Lucöt főként az érdekelte, hogy Caffiaux is ott volt, az asztaluknál állva beszélgetett a két emberrel. Luc egy szelet marhasültet rendelt, s evés közben figyelte a beszélgetést.

A testes, hájas Caffiaux mosolygós arcának atyáskodó kifejezése volt.

- Én mondom, ha még három napig álljátok a sarat, térdre kényszerítitek a munkaadókat, és ti diktáltatok volna nekik!... A szentséges úristenit! Hiszen tudjátok, hogy én veletek érzek! Bizony, eltart még egy ideig, amíg elintézitek a bitang kizsákmányolókat.

Ragu és Bourron felindulásukban a karjára veregettek. Igen, igen, ismerik őt, tudják jól, hogy derék, megbízható ember. De hát nagyon keserves a sztrájk, s végül is mindig véget ér.

- A tulaj mindig tulaj marad - hebegte Ragu. - Mit tegyünk? Az ember belenyugszik, és igyekszik minél kevesebbet dolgozni nekik a pénzükért... Még egy litert, Caffiaux papa, maga is velünk iszik!

Caffiaux nem utasította vissza. Letelepedett melléjük. Pártolta a lázongó eszméket, mert rájött, hogy a cég mindegyik sztrájk után gyarapodott. A civódásokban szomjazik meg leginkább az ember, az elkeseredett munkás az alkoholba menekül, a dühös tétlenség a kocsmába hajtja. Egyébként válságos időkben kedves volt hozzájuk, az asszonyoknak hozomra is adott egy keveset, a férfiaktól nem sajnált egy pohár bort, hiszen előbb-utóbb kifizetik az árát, így aztán jószívű ember hírében állt, és rávette őket, hogy fogyasszák gyalázatos, mérgező áruját. Igaz, egyesek azt állították, hogy Caffiaux megjátssza a jótékonykodót, valójában besúgó, a Szakadék urainak spiclije, az ő utasításukra beszélteti az embereket, s közben itallal mérgezi őket. A pusztítás végzetes körforgása: az örömtelen, sivár bérmunka ínségéből a proletár a kocsmába menekül, a kocsma pedig végképp felemészti a proletárt. Silány az ember, silány a hely, a nyomorúságos lebujt meg kellene semmisíteni, el kellene söpörni.

Luc figyelme most elterelődött a szomszéd asztalnál folyó beszélgetéstől, mert a fűszerüzletből nyíló ajtón csinos, tizenöt esztendős forma lányka jött be, kecses, alacsony, karcsú, barna hajú, szép, sötét szemű teremtés, Caffiaux-ék lánya, Honorine. Ő sose tartózkodott a kocsmában, a fűszerüzletben szolgált ki. Most az anyját hívta; a nagy darab asszony, akinek arcán - akárcsak az uráén - állandóan ott ült a jóságos mosoly, a széles bádogpultnál trónolt. Ezeknek a kapzsi kereskedőknek, az önző és kemény boltosoknak csupa szép gyerekük van. Vajon a gyerekeikből is ilyen pénzsóvár, kemény és önző felnőttek válnak?

Luc hirtelen úgy érezte, mintha valami gyöngéd és szomorú látomás bukkant volna fel előtte. A dögletes levegőben, a sűrű pipafüstben, a civakodás lármájában, amely épp imént robbant ki a pult előtt, Josine jelent meg, de oly tétován, oly elmosódva látta, hogy először fel se ismerte. Óvatosan surranhatott be, öccsét nyilván kint hagyta. Reszketve, habozva megállt Ragu mögött, az nem vette észre, ugyanis háttal ült neki. Luc egy kis ideig megfigyelhette a nőt, alakja oly törékeny a nyűtt ruhában, a rongyos kendőt mélyen behúzta homlokába, szelíd arcára a gond árnyéka borul. De szemébe szökött valami, amit ott a Szakadéknál nem vett észre: Josine jobb keze most nem rejtőzködött a szoknya ráncai között, erősen be volt kötve, egészen a csuklóig bepólyálva egy vászondarabbal, kétségkívül seb lehet rajta.

Josine végül összeszedte bátorságát. Nyilván elmerészkedett egészen a kocsmáig, belesett az ablakon, és meglátta Ragut az asztalnál. Apró, bizonytalan lépésekkel megindult, kis gyerekkezét rátette a férfi vállára. De az a részegség hevületében észre se vette. Josine végül is addig rázogatta, míg hátrafordult.

- A teremtésit, már megint itt vagy? Mi a fenének jöttél ide?

És akkorát vágott az asztalra, hogy a poharak meg a borosüvegek megkoccantak.

- El kellett jönnöm, mert te nem mégy haza - mondta Josine; nagyon sápadt volt, rémült nagy szemét félig lehunyta, előre rettegett a férfi durvaságától.

De Ragu rá sem hederített, belelovalta magát a dühbe, hangoskodott a szájtáti cimborák közönsége előtt.

- Azt teszem, ami jólesik, és nem tűröm, hogy egy asszony leskelődjön utánam. Hallottad? A magam gazdája vagyok, addig ülök itt, amíg jólesik.

- Akkor add ide legalább a kulcsot, nem tölthetem az utca kövén az éjszakát - tört ki Josine.

- A kulcsot! A kulcsot! - üvöltötte a férfi. - Neked kulcs kell?

Vad indulattal felpattant, megmarkolta a sebes kezénél, végigvonszolta a helyiségen, hogy kilódítsa.

- Nem megmondtam, hogy vége köztünk mindennek, hogy nem kellesz!... Kotródj az utcára, ott keresd a kulcsot!

Josine kábultan tántorogva élesen felsikoltott fájdalmában.

- Ó! Mit tettél!

A goromba rángatástól Josine kezéről leszakadt a kötés, a vászondarabon tüstént átütött egy nagy vérfolt. De az italtól elvakult, eszeveszett férfi szélesre tárta az ajtót, és a nőt kilökte a járdára. Mikor visszajött és lehuppant az asztalhoz, ahol a pohara állt, durván nevetve azt motyogta:

- Még csak az kéne, hogy az ember hallgasson rájuk!

Luc felháborodásában ökölbe szorította a kezét, és neki akart menni Ragunek. De már előre látta, hogy csetepatéra, dulakodásra kerül majd sor ezekkel a vadállatokkal. Valósággal fuldoklott a gyalázatos helyen, sietve fizetett hát, Caffiaux pedig, aki felesége helyét foglalta el a pult mögött, igyekezett élét venni a jelenetnek, és atyáskodó modorában kijelentette, hogy bizony egyik-másik asszony nagyon ügyetlen. Mit lehet várni attól a férfitól, aki már jócskán felöntött a garatra? Luc nem válaszolt rá semmit, kisietett a kocsmából, megkönnyebbülve szívta be az utca friss levegőjét, aztán körülnézett, fürkészte a tömeget, mert mikor olyan hirtelen távozott, csak az járt az eszében, hogy megkeresi Josine-t, segítségére siet, nem hagyja, hogy kiéhezve, kenyér nélkül, akár a kóbor kutya, kint maradjon a viharos éjszakában. De hiába ment végig a Brias utcán futólépésben, majd vissza a Fő térre, hiába sietett a csoportba verődött emberek között. Josine meg az öccse eltűnt. Nyilván meghúzták magukat valahol, féltek, hogy továbbzavarják őket, a sötétség pedig ismét szövetkezett az esővel meg a széllel.

Milyen szörnyű nyomorúság, ocsmány szenvedés: az eltorzult, megrontott munka mindenfajta szégyenletes lealacsonyodásnak a kórokozója! Luc nehéz szívvel, komoran, sötét sejtelmekkel, céltalanul kóborolt a gyanús és fenyegető tömegben, amely egyre sűrűsödött a Brias utcában. A tömegből ismét feléje csapott valami homályos rettegés, a legutóbbi osztályharc emléke, a soha véget nem érő harcé, amely - ezt mindenki érezte - hamarosan újra kezdődik. A munkafelvétel látszatbéke volt, a munkások beletörődése mélyén valójában az ádáz indulatok nem csitultak, ott morajlott tompán a megtorlás elfojtott vágya, és bármely pillanatban újra felloboghat. Az utca két oldalán kocsma kocsma mellett, az alkohol emésztette ezt a vidéket, mérges lehelete az úttestre is kiáradt, s a forgalmas üzletekben a boltosok a háziasszonyok kevéske pénzéből összeharácsolták a kereskedelem méltánytalan, óriási nyereségét. Az éhkoppos munkásokat mindenütt kizsákmányolták, a társadalmi gépezet csikorgó alkatrészei összetörték, szétroncsolták őket, és minél inkább akadozott a gép, annál keményebben téptek vasfogai. A sárban, az ijedten hunyorgó gázlámpák világosságában ott örvénylett az egész Beauclair, mint valami eltévedt nyáj, amely vakon topog a szakadék felé, valami nagy katasztrófa felé.

A tömegben Luc több embert is felismert, akikkel találkozott tavasszal, mikor Beauclairben járt. A hatóság képviselői is ott voltak, nyilván a szenvedélyek kirobbanásától tartottak. Gourier, a polgármester és Châtelard, az alprefektus egymás mellett ment; a polgármester, ez a kövér, ijedt pénzeszsák mindenáron katonaságot akart a városba hívatni, de a simulékonyabb prefektusnak, ennek a Párizsból idesodródott megnyerő roncsnak volt annyi esze, hogy beérje a csendőrökkel. A törvényszék elnöke, Gaume is ott ment jövendőbeli veje, Jollivet nyugalmazott kapitány kíséretében. Laboque üzlete előtt megálltak, és üdvözölték Mazelleéket, a házaspárnak régebben kereskedése volt, de hamarosan úgy megtollasodtak, hogy járadékaikból éltek, s vagyonuk bejuttatta őket a helybeli úri társaságba. A város előkelői egytől egyig halkan beszéltek, nyugtalannak látszottak, gyanakvó pillantásokat vetettek a nehéz léptekkel ténfergő munkásokra, akik a szombat estet ünnepelték. Luc a beszélgetésből azt vette ki, hogy Mazelle-ék is a lopásokat hozták szóba, s a törvényszéki elnököt meg a kapitányt faggatták. Szájról szájra járt a híresztelés a Laboque kasszájából kilopott önfrankosról és a Caffiaux kirakatából elemelt szardíniáról. A Laboque üzletéből eltűntetett dikicsekről nagy aggodalommal folyt a szó. A megfontolt embereken is úrrá lett a rémület, hiszen ki tudja, a forradalmárok talán fegyverkeznek, talán vérfürdőt rendeznek a viharos éjszakában, amely oly sötéten nehezedett Beauclairre. A szörnyű sztrájk mindent szétzilált, az éhség hajtotta a nyomorultakat, a kocsmák itala dúló, gyilkos őrjöngést szított fel bennük. Valóban, a szennyes, sáros úttesten, a ragacsos járdákon ott látni mindazt az eltorzulást és lealacsonyodást, amellyel a nagyobbik rész méltánytalan munkája a néhányak önző örömét szolgálta, a meggyalázott, gyűlölt, átkozott munkát és következményét, a szörnyű nyomort s iszonyatos, burjánzó kinövéseit, a lopást meg a prostitúciót. Sápadt utcanők suhantak el, hajdani gyári munkásnők, akiket egy széptevő elcsábított, s ők aztán lezüllöttek az alvilágba, nyomorult örömlányok, piszkos testük csupa fájdalom, részeg férfiak a közeli raktárakban a homályba vesző pocsolyákba fektették őket négy sou-ért.

Lucban elhatalmasodott a szánalom és a haragból meg fájdalomból összesűrűsödő lázongás. Hol lehet Josine? Merre, micsoda szörnyű zugban húzhatta meg magát a kis Nanet-val?... Hirtelen kiabálás harsant fel, és mintha vihar sepert volna végig a tömegen, megbolygatta, magával ragadta. Talán most készülnek a boltokat megrohamozni, és kifosztják az élelmiszerkirakatokat? Csendőrök rohantak, trappoló lépések, kopogó csizmák és kirántott szablyák zaja hallatszott. Mi történt hát? Mi történt? Kavarogtak a gyors, rémülettől dadogó kérdések, és a rettegő válaszok egymásba folytak.

Aztán Luc hallotta, hogy Mazelle-ék visszafelé jöttükben azt mondják:

- Egy gyerek kenyeret lopott.

A dühös, elkeseredett tömeg most futásnak eredt az utcán. Az eset arrább történhetett, Mitaine-ék péksége táján. Asszonyok visítoztak, egy öregember elesett, fel kellett segíteni. Egy kövér csendőr oly sebesen futott a tömegben, hogy két személyt a földre lökött.

Luc is futásnak eredt, a tömeg őrjöngése magával ragadta. Ahogy elrohant a törvényszéki elnök mellett, hallotta, hogy Gaume nyugodt hangján mondja Jollivet kapitánynak:

- Egy gyerek kenyeret lopott.

A mondat itt is, ott is felhangzott, s mintha a rohanó tömeg lábdobogása adta volna hozzá a ritmust. Az emberek taszigálták egymást, még mindig nem lehetett semmit se látni. A kereskedők ott álltak sápadtan boltjaik küszöbén, készen arra, hogy lehúzzák a redőnyt. Egy ékszerész már kiszedte kirakatából az órákat. A testes csendőr körül, aki a könyökével dolgozott, nagy volt a kavarodás.

Luc most a polgármester és az alprefektus mellett szaladt, s újra hallotta azt a mondatot, a panaszos, erősödő morajlást, amelybe borzongás is vegyült:

- Egy gyerek kenyeret lopott.

Luc a testes csendőr nyomában Mitaine-ék péksége elé ért, s látta, hogy az odarohan segédkezni bajtársának, egy hosszú, sovány csendőrnek, aki öt-hatesztendős forma fiú csuklóját markolta... A kócos szőke hajról Luc ráismert Nanet-ra; a gyerek eltökélten, akár egy felnőtt, fölszegte fejét. Ő lopta a kenyeret a szép Mitaine-né kirakatából; a lopást nem lehetett letagadni, mert most is szorongatta a cipót, amely alig volt valamivel kisebb nála; egy gyerek csenése bolygatta, kavarta fel az egész Brias utcát. A járókelők észrevették, mikor a cipót elemelte, jelentették a csendőrnek, s az utánaeredt. De a gyerek sebesen iszkolt, eltűnt a tömegben, és a csökönyös zsandár úgy felhergelte az embereket, hogy az egész város hamarosan nekivadult volna.

Most diadalmaskodott, a bűnöst odavonszolta a tett színhelyére, hogy megszégyenítse.

- Egy gyerek lopta a kenyeret - ismételgették a hangok.

Mitaine-né nem tudta mire vélni a zsivajt, és ő is kiállt az üzletajtóba. Zavartan hallgatott, mikor a csendőr feléje fordulva mondta:

- Itt van, asszonyom, a csirkefogó, aki ezt a nagy cipót ellopta.

És megrázta a gyereket, hogy ráijesszen.

- Tudod-e, hogy börtönbe kerülsz!... Hallod? Mért loptál?

De a kicsi nem vesztette el a fejét. Vékony hangja tisztán csengett:

- Tegnap óta nem ettem, és a néném se evett.

Közben Mitaine-né összeszedte magát. A gyereket nézte, szép szemében elnéző jóság volt. Szegény kis kölyök! Hát a nővére, az vajon hol lehet? Egy pillanatig habozott a pékné, s arca kissé kipirult. Aztán nevetni kezdett, kedvesen, magabiztos szép asszony módján, akit a vevői bókokkal halmoznak el, és derűsen, csendesen mondta:

- Téved, őrmester úr, ez a gyerek nem lopta el tőlem a kenyeret. Én adtam oda neki.

A csendőr elképedten meredt az asszonyra, de nem engedte el a kisfiút. Legalább tízen látták, hogy elemelte a cipót a kirakatból, és eliszkolt. Ekkor váratlanul segítségére sietett Dacheaux, a mészáros, aki átjött a túlsó oldalról, és most kitört:

- Én is láttam, úgy bizony!... Éppen odanéztem. Megragadta a legnagyobbat, és aztán elszelelt... Olyan igaz, mint ahogy tegnapelőtt elloptak tőlem öt frankot, ahogy ma Laboquetól meg Caffiaux-tól loptak, ez a nyomorult kölyök meglopta magát, Mitaine-né. Ne is tagadja!

A pékné belevörösödött a füllentésébe, de szelíden megismételte:

- Téved, szomszéd, én adtam a cipót a gyereknek. Nem lopta el.

Dacheaux dühösködött, megjósolta, hogy a pékné engedékenységének nagy ára lesz, előbb-utóbb sorra kirabolják és meggyilkolják mindannyiukat, az alprefektus pedig, aki józanul egy szempillantással felmérte a helyzetet, odament a csendőrhöz, rászólt, hogy engedje el a gyereket, s a kisfiúnak ijesztő hangon odasúgta:

- Most aztán szedd a lábad, kölyök!

A tömeg már haragosan zúgolódott. Mit okvetetlenkednek, ha a pékné azt állítja, hogy ő adta neki azt a cipót. Szegény kis kölyök, alig arasznyi, és tegnap óta koplal! Kiabálás, gúnyos nevetés hallatszott, majd egy nyers, dörgő hang túlharsogta a többit:

- Az istenfáját! Hatesztendős kölykök adnak nekünk példát? Igaza van a gyereknek. Aki éhes, mindent elvehet! Igen, mindent, ami csak a boltokban van, a miénk, és ti azért dögöltök meg az éhségtől, mert gyávák vagytok.

A tömeg felbolydult, kavargott, mint a tócsa vize, mikor követ hajítanak belé. Kérdések röpködtek: - Ki beszél? Ki az?... És tüstént jöttek a válaszok: - A fazekas. Lange! Lange!

A szétváló embercsoportok között Luc megpillantotta a fazekast. Az alacsony, zömök férfi nem lehetett több huszonöt évesnél, feje széles, szakálla bozontos, haja fekete. Látszott rajta a paraszti származás, izzó, értelmes szeme volt, és zsebre tett kézzel szónokolt, a faragatlan próféta nyers lendületével, aki a világba kiáltja álmait.

- Az élelem, a pénz, a házak, a ruhák... mindent tőlünk raboltak el, és nekünk jogunk van mindent visszavenni! Nem holnap, még ma este birtokba kéne vennünk a földet, a bányákat, a gyárakat, egész Beauclairt, hogy megérdemeljük az ember nevet. Nincs két út, csak egyetlen egy van: ledönteni az épületet, hogy kő kövön ne maradjon, erőszakkal szétrombolni mindenütt a hivatalos hatalmat, hogy a nép, aki mindennek a jogos tulajdonosa, végre felépíthesse az új világot.

Az asszonyok megrémültek. A férfiak is hallgattak, s a következményektől tartva, félrehúzódtak a szenvedélyesen támadó szónoktól. Nem sokan értettek egyet vele, a többséget úgy megtörte az évszázados bérmunkássors, hogy tudni sem akart erről a kétségbeesett lázadozásról. Mi értelme? Így is, úgy is felfordulnak az éhségtől, és ráadásul börtönbe kerülnek.

- Tudom én, hogy hiányzik a mersz - folytatta Lange kegyetlen gúnnyal. - De eljön a nap, amikor majd lesznek szép számmal, akik mernek. És akkor a ti Beauclairetek a levegőbe repül, ha ugyan magától szét nem rohad. Micsoda orrotok van, hogy ma este nem érzitek, hogy itt minden büdös, a dög megmérgezi a levegőt. Óriási szemétdomb az egész, és nem kell prófétának lenni, hogy az ember előre lássa, a vihar elsodorja a várost tolvaj, gyilkos uraival. Dőljön össze minden, dögöljenek meg egytől egyig, halál rájuk, halál!

A botrány olyan méreteket öltött, hogy Châtelet, az alprefektus, bár a be nem avatkozás álláspontját képviselte, kénytelen volt szigorúan fellépni. Valakit le kell tartóztatni, így hát három csendőr rávetette magát a fazekasra és elvonszolta; csizmáik kopogása egy sötét és elhagyott mellékutcában halt el.

A tömegben némi nyugtalanság támadt, de az ellentmondó és határozatlan indulatok csakhamar lecsendesedtek. A csődület szerteszéledt, s a nyáj lassú topogással szótlanul megindult a sötét sárban, végig az utcán.

Luc megborzongott. A profetikus fenyegetés úgy csattant fel, mintha ijesztő következménye lenne mindannak, amit ma alkonyat óta látott, hallott. Ennyi igazságtalanság és nyomor a végső katasztrófát idézi fel; ő maga is ott érezte közelegni a láthatár mélyén, bosszuló fergetegként, amely elsodorja, felperzseli Beauclairt. Szenvedett, mert iszonyodott az erőszaktól. A fazekasnak lenne igaza? Erőszak, fosztogatás és gyilkosságok árán érünk el az igazsághoz?... Ahogy felzaklatott lelkiállapotában a munkások kemény, sötét arcát nézte, úgy rémlett ott látja köztük Gourier, a polgármester, Gaume törvényszéki elnök és Jollivet kapitány sápadt ábrázatát. Aztán a Mazelle házaspár bukkant fel a gázlámpa imbolygó fényében, kiverte őket a félelem verítéke. Luc iszonyodott az utcától, s most már csak egy gondolat foglalkoztatta - a szánalom sugallta, de vigasztalásul is szolgált -, hogy utoléri a gyereket, elkíséri, és megtudja, merre húzta meg magát Josine.

Nanet csak ment, csak ment, bátran szedegette apró lábait. Luc látta, hogy a Brias utca felső részén a Szakadék felé szaladt, és hamar utolérte, mert a szegény gyerek keservesen cipelte a nagy cipót. Két karjával szorította magához, nehogy leejtse, meg nyilván attól is félt, hogy

valamelyik gonosz ember vagy nagy kutya elragadja tőle. Mihelyst meghallotta Luc sietős lépéseit a háta mögött, rettegés foghatta el, mert futásnak eredt. De mikor hátrapillantott, és a városszéli boltok világosságában felismerte a bácsit, aki rájuk mosolygott, rá meg a nénjére, megnyugodva lelassított, hogy utolérhesse.

- Vigyem a kenyeredet? - kérdezte a fiatalember.

- Nem, viszem én, úgy örülök neki.

Már kiértek Beauclairből, az országúton jártak a sötétben, a viharos ég alacsonyan függött, csak a távolból villantak fel a Szakadék fényei. A gyerek lába cuppogott a sárban, lihegett, ahogy magasra emelte a cipót, hogy a sár be ne fröcskölje.

- Tudod, merre kell menni?

- Hát persze.

- Messzire mégy?

- Nem, csak valahová.

Nanet-ra nyilván újra ránehezedett az aggodalom, és lelassított. Mért akarja a bácsi megtudni, hogy ő hová tart? A kis emberpalánta tudta, hogy ő az egyetlen védelmezője nénjének, és túl akart járni a felnőtt eszén. Luc átlátott rajta, és be akarta bizonyítani a gyereknek, hogy ő jó barát; mikor Nanet elbotlott, s kis híja, hogy bele nem pottyant egy pocsolyába, játékosan elkapta, és hirtelen fölemelte.

- Hoppla, kis ember! Lekvárt azért ne kenj a kenyeredre!

Nanet felengedett, érezte a férfi karjának megnyugtató, testvéri melegét, felcsilingelt belőle a gyerekek gondtalan nevetése, és már tegezve szólította meg új barátját.

- Te erős vagy, és kedves is.

Azzal tovább poroszkált, és most már nem nyugtalankodott.

Hol bújhatott meg Josine? Az országút ott futott előttük, Luc valamennyi fatörzs mozdulatlan árnyékában a várakozó Josine-t vélte felismerni. Már a Szakadék felé közeledtek, a föld rengett a gőzkalapácsok csattanásaitól, a tűz lángoló, sűrű lehelete, amelybe belehasítottak a villanyfény széles nyalábjai, megvilágította a környéket. Nanet nem ment túl a gyáron, befordult, s a hídon átvágott a Mionne túlsó partjára. Luc most ismét ott járt, ahol alkonyatkor először találkozott velük. Aztán a gyerek hirtelen futásnak eredt, s ő elvesztette szem elől, de hallotta, ahogy örömében nevetve mondja: - Nézd csak!! Nézd csak, mit hoztam! Vedd már el! Nézd, milyen szép!

A híd végénél, a lejtősödő parton, sövény árnyékában pad állott, szemközt a Szakadékkal, amely ott lángolt és lihegett a kis folyó túlsó partján. Luc éppen nekiment a sövénynek, mikor a kisfiú nevetése sírásba és jajveszékelésbe csapott át. Ekkor vette észre a padot, és most már megértette, mi történt: Josine ott feküdt, ájultan a kimerültségtől. Ide jött, itt roskadt le, elcsigázva az éhségtől és a szenvedéstől, innen indult vissza Nanet, és nővére fel se fogta, mit tervez ez az utcán felnőtt vakmerő gyerek. Nanet kétségbeesve zokogott, nővére teste hideg volt, élettelen, akár a halotté.

- Josine, ébredj fel! Enni kell, hallod? Egyél, hoztam kenyeret!

Luc szemét is elöntötte a könny. Mennyi nyomorúság, milyen szörnyű, nélkülözéssel és fájdalommal teli sors jutott ennek a két gyönge, jó és kedves teremtésnek! Lesietett a vízhez, megmártotta a zsebkendőjét, aztán visszament, és Josine halántékára tette. A gyötrelmes éjszaka szerencsére nem volt hideg. Két keze közé fogta a fiatal nő kezét, dörzsölgette,

melengette a tenyerében; Josine végre felsóhajtott, mintha valami nyomasztó álomból tért volna magához. Az erőtlenség, a szenvedés kábulatában semmi sem hökkentette meg, mintha egészen rendjén volna, hogy kisöccse ott áll mellette egy cipóval, s a gyerek mellett az a szép szál úriember, akire ráismert. Talán úgy képzelte, hogy ez az úr hozta a kenyeret. Szegény elgyöngült ujjai sehogy se birkóztak meg a kenyér héjával. Luc segített neki, apró falásokat tört a cipóból, lassan, darabonként etette meg vele, hogy meg ne fulladjon, mert Josine mohó volt szörnyű éhségében. Elkínzott, vézna teste remegett, sírva fakadt, sírt szakadatlanul és közben evett, minden falatot könnyeivel áztatva, mohón, ügyetlenül, reszketve, mint a megvert állat, amely csak fal, de lenyelni nem bírja. Luc szomorúan, zavarodott szívvel nézte, gyöngéden lefogta a kezét, és tovább adogatta neki az apróra tördelt kenyérdarabokat. Ezt az áldozást sose fogja elfelejteni: szenvedés és jóság, éltető kenyér, amit valamennyi nő közül a legnyomorultabbnak és a legbájosabbnak szolgáltat ki.

Nanet közben lekanyarította a saját részét, és falánkan tömte magába: hadizsákmánya büszkeséggel töltötte el. Nénje könnyei megdöbbentették, nem értette, miért sír, hiszen kedvükre lakmározhatnak. Mihelyt befejezte az evést, a jóllakástól kábultan odabújt Josine-hoz, és tüstént elnyomta az álom, a kisgyerekek mosolygós, boldog álma. Josine valamicskét erőre kapott, s a padnak támaszkodva jobb karjával magához ölelte. Luc pedig ott ült mellette, és nem bírta rászánni magát, hogy az alvó gyerekkel egyedül hagyja az éjszakában. A lány keze újra be volt bónyálva a vérfoltos rongydarabbal, és Luc csak most döbbent rá, hogy Josine nyilván a sebesült keze miatt volt annyira ügyetlen. Beszélni kezdett hozzá:

- Megsebezte a kezét?

- Igen, uram, a tűzőgép eltörte egyik ujjamat. Le kellett vágni. De a művezető azt mondta, az én hibámból történt... Gourier úr ötven frankot utalt ki.

Halkan beszélt, szelíd hangjában időnként mintha szégyenkezés remegett volna.

- Értem. A polgármester. Gourier úr gyárában dolgozott.

- Igen, tizenöt éves korom óta, most tizennyolc vagyok... Az anyám több mint húsz évig dolgozott nála, de ő már meghalt. Egyedül vagyok a kisöcsémmel. Nanet hatéves, engem meg Josine-nak hívnak.

És folytatta a történetét. Lucnek csak néhány kérdést kellett feltennie, hogy mindent megtudjon. A jól ismert, szívbe markoló történet, amely annyi szegény lánnyal megesik: az apa elment a háztól egy másik nővel, azt se tudták, hová, az anya ott maradt négy kisgyerekkel, s bár szerencséjére kettő meghalt, a megmaradtakat sem bírta felnevelni, az anya belepusztult a munkába, a lány tizenhat éves kora óta gondviselője az öccsének, szakadásig dolgozik, és mégsem bír mindig elég kenyeret keresni kettőjüknek. Aztán a csinos proletárlányok kikerülhetetlen drámája: megjelenik a csábító, Ragu, a jóképű férfi, a szívtipró, akivel ostoba módon sétálni ment vasárnaponként, tánc után. Ragu fűt-fát ígérgetett, Josine bízott benne, hogy feleségül veszi, eltervezte, hogy csinos otthona lesz, és Nanet-t a saját gyerekeivel együtt fogja felnevelni. Aztán egy tavaszi este elkövette azt a hibát, hogy az erdőben, Guerdache mellett Ragué lett. Most már azt se tudná megmondani, hogy erőszakoskodott-e vele, vagy ő maga is úgy akarta. Hat hónapja, hogy a másik hibába esett, odaköltözött Raguhoz, aki azóta szóba se hozta a házasságot. Aztán a cipőgyárban ez a baleset érte, nem tudott dolgozni, éppen abban az időben, amikor Ragu olyan komisz lett, megvadult a sztrájk miatt, verni kezdte, és azt vágta a fejéhez, hogy ő az oka a nyomorúságának. Egyre rosszabbra fordult a kettőjük kapcsolata, most pedig kiebrudalta az utcára, még a kulcsot sem adta oda, hogy Nanet meg ő lefeküdhessenek.

Lucöt egy gondolat foglalkoztatta.

- Ha gyerekük születne, az talán magához kapcsolná, és akkor feleségül venné.

Josine rémült mozdulattal tiltakozott.

- Gyerek tőle! Édes jó istenem, ennél nagyobb szerencsétlenség nem is érhetne. Hiszen egyre azt hajtogatja: csak nem leragadni egy nő mellett. Ehhez neki semmi kedve, és gondja lesz rá, hogy elkerülje, őszerinte a gyönyörért van az egész, és mikor a gyönyörnek vége, alászolgája! El kell válni!

Elhallgattak, szótlanul ültek a padon.

Josine-nak nincs, nem is lesz gyereke ettől az embertől - erre a gondolatra különös jóérzés, megkönnyebbülés-féle fogta el Lucöt, bár maga sem tudta az okát. Zavaros érzések kavarogtak benne, tekintete a távolba kalandozott, s az elmosódott körvonalak között felfedezte a Brias-szorost; az alkonyatban pillantotta meg először, most belefolyt a sötétségbe. Kétoldalt a Monts Bleuses sziklás meredekei tornyosodtak a sűrű homályban. Háta mögött, a lejtőről időnként vonatzakatolás hallatszott, a vonat sípolt és lelassított, mielőtt a megállóhoz ért volna. Lábainál a zöldesszürke Mionne tajtékozva zúdult neki a hidat tartó vastag cölöpzetnek. Balkézt a szoros hirtelen kiszélesedett, a Monts Bleuses két csúcsa leereszkedett a hatalmas Roumagne-síkságba, ahol a parányi, szikrázó fénycsillagokkal teleszórt Beauclair tétova szigetén túl a viharos éjszaka végtelen, sötét tengerként gomolygott. Luc tekintete egyre visszatért a szemközti Szakadékra: félelmesen vadnak látszott a fehér kigőzölgésben, amelyre az udvarok villanylámpái zuhogtatták fényüket. A nyitott ajtókon át néha látta a kemencék szélesre tátott száját, az olvadó érc vakító hömpölygését, a vörösen izzó hatalmas áradatot, a benti pokol lángjait, a szörny pusztító, vad munkáját. Körös-körül remegett a talaj, a gépek tompa morgására a csattogva táncoló gőzkalapácsok egy pillanatra sem álltak meg, a nagykalapácsok zuhanó ütései pedig távoli ágyúzásra emlékeztettek.

A látvány beleette magát Luc szemébe, szívét felsebezte a nyomorult, elhagyott Josine sorsa, akinek boldogtalanságában ott visszhangzik a rosszul megszervezett, lealjasított, megátkozott munka csődje. A szenvedésnek ehhez a mélypontjához vezetett a mai estéje: ez a szegény gyereklány az eleven áldozata a sztrájk nyomorúságának, a gyűlölettől megmérgezett agyaknak és szíveknek, a kereskedők önző keménységének, annak, hogy az alkohol szükséges feledtető, hogy a lopást törvényesítette az éhség: ő az áldozata az igazságtalanságok halmaza alatt recsegő-ropogó társadalomnak. Fülében visszhangzott Lange hangja, ahogy megjósolta a végső katasztrófát, amely el fogja sodorni az egész rothadt és rothasztó Beauclairt. Újra maga előtt látta a sápadt lányokat, ahogy ott kószáltak a járdán, az iparvárosok olcsó örömlányait, a prostitúció fertőjét, ahová a bérrabszolgaság fekélye taszítja a csinos gyári munkásnőket. Ez vár Josine-ra is. Elcsábították, kilökték az utcára, részeg férfiak majd felszedik, a lejtő gyorsan visz le a mocsokba. Alázatosságot, megindító gyöngédséget sejtett a lányban, olyan szerelmest, akinek lénye megjutalmazza az erőst és bátorítja is. A gondolat, hogy magára hagyja itt a padon, és nem menti meg a szörnyű sorstól, oly méltatlankodó erővel töltötte el, hogy érezte, belepusztulna, ha nem nyújt testvéri segítő kezet Josine-nak.

- Nézze csak, itt nem maradhat éjszakára a gyerekkel. Annak a férfinak be kell fogadnia magát. A többit aztán meglátjuk... Hol laknak?

- Nem messze innen, a régi Beauclairben, a Három Hold utcában.

És Josine elmagyarázta, hogy Ragu a nővérével lakik egy házban, ezt az Adèle-t - nem tudni miért - mindenki csak Toupe-nak szólítja. Ha a kulcs csakugyan nincs Ragunél, akkor nyilván odaadta Toupe-nak, aki szörnyű asszony, komisz a szegény lányokhoz. Mikor Luc kijelentette, hogy elmegy ehhez a hárpiához, és elkéri tőle a kulcsot, Josine megborzongott.

- Nem, hozzá ne. Gyűlöl engem... Ha történetesen a férje nyitna ajtót, az más, ő derék ember... De tudom, hogy ma éjjel itt dolgozik a Szakadékban... Kavarómunkás, Bonnaire-nek hívják.

- Bonnaire - ismételte meg a nevet Luc, akit meghökkentett a felbukkanó emlék -, hiszen őt ismerem, találkoztam vele tavasszal, mikor itt jártam a Szakadékban. Sokáig beszélgettünk, elmagyarázta nekem a munkájukat. Értelmes munkás, és úgy éreztem, hogy derék ember... No látja, milyen egyszerű az egész, elmegyek hozzá, és vele intézem el a maga ügyét.

Josine hálásan kiáltott fel. Elkínzott teste reszketett, meghatódottságában összekulcsolta a kezét.

- Ó, milyen jó hozzám, mennyire köszönöm.

A Szakadékból kicsapó mélyvörös fényben Luc most hajadonfőtt látta Josine-t, a rongyos gyapjúkendő a lány vállára csúszott. Már nem sírt, kék szemében gyöngédség csillogott, kis száján újra megjelent a fiatalság mosolya. A vékony, hajlékony, kecses Josine-ban megmaradt valami gyerekes vonás, természetes és derűs, játékos gyerekesség. Hosszú búzaszőke haja félig kibomlott tarkóján, fiatal lánykának látszott, aki elesettségében is tiszta maradt. Ennyi báj lenyűgözte a férfit, lassanként teljesen a varázsa alá került, és megilletődve, álmélkodva látta, hogy ez a lány a koldusgönceiben, aki úgy rettegett és sírt az imént, milyen elragadó nő. Josine pedig csodálattal nézett fel rá, ártatlan odaadással, szívvel-lélekkel bízta rá magát, hogy végre valaki megsegíti, és gyengéd hozzá. Luc szép, olyan jó, a Ragu durváskodásához szokott lány istenként imádta. Megcsókolta volna a lába nyomát, áhítatos szemmel meredt rá, bal kezével fogva át a vérfoltos rongyba bónyált jobbját. Nagyon finom és nagyon erős szálak kapcsolták most őket egymáshoz, a túlcsorduló gyöngédség, a szeretet közössége.

- Nanet majd elvezeti a gyárba, ő ott jól ismeri a járást.

- Nem, nem, tudom én, merre kell menni... Ne költse fel, hadd melegítse magát. Csak várjanak rám nyugodtan mind a ketten.

Otthagyta az alvó gyerekkel az éjszakában. Mikor elindult, erős fény világította meg a Monts Bleuses csúcsát jobbkézt, a Crêcherie parkja felett, ahol Jordan háza állt. A hegyoldalban komoran bukkant fel az égetőkemence. Vasat öntöttek, s a közeli sziklákat, és a távolban Beauclair valamennyi háztetőit mintha vörös hajnalfény árasztotta volna el.

II

Bonnaire kavaró előmunkás az üzem legkiválóbb dolgozói közé tartozott, s a legutóbbi sztrájkban fontos szerepe volt. A bérmunka igazságtalanságai felháborították, gondolkodó ember volt, rendszeresen olvasta a párizsi újságokat, ezekből merítette forradalmi ismereteit, amelyek kétségkívül hézagosak voltak, de mégis a kollektív társadalmi rendszer hívévé formálták. Ezt az ábrándot igyekszik az emberiség egyszer megvalósítani, mondogatta ez a szorgalmas, egészséges és kiegyensúlyozott férfi, de addig is minél többet kell elérni a tüstént megvalósítható igazságból: azt, hogy a munkások minél kevesebbet szenvedjenek.

Jó ideje, hogy a sztrájk elkerülhetetlenné vált. Három esztendeje a Szakadék válságos helyzetbe került Michel Quirignon, Jérome úr fiának a kezében, s az öregúr veje, Boisgelin, ez a csinos párizsi semmittevő, aki feleségül vette Quirignon lányát, Suzanne-t, egy szegény rokona, Delaveau tanácsára elhatározta, hogy vagyona roncsaiból megveszi az üzemet. Delaveau kötelezte magát, hogy a befektetett tőke harminc százalékát hozza ki az üzemből. Állta az ígéretét, ügyes mérnök volt, megfeszített erővel dolgozott, kitűnő szervezéssel, erélyes irányítással a legcsekélyebb részletre is kiterjedt a figyelme, és mindenkitől kifogástalan munkafegyelmet követelt. Michel Quirignon igazgatása alatt a rossz üzletmenet egyik oka az volt, hogy a környékbeli vasipar súlyos válságba jutott, a sínek és vasgerendák gyártása ugyanis már nem hajtott hasznot, mert új vegyi eljárással olcsón termelték ki a vasat Észak- és Kelet-Franciaország nagy bányáiban, amelyeknek készletét ez ideig a rossz minőség miatt nem használhatták fel. A Beauclair Acélművek versenyképtelen lett a piacon, az összeomlás kikerülhetetlennek látszott. Ekkor mutatkozott meg Delaveau zseniális felismerése: rájött, hogy meg kell változtatni a gyár profilját, sínek és vasgerendák helyett, amelyeknek kilóját Észak és Kelet üzemei húsz centimes-ért adják, át kell térni a munkaigényes árukra, így elsősorban ágyúlövedékek és ágyúk gyártására; ezeknek ára kilónként két és három frank között mozog. A gyár ismét fellendült. Boisgelin befektetett pénze tekintélyes hasznot hozott. Csakhogy a termeléshez újfajta felszerelésre és gondosabb, figyelmesebben dolgozó munkásokra volt szükség, akiket természetesen jobban meg kell fizetni.

A sztrájkot elvben a béremelés robbantotta ki. A munkásokat mázsánként fizették, és maga Delaveau is elismerte, hogy új bérezési rendszerre van szükség. Csakhogy ő feltétlen ura akart maradni a helyzetnek, nehogy olyan látszata legyen a dolognak, mintha a munkások utasításainak engedelmeskedne. Szakmájának megszállottja volt, uralkodó természet, makacsul ragaszkodott jogaihoz, bár igyekezett méltányos és igazságos lenni; a kollektivizmust mételyező ábrándnak tartotta, és gyakran kijelentette, hogy ez az utópia szörnyű szerencsétlenségekhez vezet. Alattvalóival, a munkásokkal folyó viszálya csak súlyosbodott, amikor Bonnaire-nek sikerült nagyjából létrehoznia egy érdekvédelmi szervezetet; Delaveau ugyanis elismerte a segély- és nyugdíjpénztárak, valamint a fogyasztási szövetkezetek létjogosultságát, hiszen a munkásnak nem lehet megtiltani, hogy sorsán javítson, de szenvedélyesen kikelt a szakszervezetek, a kollektív megnyilvánulásokra felkészült érdekszövetkezetek ellen. Most már nyílt harcban állt munkásaival, rosszindulattal kezelte a bérrendezést, úgy vélte, neki is kötelessége minden erejét mozgósítani, és valóságos ostromállapotot hirdetett ki a Szakadékban. Zsarnokoskodása már odáig fajult, hogy a munkások úgy érezték, személyes szabadságukat is elvesztették. Minden lépésüket, gondolatukat ellenőriztette az üzemen kívül is. Azok, akik megalázkodtak és hízelegtek, sőt talán besúgásra is vállalkoztak, elnyerték az igazgatóság kegyét, az önérzeteseket, akik nem adták be a derekukat, veszélyes emberekként tartották számon. Minthogy a gyár igazgatója konzervatív volt, s ösztönösen védte a meglevő rendet, nem is titkolta, hogy olyan emberekkel akar dolgozni, akikkel feltétlenül rendelkezhet; be-

osztottjai, a mérnökök, a művezetők és a felügyelők pedig túltettek rajta, kíméletlen szigorúsággal követelték meg az engedelmességet és azt, amit „tiszta felfogásnak” neveztek.

Bonnaire úgy érezte, hogy az igazságérzetet és a szabadságvágyat fojtogatják benne, s a jogaikat követelők élére állt. Néhány társával együtt Delaveau-hoz ment, hogy a munkások követeléseit közölje. Határozott beszéde felbőszítette az igazgatót: megtagadta a béremelést. Delaveau azt képzelte, hogy az ő üzemében nem fog általános sztrájk kitörni, a Szakadékban évek óta nem volt sztrájk, mert a fémmunkások nehezen szánják rá magukat, nem úgy, mint a bányászok, akik Brias szénbányáiban lépten-nyomon abbahagyják a munkát. Mikor aztán jóslatai ellenére mégiscsak elkezdődött az általános sztrájk, s egyik nap ezer ember közül alig kétszáz jelent meg, kénytelen volt becsukatni a gyár kapuját; Delaveau ekkor annyira dühbe gurult, hogy végképp megmakacsolta magát. Kidobta a Szakszervezet képviselőit és Bonnaire-t, mikor bemerészkedtek hozzá. Kijelentette: üzemében ő az úr, a viszály közte és a munkásai közt folyik, s ő kizárólag a munkásaival akarja elintézni. Bonnaire újra felkereste, de most már csak három társa kíséretében. Nem bírtak zöld ágra vergődni vele, csak érveket meg számításokat hallottak, amelyekből mind az derült ki, hogy az igazgató romlásba döntené az üzemet, ha a béreket felemelné. Tőkét bíztak rá s egy gyárat, hogy vezesse, az ő legfőbb kötelessége úgy vezetni, hogy hasznot hajtson, és a befektetett tőke meghozza a várt kamatokat. Semmi kétség, méltányos akar lenni, de makulátlanul becsületes embernek csak akkor tarthatja magát, ha állja a kötelezettségeit, és a gondjára bízott vállalatot annyira felvirágoztatja, amennyire csak lehet. Minden más puszta ábránd, holdkóros remény, délibábos és veszélyes elképzelés a jövőről.

Még néhány tárgyalás követte ezt hasonló hangnemben, mindkét fél megmakacsolta magát, s a sztrájk két hónapig tartott, súlyos megpróbáltatásokat mérve a munkásokra és a tőkére: a proletárok nyomorúsága növekedett, a gyár fölszerelése pedig kihasználatlanul állt és rongálódott. Végül kölcsönös engedmények után megegyeztek az új bérezési rendszerben. De az igazgató még egy álló hétig vonakodott visszavenni néhány munkást, akiket ő a főkolomposoknak nevezett; Bonnaire is ezek közé tartozott. Delaveau haragudott rá, pedig tudta róla, hogy igen ügyes és becsületes munkás. Végül mégis beadta a derekát, s a többivel együtt Bonnaire-t is visszavette, de kijelentette, hogy a kényszernek engedett, és csakis a békesség kedvéért cselekedett jobb belátása ellenére.

Bonnaire ekkor úgy érezte magát, mint az elítélt. Először hallani sem akart az ilyen béke jobbról, és azt mondta, nem megy vissza a gyárba. De a munkások annyira szerették, hogy elhatározták: nélküle ők sem állnak munkába, így hát Bonnaire nagylelkűen elállt szándékától, legalábbis látszatra, nehogy az ő személye miatt felboruljon a megegyezés. Társai éppen eleget szenvedtek, szilárdan elhatározta, hogy ő lesz az egyedüli áldozat, senki más ne fizesse meg ennek a félgyőzelemnek az árát. Így hát munkába állt csütörtökön, de feltette magában, hogy vasárnap elmegy, hiszen meg volt győződve, hogy a Szakadékban neki nem lesz maradása. Elhatározásáról nem szólt senkinek, szombat reggel közölte az adminisztrációs osztállyal, hogy este kilép a gyárból, s ezen az éjjelen csak azért tartózkodott még az üzemben, hogy elkezdett munkáját befejezze. Csöndben, tisztességgel akart eltűnni.

Luc először a portásnál jelentkezett, és megkérdezte, beszélhet-e sürgősen Bonnaire kavarómunkással; a portás válasz helyett a csarnok felé mutatott, ahol a kavarókemencék és a hengerművek álltak, a második udvarban, balra. Ezek a hepehupás kövezetű udvarok, ahol az utóbbi napok esőzése óta tócsákban gyűlt össze a víz, valóságos szennycsatornák voltak; az egymásba gabalyodó sínek közt vezetett a gyárat a beauclairi állomással összekötő vonal. Néhány villanylámpa fakó fényében, a műhelyek elnyúló árnyai közt elmosódva bukkant fel a torony, ahol az ágyukat edzették, a cementálókemencék kúp alakú formájukkal pogánykori építményekre emlékeztettek; egy kis mozdony lassan húzott előre, éleseket füttyentve, hogy

senkit el ne gázoljon. A gőzkalapácsok zaja vadul csattogott a belépő fülébe, a két nagy gőzkalapács pinceszerű helyiségben dolgozott, látni lehetett vaskos fejüket, akár a ragadozók, úgy vetették magukat a vasra, vad ritmusban verték, fémfogaikkal dühödten harapdálták, rudakba gyömöszölték. Ennek a részlegnek a munkásai, a fémnyújtók, nyugodtan, szótlanul dolgoztak a süketítő lármában, a dübörgő rázkódtatások közepette, és csak mozdulatokkal érintkeztek egymással.

Luc végigment egy alacsony épület mentén - ott is dühöngve csattogtak a gőzkalapácsok -, aztán balra tartott, átvágott a második udvaron, ahol a roncsolt kövezeten kiselejtezett vasdarabok hevertek a sárban, egymásra hányva várták az olvasztókemencét. Munkások egy torpedónaszád hatalmas, kovácsoltvas árbocát rakodták a vagonba, aznap készült el, a kis mozdony fogja elszállítani. Már be is futott sípolva, Luc kitért az útjából, végigment a kétoldalt szabályosan felkupacolt öntőforma és nyersanyag közt, és végre elért a kavarókemencék és nyújtógépek csarnokába.

Ezen a részlegen, az üzem egyik leghatalmasabb helyiségében napközben irtózatos erővel dübörögtek a nyújtógépek. Ilyenkor, éjszaka a nyújtógépek elpihentek, s az óriási terem nagyobbik fele sűrű homályba merült. A tíz kavarókemence közül mindössze négyben lángolt tűz, és két gőzkalapács működött. Vékony gázlángok imbolyogtak szórványosan, hatalmas árnyak omlottak alá, a vastag, kormos tetőgerendák szinte beléjük mosódtak. A sötétben vízcsobogás hallatszott, az összevissza repedt döngölt földpadló itt is, ott is felpúposodott, az egyik helyen bűzös sárrá állott szét, másutt szénpor rakódott rá, törmelék halmozódott fel rajta. Mindenütt a lélektelenül végzett munka szennye, az utált, átkozott munkáé a füstös, fojtogató odúban, ebben a sötét, rozzant, undorító helyiségben, amelyet bemocskolt a szállongó piszok. Durva deszkákból összeeszkábált bódékban szegre akasztva lógtak a munkások kimenőruhái meg a vászonzubbonyok, a bőrkötények. Erre a sötét nyomorúságra időnként aranyló fény hullott, mikor valamelyik kavarómunkás kinyitotta kemencéje ajtaját: ilyenkor vakító nyaláb zúdult ki, és csillagsugárként hasította át a csarnok homályát.

Bonnaire éppen akkor fejezte be a folyékony érc kavarását, amikor Luc odaért; két mázsa nyersvasat alakított át a kemence meg az emberi munka acéllá. Az egész munkafolyamat négy óra hosszat tartott, s az olvadási idő után jött a nehezebbje, a kavarás. Bonnaire a huszonöt kilós kotróvasat két kézre kapva, a perzselő forróságban húsz percig keverte a kemence aljára összegyűlt fehéren izzó vasat. A kampóval egészen a mélyére kotort, gyúrta a hatalmas vastömeget, amely égetett, akár a nap; csak az ő lánghoz edzett szeme bírta elviselni perzselő hevét, és a tüzes vas színéből állapította meg, hol tart munkájában. A kotró vörösen izzott, és pattogtak róla a szikrák, mikor kiemelte.

Bonnaire odaintett a fűtőnek, hogy rakjon a tűzre, a másik munkás, a segédkavaró pedig szintén megmarkolt egy kotróvasat, hogy ő is megkavarja „a tésztát”, ahogy mondani szokás.

- Maga Bonnaire kavarómester? - kérdezte Luc, és feléje tartott.

Az meglepődve bólintott rá igent. Zubbonyt viselt, nyitott ingéből kilátszott fehér nyaka, volt valami fenséges benne, arca kipirult a diadalmas munka és a tűz hevében. A harmincöt éves hatalmas, szőke férfi haja rövidre volt vágva, széles, darabos arca békés. Erős, határozott szája, nyugodt, nagy szeme jóindulatú és igazságos emberre vallott.

- Nem tudom, megismer-e? - mondta Luc. - Múlt nyáron találkoztunk, beszélgettem is magával.

- Igen, tudom: Jordan úr barátja - szólalt meg végre a kavarómester.

Mikor a fiatalember kissé zavartan előadta, hogy mi hozta őt ide, s elmondta, aminek tanúja volt, találkozásait Josine-nal, azt, hogy a szerencsétlen lány fedél nélkül maradt, és csak

Bonnaire segíthet rajta, a kavarómester megint elnémult; látszott rajta, hogy ő is zavarban van. Kis ideig mindketten szótlanul álldogáltak, aztán a két egymáshoz tolt kemencénél dolgozó gőzkalapács csengő csattogása beléjük fojtotta a szót. Mikor a zaj elült, Bonnaire csak ennyit mondott:

- Rendben van, megteszem, ami tőlem telik... Mihelyt végzek, háromnegyed óra múlva, elmegyek magával.

Tizenegy felé járt az idő, de Luc úgy határozott, hogy ott helyben megvárja. Először egy fémvágó gépet vett szemügyre; homályos zugban szabdalta rudakba a kemencékből kikerült acélt, oly simán és szaporán dolgozott, mintha vajat szeletelt volna. Valahányszor a gép állkapcsa harapott egyet, lehullott egy kis rúd, a halom sebesen nőtt, tolókocsin szállították a rakodóba, onnan pedig harminckilós ládákban vitték a tégelykemencék csarnokába.

Luc fel akarta használni az idejét, átment ebbe a szomszédos terembe, amelyet erős rőt fény világított meg.

Hatalmas és magas helyiségbe lépett, amely ugyanolyan elhanyagolt, roskadozó és szennyes volt, mint az előző; a hulladékokkal teli hepehupás talajjal egy szinten hat kemence szája nyílt, mindegyik három rekeszre osztva. Ezeket a hosszú és keskeny izzó aknákat, amelyeknek téglaalapzata az egész alagsort elfoglalta, égő gáz és levegő keverékével fűtötték, s a fűtést az olvasztár szabályozta le-fel húzható vaslemez segítségével. A homályban úszó terem döngölt földjén így hát hat nyílása tátongott a lenti pokolnak, a szüntelenül működő vulkánnak, amelynek rejtett tüze folyvást dohogott. A kemencék nyílását fenékkő alakú fedők, vaspántba foglalt téglák borították, de a fedők nem értek egymáshoz, mindegyik hézagon vad, rőt fény hasított ki, megannyi napfelkelte, hosszú fénysugarak lövelltek ki a földből, és nyalábokban röppentek fel a tetőzet poros üvegéig. Valahányszor le kellett emelni egy fedőt, mintha maga az égitest bukkant volna elő teljes egészében, s az egész terem hajnalfényben piroslott.

Luc éppen kellő időben érkezett, végignézhette a gyártás menetét. A munkások megrakták a kemencét, leeresztették a vörösre hevített tűzálló olvasztótégelyeket, majd tölcséren belezúdították a ládák tartalmát, mindegyik tégelybe harminc kilót. Három vagy négy óra alatt végbemegy az olvasztás. Azután kerül sor a tégelyek kiemelésére és kiürítésére, az olvasztás életveszélyes munkájára.

Luc most egy másik kemencéhez ment: a munkások hosszú fogóikkal éppen azt vizsgálgatták, hogy az olvasztási folyamat befejeződött-e; a fiatalember ráismert Fauchard-ra: az olvasztótégelyeket emelte ki. A férfi ösztövér testét, fakó, sovány arcát megaszalta a hőség, de herkulesi végtagjait megkímélte. A tizennégy esztendő óta végzett szörnyű, egyhangú munka elrútította testét, de lelkileg még többet szenvedett attól, hogy gép volt maga is, egyre azonos mozdulatokat végző, gondolat nélküli gép, alkatrész a tűzzel folytatott harcban.

Nem volt elég a testi eltorzulás, az előreeső vállak, a beteges duzzadtság, a lángmarta, elgyöngült szem - szellemi hanyatlásának is tudatában volt: járt egy ideig iskolába, de a tanulást hirtelen abba kellett hagynia, tizenhat esztendős kora óta szolgálta a Szörnyet, még emlékezett arra, hogy valaha értelmes volt, de értelme lassan eltompult, felőrli az iszonyú robot malomköve, amelyet vak állatként szüntelenül forgat, elemészti a gyilkos, mérgező robot. Már csak egyetlen vágya, egyetlen öröme maradt: inni, meginni a négy liter bort mindennap vagy minden éjjel, mikor dolgoznia kell, inni, hogy a kemence forróságától szikkadt bőre el ne égjen, mint a száraz fakéreg, inni, hogy hamuvá ne porladjon, hogy egy kis örömhöz jusson, s életét az állandó részegség kábult boldogságában fejezze be.

Ezen az éjszakán Fauchard attól tartott, hogy a tűz kiperzseli belőle a vért. De nyolc órakor, mikor már minden reményről letett, Nathalie beállított a négy literrel, amit hitelbe vásárolt

Caffiaux-tól. Az asszony mentegetőzött, hogy egy falásnyi húst sem hozott, mert a mészáros könyörtelen maradt. Siránkozva, örökös aggodalmában amiatt emésztődött, hogy mit esznek majd másnap. Fauchard örült, hogy megkapta a borát, hazaküldte az asszonyt, s megígérte neki, hogy akárcsak a társai, ő is előleget fog kérni. Egy darab kenyér elverte az éhségét, ivott s erőre kapott. Mikor a kiemelésre került a sor, még egy fél litert felhajtott, aztán a közös medencében megmártotta nagy vászonkötényét. Lábán vastag facipő, kezére vizes kesztyűt húzott, s a hosszú vasfogót megragadva a kemencéhez ment. A fedőt már leemelték, ő rátette a jobb lábát, mellét és hasát a megnyílt vulkán irtózatos forrósága égette. Egy pillanatig vörösen magasodott fel az alakja, akár egy eleven fáklya a tűzben. Facipője füstölt, köténye meg kesztyűje gőzölgött, mintha egész teste megolvadna a pokoli forróságban. Mégse sietett, lángokhoz szokott szeme lenézett az izzó akna mélyére, megkereste az olvasztótégelyt, kissé előrehajolt, hogy az áttüzesedett fogóval megragadja, majd hirtelen kiegyenesedve, három ritmikus, könnyed mozdulattal - egyik kezét végigcsúsztatta a vasrúdon, amíg a másikhoz nem ért -, hirtelen karlendülettel kiemelte az olvasztótégelyt - a fogóval együtt összesen öt-venkilónyi súlyt, letette a földre a vakítóan izzó fehér masszát, amely mintha a napból szakadt volna ki, és tüstént rózsaszínű lett. Majd újra kezdte, egymás után emelte ki az olvasztó-tégelyeket az olvadt vas egyre perzselőbb tüzében, ügyessége erejét is felülmúlta, járt-kelt az izzó vas között, nem égette meg magát, sőt úgy látszott, mintha nem is érezné az elviselhetetlen forróságot.

Kis, hatvankilós gránátokat öntöttek. A palack formájú öntőformák két sorban álltak egymás mellett. Mikor a segédmunkások az olvasztótégelyek tetejéről vaskanállal leszedték a salakot - a kanalat füstölögve, vörös tajtékosan emelték ki -, az öntőmester hatalmas, nagy görbületű harapófogójával fürgén megragadta, s mindegyik edénybe két olvasztótégely tartalmát zúdította bele; rózsaszínbe játszó fehér lávaként folyt a fém, apró, kék szikrák villóztak rajta, selymes fényűek, akár a virág. Mintha aranycseppekkel pötyögtetett világos folyadékot öntött volna palackba. S mindez zajtalanul történt, biztos és könnyed mozdulatokkal, és valami ősi szépség volt benne, ahogy az egész csarnokot izzó máglyává varázsolta a tűz.

Luc nem szokta meg ezt a légkört, nem állta tovább. A kavarókemencéktől négy-öt méter-nyire már égette arcát a hőség, testét forró veríték lepte el. Végignézte a gránátok gyártását, most majd lassacskán kihűlnek, s ő eltűnődött, hol élnek azok az emberek, akiket el fognak pusztítani...

Továbbment a szomszédos csarnokba, ahol a kovácsolósajtó és a gőzkalapácsok dolgoztak. A kovácsoló pihent ebben a késői órában, roppant szerszámai mozdulatlanok; a kétezer tonna erőt kifejtő prés és a lépcsőzetesen elhelyezkedő, csekélyebb erőhatású kalapácsok a félhomályban barbár istenek sötét és zömök profiljára emlékeztettek. Ebben a teremben is gránátok készültek, az öntőformából kikerülve újraizzítás után aznap kalapálta őket présmintákba a legkisebb gőzkalapács. Majd a hajóágyú hat méter hosszú csövének torkát nézegette; még langyos volt, nemrég került ki a présből, amely úgy nyújtotta, formálta a több mázsás acélrudakat, mint a nyers tésztát. Az ágyúcső lánccal körültekerve ott hevert, amíg a hatalmas daruk majd fölemelik és átszállítják a martinkemencék és az acélöntöde mögötti esztergaműhelybe.

Luc most már végig akarta kísérni a gyártás menetét, átvágott hát ezen a csarnokon is, amely valamennyinél tágasabb volt: itt öntötték a nagy darabokat. A martinkemencék felállítása óta a folyékony acélt hatalmas mennyiségekben zúdították a mintákba, az óriási, több tonnás öntvényeket pedig két villanyerőre működő mozgó híd nyolc méter magasságban olajos simasággal szállította különböző helyekre.

Végül belépett az esztergaműhelybe, ez az óriási, zárt csarnok nem volt annyira elhanyagolt állapotban, mint a többi. Kétoldalt sorakoztak a csodálatosan finom és hatalmas erejű szer-számgépek. Ott álltak a hajó páncélzatát gyaluló gépek, amelyek úgy dolgozták meg a fémet,

ahogy az asztalos gyalulja a fát. Esztergapadokból volt a legtöbb: bonyolult szerkezetük hajszálpontossággal működött, tetszetősek, mint a csecsebecse, szórakoztatók, mint a játék. Éjszakánként csak néhányat járattak, egy-egy villanylámpa világította meg mindegyiket, a nagy csendben halk nesszel, tompa zakatolással dolgoztak. Újra találkozott a gránátokkal, az egyiket, amelynek alsó és felső peremét levágták, mikor az öntőformából kikerült, éppen ráerősítették az esztergapadra, hogy először kívülről méretre esztergályozzák. Az esztergagép káprázatos sebességgel forgott, az éles, szilárdan befogott acélkés alatt röppentek a fémforgácsok, akár az ezüstszálak. Még csak meg kell fúrni, és meg kell edzeni a gránátot, és elkészült - vajon kiket fog elpusztítani, mikor kilövik?

Hősi munkával, a megfékezett, leigázott tűzzel teremti meg hatalmát a természeti erőkön diadalmaskodó ember, de Luc előtt az öldöklés víziója, a harcterek őrjöngése gomolygott fel.

Továbbment, nagy esztergapadhoz ért, amely ágyúcsövet munkált meg, párját annak, amelynek kovácsolt csövét az elébb vizsgálgatta, csakhogy ezt már lecsiszolták, fényes volt, akár a frissen vert pénz. Az esztergapadnál fiatalember állt, szinte gyermek még, feszült figyelemmel hajolt a gép felé, mint az órás munkája közben, s a gép forgatta, csak forgatta a csövet szüntelen, halk zizegéssel, a kés pedig belül tizedmilliméternyi pontossággal munkálta meg. Majd ha ezt is megedzik, a torony tetejéről leengedik az olajfürdőbe. Melyik csatamezőn fog pusztítani, hány életet kaszabol le az acél ahelyett, hogy az egymás felebarátjává szelídült emberek síneket meg ekéket gyártanának belőle?...

Luc kinyitotta az ajtót, kimenekült a szabadba. Az éjszaka langyos volt és nedves, nagyokat lélegzett, örült a fújdogáló szélnek. Felnézett az égre, de egyetlen csillagot sem látott, a kavarogva vonuló felhők valamennyit elfedték. Sötétségbe merült a hold is, de nagy távolságokban gömblámpák mint megannyi telihold messzire világítottak az udvarokon. Luc kivehette a fakó füstöt pipáló kéményeket, s a szén mocskolta eget, amelyre a villanyáramot szállító dróthálózat óriási pókhálókat rajzolt. Az elektromosságot termelő két modern gép ott működött a közelben egy új épületben. Téglaégetője is volt a gyárnak, ahol a téglát és a tűzálló olvasztótégelyeket készítették, asztalosrészlege, ahol az öntőmintákat és a ládákat gyártották, és volt az üzemnek számos üzlete is, ahol az acél- meg a vasárut árulták. Valóságos kis város! Luc eltévedt benne, örült, mikor bolyongás közben elhagyott helyekre ért, valamelyik udvar sötét, csöndes zugába, ahol valósággal újjáéledt; aztán hirtelen rájött, hogy merre tartson, ismét belépett a pokolba, s a tégelykemencék termébe jutott vissza.

Ott most hatalmas, ezernyolcszáz kilós ágyú öntésére készültek, és hetven olvasztótégelyt emeltek ki egyszerre. A szomszédos teremben már elhelyezték az aknában az öntőformát tölcsérestül. Gyorsan kialakult a menet, a brigádok valamennyi segédszemélyzete felsorakozott, két ember mindegyik tégelyhez, a dupla fogóval felemelték, és hosszú, sima lépésekkel megindultak vele. Sorban egyik a másik után, hetven pár vitte fénylő menetben a tégelyeket. Mint egy balett! A homályban elmosódott táncosok könnyű árnyéklépésekkel suhanva vitték a sárgáspirosan égő lampionokat, kiszámított mozdulataik oly csodálatosan könnyedek és tökéletesen biztosak voltak, hogy úgy tetszett, játszanak, a tűzben előresietnek, egymáshoz érnek, elmennek, visszafordulnak, mintha izzó csillagokkal zsonglőrködnének. Három perc sem telt el, a hetven tégely tartalmát belezúdították a formába, aranyszín sugárkéve, a szikrák egyre nagyobbodó bokrétája szállt fel felőle.

Mikor Luc jó félóra múlva visszatért abba a csarnokba, ahol a kavarókemencék és a nyújtóművek dolgoztak, Bonnaire már a munkája vége felé járt.

- Tüstént készen vagyok - mondta.

A kemence nyitott ajtaja lángolt, már harmadízben szedte ki a tüzes hamutérbe az izzó érc egy-egy negyedrészét, s a félmázsányi anyagot kotróvassal addig forgatta, formálta, amíg

golyóformája nem lett; sorjában mind a három a gőzkalapács alá került, most nekifogott a negyediknek s egyszersmind az utolsónak. Húsz perce állt szemközt a kemence falánk szájával, melle hangosan zihált a pokoli hőségben, két kézzel forgatta a súlyos kotróvasat, és erősen figyelt, hogy a vakító perzselésben jól végezze a munkát. A parázsló tűzben tekintete merőn rátapadt az izzó acélgolyóra, amelyet szakadatlanul forgatott: a rőt sugárzás megaranyozta a sötét háttérből kiemelkedő hatalmas testét, mintha megnőtt volna, csillagokat kovácsoló, világokat teremtő óriásnak látszott. Aztán kihúzta a lángoló kotróvasat, befejezte a munkáját, most társán a sor.

A kocsikezelő már ott várt a kis vaskocsival, Bonnaire társa megragadta a fogóval a félmázsás vasgolyót, amely most olyan volt, mint a vulkánüreg oldalából kinőtt tüzes vasgomolya, egyetlen mozdulattal kiemelte, rádobta a kocsira, s a kocsikezelő fürgén eltolta a gőzkalapácshoz. Ott a kovácsfogók segítségével a gőzkalapács alá helyezte és megforgatta. A kalapács tüstént rákezdett a táncra. Süketítő, káprázta tó tánc! Dongott a talaj, a gőzkalapács sűrűn csattant, s a bőrkötényes, bőrkesztyűs kovács alakját elborították a dühödten pattogó szikrák. Időnként akkorákat fröcskölt a vasgolyó, hogy a szilánkok, akár a kartács repeszei, minden irányba szétvágódtak. A kovács az acélszikrák záporában csak forgatta a vasgomolyát, egyetlen részét sem hagyta ki, acélcipót csinált belőle, amelyet a hengerelők vesznek majd munkába. A kalapács kezes volt, hol ide sújtott le, hol meg amoda, lassította vagy gyorsította az ütéseket, bár a kovács nem szólt, sőt az se látszott, hogy mozdulattal utasította volna a fülkéjében ülő munkást, aki ott a magasban a gőzkalapács emelőjének indítóján tartotta a kezét.

Míg Bonnaire ruhát váltott, Luc közelebb ment a géphez, és az odafent kuksoló munkásban ráismert Fauchard sógorára, a kis Fortunéra; a fiú órák hosszat gubbasztott egy helyben a fülsiketítő lármában, csak kezének az a kis mozdulata élt, amellyel a dübörgő csattanásokat megindította. Hol a jobb oldali fogantyún rántott, és a gőzkalapács lecsapott, hol a bal oldalin, s a kalapács fölemelkedett, ezt a két mozdulatot ismételte egyre, gondolatát ez a szűk tér börtönözte be. Egy pillanatra a szikrák villanó fényében felbukkant sovány, vézna teste, sápadt arca, fakó haja, zavaros szeme; nyomorult lény, akinek testi-lelki fejlődését derékba törte az őrlő, rákényszerített, állati munka.

- Ha indulni akar, uram, én készen vagyok - mondta Bonnaire, mikor a gőzkalapács végre elhallgatott.

Luc gyorsan hátrafordult; a kavarómester szemközt állt vele. Bonnaire durva gyapjúból készült mellényt meg zubbonyt viselt, hóna alatt kis csomag, a munkaruhája meg néhány apró használati tárgy, mindaz, amit idebent tartott, hiszen véglegesen távozik az üzemből.

- Igen, igen, menjünk!

De Bonnaire mégsem indult el. Mintha arra gondolt volna, hátha ittfelejtett valamit, még egyszer benézett a deszkabódéba, az öltözőbe. Aztán a kemencét méregette, az ő kemencéjét; több mint tíz esztendeje dolgozott vele, benne olvasztott száz meg száz mázsa acélt a hengerműnek, önként megy el, mert tudja, hogy ez a kötelessége társaival, önmagával szemben, de az elszakadás hősi erőfeszítésébe kerül. Legyűrte a torkát szorongató elérzékenyülést, s elsőnek indult kifelé.

- Vigyázzon, uram, az ott még forró, megégeti a cipőjét.

Aztán szótlanul ballagtak tovább. Keresztülvágtak mind a két széles udvaron, ahol a gömblámpák világítottak, elmentek az alacsony épületek mellett - a gőzkalapácsok szakadatlanul járták dühös táncukat.

Mihelyt kitették a lábukat a Szakadékból, az éjszaka sötétjébe léptek, hátuk mögött egyre inkább összezsugorodtak a lángok, és halkult a Szörny morgása. A szél egyre fújt, maga előtt kergette az égen a szakadozott felhőket. A híd másik oldalán a Mionne meredek partja elhagyatott volt, egy lelket sem lehetett látni.

Ott találta Josine-t a padon, ahol elvált tőle, a lány tágra nyílt szemmel bámult a sötétbe, sovány testéhez szorítva az alvó Nanet fejét. Luc el akart menni, úgy érezte, hogy teljesítette a feladatát, hiszen Bonnaire hajlandó fedél alá vinni a nyomorultat. De a kavarómester mintha zavarban lett volna; elfogta az aggodalom, félt, hogy micsoda szörnyű jelenetet rendez majd a felesége, ha ő a „cafattal" állít haza. Aggodalmát csak fokozta, hogy az asszonynak sejtelme sincs a felmondásról, s már előre látta, micsoda patáliát csap, ha megtudja: ő munka nélkül maradt, és ráadásul saját elhatározásából hagyta ott a gyárat.

- Akarja, hogy magukkal menjek? - kérdezte Luc. - Majd én megmagyarázom, mi történt.

- Hát bizony, uram, az talán jó lenne - mondta Bonnaire megkönnyebbülten.

Josine-nal még egy árva szót sem váltott. A lány nyilván szégyenkezett előtte, a jószívű Bonnaire pedig, bár apai szánalmat érzett iránta, hiszen tudta, hogy mennyit szenved Ragutől, mégiscsak elítélte, hogy szeretője lett ennek a falurosszának. Mikor látta, hogy a két férfi a padhoz közeledik, Josine gyengéden felköltötte kisöccsét, és Luc bátorítására a gyerekkel együtt a nyomukba szegődött. Jobbra tartva, a vasúti sínek mentén mind a négyen eljutottak a régi Beauclairbe; a Monts Bleuses szorosa itt ért véget, rozzant házak bűzös, mocsaras síkságon szorultak össze az új városrészig. Görbe sikátorok kanyarogtak egymásba, a levegőtlen, sötét utcákban megrekedt a csatorna dögletes szaga, mert a kanálist csak a zivatarok tisztították ki. A szűk helyen elképesztően sok munkás szorult össze - s az óvárossal szemközt ott a végtelenbe vesző Roumagne-síkság, ahol a szellő oly szabadon nyargal, akár a tengeren. A pénzért és a tulajdonért folyó ádáz harc miatt mérték ki ily fukarul az embereknek a földhöz való jogot, egy kis részt a közös anya testéből, azt a néhány métert, ami az életfenntartáshoz kell. A spekulánsok is kihasználták az alkalmat, s egy vagy két évszázad nyomorúsága dögletes levegőjű odúkba szorította az embereket, ahol még állatokat sem volna szabad tartani, s ahonnan gyakran kilakoltatták a munkásokat, bár a lakbér alacsony volt. Mint a kelevények, úgy nőttek ki összevissza a földből a csúf kis házak, a nedves viskók, csupa férgekkel teli járványfészek; az éjszakában, a komor ég alatt milyen szomorú volt ez a város, az átkozott munka sötét, nyomott és szennyes városa, a társadalmi igazságtalanság iszonyatos kinövése!

Bonnaire ment elöl, végighaladt egy sikátoron, befordult egy másikba; végre elértek a Három Hold utcába. A szűk sikátornak járdája sem volt, a Mionne medréből kihordott éles kavicsokkal kövezték ki. Bonnaire piszkos, repedezett házban lakott, az első emeleten, az épület olyan hirtelen roskadt meg, hogy homlokzatát négy gerendával meg kellett támasztani. Ragu a második emeleten lakott Josine-nal három helyiségben, éppen azon a részen, ahol a padlót gerendákkal aládúcolták. A földszintről, a küszöbről meredek lépcső vitt fel, előszoba nem volt.

- Akkor hát, uram, tessék feljönni velem - mondta Bonnaire.

Megint zavarban volt. Josine megértette, hogy nem mer beállítani vele az otthonába, attól tart, hogy a felesége durván nekiront, de nehéz szívvel hagyná őt meg a gyereket kint az utcán. Beletörődő szelídséggel oldotta meg a kínos helyzetet.

- Nekünk kettőnknek nem fontos bemenni. Nanet meg én majd fent várunk a lépcsőn.

Bonnaire tüsténT beleegyezett.

- Helyes, várjatok egy kicsit, üljetek le, mihelyt nálam lesz a kulcs, felviszem, s akkor lefeküdhettek.

Josine és Nanet már el is tűnt a sötét lépcsőn. Hallani se lehetett őket, meglapultak valahol. Bonnaire elindult fölfelé, ő vezette Lucöt, figyelmeztette, ha nagyon meredek fokok következtek, és lelkére kötötte, hogy kapaszkodjék meg jól a korlátot helyettesítő zsíros kötélben.

- Helyben vagyunk, mérnök úr. Ne menjen tovább! Ezek az átokverte lépcsőfordulók nem valami szélesek, ha valaki leesik innen, nagyot bukfencezik.

Kinyitotta az ajtót, és udvariasan előreengedte a látogatót; meglehetősen tágas helyiségbe léptek, ahol sárgás fénnyel világított egy kis petróleumlámpa. Bár az idő későre járt, Bonnaire felesége, Toupe még ott dolgozott a kis lámpa mellett, fehérneműt javított, apja, az öreg Lunot pedig a homályban bóbiskolt kialudt pipával a szájában. A sarokba állított két ágyban aludt a két kicsi, Lucien és Antoinette, az egyik hat-, a másik négyesztendős, szép és a korukhoz képest jól fejlett gyerekek. Ezen a közös helyiségen kívül, ahol Bonnaire-né főzött, s az egész család étkezett, a lakás még két szobából állt, az egyik Lunot apóé, a másik a házaspáré.

Toupe mit se tudott férje szándékáról; meghökkenve kapta fel a fejét, hogy ilyenkor jön meg.

- Hát te meg hogy kerülsz haza?

Bonnaire tudta, ha megmondja neki, hogy otthagyta a gyárat, tüstént kezdődik a ricsaj, s ő mindenekelőtt Josine ügyét szerette volna elintézni, így hát kitérően válaszolt:

- Elkészültem a munkámmal, aztán hazajöttem.

Majd gyorsan bemutatta Lucöt, nehogy az asszony újabb kérdést szegezzen neki.

- Ez az úr Jordan úr egyik barátja, azért jött velem, hogy megkérjen valamire, ő majd elmondja, miről van szó.

Az asszony egyre inkább megrökönyödött, és gyanakodva fordult a fiatalember felé, Luc ekkor vette észre, hogy mennyire hasonlít fivérére, Ragure. Az apró termetű, indulatos asszony éles vonásait sűrű, vörös haj keretezte, homloka alacsony, orra vékony, állkapcsa kemény. Arcbőre, mint a vöröseké általában, rózsás és üde maradt, a huszonnyolc esztendős asszony még mindig fiatalnak látszott; ez a rózsás üdeség vonzotta Bonnaire-t annyira, hogy feleségül vette, bár ismerte házsártos természetét. Alighogy összeházasodtak, az asszony megkeserítette életüket folytonos acsarkodásaival, a férjnek mindenben, a legapróbb dolgokban is engednie kellett a békesség kedvéért. Toupe hiú volt, egyetlen vágy emésztette, hogy csinosan öltözködhessen, felcifrázhassa magát, és csak akkor szelídült meg, ha új ruhát kapott.

Luc érezte, hogy meg kell szólalnia, s úgy vélte, tanácsos lesz kedveskedni az asszonynak, hogy megnyerje. Mihelyt benyitottak, feltűnt neki, hogy a szegényesen bútorozott helyiség milyen tiszta, látszott rajta a háziasszony gondossága. Odalépett az ágyhoz.

- Milyen szép két gyerek! - mondta. - Úgy alusznak, mint a kisangyalok.

Az asszony mosolygott, de közben merőn nézte az idegent, és lesben állt; tudta jól, hogy ez az úriember nem jött volna ide, ha nem lenne valami fontos elintéznivalója. Mikor aztán Luc rátért a tárgyra, s elmondta, hogyan talált Josine-re egy padon, a lány félholt volt az éhségtől, és hajlék nélkül maradt kint az éjszakában, Toupe dühösen legyintett, s összeszorította széles állkapcsát. A vendég úrnak nem is felelt, dühösen támadt a férjére.

- Hát ez meg mi? Mi közöm nekem ehhez?

Bonnaire kénytelen volt beleavatkozni, és békés, jóindulatú módján megpróbálta csitítani.

- Ha Ragu nálad hagyta a kulcsot, oda kéne adni annak a boldogtalannak, Ragu a kocsmában van, talán az egész éjszakát ott tölti. Nem hagyhatunk kint az utcán egy nőt meg egy gyereket.

Az asszony ordítozni kezdett.

- Nálam van a kulcs, igenis! Nálam! Ragu ideadta nekem, hogy az a cafat a csirkefogó öccsével még egyszer be ne tegye a lábát hozzá! Nekem semmi közöm ehhez a piszkos ügyhöz! Rám csak az tartozik, hogy Ragu rám bízta a kulcsot, és én neki fogom odaadni.

Férje igyekezett lecsendesíteni, de Toupe ráförmedt, hogy hallgasson, és egyre inkább belelovalta magát a dühbe.

- Talán azt akarod, hogy puszipajtása legyek a testvérem szeretőinek? Dögöljön meg az a cafat, csak minél messzebb innen, ha egyszer olyan szégyentelen volt, és odaadta magát!... Szép dolog, mondhatom! A drágalátos öccse, akit mindenhová magával cipel, aki ott aludt a benyílóban, ő meg a szobában Raguvel... Nem, nem! Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát! Mindegy, hogy mikor kerül a szemétdombra, kicsit előbb vagy később.

Luc elszoruló szívvel, méltatlankodva hallgatta. Ismerte ezt a keménységet, a tisztességes munkásasszony könyörtelenségét, aki nem irgalmaz az élet harcában elbukott lánynak. Bonnaire-néban ráadásul a fojtott féltékenység is dolgozott, gyűlölte a csinos lányt, aki vonzza a férfiakat, szerelmet ébreszt, s aranylánccal, selyemszoknyával kedveskednének neki, ha értené a módját és bolondítaná őket. Düh emésztette attól a naptól kezdve, amikor megtudta, hogy fivére egy kis ezüstékszert vett Josine-nak.

- Legyünk irgalmasak, asszonyom - Luc csak ennyit mondott, és hangja fojtott volt a szánalomtól.

Bonnaire-nénak elállt a szava: a lépcső felől nehéz, tántorgó lépések zaja hallatszott, valaki odakint kaparászott az ajtón, majd kinyitotta. Ragu támított be Bourron kíséretében, együtt mentek el a kocsmából, a részegek szokása szerint, akik nem hajlandók elválni, ha együtt ittak. Ragunek azonban még maradt annyi esze, hogy feltápászkodott a kocsmaasztaltól azzal, hogy holnap mégiscsak munkába kell állni. Most aztán benyitott cimborájával együtt nővéréhez a kulcsért.

- A kulcsod - kiabált ingerülten az asszony -, itt van, nesze!... Többet hozzám le ne tedd, hallod-e! Éppen most beszélték tele a fejemet, hogy adjam oda annak a mihaszna lánynak... Máskor, ha ki akarod ebrudalni a szeretődet, légy szíves, intézd el magad.

Ragu, akit a bor érzékenyebbre hangolt, nevetni kezdett.

- Josine nagy szamár... Ha siránkozás helyett a kedvembe jár, ihatott volna velünk egy pohárral... Hiába, az asszonyok nem értik, hogy kell bánni a férfiakkal...

Nem tudta befejezni a mondókáját, mert a sovány, hosszú ábrázatú Bourron, aki egy székben terpeszkedve minden ok nélkül nevetgélt, szokásos jókedvű hangján azt kérdezte Bonnaire-től:

- Aztán mondd csak, igazán otthagyod a gyárat?

Az asszony felhőkölt, és oly hirtelen fordult hátra, mintha tűz ütött volna ki mögötte.

- Micsoda? Otthagyod a gyárat?

Csend volt. Aztán Bonnaire bátran kibökte:

- Igen, otthagyom a gyárat, nem tehetek másként.

- Otthagyod a gyárat, otthagyod! - kiabált az asszony dühtől tajtékozva, és odaplántálta magát a férje elé. - Hát nem elég, hogy belemásztál ebbe az átkozott sztrájkba, ami két hónapig tartott, és minden félretett garasunkat megette? Most még te akarod kifizetni a mások kontóját... Éhen fogunk veszni, nem lesz egy darab rongyom, amit fölvehetek!

Bonnaire nem jött indulatba, béketűrően mondta:

- Meglehet, hogy újesztendőre nem kapsz új ruhát, és az is meglehet, hogy összébb kell húznunk a nadrágszíjat... De ismétlem, azt tettem, amit tennem kellett.

Az asszony nem hagyta annyiban, egész közel ment hozzá, s az arcába fröcskölte a szavait:

- Azt hiszed, hálásak lesznek neked? Azt ugyan lesheted! Az emberek máris azt mondogatják, ha nem lett volna sztrájk, nem döglődtek volna az éhségtől két álló hónapig. Tudod, mit fognak mondani, ha meghallják, hogy te otthagytad a gyárat? Azt, hogy alaposan elintézted magad, azt, hogy hülye vagy... Nem tűröm, hogy ilyen marhaságokat csinálj. Holnap munkába fogsz állni, hallod?

Bonnaire rászegezte tiszta, nyílt tekintetét. Általában mindig engedett az apró-cseprő családi ügyekben, tűrte, hogy az asszony zsarnoki módon uralkodjék otthonukban, de hajthatatlanná vált, mihelyt lelkiismereti kérdésről volt szó. Nem emelte fel a hangját, azzal az ellentmondást nem tűrő nyomatékkal, amelyet felesége jól ismert, csak ennyit szólt:

- Légy szíves, hallgass... Ez a dolog férfiak ügye, a magadfajta asszony ebből semmit se ért, és jobb, ha nem ártja bele magát... Helyes asszony vagy, de csak ülj vissza a javítanivaló mellé, mert különben összeveszünk.

Azzal odanoszogatta a székhez, a lámpa mellé, és erőszakkal leültette. Toupe kénytelen-kelletlen folytatta a varrást, de reszketett tehetetlen haragjában, s úgy tett, mint aki már nem törődik többé az üggyel, hiszen tudtára adták, hogy semmi köze hozzá.

Lunet apót felriasztották álmából a hangok, de csöppet sem lepődött meg, hogy ennyi ember verődött össze, pipára gyújtott, és kiábrándult öreg bölcs módján hallgatta a beszédet. A két gyerek, Lucien és Antoinette is felébredt a kiságyban, tágra kerekedett szemmel figyeltek, igyekeztek megérteni, miről is folyik oly nagy komolyan a szó a felnőttek között.

Bonnaire most Luchöz fordult, aki még mindig egy helyben állt, s úgy beszélt hozzá, mintha tanúskodást várna tőle.

- Ugye, uram, ahogy a becsület megköveteli?... A sztrájk elkerülhetetlen volt, és ha újra kéne kezdeni, hát újra elkezdeném, vagyis minden erőmmel arra biztatnám a társaimat, hogy harcolják ki maguknak az igazságot. Az ember nem tűrheti, hogy kizsigereljék, a munkásnak meg kell fizetni a munkája értékét, hacsak bele nem törődünk a rabszolgasorsba. Annyira igazunk volt, hogy Delaveau igazgató úr kénytelen volt mindenben engedni, és elfogadta az új bérrendszert... Csakhogy én észrevettem, hogy ez az ember dühös rám, s ahogy az asszony mondja, valakinek ki kell fizetni a kontót. Ha ma el nem megyek jószántamból, holnap talál valami ürügyet, hogy kitegye a szűrömet. Nohát, mit tegyek? Ha mindenáron maradok, egyre az én személyem körül támad majd a perpatvar. A többinek gyűlne meg énmiattam a baja, csak ártanék nekik a maradásommal... A társaim azt mondták, ha nem veszem fel a munkát, tovább sztrájkolnak, így hát munkába álltam. De most, hogy ők már nyugodt körülmények közt dolgoznak, jobb szeretek csendben kilépni, ha már egyszer így adódott. Így aztán minden rendbe jön, mindenki a helyén marad, és én azt teszem, amit tennem kell... Így kívánja a becsület, mérnök úr, minden embernek megvan a maga becsülete.

Szavaiban annyi természetes nagyság volt, magatartása olyan mesterkéletlen és bátor, hogy Luc mélységesen meghatódott. A kormos férfi, aki hallgatagon végezte kemény munkáját az izzó kemence előtt, ez az ember, aki az imént oly szelíd és jó volt, oly békésen engedékeny a családi életben, most a munka hősévé magasztosult; ő is azok közé a névtelen harcosok közé tartozik, akik szívvel-lélekkel szolgálják az igazságot, s annyira érzik a sorsközösséget, hogy hajlandók csendben feláldozni magukat társaikért.

Az asszony varrás közben indulatosan hajtogatta:

- Mi meg éhen döglünk!

- Éhen döglünk, megtörténhet - mondta Bonnaire. - De a lelkiismeretem nyugodt lesz.

Ragu gúnyosan nevetett.

- Felesleges éhen dögleni; még soha senkinek nem használt. Nem védem én a munkaadókat: szép kis banda! De hiába, nem lehetünk meg nélkülük, végül mindig meg kell egyezni velük, és nagyjából úgy táncolunk, ahogy ők fütyülnek.

Folyt belőle a szó, tréfálkozott, s kiteregette a lelkét. Átlagmunkás volt, se nem gonosz, se nem jó, a bérrabszolgaság megrontott terméke, olyan, amilyenné a jelenlegi termelési viszonyok torzították. Szidta a kapitalista rendszert, méltatlankodott a felőrlő kényszermunka ellen, és rövid ideig még lázadásra is képes volt. De az évszázados munkássors gerinctelenné tette, alapjában véve rabszolgalélek, tisztelte a kialakult hagyományokat, s irigyelte a tulajdonost, a mindenható urat, aki élvezi mindazt, amit a pénz csak nyújthat, és titokban az a vágy fűtötte, hogy egy szép napon a helyébe lépjen, övé legyen a vagyon, és habzsolhassa az élvezeteket. Valójában a munka nélküli élet az eszménye, azért vágyott a vagyonra, hogy semmit se dolgozzék.

- Hej, az a piszok Delaveau, csak egy hétig lennék a helyében, ő meg az enyémben! Délutánonként megnézném, hogy kavarja a vasat, én meg vastag szivarból eregetném a füstöt, és jót mulatnék. Tudjátok, előbb-utóbb mindenre sor kerül, s a legközelebbi felfordulásban, ahányan csak vagyunk, mind tulajok lehetünk.

Ez a gondolat módfelett tetszett Bourronnak, aki a kocsmában, mikor együtt ittak, tátott szájjal hallgatta Ragut.

- Ez az igazság! Tyű, a teremtésit! Micsoda murit csapunk, ha egyszer mi leszünk az urak.

Bonnaire megvető vállrándítással fejezte ki a véleményét arról, hogy ezek itt ketten ilyen alantas formában képzelik el a munkások győzelmét a kizsákmányolók felett. Ő olvasott erről a kérdésről, sokat gondolkozott, s úgy vélte, tisztán lát. Nekibuzdulva beszélni kezdett, hogy megcáfolja őket, és bebizonyítsa az igazát. Luc ráismert arra a kollektivista elgondolásra, amelyet a munkásság balszárnya hangoztatott. A nemzetnek mindenekelőtt ki kell sajátítania a földet és a termelőeszközöket, hogy köztulajdonná, mindenki tulajdonává váljanak. A következő feladat a munka újjászervezése: általánossá és kötelezővé kell tenni oly módon, hogy a munkaórák száma arányban legyen a jövedelemmel. De mikor rátért arra, hogyan valósíthatják meg törvényekkel a köztulajdonba vételt, belezavarodott a kérdésekbe, főként azzal nem volt tisztában, miként működik majd a rendszer, ha egyszer megvalósult, az igazgatás és ellenőrzés micsoda bonyolult gépezetével, amelyhez szükségképpen keménykezű és kellemetlenkedő államrendőrség tartozik.

Luc, aki még nem jutott el ilyen messzire, humánus meggondolások alapján ellenvetéseket tett, Bonnaire pedig a meggyőződés szilárd hitével válaszolt:

- Minden a miénk, mindent visszaveszünk, hogy valamennyi ember megkapja igazságos részét a munkából és a pihenésből, az örömökből és a nehézségekből. Más, ésszerű megoldás nincs, az igazságtalanság és szenvedés már elviselhetetlen.

Erre a kijelentésre Ragu és Bourron is helyeselt.

Igen, a bérmunkarendszer mindent megrontott, megmérgezett. A kizsákmányolás szította a dühöt és a gyűlöletet, kirobbantotta az osztályharcot, ezt a hosszú élethalál-küzdelmet a tőke és a munka között. Az egyenlőtlenségre épült társadalomban a bérmunka iszonyú zsarnokságot, marakodó önzést szül, az emberek farkasként acsarkodnak egymásra. A nyomorúságnak

csakis ez az oka, ez minden rossznak a csírája, a kizsákmányolásból sarjad a nyomorúság és összes szörnyű következménye: a lopás, a gyilkosság, a prostitúció. A lázadó, az elbukott férfit meg nőt ezért közösítik ki, ezért hányódnak-vetődnek romlott és romboló erőként a mostoha társadalomban. A gyógyulásnak egyetlen módja: felszámolni a bérmunkások kizsákmányolását, új termelési rendet állítani a helyére, azt az új állapotot, amelyről annyit álmodoztak, de amelynek titkát még a jövő őrzi. Ennél a pontnál kezdődtek el a viták arról, hogyan fog működni az új rendszer, mindenki meg volt győződve arról, hogy az ő kezében van az eljövendő századok boldogsága; az ádáz politikai harc a különböző szocialista pártok összeütközéseiből eredt, mindegyik rá akarta kényszeríteni a többire saját elképzelését a munka újjászervezéséről és a javak elosztásáról. De abban tökéletesen egyetértettek, hogy a bérmunkarendszer jelenlegi formájában halálra van ítélve, semmi meg nem mentheti, ideje lejárt, el fog tűnni a föld színéről, ahogy annak idején eltűnt a rabszolgaság, mikor a folytonos haladás lezárta az emberiség történelmének egyik szakaszát. A tőkés rendszer ma már élettelen, s az egész emberiség testét megmérgezi: a népeknek ki kell vetniök magukból, mert ha nem, a tragikus megsemmisülés kikerülhetetlen.

- Ezek a Quirignonék, a Szakadék alapítói, nem voltak rossz emberek - folytatta Bonnaire. - Az utolsó, Michel, aki olyan szomorú véget ért, igyekezett könnyíteni a munkásai sorsán. Neki köszönhetjük az öregségi pénztárat, ő adta rá az első százezer frankot, és kötelezte magát, hogy minden esztendőben kétszeresét adja annak az összegnek, amit a tagok befizetnek. Könyvtárat is rendezett be olvasóteremmel meg egy orvosi rendelőt, ahol hetenként kétszer ingyenes vizsgálat van, a gyerekeknek iskolát meg napközit nyitott. Delaveau úr korántsem ilyen jóindulatú, de hát ami már megvan, azon ő sem változtathat. Már jó néhány éve működik mindaz, amit felsoroltam, de ahogy mondani szokás, csak szenteltvíz az egész. Mi igazságot akarunk, nem jótékonykodást. Fennállhat még sok-sok évig, de az éhezésnek nem fog véget vetni, s a nyomor sem szűnik meg. Nem lehet könnyíteni, uram, gyökerestül kell kitépni a rosszat.

Lunot apó oly csendben ült, hogy azt hitték, újra elaludt, de most váratlanul megszólalt a homályban.

- Én ismertem Quirignonékat.

Luc hátrafordult, az öreg ott ült a széken, kialudt pipáját szítta erőlködve, ötvenesztendős volt, majd harminc évig dolgozott a Szakadékban. Az apró, kövér ember arca fakó volt és püffedt. A többi kohómunkást megaszalta a forróság, ő mintha megdagadt volna tőle. Talán a sok víztől lett reumás, amely gőz alakjában lepte el annak idején a testét. A reuma már régóta a lábára ment, alig bírt járni. Minthogy az évi háromszáz franknyi szánalmas nyugdíjra sem volt jogosult, amit a mostaniak idővel kapni fognak, kivénült igásállatként pusztult volna el, ha Bonnaire unszolására a lánya magához nem veszi; Toupe egyébként temérdek borsot tört apja orra alá cserében a jótékonyságért, lépten-nyomon szemrehányásokat tett neki, és amit csak lehetett, megvont tőle.

- Úgy bizony - ismételte lassan az öreg - én ismertem Quirignonékat... Michel úr öt évvel volt idősebb nálam. Aztán Jérome úr, ő volt az igazgató, mikor beléptem a gyárba tizennyolc esztendős koromban, már negyvenöt volt akkor, de még mindig él... Jérome úr előtt Blaise úré volt a gyár, ő alapította, idestova nyolcvan éve, hogy elkezdte a munkát a Szakadékban két gőzkalapáccsal. Őt nem ismertem. Az apám, Jean Ragu meg a nagyapám, Pierre Ragu dolgozott vele, mondhatnám úgy is, hogy a nagyapám a cimborája volt, fémnyújtó volt mind a kettő, üres zsebbel kezdtek el dolgozni itt a Monts Bleuses szorosában, a Mionne partján, a vízesésnél, akkoriban puszta volt arrafelé minden... Quirignonék óriási vagyont szereztek, én meg, Jacques Ragu, itt vagyok a rossz lábammal, s üres a zsebem, a fiam, Auguste Ragu is csak olyan szegény lesz, mint én harmincévi munka után, nem is szólva a lányomról meg a

lányom gyerekeiről, akik előbb-utóbb mind meggebednek az éhségtől, hiszen valamennyien az éhségtől gebedünk meg idestova száz esztendeje!

Harag nélkül beszélt, beletörődött sorsába, akár a megrokkant igásállat. Egy pillanatig a pipáját nézegette, álmélkodva, hogy hiába szívja, mégse füstöl. Aztán, mikor észrevette, hogy Luc szánakozó érdeklődéssel figyeli, rántott egyet a vállán, és levonta a következtetést.

- Bizony, uram, a magunkfajtának ez a sorsa, amíg a világ világ, mindig lesznek gazdák és munkások... A nagyapám meg az apám oda jutott, ahová én, s oda jut majd a fiam is... Mire jó a lázadozás? Amikor megszületünk, ki-ki megkapja az osztályrészét... De azért jó volna, ha az embernek öregkorában telne dohányra a pipájába.

- Dohány! - kiabált a lánya. - Ma két sou árát elfüstöltél. Dohánnyal is tömjelek, mikor kenyerünk se lesz?

Az öreg bánatára Toupe szigorúan kiadagolta a dohányt: Lunot apó hiába próbálta meggyújtani a pipáját, csak hamu volt már benne.

Luc szívét elszorította a szánalom, ahogy a székben magába süppedt öreget nézte. Ez vár hát a proletárra, ilyen nyomorúságos pária lesz belőle, ötvenéves korára felőrlődik, szétroncsolódik: olvasztár volt, egész életében olvasztár volt, a gépies munkában megroggyant, eltompult, együgyű nyomorékká torzult. A boldogtalan roncsban már csak egy érzés élt: a megadó beletörődés a rabszolgaságba.

Bonnaire tiltakozásában rendületlen meggyőződés volt.

- Nem megy ez mindig így, nem bizony! Nem lesznek örökké munkaadók és proletárok, eljön a nap, amikor csupa szabad és boldog ember él a földön... A gyerekeink talán megérik ezt a napot, és mi, az apák, szívesen vállaljuk a szenvedést, ha ezen az áron megszerezzük nekik a boldog jövőt.

- Siessetek, a teremtésit, én is szeretném megérni - mondta Ragu, és nagyot nevetett. - Dolgozni nem kell, mindennap csirke a lábasban, ez már döfi!

- Én is benevezek! Én is! - harsogta lelkesülten Bourron.

Lunot apó fásultan legyintett, s a két cimbora elhallgatott, az öreg pedig azt mondta:

- Hagyjátok már abba... Addig tervezget ilyesmit az ember, amíg fiatal. Tele van a feje mindenféle bolondsággal, azt képzeli, hogy megváltoztatja a világot. De a világ csak marad, amilyen volt, s az ember a szemétre kerül, mint a többiek... Én nem haragszom senkire. Néha, amikor a lábam bírja, levánszorgok az utcára, és megesik, hogy találkozom Jérome úrral, egy szolga tolja a kis kocsijában. Köszöntöm, mert hát illendő megadni a tisztességet annak, aki a munkaadónk volt, és gazdag ember. Azt hiszem, ő meg sem ismer, a fejét sem biccenti meg, csak rám néz azzal a vizenyős szemével... Quirignonéknak szerencséjük volt, tisztelni kell őket, maga az Úristen sem akarja, hogy a gazdagokat kisebbítsék.

Most Ragu is elmondta, hogy este, a gyárból jövet Bourron meg ő látta Jérome urat a tolókocsijában. Természetesen köszöntek neki. Parasztság lett volna, ha csak úgy elmennek mellette. De mégis dühítő, hogy Ragu, aki a sarat tapossa, korgó hassal köszönti a gazdag Quirignont, akinek takaró fedi a hasát, s inas tologatja, mint egy dagadtra nőtt csecsemőt, bizony, az embernek kedve volna odavágni a szerszámait, és rákényszeríteni a gazdagokat, hogy adják oda a vagyonukat. Akkor aztán a munkásember élne a semmittevésben.

- Nem, nem, a semmittevés halál! - mondta Bonnaire. - Mindenkinek dogozni kell, csak akkor szűnik meg az igazságtalanság, a nyomor, akkor valósul meg a boldogság... Ne irigyeljük Quirignonékat. Valahányszor példaként állítják elénk, és kijelentik: látjátok, szerezhet nagy vagyont a munkás is, ha okos, szorgalmas és takarékos! - valahányszor ezt hallom, elfut a

méreg, mert tudom én, azt a sok pénzt csak úgy gyűjthették össze, hogy kizsákmányolták az embereket, a munkás kenyere meg szabadsága rovására gazdagodtak. Csúnya dolog ez, előbb vagy utóbb megfizetnek érte. A tömegek jóléte sose férhet meg egy-egy ember nagy vagyonával. Ki kell várni, hogy mit tartogat a jövő... Én már megmondtam, hogy képzelem: eljön az idő, mikor ez a két gyerek az ágyban, aki most bennünket figyel, boldogabb lesz, mint én, és az ő gyerekeik náluk is boldogabbak lesznek... Hogy mi kell hozzá? Akarni az igazságot, testvéri összetartással megvalósítani, ha kell, szenvedés árán is.

Bár késő éjjel volt, a két gyereket ébren tartotta a felnőttek beszélgetése, szép, rózsás arcuk mozdulatlanul pihent a párnán, szemük tágra nyitva, mintha megértenék, amit hallanak, s elgondolkoznának rajta.

- Eljön az idő, hogy boldogabbak lesznek, mint mi, no persze! - vetette oda szárazon az asszony. - Ha holnap meg nem gebednek éhen, mert te már egy falás kenyeret se adhatsz nekik.

Szavai mintha letaglózták volna férjét. Bonnaire megrendülten hallgatott, álmai közé belehasított a dermesztő nyomor réme, amit ő maga választott, mikor kilépett a gyárból. Luc is ott érezte a nyomor borzongását a tágas, kopár helyiségben, ahol a füstös kis petróleumlámpa szegényesen világított. Reménytelen küzdelem; a nagyapa, az apa, az anya és a két gyerek halálra van ítélve, ha a munkás tovább folytatja kilátástalan tiltakozását a tőke ellen... Súlyos csend nehezedett rájuk, mintha fagyos árnyék borult volna a szobára, s az arcok elkomorultak.

Kopogtattak, kívülről kacagás hallatszott, Babette lépett be, Bourron felesége, babaarca, mint általában mindig, most is mosolygós. A gömbölyű, üde, fehér bőrű asszony búzaszín kontyával olyan volt, mint maga a tavasz.

Babette először Caffiaux-nál kereste a férjét, de nem találta ott, utánaeredt hát, mert tudta, ivás után nehezen jár a saját lábán, ilyenkor haza kell támogatni. Az asszony nem haragudott, inkább mulattatta a dolog, mintha tetszenék neki, hogy az ura kirúgott egy kicsit a hámból.

- Hát itt vagy, Kortyondi apó! - kiáltotta vidáman, mikor meglátta. - Gondoltam én, hogy nem váltál el Ragutől, és együtt talállak benneteket... De tudod-e, nagyfiú, hogy későre jár? Marthe-ot és Sebastient már lefektettem, most rajtad a sor.

Az asszony olyan kedvesen kapcsolta le férjét a cimborákról, hogy Bourron soha nem haragudott.

- Ez aztán az erős asszony! Hallottátok? A feleségem lefektet engem... No hát, gyerünk, hisz mindig ez a vége.

Feltápászkodott. Babette csak ekkor vette észre a többiek komor arcáról, hogy itt valami baj van, talán éppen nagy veszekedésbe csöppent bele, s megpróbálta feloldani a helyzetet. Ő az otthonában reggeltől estig dalolt; szerette az urát, vigasztalgatta, és ha Bourron kedveszegett volt, biztatóan beszélt neki a jövőről. A nyomorúság, az ocsmány szenvedés, amiben gyerekkora óta élt, nem kezdte ki békés jókedvét. Szilárdan bízott abban, hogy majd minden szépen rendbe jön magától, és zavartalan derűben élt.

- Hát itt mi a baj? Talán betegek a gyerekek?

Bonnaire-né újra kitört, elkeseregte, hogy férje otthagyta a gyárat, egy hét sem kell, mindannyian éhen pusztulnak, s egész Beauclairnek előbb-utóbb ez lesz a sorsa, mert ennyi nyomorúságot nem lehet elviselni. Babette tiltakozott, élénken, bizakodva beszélt jobb, boldogabb napokról, amelyeket meghoz a jövő.

- Ugyan már, ne légy úgy oda! Majd meglátod, rendbe jön minden. Kaptok munkát, boldogok lesztek.

Azzal kifelé tuszkolta férjét, s úgy elszórakoztatta, olyan bohókásan és gyöngéden beszélt hozzá, hogy az embere készségesen követte, és maga is tréfálkozott, megszelídült ártalmatlan részegségében.

Luc is éppen indulni készült, mikor Bonnaire-nénak, ahogy varrását rendezgette az asztalon, keze ügyébe akadt a kulcs, amelyet az előbb odahajított fivérének, de az nem vette el.

- Na, mi lesz? Elviszed végre? Mégy már lefeküdni?... Hallottad, hogy az a mihaszna itt vár rád a közelben, fölszedheted újra, ha nem ment el a kedved tőle.

Ragu nevetett, s egy pillanatig hüvelykujján himbálta a kulcsot. Egész este azt hajtogatta Bourronnak, hogy ő bizony nem fog egy naplopót etetni, aki olyan ostoba volt, hogy a gép levágta az ujját, és még csak tisztességes kártérítést se kért. Megkapta a lányt, ahogy annyi más lányt megkapott, valamennyi akarta maga is. Jólesett mind a kettőjüknek, és ha az ember megelégelte, alászolgája, megy egyik is, másik is a maga útján. De Ragu most már kezdett kijózanodni, komisz makacskodása megenyhült. Aztán a nővérére is dühös volt, mért akarja mindig megszabni neki, hogy mit tegyen.

- Igenis, hogy visszaveszem, ha nekem úgy tetszik. Ő is ér annyit, mint sok más. Ha agyonütnék, akkor se szólna egy rossz szót.

Majd a sógorához fordult, aki hallgatott.

- Buta ez a Josine az örökös félelmével... Hol a csodában lapít?

- Fent a lépcsőn vár Nanet-val - mondta Bonnaire.

Ragu szélesre nyitotta az ajtót, és harsogva hívta:

- Josine! Josine!

Senki sem válaszolt, a sűrű sötétbe burkolózott lépcsők felől semmi nesz sem hallatszott. A petróleumlámpa halvány világosságában csak a kisfiút látták, a lépcsőn állt lesben, várakozva.

- Hé, te nyavalyás! - kiáltott rá Ragu. - Mi a csodát keresel ott?

A gyerek nem ijedt meg, vissza se hőkölt. A pöttömnyi fiúcska kihúzta magát, és bátran felelt:

- Hallgatóztam, hogy tudjam, mi van.

- Hát a néned hol bujkál? Mért nem felel, ha hívják?

- Odafent ült velem, de mikor meghallott téged, megijedt, hogy feljössz és megvered, azért inkább lement az utcára, ott elszaladhat, ha bántod.

Ragu nevetett. Mulattatta a gyerek vakmerősége.

- Hát te nem félsz?

- Ha hozzám nyúlsz, ordítani fogok, Josine megtudja, hogy baj van, és ellóg.

Ragu most már végképp megenyhült, és lefelé hajolva újra kiabálni kezdett:

- Josine! Josine!... Gyere már, ne hülyéskedj. Tudod te jól, hogy nem csaplak agyon.

Süket csend volt változatlanul a felelet, a sötétben senki sem moccant, senki nem indult meg fölfelé.

Luc úgy érezte, hogy őrá már semmi szükség itt, elköszönt hát Bonnaire-nétól, aki összeharapta a száját, és fanyarul biccentett egyet. A gyerekeket elnyomta a buzgóság, Lunot apó kialudt pipáját szopogatva a falhoz támaszkodva vánszorgott a szűk benyílóba, ahol az ágya állt. Bonnaire magába roskadva, némán ült a komor hangulatú szobában, tekintete a fenyegető jövőbe meredt, és arra gondolt, hogy le kell majd feküdnie szörnyű felesége mellé.

- Bátorság - mondta Luc, és erősen megszorította a kezét.

Az ajtó előtt Ragu könyörgőre fogott hangon hívogatott:

- Josine! Gyere már, Josine!... Mondtam, hogy nem haragszom!

Minthogy a sötétségből senki nem felelt, a kisfiúhoz fordult, aki egy szóval se avatkozott bele a dologba; hadd tegye Josine, amit jónak lát.

- Talán elment? - kérdezte a férfi.

- Ugyan, hová ment volna?... Biztosan leült valahol az egyik lépcsőre.

Luc nekiindult; a zsíros kötélbe kapaszkodva lábával tapogatta ki a meredek lépcsőfokokat, s egyre attól tartott, hogy lezuhan, olyan sűrű volt a sötétség. Mintha két nedves fal között szakadék mélyére ereszkedne le keskeny létrán. S ahogy lefelé botorkált, úgy rémlett, fojtott zokogás üti meg a fülét; a sírás lentről tört fel, a sötétség gyötrelmes mélyéről.

Fent Ragu harsogva újrakezdte:

- Josine! Josine!... Miért nem jössz? Tán azt akarod, hogy én keresselek meg!

Luc megállt: valaki ott lélegzett a közelben. Mintha enyhe langyosság érintette volna, eleven, félénk, alig érezhető lehelet. A falhoz húzódott, mert tudta, hogy valaki el fog menni mellette a sötétben, s ő csak arról ismeri fel, hogy gyengéden odasúrolódik hozzá.

- Én vagyok, Josine - mondta egész halkan, hogy meg ne rémítse.

Az a gyenge lehelet közeledett, de válasz nem hallatszott. Alig érezhető zizzenés: a boldogtalan teremtés láthatatlanul odaért melléje. Tüzes kis kéz ragadta meg a kezét, tikkadt száj tapadt rá, és forrón, túlcsorduló hálával, odaadóan megcsókolta. Így köszönte meg, ilyen odaadóan, bájos gyermekességgel, titokban, a homályba burkolva. Egyetlen szó sem hangzott el, a száj a sötétben a kezére tapadt, és forró könnyek is hullottak rá.

A gyenge leheletet már nem érezte, az elsuhanó alak ment, csak egyre ment fölfelé. Luc mozdulatlanul, megrendülve állt, egész testét átjárta az álomszerűen gyengéd érintés, szívébe hatolt a csók, a sötétben a kezére tapadó száj csókja. Édes és erős varázs lüktetett az ereiben: el akarta hitetni magával, hogy egyszerűen csak örül, hogy sikerült hajlékot szereznie Josinenak, a lány nem maradt kint az utcán éjszaka. De mért sírt Josine a lépcső alján, a ház küszöbén kuporogva? Mért válaszolt csak nagy sokára a férfi hívására, aki ott fent hajlékot ad neki? Talán gyötrelmes szenvedés szorongatta, megvalósíthatatlan álmokat temetett a zokogása, és mikor megindult fölfelé, beletörődött, hogy folytassa azt az életet, amelyre ítéltetett?...

Fent Ragu hangja utoljára harsant fel:

- Na, végre-valahára itt vagy... Gyere, te buta liba, feküdj le. Na, egész jól megvagyunk mi ketten.

Luc úgy sietett el, mintha menekülne: olyan szomorúság nehezedett rá, aminek nemigen értette az okát. Töprengve, elérzékenyülve bolyongott a régi Beauclair szennyes, sötét sikátorainak útvesztőjében, alig tudott eligazodni hazafelé... Szegény lány! Josine a környezet áldozata! A nyomasztó, a lealjasító nyomor dobta oda Ragunek... Milyen hatalmas erőfeszítéssel kéne megforgatni az emberiséget, hogy a munka ismét örömet és megbecsülést hozzon, hogy az egészséges, nagy szerelem kivirágozhassék, és beérjen az igazság és méltányosság termése. És addig mi mást lehet kívánni, mint hogy az a boldogtalan lány maradjon együtt Raguvel, ha a férfi nem bántalmazza túlságosan cudarul.

A viharos szél enyhült, a sűrű, mozdulatlan felhők réseiből kikandikált néhány csillag. Komor volt az éjszaka, és a sötétség kimondhatatlan szomorúsággal nehezedett a szívre.

Aztán Luc a fahíd közelében hirtelen kijutott a Mionne partjára. Szemközt tompán dübörgött a szüntelenül dolgozó Szakadék, a kisebb kalapácsok szapora, magas hangjába belevegyültek a nagy gőzkalapácsok kongó ütései. Időnként tűz hasította át a homályt, a villanyfényben a hatalmas, ólomszínű füstgomolyagok viharfelhőként úsztak a gyár felett. A Szörny éjszakai élete, az olvasztókemencék, ahol soha ki nem alszik a tűz, felidézte előtte a gyilkos munkát, amely iszonyú kényszerré vált, és bizalmatlanság, megvetés a legfőbb fizetség érte. Feltűnt előtte Bonnaire szép arca, félelem ült rajta, félelem a bizonytalan jövőtől; ilyennek látta, amikor elbúcsúzott tőle, és milyen komorság nehezedett az egész szobára. Aztán, átmenet nélkül, ennek az estének másik részlete bukkant fel: Lange, a fazekas profilja, ahogy a próféták megszállottságával szórja átkait, s a bűnök halmaza alatt összeomló Beauclair pusztulását hirdeti. A város, amelyet a fazekas megfenyegetett, most alszik, sötétbe vesző tömeg a síkság hajlataiban, egyetlen fény sem világít benne. Csak a Szakadék látszott, ez a szünet nélkül dolgozó pokol, ahol szakadatlan mennydörgések között soha ki nem alvó tűz emészti az emberek életét.

Valahol a sötétben távoli torony órája elütötte az éjfélt. Luc áthaladt a hídon, rátért a Brias felé vivő útra, ment vissza a Crêcherie-be, ahol vetett ágy várja. Már közel járt a házhoz, mikor erős fény árasztotta el a környéket, a Monts Bleuses két csúcsát, az alvó házak tetőit, az egész vidéket a Roumagne-síkságig. A hegyoldalon a nagy kohóban most csapolták a fémet, mint a tűzvészben, úgy rajzolódott ki az olvasztó sötét teste.

Luc körüljáratta tekintetét, és ismét úgy érezte, hogy vörös hajnalhasadást lát, az emberiség új korszakát ígérő napfelkeltét.

III

Másnap, vasárnap, Luc éppen felkelt, mikor baráti hangú levelet hoztak Boisgelinnétől: ebédmeghívást a guerdache-i kastélyba. Hallotta, hogy Luc Beauclairbe érkezett, és vendéglátói csak hétfőn jönnek haza, nagyon örülne, ha láthatná, és elbeszélgethetnének a párizsi időkről, mikor a Faubourg Saint Antoine külváros szegénynegyedében titokban széles körű jótékonykodást szerveztek. Luc, akit baráti tisztelet fűzött Boisgelinnéhez, tüstént válaszolt a meghívásra: tizenegy óra körül Guerdache-ban lesz.

Egy álló hétig eső áztatta Beauclairt, most egyszerre gyönyörűen kiderült az ég. Mintha a záporok tisztára mosták volna, olyan makulátlanul kék volt a ragyogó meleg szeptemberi napsütésben, amely máris felszárította az utakat.

Luc örült, hogy gyalog teheti meg a két kilométert a városból Guerdache-ig. Negyed tizenegy tájban vágott át az új városrészen, amely a Fő tértől a roumagne-i mezőkig nyúlt el, és álmélkodva látta, milyen derűs, milyen tetszetős és világos ez a városrész, és gondolatban felidézte az ocsmány, sötét szegénynegyedet, ahol az előző este járt. Az új városban állt az alprefektúra, a törvényszék és a nemrég épült, szembeötlő börtön, a falain még friss a festék. A két városrészre néző Szent Vince-templomot, ezt a tizenhatodik századbeli épületet nemrég restaurálták részlegesen, mert a hivők joggal féltek, hogy a tornya előbb-utóbb rájuk omlik. A nap bearanyozta a tekintélyes polgárházakat, csupa fény a népes Brias utcából nyíló Fő tér is, ahol egy hatalmas, régi épületben volt a városháza meg az iskola.

Luc hamarosan kiért a mezőre a Formeries utcán át, amely a Fő téren túl egyenes folytatása a Brias utcának. Guerdache nem esett messzire a várostól, az út éppen oda vezetett.

Gondolataiba merülve bandukolt, az idő nem sürgette; hátranézett, északon, a város túlsó részén, az enyhe lejtőn épült házak mögött tekintete szembetalálkozott a Monts Bleuses láthatárba vesző kaptatójával, az a meredek szoros szelte át, ahol a Mionne folyt. A síkságba torkolló, öbölszerű részben világosan kivehette a Szakadék összezsúfolt épületeit, ágaskodó kéményeit meg a Crêcherie kohóját, egy egész iparvárost, amelyet egyébként már mérföldekre látni a Roumagne-síkságról. Luc sokáig nézte. Aztán lassú lépésekkel folytatta útját Guerdache felé; a távolból már megpillantotta a park gyönyörű fáit, s akkor eszébe jutott a Quirignon család oly tipikus története, úgy, ahogy Jordantól hallotta.

A Szakadék alapítója, Blaise Quirignon nyújtómunkás 1823-ban rendezkedett itt be két gőzkalapáccsal. Körülbelül húsz munkással dolgozott, nem szerzett nagy vagyont, beérte azzal a szerény téglaépülettel, amelyet a gyár közelében húzatott fel, s ahol a jelenlegi igazgató, Delaveau lakik. A fiából, Jérome Quirignonból, aki abban az esztendőben született, mikor az apa hatalmuk alapját megvetette, iparfejedelem lett. Az ő személyében testesült meg a munkásősök teremtőereje, a nép csírájában elfojtott akarása, évszázadok óta felgyülemlett lendülete. A századokon át lappangó energiakészlet, makacs, feltörni vágyó ősök akarása, akik vadul küszködtek sorsuk sötétjében és ínségben pusztultak el, végül hajtóerővé vált, s ebben a diadalmas férfiban összpontosult, aki tizennyolc órát is dolgozott naponta, s üzleti érzéke, esze, akarata minden akadályt legyőzött. Húsz év sem telt el, s egy iparvárost teremtett, ezerkétszáz munkást foglalkoztatott, és milliókat gyűjtött. Szűknek találta az egyszerű házat, amelyet apja építtetett, nyolcszázezer frankért megvásárolta Guerdache-t, a hatalmas, kastélyszerű épületet, ahol tíz család is elfért volna, a nagy parkot, a majorságot a földekkel. Abban a meggyőződésben élt, hogy ez lesz majd az ősi ház, itt uralkodnak fényűzésben az ivadékai, boldog szerelmes párok, az ő gazdagsága megszentelt földjének termései. Diadalmas jövőt készített elő nekik, a leigázott, a kiváltságosak érdekeit szolgáló munka révén;

felgyülemlett hatalmas erejét kimeríthetetlennek, határtalannak érezte, ez az erő tovább fog élni egyre gyarapodva az utódaiban, és hosszú ideig nem csökken, nem apad el. De ezt a tölgyfa embert súlyos csapás érte aránylag fiatalon, ötvenkét esztendős korában, hatalma teljében. Mindkét lábát szélütés bénította meg, s az üzem igazgatását rá kellett bíznia legidősebb fiára, Michelre.

Michel Quirignon, a dinasztia örököse akkoriban töltötte be harmincadik évét. Öccse, Philippe, apjuk akarata ellenére nősült meg Párizsban, feltűnően szép, de nyugtalanító viselkedésű nőt vett el. Jérome úr lánya, Laure - korban a két fivér között - akkoriban már huszonöt éves volt, és vakbuzgóságával kétségbe ejtette szüleit. Michel fiatalon házasodott, szelíd, kedves, kissé beteges nőt vett el, s a házasságából két gyerek született; mikor váratlanul a gyár élére kellett állnia, a kisfiú, Gustave, ötéves volt, a lányka, Suzanne, három. Úgy határoztak, hogy Michel az egész család megbízottjaként vezeti a gyárat, s a nyereségből az előzetesen lefektetett megállapodás szerint mindenki megkapja a maga részét.

Michelből hiányoztak apja hősi korszakának bámulatos képességei: a rendkívüli munkabírás, az átható értelem és a módszeresség, de eleinte mégis kitűnően igazgatta a gyárat, az első tíz évben nem hanyatlott a vállalat, sőt rövid ideig a szerszámgépek megújításával fellendítette az üzemet. De családi bajok, gyászesetek követték egymást, amelyek mintha közeli katasztrófák előhírnökei lettek volna. Anyja meghalt, tolókocsihoz láncolt, béna apja teljes némaságba zárkózott, csak egy-egy szót tudott akadozva kiejteni. Aztán Michel kénytelen volt beleegyezni, hogy nővére zárdába lépjen; Laure-en végképp erőt vett a vallási rajongás, és nem lehetett visszatartani Guerdache-ban, a világi örömök közt. Párizsból pedig kínos hírek érkeztek fivére házasságáról; Philippe felesége botrányos kalandokba keveredett, és férjét is magával rántotta. Philippe Quirignon féktelenül élt, nagyban játszott, őrülten költekezett, és ostobaságokat csinált.

Michel Quirignon elvesztette törékeny, szelíd feleségét, ez a súlyos csapás felborította lelki egyensúlyát, mintha kicsúszott volna lába alól a talaj. Már azelőtt is nagy nőbarát volt, de óvatosan járt el, vigyázott, hogy meg ne szomorítsa beteges feleségét, akit nagyon szeretett. Az asszony halála után többé semmire nem volt tekintettel, szabadon futott az élvezetek után, alkalmi szeretők ágyában pocsékolta el erejét és idejét.

Újabb tíz esztendő telt el, az üzem egyre hanyatlott, mert a hódító korszak diadalmas vezérét eltelt, tunya tulajdonos váltotta fel, aki az egész hasznot fölélte. Bolondja lett a fényűzésnek, hajszolta a szórakozást, két kézzel szórta a pénzt az élet örömeire. A rossz vezetés, a napról napra csökkenő erőfeszítések csőd felé sodorták a gyárat, s ekkor szakadt rá a legsúlyosabb baj, a nagy ipari válság, amely csaknem tönkretette az egész környék fémiparát. Az olcsó acéláruk, a sínek, a vasgerendák gyártása nem volt kifizetődő, az üzemek nem állták a versenyt Észak és Kelet acélműveivel, amelyekben új kémiai eljárással, kevés költséggel felhasználták a selejtes, a megmunkálásra ez ideig alkalmatlannak ítélt vasércet. Eltelt még két esztendő, Michel látta, hogy a gyára összeroppanóban van, s azon a napon, mikor esedékes fizetési kötelezettségek kiegyenlítésére kölcsön kellett vennie százezer frankot, szennyes családi dráma dúlta fel az életét.

Ötvennegyedik évében járt, bolondulásig beleszeretett egy csinos lányba, akit Párizsból Beauclairbe hozott, ott rejtegetett, s időnként délibábos terveket szőtt, hogy elmegy vele délvidékre, ott élnek majd szerelemben, távol a „gondtól-bajtól". Fia, Gustave, akinek sose volt kedve a tanuláshoz, és huszonöt éves korára a napot lopta, gyakran ugratta apját a szerelmeivel, mert apa és fiú pajtáskodva érintkezett egymással. Gustave egyébként a Szakadékról is gúnyos hangon beszélt: ő a lábát se teszi be a piszkos, rossz szagú „ócskavasak" közé. Lovagolt, vadászott, mintha csak valamelyik főúri család megnyerő modorú sarja lenne, és századokig vezetné vissza híres nevű őseit. Egyik este az íróasztalból kiemelte a százezer

frankot, amit apjának sikerült összeszednie a másnap esedékes kifizetésekre, és a „papa nőjével” kereket oldott; a lány magába habarította, ő meg elszöktette. Michelt kettős csapás érte: szívét és becsületét sebezte meg, szerelme és vagyona egyszerre omlott össze, s az iszonyodó rémület kábulatában revolveréhez nyúlt, öngyilkos lett.

Azóta három év telt el, de a Quirignon család gyors pusztulása folytatódott, mintha a sors szigorú leckéjét példázná. Gustave elutazása után nemsokára híre jött, hogy Nizzában baleset érte és meghalt, lovai megbokrosodtak, szakadékba rántották fogatát. Aztán Michel öccse, Philippe pusztult el, párbajban ölték meg Párizsban, s a párbajt valami piszkos ügy előzte meg, amibe szörnyű felesége sodorta bele; az asszony állítólag Oroszországba utazott egy énekessel. Egyetlen gyereküket, André Quirignont, a név utolsó örökösét, ideggyógyintézetben ápolják, az angolkórhoz idegrohamok is járulnak. A beteg fiún és a zárdába temetkezett Laure-on kívül a Quirignon családból csak Suzanne maradt, Michel leánya. Húszesztendős korában, apja halála előtt öt évvel férjhez ment Boisgelinhez, aki egy környékbeli családnál ismerkedett meg a lánnyal, és beleszeretett. Bár a Szakadék helyzete akkor már válságosra fordult, a nagyuraskodó Michel egymillió hozományt adott a lányával. Boisgelin nagyon gazdag volt, nagyapjától több mint hatmilliót örökölt, mindenféle gyanús ügyletekkel, uzsorával és csalással összeharácsolt vagyont, de Boisgelinhez nem tapadt a rossz hír szennye, tisztára mosta az a körülmény, hogy világrajötte óta henyélt. Tisztelték, irigyelték, hízelegtek neki, hiszen Párizsban a Monceau-park mellett pompás kis palotája volt, és eszeveszetten költekezett. Az iskolában, a Condorcet-gimnáziumban, ahol fitogtatta az eleganciáját, igyekezett mindig az utolsó lenni, később sem dolgozott soha, azt képzelte, hogy az új arisztokráciához tartozik, s azzal fémjelzi nemességét, hogy nagyvonalúan fecsérli el a vagyont, amelyet elődei szereztek, s ő maga nem alacsonyodik le odáig, hogy egy garast is keressen. Csak az volt a baj, hogy a hatmillióból végül már nem futotta a pazarló életmódra, és Boisgelin spekulációkba bocsátkozott, bár a pénzügyekhez semmit sem értett. Akkoriban új aranybányák híre bolygatta fel a tőzsdét, azt ígérgették neki, ha befekteti a vagyonát, két év alatt megháromszorozza. A csapás hirtelen jött: minden összeomlott; eleinte azt hitte, hogy teljesen tönkrement, s a romokból annyit sem menthet meg, hogy a másnapi kenyérre fussa. Sírt, mint a kisgyerek, munkához nem szokott kezét nézte, s azt kérdezte magától, mi lesz vele, hiszen nem tud, nem bír dolgozni. Suzanne, a felesége bámulatra méltóan viselkedett, eszével, gyöngédségével, bátorságával talpra állította férjét. Az ő hozománya, az egymillió, megmaradt érintetlenül. Suzanne azt akarta, számoljanak fel mindent, férje adja el párizsi palotájukat, mert a fenntartása túlságosan költséges, így aztán még egy millióhoz jutnak... De hogyan lehet megélni, főként Párizsban, kétmillióból, hiszen Boisgelinnek hat sem volt elég, s a világváros hivalkodó, csábító fényűzése majd ismét kísértésbe hozza. Jövőjüket egy véletlen találkozás döntötte el.

Boisgelinnek volt egy szegény unokafivére: apai nagynénjének a fia. Ennek a Delaveau-nak az apja sikertelen feltalálásaival mindenéből kiforgatta a feleségét. Delaveau elvégezte a mérnöki főiskolát, Michel Quirignon öngyilkossága idején kis állása volt egy briasi szénbányában. Emésztette a becsvágy, s felesége is ösztönözte; Delaveau jól ismerte a Szakadék helyzetét, s bizonyosra vette, hogy átszervezéssel fellendítené. Párizsba utazott tőkéstársat keresni, s egyik este az utcán szembetalálkozott unokafivérével, Boisgelinnel. A gondolat úgy villant fel benne, mint a villámcsapás. Miért is nem jutott már előbb az eszébe, hogy ehhez a gazdag emberhez forduljon, akinek a felesége Quirignon lány? Mikor aztán megtudta, hogy mi a helyzet, hogy csak kétmilliójuk maradt, s vagyonukat szeretnék előnyösen elhelyezni, még szélesebb alapokra fektette tervét: többször is tárgyalt unokafivérével, s értelmességével, erélyével, magabiztosságával végül is meggyőzte. Terve zseniális volt: meg kell venni a Szakadékot, egymillióért, holott kettőt ér, s aztán ráállni a munkaigényes acéláru gyártására; az átszervezés hamarosan jelentős hasznot fog hajtani. Aztán Boisgelinék megvehetnék a

guerdache-i birtokot. A Quirignon-hagyatékot rövidesen felszámolják, a birtokot könnyen megkaphatják ötszázezerért, holott nyolcszázezerbe került. A kétmillióból megmarad ötszázezer, Boisgelin fektesse be a gyárba, ő kötelezi magát, hogy megtízszerezi a tőkét, és fejedelmi járadékot biztosít neki. A házaspár elköltözne Párizsból, vidéki kastélyukban élnének bőségben, boldogan, addig is, amíg a hatalmas vagyonnal - amit egész bizonyosan meg fognak szerezni - visszatérnek Párizsba a fényűző gazdagságba.

Suzanne adta meg a végső lökést férje elhatározásához; Boisgelin húzódozott a vidéki élettől, attól tartott, hogy megeszi az unalom, de Suzanne örült, hogy visszatérhet Guerdache-ba, ahol az ifjúságát töltötte.

Minden úgy történt, ahogy Delaveau előre látta; a vagyont felszámolták, a másfél millió, amit Boisgelinék a Szakadékért és a birtokért kifizettek, alig volt elegendő Quirignonék kötelezettségeinek rendezésére, ők lettek a kizárólagos tulajdonosok, nem kellett többé elszámolniuk a többi örökössel, Laure nénivel, az apácával és a szerencsétlen idegbeteg, angolkóros Andréval, akit elmegyógyintézetben tartottak. Delaveau egyébként eleget tett kötelezettségeinek, átszervezte a gyárat, felújította a szerszámgépeket, s olyan sikerrel gyártotta a finom acélárut, hogy már az első esztendő végén hatalmas nyereség mutatkozott. Három év leforgása alatt a Szakadék ismét a környék legvirágzóbb acélművei közé tartozott, a jövedelemből, amelyet az ezerkétszáz munkás keresett meg neki, Boisgelin fényűzően berendezkedett: hat parádés ló az istállóban, öt fogat a kocsiszínben, vadászatok, mulatságok követték egymást, vacsorákat adott, s a város tekintélyei versengtek a meghívásokért. Boisgelin kezdetben nehezen viselte a falusi unalmat, egyre Párizs után fájt a szíve, most úgy látszott, beleszokik a vidéki életbe: talált egy helyet, amely az ő birodalma, ahol diadalmaskodik a hiúsága, hiszen sikerült újra kitölteni haszontalan, zümmögő rovarlétét. De a nyájas leereszkedésnek, amellyel Beauclairben uralkodott, volt egy titkos oka is, a győztes önhittsége is belevegyült.

Delaveau a Szakadékba, Blaise Quirignon hajdani házába költözött feleségével, Fernande-dal és kislányukkal, a néhány hónapos Nise-zel. A mérnök harminchét éves volt, a felesége huszonhét.

Delaveau az asszony anyjánál, egy zongoratanárnőnél ismerkedett meg jövendőbelijével, közös emeleten laktak a Saint Jacques utca egy sötét házában. Fernande olyan ragyogóan, olyan mellbevágóan szép volt, hogy Delaveau első találkozásuk után még egy év múlva is, valahányszor meglátta a lépcsőn, remegve lapult a falhoz, úgy szégyenkezett a csúnyasága meg a szegénysége miatt. Aztán köszönt, a lány meg az anyja visszaköszöntek, beszélgetésekre került a sor, az anya elmondta, hogy tizenkét évig élt Oroszországban, és gyönyörű lányán kívül semmi mást nem hozott magával; egy herceg csábította el, akinek kastélyában nevelőnősködött. A herceg imádta, pazarul gondoskodott volna róla, de meghalt, egy esti vadászaton véletlenségből lelőtték, s a boldogtalan asszony, mikor kis Fernande-jával koldusszegényen megérkezett Párizsba, folytatta az óraadást; megfeszített munkával tartotta el lányát; de titokban arról ábrándozott, hogy csodálatos szerencse vár rá. Fernande, akit a hízelgés elkényeztetett, és meg volt győződve, hogy szépsége kiváltságos helyet jelölt ki számára az életben, szemtől szemben találta magát a keserű szegénységgel: cipője elkopott, és nem tellett újra, a ruhákat és a kalapokat saját kezűleg kellett átalakítgatni. Egyre növekvő harag emésztette, diadalmaskodni akart mindenáron, tízéves kora óta napról napra nőtt a gyűlölete, a sóvársága, a kegyetlensége; a romlottság és rombolás hatalmas erői gyülemlettek fel benne. A folyamatot egy kaland fejezte be; Fernande annyira bízott szépsége győzelmében, lenyűgöző varázsában, hogy ostoba módon szeretője lett egy diadalmas, gazdag és hatalmas férfinak, aki aztán sietve eldobta. Ez a szégyen, amelyet énje legkeserűbb mélyére temetett, szükségképpen megtanította a hazugságra, képmutatásra, ravaszkodásra, amit ez ideig nem ismert. Megfogadta magának, hogy ilyesmibe többet bele nem megy; becsvágya

megóvta attól, hogy kalandokba süllyedjen. A kaland a szépség csődje. Nem elég szépnek lenni, meg kell találni a kellő alkalmat a tündöklésre, találkozni azzal az emberrel, akit a szépség varázsa megejt, és engedelmes eszközévé válik.

Fernande anyja meghalt, huszonöt éven át loholt Párizs sáros utcáin, egyik házból a másikba órákat adni, hogy eltartsa a lányát - és Fernande úgy látta, hogy itt az alkalom: a csúnya és vagyontalan Delaveau feleségül kéri. Nem szerette a férfit, de érezte, hogy az nagyon szerelmes belé, s elhatározta, hogy az ő karján lép be a tisztességes asszonyok rendezett világába, ő lesz a támasza és az eszköze is. Fernande-nak semmije sem volt, a kelengyét is Delaveau vette meg; mintha istennőt szolgálna, a hivő rajongásával hozta meg az áldozatokat. Ettől kezdve sorsuk úgy alakult, ahogy Fernande eltervezte. Két hónap sem telt el azóta, hogy férjével a guerdache-i kastélyban megjelent, és már elcsábította Boisgelint, egy este hirtelen engedett ostromának, de előbb gondosan tanulmányozta a körülményeket. Boisgelin lángol érte, kész lenne rákölteni a vagyonát, családi kötelékeit is elszakítaná. Fernande ebben a jóképű, társaságban és lóháton egyaránt mutatós férfiban megtalálta azt, akire mindig vágyott: a hiú, szenvedélyes, bőkezű szeretőt, aki minden esztelenségre kész, hogy gyönyörű kedvesét, fényűzésének nélkülözhetetlen ékességét megtarthassa. Az asszony a gyűlölködését is kiélte ebben a viszonyban, a férjére acsarkodó fojtott dühét, aki munkás életével, békés elvakultságával megalázta őt, a növekvő féltékenységét Suzanne-ra, akit ismeretségük első napjától kezdve nem állhatott. Egyébként ez az ellenszenv is közrejátszott abban, hogy Boisgelin szeretője lett; azt remélte, hogy Suzanne-nak szenvedést fog okozni.

A kastélyban egyik vendégség a másikat érte, Fernande ott ragyogott mindegyiken, a fényűző életről szőtt álmai valóra váltak, szeretőjével együtt herdálta a pénzt, amit Delaveau ezerkétszáz munkás verítékével sajtolt ki a Szakadékból, és azt remélte, hogy az ígért milliókkal egy szép napon visszatérhet Párizsba.

Ezeken a dolgokon tűnődött Luc, míg kényelmes sétatempóban igyekezett a kastélyba, hogy eleget tegyen Suzanne meghívásának. Még nem ismerte az események teljes összefüggését, de gyanította, hogy így állnak a dolgok, s a jövő nemsokára felfedte előtte a legkisebb részletet is. Bandukolás közben felkapta a fejét, csak néhány száz méterre járt a híres szép parktól; a hatalmas fák lombja beleveszett a látóhatárba. Luc megállt. Jérome urat látta most maga előtt, alakja túlmagasodott a többién. Jérome urat, a Quirignon dinasztia második nemzedékét, a vagyon megalapítóját, akivel előző este találkozott a Szakadék bejáratánál, mikor az inasa kerekes kocsiban tolta. Most újra maga előtt látta két élettelen lábát, ott ül némán, szélütötten, világos szeme már huszonöt év óta mered a családját sújtó csapásokra. Az örömöket és fényűzést hajszoló Michel fia alatt hanyatlott le a gyár, Michel öngyilkossága zárt le egy szörnyű családi drámát. Gustave unokája ellopta apjától szeretőjét, és aztán egy szakadékban agyonzúzta magát, mintha csak a fúriák üldözték volna halálba. Laure lánya a zárdába temetkezve elszakadt a világtól, Philippe, a kisebbik fia feleségül vett egy szajhát, lealjasodott mellette, és valami ocsmány ügy következményeként párbajban megölték, a másik unoka, a nyomorék André, a család nevének utolsó hordozója, az őrültekházában. És a szerencsétlenség most is folytatódik, Fernande a bomlasztó erő: mintha csak azért csöppent volna ide, hogy általa teljesedjék be a Quirignonok megsemmisülése, apró, fehér, mohó fogaival, mint a rágcsáló, felemészti őket. A némaságba zárkózott nagyapa tanúja volt, tanúja most is az eseményeknek; vajon felfogta, hogy mi történt és ítéletet alkotott róla? Azt mondják, értelme meggyengült, de világos, kifürkészhetetlen szemének milyen különös a tekintete! És ha gondolkodik, milyen gondolatok foglalkoztatják a mozdulatlanság hosszú óráiban?... Reményei egytől-egyig összeomlottak. A munkásőseiben felgyülemlett erő, amit ő diadalmas örökségként akart az utódok hosszú sorára hagyni, hogy egyre hatalmasabb vagyont szerezzenek vele, szalmalángként lobogott el az örömök tüzében. Három nemzedék mohósága eltékozolta az évszázadok nyomorúságából és akarásából összesűrűsödött teremtőerő tartalékát. A vagyonszerzés nyers

örömét ideges elkedvetlenedés, bomlasztó túlfinomultság váltotta fel. A faj túlságosan hamar kimerült, és szilaj mohóságban eszeveszetten zuhant le a gazdagság magaslatáról. És Guerdache, a pompás kastély, amelyet a hódító azért vett meg, hogy sarjai itt éljenek, és boldog párok terjesszék az ő neve áldott dicsőségét - milyen szomorúság foghatja el, hiszen a kastély fele üresen áll, s milyen harag gyötörheti, hogy az idegen asszony uralkodik benne, aki ruhái redői között hozza a mérget! Jérome Quirignon mindenkitől elzárkózott, unokája, Suzanne kivételével, csak őt engedte be abba a nagy földszinti terembe, ahol lakott. Ebbe a terembe járt be Suzanne tízéves korától kezdve; az unokát megindította a komor nagyapa szomorú sorsa. Aztán visszatért férjével, mikor a Szakadékot és a birtokot megvették, s mindenáron azt akarta, hogy a nagyapa velük maradjon, bár a vagyonból már semmi nem volt az övé, mert Jérome úr a szélütés után mindent szétosztott gyerekei között. Igaz, Suzanne-ban önvád is motoszkált, úgy érezte, hogy ő meg a férje, mikor Delaveau-ra hallgattak, megrövidítették a család két életben maradt tagját, Laure nénit és a nyomorék Andrét. De az apáca és a beteg megélhetése biztosítva van. Így hát nagyapját halmozta el szeretetével, vigyázott rá, ápolta. Az öreg világos szemében néha valami mosolyféle jelent meg, mikor unokáját figyelte, de az árkos barázdáktól felszántott hideg arcban két kifürkészhetetlen, mély kúthoz hasonló szem nézte Guerdache vad iramú életét. Vajon mit látott belőle, mire gondolt, és milyen kétségbeesés lappangott gondolatában?

Luc megérkezett a hatalmas rácskerítés elé; a kapu a Formeries útra nyílt, ott, ahol a szomszédos faluba vivő út kezdődik. Kinyitotta a kis kaput, s már ott ment a gyönyörű szilfasoron. A sétány végén felbukkant a kastély, ez a XVII. századbeli hatalmas, egyszerű és nemes vonalú épület; a kétemeletes kastély homlokzatáról tizenkét ablak nyílt, a magasföldszintre két feljárás vezetett, párkányait szép vázák díszítették. Az óriási park csupa pázsit és szálfa, a Mionne folyik keresztül rajta, a patak egy kis tavat is táplált, amelyben hattyúk úsztak.

Luc már megindult a lépcsőfeljárat felé, mikor egy nevető hang szólította. Megfordult; egy tölgy alatt kőasztal, kerti székek, ott ült Suzanne, kisfia, Paul mellette játszott a földön.

- Igen, igen, kedves barátom, lejöttem, itt várom a vendégeket, vidéki asszony vagyok, nem félek a szabad levegőtől. Milyen kedves magától, hogy nem bánta, hogy magára törtem, és elfogadta a meghívást.

Rámosolygott Lucre, és a kezét nyújtotta. Nem volt szép, de bájos, termete kicsi, gyöngéd arca kerek, világosszőke haja göndör, szeme kék és szelíd. Férje siralmasan jelentéktelennek tartotta, de elismerte a hétköznapiság alatt rejlő természetes jóságát és józan eszét.

Luc megfogta Suzanne kezét, és egy pillanatig a két tenyere közé szorította.

- Maga a kedves, hogy gondolt rám. Boldog vagyok, nagyon boldog, hogy újra láthatom.

Suzanne három évvel volt idősebb nála, abban a nyomorúságos házban ismerkedett meg vele, az üzem mellett, a Bercy utcában, ahol kezdő mérnök korában lakott. Suzanne tapintatosan saját kezűleg osztotta ki az adományokat, akkor éppen egy kőművest látogatott meg, aki özvegyen maradt hat gyerekkel, köztük két egészen apró kislánnyal. Mikor Suzanne egy este ételt és fehérneműt vitt a nyomortanyára, ott találta a fiatalembert: a két kislányt lovagoltatta a térdén. Megismerkedtek, aztán Luc egy jótékonysági ügyben meglátogatta a Monceau park melletti otthonában. Idővel egyre mélyülő rokonszenv fűzte őket egymáshoz, Luc segítőtársa lett, bár erről senki sem tudott, s elintézett helyette olyan ügyeket, amelyeket kettőjükön kívül más nem ismert. Így került végül házuk vendégei közé, két évig eljárt az estélyeikre, náluk ismerkedett meg Jordanékkal is.

- Nem is képzeli, mennyire hiányzik, mennyire megsiratták - Luc csak ezzel a néhány szóval idézte fel az ő hajdani bajtársi szövetségüket.

Suzanne mozdulatában meghatottság volt, és halkan mondta:

- Valahányszor magára gondolok, úgy sajnálom, hogy nem itt él, ahol annyi a tennivaló!

Paul szaladt feléjük virággal a kezében. Luc hangosan álmélkodott, hogy mennyire megnőtt a gyerek. A világosszőke, vékony, szelíd kisfiú teljesen anyjára ütött.

- Idestova hétéves lesz már, komoly kis ember - mondta vidáman az anya.

Luc letelepedett mellé, akár a testvérek, oly meghitten beszélgettek a langyos szeptemberi napsütésben; belemerültek közös emlékeikbe, és észre sem vették, hogy Boisgelin lejött a lépcsőn, és feléjük tart. A nagy darab piperkőc daliásan feszített sportzakójában, szürke szemén monokli, az orra vaskos, bajsza pomádés, barna haja göndör tincsekben hullott alacsony homlokára, de a feje búbján már kezdődő holdvilág leselkedett.

- Isten hozta, kedves Froment barátunk! - kiáltotta erősen raccsolva, mert a raccsolást előkelőnek tartotta. - Kimondhatatlanul örülök, hogy otthonunkban üdvözölhetem.

Angolos módon erősen megszorította Luc kezét, és máris feleségéhez fordult:

- Drágám, ugye kiadta a rendelkezést, hogy a kocsi hozza el Delaveau-ékat?

Suzanne-nak nem jutott ideje a feleletre, mert a hintó éppen akkor fordult be a szilfasoron, Delaveau-ék ültek benne, s a kőasztal előtt kiszálltak. Az alacsony, zömök Delaveau feje akár a bulldogé, széles és nagy, állkapcsa előreugró, orra pisze, kerek szeme dülledt, pirospozsgás arcát félig elfedte a sűrű körszakáll; volt benne valami katonás, merev és ellentmondást nem tűrő vonás. Fernande tündéri ellentéte a férjnek; a magas, lenge asszony haja sötét, szeme kék, nyaka, válla, finom vonalú. Dúsabb és selymesebb mélyfekete haj talán még soha nem keretezett ilyen nemes szépségű arcot, azúrkék szemében perzselő gyöngédség volt, keskeny, üde szájában hibátlan szépségű fogsor ragyogott, apró fogak, amelyek oly erősek, hogy a kavicsot is szétroppantanák. Fernande különösen büszke volt a szép lábára, úgy érezte, hogy kétségtelen bizonyítéka hercegi származásának.

Rögtön mentegetőzni kezdett Suzanne előtt, mert a hintóból leszállt a szobalánya is, aki ölben hozta a hároméves Nise-t. A kislány oly ragyogó szőke volt, amilyen éjfekete az anyja. Göndör haja felbodorítva, szeme éjkék, a csöpp, nevető szája két kis gödröcskét rajzolt az arcára, egyet meg az állára.

- Ugye, nem veszi rossz néven, hogy éltem az engedelmével, és elhoztam magammal Nise-t?

- Nagyon jól tette - felelt Suzanne. - Hiszen mondtam, hogy a gyerekeknek külön terítünk.

Barátnőknek látszottak. Csak Suzanne szemhéja rándult meg alig észrevehetően, mikor férje tüstént Fernande mellé szegődött. Fernande azonban duzzogott szeretőjére, udvariaskodásait azzal a jegességgel fogadta, amellyel akkor szokta sújtani, ha a férfi vonakodott teljesíteni valamelyik szeszélyét. Boisgelinen látszott, hogy idegeskedik, aztán Luchöz és Delaveau-hoz csatlakozott, akik múlt tavasz óta ismerték egymást. De a fiatal mérnök váratlan jelenléte mintha nyugtalanítaná a Szakadék igazgatóját.

- Szóval tegnap érkezett meg? És persze Jordanékat nem találta itt, sürgönyt kaptak Cannesból, el kellett utazniok... Igen, igen ezt tudtam, csak azt nem tudtam, hogy Jordan magához fordult. Persze, nehézségei vannak a kohójával.

Luc megütődött: az igazgatót annyira izgatja ez a kérdés, hogy tőle kérdi, mért hívta Jordan ide. Nem értette, mi az oka, hogy Delaveau-t ennyire foglalkoztatja ez a dolog, és kitérően felelt:

- Nehézségei lennének, ugyan! Minden a legnagyobb rendben van.

Delaveau ekkor ügyesen másra terelte a szót, Boisgelinhez fordult, akivel tegezték egymást, és közölte vele a jó hírt: Kína megvett egy rakomány selejtes ágyúgolyót, amit a Szakadékban fognak újra önteni. Luc szórakozottan hallgatta, de hirtelen felélénkült. Paul sugárzó arccal virágokat adott kis játszópajtásának; Luc rajongott a gyerekekért. Milyen csinos ez a kisbaba, szőke, akár a napsugár - dicsérte a kislányt. A papa, a mama is fekete, honnan is vették ezt a szőke csöppséget?

Fernande, aki a kölcsönös üdvözléskor éles tekintetével végigfürkészte Lucöt, mintha el akarná dönteni, hogy barát lesz-e vagy ellenség, örült a kérdésnek. Valahányszor ilyesfajta megjegyzést hallott, diadalmas arccal, félreérthetetlenül célzott a kicsi nagyapjára, az orosz hercegre, akit unos-untalan emlegetett.

- Ó, gyönyörű férfi volt, szőke, rózsás arcú. Látom már, hogy Nise szakasztott mása lesz.

Boisgelin nyilván úgy vélte, hogy a vendégeket nem fogadhatják egy tölgyfa alatt, ilyesmi csak vidékre vonult derék polgárokhoz illik, és mindenkit betessékelt a szalonba. Befelé menet felbukkant előttük Jérome úr, kis kocsiját egy inas tolta. Az öregúr teljesen elkülönítette magát környezetétől, ő határozta meg étkezése, sétája, felkelése és lefekvése idejét, egymagában evett, nem akarta, hogy foglalkozzanak vele, s a kastélyban szabállyá vált, hogy meg se szólítsák. Így hát mindenki némán üdvözölte, csak Suzanne követte szerető tekintetével és mosolyával. A hosszú sétára induló öregúr - néha az egész délutánt a szabadban töltötte - rájuk szegezte tekintetét: mintha tanú figyelné őket, akivel senki nem törődik, aki már kívül esik a világon. Nem viszonozta a köszönést. És Lucöt ettől a hideg, súlyos tekintettől ismét elfogta az a rossz érzés, az a nyomasztó aggodalom.

A hatalmas, díszes, piros brokáttal kárpitozott szalonban méltóságteljes XIV. Lajos korabeli bútorok álltak. Alighogy beléptek, újabb vendégek érkeztek: Châtelard alprefektus, Gourier polgármester a feleségével, Léonore-ral és fiukkal. Achille-lal. Az alprefektus negyvenesztendős korára még mindig szép férfi, kopasz, sasorrú, szája, mintha titkokat őrizne, nagy szeme élénken csillog a cvikker mögött; ez a párizsi roncs, aki a világvárosban elhullajtotta a haját, és tönkretette a gyomrát, miniszteri székbe felevickélt barátja segítségével a beauclairi alprefektúrán rendezte be rokkantmenhelyét. Becsvágya nem volt, májbántalmakban szenvedett, szükségét érezte a nyugalomnak, és szerencséjére a kisvárosban találkozott Gourier-néval, aki úgy látszik, egyszer s mindenkorra lekötötte egy nyugodalmas viszonyban, amelyet nemcsak a lakosság nézett jó szemmel, hanem maga a férj is elfogadott, mert úgy hírlett, hajlamai másfelé vonzzák. A szőke Léonore harmincnyolc éves, még mindig szép asszony, vonásai szabályosak; buzgó templomba járó, hideg és aggályosan szemérmes, de a beavatottak azt suttogják, hogy a felszín alatt nagyon is világi vágyak tüze parázslik szüntelenül. Maga Gourier, ez a nagy darab, közönséges, pirospozsgás, zsíros nyakú ember jól tudhatta, hogy s mint áll a dolog feleségével, mert mindig elnéző mosollyal beszélt róla, és inkább a gyára fiatal munkáslányainál kereskedett, mert a polgármester gyártulajdonos is, jól menő cipőgyárát apjától örökölte, s ő maga vagyont gyűjtött az üzemből. A Gourier házaspár már tizenöt éve külön hálószobában él, csak a fiuk kapcsolja őket egymáshoz. A tizennyolc éves Achille szabályos vonásait, szép szemét anyjától örökölte, de az ő haja sötétbarna; éles esze és önállósága nemegyszer zavarba hozta és felbosszantotta szüleit. A szép Léonore soha be nem tette lábát férje cipőgyárába, de egyetértésüket a világ tökéletesnek találta, s amióta Châtelard bejáratos lett házukba, családi boldogságuk oly zavartalan volt, hogy példaként emlegették. Az alprefektus meg a polgármester barátsága megkönnyítette az adminisztrációt, így hát a szerencsés szerelmi viszonnyal az egész város jól járt.

Egymás után érkeztek a vendégek: Gaume törvényszéki elnök lányával, Lucile-lel és Lucile vőlegényével, Jollivet nyugalmazott kapitánnyal jött. A törvényszéki elnök hosszú arca felül magas homlokban, lenn húsos állban végződött, negyvenöt éves volt, és úgy látszott, ebben a

vidéki fészekben akar eltemetkezni. Életét szörnyű családi tragédia törte össze. Felesége, akit szeretője otthagyott, egy este bevallotta vétkét, és férje szeme láttára megölte magát. A bíró hidegnek és szigorúnak mutatkozott, de belül gyógyíthatatlanul megsebződött. Mostanában lánya miatt emésztette az aggodalom, Lucile a mindene volt, de ahogy felnőtt, egyre inkább kezdett anyjára hasonlítani. Kicsi volt, kedves, puha és bájos, világos bőrű arcát aranyosan csillogó, gesztenyeszínű haj keretezte, szeme buján hívogató. Lucile a vétket idézte fel apja előtt, és Gaume rettegett, hogy meg kell érnie a vétek folytatódását; ezért jegyezte el húszéves lányát Jollivet kapitánnyal, bár tudta, milyen keserű magányba süpped, ha megválik egyetlen gyermekétől. A makacs homlokú, kackiásan kipödört bajszú Jollivet harmincöt évéhez képest kimerültnek látszott, de jóképű férfi volt; Madagaszkár szigetén maláriába esett, a visszatérő láz miatt le kellett mondania a katonai szolgálatról. Éppen akkoriban örökölt tizenkétezer frank évjáradékot, és elhatározta, hogy szülőföldjén, Beauclairben telepszik meg, és feleségül veszi Lucile-t; a lány kéjes galambturbékolása teljesen megszédítette. Gaume-nak nem volt vagyona, kiszámítottan élt bírói fizetéséből, ilyen kérőt nem utasíthatott vissza. De titkolt kétségbeesése egyre nőtt. Szigorúbb őre volt a törvénynek, mint valaha, vaslogikával okolta meg ítéleteit, a megtorlás szigorát a törvénykönyv paragrafusaival támasztva alá. Egyesek azt állították, hogy a hajthatatlan bíró magatartása mögött legyőzött ember, kétségbeesett pesszimista rejtőzködik, aki mindenben kételkedik, de kiváltképpen az igazságszolgáltatás jogosságában. Milyen iszonyúan szenvedhet a bíró, ha ítéletet hoz, s közben azt kérdi magától, van-e joga ítélkezni a szerencsétlen nyomorultakon, akik az egész társadalom bűnének áldozatai!

Aztán megérkeztek Mazelle-ék háromesztendős kislányukkal, Louise-zal, akit a gyerekvendégségbe hoztak.

A Mazelle házaspár felhőtlen boldogságban élt; férj és feleség egyaránt kövér, koruk is hasonló, alig haladták túl a negyvenet, idővel egész külsejük egyre jobban hasonlított: rózsás, mosolygó arcuk, jóakaratú és békés. Százezer frankot költöttek el, hogy vagyonos polgárokhoz illően berendezkedjenek az alprefektúra mellett egy hivalkodóan szép házban, amelyet meglehetősen nagy kert vett körül. Pénzüket államkötvényekbe fektették, mert csak az állampapírok szilárdságát tartották teljesen megnyugtatónak és tizenötezer franknyi járadékukból éltek. Boldogságuk, az immár teljes tétlenségben folyó életük csöndes öröme közmondásossá vált: - Bár Mazelle úr helyében lehetnék! Az ujját sem kell mozdítania! Micsoda szerencsés ember!...

Mazelle ilyenkor azt felelte, hogy tíz évig éppen eleget gürcölt a vagyonáért. De az igazság így állt: Mazelle szénkiskereskedő volt, feleségével ötvenezer frank hozományt kapott, s ő jó szimattal vagy csak a vakszerencse segítségével előre látta a gyakori sztrájkokat, amelyek tíz évig jelentős árfolyam-emelkedést idéztek elő a francia szénkereskedelemben. Mazelle zseniális ötlete a következő volt: külföldön óriási szénkészleteket kötött le a lehető legalacsonyabb áron, szállítmányait aztán hatalmas nyereséggel eladta a francia gyárosoknak, akik a szénhiány miatt kénytelenek voltak üzemeiket bezárni. A szénkereskedő egyébként bölcs ember volt: negyven felé közeledve visszavonult az üzlettől, összeszedett hatszázezer frankot, és számításai szerint neki meg a feleségének ennyi elegendő a zavartalan boldogsághoz. Nem engedett a kísértésnek, hogy egymillióra kerekítse a vagyonát, félt, hogy a szerencse majd ellene fordul. A boldog önzés soha nem aratott még ilyen diadalt, az optimizmus soha nem állíthatta több joggal, hogy a világon minden rendben van. Egyébként derék emberek, nagyon szeretik egymást, és későn született kislányukat, békés jóllakottságukban, amit nem bolygat fel se becsvágy, sem szenvedély, ez a gyerek jelentette a teljes boldogságot, azt a zárt boldogságot, ahonnan nem nyílik ablak mások szerencsétlenségére. Rózsás életüknek egyetlen tövise volt: a kövér, piros képű Mazelle-né azt képzelte, hogy valami súlyos, meghatározhatatlan és titokzatos betegséget hordoz magában. Férje emiatt még inkább ajnározta, dédelgette, s

hangjában valami elérzékenyült dicsekvésféle bujkált, mikor „a feleségem betegségét” emlegette, mintha csak azt mondta volna, hogy „a feleségem csodálatos aranyszőke haja.” Se félelem, se szomorúság nem nehezedett miatta az életükre, és nem vegyült aggodalom az álmélkodásukba sem, amit kislányuk keltett fel bennük. Louise egészen más, mint ők, barna, sovány, csupa élénkség, fura kis kecskearcában ferde vágású szempár és keskeny orr. Elragadtatott álmélkodással nézték, mintha egyenest az égből pottyant volna hozzájuk ajándékul ez a csöppség, hogy pezsgést hozzon az ő jóllakott, álmos életükbe. Beauclair előkelőségei gyakran hegyezték nyelvüket Mazelle-éken, zsírosbödönnek, hízásra fogott baromfinak nevezték a házaspárt, de azért tisztelték, nagyokat köszöntek nekik, és meghívták őket, hiszen tőkepénzesek, szilárd vagyonuk nemcsak a munkások s a kis fizetésű hivatalnokok fölé emeli őket, hanem a milliomos vállalkozók fölé is, akik bármikor áldozatul eshetnek a gazdasági válságoknak.

Már csak Marle tisztelendő urat, Beauclair gazdag egyházközségének, a Szent Vince egyházközségnek plébánosát várták, éppen akkor jött meg, mikor már át akartak menni az ebédlőbe. A plébános mentegetőzött: papi kötelességei tartóztatták fel. A magas, testes férfi arca szögletes, orra hajlott, mint a sasé, széles szája határozott vonalú. Még fiatal, mindössze harminchat éves, egykor azt tervezte, hogy az Ige harcos hirdetője lesz, de kis nyelvhibája zavarta a prédikálásban. Így hát beletörődött, hogy Beauclairben kell leélnie az életét, és csak az egészen rövidre nyírt barna haja meg a makacs, fekete szeme vallott arra, akinek készült: az egyház harcos szolgájára. Nem volt ostoba, világosan felismerte, hogy a katolicizmus válságba jutott, de nem akart szembenézni az időnként ránehezedő félelemmel, mikor azt kellett látnia, hogy a nép nem jár el a templomba: merev dogmákba kapaszkodott, bár tudta, hogy az egész ódon épület összeomlik azon a napon, amikor a tudomány és a szabad vizsgálódás szelleme rést üt rajta. A kastélybeliek meghívását elfogadta, de nem voltak illúziói a polgári erényekről, inkább kötelességből ebédelt vagy vacsorázott ott, hogy a bajokat - amelyekről tudomása volt - mintegy befedje a vallás köpenyével.

Luc elragadónak találta az ebédlőt, ezt a derűs, világos, ízléses, fényűző helyiséget; a hatalmas földszinti sarokterem francia ablakai egyenest a park pázsitjára és fáira nyíltak, a gyep és lomb szinte benyúlt az ablakokon. XVI. Lajos stílusú gyöngyszín bútoraival és halványzöld kárpitjával olyan volt ez a szoba, mint egy tündéri szép kerti ünnepély díszterme. A gazdagon terített asztal, a hófehér asztalnemű, az ezüst és a kristály csillogása, a virággal szegélyezett terítékek aláfestették a fénnyel és illattal keretezett kép varázsát. A benyomás oly erős volt, hogy Luc előtt hirtelen felbukkant az előző este, a kiéhezett, komor tömeg, amint ott hömpölygött a Brias utca sarában, a kemencék pokoli hőségében aszalódó kavarómunkások és olvasztárok, különös élességgel látta Bonnaire-ék szegényes lakását és Josine-t, ahogy szomorúan gubbasztott a lépcsőn - egy estére megmentette az éhezéstől a kenyér, amit a kisöccse lopott. Mennyi méltánytalan nyomorúságból, mennyi elátkozott munkából, milyen iszonyú szenvedésekből áll össze a semmittevők, a szerencsések fényűzése!

A tizenöt személyre terített asztalnál Luc a Delaveau házaspár közé került. Boisgelin a szokásrendet felborítva Mazelle-né jobbján és Fernande bal oldalán ült. Ez a hely a polgármester feleségét illette volna meg, de a baráti házakban hallgatólagos megegyezéssel Léonore mindig a szeretője, az alprefektus mellé került. Châtelard alprefektus természetesen a főhelyen ült, Suzanne jobbján, a háziasszony bal oldalán pedig Gaume tanácselnök. A plébános legbuzgóbb híve, Léonore mellett foglalt helyet, Gourier Mazelle-né szomszédja volt, Mazelle a törvényszéki elnöké. A kapitány és menyasszonya az asztal végénél ült, szemközt velük a polgármester hallgatag fia Delaveau és a plébános közt. Az előrelátó Suzanne úgy rendelkezett, hogy a gyerekasztalt a háta mögé állítsák, a kicsiknél a hatéves Paul elnökölt, szomszédja, a hároméves Louise és az ugyanolyan idős Nise, a két csöppség hol a tányérokba,

hol a poharakba pancsolt bele. Egy szobalány állandóan szemmel tartotta őket, a felnőttek asztalánál pedig két inas szolgált fel, és segéderőként még beállították a kocsist.

Mikor körülhordták a töltött tojást, és kitöltötték hozzá a sauterne-i aszúbort, megindult a közös beszélgetés, a szó a helybeli kenyérre fordult.

- Nem bírom megszokni - jelentette ki Boisgelin. - A luxuskenyerük egyszerűen ehetetlen, én Párizsból hozatom a pékárut.

Magától értetődő egyszerűséggel mondta ezt, s a vendégek szinte tisztelettel néztek a kis cipókra, amelyeket az előételhez fogyasztottak. De az előző este kínos eseményei ott kavarogtak bennük. Fernande megszólalt:

- Erről jut eszembe, tudják, hogy tegnap este kifosztottak egy péküzletet a Brias utcában?

Luc nem állhatta meg nevetés nélkül.

- Fosztogatás! Ugyan már, asszonyom... Ott voltam magam is. Egy nyomorult kisgyerek elemelt egy cipót.

- Mi is ott voltunk - jelentette ki Jollivet kapitány ingerülten, hogy Luc felmentést adó szánalommal beszél az esetről. - Sajnálatos, hogy azt a fiút nem tartóztatták le: intő példát szolgáltattak volna.

- Igen, igen - mondta Boisgelin. - Úgy látszik, hogy az átokverte sztrájk óta elharapóztak a lopások... Azt hallottam, egy asszony kirabolta a hentesüzlet pénztárát. A kereskedők mind arról panaszkodnak, hogy a csavargók ellopkodják az árut a kirakatokból. A mi szép, új börtönünk megtelik majd új lakókkal, ugye, elnök úr?

Gaume felelni akart, de a kapitány indulatosan kitört:

- A lopás szüli a fosztogatást meg a gyilkosságot. A munkáslakosság magatartása ijesztővé kezd válni. Tegnap este ott voltak mindannyian, akár csak jómagam. Nem érezték a lázadás szelét, a terrort? Az egész város beleremegett... Egyébként ez a Lange, ez az anarchista nem rejtette véka alá a szándékát. Azt üvöltözte, hogy felrobbantja Beauclairt, és a romjait is elsöpri... De hát ez az alak lakat alá került, és remélem, alaposan ellátják a baját.

Jollivet hevessége mindenkit zavarba hozott. Mire való emlegetni a rémületet, ami a többieket is megcsapta, minek felidézni a csupa szép és finom holmival megrakott asztal mellett? A hirtelen támadt nagy csendben hideg suhant végig, a nyugtalan polgárok a fenyegető holnap morajlását hallották, míg az inasok körülhordták a folyami pisztránggal megrakott tálakat.

Delaveau is érezte a nyomasztó csendet és megszólalt:

- Lange gyalázatos szájjártató... A kapitánynak igaza van, letartóztatták, tartsák hát lakat alatt.

A törvényszéki elnök a fejét csóválta, arckifejezése hideg és szigorú volt, senki nem sejthette, mi rejtőzködik hivatás formálta merevsége mögött.

- Közölnöm kell, hogy véleményezésemre a vizsgálóbíró ezt az embert a kihallgatás után szabadlábra helyezte.

Többen is felkiáltottak, tréfásan eltúlozva valódi félelmüket.

- De elnök uram!... Azt akarja, hogy lemészároljanak bennünket?

Gaume nem felelt, kezének lassú mozdulata sok mindent jelenthetett. A bölcsesség valóban azt diktálja, hogy viharos pör ne avassa jelentékennyé a lázító szavakat, minél tovább terjednek, annál több embert kavarnak fel.

Jollivet elcsendesedett, bajuszát harapdálta, nem akart nyíltan szembeszállni jövendő apósával. De az alprefektus, aki a mindenbe belekóstolt ember derűs módján csak mosolygott, most megszólalt:

- Mennyire megértem, elnök uram! Látja, ezt nevezem én kitűnő politikai sakkhúzásnak... Egyébként a tömeg szelleme Beauclairben sem rosszabb, mint máshol. Mindenütt ugyanaz a szellem, igyekezzünk megszokni, és maradjon minden úgy, ahogy van, ameddig lehet, mert annyi bizonyos, hogy a változás csak rosszat hozhat.

Luc csípős, fölényes iróniát érzett a szavak mögött, mintha a hajdani lump párizsi gavallér mulatna magában a vidéki polgárok titkos rémületén. Tökéletes közöny - Châtelard egész közéleti tevékenysége ebből állt, bárki volt is a minisztere. Az idejétmúlt kormányzati gépet mozgásba hozták, azóta magától működik csikorogva, akadozva, de végképp felmondja a szolgálatot, darabokra hull, mikor az új társadalom megszületik. Az árok szélén lebukfencezünk - mondogatta nevetve baráti körben. A gépezet működik, mert megindították, de az első komoly zökkenőnél mindenki kereket fog oldani. A reménytelen erőfeszítések, hogy a rozoga szerkezetet megszilárdítsák, a lagymatag reformkísérletek, a hiábavaló törvények, amelyeket megszavaznak, holott a régieket se merik alkalmazni, az egymással mérkőző becsvágyak és személyek tomboló válsága, a pártok acsarkodása és zűrzavara csak siettetik és keservesebbé teszik a halódást. Minden reggel külön meglepetés, hogy a rendszer még nem omlott össze, az ember azt mondja magában: nyilván holnap... Châtelard nem volt ostoba, úgy rendezkedett be, hogy ő is kitartson, amíg a rendszer kitart. Mérsékelt köztársaságpárti, ahogy kívánatos, a kormányt képviseli, de csak éppen annyira, hogy a helyén maradhasson, soha nem tett többet a szükségesnél, és igyekezett békességben élni a lakossággal. És ha majd recsegni-ropogni kezd az épület, azon lesz, hogy ne kerüljön a romok alá.

- Láthatják, hogy ez a szerencsétlen sztrájk simán véget ért, pedig mennyit nyugtalankodtunk miatta - vonta le a végkövetkeztetést.

A polgármestertől távol állt az alprefektus gúnyos bölcsessége, s bár rendszerint egyetértettek - ami megkönnyítette a város ügyeinek intézését -, most mégis tiltakozott.

- Már megbocsásson, kedves barátom, ha nagyon engedékenyek vagyunk, könnyen ráfizethetünk. Ismerem a munkásokat, szeretem is őket, régi köztársaságpárti, régi, tősgyökeres demokrata vagyok. Nem tagadom én, hogy a munkásnak jogában áll sorsán javítani, de sose fogadom el a felforgató eszméket, ezeket a kollektivista tanokat, amelyek minden civilizált társadalom pusztulását jelentik.

Vastag hangjába remegés vegyült, a tegnap esti félelem emléke, a veszélyt szimatoló gazdag polgár kegyetlensége, a bosszú belegyökerezett érzése, ami akkor nyilvánult meg, mikor katonaságot akart kivezényeltetni a sztrájkolók ellen, hogy puskával kényszerítsék őket a munka felvételére.

- Én aztán mindent megtettem a gyáramban a munkásaimért: segélypénztár, öregségi pénztár, olcsó lakás, jó bánásmód. Hát akkor mit akarnak? Mi kell még nekik?... Ez már a világ vége, ugye? - fordult Delaveau-hoz.

A Szakadék igazgatója jó étvággyal evett, és mindeddig nem vett részt a társalgásban.

- Ó, a világ vége, remélem, nem hagyjuk, hogy a világnak csak úgy vége szakadjon, harcolunk egy kicsit a fennmaradásáért - mondta szokásos nyugodt határozottságával. - Én az alprefektus úrral tartok, a sztrájk szerencsésen véget ért. És még egy jó hírrel is szolgálhatok: Bonnaire, a főkolomposuk, akit kénytelen voltam visszavenni, saját kezével tört pálcát maga felett, tegnap este otthagyta az üzemet. Egyébként kitűnő munkás, de sajnos, forrófejű, veszélyes ábrándozó... Bizony, bizony, az ábrándok sodorják az embereket a katasztrófába!

Folytatta az elmélkedéseit, igyekezett méltányosnak, nagyon igazságosnak látszani. Mindenkinek jogában áll, hogy megvédje érdekeit. A munkások azt képzelték, hogy az érdekeikért harcolnak, mikor sztrájkba léptek. Ő, a gyárigazgató, a rábízott tőkét, a gyári felszerelést, a tulajdont védelmezi. Bevallja, hogy bizonyos fokig elnéző, hiszen ő az erősebb. De neki az az egyetlen feladata, hogy fenntartsa a meglevő állapotot, a bérmunkásrendszert abban a formában, ahogy a tapasztalat bölcsessége idővel kialakította. A gyakorlati igazság ennyi, s ami túl van rajta, az csupa veszélyes ábrándozás, mint például ez a kollektivizmus: ha megvalósulna, a legszörnyűbb katasztrófát zúdítaná az emberiségre. A szakszervezetekről is szólt; teljes erejével küzd ellenük, mert felismerte, hogy jelentős harci eszközök. Győzelmét annak köszönheti, hogy alaposan dolgozik, és ért a szervezéshez, örül, hogy a sztrájk nem okozott több kárt, hogy nem nőtt szerencsétlenséggé, s ő ebben az esztendőben is teljesítheti unokafivére iránti kötelezettségeit.

Éppen itt tartott, mikor a két inas körülhordta a fogolysültet, a kocsis pedig, akit az italok mellé rendeltek, pecsenyebort töltött a poharakba.

- Így hát szavadat adod, hogy nem fogunk krumplin tengődni, és nyugodt lélekkel fogyaszthatunk el egy-egy darabot ebből a fogolysültből? - kérdezte Boisgelin tréfálkozva.

Szellemeskedését hahota fogadta: rendkívül elmésnek találták.

- Szavamat adom - jelentette ki Delaveau jókedvűen, s ő is a többiekkel nevetett. - Egyél, igyál, aludj nyugodtan, nagyon messze van az a forradalom, amely elsöpörné a te járadékaidat.

Luc hallgatott, érezte, hogy vadul ver a szíve. A proletársorsra gondolt, a mások munkáját kizsákmányoló tőkére. A vállalkozó öt frankot előlegez, a munkás hét frankot termel, s a különbözetet a tőke falja fel. Ez a Delaveau legalább dolgozik, vásárra viszi az agyát, az izmait, de milyen jogon él Boisgelin fényűzésben, aki világéletében naplopó volt, milyen jogon eszi a válogatott falatokat?...

Asztalszomszédja, Fernande viselkedése is meghökkentette Lucöt; az asszony feszült figyelemmel hallgatta ezt a nőket általában nem érdeklő beszélgetést, úgy látszott, hogy a munkások kudarca izgatott örömmel tölti el, a pénz diadalának örül, a zsákmánynak, amit fiatal ragadozó fogaival oly mohón ropogtat. Üde szája kissé szétnyílt, nevetett, s előbukkantak hegyes fogai, kacagásában kegyetlenség bujkált, mintha végre kielégíthetné étvágyát, gyűlölködését; ott ül szemközt a szelíd asszonnyal, akit megcsal, piperkőc szeretője és vakon bízó férje közt, szeretőjén uralkodik, a férje pedig mindig meg fogja keresni a milliókat. Mámorosnak látszott a virágillattól, a bortól, a jóllakástól és főként a gonosz örömtől, hogy ragyogó szépségével felzaklatta, megrontotta környezetét.

- Az alprefektúrán nem készülnek jótékonysági ünnepélyre? - kérdezte Suzanne szelíd hangján Châtelard-tól. - Hajlandó lenne más témára váltani a politikáról?

Az udvarias Châtelard tüstént helyeselt:

- Bocsásson meg, mi, férfiak javíthatatlanok vagyunk. Drága asszonyom, annyi jótékonysági ünnepélyt rendezek, ahányat csak óhajt.

A közös társalgás most véget ért, kis csoportok alakultak ki. A plébános előzőleg nem szólt bele a beszélgetésbe, csak helyeslő fejbólogatásokkal kísérte Delaveau kijelentéseit: végre egy megfontolt ember a környezetben, ahol a papot elszomorították a házigazda könnyelműségei, az alprefektus szkepticizmusa s a vallásellenességét fitogtató polgármester nyílt ellenségeskedése. Micsoda keserűség! Milyen erkölcsi csődbe jutott ez a társadalom, amelyet neki támogatnia kell. Egyetlen vigasza asztalszomszédja, az ájtatos, szép Léonore rokonszenve, aki csak vele foglalkozott, halk hangján kedvesen beszélt hozzá, míg a többiek vitatkoztak. Igaz,

Léonore is vétekben él, de ő legalább meggyónja, s a pap már elképzelte: ott térdel Léonore a gyónószékben, s ő hallgatja, amint vádolja magát, mert túlontúl nagy örömet érzett az ebédnél barátja, Châtelard mellett, aki az asztal alatt térdét szerelmesen térdéhez szorította.

Hallgatott a derék Mazelle is, úgy ült ott, mintha ott felejtették volna a törvényszéki elnök és Jollivet kapitány között, csak akkor nyitotta ki a száját, mikor egy-egy jókora falatot bekebelezett, alaposan megrágva minden harapást, mert félt a gyomorbajtól. A politika nem érdekli, mióta vagyonának kamatai megoltalmazzák a viharoktól, de kénytelen volt végighallgatni a kapitány fejtegetéseit, aki örült, hogy jámbor asztaltársának kitalálhatja gondolatait. A hadsereg a nemzet iskolája, Franciaországot megmásíthatatlan hagyománya harcos nemzetté avatja, egyensúlyát csak akkor fogja megtalálni, ha újra meghódítja Európát, és szablyájával uralkodik. Ostobaság azzal hozakodni elő, hogy a katonai szolgálat megbomlasztja a munkát. Kinek a munkáját, micsoda munkát? Egyáltalán van ilyesmi? Az egész szocializmus óriási ostobaság! Mindig lesznek katonák, s a katonaságon kívül szükség van emberekre, akik a robotmunkát végzik. A kard legalább látható, de ki a csoda látta az eszméjüket, a híres nevezetes eszmét, amely állítólag meghódítja a világot?

Jollivet nevetett a saját szellemességén, s a derék Mazelle, aki mélységesen tisztelte a hadsereget, udvariasságból vele együtt nevetett. Lucile vőlegényére emelte rejtőzködő, szerelmes, kifürkészhetetlen tekintetét, mintha suttyomban figyelné, és furcsa kis mosollyal azon mulatna, milyen férj lesz majd belőle. Az asztal másik oldalán a fiatal Achille Gourier változatlanul hallgat, tanúja és bírája mindannak, ami körülveszi; szemében megvetés villog szülei és családja barátai iránt, akikkel most együtt kell ülnie.

Mikor a kacsamájpástétomot, a szakácsművészet valóságos remekét körülhordták, az egész asztal hangos beszélgetésre figyelt fel.

Mazelle-né jó ideig csendben ült, figyelmét tányérjára összpontosítva: betegségét kúrálta, mert az ő bajának bő táplálék az ellenszere. Minthogy a házigazda állandóan Fernande-ot szórakoztatta, és vele foglalkozott, rávetette magát Gourier-ra, családi életüket, házasságuk zavartalan boldogságát ecsetelte, s aztán lánya nevelésére tért át.

- Nem akarom, hogy sok tanulással gyötörjék, ne bizony! Ugyan már, mért törné magát! Egyetlen lány, egész vagyonunkat ő örökli.

Lucből hirtelen, anélkül, hogy meggondolta volna, kikívánkozott a kajánkodó megjegyzés.

- Hát nem tudja, asszonyom, hogy a vagyonöröklést el fogják törölni? Hamarosan, mihelyt létrejön az új társadalom.

A társaság azt hitte, bolondozik, és Mazelle-né megrökönyödése olyan mulatságos volt, hogy a többiek is beálltak tréfacsinálónak. Micsoda gyalázat, eltörlik az örökösödési jogot! A vagyont, amit az apa gyűjtött, elvennék az utódoktól, arra kárhoztatnák őket, hogy saját maguk keressék meg a kenyerüket! Itt az egyenes következménye az úgynevezett szocializmusnak... Mazelle zavartan a felesége segítségére sietett, és kijelentette, hogy ő nem nyugtalankodik, az egész vagyona államkötvényekben van, a törzskönyvet pedig sose fogják kikezdeni.

- Téved, uram - vágott vissza Luc. - El fogják égetni a törzskönyvet, és el fogják törölni a járadékot. Az intézkedést már elhatározták.

A Mazelle házaspár valósággal fuldoklott felháborodásában. Hogy a tőke kamatait eltöröljék! Ez olyan lehetetlen, mint ahogy az ég sem szakadhat rájuk. Halálosan megrémültek a fenyegetéstől, a természeti törvények megcsúfolása ez! Olyan fejvesztettnek látszottak, hogy Châtelard ironikus jóindulattal megvigasztalta őket, fejével a gyerekasztal felé mutatott, ahol a két kislány, Nise és Louise javában rakoncátlankodott, bár Paul jó példával igyekezett rendet teremteni köztük.

- No, nem kell megijeszteni, nem megy az olyan gyorsan. A kislányuk előbb még szépen felnő, és ő is mama lesz... De mindenesetre ajánlom, hogy szedjék le róla a maszatot, azt hiszem, belenyomta az orrát a csokoládékrémbe.

Nevettek, tréfálkoztak, de mindenkin átborzongott a holnap lehelete, a jövő szele, amely ismét elsuhant az asztal felett, hogy elsöpörje az igazságtalan fényűzést, a megrontó örömöket. És az asztaltársaság a járadékra, a tőkére, a bérmunkára alapozott kapitalista polgártársadalom védelmére sietett.

- A Köztársaság önmagát pusztítja el, azon a napon, amikor a magántulajdonhoz nyúl - mondta a polgármester.

- Törvényeink vannak, minden összeomlik, ha a törvények érvényüket vesztik - mondta a bíró.

- Mindenesetre ott a hadsereg, teringettét! A hadsereg őrködik, és nem fogja tűrni, hogy a gazfickók diadalmaskodjanak - mondta Jollivet kapitány.

- Bízzanak Isten akaratában, ő az igazság és a szeretet - mondta a plébános.

Boisgelin és Delaveau csak helyeselt, hiszen a társadalmat védelmező erők az ő támogatásukra vonultak fel. És Luc megértette: a kormányzat, a közigazgatás, a közhivatalnokok, az egyház tartja fenn a halódó társadalmat, a gyilkos igazságtalanságok tákolmányát, a nagyobbik rész senyvesztő munkáját, amely az egyesek romlott hereéletét táplálja. Az előző este újra megjelent, szörnyű látomásként. Először a fonákját, most az ékes felét pillantotta meg ennek a bomló társadalomnak. A tákolmány össze fog omlani. A fényűzésben, a ragyogó díszletek közt is hallja a recsegést, érzi, hogy ezek itt egytől egyig nyugtalanok, hogy elkábítják magukat, s rohannak a szakadék felé, mint az eszeveszettek, akiket a forradalom kerget.

Felszolgálták a csemegét, az asztalon krémmel, süteményekkel, remek gyümölcsökkel teli tálak álltak. Mikor kitöltötték a pezsgőt, a Mazelle házaspár felvidítására dicsőíteni kezdték a semmittevést, az édes, paradicsomi örömöket adó semmittevést. A tágas, derűs ebédlőbe beintegetett a fák lombja. Luc töprengéseibe mélyedt, mert az egész lényét feszítő homályos gondolat hirtelen megvilágosodott: a múlt igazságtalanságait és zsarnokságát megtestesítő emberek között meglátta a felszabadult jövendőt.

A kávét a szalonban itták meg, s utána Boisgelin azt indítványozta, sétáljanak egyet a parkban, egészen a majorig. Ebéd alatt állandóan Fernande-nak kellemkedett, aki változatlanul elutasító volt: az asztal alatt elhúzta a lábát, mosolyát pedig a szemközt ülő alprefektusra villantgatta. Így ment ez már egy hete. Valahányszor Boisgelin nem teljesítette azonnal valamelyik szeszélyét, Fernande fagyos hidegséggel sújtotta. A vihart az robbantotta ki, hogy Fernande falkavadászatot akart rendeztetni a birtokon, csakis azért, hogy új ruhában tündökölhessen. A mulatság olyan költségesnek ígérkezett, hogy Boisgelin vissza merészelte utasítani a kívánságot, annál is inkább, mert Suzanne, aki hallott a tervről, könyörgött neki, hogy ne költekezzék oly esztelenül; így hát harcra került a sor a két nő között, s most el kell dőlnie, ki az erősebb, a szerető vagy a feleség. Ebéd alatt Suzanne szelíd, szomorú tekintete figyelte Fernande színészkedő fagyosságát és Boisgelin ideges buzgólkodását. Mikor férje sétát indítványozott, rögtön tudta, hogy csak ürügyet keres, négyszemközt akar maradni a duzzogó Fernande-dal, hogy mentegesse magát és visszahódítsa. Suzanne megsebződött, ő nem értett az effajta harchoz, szenvedve és önérzetesen visszavonult, azt mondta, otthon marad, nem hagyja magukra Mazelle-ékat, akik egészségi okokból tapodtat sem mozdultak étkezés után. A törvényszéki elnök, Lucile és Jollivet kapitány sem kívánkozott sétálni, a plébános pedig tüstént megkérdezte az elnököt, mit szólna egy sakkpartihoz? Achille, a polgármesterék fia, már elbúcsúzott, örült, hogy közeli vizsgája ürügyével gondolataiba merülve,

háborítatlanul kószálhat a szabadban. Így hát csak a házigazda, az alprefektus, Delaveau-ék, a polgármester meg a felesége és Luc indult el a majorba: lassan sétáltak a park szálfái alatt.

Odamenet kifogástalan volt a csoportosulás, az öt férfi együtt ment, Fernande és Léonore hátul lépkedett, úgy látszott, hogy meghitten csevegnek. A házigazda a mezőgazdaság bajairól kesergett: a földtulajdon manapság csődöt jelent, a gazdák koldusbotra jutnak. Az alprefektusnak és a polgármesternek is ez volt a véleménye; szerintük itt a súlyos, a megoldhatatlan probléma: az ipari munkásság ugyanis csak akkor képes termelni, ha a kenyér ára alacsony, ha pedig a gabona ára alacsony, a parasztnak nincs pénze, nem vásárolja az ipar gyártmányait. Delaveau abban reménykedett, hogy az okos érdekvédelem megoldja majd a helyzetet.

Lucöt módfelett érdekelte ez a probléma, kérdésekkel szorongatta őket, főként Boisgelin szolgált felvilágosításokkal, és végül kibökte elkeseredése okát. Temérdek baj van a majorosgazdával; ez a Feuillat évről évre követelőbb. Alighanem meg fog válni tőle, mikor a bérletet meg kellene újítani, mert tíz százalék csökkentést kért. De az a legrosszabb az egészben, hogy újabban nem gondozza, nem trágyázza a földet, attól tart, hogy a bérletet nem ő kapja, és azt mondja, mért dolgozzon az utódjának... A birtok terméketlenné válik, halálra van ítélve.

- Mindenütt ez a helyzet - folytatta Boisgelin. - Torzsalkodás, a munkások a birtokos helyébe akarnának kerülni, s a viszályt a mezőgazdaság sínyli meg... Mondok egy példát: Combettes! A falu földjeit a Formeries út választja el az én birtokomtól. Ámulnának, hogy mennyire nincs ott egyetértés, mindegyik paraszt hogy igyekszik ártani a szomszédjának, akkor is, ha saját maga alatt vágja a fát. Visszasírom a hűbéri társadalmat, hej, hogy engedelmeskednének, hogy dolgoznának ezek a mostani nagy legények, mert semmi se volna az övék, és tudnák, hogy nem is lehet soha.

Ez a furcsa érvelés mosolyra késztette Lucöt. De meghökkentette a vallomás, mely a házigazdából akarata ellenére buggyant ki: hogy a torzsalkodások oka a földtulajdon állítólagos csődje.

Kiléptek a parkból; Luc tekintete előtt kitárult az óriási Roumagne-síkság, a termékenységéről egykor híres róna: most azzal vádolják, hogy mostoha, nem akarja többé táplálni a népet. Bal felől a birtok terült el a tanyaépülettel, jobbkézt a falu szegényes házaiba ütközött a tekintete, körös-körül a különböző nadrágszíjföldek, kis parcellák, amelyeket az örökösödés még jobban felaprózott, mintha egy szövetet sok kisebb-nagyobb darabból állítottak volna össze. Vajon mi a teendő, hogy a föld népe egyetértsen, hogy az ellentétes és gyötrelmes erőfeszítésekből megszülessék valamennyi ember boldogságára a közösség nagy lendülete!

A tanya tágas, elég jó karban tartott lakóházához közeledve; káromkodás ütötte meg a fülüket, odabent ököllel verték az asztalt, durva veszekedés zaja hallatszott ki. Majd két paraszt fordult ki az ajtón, az egyik nagy darab, nehéz csontú ember, a másik, a sovány tajtékzott mérgében, még egyszer megfenyegették egymást, aztán elmentek a mezőn át a falu felé, mind a kettő más úton.

- Mi volt itt, Feuillat? - kérdezte Boisgelin bérlőjétől, aki ott állt a küszöbön.

- Szóra se érdemes, uram. Az a két combettes-i, akik a mezsgye miatt veszekednek, és azt akarták, hogy én döntsék köztük. Hosszú évek óta folyik ez a pörpatvar, apáról fiúra szállt a Lenfant meg az Yvonnot család között, most már ott tartanak, hogy dühöngenek, mihelyt meglátják egymást. Próbáltam én észre téríteni őket, de hiába, hiszen hallották az uraságok, kis híja, hogy agyon nem verték egymást. Hej, de ostobák, uram isten! Milyen erősek lennének, ha elővennék a jobbik eszüket, és egy kicsit összetartanának.

De nyilván megbánta, hogy ez a gondolat kicsúszott a száján - nem jó ilyesmit hangoztatni az uraság előtt -, arca hirtelen bezárkózott, kifejezéstelenné vált, a tekintete rejtőzködő lett, és hangját lehalkítva mondta:

- A nagyságák meg az urak talán megpihennének egy kicsit odabent.

Luc megdöbbent, hogy milyen fakó, milyen ösztövér ez a magas, sovány ember, akinek az imént úgy villogott a szeme; nem lehet több negyven esztendősnél, de bőrét már ráncosra aszalta a nap. Egyébként igen értelmes, ezt hamarosan megállapította, mikor Feuillat a földesurával beszélt. Boisgelin nevetve megkérdezte tőle, hogy gondolkodott-e már a bérlet ügyén, mire a majoros bólogatott, és röviden, kitérően válaszolt, olyan tárgyalófélnek látszott, aki győzni akar. Nyilván nem teregette ki a véleményét: hogy a föld azé, aki megműveli, mindenkié a föld, s akkor újra szeretni fogják, és termékennyé válik. Szeretni a földet! Erre csak a vállát vonja. Az apja, a nagyapja annyira szerette, hogy jobban nem is lehet. Mi hasznuk volt belőle?... Ő azt várja, hogy újra szerethesse, mikor majd magának, a családjának műveli, nem a földesúrnak, aki tüstént felsrófolná a bérlet árát, ha a termés a duplájára emelkedne. És még más is rejtőzködött egy-egy elejtett szava mögött, a jövőt fürkésző éles tekintetében: a parasztok okos összetartása, az elaprózott földek egyesítése, belterjes gazdálkodás gépek segítségével. Lassanként jutott ezekre a gondolatokra, esze ágában se volt, hogy a gazdag polgárok előtt kiteregesse, de néha önkéntelenül elárult belőlük egyet s mást.

A társaság bement a tanyaépületbe egy-két percre megpihenni. A csupasz, rideg falak, a munka és a szegénység szaga a tegnapi estét, Bonnaire-ék Három Hold utcai lakását idézte fel Luc előtt. Feuillat-né sovány volt és fakó, mint a férje, hallgatagon, törődötten állt ott, mellette az egyetlen gyereke, a hosszúra nyúlt tizenkét éves Léon, aki már segített az apjának. Mindenütt, parasztok és munkások közt egyaránt átokká vált a munka, szégyen és csúfság járt a nyomában, a bérrabszolga táplálékára se futja belőle, akit lánccal se bilincselhettek volna szorosabbra kétkezi mesterségéhez. A szomszéd faluban, Combettes-ben bizonyára még nagyobb a szenvedés, piszkos házak, levesen tengődő, állati sorban élő emberek, a Lenfant család, a fiuk, Arsène, a lányuk, Olympe, Yvonnot-ék, ahol szintén két gyerek van: Eugenie és Nicolas, egytől egyig a nyomor igájában, és egymásra acsarkodó gyűlöletükkel saját maguk tetézik bajaikat. Luc hallgatott, figyelt, újra megjelent előtte az egész társadalom pokla, s azt hajtogatta magában, hogy a kérdés mégis itt fog megoldódni: ha megalakul az új társadalom, vissza kell térni a földhöz, a közös, tápláló édesanyához, mert csakis a föld biztosíthatja az emberiség mindennapi kenyerét.

A tanyaépületből kimenet Boisgelin még egyszer bérlőjéhez fordult:

- Nézze, gondolja meg a dolgot. A föld jövedelmező volt, úgy méltányos, hogy nekem is hasznom legyen belőle.

- Meggondoltam én már, kérem. Az országúton se rosszabb éhen veszni, mint az úrnál.

Hazamenet a társaság a park másik útjára kanyarodott, a kert bujább, árnyasabb volt arrafelé, és a sétálók másként csoportosultak. Az alprefektus és Léonore lassan lépkedett; a menet végére kerültek, és lemaradtak a többiektől. Ők egyébként régi párhoz illően szép csendesen beszélgettek. Boisgelin Fernande-hoz szegődött, lassanként eltávolodtak, aztán eltűntek, mintha élénk társalgás közben valamelyik mellékösvényre térve utat tévesztettek volna. A két férj, Gourier és Delaveau változatlanul nyugodt lépésekkel sétált, a véget ért sztrájkkal foglalkozó cikkről társalogtak, amelyet a Beauclairi Hírlap közölt. Ezt az ötszáz példányban megjelenő újságot egy klerikális könyvkereskedő szerkesztette, s a plébános és Jollivet kapitány látta el cikkekkel. A polgármester csak azt fájlalta, hogy a jóistent is belekeverték ebbe az ügybe, bár a Szakadék igazgatójával együtt helyeselte a dicshimnuszt, amely fellengzős stílusban magasztalta a tőke győzelmét a bérmunkások felett. Luc mellettük ment, beszél-

getésük fárasztotta és bosszantotta is, egyre lassabban baktatott hát, s aztán bevette magát a sűrűbe; tudta, hogy egymaga is visszatalál a kastélyba.

Csodálatos volt a magány a bozótban, a langyos szeptemberi nap aranyport záporozott. Luc egy ideig vaktában kószált, örült, hogy végre egyedül lehet a szabadban, nagyokat lélegzett - ezek az emberek nyomasztóan nehezedtek az agyára, a szívére -, most megkönnyebbült. Aztán mégis rászánta magát, hogy utánuk eredjen, s a Formeries út közelében hirtelen kibukkant egy tágas rétre, a rét közepén a Mionne egy kis ága libaúsztatónyi tavacskát táplált. Kedves kis jelenetnek lett a szemtanúja, amely szórakoztatta, és reményt is öntött belé.

Paul Boisgelin engedélyt kapott, hogy elvezesse ide a vendég kislányokat; a két csöppségnek bizony jókora út volt ez a séta. A szobalányok leheveredtek egy fűz alá, beszélgettek, és magukra hagyták a gyerekeket. Most kezdődött az izgalmas kaland! Guerdache jövendő örököse és a két partedlis nagypolgárlányka a nép gyermekeibe ütközött a kis tónál, három kis hódítóba, aki átmászott a kerítésen, vagy az ösvényen bújt keresztül. Luc meglepődve ismerte fel Nanetet, ő volt a vezérük, a kis expedíció lelke, nyilván rábeszélhette a két Bonnaire gyereket, Lucient meg Antoinette-et, hogy használják ki a vasárnapi szabadságot, s elhozta őket ide, jó messzire a Három Hold utcából. Lucien ugyanis magától járó kis hajót készített, Nanet tüstént pártfogásba vette, és felajánlotta, hogy elvezeti egy tóhoz, egy szép kis úsztatóhoz, ahová senki nem jár, de ő tudja, merre van. A hajó most magától ment a sima, tiszta vízen. A gyerekek ámuldoztak a csodálattól.

A csoda nyitja egyszerű volt. Lucien feltaláló ösztönnel egy olcsó kis játékkocsi kezdetleges szerkezetét, a lapátokkal felszerelt kerekeket beleillesztette a fenyőfából faragott hajócskába. A hajó tíz métert is megtett, és csak azután kellett újra felhúzni. Annál nehezebb volt a partra terelés, bottal sodorták ki, s minden egyes alkalommal majdnem elmerült.

Paulnak meg a két kis vendégének a csodálkozástól földbe gyökerezett a lába az úsztató partján. Louise-ból kitört a szenvedélyes elragadtatás, szeszélyes kis gidaarcában csillogott a szeme, és kiabálni kezdett:

- Akarom! akarom! - és mind a két pracliját kinyújtotta.

Odaszaladt Lucienhez, aki éppen akkor terelte vissza a hajót, hogy felhúzza. A játék öröme, az áldott természet ledöntötte a válaszfalakat. A gyerekek tegezték egymást.

- Én csináltam, tudod-e...

- Ó, mutasd! Add ide!

A fiú vonakodott, nem akarta átengedni az ő hajóját a feléje nyúló kis kéznek.

- Nem adom, hallod-e, annyit bajlódtam vele... Elrontod, hagyd!

Aztán mégis beleegyezett: a kislány olyan helyes, mosolygós, jó szagú.

- Ha akarod, csinálok neked egy másikat.

Megint vízre bocsátotta, a kerekek forogni kezdtek. Louise tapsolt örömében, hogy neki is lesz hajója, leült a kisfiú mellé a fűbe, egyszeribe megszerette, s úgy összepajtáskodtak, hogy el nem mozdult mellőle.

A hétéves Paul volt a legidősebb köztük, ő a kis felnőtt a gyerekhadban, s úgy képzelte, meg kell tudakolnia, kik ezek az idegenek. Antoinette-et szemelte ki, barátságosnak látszott, s a csinos, rózsás arca felbátorította.

- Te hány éves vagy?

- Négy, de az apám azt mondja, hogy hatnak látszom.

- Ki a papád?

- A papám az a papa. Jaj, de butákat kérdezel!

Olyan kedvesen kacagott, hogy Paul beérte a válasszal, és nem kérdezősködött tovább. Letelepedett melléje, és máris összebarátkoztak. Bizonyára nem vette észre, hogy Antoinette olcsó szövetből készült ruhája nem valami szép, olyan kedves volt ez a pirospozsgás, közvetlen csöppség.

- Hát a te papád? Ez a sok fa mind az övé? Te aztán jó nagy helyen játszhatsz... Mi a sövény nyílásán bújtunk be, ott ni.

- Az tilos... Nekem is tilos idejönni, félnek, hogy beleesem a vízbe. Pedig olyan jó itt... De nem szabad megmondani, mert kikapunk.

Váratlan fordulat vetett véget a mulatságnak. A szőke, borzas Nanet a nálánál is szőkébb és borzasabb Nise-t bámulta, olyanok voltak, mint két játékbaba. Már indult is egyik a másik felé, mintha régen vártak volna egymásra, mintha ez a találkozás szükségszerű lenne. Kéz a kézben nevettek, és hancúrozva lökdösődtek. Nanet ki akart tűnni a bátorságával, és kiabálni kezdett:

- Nem kell bot a hajóhoz!... Én majd kihalászom a vízből.

Nise-nek tetszettek a különleges játékok, lelkesülten helyeselt.

- Beleállunk a vízbe! Igen! Lehúzzuk a cipőnket!

Előrehajolt, és kis híja, hogy bele nem tottyant az úsztatóba. Tüstént inába szállt a bátorsága, mikor a cipője átnedvesedett, és nagyot sikított. Nanet odaugrott mellé, erős kis kezével megragadta, felemelte, s úgy vitte diadalmasan, mint a hadizsákmányt, és lerakta a fűbe. A csöppség már megint kacagott, a két gyerek vidáman hancúrozott, hempergett, mint két játékos gida. Csakhogy Nise ijedt, éles kiáltása felriasztotta a fűzfa alatt fecsegő szobalányokat. Gyorsan feltápászkodtak, és megdöbbenve vették észre, hogy az őrizetükre bízott polgárcsemeték idegen kölykök közé vegyültek, ebbe a bandába, amelyik isten tudja, honnan szabadult be a parkba. Olyan dühösen szaladtak feléjük, hogy Lucien gyorsan felnyalábolta a hajóját, és kereket oldott, mert attól félt, hogy elveszik tőle. A testvére és Nanet ijedten utánaügetett. A sövényhez iramodtak, ott hasra vágódtak és eltűntek szem elől, a két cseléd pedig visszavitte a kastélyba a gyerekeket, de útközben megegyeztek velük: egy szót sem szólnak kalandjukról, nehogy kikapjanak.

Luc magára maradt hát az örömével, örült ennek az életképnek, amelyet a napfényben, az áldott természetben lesett meg. Milyen gyorsan egymáshoz édesedtek a kis emberpalánták, egykettőre megoldották az összes nehézségeket: még mit se tudnak a gyilkos küzdelmekről: ők hordozzák magukban a boldog jövő ígéretét! Öt perc alatt visszaért a kastélyba, a förtelmes, önzéstől megmérgezett jelenbe, a gonosz szenvedélyek csataterére. Négy óra volt, a vendégek búcsúzkodtak.

Jérome úr kis kocsija ott állt balra a lépcsőfeljárat mellett - ez meghökkentette. Az öreg akkor érkezett vissza sétájából, intett az inasnak, hogy vigye tovább; a rézsútosan hulló langyos napsütésben talán végig akarta nézni a vendégek távozását. A lépcsőn Suzanne az útra kész társaság közt férjét várta; Boisgelin Fernande-dal együtt elszakadt a sétálóktól. A többiek már jó néhány perce visszajöttek, mikor végre megpillantotta őket; beszélgetésbe merülve lassan lépegettek, oly fesztelenül, mintha a világ legtermészetesebb dolga lenne, hogy ily sokáig elmaradtak kettesben. Suzanne uralkodott magán, nem került sor magyarázkodásra, de Luc észrevette, hogy a keze alig észrevehetően remeg, s a háziasszony kötelességszerűen kedves mosolyába vegyülő keserűség sem kerülte el a figyelmét. De amikor Boisgelin a kapitányhoz

fordult, s azt mondta, hamarosan felkeresi, hogy megbeszéljék a hajtóvadászatot, mert most már feltett szándéka, hogy megrendezi, a seb elevenbe hatolt, és Suzanne beleremegett. Így hát eldőlt: a feleséget megalázzák, a szerető diadalmaskodik; ezen a sétán, amely oly kihívóan szemérmetlen volt, mint a nyilvánosság előtt megbeszélt légyott, Fernande rákényszerítette szeszélyét, költséges hóbortját az ő férjére. Suzanne lelke lázongott: kézen fogni a fiát, elmenni együtt innen!... Aztán szemmel látható erőfeszítéssel nyugalmat parancsolt magára, ez a talpig becsületes asszony, aki önmegtagadóan védte családja és háza jó hírét, most méltóságteljes volt, emelkedett a hősi, áldozatos hallgatásban: így akart élni, a néma tűrés védte a körülötte tajtékzó szenny ellen. Luc sejtette, hogy mit él át, de Suzanne gyötrődéséről csak a keze árulkodott; lázasan reszketett, mikor a férfi búcsúzáskor megszorította.

Jérome úr kristályos tekintetével figyelte a jelenetet: nyomasztó tekintet, ki tudja, van-e mögötte gondolat, felfogja-e az eseményeket, és ítélkezik-e róluk? Végignézte a vendégek távozását, mintha az emberiséget kormányzó hatalmak, a társadalom elöljárói vonulnának fel, akik ilyen példát mutatnak a népnek.

Az alprefektus nyitott hintójában a polgármesteréket szállította haza, Léonore a plébánosnak is felkínált egy helyet, ő és a pap ült az első ülésen, az alprefektus meg a polgármester mint két jó barát szemközt foglalt helyet. Jollivet kapitány kétkerekű könnyű kocsit bérelt erre az alkalomra, menyasszonyát és jövendőbeli apósát szállította haza; a törvényszéki elnök aggódva figyelte lánya szerelmes turbékolását. Mazelle-ék kényelmes, lehajtható fedelű hintón érkeztek, s most úgy terpeszkedtek el benne, félig elnyújtózva, mintha puha ágyban ringatózva fejeznék be az emésztésüket. A házi szokás szerint mindannyian szótlanul köszöntötték Jérome urat, s az öreg tekintetével követte őket, a gyerek nézheti így az elsuhanó árnyakat, merev arca rezzenetlen volt.

Már csak Delaveau-ék maradtak hátra. A Szakadék igazgatója erősködött, hogy Luc üljön be melléjük Boisgelin hintójába. Mért menne gyalog? Nekik útjukba esik a Crêcherie, nem tesznek kerülőt, egyszerűen lerakják az ajtaja előtt. Minthogy a kocsiban csak egyetlen pótülés van, Fernande majd ölébe veszi a kicsit, a szobalány pedig kiül a kocsis mellé. Delaveau szívélyesen unszolta:

- Igazán nagyon örülnék, ha velünk tartana.

Luc végül is kénytelen-kelletlen elfogadta a meghívást. Boisgelin ügyetlenül újra szóba hozta a hajtóvadászatot, érdeklődött, hogy Luc meddig tartózkodik Beauclairben, részt vesz-e a vadászaton. A fiatalember azt felelte, nem tudja, meddig marad, de ne számítsanak rá. Suzanne elmosolyodott, s aztán baráti szeretettel újra megszorította a férfi kezét; szeme könnyben úszott.

- A viszontlátásra, kedves barátom.

A kocsi elindult. Luc tekintete még utoljára találkozott a Jérome úréval; úgy rémlett, hogy az öreg úr szeme ide-oda jár Fernande és Suzanne között, mintha a romboló hatalmat figyelné, amely teljes pusztulással fenyegeti családját. Vagy talán csak képzelődik Luc? Csak az a halvány mosolyféle suhant fel a szem mélyéből, amelyben az arc kifejezéstelensége néha fölenged, mikor az öreg az unokájára néz, az egyetlen emberre, akit szeret, akit időnként hajlandó felismerni.

A Beauclair felé robogó kocsiban Luc rájött, miért akarta Delaveau mindenáron hazavinni. Az igazgató újra kérdésekkel árasztotta el, Luc hirtelen idejövetelérő, utazása céljáról érdeklődött, puhatolózott, hogy kire bízza Jordan a kohóját most, hogy a mérnöke, Laroche meghalt. Delaveau már régóta tervezte, hogy megveszi a kohót az egész területtel együtt, amely a Szakadéktól elválasztja; ha az üzeme elnyeli a Crêcherie-t, az értéke megduplázódik. Nagyszabású terv, s ő eleinte, amíg nincs meg a szükséges pénze, lassan, fokozatosan szándé-

kozott terjeszkedni. A mérnök hirtelen halála fellobbantotta mohóságát, arra gondolt, talán megegyezhet Jordannal: tudta róla, hogy tanulmányaiba mélyedt ember, az ilyen örül, ha megszabadul a gonddal-bajjal járó intézkedésektől. Ezért kavarta fel, hogy Jordan meghívására Luc hirtelen Beauclairben termett, attól tartott, hogy a fiatal mérnök esetleg felborítja tervét, amelyet egyébként óvatosan, köntörfalazva említett meg. Érdeklődése jóindulatúnak tetszett, de Luc résen volt, bár még nem látta világosan a helyzetet. Kitérően felelt:

- Fogalmam sincs semmiről, több mint fél esztendeje, hogy nem láttam Jordant... A kohója?... Azt hiszem, működik, az irányítást bizonyára rábízza majd egy ügyes fiatal mérnökre.

Beszéd közben észrevette, hogy Fernande állandóan szemmel tartja. A gyerek elaludt anyja ölében, az asszony hallgatott és figyelt, mintha megsejtette volna, hogy a sorsuk dől el itt, tekintete rátapadt a fiatalemberre: ellenséget szimatolt benne. Hiszen ez a mérnök Suzanne pártjára állt, egyetértenek, úgy szorították meg egymás kezét, mint a testvérek. Úgy érezte, hogy azok ketten háborút üzentek neki, szép arcán kegyetlen mosoly villant fel, a győzni akaró mosolya.

Delaveau mentegetőzött.

- Csak azért hoztam szóba, mert az a hír járja, hogy Jordan teljesen a kutatásainak akar élni. Néhány egészen kiváló felfedezése van.

- Egészen kiválóak! - ismételte meg lelkes nyomatékkal a szót Luc.

A kocsi megállt a Crêcherie előtt, kiszállt, megköszönte, hogy elhozták - most újra egyedül volt. Egész lénye felbolydult, mintha borzongás kavarta volna fel, a két nap emléke, amelyet a sors akaratából átélt itt Beauclairben. A gyalázatos társadalom rothadt gerendázata recsegropog, s ő látta a társadalom mindkét oldalát: a méltánytalan nyomort és a züllesztő gazdagságot. A rosszul fizetett, lenézett, igazságtalanul elosztott munka gyötrelemmé és szégyenné vált, holott az ember méltóságát, egészségét és boldogságát kellene biztosítania. Szíve túlcsordult, s mint a villámfény jelent meg agyában a gondolat, amely már hónapok óta benne motoszkált. Az igazságot követelő kiáltás egész lényéből szakadt fel, mától kezdve az a hivatása, hogy segítsen a nyomorultakon, hogy az igazság győzelméért harcoljon.

IV

Másnap, hétfőn Jordanékat az esti vonattal várták. Luc egész délelőtt a Crêcherie parkjában sétált, a park nem volt nagyobb negyven hektárnál, de valóságos édenkert, a környék egyik híressége, gyönyörű a fekvése, s a válogatott szép fák között patakok csörgedeztek.

A téglából épült lakóház nem volt nagy, és semmiféle stílusra nem vallott. Jordan nagyapja húzatta fel XVIII. Lajos uralkodása idején, a forradalomban leégett régi kastély helyén. A ház mögött a Monts Bleuses óriási, meredek sziklatömbje, a végeláthatatlan Roumagne-síkságba lejtő szoros sziklafoka magasodott. A kertet észak felől a hegy megvédte a széltől, délről a napot kapta, mintha természet alkotta melegágy lenne, ahol örökös a tavasz. A sziklákról kristálytiszta, fodros vizű patakok zuhogtak le, a sziklafalra buja növényzet kapaszkodott, meredek ösvények, sziklába vágott lépcsők vezettek a kúszónövények és az örökzöld cserjék közt. A patakok lassú vizű kis folyóba egyesültek, amely ott csobogott a széles pázsitok, a szép, hatalmas facsoportok között. Jordan meg akarta hagyni a parkot buja természetességében, csak a ház terasza előtt volt egy kevés virág, és mindössze egy kertészt tartott két munkással, akiknek a veteményeskerten kívül csak a söprögetés volt a dolguk.

Jordan nagyapja, Aurélien Jordan de Beauvisage 1790-ben született, kisgyerek volt, mikor a jakobinus diktatúra kezdetét vette. A Beauvisage család az ország legrégibb, leghíresebb famíliái közé tartozott, de akkoriban már elszegényedtek, s a hajdani hatalmas földekből csak két majorság maradt - most a combettes-i birtok része mindkettő - azonfelül vagy ezer hektár csupasz szikla, terméketlen talaj, a Monts Bleuses fennsíkjának széles sávja. Aurélien be se töltötte harmadik évét, mikor szüleivel egy szörnyű téli éjszakán menekülni kellett a lángokban álló kastélyból. 1816-ig Ausztriában élt, először anyját, majd apját vesztette el, szegénységben tengődött, kijárta a kétkezi munka kemény iskoláját, saját maga kereste meg a kenyerét, egy vasbányában dolgozott mint szerelő. Huszonhat éves múlt, mikor XVIII. Lajos alatt visszatért Beauclairbe, családi birtoka még kisebbre zsugorodott, mert a két majorságot is elvesztette, tulajdonképpen csak a mostani park volt az övé meg az ezer hektár köves terület, ami senkinek se kellett. Furcsa módon a megpróbáltatások demokratává tették, úgy érezte, hogy ő már nem lehet többé Beauvisage, egyszerűen csak Jordannak nevezte magát, feleségül vette egy gazdag saint-croni bérlő lányát, s a hozományból felépítette a kastély helyére azt a téglaházat, melyben unokája lakik. De a kétkezi munka tapasztalatai elevenek maradtak benne, visszaemlékezett az osztrák vasbányára, a kohóra, ahol dolgozott, és 1818-tól kezdve kutatni kezdett s végül talált is egy bányát kopár, sziklás birtokán; régi családi mendemondákból sejtette, hogy ott vasércnek kell lennie. Aztán a Crêcherie felett a hegyoldalon felépítette a kohót, az elsőt ezen a környéken. Ettől kezdve vasgyártással foglalkozott, de sose csinált nagy üzleteket, örökké nehézségekkel küzdött a pénzhiány miatt, s a nevét inkább csak azért emlegették, mert az ő kohója vonzotta erre a vidékre azokat a vasmunkásokat, akik a nagy üzemeket alapították, köztük Blaise Quirignon fémnyújtó munkást, aki 1823-ban megalapította a Szakadékot.

Aurélien Jordan harmincöt esztendős elmúlt, mikor egyetlen fia, Séverin megszületett, a kohó termelése csak akkor vált jelentőssé, mikor 1852-ben történt halála után fia örökölte. Séverin egy magnolles-i orvos lányát, Françoise Michont vette feleségül, kiválóan jó és rendkívül okos élettársat kapott benne. Az asszony volt a család lelke, esze, neki köszönhették a vagyont. Férjét tanácsokkal és szeretetével támogatta, a férfi az ő ösztönzésére új vastárnákat tárt fel, a kitermelés tízszeresére nőtt, majd úgyszólván teljesen átépítette a kohót, hogy megfeleljen a korszerű követelményeknek. Nagy vagyont szereztek, csak egy szomorúság nehezedett rájuk, hogy nem született gyermekük. Már tízéves házasok voltak, Séverin negyvenéves,

mikor végre beköszöntött egy fiúgyerek: Martial, és tíz év múlva egy kislány, akit Húgocskának becéztek. Ez a késői istenáldás betetőzte boldogságukat, különösen az anya szeretete volt csodálatra méltó, mondhatni újból életet adott fiának, mikor elpörölte a haláltól, s kifejlesztette eszét és szívjóságát. Michon doktor, a nagyapa, ez az emberbaráti szeretettől túlcsorduló lélek kezdettől fogva Saint-Simon és Fourier híve volt: a doktor öregségére a Crêcherie-be költözött, lánya egy kis házat építtetett neki, azt, amelyikbe Lucöt helyezték el. Itt halt meg a könyvei és virágai közt, a napsütéses derűben. Az imádott anya hat év múlva követte apját és férjét, az ő haláláig a Crêcherie lakói a zavartalan jólét és boldogság harmóniájában éltek.

Martial Jordan harminc-, Húgocska húszéves volt, mikor öt esztendővel ezelőtt anyátlanul maradtak. Martial gyönge egészségű volt, sokat betegeskedett, csak az anyai ápolásnak köszönhette, hogy életben maradt, de azért elvégezte a mérnöki egyetemet. Mikor tanulmányait befejezte, és visszatért Crêcherie-be, semmiféle kötött elfoglaltságot nem vállalt, vagyona teljes függetlenséget biztosított számára, kutató akart lenni, szenvedélyes érdeklődéssel vizsgálta az elektromosság felhasználásának lehetőségeit. A lakóház mellé hatalmas laboratóriumot építtetett, a szomszédos hangárban erőműtelepet létesített, idővel specializálta magát, s végül kizárólag az elektromos erővel működő ércolvasztókkal foglalkozott, de nem elvont, tudományos szempontból, hanem az ipari felhasználás céljára. Mióta kísérleteit elkezdte, szerzetesi magányba zárkózott, teljesen munkájának szentelte magát, a kutatás betöltötte az életét, ez volt a hivatása, minden tettének rugója. Testvére pótolta a meghalt anyát. Húgocska hamarosan hű társa, éberen vigyázó őrangyala lett, ápolta, gyengéd gondoskodással vette körül, amire Martialnak olyan szüksége volt, akár a levegőre. A legjobb egyetértésben éltek, Húgocska vezette a háztartást, megkímélte fivérét a pénzügyek intézésétől, titkára volt, segített előkészíteni a munkáit, és mindezt magától értetődően tette, szelíden, kedvesen, derűs mosollyal. Szerencsére a kohó a tulajdonos felügyelete nélkül is jól működött, az öreg Laroche több, mint harminc esztendeje irányította. A mérnök még az üzemalapító Aurélien Jordan idejében került a vállalathoz, s a jelenlegi Jordan kutatásaiba merülve megengedhette magának, hogy egyáltalán ne törődjék az ügyes-bajos mindennapokkal. Rábízta a kohót a derék mérnökre, vezesse régi tapasztalatai alapján, ő maga nem foglalkozott azzal, hogyan korszerűsíthetné, és újíthatná fel, mert az elért eredményt viszonylagosnak, átmenetinek és lényegtelennek tartotta, mióta a gyökeres megoldás nyitját, a villanyerő felhasználását tanulmányozta, amely forradalmasítani fogja a vasércolvasztást. Néha Húgocska beszélt meg bizonyos intézkedéseket Laroche-sal, mikor látta, hogy fivérét teljesen fogva tartja a munkája, és nem akarta háborgatni. A mérnök halála egyszerre úgy felkavarta a békésen rendezett ügyeket, hogy Jordan legszívesebben megszabadult volna kohójától, és rögtön tárgyalásokba bocsátkozott Delaveau-val, mert vagyonát elegendőnek tartotta, és esze ágában sem volt megnövelni, de Húgocska megfontoltabb volt bátyjánál, azt tanácsolta, beszéljenek előbb Luckel, akiben Jordan nagyon bízott. Így ment el a levél, amelynek nyomában Luc oly hirtelen Beauclairbe érkezett.

Luc Párizsban, Boisgelinéknél ismerkedett meg Jordanékkal, akik Martial tudományos kutatásai miatt az egész telet a fővárosban töltötték. Hamarosan mély rokonszenv alakult ki köztük, Luc lelkesen csodálta a fivér lángelméjét, és tisztelettel vegyes gyöngédséggel vonzódott a nővérhez, valósággal földre szállt angyalnak tartotta. Ő maga akkoriban Bourdin, a híres vegyész mellett dolgozott, aki magas kén- és foszfortartalmú vasércek hasznosításával foglalkozott. Húgocska nem felejtette el, hogy Luc a kutatásokra vonatkozó felvilágosításokat adott Martialnak; az estéli beszélgetés beléje vésődött, mert vérbeli jó háziasszony lévén, érdekelte az ügyek menete. Több mint tíz esztendeje, hogy a bányát, amelyet Aurélien Jordan fedezett fel a Monts Bleuses fennsíkján, bezárták, mert végül csupa használhatatlan ércre bukkantak: a vasérc olyan mértékben keveredett kénnel és foszforral, hogy az olvasztás nem

volt kifizetődő, az előállítási költségek sem térültek meg. A tárnák kitermelését beszüntették, a kohót a Brias közelében levő granvali bánya látta el; a meglehetősen jó minőségű vasércet, akárcsak a közeli szénbányák szenét, kisvasút szállította a rakodóhelyre. Csakhogy ez költséges volt. Húgocska, visszaemlékezve Luc szavaira, gyakran töprengett azon, hogy vegyi eljárások segítségével talán újra meg lehetne indítani a bányában a kitermelést, ezért is sürgette a végleges döntés előtt a tanácskozást, hogy legalább világosan tudják, mit engednek át Delaveau-nak, ha az adásvételi szerződést megkötik.

Jordanék a hat órai vonattal érkeztek, tizenkét órás hosszú út után; minthogy kocsi ment ki értük, Luc is beszállt, hogy az állomáson várja őket. Az alacsony, vézna Jordan hosszú, szelíd arcán kissé tétova kifejezés ült, haja és szakálla fakóbarna, a meleg szeptemberi időben bundában kászolódott le a vagonból. Mintha egész életereje az átható, nagyon élénk fekete szemébe húzódott volna. Ő látta meg elsőnek a fiatalembert.

- Drága barátom, milyen kedves magától, hogy kijött elénk... Szörnyű, hogy min mentünk keresztül, szegény unokatestvérünknek nem volt senkije, nekünk kellett eltemettetni, én pedig iszonyodom az utazástól!... No de hát túlestünk rajta, megérkeztünk.

- És remélem, jó egészségben, nem nagyon kimerülve - mondta Luc.

- Nem nagyon. Szerencsére tudtam aludni.

Húgocska előbb utánanézett, hogy az óvatosságból magukkal vitt takarók közül nem hagytak-e valamit a vonaton, aztán odament hozzájuk. Ő is alacsony volt, sápadt, fakó, nem csinos, jelentéktelen megjelenésű nő, aki belenyugszik a háziasszony és beteggondozó szerepébe. De gyöngéd mosolya sugárzó bájjal világította meg jellegtelen arcát, s az ő szép szemében is szenvedély tüzelt, elfojtott szerelemvágy, amiről ő maga sem tudott. Ez ideig csak fivérét szerette, kedvéért elzárkózott a világtól, mint az Istent szolgáló apáca. Még mielőtt Lucöt üdvözölte volna, odaszólt neki:

- Martial, nem kellene felkötni a száladat?

Aztán nagyon kedvesen a fiatalemberhez fordult, minden szavából áradt a rokonszenv.

- Nem is tudom, hogy mentsem ki magunkat, mit is gondolhatott rólunk, hogy megérkezik, és nem talál bennünket itthon!... Remélem, nem feszélyezte semmi, és gondoskodtak magáról.

- Remekül éreztem magam, úgy kiszolgáltak, mint egy fejedelmet.

- Ne csúfolódjék!... Elutazásom előtt kiadtam az utasításokat, hogy semmiben ne legyen hiánya. De hát mégse voltam itthon, nem ellenőrizhettem a háztartást, és el sem képzeli, mennyire bántott, valahányszor eszembe jutott, hogy magára hagytuk üres otthonunkban.

Kocsiba szálltak, s a társalgás folytatódott.

Luc újra megnyugtatta őket, szavát adta, hogy a két nap, amit itt eltöltött, élete legérdekesebb napjai közé tartozik, be fog számolni róla. Mikor hazaérkeztek, bár már besötétedett, Jordan körülnézett egy kicsit, és többször is felkiáltott örömében, olyan boldogság fogta el, hogy visszatérhetett megszokott életébe. Mintha több heti távollét után jött volna vissza. Hogy is lehet szeretni az utazást, hiszen boldogságunk összeforrt azzal a hellyel, ahol dolgozunk, ahol töprengünk, ahol a megszokás ereje felszabadít a mindennapi gondoktól! Gyorsan megmosakodott langyos vízben, és kijelentette, hogy mielőtt a vacsorát feltálalnák, barátjával átmegy a laboratóriumba, égett a vágytól, hogy viszontláthassa, és nevetve mondta, hogy étvágya se lenne, ha előbb egy-kettőt nem szippant abból a levegőből, ahol az életét tölti.

- Tudja, barátom, ez a legkedvesebb illatom... Igen, bizony! Valamennyi illat között ezét a helyiségét kedvelem leginkább, mert itt dolgozom... Elbűvöl, mámoros leszek tőle.

A hatalmas, nagyon magas laboratórium vasból és téglából épült, széles ablakai a parkra nyíltak. Középen óriási asztal, rajta különböző készülékek, a falak mellett bonyolult szerszámok, modellek, tervvázlatok, a sarokban kis elektromos kemencék. A terem egyik végétől a másikig szerteágazó kábel- és dróthálózat vezette a villamos erőt a szomszédos hangárból, ahol az erőmű működött, a kísérleti felszereléshez, a különböző készülékekhez, szerszámokhoz és kemencékhez. Ebben a szinte zord, a tudományt szolgáló teremben az egyik széles ablak előtt puha, barátságos pihenőhely volt, meghitt szobarészlet, alacsony könyvszekrények, kényelmes fotelok, pamlag, ahol a fivér meghatározott órákban szunyókált, kis asztal, ahol a gondos nővér, a hű segítő, dolgozgatott.

Jordan felkattantott egy kapcsolót, a termet villanyfény árasztotta el.

- Hát itt volnánk! Hiába, nekem sehol se jó, csak itthon... És tudja, ez a szerencsétlenség, ami miatt el kellett utaznom három napra, éppen akkor történt, mikor nyakig benne voltam egy kísérletben. Most majd folytatom... Istenem! de jól érzem magam!

Nevetett, arca most élénkebb volt, nem olyan fakó, mint általában. Hátradőlt a pamlagon, szokása szerint révedezve, és Lucöt is maga mellé húzta.

- Ugye, kedves jó barátom, van időnk elbeszélgetni néhány kérdésről? Látja, oly fontosnak éreztem, hogy beszéljek magával, hogy idefárasztottam. Egyébként nagyon szeretném, ha Húgocska is részt venne a tanácskozásunkon, kiváló az ítélőképessége, így hát ha megengedi, megvárjuk a vacsora végét, és majd a csemegénél elkezdem... Úgy örülök, hogy itt láthatom, szemtől szembe, addig is elmondom, hol tartok a kísérleteimben. Nem megy gyorsan, de dolgozom, hiszen tudja, hogy ez a lényeg, napi kétórai munkával átalakíthatjuk a világot.

A hallgatag Jordan most beszélni kezdett, beszámolt kísérleteiről, pedig, ahogy tréfásan mondotta, a kert fáin kívül még senkit sem avatott be az eredményeibe.

Fémolvasztó elektromos kemencék már működtek, kutatásai arra irányulnak, hogyan lehetne a villanyerőt a vasérc olvasztására felhasználni. A vízesésekben bővelkedő Svájcban, ahol az erőművek felállítása olcsó, megtekintett olyan elektromos kemencéket, amelyekben az alumínium olvasztása igen gazdaságos. Miért ne olvaszthatnánk ugyanilyen eljárással vasat is? A probléma megoldásához ugyanazokat a módszereket kell alkalmazni bizonyos adott körülmények között. Jelenleg a kohóban legfeljebb 1600 Celsius fokot lehet elérni, az elektromos kemencékben 2000 fokot, következésképpen az olvasztás gyors és teljes lenne, tökéletesen egyenletes. Megtervezte a kemencét: egyszerű kocka alakú téglaépítmény, mindegyik oldala két méter, belül a tűzhely és az olvasztótégely magnéziumból van, az eddig ismert anyagok közül ez a legtűzállóbb. Kiszámította és meghatározta a szükséges elektródok, a két vastag grafitelektróda térfogatát is, s az első igazi felfedezése az volt, hogy rájött, ezek a grafitelektródák egyszersmind a vas oxigénjének elvonásához szükséges carboniumot is szolgáltatják, így az öntés munkálatai leegyszerűsödnek, és a salak jelentősen csökken. A kemence kész, legalábbis kezdetleges állapotban, de hogyan működtesse folyamatosan, hogyan állítsa gyakorlati cél, az ipar szükségleteinek szolgálatába?

- Nézze! - mutatott Jordan a laboratórium egyik sarkába. - Az ott az elektromos kemencém. Tudom, még tökéletesíteni kell, fogyatékosságai vannak, bizonyos nehézségeket még nem oldottam meg. De így is kitűnő minőségű vascipókat adott, és véleményem szerint tíz ilyen kis kemence napi tíz óra alatt annyit termelne, mint az én nagy kohóm és még másik kettő éjjel és nappal. És mennyivel könnyebb, milyen veszélytelen lenne a munka, gyerekek is kezelhetnék a kemencét gombnyomással... De be kell vallanom, a vascipóim annyiba kerültek, mintha ezüstből lennének. A probléma tehát egészen világos, az én kemencém jelenleg laboratóriumi játékszer, az ipar csak akkor veheti hasznát, ha olcsó áron jutunk megfelelő

mennyiségű villamos áramhoz, ha az elektromos erő alkalmazása a vasércolvasztásnál kifizetődővé válik.

Elmondta, hogy egy fél esztendő óta már nem is foglalkozik a kemencével, a villanyerő-szolgáltatás kérdését tanulmányozza. Az is megtakarítást jelentene, ha a szenet a bánya kijáratánál égetnék, s a villanyerőt kábelek vezetnék el azokba a messzebb fekvő üzemekbe, amelyek igényt tartanak rá. Sok tudós keresi már évek óta ennek a problémának a megoldását, de sajnos, mindegyik a nagy energiamennyiségek elfecsérlődésénél torpant meg.

- Mostanában is történtek kísérletek - mondta Luc, és látszott rajta, hogy nem bízik bennük. - Azt hiszem, ezekkel sem érhető el az energiamegtakarítás.

Jordan szelíden, makacsul elmosolyodott, mosolyában ott bujkált az a kikezdhetetlen meggyőződés, amely kutatásaiban vezette, hiszen néha hosszú hónapokig dolgozott, míg egy apró összefüggést felismert.

- Sose higgyünk semmit, amíg nincs előttünk a bizonyosság... Vannak jó eredményeim, s eljön a nap, amikor energiaveszteség nélkül gyűjtik össze, vezetékekben továbbítják és irányítják a villamosságot. Ha húsz esztendő kell hozzá, sebaj - rászánom a húsz esztendőt. Egyszerű az egész, az ember minden reggel nekilát a munkának, s addig folytatja, amíg meg nem találja a kérdés nyitját... Mit is csinálnék, ha nem kezdhetném mindig újra?

Annyi természetes nagyság volt szavaiban, hogy Luc meghatódott, mintha hősi tettről hallana. Milyen kicsi, vézna férfi, hogy köhög, sálakkal körülbugyolált, beteges testében csak a lélek tartja az erőt, és ezt a hatalmas helyiséget, ahol az óriási készülékek között a villám erejét továbbító vezetékek hálóznak, napról napra jobban betölti ennek az apró lénynek roppant munkája, aki itt jár-kél, újra meg újra próbálkozik, makacsul, mint a föld porában eltévedt rovar. Honnan veszi a szellemi energiát és elsősorban a testi erőt, hogy elkezdte és fáradhatatlanul folytatja ezt a hatalmas munkát, amely talán még egy erős és egészséges ember teherbírását is túlhaladja. Szinte tipegve jár, lélegzete is gyenge, de csenevész gyerekkezében egy új világot tart.

Húgocska mosolyogva nyitott be:

- Mi az? Nem jönnek vacsorázni?... Martial, számíthatsz rá, hogy kulccsal zárom be a laboratóriumot, ha nem törődsz magaddal.

Az ebédlő, akárcsak a szalon, meglehetősen kicsi; kedves, meghitt szoba mind a kettő. Meglátszott rajtuk a gyengéd női gondoskodás. A két helyiség a zöldre nyílt, a kerten túl rétek és megművelt földek táblái vesztek bele a Roumagne-síkságba. De ilyenkor, az esti órákban már leeresztették a függönyöket, bár az idő enyhe volt. Lucnek most ismét feltűnt, hogy Húgocska mennyire vigyáz fivérére. Martial bonyolult diétát tartott, amely nemcsak az ételekre, a kenyérre, hanem még a vízre is kiterjedt: enyhe langyosan töltötték a poharába. Nagyon keveset evett, jókor feküdt és korán kelt, mint a csibék, ezek a bölcs állatok. Napközben a munkaszünetben sétált egy keveset, lepihent, kikapcsolódott. Teljesítményeinek csodálói közül sokan azt képzelték, hogy valóságos robotgép, önmaga hóhéra, és reggeltől késő estig dolgozik. Ha ilyen megjegyzéseket hallott, elmondta, hogy alig dolgozik három óránál többet, kettőt délelőtt, egyet délután, s a reggeli munkát is rövid pihenéssel szakítja meg, mert ha figyelmét egy óránál tovább összpontosítja, szédülni kezd, az agyából mintha kifutna a vér. Ennél tovább soha nem bírt dolgozni, az ő ereje az akaratában, kitartásában, a munkája iránti szenvedélyes odaadásban van, ha évekig vajúdik is egy-egy eszmével, képességei teljes latba vetésével végül megvalósítja művét.

Luc most feleletet kapott arra a kérdésre, amelyet gyakran vetett fel magában: honnan veszi az erőt ez a satnya ember roppant munkájához. Jordan ereje a módszerében rejlett: lehetőségeivel

- bármily csekélyek voltak is - bölcsen, okosan gazdálkodott. Még a saját gyengeségét is felhasználta elhárító fegyverként a zavaró külvilág ellen. De elhatározásától nem tántoríthatta el semmi, minden rendelkezésére álló percét munkájának szentelte, nem bátortalanodott el, nem fáradt bele, azzal a lassú, szakadatlan, csökönyös meggyőződéssel dolgozott, amely a hegyeket is megmozgatja. Mennyi mindent lehet elvégezni, ha az ember csak két órát tölt el naponta hasznos, eltökélt munkában, ha se ellustulás, se szeszély meg nem szakítja a folyamatot. A búzaszemek töltik így meg a zsákot, a vízcseppektől árad így ki a folyó. Egyik követ a másik mellé rakva, az építmény egyre nő, az emlékmű túlmagasodik a hegyen. Ez a takarókba bugyolált satnya kis ember, aki hogy meg ne hűljön, langyosan issza a vizet, a módszeresség és a hivatáshoz való alkalmazkodás valóságos csodájaként így dolgozik hatalmas művén, csak azt a néhány órányi szellemi frisseséget szentelheti neki, amit akarata gyenge egészségétől napról napra kicsikar.

Derűs, baráti hangulatban vacsoráztak. A házban csak női személyzetet tartottak, mert Húgocska véleménye szerint a zajosabb, durvább férfi személyzet nem hatna jól fivérére. Bizonyos napokon, amikor sok volt a munka, a kocsis és a lovász mellé segítséget állítottak. Húgocska jóravaló, kellemes külsejű, ügyes kezű és szolgálatkész cselédlányokat vett fel, s ez a barátságos személyzet is hozzájárult otthonuk derűs békességéhez; egyébként visszavonultan éltek, csak néhány jó barátjukkal érintkeztek. Ezen az estén húslevest, vajban sült márnát - a halat a Mionne szolgáltatta -, sült csirkét és zöldségkörítést, csupa egyszerű ételt tálalt fel a személyzet hazaérkezett gazdáinak.

- Igazán nem unatkozott szombat óta? - kérdezte Húgocska Luctől, mikor ott ültek hármasban a barátságos kis ebédlő asztala mellett.

- Szavamat adhatom, hogy nem - mondta a fiatalember. - El sem hinné, milyen mozgalmasan telt el az időm.

És elbeszélte nekik először a szombat estét, azt a fojtott lázadást, amelyet a városban tapasztalt, a kenyérlopást, Lange letartóztatását, aztán a látogatását Bonnaire-nél, aki végül is a sztrájk áldozata lett. De valami furcsa aggályosságból - később visszaemlékezett rá - hallgatott Josine-ról, a találkozásukról, ki sem ejtette a lány nevét.

- Szegény emberek - mondta Húgocska elérzékenyülve. - Amíg ez a szörnyű sztrájk tartott, kenyéren és vízen éltek, és boldog volt, akinek kenyérre futotta... Mit tehet az ember? Hogyan segíthetne rajtuk? Az alamizsna nagyon csekély segítség, higgye el, annyit gyötrődtem ez alatt a két hónap alatt, hogy mi, a gazdagok, a szerencsések oly tehetetlenek vagyunk.

Nagyapjának, az öreg Michon doktornak, Fourier és Saint-Simon követőjének tanítványa volt, meleg szívű emberbarát; kiskorában a nagyapa hányszor ültette a térdére, és mondott neki mesét a falanszterekről: boldog szigeteken városokat alapítottak, ahol örökös volt a tavasz, s az emberek élete csupa öröm.

- Mit lehet tenni? - ismételte meg szomorúan és gyöngédséggel, szánalommal teli szép szemét Lucre emelte. - Pedig mégiscsak tenni kellene valamit.

Lucöt is elfogta a megrendülés, önkéntelenül, a szíve mélyéről tört fel a kiáltás:

- Igen, itt az ideje! Cselekedni kell!

Jordan a fejét rázta. Az ő elvonult tudóséletébe nem hatolt be a politika. Lenézte a politikát, pedig nem volt igaza, mert mégiscsak szükséges, hogy az embereket foglalkoztassa, miként kormányozzák őket. Csakhogy a tudományos igazságok magaslatáról, ahol ő élt, egy-egy nap eseményei, válságai jelentéktelennek látszottak, akárcsak egy út zökkenői.

Szerinte csakis a tudomány vezetheti el az embereket az igazsághoz, az egyenlőséghez, a megalapozott boldogsághoz, a jövő államához, amely felé oly lassan menetel a szorongó emberiség. Minek törődni hát a többi kérdéssel? Nem elég, ha a tudomány halad? Márpedig a tudomány előretör, ez tagadhatatlan, és minden egyes eredménye végleges. Súlyos katasztrófák érik útközben, de az út győzelemhez vezet, s az emberiség végre betölti hivatását. Jordan szelíd volt, tele részvéttel, mint a nővére, de nem akart tudomást venni a jelen harcairól, bezárkózott laboratóriumába, ahol - így mondta - a jövő boldogsága készül.

- Cselekedni!... de hiszen a gondolat cselekedet, nincs nála hatékonyabb erő - mondta. - Ki tudja, hol csíráznak ki a magok, amelyeket elhintettünk?... Fáj nekem is a nyomorultak sorsa, de nem aggódom, mert majd elérkezik az aratás ideje.

Luc olyan izgatott volt, gondolatai oly kuszán kavarogtak, hogy nem akart vitába szállni vele, inkább beszámolt a vasárnapjáról, a meghívásról, az ebédről, a vendégekről, akikkel a kastélyban találkozott, arról, hogy mi történt ott, miről folyt a szó. Érezte, a két testvér elhidegült ettől a társaságtól, nem érdeklik őket ezek az emberek.

- Mióta Beauclairben laknak, ritkán látjuk Boisgelinéket - jegyezte meg Jordan az ő nyugodt, nyílt modorában. - Párizsban igazán nagyon kedvesek voltak hozzánk, de mi itt olyan visszavonultan élünk, hogy az érintkezés úgyszólván megszűnt köztünk. Aztán miért kertelnék, a gondolkodásunk, a szokásaink nagyon is különbözőek. Ami Delaveau-t illeti, ő értelmes és tevékeny, teljesen a hivatásának él, akárcsak én a magaménak. És még azt is hozzá kell tennem, annyira rettegek Beauclair előkelőségeitől, hogy bezárom előttük az ajtómat, nagyon örülök, hogy haragszanak rám, így aztán veszélyes bolondnak nyilvánítottak, és nyugtom van tőlük.

Húgocska nevetett.

- Martial túloz. Énhozzám el-eljár a plébános, aki derék ember, Novarre doktor és a tanító, Hermeline: szívesen elbeszélgetek velük. Igaz, hogy a kastély vendégeivel a köteles udvariasságon kívül más kapcsolatunk nincs, de Suzanne-t szívből szeretem, kedves és jó asszony.

Jordan néha incselkedett nővérével.

- Szóval, én vagyok az emberkerülő, és ha nem lennék itt, te tárva-nyitva tartanád az ajtót a díszes társaság előtt.

- Hát persze! - vágott vissza jókedvűen húga. - A házunkban a kívánságod parancs. Óhajtod, hogy bált rendezzek, és meghívjam az alprefektust, a polgármestert, a törvényszéki elnököt, Jollivet kapitányt, Mazelle-ékat, Boisgelinékat?... De a bált te fogod megnyitni Mazelle-néval.

Még eltréfálkoztak egy ideig, boldogan, hogy visszatértek otthonukba, és Luc velük tölti az estét. Később, a csemegénél, rátértek a nagy kérdésre. A két könnyű mozgású cselédlány, aki szótlanul szolgált fel, eltávozott, filctalpú cipőjükben nesztelenül suhantak ki. A barátságos ebédlőben az a meghittség uralkodott, amelyben az emberek szabadon kitárják érzéseiket és gondolataikat.

- Hadd mondjam el, mit várok a maga barátságától - kezdte a szót Jordan. - Gondolkozzon a kérdésen, és aztán csak annyit feleljen, hogy maga mit tenne az én helyemben.

Előadta az egész ügyet, megvilágította a saját elképzeléseit. Ő már régóta túladott volna a kohón, ha a termelés nem ment volna úgyszólván magától, hiszen a munka változatlan rendjét a rutin irányította. A haszon kielégítő volt, de ő nem is törődik a haszonnal, mert elég vagyonos, viszont ha meg akarta volna kettőzni vagy háromszorozni a jövedelmet, a berendezés egy részét fel kellett volna újítani, a teljesítmény minőségét emelni, röviden: a kohó lekötötte volna a teljes energiáját. Ezt pedig ő nem akarta, nem bírta vállalni, annál is kevésbé, mert

ezek a régi kohók véleménye szerint gyerekes, kezdetleges berendezések, őt nem érdeklik, nem szerezhet rajtuk a kutatásaiba, az elektromos vasolvasztásba vágó tapasztalatokat. Rábízta a kohóját a mérnökre, igyekezett, hogy mentől kevesebb dolga legyen vele, s várta az alkalmat, hogy egyáltalán ne legyen vele semmi dolga.

- Ugye, megért, barátom?... És akkor hirtelen az öreg Laroche meghal, s a kohó üzemeltetése, minden ügye-baja az én nyakamba szakad. El sem képzeli, mennyi ott a tennivaló, egy emberi élet alig volna elegendő rá, ha komolyan nekilátnék. Hát én semmi áron nem akarok lemondani a tanulmányaimról, a kutatásaimról. Tehát a legokosabb, ha eladom, ezt körülbelül el is határoztam, de szeretném megtudni, mi a maga véleménye.

Luc megértette a helyzetet, és úgy látta, hogy Jordannak igaza van.

- Kétségkívül, nem hagyhatja abba a kutatásait, nem változtathatja meg az egész életrendjét. Maga is, a világ is nagy kárát vallaná. De azért vegye még fontolóra a kérdést, talán akad más megoldás is... És aztán az eladáshoz vevő is kell ám.

- Ó, vevőm már van - felelt Jordan. - Delaveau jó ideje tervezgeti, hogy a Crêcherie kohóját egyesíti a Szakadék acélműveivel. Puhatolódzott is, nekem csak igent kéne mondani.

Delaveau nevének hallatára Luc önkéntelen kis mozdulatot tett, most már világosan látta, miért foglalkoztatta a kohó annyira az igazgatót, miért faggatta őt többször is. Jordan észrevette mozdulatát, s megkérdezte, talán nincs jó véleménnyel Delaveau-ról?

- Szó se róla, én is értelmes és tevékeny embernek tartom.

- Úgy van, a kohó szakavatott kézbe kerül - folytatta Jordan. - Attól tartok, bizonyos engedményeket kell tennem, hosszú lejáratú fizetési feltételeket elfogadni, mert nincs pénzük. De sebaj, várhatok, a Szakadékra kiállított garancialevél megfelelő biztosíték.

Aztán elhallgatott, Luc szeme közé nézett, és szavait egy kérdéssel zárta le:

- Így hát azt tanácsolja, hogy végezzek az üggyel, és tárgyaljak Delaveau-val?

A fiatalember nem felelt tüstént. Valami rossz érzés, leküzdhetetlen viszolygás fogta el. Miért? Mi az oka, hogy méltatlankodik, háborog, mert érzi úgy, hogy rosszat követ el, s a lelkiismerete gyötörné, ha azt tanácsolja Jordannak: adja el a kohót annak az embernek. De az esze nem talált semmi meggyőző érvet, hogy az ellenkezőjét tanácsolhassa. Végül újra csak elismételte:

- Kétségkívül, amit most elmondott, mind helytálló, magam is csak helyeselhetem... De azért gondolkozzék, nagyon kérem, gondolkozzék még rajta.

Mostanáig Húgocska figyelmesen hallgatta a beszélgetést, de nem szólt közbe. Mintha őt is nyugtalanító érzés nyomasztaná, akárcsak Lucöt, időnként ráemelte pillantását, aggodalmasan várva, hogy mit fog válaszolni.

- A kohón kívül még ott a bánya is meg az a nagy sziklás terület, ami véleményem szerint elválaszthatatlanul összefügg vele - mondta végül.

Fivére türelmetlenül legyintett, látszott rajta, hogy minél előbb és egyszerre meg akar szabadulni az egésztől.

- Legyen Delaveau-é a föld is, ha kell neki. Mit is kezdenénk vele? Kopár mészkősziklák, még a tüskés bozót se nő ki ott. Teljesen értéktelen terület, amióta a bánya kimerült.

- Olyan bizonyos, hogy kimerült? - erősködött Húgocska. - Emlékszem, éppen maga beszélte el nekünk egy este - fordult Luchöz - hogy az ország keleti részében új kémiai eljárással teljesen silány vasércet sikerül dúsítani. Miért nem próbálkoztunk meg mi is ezzel az eljárással?

Jordan kétségbeesve emelte égnek a két kezét.

- Miért? Hogy miért, kedvesem?... Mert Laroche-ból teljesen hiányzott a kezdeményezés, mert nekem nem volt időm a kohóval foglalkozni, mert a dolgok egy bizonyos módon mentek és nem másként... Nézd csak, azért adom el, hogy többé ne is halljak róla, hiszen kereken megmondom, én magam képtelen vagyok kézbe venni az irányítást, tudom, hogy belebetegednék.

Felpattant, s a húga elhallgatott, attól tartott, hogy Martial lázas lesz az izgalomtól.

- Néha kedvem lenne elhívni Delaveau-t, hogy vegyen át mindent, akár ingyen is - folytatta Jordan. - A villamos kemencékkel is így vagyok, minden erőmmel keresem a megoldás nyitját, de az sose jutott eszembe, hogy magam üzemeltessem őket, és pénzt gyűjtsek velük. Aznap, mikor találmányom teljesen elkészül, odaadom, hadd legyen mindenkié, hadd szolgálja minden ember gyarapodását és boldogulását... Szóval, döntöttem, mihelyt barátunk is jóváhagyja elhatározásomat, akkor aztán holnap megbeszéljük az átruházást és pontot teszek az ügyre.

Luc nem felelt, az a viszolygás visszatartotta a döntő állásfoglalástól. Jordanon pedig újra erőt vett az izgalom, azt ajánlotta, nézzenek fel a kohóhoz, tudni szeretné, hogyan működött a háromnapos távollét alatt.

- Nem vagyok teljesen nyugodt - mondta. - Egy hete, hogy Laroche meghalt, és én nem állítottam a helyére mérnököt, a csapolómesterem, Morfain, irányítja a munkát. Kitűnő ember, ott fent született, a kohó mellett nőtt fel, de hát mégse mérnök, és nagyon súlyos felelősség nehezedik rá.

- Ó, Martial, hiszen most érkeztél haza fáradtan, csak nem mégy ki ilyen későn, este tíz órakor? - szólt közbe ijedten, kérlelve a nővére.

Martial hirtelen lecsillapult, és gyengéden megcsókolta.

- Hagyj csak, húgocskám, sose aggódj miattam. Tudhatod, sose vállalok többet magamra, mint amennyit elbírok. Hidd el, jobban fogok aludni, ha megnyugszom... Nincs hideg, és felveszem a bundámat.

Testvére saját kezűleg bónyált egy sálat a nyakára, és kikísérte a lépcső aljáig, hogy meggyőződjék, valóban nem hűvös-e az idő; az este enyhe volt, a fák, a patakok, a mező mintha békésen szunnyadnának a sötétbársony, csillagfényes ég alatt.

- Magára bízom - mondta a lány Lucnek. - Ne engedje sokáig elmaradni.

A két férfi tüstént megindult a szirtekbe vágott keskeny lépcsőn, amely a ház mögött felvezetett a sziklás terephez, a Monts Bleuses emelkedőjének közepe tájára, ahol a kohó épült. Az út két oldalán fenyőfák és egymásba tekergő kúszónövények vadregényes szépségű sűrűje. Ha felemelték a fejüket, az ösvény fordulóinál egyre jobban kivehették a kohó hatalmas, sötét testét, a mélykék éjszakában egyre pontosabban rajzolódtak ki az olvasztótér köré csoportosuló gépek és építmények körvonalai.

Apró, könnyű kis lépéseivel Jordan ment elöl, s mikor elérkezett a sík terepre, megállt egy sziklahalmaz előtt, ahonnan kis csillagként világosság pislákolt kifelé.

- Várjon - mondta - előbb megnézem, hogy Morfain odahaza van-e?

- Hogyhogy odahaza? - álmélkodott Luc.

- A barlangban. Átalakította holmi lakásfélének, itt lakik a fiával meg a lányával, nem hajlandó elmozdulni innen, pedig takaros kis házat ajánlottam fel neki.

A Brias-szorosban sok szegény ember lakott hasonló oduban. Morfaint nem a szükség szögezte ide, itt született negyven éve, csak néhány lépés, s már a munkahelyére ér, a kohóhoz, amely az élete, a börtöne, a birodalma. Egyébként kőkorszakbeli tanyáján civilizált barlanglakóhoz illően némi kényelmet teremtett: a két barlang szája elé erős falat húzott, a nyílásokba ajtót és kis üvegezett ablakokat állított be. A barlangban három helyiség volt, egy az apáé meg a fiáé, a másik a lányáé, a harmadik közös: konyha, ebédlő és műhely. Mindegyik szoba tiszta, a téglafalak sziklaboltozatban folytatódtak, fejszével formált zömök bútorok álltak bennük.

Ahogy Jordan mondta, Morfain családjában apáról fiúra szállt az olvasztármesterség a Crêcherie kohójában. A nagyapa ott dolgozott a megalapozásnál, több mint nyolcvan év múlva - a folytonosság egyszer sem szakadt meg - unokája irányítja a csapolást. És Morfain büszke volt erre, mint a nemes az ősi címerére. Négy esztendeje, hogy elvesztette a feleségét, fia akkoriban tizenhat esztendős volt, lánya tizennégy. A fiú rögtön munkába állt a kohóban, a lány ellátta a háztartást, megfőzte a levest, kisöpörte a szobákat. Így folyt az életük, a lány most tizennyolc, bátyja húsz, s az apa békésen nézi felcseperedett gyerekeit, munkáját majd át fogja adni a fiának, ahogy az apja is átadta neki.

- Jó estét, Morfain - köszönt rá Jordan, mikor kinyitotta a reteszre járó ajtót. - Hazaérkeztem, s eljöttem, hogy megkérdezzem, mi újság?

A barlangot kis füstölgő lámpa világította meg, az apa meg a fiú az asztalnál ült, levesüket kanalazták, a lány mögöttük állt és kiszolgálta őket. Hatalmas árnyaik betöltötték az egész helyiséget, amely komor volt, mint a három kevésszavú ember hallgatása.

Morfain lassú hangja szinte dörmögte a választ.

- Csúnya esetünk volt, Jordan úr. De remélem, most már nyugtunk lesz.

Ő is, a fia is feltápászkodott, az apa a két gyereke közt állt, mind a három valóságos óriás, izmos és olyan magas, hogy homlokuk szinte az alacsony boltozatig, a mennyezetül szolgáló nyers, füstös sziklához ért. Mintha egy rég letűnt korszakból maradt volna itt ez a család, nehéz testi munkások, akik időtlen idők óta roppant erőfeszítéssel igázzák le a természet erőit.

Luc álmélkodva nézte az óriás termetű Morfaint, ilyen lehetett a mitológiai Vulkánusz, a tűz megfékezője. Hatalmas fej, a széles arcot keresztül-kasul barázdálta, vörösre égette a tűz, homloka kidudorodó, orra hajlott, mint a sasé, szeme parázsló, bőrére mintha láva zúdult volna. A szája vaskos, görbe, barnásvörös, mintha égés nyomait viselné, a két keze erős és sötét, akár két füstös acélfogó. Aztán Kicsi Dát vette szemügyre. A fiúra ez a név gyerekkorában ragadt rá, mert bizonyos szavakat nem tudott jól kiejteni, s egyszer majdnem ott vesztek az apró ujjai, mikor bedugta őket egy alighogy lehűlt öntőformába - ő is óriás termetű, majdnem akkora, mint az apja. Szögletes arca, sasorra, izzó szeme is apjára ütött, de külseje nem annyira kérges, a tűz nyomai még nem látszanak rajta oly nagyon, ő már tud olvasni, s a gondolkodás meglágyította, megvilágította vonásait. Majd a lányt figyelte Luc. Kékszemű - az apja így szokta becézni, mert a nagy szőke lány szeme kék; nagy, tiszta, tágra nyílt világoskék szempár, mintha maga a határtalan ég libbent volna le az arcába. Istennői termet, darabos és fenséges szépség, a környékbeli lányok közt ő a legszebb, a leghallgatagabb és a legvadócabb, de ez a vadlány ábrándozott, könyveket olvasott, látta, hogy a messziségből új világ közeledik, amelyet apja nem ismer, s az önmaga előtt is titkolt várakozás ott remegett benne. Luc ámuldozva nézte ezt a három gigászt, ezt a családot, ott érezte bennük az előremenetelő emberiség roppant munkáját, az újra meg újra nekigyürkőző gyötrelmes erőfeszítés büszkeségét, az őrlő robotot végzők időtlen nemességét.

De Jordan nyugtalankodott.

- Csúnya eset, Morfain! Mi történt hát?

- Az egyik fújtatócső bedugult. Két álló napig attól féltem, hogy szerencsétlenség történik, le sem hunytam a szemem, annyira bántott, hogy ilyesmi esik meg velem, éppen akkor, amikor Jordan úr nincs idehaza... Megnézhetné, ha futja az idejéből. Most kezdődik a csapolás.

A két férfi csak állva kikanalazta a levesét, a lány közben letakarította az asztalt. Keveset beszéltek egymás között, inkább csak egy-egy kézmozdulattal, tekintettel közölték mondanivalójukat. De most megszólalt az apa, mikor lányához fordult, dörmögő hangjába a szeretet lágyságot lopott:

- Oltsd el a lámpát, ne várj bennünket, mi ott alszunk.

Morfain meg a fia megindult Jordan mellett, Luc visszafordult. A Kékszemű a barlanglakás küszöbén állt; magas, büszke szépség, mint a mondába vesző idők szerelmes lánya, nagy, azúrszínű, ábrándos szeme belerévedt a csillagfényes éjszakába.

Hamarosan felbukkant előttük a kohó sötét alakja. Nagyon régi típus volt, mindössze tizenöt méter magas, széles, zömök építmény. De apránként kiegészítették különböző újításokkal, s az új toldalékok valóságos kis faluként vették körül. A nemrég készült öntőcsarnok talaját finom homok borította, a tetszetős épület vas tartószerkezetét cserép fedte. Balra, egy üvegcsarnokban a fújtatókészülék, a levegőt fújó gőzgép állt, jobbra pedig két csoportban a hengerek, az egyikben az égésben felszabadult gáz tisztult meg a portól, a másik felmelegíti a gépből kitóduló hideg levegőt, hogy forrón érkezzen vissza a kohóba, s meggyorsítsa az olvasztás folyamatát. A kohó vízgyűjtő készülékkel is el volt látva, egy csőhálózatban állandóan cirkulált a víz a téglafalak körül, hogy valamennyire lehűtse és csökkentse a bent izzó pokoli tűz romboló hatását. Magát a szörnyet eltakarták segéderői, az egymás mellett sorakozó hodályok, a felmagasodó bádogtartályok, és az egymásra nyúló, szerteágazó vastag fémcsövek, amelyek különösen ilyenkor éjjel barbár képzelet szülte hatalmas árnyaknak rémlettek. Fent, a sziklaoldalban látszott az út, amelyen a szerelvények a vasércet meg a szenet a kohó felső nyílásához szállították. Alatta a kúp alakú töltőmedence, s aztán a kohó közepétől egész az aljáig körös-körül futó vasperem, a téglafalat erősítő hatalmas páncélzat, amely egyszersmind a vízvezeték és a négy fújtatócső tartószerkezetéül is szolgált. Legalul volt az olvasztóöv, az öntés nyílását tűzálló agyagdugasz zárta el. De milyen óriás, milyen nyugtalanító külsejű, milyen ijesztő ez az ércet zabáló és folyékony vasat okádó szörny!

A kohóból semmi zaj, semmi fény nem hatolt ki. Az óriás zajtalanul emészt a sötétben. Halk surrogás az egyedüli nesz, a téglafalakról állandóan hulló vízcseppek nesze. Távolabb a fújtatógép szünet nélkül lihegett. Mindössze három vagy négy jelzőlámpa világított, az éjszaka a hatalmas építmények körül sűrűbbnek rémlett. A gyér világosságban árnyak imbolyogtak, az éjszakai műszak négy munkása, akik a csapolásra vártak. Fent, a kohó nyílásánál, a sötét elmosta a rakodók alakját, akik az alulról jövő fényjeleket követve szótlanul zúdították be a megfelelő vasérc- és szénmennyiséget. Egyetlen kiáltás sem hallatszott, láng sem csapott fel, a sötétbe burkolózott nyugodt munkában mégis valami láthatatlan féktelenség, valami vad erő volt, mintha az emberiség évszázadok óta robotoló tömege vajúdna titokban a jövővel.

Jordanra erősen hatottak a rossz hírek: mikor Luc odalépett hozzá, azonnal belemerült tervezgetéseibe, széles mozdulattal mutatott az ott sorakozó építményekre:

- Nézze meg ezt, drága barátom, hát nincs igazam, hogy el akarom tüntetni a föld színéről ezt a nehézkes és annyi bajjal járó szörnyszülöttet, és helyébe az én tiszta, könnyen és egyszerűen kezelhető elektromos kemencéimet állítanám?... A vasércolvasztás nem sokat fejlődött azóta, hogy az emberek először vájtak gödröt a földbe, hogy kiolvasszák a vasat, s az érc közé faágakat raktak, és meggyújtották. Még mindig ugyanazzal a kezdetleges, gyerekes módszerrel dolgozunk, a kohóink történelem előtti korokból ránk maradt gödrök, azzal a különbséggel,

hogy falat húztunk köréjük, és a szükségletnek megfelelően megnagyítjuk őket, de ugyanúgy hányjuk beléjük az olvasztásra kerülő ércet és a tüzelőanyagot, hogy együtt égjenek. Mintha valami pokolbeli hatalmas állatot etetnénk szünet nélkül kőszénnel és vasoxiddal, s az a szörnyű tűzviharban megemészti táplálékát, alul a vas kifolyik belőle, a gázok, a porok, a mindenfajta salak pedig más úton távozik... És figyelje meg, hogy az egész folyamatnak ez a lényege, a megemésztett anyag lassan kiválasztódik, a lényeg a teljes emésztés, mert valamennyi újításnak az a célja, hogy az emésztést megkönnyítse. Régebben például nem fújtak bele levegőt, az olvadás lassabb volt és tökéletlenebb. Mikor bevezették a forró levegőt, megállapították, hogy az eredmények jobbak, mintha csak hideg levegőt fújtatnának. Végül rájöttek arra, hogy a bevezetett levegőt a kohó felszabadult energiáival fűtsék fel, a gázokkal, amelyek a felső nyílásnál lánggomolyagban égtek el. Így bonyolódott az ősi, kezdetleges kohó különféle alkatrésszel, fújtatógéppel, gáztisztító tartályokkal, hengerekkel, ahová a gáz betódul, hogy a levegőt felfűtse, nem is említve azt a temérdek csövet, amely úgy tapad rá, akár egy háló... De hiába javítgatnak rajta, roppant méretei ellenére is kezdetleges maradt, csak éppen kényesebb lett, hol ez, hol meg az a baja. El se képzeli, hogy az óriásnak hányfajta a betegsége! Nincs az a csenevész gyerek, akiért annyit aggódna családja, mint amennyi halálos aggodalmat okoz napról napra a kolosszus emésztése. Hat rakodó ott fent, nyolc csapolómunkás lent, és a munkavezetők meg egy mérnök szünet nélkül szolgálják éjjel és nappal két műszakban, megvizsgálják és beléje zúdítják a táplálékát, figyelik az anyagot, amit kiad magából, rettegnek, mihelyt a legcsekélyebb zavar mutatkozik, s a vasömlés nem kielégítő. Ebben a kohóban itt körülbelül öt éve gyulladt ki a tűz, azóta egy percre sem aludt el, s még öt évig éghet, csak akkor kell kioltani, hogy a javításokat elvégezzék. Azért aggódunk, azért kell szüntelenül s annyi gonddal felügyelni a működésére, mert ott az állandó veszély, hogy valami kiszámíthatatlan katasztrófa következtében a tűz kialszik a kohóban. És ha kialszik a tűz, akkor vége... Az én kis villanykemencéimet kamaszgyerekek is kezelhetik, nem kellene mellettük virrasztani, és milyen egészségesek, dolgosak és kezesek lennének!

Lucból kitört a nevetés, olyan kedves volt ez a szenvedélyes gyöngédség, amellyel Jordan tudományos kutatásai tárgyairól beszélt.

Morfain most odament hozzájuk a fiával, s a lámpa halvány fényénél az egyik légvezeték felé mutatott; összesen négy ilyen cső volt, fent három méter magasságban könyök alakba fordulva behatoltak a kohó oldalába.

- Tessék már nézni, Jordan úr, az a cső dugult be, ott ni, én sajnos, éppen akkor mentem aludni, s csak másnap vettem észre... A levegő nem tódult be, a kohó lehűlt, egy egész tömb állhatott össze odabent, az anyag összetorlódott, és boltozódás támadt. Elakadt, s én csak az ömléskor vettem észre, mikor látom, hogy a salak sűrű, sötét pempőben jön ki... Bizony, nagyon megijedtem, mert eszembe jutott az a szerencsétlenség tíz évvel ezelőtt, akkor is ilyen esetünk volt, és a nagyolvasztó egy részét le kellett bontani.

Még sose beszélt egyfolytában ennyit. Hangja remegett, mikor a hajdani balesetet felidézte, mert nincs szörnyűbb veszély a hirtelen lehűléseknél, a szén kialszik, és az olvadó vasérc hatalmas tömbbe áll össze. Ha a tüzet nem sikerült újra meggyújtani, akkor beáll a katasztrófa. Lassanként az egész vastömeg kihűl, a kohóhoz tapad, s akkor már nincs mit tenni, le kell bontani az egész alkotmányt, mint egy régi, romos vártornyot, amely már semmire se jó.

- Maga mihez kezdett? - kérdezte Jordan.

Morfain nem felelt azonnal. Összenőtt a szörnnyel, amelynek izzó lávafolyama több mint harminc éve égeti az arcát. Hatalmas úr, óriás, a tűz istene, ő imádja, és zúgolódás nélkül szolgálja zsarnoki szeszélyeit, mióta felserdült, hogy a mindennapi kenyerét megkeresse. Morfain alig ismerte a betűt, az új szellemnek lehelete sem érintette, így hát nem lázadozott, elfogadta az irgalmatlan szolgálatot, büszke volt erős karjára, a tűzzel folytatott szüntelen

harcra, büszke hűségére, amely a kolosszushoz kötötte, arra, hogy fáradhatatlanul gondozza és irányítja az emésztését. Így forrt össze barbár, szörnyű istenével, kötelességtudásába fojtott gyöngédség is vegyült, s még mindig ott remegett benne a veszély emléke, amelytől rendkívüli erőfeszítéssel mentette meg a kohót.

- Hogy mihez kezdtem? - mondta végül. - Először is háromszoros adag szenet adtam, aztán megpróbáltam véget vetni az eldugulásnak a fújtatóval, ahogy a mérnök úr csinálta néha. De a baj már nagy volt, le kellett szerelni a csövet, kotrórúddal mentünk neki az eldugulásnak. Nem volt könnyű munka, bele kellett feküdni. No de végül túlestünk rajta, és ma reggel már nyugodtabb voltam, mikor a salakhab között ércdarabokat találtam, mert ebből azt láttam, hogy a torlódás megszűnt, és a boltozódás leszakadt. Most már jól ég a tűz, megy a munka. Meggyőződhetünk róla a saját szemünkkel, a csapolás majd megmutatja, hogy rendjén megy-e minden.

Belefáradt a hosszú beszédbe, s halkabb hangon folytatta:

- Azt hiszem, felmentem volna a kohó szájához, és belevetem magam, ha ma nem jelenthetem, hogy a baj elmúlt... Én csak munkás vagyok, olvasztómester, s az úr annyira megbízott bennem, hogy a mérnök helyére állított. Hogy kerültem volna Jordan úr elé azzal, hogy a tűz kialudt, s a kohónak vége? Inkább elpusztulok vele együtt. A két utolsó éjszaka le se hunytam a szemem, úgy virrasztottam mellette, ahogy a szegény feleségem mellett, mikor meghalt. És most már megmondhatom, két nap óta az imént ettem először, azt a levest, mert a gyomrom úgy eldugult, akár a kohó belseje... Nem akarok én mentegetődzni, csak elmondtam, milyen boldog vagyok, hogy Jordan úr nem csalódott bennem.

A nagy darab ember, akit kicserzett a tűz, és erős volt, mint a vas, majdnem sírt. Jordan szeretettel megszorította mind a két kezét.

- Tudom én, Morfain, hogy maga talpig derék ember, és a legnagyobb bajban is küzdött volna az utolsó pillanatig.

Kicsi Da a sötétben hallgatta őket, egy szóval, egy mozdulattal se elegyedett a beszélgetésbe. Csak akkor mozdult meg, amikor apja rászólt, hogy menjen előkészíteni az öntést. Huszonnégy óra alatt ötször csapoltak, körülbelül ötóránként. A rakomány felmehetett napi nyolcvan tonnára, de jelenleg csak ötvenet dolgoztak fel, s ez tíz tonna olvasztott vasat adott. A viharlámpák gyenge fényénél csöndben elvégezték az előkészületeket, a nagy csarnok alatt levő finom homokba levezető árkokat és homokágyakat vájtak. Most kerül majd sor a kohósalak kiengedésére, csak az olvasztárok lassan haladó árnyait lehetett látni, a sötétség odvában tempósan végeztek valami elmosódó, meghatározhatatlan munkát; a kolosszus izzó belsejéből semmi zaj sem hatolt ki, a súlyos csendben csak az oldaláról csöpögő víz surrogása hallatszott.

- Jordan úr, akarja megnézni a salak folyását? - kérdezte Morfain.

Megindult, Jordan és Luc néhány lépéssel mögötte követték, aztán megálltak a hulladékokból felgyűlt dombon. Az öntőnyílás a kohó jobb oldalán volt, s máris megjelent a hab, a csillogó salakhullám, mintha az egész katlan forrásban levő érctajtékját leszedték volna. A sűrű massza, ez a napszínű, gyorsan sötétedő láva, lassan hömpölyögve lefolyt az acéllemezekből összeállított kis kocsikba.

- A színe jó, ugye, Jordan úr? - kérdezte Morfain, s a hangjában öröm csendült meg. - Most már biztos, hogy túl vagyunk a bajon... Tessék csak megnézni!

Visszavezette őket a kohó elé, az öntőcsarnokba, a homályba gyéren szűrődött be a viharlámpák világossága. Kicsi Da, a fiatal óriás izmos karjának egyetlen mozdulatával belenyomta a kotróvasat a csapolónyílást elzáró agyagdugaszba, s az éjjeli műszak négy munkása cölöp-

verőkkel ritmusban ütötte a vasat, hogy mélyebbre menjen. Arcuk alig látszott a sötétben, a cölöpverők tompán csattanva dolgoztak. Aztán hirtelen vakító fényű csillag hasított ki, a bent tomboló tűzvész előhírnökeként. De a keskeny, folyékony csillagsugáron kívül más még nem jött ki. Kicsi Da megmarkolt egy másik rudat, belemélyesztette, megforgatta a nyílásban, és herkulesi erejével kitágította. Most megindult a zajlás, az olvadt vas vad erővel áradt ki, a fémfolyó a finom homokba vájt levezető árkokban nyargalt, szétterjedt, beleömlött az öntőformákba, megannyi izzó tócsa, szemvakító a fénye és a forrósága. S a barázdákból, e tűzmezőről szüntelenül szálltak fel a szikrák, a finom, apró kék szikrák, a kecses aranyló röppentyűk: aranykalászok közt hullámzó búzavirágok. Ahol nedves homokhoz ért az ércfolyó, annyi aranykalász- és búzavirágszikra szállt fel egyszerre a magasba, hogy ragyogó csokorban egyesülve röppent fel.

Mintha csodálatos napfelkeltét látnánk, vakító hajnal áradt szét, káprázta fénye rávágódott a kohóra, szétáradt a csarnok alsó részén, s oly erősen világította meg a fém tartóvázat meg a gerendázatot, hogy valamennyi élük előreugrott. A tárgyak különös élességgel bukkantak ki a homályból, a közeli építmények, a szörny különböző szervei és az éjszakai műszak munkásai, mindaz, ami mostanáig árnyszerű volt, hirtelen, hatalmas lendülettel, felejthetetlenül belerajzolódott a valóságba: a munka névtelen hősei beléptek a dicsőség ragyogásába. A lángoló fény tovább terjedt, a hajnal elárasztotta az egész környéket, kiemelte a sötétből a Monts Bleuses lejtőjét, rávetődött az alvó Beauclair házaira, s végül beleveszett az óriási Roumagnesíkságba.

- Remek ez az öntés - jelentette ki Jordan; az öntvény színéből és tisztaságából állapította meg a minőséget.

Morfain szerényen diadalmaskodott.

- Hát igen, jól dolgozik a kohó, gondoltam én, hogy most már rendben lesz, Jordan úr. De azért örülök, hogy a saját szemével látja. Nem fog aggódni miatta.

Luc közben figyelte a munkálatot. A hőség még a ruhán keresztül is perzselte bőrét. Apránként valamennyi öntőforma megtelt, s a csarnok finom homokja izzó tengerré változott. Mikor a tíz tonna érc már kifolyt, a nyílásból gomolygó lángok és szikrák tódultak ki, ez volt a vihar utolsó rohama: a fújtatógép kitisztította az olvasztócsövet, s a szele most vad forgatagban süvített kifelé. Az öntvények kezdtek lehűlni, a vakító fehér izzás rózsásba csapott át, majd pirosra, barnára váltott. A szikrázás megszűnt, az azúrkék búzavirágokkal és aranykalászokkal teli mezőt learatták. A homály sebesen lopakodott előre, a sötétség ráömlött a csarnokra, a kohóra, s a körülötte levő építményekre, a viharlámpák sápadt kis fénye mintha újra kigyulladt volna. Már csak a munkások homályba vesző árnyai látszottak: Kicsi Da két társával együtt agyagdugasszal elzárta az öntőnyílást. Csend volt: a fújtatógép nem működött, amíg ezzel a munkával el nem készülnek, leállították.

- Remélem, most aztán maga is lepihen, Morfain - mondta Jordan.

- Nem, nem, ma éjjel még itt maradok.

- Ma éjjel is itt akar virrasztani! Hiszen ez a harmadik álmatlan éjszakája.

- Van itt tábori ágy az őrhelyen, ott jól lehet aludni. Én meg a fiam majd kétóránként váltjuk egymást.

- Felesleges, hiszen meggyőződhettünk, hogy minden rendben van. Menjen csak szépen haza, Morfain, és feküdjön le.

- Nem, nem, Jordan úr, hadd menjek a saját fejem után... Veszély nincs, de én azért inkább itt maradok holnap reggelig. Örömöm telik benne.

Erre nem volt mit mondani. Kezet szorítottak vele, és elindultak. Luc megrendülve vitte magában a hatalmas termetű férfi képét: mintha a munka gyötrelmét és szolgálatkészségét, az emberiségre nehezedő időtlen munka nemességét testesítené meg, a múltat, amely a nyugalmas, boldog jövőhöz vezet. A homályba vesző hősi korban kezdődött, mikor a hajdani Vulkánok, akikről Jordan beszélt, megszelídítették a tüzet, az első vasöntők az ércet földbe vájt üregbe zúdították, és fából tüzet gyújtottak benne. Azon a napon kezdődött a civilizáció, mikor az ember leigázta a vasat, akarata szerint formálta, s a világ ura lett általa. A sziklaüreg lakója, a robotjának élő, a büszkévé edződött Morfain mintha közvetlen utóda lenne az ősidők munkásainak, hallgatag, beletörődött, akárcsak távoli elődei, panaszszó nélkül adja oda izmai erejét, akárcsak ősei a társadalom hajnalán. Mennyi verejték csorgott, hány elcsigázott kar rokkant meg évezredek óta! És maradt minden változatlanul, a legyőzött tűz egyre áldozatokat, rabszolgákat követel, akiket felemészt a láng, miközben megfékezik, a kiváltságosak pedig kényelmes otthonaikban henyélnek. Morfain akár a mondák hőse! Mintha sejtelme se lenne az irtózatos igazságtalanságokról, mit se tud a lázadásokról, a közeledő viharról, rezzenetlenül kitart a gyilkos helyen, ahol ősei elpusztultak, ahol el fog pusztulni maga is, robotban, a munka névtelen áldozataként. És Luc most egy másik férfit idézett fel, Bonnaire-t, ő is a munka hőse, harcol az elnyomók, a kizsákmányolók ellen, hogy eljöjjön az igazság uralma, társaiért küzd, kenyerét is feláldozza értük. A sok-sok szenvedő test eleget nyögött már a teher alatt, itt az ideje, hogy a rabszolga felszabaduljon; hősi erőfeszítése csodálatra méltó, de szabad polgárrá kell válnia a testvéri társadalomban, ahol a béke a javak igazságos elosztásából fog megszületni.

Lefelé ereszkedtek a sziklákba vágott lépcsőkön, majd Jordan megállt az egyik éjjeliőr kalibájánál, hogy utasításokat adjon. Luc megpillantott két embert, s a látvány betetőzte megrendülését. A bokrok között, a leomlott sziklatömbök között világosan látta a párt, két árnyat: átkarolták egymást és szájuk csókban tapadt össze. Felismerte a lányt, a magas, szőke, fenségesen szép Kékszeműt, akinek nagy kék szeme egész arcát megvilágítja. A legény pedig - ebben egészen bizonyos - a polgármester fia, Achille Gourier, az a jóképű, büszke fiú, akin megakadt a szeme a kastélyban: látszott rajta, hogy lenézi a szétesőő burzsoáziát, hogy lázadóan szembefordul a saját osztályával. A szünidőben a Monts Bleuses meredek ösvényein kóborolt; vadászott, csatangolt a fenyvesekben, halászott a hegyi patakokban. Nyilván beleszeretett a szép vadlányba, aki körül annyi udvarló legyeskedett hiába, meghódította a lány szívét, ő volt a mesebeli királyfi, aki onnan túlról a holnap ígéretét hozza a magányos hegylakó életébe. Holnap! Holnap! Hát nem a holnap ragyogott a lány nagy égszínkék szemében, mikor ott állt a sziklaodú küszöbén, s tekintete a messziségbe révedt? Apja és fivére odafent virraszt a kohó mellett, ő leszökött hazulról a meredek ösvényeken, a holnapot ez a szerelmes fiú jelenti neki, a polgárcsalád fia, aki gyöngéden szól hozzá, mintha úri kisasszonyhoz beszélne, és fogadkozik, hogy örökké hű lesz hozzá. Luc először elszorult, arra gondolt, hogy fájna az apának, ha megtudná. Aztán elérzékenyülve feloldódott: a szabad, az édes szerelem simogató leheletét érezte, hiszen a társadalmi osztályából kilépő két fiatal, mikor egymásra talált és csókban forrt össze, talán a boldogabb holnapot, a jövő igazságos társadalmát készíti elő.

Lent a parkban, mikor Luc jó éjszakát kívánt Jordannak, még váltottak néhány szót.

- Remélem, nem fázott meg. A húga sose bocsátana meg nekem.

- Dehogyis... Nagyon jól érzem magam... Elégedetten fekszem le, mert kész az elhatározásom, megszabadulok egy vállalkozástól, amely nem érdekel, és örökös bajok forrása.

Luc egy pillanatig hallgatott, újra elfogta az az érzés, hogy Jordan döntésében valami visszatetsző van. Búcsúzáskor, mikor kezet szorított barátjával, azt mondta:

- Várjon még, adja nekem a holnapi napot, hadd gondolkozzam, holnap este még egyszer megbeszéljük ezt az ügyet, akkor aztán dönthet.

Nem feküdt le rögtön. A pavilonnak, amelyet Jordan anyai nagyapjának, Michon doktornak építettek, abban a nagy szobájában helyezték el, ahol az orvos élete utolsó esztendeit töltötte könyvei közt. Három napja lakott itt, megszerette ezt a csendes, derűs szobát, amelyben minden a munkára emlékeztetett. De ezen az estén, a kétség lázában, fullasztónak érezte levegőjét, kinyitotta az egyik ablakot, és kikönyökölt, hogy egy kissé lecsillapodjék... Ablaka a Beauclairbe vivő útra nyílt, szemközt vele a sziklás parlag, s a mezőn túl az alvó város háztetőinek egymásba folyó tömege.

Néhány percig mélyen beszívta a Roumagne-síkság felől áramló friss levegőt. Az éjszaka párás, langyos volt, a csillagokkal teliszórt égből a könnyű ködfátyol mögül kékes fény hullt alá. Révedezve hallgatta a távoli zajt, amely ott remegett a sötétben, aztán felismerte a Szakadék gőzkalapácsainak tompa, ritmikus döngését, a Küklopsz kovácsműhelyének zaját, ahol éjjel-nappal csattog az acél. Fölemelte tekintetét, a Crêcherie kohóját kereste, arrafelé csend volt és sötétség, a kohót elnyelte az a keskeny tintafolt, amit a Monts Bleuses csúcsa festett az égre. Majd ismét lejjebb, egymásba nyúló háztetőkre esett a tekintete, mintha a várost mély álmában a kalapácsok ütemes dübörgése ringatná, a kalapácsok zaja, ami a távolból úgy szűrődött Luc füléhez, mint egy robotoló óriás, az örökös munkájához odaláncolt gyötrődő gigász lihegése. Kínos érzése csak növekedett, felindulása nem csillapodott, feltódultak benne az utolsó három nap eseményei és szereplői, tragikus összevisszaságban kavarogtak, s ő hiába próbálta megállapítani, merre tartanak, azzal a kérdéssel gyötörték, amely egyre nyomasztóbban nehezedett rá, s nem hagyják elaludni, amíg meg nem találja a nyitját.

Ablaka alatt, az út másik oldaláról, a bozót és a sziklák közül neszt hallott, olyan könnyű, suhanó neszt, hogy csak találgatta, honnan eredhet. Madár csapkod a szárnyával, vagy rovar teste zizzen a lomb között? Kibámult az éjszakába, de véges-végig csak a homály takaróját látta. Bizonyára tévedett. De a nesz újra felhangzott, most már közelebbről. Luc érdeklődve kihajolt az ablakon, az éjszakát fürkészte, s maga is álmélkodott izgatottságán. Aztán megpillantott egy elmosódott alakot: olyan vékony, olyan könnyed volt, hogy lebegni látszott a füvön. Nem tudta mire vélni, arra gondolt, talán a képzelete játszik vele, mikor fürgén, akár a kecskegida, egy nő ugrott fel az útra, kis virágcsokrot dobott feléje, olyan ügyesen, hogy Luc arcát érte, mint a simogatás. Kis csokor hegyi szegfű, a sziklák közt szedhette, s oly erős volt az illata, hogy szétáradt az egész szobában.

Josine! Csak Josine lehetett, felismerte erről a köszönetről, a gyöngéd, megindító hálájáról, amibe az egész szívét beleadta. Milyen finoman mondott köszönetet, éjjel, a sötétben lopakodott ide, az ablak alá. Luc azt se tudta, hogyan került ide a lány, talán megleste, hogy ő mikor megy haza, de hogyan szabadult el otthonról, hogyan jött el, Ragu talán éjszakás? Szót sem szólt, csak a fanyar-édes illatú vadvirágokat akarta odaadni, s a virágokban önmagát is, milyen kedvesen dobta be az ablakon, s már elszaladt, alakja belemosódott a bozótos mező sötétségébe. Luc most egy másik, egészen kicsi árnyat pillantott meg: bizonyára Nanet nyargal ott a homályban. Aztán eltűntek mind a ketten, s újra csak a Szakadék ütemesen csattogó gőzkalapácsainak a zaja szűrődött hozzá a távolból. Gyötrődése nem ért véget, de szívében lebírhatatlan erővel áradt szét a melegség. Gyönyörűséggel szívta magába a kis csokor illatát. Jóság! Te vagy a testvéri kötelék, a gyöngédség! Egyedül belőled fakad a boldogság, te mented meg, te teremted újjá a világot!

Luc lefeküdt, eloltotta a lámpát, azt remélte, hogy a testi-lelki fáradtság mély álomba nyomja, s felindulása elcsitul. De a nagy csendben, a sötét, tágas szobában sehogy se bírt elaludni, tágra nyílt, égő szemmel bámult az éjszakába, makacsul kísértő, mardosó gondolatai elűzték álmát.

Josine-t látta maga előtt újra meg újra, eléje suhant a levegő szárnyán, gyermekarcán az a szomorú báj. Látta sírva, rémülten, éhesen a Szakadék bejáratánál, a kocsmában, ahonnan Ragu olyan durván lódította ki, hogy csonka ujjú kezéből megeredt a vér, látta a Mionne partján a padon, magányosan a komor éjszakában, a lealacsonyodás várt rá, az utca szennye, ha nyomorult, kóbor állatként jól akar lakni. A három nap véletlen vizsgálódásai után - szinte önkéntelenül történt, mintha a sors irányította volna - mindaz, amit az igazságtalanul kirótt, megvetett, szégyenné vált, az emberiség nagyobbik részének csak ádáz nyomort juttató munkából megismert, a szerencsétlen lány szörnyű sorsában testesült meg... Luc szíve elszorult.

Tömegesen bukkantak fel a látomások, tolongva, gyötrelmesen kavarogtak előtte. Látta Beauclair komor utcáit, fenyegetés süvített rajtuk végig, s a fenyegetés a nyomorult, kisemmizett nyájból, a homályos bosszújukon rágódó éhenkórászokból áradt... Bonnaire-éknél a tudatos, szervezett, szükségszerű forradalmisággal találkozott, de a sztrájk szűkre szabta a porciót, a család koplalt, s a hideg, csupasz lakásban nélkülöztek. A guerdache-i kastélyban a rothasztó fényűzés szemérmetlensége, mérgező örömök siettetik a kiváltságos osztály végzetének beteljesülését, a henye, jóllakott, a gazdagsággal pukkadásig eltelt maroknyi nagypolgárság pusztulását, amely vagyonát a munkások mérhetetlen tömegének robotjából és könnyeiből szerezte. A Crêcherie-ben is, ahol oly barbár méltósággal áll a kohó, ahol egyetlen munkás sem panaszkodik, mintha átok sújtaná a nehéz, hosszú erőfeszítést, mintha örökös gyötrelembe merevedett volna; ott se reménykedik senki a robotolók teljes felszabadulásában, abban, hogy majd lerázzák magukról a rabszolgaságot, és belépnek az igazság és a béke társadalmába. Ő látta, hogy recseg-ropog Beauclair mindenütt, mert a testvérgyilkos harc nemcsak a társadalmi osztályokat fordítja egymás ellen, a pusztító erő a családokat is megfertőzte, a téboly és a gyűlölködés szele söpör végig, megvadítja a szíveket. Az otthonokat iszonyú drámák szennyezik be, a csatorna mocskába rántják le az apákat, az anyákat, a gyerekeket. Hazudnak, lopnak, gyilkolnak. A nyomor, az éhség szükségszerűen a bűnhöz vezet, a nő eladja magát, a férfi italba temetkezik. Sok-sok ijesztő jel mutatja, hogy az elkerülhetetlen katasztrófa már közeledik, s az ócska gerendázat sár- és vértengerben fog összeroppanni.

Iszonyat fogta el a szégyenletes bűnhődés vízióitól, fájdalmasan felzokogott benne az emberi részvét, s ekkor, a sötétség mélyéből újra felbukkant előtte Josine lenge árnya, kedvesen nevetett, s aztán megindító mozdulattal nyújtotta feléje a karját. Most már csak őt látta, a korhadt, féregrágta épület őrá fog szakadni. Mintha ő lenne az egyetlen áldozat, a sebes kezű, csenevész, éhező munkáslány, aki a prostitúció szennyébe fog süllyedni. Ez a szánalmas kis teremtés, akinek bája kitörülhetetlenül beléje szívódott, testesíti meg a proletár nyomorúságát. Szenvedett attól, amit a lánynak kellett elszenvednie, őt akarta megmenteni, mikor eszeveszetten arról ábrándozott, hogy megmenti Beauclairt. Ha valami földöntúli erő mindenhatóvá tenné, az önző, korhadt várost összetartásra épült boldog Közösséggé alakítaná át, hogy Josine boldogan éljen benne. Most már tudta, hogy régóta hordozza magában ezt az ábrándot, attól kezdve, hogy Párizs szegénynegyedében lakott a munka névtelen hősei és szenvedő áldozatai közt. Nyugtalanul várta a jövőt, de nem merte világosan elképzelni, egész lényét feszítette az a homályos hivatástudat. Zavartan tétovázott, s aztán hirtelen ütött az óra komoran, sorsdöntően. Josine éhen fog pusztulni, Josine zokog - nem tűrheti tovább. Cselekedni kell már végre, odaállni a nyomorgók és szenvedők mellé, hogy vége szakadjon az igazságtalanságnak.

Olyan kimerült volt, hogy végül elnyomta az álom. Aztán hirtelen úgy rémlett, hangok szólítják, és felriadt. Talán messziről jajveszékelnek? Halálos veszélyben szerencsétlenek kiáltanak segítségért? Felült, figyelt, de csak az éjszaka halk neszeit hallotta. Gyötrelmes aggodalom szorongatta, szaggatta a szívét, hiszen tudta, hogy ebben a percben is millió és millió nyomorult embert pusztítanak el az iszonyú súllyal rájuk nehezedő társadalmi

igazságtalanságok. Mikor remegve elnyúlt az ágyban, és már-már alvásba zsibbadt, a hangok ismét megszólaltak, s ő újra fölemelte a fejét, és fülelt. Félálomban minden érzés erősebbé válik, különösen élessé. És most már valahányszor átsiklott volna az alvásba, mindig hallotta az egyre hangosabb hívást, valami sürgős feladatra szólították kétségbeesetten, ő érezte, hogy a feladat élet-halál kérdése, csak azt nem tudta, hogy mi is tulajdonképpen. Hová fusson, hogy minél előbb ott teremjen a küzdelem helyén? Mit tegyen, hogyan kezdje meg a harcot, és hogyan készítse elő a győzelmet? Tanácstalan volt, és irgalmatlanul szenvedett a gyötrelmes, tétova rémképek közt. Mintha a mély sötétben sehogy se akarna közelebb jönni a hajnal, mintha szüntelenül könyörögve hívnák egy feladathoz, amely mindig elhomályosodott, valahányszor szembe akart nézni vele. A többi hívó szóból egy hang vált ki, Josine kedves hangja, panaszkodott és rimánkodott. Most már csak ő maradt ott egyedül, ismét a kezén érezte a simogató csókja melegét, belélegezte a kis szegfűcsokor illatát, amelyet bedobott ide az ablakon: a vadvirág illata elárasztotta az egész szobát.

Ettől a pillanattól kezdve Luc nem küzdött tovább, legyűrte a zaklatott álmatlanságot, hogy valamennyire megnyugodjon. Gyertyát gyújtott, felkelt, kis ideig fel s alá járt a szobában. Semmire se akart gondolni, azt remélte, így megszabadul a rögeszmeként ránehezedő kérdéstől. A körülvevő tárgyakra irányította figyelmét, sorra nézegette a falakon függő régi metszeteket, a régi bútorokat, amelyek Michon doktor egyszerűségéről és munkás életének szokásairól tanúskodtak: jóság, értelem, bölcsesség emlékét őrizte ez a tiszteletet ébresztő szoba. Majd a könyvtár kötötte le teljesen az érdeklődését. A meglehetősen nagy üveges szekrénybe Fourier és Saint-Simon hajdani követője beállította mindazokat a humanista szellemű társadalmi műveket, amelyekért fiatalkorában lelkesedett. Valamennyi szociológus, valamennyi előfutár, az új evangélium mindegyik apostola ott szerepelt a műveivel: Fourier, Saint-Simon, Auguste Comte, Proudhon, Cabet, Pierre Leroux és még mások, a jóformán ismeretlen tanítványok is: a gyűjtemény teljes volt. Luc gyertyával a kezében nézegette: a kötések gerincéről olvasgatta a neveket és a címeket, megszámlálta a munkákat, s elcsodálkozott a tömegükön: mennyi igaz szó nyugszik itten, mennyi jó mag szóródott szét, várva, hogy elérkezzék az aratás ideje.

Sokat olvasott ő már erről a kérdésről, a legtöbb mű lényeges részét ismerte. Tisztában volt valamennyi szerző filozófiai, gazdasági és szociológiai eszméivel. De most mintha friss lendület kapná el, hogy így együtt, felsorakozva szemléli őket. Soha ilyen világosan nem látta az erejüket, értéküket, most értette meg igazán, hogy mennyire előreviszik az emberiség fejlődését. Úgy álltak egymás mellett, mint egy kis sereg, mint az eljövendő század előcsapata, amelyet lassanként követni fog a népek végeláthatatlan hada. Különösen az ragadta meg, milyen mély testvéri egyetértés fűzi össze a különböző szerzők békésen egymás mellett sorakozó munkáit, s milyen hatalmas erő van az egyesülésükben. Tudta ő, hogy régebben ellentétes eszmék vertek éket közéjük, elkeseredetten harcoltak egymás ellen, de most úgy érezte, testvérekké egyesültek mindannyian a közös evangéliumban, a kizárólagos, a döntő igazságokban, amelyeket hirdetnek. Műveikből megszületik a hajnal, az emberszeretet hite, amit valamennyien vallottak, mert mindannyian szerették a kisemmizetteket, gyűlölték a társadalmi igazságtalanságokat, és bíztak a világot megváltó munkában.

Luc kinyitotta a könyvszekrény ajtaját, ki akart venni egy kötetet. Minthogy úgy sem bír aludni, elolvas néhány oldalt, amíg az álom el nem nyomja. Pillanatnyi habozás után egy egészen kicsi kötet mellett döntött; Fourier egyik tanítványa összegezte benne mestere egész rendszerét. *Érdekközösség*, már a puszta cím is megrendítette; erre van szüksége, néhány oldalra, hogy erőt és reménységet merítsen. Visszafeküdt az ágyba, olvasni kezdett, olyan szenvedélyes érdeklődéssel, mintha szívbe markoló dráma menetét követné, amelyben az emberiség sorsa dől el. Fourier rendszere így összefogva, a legfontosabb elveire összesűrítve, elemi erővel hatott. Ismerte ezeket az eszméket, Fourier könyvében is olvasta őket, de soha

nem kavarták fel ennyire, nem hatoltak ilyen mélyre, a velejéig. Milyen lelkiállapot lett úrrá rajta? Életének talán sorsdöntő órája érkezett el, hogy szívét és agyát így megrohamozta, egy csapásra bevette a bizonyosság. A kis könyv megelevenedett, minden új és közvetlen jelentőséget kapott, mintha a tények testet öltve felbukkannának, megvalósulnának körülötte.

Az egész rendszer kitárult előtte. Fourier lángeszű meglátása az volt, hogy az emberek szenvedélyeit felhasználja, akár a természeti erőket. A katolicizmus régi végzetes tévedése, hogy le akarja igázni a szenvedélyeket, arra törekszik, hogy elpusztítsa az embert az emberben, hogy rabszolgaként térdre kényszerítse zsarnokságából és a semmiből összegyúrt istene előtt. A jövendő szabad társadalmában a szenvedélyekből annyi jó fog fakadni, amennyi bajt okoztak annak idején a halott századok leigázott, megfélemlített társadalmában. Szenvedély a halhatatlan vágy is, az egyetlen energia, amely világokat alakít át, szenvedélyekből áll össze az a belső energiaforrás, amely minden embernek megadja a cselekvés hatalmát. Ha megfosztjuk valamelyik szenvedélyétől, az ember csonka lesz, mintha egyik érzékszerve hiányozna. Az érzékeket lefojtották, úgy tiporták le őket, mintha kártékony állatok volnának, de ha végre felszabadulnak, az egyetértés felé iparkodó egyetemes vonzás szükségleteit fogják kielégíteni, arra törekedve, hogy az akadályokat legyőzve beleolvadjanak a végső harmóniába, a közboldogság e végleges megnyilvánulásába. Nincsenek önzők, nincsenek henyélők, megannyi egyetértésre és boldogságra szomjúhozó ember fog testvérként menetelni azon a napon, amikor azt látják, hogy az út elég széles, és mindenki elfér, szabadon, boldogan haladhat rajta, s a kétkezi munkások, akikre oly sokáig nehezedett rá a szolgaság, akik belefásultak a méltánytalan, elcsigázó, mértéktelen robotba, örömmel fognak dolgozni; mihelyt a közös nagy munkából maguk választják ki az őket megillető részt.

A következő nagyszerű gondolat az, hogy a munka visszanyeri méltóságát, és közüggyé válik, büszkeség, egészség, jókedv lesz, az egész élet törvényévé emelkedik. Csak a munkát kell újjászervezni, és újjászerveződik az egész társadalom, amelynek éltető eleme: a polgártársi kötelességgé emelkedett munka. De ezt a munkát nem erőszakkal kényszerítik rá a legyőzöttekre, a lealjasított bérrabszolgákra, akikkel úgy bánnak, akiket úgy törnek be, mint a kiéhezett igásállatokat: mindenki szabad akaratából fogadja el, ízlés és hajlam szerint osztják ki, naponta csak néhány órát dolgoznak, amennyi feltétlenül szükséges, és munka közben az önkéntes munkaerőket állandóan változtatják. Egy-egy város, közösség akár egy óriási kaptár, de nincs benne here, valamennyi polgártárs hozzájárul erőfeszítésével a közösség fenntartásához. Az egységre, a végső harmóniára való törekvés lebontja a lakosok közti válaszfalakat, önként verődnek össze különböző csoportokba. A rendszer működésének alapja tehát a legteljesebb munkamegosztás, a dolgozó maga vállalja azt a munkakört, amihez leginkább kedve van, nincs odaláncolva egy mesterséghez, tetszése szerint mehet egyik munkacsoportból a másikba. A világ forradalmasítása nem máról holnapra történik, apránként kell elkezdeni, először egy kommunán, néhány ezer emberen próbálják ki a rendszert, ez lesz az élő példa: az álom testet ölt, megalakul a közösségért küzdő nagy sereg első bázisa, a falanx, felépül a közös ház, a falanszter. De hogyan lehet túljutni a harc jelenlegi kezdeti szakaszán? Mi sem egyszerűbb: fel kell szólítani minden jó szándékú embert, mindazokat, akik szenvednek a szörnyű igazságtalanságoktól. Egyesíteni kell őket, létrehozva a tőke, a kétkezi munka és a szellemi képesség hatalmas szövetkezetét. Azokhoz, akiknél manapság a vagyon van, azokhoz, akik a testi munkát végzik, s azokhoz, akik szellemi képességekkel rendelkeznek, így kell szólni: értsétek meg egymást, egyesüljetek, és legyen közös minden érdeketek. Százszoros energiával, bőséggel fognak termelni, a javakat a lehető legméltányosabban osztják el egymás között, jólétük egyre gyarapodik, s majd elérkezik a nap, amikor a tőke, a munka és a szellemi képesség már nem választódik külön, közös vagyona a testvéri szabad társadalomnak, ahol a harmónia megvalósult, és a társadalom minden java mindenkié.

És a kis könyv valamennyi lapjáról feléje ragyogott az a lelket oldó szó, a könyv címe: Együttműködés. A mondatok fároszokként világítottak. Az emberi értelem csalhatatlan, a tudomány szilárd, az igazság, amit a tudomány bebizonyított, visszavonhatatlan, meg nem változtatható. A munka ünneppé fog válni. Eljön az idő, amikor az egyén boldogsága csak a többi ember boldogsága által valósulhat meg. Az irigység, a gyűlölet eltűnik, mihelyt lesz hely a földön mindenki boldogsága számára. A társadalmi gépezetben a közvetítő szerkezeteket meg kell semmisíteni, nincs rájuk szükség, feleslegesen emésztik az erőt, a kereskedelemre nincs szükség, a fogyasztó forduljon egyenest a termelőhöz. Egyetlen suhintással eltűnik valamennyi élősdi, az a nagy burjánzó tenyészet, amely a társadalom romlottságából, az elgyötört emberiség állandó hadiállapotából gyarapszik. Nincs hadsereg, nincsenek törvényszékek, börtönök. S ami a legfontosabb, mikor az emberiség nagy hajnala felvirrad, az igazság napként fog ragyogni, és megsemmisíti a nyomort: minden lény születésével együtt kapja az élethez, a megélhetéshez való jogot, s mindenkinek biztosítják az őt megillető részt a boldogságból.

Luc abbahagyta az olvasást, töprengésbe mélyedt. Gondolatban végigfutott a nagy, a hősi tizenkilencedik századon: szakadatlan harc, bátor, fájdalmas erőfeszítés az igazságért és az emberi jogokért. Az egész században végigvonult a legyőzhetetlen demokratikus mozgalom, a nép felfelé tört. A nagy polgári forradalom csak a polgárságot juttatta uralomra. Egy egész századnak kell leperegnie, míg a forradalom majd befejeződik, s a nép is megkapja jussát. A vetés ott csírázott a monarchikus rendszer talajában, amelyet szüntelenül feldúltak a bajok. Negyvennyolc napjaitól kezdve élesen felvetődött a bérmunkásság helyzete, a proletárok követelései egyre határozottabbá váltak, és megrendítették a tulajdonon alapuló új polgári társadalmat, hiszen az önző, zsarnoki tulajdon már ezt a társadalmi rendszert is megrontotta. És most, az új század küszöbén, mihelyst a tömegek növekvő nyomására összeroppan a társadalom elavult gerendázata, a jövő társadalma az újjászervezett munkán fog alapulni, s léte összefügg a vagyon igazságos elosztásával. Ez a következő, az új, a szükségszerű fejlődési fokozat. Az a birodalmakat megdöntő hatalmas válság, mikor a rabszolgaságot hajdanában felváltotta a bérmunka, semmiség a jelenlegihez képest: a fejlődő, átalakulóban levő bérmunkásság válsága száz éve sanyargatja, pusztítja a népeket. És ebből az átalakulásból kell megszületnie a holnap boldog, testvéri közösségének.

Luc csendes mozdulattal letette a kis könyvet, és elfújta a gyertyát. Elolvasta, megnyugodott, s érezte, hogy el fogja nyomni a békés, enyhet adó álom. Még nem talált határozott feleletet azokra a sürgető kérdésekre, a sötétből feléje áradó rettegő hívásokra, amelyek annyira felzaklatták. De a hívó hangok elhallgattak, mintha a kisemmizettek, akik szólongatták, megértették volna, hogy ő meghallotta, magába véste jajszavukat, és most türelmesen várnának. A vetés a földbe szóródott, a termés beérik. A kis könyv egy apostolt és egy hőst indított el útján, hivatását be fogja tölteni abban a történelmi pillanatban, amelyet a fejlődés követel.

A lázasan szorongató kérdések már nem gyötörték annyira, bár még függőbe maradt a probléma megoldása, azé a kérdésé, mely oly szenvedélyesen foglalkoztatta Lucöt. Érezte, az eszme beléhatolt, bizonyossággal tudta, hogy kicsírázott benne. Talán már holnap, a nyugodalmas alvás után beérik a termés. Teste, lelke áhítozott a nyugalomra, mély, békés alvásba merült, álma fölé a lángész, a meggyőződés és az akarat hajolt.

Másnap reggel hét órakor ébredt: mikor a felhőtlen égen megpillantotta a napot, tüstént arra gondolt, hogy Jordanéknak nem szól semmit, egyedül nekivág az útnak, s a sziklákba vágott lépcsőkön felkapaszkodik a kohóhoz. Látni akarta Morfaint, beszélni akart vele, hogy felvilágosításokat kérjen tőle. Sugallatszerű érzést követve, főként az elhagyott bányáról akart világos képet kapni, s úgy gondolta, hogy a hegylakó Morfain bizonyára minden követ ismeri.

Nem tévedett: Morfain, aki a kohó mellett töltött éjszaka után egészen friss volt, valósággal tűzbe jött, mikor a bánya szóba került. Neki kezdettől fogva megvolt erről a maga véleménye, de senki nem hallgatott rá, pedig éppen eleget elmondta. Szerinte az öreg mérnök, Laroche úr, nagyon hamar feladta a reményt, nem kellett volna mindjárt lezárni a bányát, mihelyt a termelés nem hozott hasznot. Szó se róla, a telér teljesen elromlott, erősen kénes és foszforos, olyannyira, hogy már egyáltalán nem nyertek belőle értékes anyagot. De Morfainnek az a meggyőződése, hogy csak rossz telephez értek, s ha tovább folytatnák a vágatot, vagy ami célravezetőbb, új tárnákat nyitnának a szorosnak abban a részében, amelyet megmutatott, kitűnő vasércre bukkannának, amely nem maradna el a régi mögött. Meggyőződését tényekkel, a megfigyeléseivel támasztotta alá, mert a környék valamennyi sziklját ismerte, hiszen negyven év óta járta, cserkészte végig a hegyoldalt. Persze tudománya nincs, ő csak egy szegény munkás, nem szállhatott szembe a mérnök urakkal. De azért mégis furcsállja, hogy nem bíztak meg a szimatjában, rá se hederítettek, és még csak fúrással se próbálták megállapítani, hogy mi van ott bent.

Szilárd meggyőződése nagy hatással volt Lucre, annál is inkább, mert kénytelen volt elmarasztalni az öreg Laroche-t tehetetlensége miatt: a bányát nem kellett volna kiaknázatlanul hagyni, hiszen az új kémiai felfedezések segítségével a gyenge minőségű vasérc is felhasználható. Ez az eset világosan bebizonyította, hogy a kohó üzemeltetése a régi, maradi úton történik. A bányát mától kezdve újra fel kell tárni, még akkor is, ha a vasércet vegyi eljárással dolgoznák fel. De hátha Morfain meggyőződése valóra válik, és új, tiszta telérekre bukkannak! Így hát tüstént ráállt, mikor Morfain azt indítványozta, sétáljanak el az elhagyott tárnákhoz, mert ott, a helyszínen jobban elmagyarázná a gondolatát. A derült, friss szeptemberi reggelen gyönyörű volt ez a séta a sziklák között, a vadregényes, ember nem lakta vidéken, amelyet elárasztott a levendula illata. Három óra hosszat kapaszkodtak a szorosban, megnézték a barlangokat, fenyőkkel borított kaptatókon másztak fel, ahol a kőzet úgy bukkant elő, mint valami elsüllyedt nagy test csontváza. Morfain meggyőződése lassanként megkapta Lucöt, legalábbis reményt keltett benne, lám az emberi tunyaság mennyi kincset hagyott kiaknázatlanul, de a természet, a kimeríthetetlen bőségű anya újra és újra felajánlja.

Dél már elmúlt, Luc elfogadta az ebédmeghívást: a hegylakók tojással és tejtermékkel vendégelték meg. Két óra felé járt, mikor felpezsdülve hazatért, a szabad hegyi levegő testileg is felüdítette. Jordanék kitörő örömmel fogadták, már kezdtek aggódni miatta, el se tudták képzelni, hová lett. Luc mentegetőzött, hogy elmenetele előtt nem szólt nekik, azt mondta, hogy a fennsíkon eltévedt, és parasztoknál ebédelt. Azért folyamodott ehhez a kis füllentéshez, mert Jordanék nem ültek egyedül az asztalnál. Minden hónap második keddjén három vendég ebédelt náluk: Marle plébános, Novarre doktor és a tanító, Hermeline. Húgocska szerette, ha így összegyűltek, nevetve mondogatta, hogy ez az ő koronatanácsa, mert mind a hárman segítségére voltak a jótékonykodásban. Az elzárkózott ház, ahol Jordan elvonultan élt tudományos kísérletei közt, a három férfi előtt megnyílt: bejáratosak voltak a testvérpárhoz. Pedig nem lehet azt állítani, hogy a megtiszteltetés egyetértésük miatt érte őket: folyton-folyvást vitáztak, de ezek a szóváltások mulattatták Húgocskát, s annál is inkább ragaszkodott a vendégekhez, mert úgy gondolta, Jordan is jól elszórakozik, hiszen mosolyogva szokta hallgatni az eszmecseréket.

- Szóval, megebédelt már - mondta a lány Lucnek. - No de azért megiszik velünk egy csésze feketét, ugye?

- Ide azzal a feketével - jelentette ki jókedvűen. - Maga túl jó hozzám, megérdemelném, hogy alaposan megmossák a fejem.

Átmentek a szalonba. A nyitott ablakok alatt széles pázsit, a terebélyes fák üde illata beáradt a szobába. Kis asztalkán porcelán vázában gyönyörű rózsacsokor; Novarre doktor szenvedélyes kertész, és valahányszor itt ebédelt, egy csokorral kedveskedett Húgocskának.

Amíg kitöltötték a kávét, a társalgás folytatódott a pap és a tanító közt, akik az előétel óta oktatási és nevelési kérdéseken vitáztak.

- Azért nem érnek el eredményeket a tanítványaikkal, mert Istent kiüldözték az iskolákból - jelentette ki a plébános. - Az Úr adta az értelmet, és minden tudásunk tőle ered.

A nagyon magas, vállas pap széles, telt, szabályos arcából kemény orr ugrott elő, azzal az ellentmondást nem tűrő makacssággal beszélt, amely merev rendszeréből következett: az egyetlen üdv és menedék a katolikus vallás, ha előírásait szigorúan betartják, és ragaszkodnak dogmáihoz. Szemközt vele az alacsony növésű tanító, akinek szögletes arca felül csontos homlokban, alul hegyes állban végződött, ugyanilyen mereven, ellentmondást nem tűrően hajtogatta a haladásba vetett hitét: a haladást szerinte rendeletekkel, katonás szigorúsággal kell megvalósítani.

- Ne beszéljen nekem, plébános úr, a jóistenéről, csupa téveszmét és szerencsétlenséget zúdított az emberiségre!... Hogy miért nem érek el eredményt a növendékeimmel? Először is azért, mert nagyon hamar kiveszik őket az iskolából, dolgozni mennek a gyárba. Aztán és főként ott keresse az okát, hogy a fegyelem egyre lazul, s a tanítónak nincs semmi hathatós eszköz a kezében. Ha nem volna tilos az ütlegelés, ha időnként jól elnáspángolhatnám őket a pálcámmal, fogadok, mindjárt fürgébben mozogna az eszük.

Húgocska méltatlankodva tiltakozott, s a tanító kifejtette nézeteit. Szerinte az általános romlottságból egyetlen kivezető út van: rászoktatni a gyerekeket a szabadság elveire, beléjük nevelni, ha kell, beléjük verni egyszer s mindenkorra a köztársasági szellemet. Pedagógiai eszménye az volt, hogy tanítványait az állam szolgáivá, rabszolgáivá formálja; egyéniségüket áldozzák fel az államért; egyforma leckét tanuljon mindenki azonos módszerrel, azonos célért, a közösség javáért. Ilyen volt az ő zord, szomorú világszemlélete, a demokrácia kényszermunkára szorító büntetőeszközzé vált a kezében, és azt képzelte, hogy a boldogságot a tanítói pálcától rettegő engedelmesség hozza meg.

- A katolicizmus világosságán túl vaksötétség van - ismételte makacsul a plébános.

- Az egyház össze fog omlani! - heveskedett a tanító. - Azért kell más társadalmi rendszert felépíteni.

A pap jól tudta, hogy a katolicizmus élethalálharcát vívja a tudomány szellemével, amelynek ereje napról napra nő. De nem akarta elismerni, még önmagának sem vallotta volna be, hogy egyre kevesebben járnak el templomába.

- A katolicizmus váza, ez az örök, isteni építmény oly szilárd, hogy maguk lemásolják, mikor holmi ateista állam felépítését tervezgetik, amelyben az embereket utasító és kormányzó gépezet helyettesítené Istent.

- Gépezet? Miért ne! - kiáltotta a tanító, akit dühbe hozott a plébános szavaiban rejtőzködő részigazság. - Az egyház is gép, egy prés, amely az emberiség vérét sajtolja ki.

Mikor kettőjük vitája ennyire nekihevesedett, Novarre doktor mosolyogva közbe szokott lépni békítőként.

- Ugyan, ugyan, ne tüzeljenek. Csak egy lépés választja el magukat a teljes egyetértéstől, hiszen mindegyikük azt állítja, hogy a másik fél az ő világnézeti rendszerét másolta le.

Az apró termetű orvos vékony orra és élénk szeme fifikus elmére vallott: megértő ember volt, szelíd, kissé ironikus, teljesen a tudománynak élt és semmi hajlandóságot nem mutatott a

politikai és társadalmi kérdések iránt. Akárcsak Jordan, akihez barátság fűzte, azt mondogatta, csak akkor fogad el egy igazságot, ha tudományosan bebizonyították. Egyébként nagyon szerény, sőt félénk természet, becsvágy nem fűtötte: a betegeit gyógyította, és egyetlen szenvedélyének, a rózsatermelésnek hódolt kis kertjében, s elvonultan, zavartalan békességben élt.

Luc mindeddig nem vett részt a vitában. De most, az éjszakai olvasmány hatása alatt beszélni kezdett.

- A mi iskoláink nevelése arra a téves gondolatra épült, hogy az ember rossz, hogy a gyerek születése óta magával hozza a lázadás és lustaság hajlamát, tehát ha valamire való embert akarnak faragni belőle, a büntetésnek és jutalmazásnak egész rendszerére van szükség. Így vált az oktatás valóságos kínzássá, a tanulás éppen olyan keserves az agynak, mint a fizikai munka a testnek. Tanáraink fegyőrök az iskolabörtönökben, feladatuk megadott utasítások szerint gyúrni tanítványaik intelligenciáját, egyazon öntőformába préselik valamennyit, mit se törődnek a különböző hajlamokkal. A kezdeményezést elpusztítják a készen kapott gondolatok halmazával, a hivatalos igazságokkal letiporják a bírálat, a vizsgálódás szellemét, a kibontakozó képességekét. És az a legnagyobb baj, hogy a jellem ugyanúgy megsínyli ezt a módszert, mint az értelem, s az ilyen nevelés úgyszólván csupa tehetetlen és képmutató egyént formál.

A tanító úgy érezte, hogy a vád az ő személye ellen is irányul. Metsző hangon szakította félbe.

- De hát milyen eljárást ajánl, uram? Ha ott ülne a helyemen a katedraasztalnál, saját maga tapasztalná, mit érne el a növendékeivel, ha tanítói tekintélyével nem töri be őket a közös fegyelembe.

- A tanítónak csupán az a feladata, hogy az energiákat felébressze - folytatta tűnődve Luc. - Egyéni akaraterejének feladata csupán annyi, hogy a gyermekek képességeit előhívja, kérdezésre bátorítva őket, kifejlesztve az egyéniségüket. Az emberben ott él a tanulás, a tudás erős, csillapíthatatlan vágya, ez legyen az egyedüli ösztönző, nem a büntetés és a jutalom. Nyilván elegendő lenne, ha a gyerekeknek megkönnyítenék azoknak a tárgyaknak a tanulását, amelyekhez kedvük van, ha a tanulást vonzóvá tennék, és hagynák, hadd dolgozzon ki-ki önállóan, haladjon előre a saját képessége erejéből, s érezze állandóan a felfedezés örömét. Embereket csak akkor nevelhetünk, ha emberként bánunk velük, s ezzel meg is oldottuk az oktatás és nevelés egész problémáját.

Marle tisztelendő kiitta a kávéját, rántott egyet széles vállán, és a dogmákból merített csalhatatlan biztonsággal jelentette ki:

- A bűn az emberben gyökeredzik, s az ember csakis a bűnbánatban tisztulhat meg. A restség a főbűnök egyike, munkával kell vezekelni érte, Isten ezzel sújtotta az első emberpárt a bűnbeesés után.

- Tévedés, plébános úr - mondta nyugodt hangján Novarre doktor. - Ha a lustaság valódi, vagyis a test nem hajlandó a munkára, s a legcsekélyebb megerőltetéstől is vonakodik, akkor betegség. Bizonyosra veheti, hogy a legyőzhetetlen tunyaság súlyos testi zavarokat jelez. Nézzük csak meg azokat, akik beleszülettek a semmittevésbe, megszokták és kedvelik. Az a társaságbeli hölgy, aki az egész éjszakát végigtáncolja, nem virraszt-e többet, nem fejt-e ki nagyobb izomerőt, mint a kis asztala mellett reggelig hímző munkásnő? És a nagyvilági férfiak, akiknek kirakatélete kimerítő mulatságok sorozata, ők talán nem vállalnak magukra akkora robotot, mint a gyalupadon vagy a satun dolgozó munkás? Gondoljon csak arra, milyen örömmel vetjük bele magunkat a testet elcsigázó vad szórakozásba, ha túljutottunk egy viszolyogva elvégzett feladaton. Vagyis a munka, a fizikai fáradozás csak akkor esik terhünkre, amikor kedvetlenül csináljuk. Ha az emberek olyan munkát végeznének, ami kellemes nekik, amit szabadon választottak, bizonyára nem lennének többé restek.

Erre a tanító felelt, vállrándítás kíséretében.

- Kérdezze meg egy gyerektől, mit szeret jobban, a nyelvtant vagy a számtant? Azt fogja válaszolni, hogy egyiket sem. A tapasztalat bizonyítja: a gyermek fiatal fa, hajlítani, nyesegetni kell.

- Ez pedig csak akkor sikerülhet, ha megsemmisítjük az aljas ördögi indulatokat, amelyekkel az eredendő bűn beszennyezte - jelentette ki a plébános, aki most kivételesen egyetértett a tanítóval.

Csend volt. Húgocska figyelmesen hallgatta a vitát. Jordan elgondolkozva bámult ki a nyitott ablakon, tekintete a park hatalmas fái közt révedezett. Luc ebben a vitában szembe találta magát a katolikus egyház pesszimista emberszemléletével, amelyet a haladás dogmatikusai átvettek, s az állam hatalmi úton, rendeletekkel szerzett érvényt neki. Az embert az első bukás bűnössé tette, majd megváltódott, de újra csak esendő lett. A féltékeny és haragos Isten úgy bánik vele, mint a rossz gyerekkel. Szenvedélyeit üldözik, hosszú évszázadok óta tűzzel-vassal igyekeznek megsemmisíteni, meg akarják ölni az embert az emberben. És most újra Fourier-ra kellett gondolnia, a felhasznált, befogott, hasznos erővé, alkotó energiává átalakult szenvedélyekre, az emberre, aki végre felszabadul az emberi testet semmibe vevő vállalások senyvesztő tiprása alól, hiszen mindegyik vallás megannyi rendőri szervezet, a gazdagok és kiváltságosak bitorolt hatalmát védi.

Luc elmerengve, lassan beszélni kezdett, mintha fennhangon folytatná gondolatait.

- Elegendő volna meggyőzni az embereket arról az igazságról, hogy annál boldogabb az egyén, minél boldogabb a közösség.

A tanító és a plébános csak nevetett.

- Jó kis munka! - mondta gúnyosan Hermeline. - Fel akarja szítani az energiát, és azzal kezdi, hogy megsemmisíti az egyéni érdekeket. Hogy képzeli, miféle rugó ösztönzi az embert, ha nem saját magának dolgozik? Az egyéni érdek a tűz az üst alatt, minden egyes tett belőle fakad. Maga pedig kipusztítaná, kiherélné az önzést az emberekből, s közben arról beszél, hogy nem szabad elfojtani az ösztönöket... Nyilván a lelkiismeretre, a becsületre és kötelességérzékre számít?

- Nem kell rájuk számítanom - mondta Luc változatlan nyugalommal. - Egyébként az önzés, ahogy mostanáig értelmeztük, olyan szörnyű, szenvedéstől és gyűlölködéstől dúlt társadalmat hozott létre, hogy igazán ideje lenne másik mozgatóerővel próbálkozni. De ismétlem, elfogadom az önzést, ha ezen a szón a boldogság utáni jogos, leküzdhetetlen vágyat értjük, amely ott él mindannyiunkban. Nem semmisítem én meg az egyéni érdeket, sőt megerősítem, mert pontosan meghatározom, és helyes irányba terelem, hogy megteremtse azt a harmonikus közösséget, ahol az egyén boldogságából megszületik mindenki boldogsága: csak az a meggyőződés kell hozzá, hogy önmagunknak dolgozunk, ha embertársainkért munkálkodunk. A társadalmi igazságtalanság az örökös gyűlölködés magvait hinti szét, és egyetemes gyűlölködés a termése. Ezért szükséges az egyetértés, ezért kell újjászervezni a munkát arra a kétségbevonhatatlan elvre építve, hogy eljön az idő, amikor legnagyobb örömünk a közösség, a körülöttünk élő családok örömeből fakad.

Hermeline gúnyosan nevetett, s a plébános kijelentette:

- Szeressétek egymást! Ez a mi Urunk Jézus Krisztus tanítása. De ő még azt is megmondta, hogy a boldogságot ne e világon keressük, bűnös őrültség, ha itt a földön akarjuk megvalósítani Isten mennybéli birodalmát.

- Pedig eljön az idő, hogy megvalósítják - mondta Luc. - A fejlődő emberiség valamennyi erőfeszítése, az egész haladás, a tudomány mind az új társadalom felé mutat.

A tanító már oda se hallgatott, újult erővel nekitámadt a plébánosnak.

- Ugyan már, tisztelendő úr, ne ígérgesse a mennyországot, az csak arra jó, hogy becsapják vele a szegény flótásokat. Egyébként a maga Jézusa a miénk, maguk elvették tőlünk, s átalakították a lelkek kormányzására. Jézus - mondjuk ki nyíltan - forradalmár és szabadgondolkodó volt.

Az indulatok újra kirobbantak, Novarre doktornak megint közbe kellett lépnie békítőként, hol az egyiknek, hol a másiknak adva igazat. A problémák most is, mint általában mindig, függőben maradtak, a megoldáshoz sohasem jutottak el. A kávét már jó ideje kiitták, a vitát Jordan zárta le, tűnődve mondta:

- Az igazság a munkában van, semmi másban, s eljön az idő, amikor a világ az lesz, amivé a munka alakítja.

Húgocska, aki mohón figyelte Luc szavait, de nem vett részt a vitában, most beszélni kezdett; bölcsődét és óvodát szeretne berendezni a gyárban dolgozó munkásasszonyok kicsinyeinek. A plébános, a tanító és a doktor közt most már csak erről a tervről folyt a szó, megenyhült, nagyon barátságos hangon tárgyalták meg, milyen legyen ez a napközi otthon, hogyan kerüljék el a hasonló intézmények hibáit. A parkban a hatalmas fák árnyéka előrekúszott a pázsiton, a mézszínű szeptemberi napsütésben galambok ereszkedtek le a gyepre.

Négy órakor elbúcsúzott a három vendég. A házigazda és Luc a séta kedvéért elkísérte őket a város széléig. Hazafelé menet, mikor átvágtak a birtokhoz tartozó köves, megműveletlen földön, Jordan azt ajánlotta, sétáljanak még, s egy kis kerülővel nézzenek be Lange-hoz, a fazekashoz. Engedélyt adott neki, hogy letelepedjék a birtok elhagyott, vadregényes zugában, a kohó alatt, nem kívánt érte semmi bért, sem másfajta ellenszolgáltatást. A fazekas, akárcsak Morfain, egy sziklás odúban ütötte fel a tanyáját, a barlangot hajdani vízesések vájták ki a Monts Bleuses lábánál, a hegycsúcsban folytatódó óriási sziklafal oldalában, Lange idővel három kemencét épített a domb mellett, ahonnan az agyagot kitermelte: se istene, se főnöke, teljes szabadságban és függetlenségben élt és dolgozott itt.

- Kétségtelen, hogy szertelen - jelentette ki Jordan feleletként Luc kérdésére. - Amit maga az imént elmondott, az a dühkitörése este a Brias utcában nem hökkent meg: szerencséje volt, hogy szabadon engedték, rosszra is fordulhatott volna az ügye, mert nagyon oktalanul viselkedik. Pedig higgye el, hogy rendkívül intelligens ember, és valóságos művésze a mesterségének, bár teljesen tanulatlan. Itt született, apja, anyja szegény munkás volt, tízéves korában elárvult, kőművesek mellett dolgozott, majd fazekasinas lett, s végül, ahogy nevetve szokta mondogatni, a saját gazdája, mióta megengedtem neki, hogy itt letelepedjék... Engem érdekelnek a tűzálló agyaggal folytatott kísérletei, hiszen tudja, magam is keresem azt a fajta agyagot, amely leginkább ellenáll az elektromos kemence magas hőfokának.

Luc körülnézett, s a bozótban megakadt a szeme Lange tanyáján: a fazekas a kezdetleges szállás falait terméskőből húzta fel. A küszöbön magas, csinos, barna nő állt.

- A felesége, ugye?

- Nem, együtt él ezzel a nővel, aki asszonya is, rabszolgája is. A történetük valóságos regény. A lány tizenöt éves lehetett, beteg volt, már a végét járta, mikor Lange az árokból felszedte, nyilván egy cigánybanda hagyta ott. Azóta se tudjuk, hogy került ide, hiába kérdezgetik, nem szól róla. Lange a hátán cipelte a tanyájára, ápolta, meggyógyította, s a lány rajongó hálával ragaszkodik hozzá, a kutyája, engedelmes eszköze... Mezítláb volt, mikor Lange magához vette. Manapság is csak akkor húz cipőt, ha bemegy a városba. Így hát az egész környék,

maga Lange is Meztéllábasnak hívja. A fazekas nem tart segítséget, a Meztéllábas az inasa, együtt húzzák a kordét, mikor a vásárokat járják a fazekasáruval. A vásárokon adja el az edényeit, s mindkettőjüket jól ismerik az egész vidéken.

A kis tanyába lécekből összeeszkábált kapu vezetett, a Meztéllábas a küszöbről figyelte a két közeledő férfit. Luc is alaposan megnézte barna, napcserzett arcának erős, szabályos vonásait, mélyfekete haját, cigányos vágású nagy szemét, amelyből megindító gyöngédség áradt, valahányszor Lange-ra emelte. Feltűnt neki a meztelen, gyerekesen apró, világos bronzszín lába, a talpa kissé besüppedt a mindig nedves, agyagos talajba. Munkaruhában volt, a rövid, szürke vászonból kibukkant karcsú, izmos lábszára, inas karja, feszes nyaka. Mikor meggyőződött róla, hogy Jordan mellett az az úriember csak a barátja lehet, otthagyta őrhelyét, beszólt az emberének, és visszament a kemencéhez.

Most már Lange is megjelent.

- Hát maga az, Jordan úr! Képzelje csak, a szombat esti cécó óta a Meztéllábas folyvást attól tart, hogy lakat alá tesznek. Azt hiszem, ha egy fogdmeg beállítana ide, nem kerülne ki épen a kezéből... Az új tűzálló tégláimat akarja megnézni, ugye? Tessék, itt van, elmondom, hogy csináltam.

Luc rögtön ráismert a darabos arcú, tagbaszakadt kis emberre, aki akkor este a Brias utcában a kikerülhetetlen összeomlásról mennydörgött, s átkokat szórt a bűnei miatt pusztulásra ítélt, romlott Beauclairre. De most, hogy tüzetesebben is szemügyre vehette, álmélkodva nézte magas homlokát, amelybe belehullt sűrű, fekete haja, meg élénk, okos, hirtelen indulatoktól villogó szemét. Az lepte meg leginkább, hogy a faragatlan külső, a heveskedések mögött szelíd, elmélkedő, álmodozó lelket sejtett, egy falusi költőt, akit szenvedélyes igazságkövetelése odáig vitt, hogy fel akarná robbantani a bűnös, régi világot.

Jordan úgy mutatta be Lucöt, hogy mérnök és az ő barátja, s aztán arra kérte Lange-ot, mutassa meg neki azt, amit tréfásan „múzeumának" szokott nevezni.

- Ha ugyan érdekli a mérnök urat. Csak úgy passzióból égetek magamnak mindenfélét, azt a sok agyagholmit ott ni, abban a pajtában... Nézze meg, amíg én Jordan úrnak elmondom, hogy csináltam a tégláimat.

Luc csodálkozása fokozódott. A pajtában eredeti alakú és színezésű cserépkancsók, emberkék, köcsögök, tálak sorakoztak, látszott rajtuk a szakmabeli tudatlanság, de mindegyik eredeti, elragadó művészi ösztönre vallott. Az égetés szerencsésen sikerült, a mázas edények csodálatos színárnyalatokban pompáztak. Lucot mégis leginkább az kapta meg, hogy a mindennapi fazekasholminak, amit Lange a piacokon, vásárokon árult a vevőközönségének, a tányéroknak, fazekaknak, kancsóknak, tálaknak milyen kecses a formája, milyen bájos, hibátlan szépségű a színösszeállításuk, a népi tehetség gazdagon virágzott ki bennük. Mintha a fajta alkotóereje sűrűsödött volna össze Lange-ban, s ezek a holmik, amelyekben a nép lelke öltött testet, szinte maguktól születtek volna vaskos ujjai nyomán, mintha ösztönszerűen rátalált volna az ősi, csodálatosan szép és célszerű formákra. Valamennyi használati tárgy csupa remekmű, formájuk nemesen egyszerű, életteljesen bájos.

Jordan közben néhány száz téglát rendelt Lange-tól kísérleti célokra az új olvasztókemencéhez, aztán mindketten csatlakoztak Luchöz, s a fazekas elégedett mosollyal hallgatta a vendég dicséretét, aki nem győzte magasztalni az edények vidám, kecses tarkaságát, a napfényben csillogó mélyvörös és azúrkék színpompát.

- Igen, igen, mintha pipacsok meg búzavirágok virítanának a lakásban... Mindig az jár az eszemben, hogy a háztetőket meg a homlokzatokat is ilyesmivel kéne kicifrázni. Nem kerülne sokba, ha a kereskedők nem rabolnának, és milyen szép lenne a város, akár egy virágcsokor a zöldben... De ezekkel az ocsmány polgárokkal nincs mit kezdeni.

Csak úgy tajtékozta a szélsőségesen anarchista eszméket, nézeteit röpiratokból szedte, amelyeket a véletlen adott a kezébe, s ő megőrizte őket. Először mindent le kell rombolni, a tömeg forradalmi úton kerítsen mindent a hatalmába. Valamennyi hatóságot megsemmisíteni - ez a boldog jövő alapfeltétele, mert ha csak egyetlenegy, akármilyen csekély hatalmi szervezet fennmarad, az igazságtalanságon és elnyomáson alapuló társadalom újjáépülhet belőle. A rombolás után majd kialakul az új közösség, amelynek nem lesz szüksége kormányhatalomra, mert az egyének szükségletei és vágyai szerint változó, cserélődő csoportok egyetértése tartja össze. Luc megdöbbenve ismert rá Fourier érveire, mert a végső cél azonos volt: a teremtő szenvedélyek felhasználása, a felszabadult ember kiteljesedése a harmonikus társadalomban, ahol az egyén jóléte elválaszthatatlan a közösség jólététől. Csak a célhoz vezető utak különbözőek, az anarchista is fourier-ista, de kiábrándult, elkeseredett szocialista, aki nem bízik a békés módszerekben, és kész arra, hogy erőszakkal, vérrel és vassal csikarja ki a társadalom boldogságát, mert úgy látja, hogy a sok évszázados lassú fejlődés nem hozta meg. A katasztrófa, a kirobbanó vulkán a természet egyik alkotó része. Mikor Luc kiejtette Bonnaire nevét, a fazekas metsző iróniával beszélt az olvasztárról, nagyobb megvetéssel, mintha vagyonos polgárról szólna... Á, igen, a Bonnaire-féle kaszárnya, ott mindenkire számot aggatnak, megrendszabályozzák, bezárják, mintha börtönben volna. És öklét rázva megfenyegette Beauclairt - dombjáról egyenest lelátott a közeli háztetőkre -, újra prófétai átkozódásban, jajveszékelésben tört ki: a romlott város a tűz martalékául fog esni, eltűnik a föld színéről, hamujából sarjad majd ki az igazságos testvéri közösség.

Jordant megdöbbentette ez a szenvedélyes kitörés, fürkészve nézte a fazekast.

- Mondja csak, Lange barátom, hát ennyire boldogtalan?

- Én, Jordan úr, én nagyon boldog vagyok, boldogabb már nem is lehetnék... Szabadon élek itt, szinte megvalósítottam az anarchiát. Átengedte nekem ezt a részt a földből, amely mindenkié, a magam ura vagyok, senkinek nem fizetek lakbért. Akkor dolgozom, amikor jólesik, nincs gazdám, aki tipor rajtam, se munkásom, akin én tipornék, saját magam adom el a fazekaimat meg a kancsóimat azoknak, akiknek kell, s kereskedők nem lopnak meg, s nem adok alkalmat nekik, hogy a vevőket meglopják. Még szórakozásra is futja az időmből, ha kedvem van rá, cserépedényeket, figurákat, mindenféle majolika holmit csinálok, a sok élénk színtől felvidul a szemem... Nem bizony, én egy szóval sem panaszkodom, boldogan élünk itt, kiváltképpen ha szépen süt a nap, ugye Meztéllábas?

A nő közelebb jött, szinte félig meztelenül, ahogy nekigyürkőzött a munkának, a két keze vörös, az imént vett ki egy korsót a kemencéből. Sugárzó mosollyal nézett a férfira, akit rajongva szolgált, akinek odaajándékozta testét-lelkét.

- Csakhogy függetlenül attól, hogy a mi szénánk rendben van - folytatta Lange - egy csomó szerencsétlen flótás nyomorog, és Beauclairt fel kéne minél előbb robbantani, hogy aztán tisztességesen felépíthessük. A népet csak a tények propagandája, a bomba ébreszti fel... No és ehhez mit szólna? Ha két vagy három tucat hatalmas erejű bombát akarok csinálni, megvan itt minden, ami kell hozzá. Egy szép napon majd elindulok a kordámmal, én húzom, Meztéllábas meg tolja. Nehéz a kocsi, mikor megrakjuk áruval, s a rossz utakon húzzuk faluról falura, vásárról vásárra. Az embernek meg kell pihennie a fák árnyékában, a források mentén... De azon a napon nem megyünk ki Beauclairből, végigjárjuk az utcáit, mindegyik fazékban bombát viszünk, lerakunk egyet az alprefektúra előtt, a másikat a polgármesteri hivatal falánál, a harmadikat a törvényszéken, a börtön se marad ki, a templom is kap egyet, lerakjuk

mindenhová, ahol valami hatóság székel, hogy elpusztítsuk. A kanóc meggyullad, kis ideig csendben ég. Aztán hirtelen robbanás, a vulkán irtózatos kitörése elégeti, elsepri a várost... Na, mit szólnak ehhez a kis sétához a kocsimmal? Szépen kiosztom a fazekaimat, amiket az emberiség boldogságáért készítek.

Vadul kacagott, szertelen indulat hevítette az arcát, a szép barna lány is vele nevetett.

- Ugye, Meztéllábas, én húzom a kocsit, te meg tolod - mondta Lange. - Szebb sétát teszünk, mint amikor a Mionne mentén a füzek alatt megyünk a magnolles-i vásárba.

Jordan nem vitázott vele, csak egy legyintéssel fejezte ki, hogyan vélekedik a tudós erről az ostobaságról. De mikor elbúcsúztak a fazekastól, és hazafelé tartottak a Crêcherie-be, Luc borzongva vitte magában azt az óriási, sötét látomást, a boldogsághoz vezető pusztítás ábrándját, amely ott kísért a kisemmizettek között egy-egy naiv, költői lélekben. Ő is, Jordan is szótlanul, gondolataiba merülve tért haza.

Egyenest a laboratóriumnak vették útjukat, Húgocska várta őket, egy kis asztalnál ült, fivére kéziratát másolta. Gyakran hosszú, kék kötényt kötött maga elé, és néhány bonyolult kísérlet előkészítésénél segédkezett is neki. Most üdvözlésként fölemelte a fejét, rámosolygott a két férfira, és folytatta munkáját.

Jordan betelepedett egy karosszékbe.

- Hiába, én csak itt érzem jól magam, a készülékeim meg az írásaim között... Mihelyst beteszem ide a lábam, békesség és remény költözik belém.

Szeretet volt a tekintetében, mikor körülnézett a hatalmas helyiségben, mintha ismét birtokába akarná venni, hogy önmagára találjon, és felfrissüljön a munka megnyugtató, erőt adó légkörében. A széles kiugró ablakai nyitva álltak, a lenyugvó nap langyosan cirógatott, a távolban a fák között Beauclair háztetői és ablakai fénylettek.

- Ez a temérdek vita csupa hiábavaló vesződés - folytatta Jordan, míg Luc lassú lépésekkel fel-alá járkált a szobában. Ebéd után a plébánost és a tanítót hallgattam végig, és sehogy se értettem, mért vesztegetik ezek az idejüket, hogy meggyőzzék egymást, mikor ez a két ember ég és föld, és egészen más nyelven beszélnek. Pedig valahányszor idejönnek, mindig elölről kezdik ugyanezt a vitát, és mindig megrekednek benne... És milyen helytelen így bezárkózni a kizárólagosság tudatába, kirekeszteni a tapasztalatot, és ellentétes érveket vagdosni egymás fejéhez. Szívből helyeslem a doktor véleményét, aki azzal szórakozik, hogy szembeállítja őket egymással, s ezzel már sarokba is szorította mindkettőt. Lange esete is hasonló: becsületes fickó, de milyen szörnyű ostobaságokról ábrándozik, milyen nyilvánvaló és veszélyes téveszmét forgat a fejében, mert csak úgy vaktában kapkod, és megveti a bizonyosságot... Bátran mondhatom, hogy a politizálás szenvedélye nem az én esetem, amit ezek az emberek összehordanak, számomra teljesen értelmetlen, az ő nagy kérdéseik, amelyekkel annyit foglalkoznak, nekem csupán találós kérdések, amikkel útközben szokás az időt elütni, nem is értem, miért folynak ádáz csaták ilyen semmiségek miatt, hiszen a legcsekélyebb tudományos igazság felfedezése többet szolgál a haladásnak, mint egy félszázados társadalmi harc.

Lucből kitört a nevetés.

- Most aztán maga is nyakig beleesett az elvontságba. Az embernek harcolnia kell, a politika az a kényszerhelyzet, amelyben a szükségleteiért küzd, és igyekszik megszerezni az elérhető boldogság maximumát.

- Igaza van - ismerte el gyerekes nyíltsággal Jordan. - Lehet, hogy azért vetem meg a politikát, mert valami homályos önvád motoszkál bennem, hogy nem akarom megismerni hazám közügyeit... De őszintén szólva úgy érzem, hogy azért nem vétek polgártársi kötelességeim

ellen, mikor bezárkózom a laboratóriumomba, mert mindenki azzal a képességével szolgálja nemzetét, amivel rendelkezik. És higgye el, hogy a valódi forradalmárok a tudósok, ők aztán cselekednek, ők adják a holnapnak a legtöbb igazságot és igazságosságot. A kormányzatok felváltják egymást, egy-egy nemzet feltör, hatalmas lesz, majd lehanyatlik - nem lényeges! A tudomány elvei nemzedékről nemzedékre szállva egyre gyarapodnak, nagyobb fényt és több bizonyosságot teremtve. Ha egy-egy évszázad visszazuhan, az se számít, a haladás újra előretör, az emberiség az akadályok ellenére a tudás felé halad. Ostobaság azzal előhozakodni, hogy soha sem fogunk mindent megtudni, arról van szó, hogy a lehető legtöbbet tudjuk, hogy elérjük a lehető legnagyobb boldogságot. Így hát - újból csak azt mondom - a politika zökkenői, amelyek úgy felzaklatják a nemzeteket, jelentéktelenek. Általában azt képzelik, hogy a haladás ügye egy kormány megmaradásától vagy bukásától függ, pedig a holnap igazi ura a tudós, valahányszor az igazság új szikráját mutatja meg a tömegnek. Az igazságtalanság teljesen el fog tűnni, ha az igazság teljes fényében ragyog.

Csend volt. Húgocska letette a tollat, testvére szavaira figyelt. Jordan néhány pillanatig elrévedezett, aztán gondolatai menetét követve folytatta:

- A munka! Én a munkának köszönhetem az életem. Láthatja, milyen vézna, beteges ember vagyok, emlékszem, valahányszor szeles volt az idő, anyám takarókba bónyált, mégis ő fogott munkára, mert tudta, ez az egyetlen kúra, amely biztosítja az egészséget. Nem szorított fárasztó tanulmányokra, az effajta tanulás börtön, elgyötri a kibontakozó értelmet. Rászoktatott a rendszeres munkára, amely változatos volt, tehát tetszett nekem. Megtanultam dolgozni a lélegzés természetességével, vagy ahogy járni tanulunk. A munka véremmé vált, tagjaim és szerveim természetes, szükségszerű játéka, életem célja és eszköze lett. Életben maradtam, mert dolgoztam, idővel egyensúly alakult ki köztem és a világ között, én munkában adtam vissza neki azt, amit benyomásban kaptam tőle, s azt hiszem, az egészség titka ez a jól szabályozott csere, a szervezet tökéletes alkalmazkodása a környezethez... Így aztán bizonyosra veszem, hogy nagyon sokáig fogok élni, kitartok, mint egy gondosan felhúzott, logikusan működő kis gép.

Luc lassan járkált fel s alá, most megállt. Akárcsak Húgocska, ő is feszült figyelemmel hallgatta Jordant.

- De a munka nem csupán egészség, jól bevált higiénikus rendszabály - folytatta Jordan. - A munka maga az élet, hiszen az élet a kémiai és mechanikai erők folytonos munkája. Mióta az első atom mozgásba lendülve szomszédos atomokkal egyesült, a teremtő munkálkodás egy pillanatra sem áll meg, mintha az örökkévalóság célja ez a soha meg nem szűnő teremtés, ez az egyetemes munkálkodás volna, amelyhez mi is mindannyian hozzájárulunk. Hát nem végtelen műhely a világmindenség, ahol a tevékenység véget nem érő körforgásban van, ahol a legparányibb részecskék is napról napra óriási munkát végeznek, ahol az anyag szüntelenül hat, formál, életet hoz létre a baktériumoktól kezdve a legbonyolultabb lényekig? Dolgozik a szántóföld, mikor terméssel borítja be magát, dolgozik az erdő, mikor a fái lassan növekednek, dolgoznak a völgyeket átszelő folyók, a szántóföldeket összekötő tengerek hullámai, és dolgoznak az égitestek is, mikor a gravitáció megszabta ritmusban mozognak a világűrben. Egyetlen lény, egyetlen tárgy sem süppedhet bele a mozdulatlan tétlenségbe, minden részt vesz a körforgásban, munkálkodni kell, hozzájárulni a közös műhöz. Ez az élet egyetlen törvénye, s ez a törvény tulajdonképpen maga a munkálkodó anyag, az állandóan tevékeny erő, valamennyi vallás istene; ez a munkálkodás valósítja meg a boldogságot, amelyre természetünk legbensejéből áhítozunk.

Jordan egy pillanatig ismét eltűnődött távolba révedező tekintettel.

- És milyen csodálatos szabályozó készülék a munka, rendet teremt mindenütt, ahol működik. Nemcsak egészség, hanem béke is, öröm is. Elképesztő, hogy megvetik és lealacsonyítják,

hogy szégyennek és büntetésnek tekintik. Engem nem csupán a haláltól mentett meg, neki köszönhetem mindazt, ami jó bennem. Kiformálta az értelmemet, a jellememet. És milyen bámulatra méltó szervező, irányítja az értelmi képességeket, az izmok játékát, minden egyes csoport szerepét a dolgozók tömegében! Egymaga helyettesítené a politikai rendszert, a rendfenntartást, s értelmet ad a társadalomnak. Mindannyian a közösség számára születünk, mindenki csak parányi léte erőfeszítéseit adja, életünk értelmének egyetlen magyarázata, hogy a természetnek művéhez még egy munkással többre van szüksége. Minden egyéb magyarázat elbizakodott és hazug! A mi egyéni életünk talán az eljövendő világok életét szolgálja. A boldogság csak akkor valósulhat meg, ha az örökkévaló közös munka egyetértő boldogságában keressük, ezért kívánom teljes szívemből, hogy eljöjjön végre a munka vallása, üdvözlégy, megváltó munka, az egyetlen igazság, egészség, boldogság, mindenható béke!

Elhallgatott, és nővére meghatottan, lelkesülve kiáltott fel:

- Mennyire igazad van, testvér! Milyen szép, milyen igaz, amit mondasz.

De Luc felindulása még erősebb volt, ott állt mozdulatlanul, szemében belső világosság áradt szét, most olyan volt, mint az apostol, aki belső sugallatát követi. Aztán hirtelen beszélni kezdett.

- Hallgasson rám, Jordan, ne adjon el semmit Delaveau-nak, tartson meg mindent, a kohót is, a bányát is... Ezt a választ adom magának, mert a meggyőződésem így diktálja.

A hirtelen, váratlan szavak meghökkentették Jordant, nem értette, hogy függnek össze azzal, amit ő az imént mondott; szemhéja megrebbent.

- De miért? Miért tanácsolja ezt, Luc? Magyarázza meg, barátom...

Luc hallgatott, a felindulás beléje fojtotta a szót. A munka himnusza, a békét adó, újjáalakító munka dicsőítése magával ragadta, mintha feltárult volna előtte a hatalmas távlatú láthatár, amely mostanáig beleveszett a ködbe. Áttekinthető, életteli lett, kétségbevonhatatlan bizonyossággal bontakozott ki. A meggyőződés lángolt benne, s mikor beszélni kezdett, szavai lélekbe vágó erővel csengtek.

- Nem szabad eladnia Delaveau-nak... Ma reggel megnéztem a régi bányát. A mostani teléreket is érdemes kitermelni, ha a vasércet az új kémiai eljárással dolgozzuk fel. De Morfain azt bizonygatja, hogy a szoros másik részében értékes erekre fogunk bukkanni... Felmérhetetlen gazdagság van ott. A kohó igen olcsó áron fogja a vasat szolgáltatni, és ha kovácsműhellyel, kavaró- és tégelykemencékkel, hengerművel és gőzkalapácsokkal egészítenénk ki, ismét rá lehetne térni a sínek és vasgerendák erős ütemű gyártására, és sikeresen felvehetnénk a versenyt Észak és Kelet legnagyobb acélműveivel.

Jordan álmélkodása egyre nőtt, majd rémületbe csapott át.

- De én nem akarom a vagyonomat növelni, máris túl sok a pénzem, azért akarom eladni a kohót, hogy semmi dolgom ne legyen a pénzügyekkel.

Luc szenvedélyes, szép mozdulattal szakította félbe.

- Hadd fejezzem be, barátom... Nem magát akarom én gazdagabbá tenni, hanem a kisemmizetteket, a munkásokat, akikről az imént beszéltünk, az igazságtalan, a lealjasított, az iszonyú robottá vált munka áldozatait akarom felszabadítani rabszolgaságukból. Csodálatos volt, mikor az előbb azt mondta, hogy a munka önmagában értelmet tud adni a társadalom létének: abban a pillanatban villant fel előttem a kibontakozás útja: a jövő igazságos, boldog társadalma csakis az újjászervezett munkán nyugodhat, a javak méltányos elosztása csakis ezen az alapon mehet végbe. Mint a villámfény, úgy támadt fel bennem az imént a bizonyosság: ez a nyomorúság a szenvedések egyedüli megoldása; a roskadozó, korhadt, ócska épületet csakis

úgy építhetjük át egészségesen, ha a közös és a közösségért végzett munkára alapozzuk, amelyet egyetemes törvényként fogadunk el, hiszen maga a mindenséget kormányzó élet... Hát igen! Ezt akarom én itt megpróbálni, hadd szolgáljak legalább egy példával: újjászervezem a munkát kis méretek között, egy testvéri üzemet alakítok ki, a jövő társadalmának makettjét, és szembehelyezem a másik, a bérmunkást kizsákmányoló üzemmel, ahol, mint a régi gályákon, a lealacsonyított rabszolga szakadásig robotol.

Gondolatait megrendítő szavakba öntötte, nagy vonásokban felrajzolta elképzelését, mindazt, ami Fourier tegnap esti olvasása nyomán kialakult benne: a tőke, a testi munka és a szellemi képesség kössön szövetséget. Jordan adná a szükséges pénzt, Bonnaire és társai a testi munkát, ő pedig tervező és irányító tudását. Ismét járkálni kezdett, szenvedélyes mozdulattal mutatott Beauclair közeli háztetőire, meg fogja menteni Beauclairt, kiemeli a lealjasodásból, a bűnökből, hiszen három napja egyebet se látott ott. Ahogy az új közösséget formáló tervét kifejtette, maga is álmélkodva, csodálkozva figyelte saját szavait. Hivatása szólt belőle, amelyet magában hordott, anélkül hogy tudta volna; ezt kereste nyugtalanul, részvéttől túlcsorduló szívvel. Végre tisztán látja az utat, amelyen haladni kell. Felelt az aggasztó kérdésekre, amelyeket éjszaka tett fel önmagának, és nem bírta megoldani őket. És ami a legfontosabb, meghallgatta a nyomorultak segélykiáltásait, amelyek a sötétség gyötrelmes mélyéből áradtak feléje, ezentúl mindig világosan fogja hallani, segítségükre siet, megmenti őket az újjászületett munka által, ez a munka nem fogja ellenséges, egymást pusztító osztályokra szétszakítani az emberiséget, testvéri családban egyesíti őket, s a közös erőfeszítések mindannyiuk boldogulását szolgálják.

- Csakhogy Fourier elgondolásának megvalósítása nem jelenti a bérmunkásrendszer elhalását - mondta Jordan. - Még a kollektivistáknál is úgyszólván csak a neve változik meg. A teljes anarchia ábrándjáig kellene eljutni, hogy megsemmisüljön.

Ezt Luc sem cáfolhatta meg. És most lelkiismeret-vizsgálatot tartott ezzel a kérdéssel kapcsolatban. Még fülében csengtek Bonnaire kollektivista eszméi. Lange anarchista elképzelései. A plébános és a tanító vitái újra kezdődtek, folytatódtak a végtelenségig. Az ellentétes véleményeknek micsoda káosza! S emlékezete felidézte az előfutárok vitáit, Saint-Simont, Proudhont, Auguste Comte-ot. Annyi rendszer közül miért választotta a Fourier-ét? Tudta, hogy egy-két helyen már kipróbálták és bevált, de tisztában volt a kísérletek lassúságával, s azt is tudta, milyen nehéz döntő eredményt elérni. Talán azért választotta Fourier-t, mert viszolyog a forradalmi erőszakosságoktól, mert az ő saját tudományos meggyőződése a szakadatlan fejlődés elve, s a fejlődés előtt ott az egész örökkévalóság a megvalósulásra. A gyors és teljes kisajátítás - amelyet ő személy szerint megvalósíthatatlannak tartott - feltétlenül szörnyű megrázkódásokkal járna, s ami a legsúlyosabb, nyomában csak fokozódna a szenvedés és a nyomor. Így hát a legbölcsebb dolog elfogadni, amit az alkalom kínál: a megvalósítható kísérlet lehetőségét: ebben a próbálkozásban kielégül egész lénye, a természetében gyökerező jóindulata, az emberi jóságba vetett hite és a felgyülemlett szeretet, együttérzés, amely csordulásig betölti a lelkét. Mintha valami lelkesült, hősi érzés ragadná magával, a hite, az előérzete bizonyossá tette a sikert.

Igaz, hogy Fourier elveinek alkalmazása nem szünteti meg azonnal a bérmunkássorsot, de mindenesetre átmeneti út a teljes győzelem, a tőke felszámolása, a kereskedelem eltűnése felé, és nem lenne szükség pénzre sem, amely minden rossznak a forrása. A különböző szocialista csoportok csak a módszer kérdésében állnak szemközt egymással, a cél, amit el akarnak érni, azonos, és mind összebékülnek, ha végre megalakul a boldog társadalom. Ennek a társadalomnak alapjait akarja ő lerakni, s azzal kezdené, hogy maga köré gyűjti a jó szándékú embereket, összesíti a különféle, szétforgácsolt erőket, mert meggyőződése, hogy a jelenlegi szörnyű pusztítások között ennél jobb kiindulópontot nem találhat.

Jordan kétségei még nem oszlottak el.

- Az bizonyos, hogy Fourier-nak lángeszű meglátásai voltak. Csakhogy több mint hatvan esztendeje halott, s bár még mindig van néhány makacs tanítványa, nem látom, hogy tanai meghódítanák a világot.

- Négyszáz évig tartott, amíg a katolikus vallás a világ egy részét meghódította - vágott vissza tüstént Luc. - És nem követem én mindenben Fourier-t; bölcs embernek tartom, aki zseniális felvillanással meglátta az igazságot. Egyébként nem ő az egyetlen, voltak előkészítői, és lesznek majd, akik kiegészítik... No de azt nem tagadhatja, hogy a fejlődés, amely oly rohamossá vált napjainkban, messziről indult el, s a mi századunk méhében hordja az új, a jövő kialakuló társadalmát. Száz esztendő óta a munkásság minden nappal egy kissé közelebb jut ahhoz, hogy valóban részese legyen a társadalom életének, holnap már kezébe veszi a sorsát annak a tudományos törvénynek értelmében, amely az erősebbnek, az egészségesebbnek biztosítja az élethez való jogot, annak, aki méltóbb rá... Ennek a folyamatnak vagyunk mi a szemtanúi: a javakat bitorló néhány kiváltságos végső harcának a munkások óriási tömegével; ez a tömeg birtokába akarja venni mindazt, amitől hosszú évszázadokon át megfosztották. A történelem mindig ezt tanítja nekünk, elbeszéli, hogy egy szűk kisebbség megszerzett magának minden megszerezhető jót a többiek kárára, a kifosztott nyomorultak pedig kétségbeesetten szüntelenül harcolnak, az életösztön hajtja őket, hogy az elvesztett javakból amennyit bírnak, visszaszerezzenek... Ötven esztendő óta ez a harc már életre-halálra megy, s ezért érte meg, hogy a megrémült kiváltságosak maguktól lemondanak egyik-másik privilégiumukról. Valahányszor a föld és a vagyon birtokosai engedményeket tesznek a népnek, érezni, hogy közeledik az idő. Politikai téren már sokat engedtek, kénytelenek lesznek majd gazdasági téren is engedni. Most még csak a munkásoknak kedvező új törvények, emberbaráti intézkedések, az egyesületek és szakszervezetek egy-egy győzelme jelzi az új korszakot. A munka és a tőke közti harc rendkívül válságos szakaszba jutott, s előre látható, hogy a tőke marad alul. Bizonyos időn belül a bérmunkásság megszűnik, ez bizonyos. Ezért hiszem szilárdan, hogy győzni fogok, ha segítem azt a mást, ami a bérmunkán alapuló rendszert helyettesíteni fogja, az újjáalakított munkát, amelyből igazságosabb társadalom, magasabb civilizáció fog kisarjadni.

Sugárzott belőle a szeretet, a meggyőződés és a remény. Újra beszélni kezdett, felvázolta a történelem menetét, az erősek az emberiség kezdetei óta raboltak, a nyomorultak tömege rabszolgaságba süllyedt, a vagyon tulajdonosai bűnt bűnre halmoztak, hogy a kisemmizetteket továbbra is kifosszák, a szegényeket éhség és erőszak pusztította. Majd rámutatott arra, hogy az egyre hatalmasabb vagyonok jelenleg néhány ember kezében összpontosulnak, minden az övék: a birtokok, a városi házak, az iparvárosok gyárai, a bányák, ahol a kőszén és az ércek alusznak, a közlekedési vállalatok, a szállítmányozó hajózási cégek, a vasúttársaságok, az életjáradékok, az arany és az ezüst, a bankok útján forgó milliárdok, mindaz, ami az emberiség számbavehetetlen gazdagságát alkotja. Hát nem szörnyűség, hogy ennyi gazdagságnak a többség iszonyú nyomora a következménye? Nem égbekiáltó az, igazságtalanság, nem nyilvánvaló, hogy az új elosztás elkerülhetetlen, szükségszerű? Irtózatos igazságtalanság! Az egyik oldalon az élet javaival pukkadásig eltelt jóllakottak, a másik oldalon pedig a gyötrelmes, nyomorúságban az emberekből ádáz farkasok lettek. Ahelyett, hogy az emberek szövetkeznének a természet erőinek megfékezésére és felhasználására, egymást pusztítják, a barbár társadalmi szerződés gyűlölködésbe, téveszmékbe, őrültségekbe hajszolja őket, sorsukra hagyja a gyermekeket és az öregeket, a nőt letiporja, igavonó állattá vagy a kéjvágyat kiszolgáló testté alacsonyítja. Még a munkásokat is megrontotta a példa, mindenki gyáva volt, s ők lesunyták fejüket. Micsoda tékozlás folyik az emberiség vagyonával! Mennyi pénz megy el háborús célokra, a hivatalnokok fizetésére, akikre semmi szükség, a bíróság, a csendőrség fenntartására! És micsoda összegek kerülnek feleslegesen a kereskedők, e parazita közvetítők tulajdonába, akik a fogyasztók jóléte árán gyarapítják hasznukat. De ez csak mindennapos

fecsérlése a logikátlan, rosszul épült társadalomnak, még ott a bűn is, a mesterségesen előidézett éhínség, amit a termelőeszközök tulajdonosai azért zúdítanak a munkásságra, hogy profitjuk ne kisebbedjék. Csökkentik az üzem termelését, munka nélküli napokat vezetnek be, mesterségesen tenyésztik a nyomort, gazdasági háborút indítanak, hogy a magas árakat fenntarthassák. És az emberek csodálkoznak, hogy a gépezet recseg-ropog, álmélkodnak, ha majd egy napon összeomlik ennyi szenvedés, igazságtalanság és szégyen terhe alatt.

- Nem, nem - kiáltotta Luc -, ennek már vége, nem mehet ez így tovább, vagy az emberiség elpusztul a tébolyult haláltáncban. A szerződést újra meg kell kötni, minden embernek, aki a világra jön, joga van az élethez, s a föld mindenki közös tulajdona. A munka eszközeit vissza kell adni a közösségnek, mindenki vegye ki részét a munkából... A gyűlölködéssel, háborúkkal, bűnökkel teli történelem mostanáig az első ocsmány rablás következménye: az a néhány rabló, hogy zsákmányát megőrizze, arra ösztökélte az embereket, hogy gyilkolják egymást, hogy törvényszékeket és börtönöket emeljenek, de itt a legfőbb ideje új történelmet nyitni, s az új korszak kezdetét jelölje nagy, igazságos tett: a föld kincseit adják vissza minden embernek, miként a munka a világegyetem törvénye, úgy legyen az emberi társadalomé is, így születik meg majd a béke, a boldogító testvériség... Így lesz, ezen fogok munkálkodni, és sikerülni fog!

Olyan nagy volt most, olyan szenvedélyes és diadalmas prófétai megszállottságában, hogy Jordan ámulva fordult nővéréhez:

- Nézd! Milyen szép!

Húgocska sápadtan, a csodálattól reszketve egész idő alatt nem vette le tekintetét a férfiról, olyan volt, mint aki vallásos áhítatba merült.

- Igen, szép - suttogta -, és jó.

- Csakhogy, drága barátom - folytatta Jordan mosolyogva -, maga mégiscsak anarchista, bár evolucionistának képzeli magát: nagyon igaza volt, mikor azt mondta, hogy Fourier rendszerével kezdik, és a szabad emberek szabad közösségével végzik.

Luc is elnevette magát.

- Mindenesetre kezdjük el - mondta -, majd meglátjuk, hova vezet a dolgok logikája.

Jordan gondolataiba merült, mintha nem is hallaná barátja szavait. Laboratóriumába zárkózott tudós lénye nagy megrendülésen esett át, még mindig kételkedett abban, hogy siettetni lehet az emberiség haladását, de a próbálkozás hasznosságát már nem tagadta.

- Kétségkívül, az egyéni kezdeményezés döntő jelentőségű - mondta aztán lassan. - A tettek megindítója mindig egy ember, aki akar és cselekszik, szabad, lázadó elme, lángész, aki az igazságot hozza... A katasztrófákban, mikor a menekvés azon múlik, hogy el kell vágni a kábelt, széthasítani egy gerendát, csupán egyetlen emberre s egy baltára van szükség. Az akaraton múlik minden, a megmentő az, aki lesújt a fejszéjével. A cselekvő egyéniség előtt nincs akadály, a hegyek összeomlanak, s a tenger is visszahúzódik.

Luc ezekben a szavakban ott érezte az akaraterő és meggyőződés hevét, amely őt is fűtötte. Még nem tudta, miféle tehetség dolgozik benne, de mintha régóta felgyűlt erő hajtaná, lázadozó tiltakozás a sok évszázados gazság ellen, emésztő vágy, hogy végre igazságot tegyen. Értelmét nem nyűgözték le előítéletek, csak a tudományosan bebizonyított tényeket fogadta el. Egyedül volt, bátorság hajtotta, s ez elegendő, be fogja tölteni hivatását.

Hallgattak, aztán Jordan megadta a választ, még a kézmozdulatában is baráti meghittség volt.

- Mondtam már, néha, a fáradtság óráiban odaadnám Delaveau-nak a kohót, a bányát, a földeket, mindent, hogy ne terheljen a gondjuk, hogy teljesen szabadon élhessek a tanulmányaim-

nak, a kísérleteimnek... Vegye át maga, szívesebben adom magának, hiszen abban bízik, hogy az emberek hasznára fordíthatja... Csak arra kérem, véglegesen szabadítson meg az egésztől, hadd dolgozzam háborítatlanul a zugomban, hogy befejezhessem a munkámat, és többet ne essen szó erről a dologról.

Luc csillogó tekintettel nézett rá, szemében ott ragyogott a hálája, szeretete. Aztán habozás nélkül mondta, mint aki bizonyos a válaszban:

- Még többet kérek, barátom, még nagyobb áldozatot várok a maga nemes szívétől. Manapság még semmihez sem kezdhetek pénz nélkül: ötszázezer frankra van szükség, hogy felállítsam az üzemet, amelyet elterveztem, ahol új alapokra fektetem a munkát. Ez lesz a jövendő Közösségnek az alapja... Szilárd meggyőződésem, hogy előnyös vállalkozást ajánlok fel, hiszen tőkéje tagja lesz a társulásnak, és tekintélyes részt biztosít magának a haszonból.

Jordan félbe akarta szakítani, de ő folytatta:

- Tudom, hogy nem akarja növelni a vagyonát. De valamiből mégis élnie kell: ha pénzét rendelkezésemre bocsátja, biztosítani fogom a megélhetését, hogy a jövőben soha semmi ne zavarja nagy fontosságú munkájában.

Most újra csend volt, súlyos, megilletődött csend töltötte be a nagy termet, ahol annyi munka között érlelődött a közeli termés. Jövendőtől terhes elhatározás készült, s a magasztos várakozásba áhítatos borzongás vegyült: vajon hogy hangzik majd a döntés?

- Tudom, hogy maga csupa önfeláldozás és jóság - mondta aztán Luc. - Hiszen tegnap éppen maga győzött meg erről. Teljes erejéből dolgozik a találmányán, de az elektromos kemencéket, amelyek oly nagymértékben meg fogják könnyíteni a munkát, és óriási lehetőségekkel gazdagítják az emberiséget, nem akarja a saját javára felhasználni, ajándékul adja. Én nem ajándékot, hanem testvéri segítséget kérek, segítséget, hogy csökkenthessem az igazságtalanságot és boldogságot teremthessek.

Ekkor Jordan néhány egyszerű szóval beleegyezett.

- Rendben van, barátom. Megkapja a pénzt, hogy valóra váltsa ábrándját... De minthogy hazudni nem szabad, hadd tegyem hozzá, hogy ez az ábránd az én szememben most is csak szép utópia, mert nem győzött meg teljesen. Ne vegye rossz néven a tudós kételkedését. De hisz ez nem is fontos! Maga bátor ember, vágjon neki művének, számíthat rám.

Lucból feltört a diadalkiáltás, az egész lényéből áradó lendület röpítette.

- Köszönöm! Én mondom, a mű már megszületett, és miénk lesz a belőle fakadó mennyei boldogság!

Húgocska nem mozdult, nem is szólt közbe. De az arca kifejezte mélységes jóságát, és meghatottságában nagy könnycseppek gördültek alá a szeméből. Aztán felállt, mintha ellenállhatatlan erő hajtaná. Szótlanul, felindultan közeledett Luchöz, megcsókolta az arcát, s közben egyre hullottak a könnyei. Aztán nagy felindultságában fivére karjai közé vetette magát, és sokáig ott zokogott.

Jordán egy kicsit meghökkent, hogy húga megcsókolta Lucöt, nyugtalanul kérdezgette:

- Mi a baj, testvérke? Csak nem helyteleníted az elhatározást? Igaz, meg kellett volna kérdeznünk a véleményedet... No de még nem késő. Egyetértesz velünk?

- Ó, igen, igen - rebegte könnyei közt boldogan mosolyogva. - Hősök vagytok mind a ketten, és én szolgálni fogom munkátokat, rendelkezzetek velem.

Akárcsak előző este, Luc kikönyökölt a kis ház ablakán, tizenegy tájban, hogy egy kicsit felfrissüljön a jó, nyugalmas éjszakai levegőn. Szemközt, a megműveletlen, sziklás mezőn túl

ott aludt Beauclair, fényei egymás után hunytak ki, bal felől a Szakadék gőzkalapácsainak tompa dübörgése hallatszott. Az elgyötört óriás lihegése sose rémlett még ilyen nehéznek, ilyen fullasztónak. Akárcsak tegnap este, az út túlsó feléről nesz hallatszott, olyan könnyű nesz hogy azt hitte, éjjeli madár szárnya zizzent. De szíve vadul dobogott, mikor a nesz ismétlődött, felismerte a közeledő lépések surranó, halk zaját. Ismét megpillantotta az elmosódott, vékony, könnyed alakot, mintha lebegett volna a füvön. Majd egy nő vetette át magát az úton, könnyedén, akár a vadkecske, és ügyesen bedobott hozzá egy kis csokrot, a virág megint a száját érte, mint a cirógatás. Most is kis vadszegfűcsokor érkezett, frissiben szedhették a sziklák között, s a saját testén is érezte erős illatukat.

- Ó, Josine. Josine - suttogta és mélységes elérzékenyülés áradt szét benne.

Lám, újra eljött, s a szenvedélyes hála mozdulatában egész lényét felajánlotta - és felajánlaná újra meg újra - ebben a kis csokorban, amely gyermekesen bájos, akárcsak a lány: a mozgalmas, sorsdöntő nap nyomában járó testi-lelki fáradtság egyszerre elmúlt. Luc felvidult. Már itt a köszönet az első erőfeszítésért, a végleges elhatározásért. Ez a kis virágcsokor azt ünnepli meg, hogy ő döntött, hogy holnaptól kezdve cselekedni fog. Ebben a lányban a szenvedő népet szereti, őt akarja megmenteni a szörnytől. A legnyomorultabbat, a legkivetettebbet választotta, hiszen a lányra már a végső lealjasodás, az utca mocska várt. Munkában megcsonkult szegény kezével az áldozatok fajtáját testesíti meg, a rabszolgákat, kik testükkel szolgálják a robotot és a kéjt. Ha Josine-t megváltja, az egész fajtáját megváltotta. És milyen csodálatos érzés, Josine maga a szeretet, a harmóniához, a jövendő Közössége boldogságához nélkülözhetetlen szeretet.

Halk hangon szólította:

- Josine! Josine!... Megismertem magát, Josine!

De a lány szó nélkül futásnak eredt, s alakja már bele is veszett a bozótos mező sötétjébe.

- Josine! Josine... Maga az, tudom! Josine, beszélnem kell magával.

Akkor remegve, boldogan visszafordult, odasuhant az útra, és megállt az ablak alatt. Szinte lehelte a szót:

- Igen, én vagyok az, Luc úr!

Lucnek most már nem volt sietős a dolog; azon igyekezett, hogy jobban lássa: oly vékonyka a lány, alig bírta kivenni, mintha látomás lenne, amit majd elragad a sötétség hulláma.

- Tenne nekem egy szívességet?... Mondja meg Bonnaire-nek, hogy keressen fel holnap reggel. Jó hírem van, munkát találtam neki.

A lány boldogan felnevetett, alig hallható kis nevetése akár a madárcsicsergés.

- Ó, milyen jó ember maga! Milyen jó!

- És munkát fogok adni mindenkinek, aki dolgozni akar - tette hozzá a férfi halkabbra fogva a hangját, meghatottan... - Igen, azon leszek, hogy mindenkihez eljusson az igazság és a boldogság.

Josine megértette, a nevetése még lágyabb lett, még jobban átitatta a szenvedélyes hála.

- Köszönöm, köszönöm, Luc úr.

Az árnyalak belemosódott a homályba, aztán Luc újra megpillantotta, ott suhant a bozót közt, s egy másik, apró árnyék követte, Nanet, akit a férfi idáig észre se vett: a gyerek ott ügetett a nővére mellett.

- Josine! Josine!... Viszontlátásra, Josine!

- Köszönöm, köszönöm, Luc úr!

Már nem látta, eltűnt a szeme elől, de a hálás, örvendező köszönömjét még egyre hallotta, mintha madárcsicsergés szállna felé az esti széllel, s a kedves hang átjárta, megejtette a szívét.

Sokáig maradt az ablaknál, határtalan elragadtatás és remény áradt szét benne. A Szakadékból hallatszott az elátkozott robot fojtott lihegése, a másik oldalon Guerdache parkja fekete folt a széles Roumagne-síkságon; a régi Beauclairt nézte ott a Szakadék és a park között, a munkás-negyedet, ahol roskatag, odvas bérkaszárnyák sorakoznak. Most alszik a város elcsigázva a nyomortól és a szenvedéstől. Ezt a fertőt akarja ő lecsapolni! Le kell dönteni a bérmunkássors réges-régi börtönét, véget vetni a gyűlöletes igazságtalanságoknak és kegyetlenségeknek, hogy az emberiség felgyógyuljon évszázados mérgezéséből. Itt, ezen a helyen építi fel a jövő városát, az igazság és boldogság Közösségét, felidézte, már látta is maga előtt pázsittal és lombbal szegélyezett vidám, fehér házait: szabad, testvéri szövetség az ujjongó boldogság fényében.

Hirtelen kigyulladt az egész láthatár, rózsaszín tűzcsóva világította meg Beauclair tetőit, a Monts Bleuses csúcsát, a határtalan síkságot. A Crêcherie kohójából csapolták a vasat, ezt nézte Luc idejövetelekor hajnalnak. Nem hajnal, inkább napszállta, az üllőjén gyötrelmesen dolgozó öreg Vulkán utolsó lángja. A munka egészség és boldogság lesz, megszületik a holnap.

MÁSODIK KÖNYV

I

Három esztendő telt el, Luc megalapította új üzemét, s a gyár körül egy egész munkásváros nőtt ki. Területe valamivel nagyobb egy négyzetkilométernél, az az enyhén lejtő, megműveletlen föld a Monts Bleuses ereszkedője alján, amelyet az egyik oldalon a Crêcherie parkja, a másikon a Szakadék egymáshoz szoruló épületei határoltak. Szerény méretek között kellett kezdeni, a mezőnek csak egy részét használták fel, a többit a jövőbeli terjeszkedések számára tartották fenn.

A gyár a sziklás hegyfok tövében, a kohó alatt épült, az összeköttetést két teherfelvonó biztosította. Luc egyébként nem sokat változtatott a kohón, csak részjavításokkal újított rajta, és Morfainre bízta, vezesse a régi módszer szerint, amíg Jordan kohászatot forradalmasító elektromos kemencéi elkészülnek. A gyárat azonban a legújabb műszaki eredmények alapján építették meg és szerelték fel, hogy a termelés minél nagyobb, s a munkások erőfeszítése minél kisebb legyen. A munkásváros házaira is nagy gondot fordított, azt akarta, hogy a dolgozók egészséges, kellemes otthonokban éljenek: valamennyi házat kert vette körül.

Már körülbelül ötven ház épült fel a Crêcherie parkja mentén, egy kis telep igyekezett Beauclair irányába, mert mindegyik épülő ház egy-egy lépés az új Közösség felé, amely felszámolja a régi, bűnös, pusztulásra ítélt várost. A terület közepén emelkedett a Közösség Háza, ebben a nagy épületben helyezték el az iskolákat, a könyvtárat, a dísztermet, ahol az összejöveteleket és ünnepélyeket tartják, a kaszinótermet és a fürdőket. Ennyit vettek át Fourier falanszteréből, egyébként mindenki a saját ízlése szerint építkezett oda, ahová akart, a tömörülést Luc csak bizonyos közösségi szolgálatoknál tartotta lényegesnek. A középületek mögött voltak a szövetkezeti boltok, amelyek szinte napról napra terjeszkedtek: pékség, mészáros, fűszer- és csemegekereskedés, ruhaüzlet, edény- és szerszámbolt és apró, mindennapos használati tárgyakat áruló lerakat nyílt, egy egész fogyasztási szövetkezet, amely megfelelt az üzemet irányító termelési szövetkezetnek. Tagadhatatlan, hogy mindez csak a kezdet kezdete, de rohamosan fejlődik, és már meg lehet ítélni belőle a művet. Luc nem ért volna el ilyen gyors eredményt, ha a munkások kedvét felkeltve bele nem vonja őket az eltervezett város építésébe: különösen annak örült, hogy a felső sziklák közt a sok kis forrást befogták, s a hideg, tiszta víz a kialakuló városban patakzik, elkanyarodik a gyár és a Közösség Háza mentén, öntözi a dúsan zöldellő kerteket, egészséget és örömet hozva eljut valamennyi házba.

Ezen a reggelen Fauchard elment a Crêcherie-be, hogy megnézze hajdani pajtásait. Határozatlan, sopánkodó természete mit sem változott, s ott maradt a Szakadékban; Bonnaire sógorát, Ragut magával vitte az új üzembe. Ragu ösztönzésére pedig Bourron is beállt. Így hát mind a hárman ott dolgoztak, s éppen őket akarta Fauchard kikérdezni, mert sehogy se tudott határozni, úgy eltompította az olvasztásnál eltöltött tizenöt esztendő: mindig ugyanaz a mozdulat, ugyanaz az erőfeszítés a pokoli hőségben. Eltorzulása, szellemi tunyasága olyan méretű lett, hogy bár hónapok óta készült társaihoz, mégse bírt nekivágni az útnak. Most, hogy belépett a Crêcherie-be, elcsodálkozott.

A sötét, piszkos, poros Szakadékból jött, ahol a keskeny ablakú, rozzant csarnokba gyéren szűrődött be a világosság, és csodálkozva nézte a Crêcherie könnyed vonalú, vasból és téglából készült termeit: a széles, kitárt ablakokon beáradt a friss levegő meg a napsugár. A csarnokok padlózatát cementkockák borították, az effajta padló nagymértékben csökkenti az ártalmas porképződést. A vízellátás bőséges volt, így hát a termeket gyakran fel lehetett mosni. Minthogy füst úgyszólván nem képződött, mert az új kémények jól működtek, nagy tisztaság uralkodott, s a rendfenntartás nem okozott gondot. A Küklopsz alvilági barlangja he-

lyén tágas, világos, derűs, ragyogóan tiszta termek épültek, a nehéz munka mintha könnyebbé vált volna itt.

A villamos energiát ugyan csak kismértékben használták fel, a gépek fülsiketítő lármával működtek, az emberek munkáját nem könnyítették meg. Csupán a kavaró- és olvasztókemencékben történt néhány, ez ideig még nem kielégítő kísérlet, amelyektől azt lehet remélni, hogy a dolgozók egy napon felszabadulnak az irgalmatlan munka igájából. Most csak tapogatódzó lépésekkel haladnak a jövő felé. De mekkora könnyebbséget hozott a tisztaság, a levegős, napfényes, tágas helyiség; a munka nem nehezedett oly súlyosan az emberekre, kedvvel dolgoztak. Szembeötlő volt a különbség az itteni termek és a szomszédos régi üzem sötét, borzalmas odúi közt, ahol gyötrődve robotolnak a munkások.

Fauchard azt hitte, hogy a kavarómestert a kemencéjénél találja, de meglepetve látta, hogy Bonnaire ugyanabban a csarnokban egy síneket gyártó hengermű mellett áll.

- Hát te otthagytad a kavarókemencét?

- Nem én, de itt az a szokás, hogy egy-egy ember szinte mindent végigcsinál. Ez a szabály: hol itt, hol meg ott töltesz egy-két órát, és istenúgyse, így sokkal könnyebb.

Pedig Luc csak nagy nehezen vette rá a munkásait, hogy ne csupán a szakmájukban dolgozzanak. Idővel, ha majd a reform végbemegy, a gyerekek többféle mesterséget tanulnak ki, mert a munka akkor köti le az embert, ha változatos, ha a különböző feladatokon nem kell sokáig egyfolytában dolgozni.

- Hej, de szívesen csinálnék én is egyebet! Ha nem kéne örökösen olvasztótégelyeket szedni ki a kemencéből - sóhajtott Fauchard. - De hát nem értek máshoz, nem csinálhatok mást!

A hengermű szaggatott lármája olyan erős volt, hogy nagyon hangosan kellett beszélnie. Aztán elhallgatott, és a pillanatnyi szünetet felhasználva, kezet szorított Raguvel meg Bourronnal, akik nagyon el voltak foglalva, ők vették át a síneket. Fauchard nem győzte bámulni a hengerművet. A Szakadékban nem gyártottak síneket, s míg az itt folyó munkát nézte, zavaros gondolatok kergetőztek benne, amiket nem is bírt volna szavakba önteni. Ennek a robot malomköve közt őrlődő, megtiport férfinak, aki puszta szerszámmá alacsonyult, az fájt leginkább, hogy homályosan tudta: értelmes és akaraterős férfi válhatott volna belőle. Egy kevés világosság még pislákolt benne, akár az éjjeli mécsesé, amelynek lángja nem alszik el. Nyomasztó fájdalommal gyászolta a szabad, egészséges, életkedvvel teli embert, akivé válhatott volna, ha a rabszolgasors be nem szorítja az eltompultság sötét börtöncellájába. Az egymásba nyúló, szakadatlanul futó sínek akár egy végtelen út, Fauchard gondolata a jövő felé siklik rajta, belevész a vak jövőbe, amelyet elképzelni sem bír, amelyhez remény se fűzi.

A szomszédos nagy csarnokokban különleges kemence olvasztja az acélt, a folyékony fém tűzálló agyaggal bélelt öntőüstbe folyik, onnan az öntecsalakot adó kokillába. Villanyerővel működő mozgó hidak, hatalmas daruk emelték fel a súlyos masszát, és szállították át a hengerdébe, a szögecselő- és csavarozóterembe. Óriási hengersorok álltak itt, amelyek az acélöntecseket a kívánt méretre nyújtották, meg is hajlították, ha kellett, főként a fedélszerkezetek számára; itt hengerelték a roppant méretű hídalkatrészeket, az épületek és a különféle szerkezetek acélgerendázatát, hogy aztán összeállítsák, szögecseljék vagy csavarozzák. A gerendákat és síneket, az egyszerű, állandó méretű darabokat rendkívül sebesen és szabályosan működő hengerelőgépek munkálták meg. Mikor a kemencéből kivették, a fehéren izzó, embertest vastagságú, rövid acélöntecs az első ellentétes irányban forgó hengerpár közé került, ahonnan megvékonyodva bukkant ki, majd besiklott a második hengerpárba, s ott is keskenyebb lett, minden következő hengerpár szűkebb résen formálta az anyagot, míg végül kialakult a sín formája és tízméteres hossza. A munkálat fülsiketítő zajjal járt, a hengerpárok közötti asztalon az állkapocsfogók rettenetes zajjal haraptak a vasba, mintha egy óriás fogai

csattogva rágnák az acélt. A sínek egymás után, sebesen siklottak ki, a tekintet alig bírta követni az egyre keskenyülő, egyre hosszabb hengerelt darabot, amely sínné nyúlt ki, csatlakozott a többi sínhez: mintha végeláthatatlanul futnának a sínek országokon át, körülölelnék az egész földkerekséget, keresztülhatolnának a legeldugottabb vidéken is.

- Kinek készül ez a temérdek sín? - kérdezte Fauchard elképedve.

- A kínaiaknak - adta meg a választ Ragu, aki kedvét lelte az ugratásban.

Luc haladt el a hengerművek mellett. Délelőttjeit általában az üzemben töltötte, mindegyik terembe benézett, és baráti hangon beszélgetett a munkásokkal. A gyárak hagyományos tagozódását részben meg kellett tartania, a termelés előmunkásokkal, felügyelőkkel, mérnökökkel folyt, az üzemnek volt könyvelése és kereskedelmi részlege. De máris jelentős megtakarításokat ért el azzal, hogy amennyire csak lehetett, csökkentette a vezetők és az irodai alkalmazottak számát. A közeljövőt érintő reményei egyébként valóra váltak, igaz ugyan, hogy a régi, kiváló minőségű erekhez hasonló telepekre nem bukkantak, de a bányából kitermelt vasérc megfelelő vegyi eljárással olcsó, használható öntecseket szolgáltatott, a vasgerendázatok és sínek gyártása most már kifizetődővé vált, a gyár léte biztosítva volt. Megéltek, a termelés évről évre növekedett, és Lucnek ez volt a fontos, mert az ő erőfeszítése a jövőre irányult, bizonyosra vette, hogy győzni fog, ha a munkások minden nyereségelosztásnál azt látják: jólétük, boldogságuk gyarapszik, s egyre kevesebb baj szorongatja őket. De azért Luc napjai állandó feszültségben teltek el, hiszen bonyolult létesítményt kellett ellenőrizni, jelentős haladást tenni, egy kis népet vezetni; az apostol, a mérnök és a pénzember feladatai nehezedtek rá. A siker bizonyosnak látszik, de egyelőre még ingatag alapokon áll, s az események alakulásától függ.

Luc csak egy pillanatra állt meg a dübörgésben, barátságosan rámosolygott Bonnaire-re, Ragure és Bourronra, Fauchard-t észre sem vette. Mindig szívesen lépett be ide, a hengerművek termébe, örömmel nézte a sínek és vasgerendák gyártását, ezt mondogatta tréfálkozva, hogy ez jó békevas, és ellentétbe állította a szomszédos üzem rossz vasával, ahol drágán és sok vesződséggel ágyúkat meg ágyúgolyókat gyártanak. Mennyi bonyolult gép, figyelmes emberi munka, s a feldolgozott ércből csupa szörnyű irtóeszköz lesz, milliárdokba kerül az államoknak, s a nemzeteket vagy a háború pusztítja el, vagy a folytonos háborús készülődésekbe pusztulnak bele. Csak sokasodjanak az acélgerendák, készüljenek a hasznos épületek, a boldog városok, a folyók és völgyek felett ívelő hidak, csak ontsák a hengergépek a síneket, s az egymásba folyó sínhálózatok töröljék el a határokat, hozzák közelebb egymáshoz a népeket, terjesszék el az egész világon a jövő testvériségre épült civilizációját.

Luc átment a nagy öntőterembe, ahol a súlyos gőzkalapács éppen rákezdte táncát, s egy hatalmas híd tartószerkezetét kovácsolta; a hengergépek elhallgattak, kis szünet következett, amíg beállítják az új profilt. Fauchard odalépett hajdani társaihoz, beszélgetni kezdtek:

- No hát hogy megy itt, meg vagytok elégedve?

- Igen - mondta Bonnaire -, elégedettek vagyunk. A munkanap csak nyolcórás, és minthogy változatos, az ember nem készül úgy ki, a munka kellemesebb.

A magas, erős Bonnaire, akinek egészséges arcáról jóindulat sugárzott, az új üzem egyik legmegbízhatóbb támasza lett. A vezetőségi tanács tagjai közé választotta, és ő még most is hálás volt Lucnak, hogy felfogadta, mikor neki ott kellett hagynia a Szakadékot, s aggodalom emésztette a holnapért. Csakhogy Bonnaire, a teljes kollektivizmus híve sérelmesnek találta a Crêcherie szövetkezeti rendszerét, amely a tőkének is tekintélyes részt juttat a jövedelemből. Forradalmár lénye a teljes igazságról álmodozva lázadozott. De megfontolt ember lévén szívvel-lélekkel dolgozott, társait is erre ösztökélte, s elhatározta magában, hogy megvárja a kísérlet eredményét.

- Szóval jól kerestek? - folytatta Fauchard. - Talán a kétszeresét is a régi béreteknek?

Ragu tréfálkozni kezdett, és komiszkodva vihogott.

- A dupláját, száz frankot is bezsebelünk naponta, nem is szólva a pezsgőről meg a szivarokról.

Ragu lelkesedés nélkül egyszerűen követte Bonnaire-t, mikor annak idején belépett a Crêcherie-be. Bár nem volt rossz dolga, sőt viszonylagos jólétben élt, a rend, a bizonyosság túl nagy volt itt neki, és nyilván ingerelte, mert gúnyos lett, és egyre gyakrabban figurázta ki boldog életét.

- Száz frankot! - kiáltotta Fauchard elfulladó lélegzettel. - Száz frankot keresel?

Bourron, aki most is Ragu visszhangja volt, rátromfolt.

- Száz frank a kezdet. Vasárnaponként még a körhintát is fizetik.

De Bonnaire rántott egyet a vállán, komolyságába megvetés is vegyült, míg két társa kajánul nevetett.

- Láthatod, hogy ostobaságokat beszélnek, és csak ugratni akarnak. Ha mindent összevetünk, a nyereség elszámolása után nem keresünk többet, mint ti. De a keresetünk minden elszámolás után nő valamicskét, és bizonyos, hogy idővel szép összegre rúgtat fel... Aztán különféle előnyeink vannak, a jövőnk biztosítva, a megélhetés olcsóbb, mert szövetkezeti boltokban vásárolunk, és takaros kis házakban lakunk jóformán ingyen... Nem mondom én egy szóval sem, hogy ez már a teljes igazság, de legalább útban vagyunk feléje.

Ragu egyre vihogott, s feltámadt benne a vágy, hogy egy másfajta gyűlöletét is kielégítse, mert a Crêcherie-n csak csúfolódott, de a Szakadékot mindig indulatosan, keserű haraggal emlegette.

- Hát Delaveau, az az állat, milyen képet vág hozzá? Jót mulatok, valahányszor eszembe jut, milyen bosszúság neki ez az új üzem, ideépítették, az ő gyára tőszomszédságába, és egész szépen virágzik... Dühöng?

Fauchard tétova mozdulatot tett.

- Biztosan dühös, de nem nagyon látszik rajta... Aztán tudod, nekem éppen elég a magam baja, nem foglalkozom én a máséval... Hallottam, azt beszélik, hogy fütyül a gyáratokra meg a konkurrenciára. Azt mondja, ameddig a világ világ, szükség lesz ágyúkra meg ágyúgolyókra, mert az emberek ostobák, és mindig gyilkolni fogják egymást.

Luc éppen akkor jött vissza az öntőcsarnokból, hallotta ezeket a szavakat. Három esztendő óta, amióta rávette Jordant, hogy tartsák meg a kohót, és létesítsenek vas- és acélgyárat, tudta, hogy Delaveau az ellensége.

Az új üzem kemény megpróbáltatást jelentett Delaveaunak, hiszen az igazgató azt remélte, hogy előnyös feltételek mellett, hosszú lejáratú fizetési esedékességgel megvásárolhatja a Crêcherie-t, s azt kellett látnia, hogy ez a rendkívül okos, tevékeny fiatalember vette át, aki vakmerőségében eltökélte, hogy felforgatja a világot, s olyan alkotó lendülettel fogott munkájához, hogy már a kezdetén egy egész kis várost teremtett. De az első megdöbbenés haragja múltán Delaveau-t mégiscsak bizakodás töltötte el. Ő ágyúkat és ágyúgolyókat gyárt, a nyereség jelentékeny, és konkurrenciától nem kell tartania. Az a hír, hogy a szomszédos üzem sínekre és vasgerendákra rendezkedett be, eleinte ironikus jókedvvel töltötte el, mert akkor még nem tudta, hogy a bányában újra megindult a kitermelés. Mikor aztán rájött, hogy a kémiai eljárással dúsított vas milyen hatalmas nyereséget biztosít, a nagyvonalú embert adta, azt hangoztatva, hogy mindenfajta iparnak van helye a földkerekségen, ő szívesen

átengedi a síneket és az acélgerendákat szerencsés szomszédjának, ha az meghagyja neki az ágyúkat meg az ágyúgolyókat. Így hát színre-főre zavartalan volt a béke, a két üzem kapcsolata hűvös, de udvarias. Csakhogy Delaveau lelke mélyén tompa nyugtalanság motozott, félt ettől az igazságos és szabad munkaközösségtől a szomszédságban, amelynek szelleme bármikor átcsaphat az ő gyárába, az ő munkásai közé. És még más érzés is nyomasztotta, aggodalom, amellyel önmaga se nézett szembe, félelem, hogy a régi építmény recsegni-ropogni kezd alatta, hogy a korhadást az ő hatalmán kívül eső okok idézik elő, s abban a percben, amikor nem áll elegendő tőke a rendelkezésére, minden összeomlik, hiába próbálja ő makacs erővel fenntartani.

Szükségszerű, napról napra keményebb harc folyt az új üzem és a Szakadék közt, s bár a küzdelemnek az egyik gyár pusztulásával kell végződnie, Luc semmi részvétet nem érzett Delaveau-ék iránt. A férfit tulajdonképpen becsülte, hiszen keményen dolgozik, és nézeteiért bátran síkraszáll, de Fernande-ot megvetette, sőt borzadt tőle, a romlottság és rombolás szörnyű erejét érezte benne. A szennyes kaland, amelyet a kastélyban fedezett fel, az asszony diadalmas uralma Boisgelin, a szánalmas szépfiú felett, akinek vagyona rohamosan fogyott Fernande ragadozó keze között - mindez növekvő nyugtalansággal töltötte el, eljövendő tragédiák vetették előre árnyukat. Aggódó gyöngédséggel gondolt a szelíd, jó Suzanne-ra: a korhadt gerendázatú épületben, amely előbb-utóbb lakóira fog szakadni, ő az egyetlen áldozat, akit szívből sajnál. Kapcsolatukat - bármennyire fájlalta is - meg kellett szakítania, ő nem járt el Guerdache-ba, csak véletlenül hallott hírek tájékoztatták a kastélyról. Úgy látta, a helyzet egyre rosszabbra fordul, Fernande esztelen követelései nőttön-nőttek, Suzanne pedig minden erejével hallgatásba zárkózott, szemet hunyt, hogy a botrányt elkerülje. Luc egyszer találkozott vele Beauclairben, az utcán: az asszony kézen fogva ment a kis Paullal, s ahogy tekintete rátapadt a férfira, az kiolvashatta belőle Suzanne szenvedését és a barátságát, bár közéjük férkőzött a létért folytatott gyilkos harc.

Mihelyt Luc észrevette Fauchard-t, védekező álláspontra helyezkedett, mert minden felesleges összeütközést el akart kerülni a Szakadékkal. A szomszédos üzemből jelentkező munkásokat szívesen felfogadta, de vigyázott, nehogy azt híreszteljék, hogy magához csalogatja őket. Az alkalmazásról csakis a munkások döntöttek. Bonnaire már többször beszélt Fauchard-ról, és Luc most úgy tett, mintha azt hinné, hogy a látogató a felvétele miatt jött el.

- Jó napot, barátom, hát elnézett ide érdeklődni, hogy a hajdani társai fel tudnák-e venni?

Fauchard bárgyún dadogott egy-két összefüggéstelen mondatot, megint elfogta a kétség, és képtelen volt határozni. Eltompult, mint a cirkuszi idomított állat, a beleidegződött rutin hajtotta, és rettegett minden újtól. Úgy elpusztították benne a kezdeményező erőt, hogy megbénult, gyerekes rémület fogta el, valahányszor mást is kellett volna tenni a megszokott mozdulatokon kívül. Ez az új üzem a tiszta és világos termek sorával feldúlta: mintha félelmetes birodalomba került volna, ahol nem bír élni. Most már csak azon igyekezett, hogy minél előbb visszakerüljön sötét, gyötrelmes poklába. Ragu csak ugratta, minek helyet változtatni, ha semmi sem bizonyos... És talán homályosan úgy érezte, hogy az ő ideje még nem jött el.

- Nem, mérnök úr, még nem... Szeretnék, de nem tudom... Majd meglátom, előbb még megbeszélem az asszonnyal.

Luc mosolygott.

- Persze, persze, beszélje csak meg, fő a házi béke... Viszontlátásra, barátom.

Fauchard után elbúcsúzott. Maga is álmélkodott, hogy így fordult a látogatása, mert hiszen ő azzal a szándékkal jött ide, hogy alkalmazást kér, ha a gyár megtetszik neki, és ha a kereset nagyobb, mint a Szakadékban. Mért menekült hát el, mért dúlta fel az a sok szép, amit itt

látott, mért vágyódik csupán arra, hogy elfusson innen, s újra belesüppedjen a nyomor fásult zsibbadtságába?

Luc kis ideig egy újításról beszélgetett Bonnaire-rel, amit a hengergépeken szeretne alkalmazni. De Ragu panasszal hozakodott elő.

- Mérnök úr, a szél megint kitörte az ablakainkat, három üveget vert ki a szobánkban. Bejelentem, hogy ezt már nem fogjuk megfizetni... Az az oka, hogy a mi házunkat húzták fel legelöl, a síkságról egyenest odafúj a szél. Farkasordító hideg van nálunk.

Mindig panaszkodott, örökké talált ürügyet az elégedetlenségre.

- Egyébként legjobb, ha Luc úr saját maga győződik meg róla, és eljön hozzánk. Josine majd megmutatja.

Mikor Ragu beállt az új üzembe, Húgocska ösztökélésére feleségül vette Josine-t, s a fiatal pár egy kis házat kapott a munkásvárosban, Bonnaire-ék és Bourronék portája között. A jó környezetben Ragu sokat változott az előnyére, családi életüket mostanáig nem zavarta meg komoly vihar, csak néha tört ki a csetepaté Nanet miatt, aki velük lakott. És ha Josine-nak bánata volt, becsukta az ablakokat, hogy senki ne lássa, hallja a sírását.

Luc homlokán most árnyék suhant át, pedig milyen jókedvűen szokta reggelenként végigjárni a csarnokokat.

- Rendben van, Ragu - mondta -, benézek majd magukhoz.

A beszélgetés véget ért, a hengermű újra megindult, az óriási állkapcsok csattogása elnyomta az emberi hangokat. A fénylő acélöntecsek menete újra elkezdődött, egyre keskenyebben siklottak ki, és végül sínekké vékonyodtak. A sínek szünet nélkül futottak egymásba, mintha arra készülnének, hogy végigbarázdálják az egész földkerekséget, és a végtelenségig kitágítsák a diadalmas, termékeny élet határait.

Luc egy pillanatig nézte ezt a szép munkát, rámosolygott Bonnaire-re, barátságos, biztató pillantást vetett Bourronra és Ragure, mert azon volt, hogy a szeretet vetését hintse szét valamennyi munkáscsoportban, abban a meggyőződésben, hogy szeretet nélkül nincs gyarapodás. Aztán kiment a gyárból, és szokásához híven ezen a délelőttön is a Közösség Háza felé vette útját, hogy megnézze az iskolát. A gyár termeiben jó elábrándozni a jövő békéjéről, de a kicsinyek közt még erősebb a reménységből fakadó öröme, hiszen a gyerekek jelentik a jövendőt.

A Közösség Házát, ezt a nagy derűs, egyszerű épületet úgy tervezték meg, hogy minél kevesebb költséggel minél nagyobb kényelmet adjon. Az iskola lefoglalt egy egész szárnyat, a könyvtár, a fürdők és a kaszinó a másik szárnyban kapott helyet, a díszterem és néhány hivatal pedig középütt. Az iskola három tagozatra oszlott: a bölcsődével egybekapcsolt óvoda, ahová a dolgozó anyák a kis gyerekeket, még a pólyásokat is beadhatták, aztán a tulajdonképpeni ötosztályos iskola, ahol a tanulók az általános ismereteket szerezték meg, és a különböző műhelyek, ahová mind az öt osztályból eljártak, s amilyen mértékben gyarapodtak ismereteik az iskolában, úgy tanulták ki a műhelyekben a mesterségeket. A két nemet nem választották el, lányok és fiúk közösen nőttek fel, együtt voltak a bölcsődében, ahol kis fekhelyeik egymás mellett álltak, az osztályokban, ahol a padokban egymás mellett ültek, hiszen az életben sem fognak elkülönülni, együtt dolgoztak a tanműhelyekben, ahonnan majd kikerülnek és házasságot kötnek. Ha a két nemet gyermekkortól kezdve szétválasztják, másként nevelik és tanítják, s az egyiket tudatlanságban tartják a másik felől, egymás ellenségeivé válnak, a titkolódzás megrontja és megvadítja a természetes vonzódást, s az a következménye, hogy vég nélküli félreértések sorozatában a férfi támad, a nő pedig vonakodik. Békesség csak akkor lesz, ha a férfi és nő barátként fedezi fel közös érdekét, ha ismerik egymást, tudásukat

ugyanabból a forrásból merítették, s azért kötik össze sorsukat, hogy értelmesen, egészségesen, emberhez méltóan éljenek.

Húgocska sokat segített Lucnek az iskola megszervezésében. Jordan ígéretéhez híven odaadta a pénzt, de bezárkózott laboratóriumába, nem volt hajlandó sem a számlákat megnézni, sem a szükséges intézkedéseket megvitatni: a nővére lelkesedett az új városért, amely itt született meg, itt fejlődött a szeme láttára. Mindig is nagy hajlandóságot érzett a gyermekgondozáshoz, a tanításhoz, a betegápoláshoz, de segítőkészsége régebben csak arra a néhány szegényre irányult, akit a plébános, Novarre doktor vagy a tanító figyelmébe ajánlott; most hirtelen széles tér nyílt előtte: Luc sok munkáscsaláddal ajándékozta meg, amelyeknek tanításra, irányításra, szeretetre van szükségük. Már az első napokban megtalálta igazi hivatását, s bár részt vett az iskola osztályainak és a tanműhelyeknek a megszervezésében, főként a bölcsődével foglalkozott, délelőttjeit a csöppségek között töltötte. És mikor azzal hozakodtak elő, hogy mért nem megy férjhez, kicsit szégyenkezve, kicsit zavarban, a nem szép lányok kedves nevetésével azt mondta:

- Minek? Hiszen az enyémek a mások gyerekei.

Idővel sokat segített neki Josine, akinek Raguvel kötött házassága gyermektelen maradt. Reggelenként eljárt a bölcsődébe, s a két nő, akinek érzelmi élete olyan különböző volt, barátságot kötött, a drága picinyek felé hajló szeretetük közel hozta őket egymáshoz.

Ezen a reggelen, mikor Luc belépett a fehér, levegős helyiségbe, csak Húgocskát találta ott.

- Josine ma nem jött el - mondta a lány. - Azt üzente, rosszul érzi magát, semmi komoly baj, csak egy kis múló rosszullét.

Lucöt valami homályos gyanú fogta el, és tekintete elborult. De csak annyit mondott, hogy mit fog tenni.

- Majd elnézek hozzájuk, hátha szüksége van valamire.

Milyen öröm végigjárni a bölcsődét! A bölcsők a nagy fehér teremben a fehér falak mentén sorakoztak. Rózsás arcú apróságok aludtak, mosolyogtak. Patyolattiszta kötényekben ott jártak-keltek köztük azok a jóindulatú nők, akik szerető tekintettel, anyai kézzel és gyengéd szavakkal gondozták a kicsinyeket, az apró emberpalántákat, a jövendő ígéreteit. De voltak ott nagyobbacska gyerekek is, három-négy esztendős kisfiúk, lányok, őket szabadjára hagyták, a kisebbek kerekes székekben, a többi kénye-kedve szerint mászkált, és nem is potyogtak el túlságosan gyakran. A terem virágos verandára nyílt, a veranda kertben folytatódott. A gyerekhad ott nyüzsgött a szabadban, a langyos napsütésben. A kisebbek zsinóron lógó játékokkal, paprikajancsikkal szórakoztak, a nagyobbak babákkal, lovakkal, kis szekereket húztak nagy zajjal, csupa apró hős, akit a tettvágy fűt. Mennyi új erőt ad ennek a vidám kis világnak a látványa, amely jólétben fejlődik, hogy majd átvegye a holnap feladatait.

Luc gyönyörködve nézte ezt a fehérlő hajnalhasadást.

- Beteg nincs? - kérdezte aztán.

- Nincs bizony, ma valamennyi makkegészséges - mondta Húgocska. - Tegnapelőtt volt két kanyarós betegünk, de azokat elkülönítettük.

Továbbmentek a kertben a veranda mentén, hogy megtekintsék a szomszédos iskolát. Az öt osztály üvegezett ajtajai egyenes vonalban nyíltak a zöldellő kertre, minthogy meleg volt, valamennyi tárva-nyitva, így hát be se kellett lépniök a termekbe, a küszöbről láthatták az egész osztályt.

Mikor az iskolát felépítették, a tanítók új tantervet dolgoztak ki az öt osztály számára. Az első osztálytól kezdve, ahol írni-olvasni tanítottak, egészen az ötödik végéig, ahonnan a gyerekek

az általános műveltség alapjaival kiléptek az iskolából, az oktatás arra törekedett, hogy tapasztalatok útján tanítson, tényekkel ismertesse meg a növendékeket, hogy a tudás a tapasztalatban gyökereddzék. De a növendékek logikus érzékét is fejlesztették, a mindennapok tapasztalataiból következtető módszerességre nevelték őket. Módszeresség nélkül nem lehet hasznos munkát végezni, módszerességgel rendezzük, gyarapítjuk tudásunkat, ez óv meg minket attól, hogy megszerzett ismereteinket el ne veszítsük. A könyvek tudományát az iskola nem dobta félre, de csak másodrangú szerepet kapott, ugyanis a gyerek azt tanulja meg leginkább, amit a saját szemével lát, amit megtapinthat, amiről saját maga győződik meg. A növendékek nem görnyedeztek rabszolgaként vitathatatlan dogmák felett, nem a tanár zsarnoki tekintélye uralkodott felettük; azt kívánták tőlük, hogy egyéni kezdeményezéssel jöjjenek rá az igazságokra, értsék meg, és sajátítsák el. Más módszerrel nem lehet embert formálni; ez a nevelés valamennyi gyerek energiáját felkeltette és növelte. A tanítók nem alkalmaztak sem büntetést, sem jutalmazást, nem próbálkoztak se fenyegetéssel, se dédelgetéssel, hogy a lustákat munkára szorítsák. Nincs is lusta gyerek, csak beteg gyerek van, vagy olyan, aki nem érti, amit rosszul magyaráztak meg neki, vagy akinek agyába bottal akarnak beleverni olyan ismereteket, amikhez neki semmi hajlandósága sincs. Ha azt akarjuk, hogy valamennyi gyerek jól tanuljon, fel kell ébreszteni bennük a tudásvágyat, ami ott ég minden ember lelke mélyén, fel kell használni ösztönös érdeklődésüket mindaz iránt, ami körülveszi őket: ez az érdeklődés olyan erős, hogy kérdéseikkel zaklatják környezetüket. Ebben az iskolában a tanítás nem volt kínszenvedés, folytonosan megújuló örömet adott, mert vonzóvá tették, beérték azzal, hogy a gyerekek értelmét ösztönözték, irányították őket, és rájuk bízták, találják meg maguk az igazságot. Mindenkinek joga és kötelessége önmagát formálni. Hadd formálja ki a gyermek saját maga az egyéniségét, bízzuk rá, hogy kialakítsa magát ebben az óriási világban, ha azt akarjuk, hogy később ember legyen a talpán, cselekvő energia, elhatározásra és irányításra képes akarat.

Az öt osztályban az elemi ismeretektől kezdve valamennyi tudományos igazság logikusan, fokozatosan önállósította a tanulók értelmét. A kertben tornacsarnokot építettek, és különféle játékokkal, gyakorlatokkal edzették a növendékeket, hogy a test párhuzamosan fejlődjék a szellemmel, a gyarapodó tudással, hogy egészséges és teherbíró legyen. A kiegyensúlyozott lelki élet alapfeltétele az egészséges test. Az alsó osztályokban hosszú szüneteket tartottak, és csak rövid, változatos, a gyerekek teherbíró képességével arányos feladatokat kívántak. Szabályszámba ment, hogy a tanulók minél kevesebbet tartózkodjanak zárt helyen, az órákat gyakran tartották a szabadban vagy abban a környezetben, amit a gyerekekkel meg akartak ismertetni a gyárban, ha pedig állatokról, növényekről, folyókról vagy hegyekről tanultak, akkor kint a természetben. A legértékesebb tanításért a valósághoz, az eleven lényekhez és a tárgyakhoz, magához az élethez fordultak, mert meg voltak győződve, hogy minden tudománynak igazi célja az emberhez méltó élet. Az általános ismereteken kívül igyekeztek megmagyarázni a gyerekeknek az emberszeretet és a kölcsönös felelősség fogalmait. Együtt nőnek fel, mindvégig ugyanabban a közösségben fognak élni. A szeretet az egyetlen összetartó kötelék, szeretetből fakad az igazság és a boldogság. A szeretet a nélkülözhetetlen, az elegendő egyezség, mert ha az emberek szeretik egymást, béke uralkodik köztük. Az egyetemes szeretet a családból a nemzetig, a nemzetből az emberiségig nő, ez lesz a jövendő boldog Közösségének egyetlen törvénye. Kifejlesztik a gyerekekben, mert úgy nevelik őket, hogy törődjenek egymással, hogy az erősebbek vigyázzanak a gyengékre, s a tanulmányaik, a játékok, kibontakozó szenvedélyeik mind összekapcsolják őket. Így érik majd be a várva várt vetés: emberré serdülnek, testüket a gyakorlat edzette meg, tudásuk a természetben megfigyelt tapasztalatokból gyarapodott, értelem- és érzésviláguk rokon, egymás testvéreivé váltak.

Nevetés, kiabálás hallatszott. Luc nyugtalanul kapta fel a fejét, mert a gyerekek közt nem ment minden teljesen simán. Az egyik csoport közepén megpillantotta Nanet-t, ő indította el a zsivajt.

- Még mindig sok a baj Nanet-val? - kérdezte. - Ez a gyerek valóságos ördögfióka.

Húgocska mosolygott, s a kézmozdulata mintha már meg is adná Nanet-nak a felmentést.

- Hát bizony, nem mindig könnyű vele. De akadnak mások is, akik nem férnek a bőrükbe, lökdösődnek, verekednek, nem fogadnak szót. Alapjában véve derék lurkó valamennyi. Nanet remek kis legény, becsületes és csupa szív. Egyébként mi akkor nyugtalankodunk, amikor nagyon csöndesek, olyankor attól tartunk, hogy betegek.

Az iskolatermeken túl, a kert másik oldalán sorakoztak a műhelyek. Ott folyt a legfontosabb mesterségek elméleti és gyakorlati oktatása, nem azzal a céllal, hogy a növendékek alaposan elsajátítsák, inkább azért, hogy valamennyit megismerjék, és rájöjjenek, melyik felel meg nekik a legjobban. Ezek a műhelytanfolyamok az iskolai tanítással párhuzamosan folytak. Mihelyst írni-olvasni kezdett a gyerek, szemközt a kert másik oldalán szerszámot nyomtak a kezébe, délelőtt nyelvtant, számtant, történelmet tanult, fejlődött az értelme, délután kétkezi munkát végzett, hogy erősödjenek az izmai, ügyesedjen a teste. Hasznos pihenő ez, kikapcsolódás a szellemi munkából, a tevékenység vidám próbázása. A nevelés elvei közé tartozott az is, hogy mindenki sajátítson el egy mesterséget, az iskolából kilépő növendékek azt választották, amit leginkább megkedveltek, és valódi műhelyben tökéletesítették magukat. Az esztétikai nevelésre is nagy súlyt vetettek, a gyerekek zenét, rajzot tanultak, festettek és szobrokat faragtak, s a kitáruló lelkekben az életöröm érzése fakadt. Kitágult a világ még azok előtt is, akik nem jutottak túl az első lépéseken, másként érzékelték a jelenségeket, a művészet a legegyszerűbb lelkeket is csodálatos szépségekkel gazdagította. Alkonyatkor, ha az idő derült volt, a gyerekek összegyűltek a kertben, a naplemente sugárzásában békehimnuszokat énekeltek, az igazság és a halhatatlan szépség látványával lelkesítették őket.

Luc éppen befejezte mindennapos körútját, mikor jelentették, hogy két combettes-i paraszt, Lenfant és Yvonnot vár rá a nagy gyűlésteremből nyíló kis irodahelyiségben.

- A patak ügyében jöttek? - érdeklődött Húgocska.

- Igen - mondta Luc. - Ők kértek erre a találkozásra. Igaz, magam is szerettem volna összejönni velük, mert a minap beszélgettem Feuillat-val, s az a véleményem, ha győzni akarunk, a Crêcherie-nek együtt kell működnie a faluval.

A lány sugárzó arccal hallgatta, hiszen ismerte városalapító terveit, aztán megszorította a kezét, és könnyű, nyugodt lépéseivel visszatért a fehér bölcsőkhöz; a jövő nemzedékéhez, amely majd valóra fogja váltani Luc álmát.

Feuillant, a guerdache-i major bérlője megújította a szerződést Boisgelinnel, s a feltételek mindkét félre súlyos bajokat hoztak. Jól kell élni, mondogatta Boisgelin, de a bérlőrendszer a jelenlegi körülmények között nem hozhatott jó eredményt. A gazdálkodás egyet jelentett a csőddel. Feuillat a megszállottak makacsságával, senkinek sem szólva a tervéről, amely egyre jobban gyökeret vert benne, titokban azon fáradozott, hogy megvalósítsa gondolatát, és kipróbálja a gyakorlatban: összebékíteni a combettes-i parasztokat, akik közé ősi gyűlölségek vertek éket, rávenni őket, hogy nadrágszíjföldjeiket egyesítsék, hatalmas birtok kerekedne ki belőle, belterjes, nagyüzemi gazdálkodással valóságos kincsesbánya lenne. Feuillat fejében az a gondolat is motoszkált, hogy ha a kísérlet sikerül, rábírják Boisgelint, adja be a majort is az új szövetkezetbe. És ha vonakodna, a tények majd kényszerítik. Egyébként ebben a szófukar Feuillat-ban, aki a muszáj előtt meghajtotta derekát, volt valami, ami egy türelmes és furfangos apostolra vallott, aki lépésről lépésre, fáradhatatlanul megy előre útján. Első sikerét azzal

aratta, hogy összebékéltette a Lenfant és Yvonnot családot, s véget vetett az évszázadok óta dúló pörpatvarnak. Lenfant-t a község megválasztotta bírónak, helyettese Yvonnot lett, s ő megmagyarázta nekik, hogy attól a naptól kezdve, amikor egyetértésben működnek, övék a hatalom. Aztán szépszerével rávezette őket az általános együttműködés gondolatára, csak így lábolhat ki a falu a mindennapossá vált bajokból, a tengődésből, hiszen a föld kimeríthetetlen bőséggel látná el művelőit. A Crêcherie-t éppen akkoriban alapították, Feuillat példaként emlegette, gyakran elmondta, milyen szépen fejlődik ott minden, s végül a bírót meg a helyettesét összehozta Luckel, mert a falu meg a Crêcherie közt volt valami elintézésre váró vízügy. Így került ezen a délelőttön a két combettes-i az irodába.

Luc tüstént teljesítette a kérésüket, jóindulata egy kissé megnyugtatta a két gyanakvó falusit.

- Rendben van - jelentette ki Luc -, a Crêcherie ezentúl szabályozni fogja azokat a forrásokat, amelyeket a sziklák közt befogott, s a felesleges vizet bevezeti a Grand-Jean patakba, amely a maguk faluján megy keresztül, mielőtt a Mionne-ba ömlene. Ha víztárolókat készítenek, kevés költséggel hatalmas területeket öntözhetnek, s a föld minősége száz százalékkal megjavul.

A vaskos, alacsony Lenfant megcsóválta széles fejét, és lassan, elgondolkozva mondta:

- Akkor is nagyon sokba kerül.

A kicsi, vékony, fekete, hörcsögképű Yvonnot kiabálni kezdett:

- Aztán meg attól félünk, mérnök úr, hogy azzal a vízzel baj lesz, nem tudjuk, hogy osztozzunk meg rajta, és megint csak egymásnak esünk. Elismerem én, hogy a mérnök úr jó szomszéd, ideadja nekünk a vizet, hálásak is vagyunk érte. No de hogy lehet azt kimódolni, hogy mindenki megkapja az igazságos részét, és ne tartson attól, hogy meglopják.

Luc mosolygott, örült a kérdésnek, most legalább rátérhet a mondanivalójára, ami miatt beszélni akart velük.

- Az életet adó víz legyen mindenkié, akárcsak a fénylő, melegítő nap, mint maga a föld, amely a termést adja, táplál bennünket. Az osztozkodás legjobb módja, ha egyáltalán nem osztozunk rajta, hadd legyen mindenkié, amit a természet az egész emberiségnek ad.

A két paraszt megértette. Kis ideig hallgattak, tekintetüket a földre szögezték. Aztán Lenfant, a megfontoltabb, beszélni kezdett.

- Igen, igen, tudjuk mi, a guerdache-i bérlő szólt már erről... Bizony nem lenne az rossz, ha mi is szövetkezhetnénk, mint maguk, beleadnánk a közösbe a pénzt, a földet, az erőnket, a szerszámokat, s aztán elosztanánk a jövedelmet... Erősen úgy látszik, hogy többet keresnénk, és boldogabban élnénk... De azért van ám kockázat is a dologban, s amondó vagyok, sokat kéne még erről beszélni, amíg valamennyi combettes-i ráállna.

- Úgy bizony - helyeselt Yvonnot indulatos mozdulattal. - Mi ketten nagyjából egyetértünk, nem vagyunk ellenségei az újnak. A többieket kéne megnyerni, az pedig, előre megmondom, keservesen fog menni.

Az a paraszti bizalmatlanság beszélt belőle, amelyet Luc jól ismert: húzódozás a tulajdon jelenlegi formáját érintő társadalmi átalakulástól. A vonakodás nem lepte meg, tovább mosolygott. Keserves fájdalom megválni attól a darabka földtől, amellyel évszázadok óta nemzedékek forrtak össze, keserves, hogy a diófa a más földjén álljon! De az egyre keserűbb csalódások, a túlságosan elaprózott földtulajdon csődje, kétségbeesésbe és fásultságba taszította a parasztságot, s a reménytelenség is segít meggyőzni, hogy egyetlen lehetőségük az egyesülés: az egész falu összeszövetkezve, nagy birtokon gazdálkodhat. És Luc beszélni kezdett, kifejtette, hogy a szövetkezeteké a jövő. Hatalmas területeket kell megművelni, gépi

erővel bevetni és learatni, bőségesen trágyázni a közeli üzemekben előállított műtrágyával, rendszeresen öntözni, s a termés a tízszeresére emelkedik. Az egyénien gazdálkodó paraszt hiába töri magát, éhkopp jár munkája nyomában, de micsoda jólét uralkodna, ha egy-egy falu valamennyi parasztja összefogna, és hatalmas földeket művelne meg gépekkel, alapos trágyázással és csatornázással. A talaj minőségét tetszés szerint megjavíthatnák, a termékenységet igen magas fokra emeli, ha a földet megtisztítják a kövektől, trágyázzák és öntözik. Végül majd fűteni fogják a talajt, s eltűnnek az évszakok. Egy hektár két vagy három család megélhetését is biztosítja. Franciaország lakossága háromszorosára is emelkedhet, a föld bőséges táplálékot adna, ha ésszerűen, a természet erőit felhasználva művelnék meg. Megvalósulna a boldogság, sokkal kevesebb lenne a keserves munka, a paraszt végre felszabadulna ősi szolgaságából, kikerülne az uzsorás hitelező karmai közül, megmenekülne attól, hogy a nagybirtokos és az állam szipolyozza.

- Túlságosan szép - jelentette ki Lenfant megfontolt modorában.

Yvonnot könnyebben lelkesedett.

- Hej, a mindenségit! Ha ez igaz, nagy szamarak lennénk, ha ki nem próbálnánk!

- Győződjenek meg róla, mit értünk el mi itt, a Crêcherieben - mondta Luc, aki most jónak látta előhozakodni az eleven példa érvével. - Alig három esztendeje, hogy megalakultunk, szépen gyarapszunk, a munkások, akik valamennyien társultak, húst esznek, bort isznak, nincs adósságuk, nem rettegnek a jövőtől. Kérdezzék csak ki őket, s főként, azt ajánlom, tekintsék meg, amit létrehoztunk, a műhelyeket, a lakásokat, a Közösség Házát, mindazt, amit rövid idő alatt építettünk, teremtettünk. Ez az egyesülés eredménye, meglátják, csodákat fognak tenni, ha egyesülnek.

- Igen, igen, mi már körülnéztünk - felet a két paraszt.

Igazat mondtak, mielőtt Luc-höz fordultak volna, kíváncsi szemmel végigjárták az egész Crêcherie-t, felmérték magukban, hogy mekkora lehet a telep vagyona, álmélkodva nézték a boldog várost, amely rohamos gyorsasággal fejlődött, s azt fontolgatták, vajon mennyit szerezhetnének, ha ők is társulnának. A tapasztalat ereje lassanként áthatotta, meggyőzte őket.

- Hát ha ismerik, akkor egyszerű a dolog - folytatta Luc jókedvűen. - Nekünk szükségünk van kenyérre, a munkásaink csak úgy élhetnek, ha maguk elég gabonát termelnek. Maguknak, földműveseknek, pedig szerszám kell, ásó, eke, acélból készült gépek, s az acélt mi gyártjuk. Így hát a kérdés megoldása nagyon egyszerű, csak meg kell állapodni, hogy mi adjuk az acélt, maguk pedig a búzát, s máris kész az egyetértés, boldogan élünk mindannyian. Minthogy szomszédok vagyunk, a falu földje határos a mi gyárunkkal, feltétlenül szükségünk van egymásra, hát nem az a legokosabb, ha testvéri szövetségre lépünk mindannyiunk javára, s egyetlen nagy családként élünk együtt?!

Ez a kedélyes jóindulat felderítette a két falusit. A paraszt és a munkás megegyezésének, együttműködésének szükségességét még senki sem vetette fel előttük ilyen világosan. Mióta a Crêcherie dolgozott, fejlődött, Luc azt tervezgette magában, hogy a kisebb üzemeket s az üzemekből, az üzemek körül élő iparosokat is belépteti a szövetkezetébe. Ha van egy ipari nyersanyagot - az ő esetükben acélt - termelő központ, körülötte temérdek műhely és kisebb gyár működhet. A Chodorge gyár szögeket készít, a Hausser gyár kaszát, a Mirande gyár mezőgazdasági gépeket, sőt a Monts Bleuses egyik szorosában még működik Hordoir, a hajdani nyújtómunkás két gőzkalapácsa, amelyet egy hegyi patak zuhogója hajt. Ha meg akarnak élni, előbb-utóbb mindannyian kénytelenek lesznek csatlakozni Crêcherie-beli testvéreikhez, mert másként elpusztulnak. Sőt, az építőmunkásokat és a ruházati cikkeket előállító dolgozókat, például Gourier polgármester cipőmunkásait is belevonnák a szövetkezésbe, házakat építenének, ruhát, cipőt szállítanának, és cserébe szerszámot meg kenyeret

kapnának. A jövő társadalma csak így valósulhat meg, általános egyetértéssel, a munka átfogó közösségében.

- Úgy gondolom, Luc úr, hogy ilyen nagy fontosságú ügyről nem lehet hirtelenében dönteni - jelentette ki végül megfontoltan Lenfant. - De ígérjük, hogy gondolkozni fogunk rajta, és mindent elkövetünk, ami csak tőlünk telik, hogy a falunkban is olyan jó egyetértés legyen, mint itt.

- Úgy bizony - erősítette meg Yvonnot. - Minthogy mi ketten, Lenfant meg én, végre-valahára kibékültünk, azon iparkodunk, hogy a többiek is megbékéljenek egymással, és Feuillat a csavaros eszével majd segíteni fog nekünk.

Búcsúzáskor újra szóba hozták a vizet, hogy Luc ígérete szerint bele fog ömleni a Grand-Jean patakba. A megállapodás megtörtént. A két gazda azzal az érzéssel távozott, hogy az öntözési terv előreviszi a szövetkezeti mozgalmat, hiszen arra fogja késztetni a falut, hogy a közös érdekért összefogjon.

Luc kikísérte őket, átment velük a kerten, ahol a két gazdát várták a gyerekeik. Arsène és Olympe, Eugénie és Nicolas nem volt hajlandó otthon maradni: látni akarták a Crêcherie-t, hiszen széltében-hosszában annyit beszéltek róla. Az öt osztály tanulói éppen akkor tódultak ki szünetre, a kert megtelt vidám zsivajgásukkal. A lányok szoknyája röpködött a napsütésben, a fiúk ugráltak, mint a kecskegidák, a pázsiton a fák alatt kacagott, énekelt, kiabált a kedves gyerekhad.

Luc szőke és barna fejek csoportja között megpillantotta Húgocskát; a lány haragosan szidta a gyerekeket. Elöl az a kerek fejű, hetyke és vidám kis lurkó, akinek érett zab színű, kócos, sűrű haja a homlokába hull, az Nanet, aki már betöltötte tizedik esztendejét. Mögötte a három Bonnaire gyerek: Lucien, Antoinette és Zoé, a két kis Bourron: Sébastien és Marthe, a legkisebb gyerek hároméves, a legnagyobb tíz, és nyilván valamennyien rossz fát tettek a tűzre. Úgy látszott, Nanet a bandavezér, mert ő feleselt, vitázott, akaratos gyerek módján, aki a fejébe vette, hogy neki van igaza.

- Mi történt? - kérdezte Luc.

- Ej! Hát megint csak Nanet a ludas. Hiába tiltottuk meg a leghatározottabban, ő mégis elment a Szakadékba. Most tudtam meg, hogy tegnap estefelé ezeket a gyerekeket is magával vitte, s ráadásul a falon másztak át.

A Crêcherie nagy területének a végét ugyanis fal választotta el a Szakadéktól, Delaveau-ék kertjére egy régi kapu is nyílt belőle. Ez a kapu reteszre záródott, de mióta a két üzem között teljesen megszakadt a kapcsolat, a kaput mindig erősen elreteszelték.

Nanet tiltakozott.

- Először is nem igaz, hogy mindnyájan átmásztunk a falon. Csak én másztam át, s én aztán kinyitottam az ajtót a többieknek.

Lucnek nem tetszett ez a dolog, ő is méregbe jött.

- Tudod nagyon jól, hogy nem mehetsz oda, legalább tízszer hallottad, hogy megtiltották. A végén majd csúnya kellemetlenségbe kevertek bennünket. Neked is meg a többi gyereknek is elismétlem, hogy hibásak vagytok, és nagyon helytelenül viselkedtetek.

Nanet tágra kerekedett szemmel bámult rá: alapjában véve jó gyerek volt, bántotta, hogy Luc aggódik; de nem értette, hogy mi a baj. Azért mászott át a kerítésen, és azért engedte be a társait, mert Nise Delaveau-nál aznap délután vendégek voltak: Paul Boisgelin, Louise Mazelle és még egy csomó jópofa polgárgyerek: együtt akartak játszani. Nise Delaveau nagyon helyes kislány.

- Mért viselkedtünk helytelenül? - kérdezte álmélkodva. - Senkit sem bántottunk, és nagyon jól mulattunk együtt.

Elsorolta a gyerekek nevét, akik ott voltak, elmondta becsületesen, mit játszottak, csupa olyan játékot, ami nem tilos, a fákat, bokrokat nem bántották, és a virággruppokba se szórtak kavicsot.

- Nise jóban van velünk - jelentette ki végül. - Szeret engem, és én is nagyon szeretem, mióta jó pajtások lettünk.

Lucnek erőt kellett vennie magán, hogy el ne mosolyodjék. És elérzékenyült lelkében egy látomás bukkant fel: a két társadalmi osztály gyerekei, akik a kerítések ellenére egymásra találnak, testvérekként játszanak, kacagnak, míg szüleiket gyűlölet és harc állítja szembe egymással. A Közösség eljövendő békéje talán bennük fog kivirágzani.

- Meglehet, hogy Nise Delaveau aranyos kislány, és jóban van veletek, de abban állapodtunk meg, hogy ő sem jár hozzátok, és ti se mentek hozzá, hogy senkinek ne legyen oka panaszra.

Húgocska haragja is elpárolgott, megenyhült tekintete felmentést ígért, oly kedves volt Nanet ártatlan őszintesége.

Luc most már szelíden folytatta:

- Menjetek el szépen, gyerekek, és többé ne tegyetek ilyet, mert bajba kevertek minket.

Aztán a két gazda most már végérvényesen elbúcsúzott: elindultak a gyerekeikkel, akik közben beálltak a játszók közé, és bizony kelletlenül csatlakoztak az apákhoz. Luc is haza akart menni, hiszen már befejezte mindennapos körútját. De aztán eszébe jutott, megígérte, hogy felkeresi Josine-t, s elhatározta, hogy ellátogat hozzá. A délelőtt jól telt el, boldog volt, reményekkel teli. A Közösség Háza fényes cserepeivel, homlokzatán a keskeny majolika dísszel úgy emelkedett a tiszta napsütésben, mint a gyarapodás, a vidámság jelképe. A műhelyekben jólesik beszívni a munka szagát, az üzletekben most már bőségben kínálkoznak az áruk. Aztán abban is reménykedett, hogy a combettes-i parasztok szövetkezni fognak, a kísérlet kiszélesedik, a győzelem megszilárdul, a falu gabonát ad nekik cserében a szerszámokért, a gépekért. De felpezsdítő ígéretnek elegendő az iskola meg az óvoda is, ahol a jövő készül, a vidámságtól zajos kert a futkározó gyerekekkel, akikben a holnap virágzik.

Átvágott a Városon, amely itt születik a szeme láttára, lombok közül kinövő kis fehér házak mentén lépkedett. A városépítő örömével gyönyörködött minden egyes új házban, amely a többihez sorakozva gyarapítja ezt a friss települést. Ez a hivatása, intézmények nőnek ki, emberek csoportosulnak a szavára. Olyan erőt érzett magában, amely még a köveknek is parancsol, hogy a magasba emelkedve álljanak össze emberi lakásokká, középületekké, s áradjon szét bennük a testvériség, az igazság és a méltányosság szelleme. Tudja ő jól, hogy még a kezdet kezdetén tart, az alapokat rakja le, a magokat veti el a földbe. De néha, egy-egy örömteli napon megjelent előtte a jövő Városának a képe, és szíve boldogságtól ujjongott.

Josine és Ragu háza a település legelső épületei közé tartozott, a Crêcherie parkja közelében állt Bonnaire és Bourron háza mellett. Luc éppen átvágott az úttesten, mikor távolabb, az utca sarkán megpillantott három tereferélő asszonyt; hamarosan felismerte Bonnaire-nét és Bourronnét: nyilván felvilágosításokat adtak Fauchard-nénak, aki idelátogatott ma délelőtt, akárcsak a férje, érdeklődni, hogy az új üzem csakugyan olyan tejjel-mézzel folyó Kánaán-e, ahogy a hír járja. Bonnaire-né - vagy inkább közismert neve szerint a Toupe - éles hangja, indulatos gesztusai arra vallottak, hogy nem szépíti a képet: dühös, elégedetlenkedő természete nem változott, sehol sem érezte jól magát, megkeserítette a saját és a mások életét. Eleinte boldognak látszott, hogy férje munkát kapott a Crêcherie-ben, persze úgy képzelte, hogy egy-kettőre hatalmas nyereségrészhez jutnak, és most ette a méreg, hogy ki tudja, meddig kell

várni, felhánytorgatta, hogy neki még egy órára se telik, pedig évek óta emészti érte a vágy. Babette, Bourron felesége éppen az ellentéte Bonnaire-nénak, ő állandó elragadtatásban élt, nem győzte magasztalni a helyzet előnyeit, főként az tetszett neki, hogy a férje itt nem részegeskedik Raguvel. Fauchard-né még soványabb, még elesettebb, még jajveszékelőbb volt, mint azelőtt, ott állt kettőjük közt, nem tudta, melyikre hallgasson, de inkább Toupe felé hajlott, ő is azt hitte, hogy itt végképp kátyúba jutott minden, mert meggyőződésévé vált, hogy az élete már úgyse fordulhat jóra.

Lucöt kínosan érintette ez a jelenet: a levert arccal pletykázó Bonnaire-né és Fauchard-né. Jókedve lelohadt, hiszen jól tudta ő, hogy az asszonyok mennyi bajjal veszélyeztetik a munka, béke és igazság kialakuló közösségét. Roppant erősnek érezte hatalmukat, velük és nekik akarta megalapítani a Közösséget, és elbátortalanodott, mikor azt látta, hogy rosszindulatúak, ellenségesek vagy egyszerűen csak közönyösek, ahelyett, hogy segítséget nyújtanának, akadály válhat belőlük, romboló erő, amely talán mindent megsemmisít.

Elment mellettük, köszönt, az asszonyok elhallgattak, látszott rajtuk a nyugtalanság, mintha valami hibán kapták volna őket.

Luc belépett Raguék kis házába. Josine az ablaknál ült a varrásával. De a varrnivalót az ölébe ejtette, és távolba vesző tekintettel olyan mély révedezésbe süppedt, hogy meg se hallotta, mikor a férfi benyitott. Luc megállt, és kis ideig nézte. A szánalomra méltó lány, aki kiéhezve, kopott ruhában, kócosan csatangolt az utcán, s arcára rányomta bélyegét a nyomor, már a múlté. Josine huszonegy esztendős, megejtően bájos az egyszerű, kék vászonruhában, termete finom, vékony, hajlékony, de nem sovány, szép selymes, hamvasszőke haja virágfüzérként keretezi gyöngéd, kissé hosszúkás arcát, szeme derültkék, szája kicsi, üde és piros, akár a rózsa. Az otthonában ül, a tiszta, derűs, lakkozott fenyőbútorok közt, az ebédlőjében: ezt a szobát szereti legjobban az egész kis házban, ahová olyan boldogan lépett be, amelyet három esztendő óta annyi kedvvel takarít, csinosít.

Min tűnődik Josine, hogy ilyen sápadt és bánatos?... Mikor Bonnaire rávette Ragut, hogy kövesse, és társuljon ő is a Crêcherie dolgozóival, Josine azt hitte, minden szenvedésnek vége szakadt. Lesz takaros kis házuk, a kenyerük biztosítva, és Ragu is meg fog javulni, mihelyt nem lesz annyi gondja-baja az üzemben.

A remények valóra váltak, Húgocska határozott kívánságára Ragu végül feleségül vette, de Josine-t ez a házasság nem töltötte el olyan örömmel, mintha viszonyuk elején kötötték volna meg. Sőt, mielőtt igent mondott volna, kikérte Luc véleményét, akit továbbra is megmentőjeként, istenként bálványozott, s úgy ragaszkodott hozzá, mint kutya a gazdájához. Szíve mélyén rejtegette a csodálatos örömöt: Luc zavarba jött, mikor ő a beleegyezését kérte a házassághoz: Josine megérezte, milyen gyötrelmes volt az a néhány pillanat, amíg Luc kipréselte magából a helybenhagyó választ. Ez volt a legjobb, az egyetlen megoldás... Josine akkor arra gondolt, hogy csakis Raguhoz mehet feleségül, mert az hajlandó feleségül venni. Úgy látszott, Luc is elégedett, hogy az ő sorsa így alakult, a házasság óta változatlanul jóindulatú maradt hozzá, valahányszor találkoztak, rámosolygott, mintha azt tudakolná, hogy boldog-e? Josine elkínzott szíve pedig majd megszakadt, úgy áhítozott a gyöngédségre.

A bánatos révedezésbe merült asszony talán megérezte, hogy nincs egyedül, összerezzent, hátrafordult és megpillantotta Lucöt, aki gyöngéden és nyugtalanul mosolygott rá.

- Azért jöttem, Josine, mert Ragu azt mondja, bajok vannak ezzel a házzal, a síkságról egyenest idefúj a szél, három ablakot be is tört.

Josine meglepetten és zavartan hallgatta, nem tudta, hogy mondja meg az igazat, anélkül, hogy a férjét meghazudtolná.

- Igenis, Luc úr, van törött ablakunk, de magam sem tudom, hogy csakugyan a szél-e az oka. Persze, mikor a síkság felől fúj, mi is megkapjuk belőle a magunk porcióját.

Hangja remegett, és hiába igyekezett visszafojtani, két nagy könny csordult ki a szeméből. Az ablakot Ragu törte be ma reggel, dühbe gurult, és mindent ki akart dobálni az utcára.

- Mi az, Josine? Maga sír! No, mondja el szépen, mi bántja. Hiszen tudja, jó barátja vagyok.

És leült mellé megindultan, részvétteljesen. De Josine már letörölte könnyeit.

- Semmi az egész, semmiség. Elnézését kérem, rám jött a bolondóra, nem viselkedem okosan, mindenfélén kesergek.

De hiába vonakodott, Luc kivallatta. Ragu nem bírta megszokni az új környezetet, a rendet, a békességet, a jobb élethez vezető állandó erőfeszítést. Mintha valami vágy hajtaná a nyomorúság, a szenvedés, a régi proletárélet felé: szidni a munkaadót, de belegörnyedni a rabszolgaságba, a kocsmában, részegségben vigasztalódni tehetetlen, lázadozó szavakkal. Hiányoztak neki a piszkos, sötét műhelyek, a fojtott ellenségeskedés a feletteseivel, a ricsajos mulatozások társaival, azok a förtelmes, gyűlölködéstől fűtött napok, amelyek azzal zárulnak, hogy odahaza eldöngetik az asszonyt meg a gyerekeket. Ragu gúnyolódással kezdte, de már a vádaskodásnál tartott, a Crêcherie szerinte nagy kaszárnya, börtön, ahol az embert megfosztják a szabadságától, még csak pityókosra se ihatja le magát, ha kedve szottyan rá. Mostanáig nem nagyobb a kereset, mint a Szakadékban, és mennyi gond nehezedik rájuk, rágja őket a nyugtalanság, hátha nem megy az üzem, s a nyereségosztásnál semmit se kapnak. Két hónapja rosszabbnál rosszabb hírek járnak, mindenki attól fél, hogy ez az esztendő szűkös lesz, ki kell koplalni az új gépek árát. Ráadásul a szövetkezeti boltok gyakran rosszul működnek, bizony, megtörténik, hogy aki petróleumot kért annak krumplit szállítanak, vagy megfeledkeznek a rendelésről, és háromszor is el kell menni az elosztóba, amíg az ember megkapja az áruját. Ragu gúnyolódott, dühöngött, kijelentette, hogy a Crêcherie piszokfészek, s ő minél előbb odébb akar állni.

Kínos csend támadt. Luc elkomorodott, mert a vádak mélyén volt némi igazság. Az apró akadozások eleinte együtt járnak az új gépezet működésével. Főként a folyó év nehézségeiről terjedő hírek aggasztották, mert valóban attól tartott, hogy az üzem életképességének érdekében kénytelen lesz áldozatokat kérni a munkásoktól.

- Bourron pedig Raguvel együtt kiabál, ugye? - kérdezte. - De mondja csak, hallotta Bonnaire-t valaha is panaszkodni?

Josine a feje mozdulatával válaszolt, hogy nem hallotta, s ekkor ütötte meg a fülüket a nyitott ablakon át a három asszony hangja, akik ott maradtak a járdán. Toupe mérgesen rikácsolt, könnyebb volt a lelkének, ha dühösen belemarhatott másokba. A megfontolt Bonnaire türelmes volt, tudta, hogy járatlan úton lassú a haladás, de a felesége egymaga megvadította a növekedő Közösség valamennyi pletykás asszonyát. Luc most hallhatta, hogy ejti kétségbe Fauchard-nét, megjósolva a Crêcherie közeli pusztulását.

- Így hát, Josine, maga nem boldog? - kérdezte halkan.

Josine ismét tiltakozni próbált.

- Ó, Luc úr, hogyne lennék boldog! Hiszen maga annyit tett értem.

De önuralma elhagyta, újra két kövér könnycsepp csordult ki a szeméből, és végigfolyt az arcán.

- Itt a bizonyság, Josine, hogy nem boldog.

- Hát igen, nem vagyok boldog, Luc úr. De ezen maga sem segíthet, nem maga tehet róla. Olyan volt hozzám, mint a jóisten, de hiába! Annak a szerencsétlen embernek a szívét semmi meg nem változtatja... A gonoszság megint csak erőt vett rajta, nem tűri meg Nanet-et, ma reggel már attól tartottam, hogy mindent összetör, nekem jött, megvert, azt mondta, hogy a gyerek visszafeleselt neki... Hagyjon engem, Luc úr, ezek a dolgok csak rám tartoznak, és megígérem, hogy igyekszem minél kevesebbet bánkódni.

Hangja reszketett, zokogásba fulladt, alig lehetett kivenni, mit mond. Luc tehetetlenül hallgatta, s egyre nagyobb szomorúság fogta el. Hogy elkomorult ez a boldog délelőtt! Hová lett a bátorsága, az életörömmel teli reménykedésből fakadó ereje? Most kételkedés, csüggedés dermeszti meg. Lám, az anyagi világ engedelmesen alakul körülötte, a gazdasági siker egyre biztosabbnak ígérkezik, de hátha nem bírja megváltoztatni az embereket, nem sikerül kifakasztani a szívekben a szeretetet, a jóság, az együttérzés termékenyítő virágait? Hogyan vigye véghez a művét, ha az emberek meggyökereznek a gyűlölködésben, az erőszakban, hogyan keltse fel bennük a gyengédséget, hogyan tanítsa meg őket a boldogságra? Josine, akit olyan mélyről hozott fel, akit irtózatos nyomorúságtól mentett meg, ez a drága teremtés testesíti meg az ő művét. Amíg Josine nem boldog, műve semmit nem ér. Josine a nő, a nyomorult nő, munkában és gyönyörben szolgáló test, rabszolga, s ő arról ábrándozott, hogy a megváltója lesz. Valamennyi nő között elsősorban az ő segítségével és neki épül fel a jövő Közössége. És ha Josine még mindig szerencsétlen, akkor mindaz, ami eddig épült, nem szilárd, akkor még minden hátra van. Bánatosan nézett szembe az eljövendő fájdalmas napokkal, világosan érezte, hogy múlt és jövő közt szörnyű harcra kerül a sor, s ő maga is könnyel és vérrel fog adózni.

- Ne sírjon, Josine, ne hagyja el magát, esküszöm, hogy boldog lesz, mert minden embert megilleti a boldogság.

Annyi szeretet volt a hangjában, hogy Josine arcán mosoly suhant át.

- Nem hagyom el magam, Luc úr, tudom, maga sem hagy el engem, és végül is igaza lesz, hiszen maga a testet öltött jóság és bátorság. Várni fogok, ígérem, akkor is, ha egész életemen át kéne várnom.

Mintha elkötelezték volna magukat, szavukat adva egymásnak, hogy bíznak a jövendő boldogságban. Luc felállt, megfogta Josine két kezét, megszorította, és ő is érezte Josine kezének szorítását: ez a néhány pillanatig tartó kézfogás volt az egyetlen gyöngéd testi kapcsolat köztük. Milyen békésen, boldogan élhettek volna a derűs, tiszta kis ebédlőben, a lakkozott fenyőbútorok közt!

- Viszontlátásra, Josine!

- Viszontlátásra, Luc úr!

Luc megindult hazafelé. A töltés mentén haladt, amelynek alján Combettes felé visz az út, mikor még egy találkozás rövid megállásra késztette. A Crêcherie földje szélén Jérome úrral találkozott, az öreget inasa tolta kis kocsiban. Az öreg felbukkanó alakja emlékeket idézett fel benne, megismétlődő találkozásokat a kocsiban ülő nyomorékkal, különösen az elsőt, mikor Jérome urat a Szakadék mellett tolták el, s világos szeme a dübörgő zajban rátapadt az üzem kormos épületeire, ahol a vagyont szerezte családjának, a Quirignonoknak. Most a Crêcherie mellett halad el, világos, kifejezéstelennek látszó szeme a derűs, napsütötte új házakat nézi. Miért tolatta el magát idáig, talán meg akar nézni valamit? Mire gondol, mit mér le magában, mit akar összevetni? Vagy talán csak a véletlen hozta erre, s ez az út egy szerencsétlen, második gyerekkorba süllyedt öregember szeszélye? Az inas most lassított, Jérome úr felemelte hosszú fehér hajjal keretezett, szabályos vonású, széles arcát, nyugodtan, szenvtelenül végigmustrált mindent, egyetlen homlokzat, egyetlen kémény sem kerülte el a tekintetét,

mintha számba akarná venni az új várost, amely itt növekszik az üzem mellett, amelyet ő teremtett meg hajdanában.

Ami most történt, csak növelte Luc felindulását. Az úton egy másik öreg ember közeledett a tolókocsi felé, az is nyomorék volt, alig vonszolta magát dagadt lábán. A betegesen puffadt testű, sápadt Lunot apó, aki Bonnaire-éknál lakott, mikor szépen sütött a nap, járkált egy keveset a gyár előtt. Legyengült szemével először nem ismerte fel Jérome urat. Aztán összerezzent, hátrahőkölt és a falhoz tapadt, mintha ketten el se férnének az úton, szalmakalapját leemelte, és mélyen meghajolva köszönt. A Quirignon dinasztia megteremtője, a gyáralapító, a munkaadó előtt tisztelgett így az első Ragu, a bérmunkás, a bérmunkások apja. Robotban, szenvedésben és nyomorúságban töltött évek, évszázadok hajoltak meg ebben a reszkető köszöntésben. Mikor egykori ura - bár már szélütött volt - elhaladt mellette, az egykori bérrabszolga, akinek az igába görnyedt őseinek gyávasága vérévé vált, zavarba jött és mélyen meghajolt. Jérome úr észre se vette, kifejezéstelen bálványarcát a Crêcherie felé fordította a kocsiban, az új műhelyeket nézte, de lehet, hogy fel se fogta, amit lát.

Luc megborzongott. Mi mindent kell lerombolni a múltból, mennyi fojtogató, mérgező dudvát kigyomlálni az öregekből! Nézte a városát: még csak most kezd kinőni a földből: megértette, hogy milyen keservesen, mekkora nehézségek közt fog terjeszkedni, fejlődni. Csak a szeretet, csak a nő és a gyermek segítségével diadalmaskodhat.

II

Négy esztendeje, hogy a Crêcherie megalakult, s azóta fojtott gyűlölet sistergett Beauclairből Luc felé. Kezdetben csak ellenséges meghökkenéssel, olcsó, rosszindulatú tréfákkal fogadták művét, de mióta az érdekeiket is sértette, feltámadt a dühük, és minden eszközzel, elkeseredetten támadtak a közellenségre.

Főként a kereskedelemben, a boltosok közt mutatkozott eleinte a nyugtalanság. A Crêcherie szövetkezeti boltjai, amelyeken megindulásukkor oly sokan köszörülték a nyelvüket, jól beváltak, vevőközönségük idővel nemcsak az üzem munkásaiból állt, azok is ott vásároltak, akik beléptek a szövetkezetbe. Gondolhatni, hogy méltatlankodtak a régi kereskedők a gyalázatos konkurrencia miatt, hiszen a szövetkezeti boltok legalább egy harmadrésszel nyomták le az árakat. Helyzetük lehetetlenné válik, hamarosan rájuk szakad a csőd, ha ennek a bajkeverő Lucnek vészes elmélete diadalmaskodik, aki azt akarja, hogy a javakat igazságosabban osszák el, és rögtön azzal kezdené, hogy a kisemberek jobban, könnyebben éljenek. A mészáros, a fűszeres, a pék, a borkereskedő majd bezárhatja a boltját, ha nem lesz szükség közvetítésükre, ha nem húzhatják ki a hasznot a vevő zsebéből. A beauclairi kereskedők szétkürtölték, hogy ez gyalázat, a társadalom recsegve-ropogva fog összedőlni, ha ők nem szedhetik meg magukat mások nyomorúságából.

A változás a Laboque vasüzletet érintette leginkább: a házaspár piaci vándorárusként kezdte, s idővel hatalmas bazárt nyitott a Brias utca és a Városház tér sarkán. Mióta a Crêcherie jelentős mennyiségeket termelt, a forgalomba kerülő vasáru jóval olcsóbb lett ezen a vidéken, és a házaspár legnagyobb keserűségére, a környék kis üzemei is kezdtek belépni a szövetkezeti mozgalomba, úgy látszik, közeledik az idő, amikor a fogyasztók nem Laboque-ék vaskereskedésében, hanem közvetlenül a szövetkezeti árudákban szerzik be szükségletüket, a Chodorge üzem szögeit, az Hausser cég kaszáit, a Mirande gyár mezőgazdasági gépeit és szerszámait. Az üzemben termelt árun kívül a Crêcherie boltjaiban már kapható volt egy s más ezekből a cikkekből, és a Laboque vaskereskedés forgalma napról napra csökkent. A házaspár persze tajtékzott, végsőkig elkeseredve emlegették a „tisztességtelen versenyt”, s attól kezdve, hogy üzletükben, a társadalom e felesleges szerkezeti részében nem gyarapíthatták akadálytalanul a vagyonukat a közösség rovására, úgy érezték, hogy meglopták őket. Boltjuk természetesen az ellenségeskedés és támadások központja lett, tűzfészke a Luc reformjai nyomában támadó gyűlöletnek, és Luc nevét csak szitkozódások kíséretében ejtették ki. Itt, a vasboltban szokott találkozni Dachaux, a mészáros, akiből hebegve tört fel a düh, Carfiaux-val; a fűszeres és kocsmáros jobban uralkodott magán, őt is emésztette a gyűlölet, de mérlegelte az érdekeit. Néha a pékné, a szép Mitaine-né is benézett, s bár elkeseregte, hogy a vevői egyre fogynak, a megegyezés felé hajlott.

- Hát nem tudja, hogy annak a Luc úrnak, ahogy ők nevezik, mi a rögeszméje? - kiabált Laboque. - Tönkre akarja tenni a kereskedelmet! Úgy bizony, ezzel kérkedik, fennen hangoztatja ezt a szörnyűséget; azt állítja, hogy a kereskedelem lopás, mi egytől egyig tolvajok vagyunk, semmi szükség ránk. Azért alapította a Crêcherie-t, hogy kiseperjen bennünket.

Dacheaux vörösre gyúlt képpel hallgatta, szeme kerekre tágult.

- No és hol veszik meg az emberek az ételt, a ruhát meg a többit?

- Hát ő azt mondja, forduljanak egyenest a termelőhöz.

- És a pénz? - kérdezte a mészáros.

- A pénzt is eltörölné, szerinte majd nem lesz pénz. Micsoda hülyeség! Hogy lehet megélni pénz nélkül!

Dacheaux fuldoklott mérgében.

- Se kereskedelem, se pénz! Ez az alak mindent lerombol. Börtönbe kéne csukni ezt a gazembert. Ha össze nem fogunk, tönkreteszi Beauclairt!

Caffiaux komoran csóválta a fejét.

- Mást is mond. Elsősorban azt, hogy mindenkinek dolgoznia kell, a fegyőrök, mint a büntetőgyarmatokon, bottal kényszerítenek munkára az embereket. Azt is mondja, ne legyenek se gazdagok, se szegények, halálunkkor is csak annyink lesz, mint amikor megszülettünk, amit az ember keres, élje fel, de nem kereshet se jobban, se rosszabbul a szomszédjánál, s arra sincs joga, hogy takarékoskodjon és félretegyen.

- Hát az örökség? - szakította félbe ismét Dacheaux.

- Az örökséget eltörlik.

- Micsoda?! Hogy az örökséget eltörlik! Ne hagyhassam a lányomra a saját pénzemet? Az istenit neki, ez aztán már sok a jóból!

Az asztal zökkent egyet, akkorát vágott rá a mészáros az öklével.

- És azt is mondja, hogy nem lesz semmiféle fennhatóság - folytatta Caffiaux -, se kormányzat, se csendőrök, se bírák, se börtönök. Mindenki úgy él, ahogy éppen jólesik neki, eszik, alszik, ahogy kedve szottyan... Azt is mondja, hogy a gépek idővel minden munkát el fognak végezni, a munkásoknak csak annyi lesz a dolguk, hogy irányítják őket. Paradicsomi állapotban élnek majd az emberek, nem fognak ellenségeskedni, nem tartanak hadseregeket, nem háborúskodnak... Végül pedig azt mondja, a férfiak és a nők, ha egymásba szeretnek, összeállnak egy ideig, amíg kedvük tartja, ha megelégelték, békésen szétmennek, és mással kezdik újra. A gyerekeket a közösség elvállalja, egy rakásban felneveli őket, nincs szükségük se anyára, se apára.

A szép pékné idáig egy szót sem szólt, de most felkiáltott:

- Ó, a szegény kicsikék!... Remélem, mindegyik mamának joga lesz felnevelni a szülötteit! Tömegben nőni fel, idegenek keze alatt, mint az árvaházban, csak azoknak jó, akiket a saját szüleik gonoszul elhagytak... Amit maga most itt elbeszélt, nekem sehogy se tetszik, nem tiszta ügy.

- Inkább úgy mondaná, hogy piszok dolog! - harsogta Dacheaux csak úgy tajtékozva dühében. - Hisz az utcán se megy másként, az ember felszed egy kurvát, vele van, otthagyja. Bordélyház az ő jövő társadalmuk, semmi más!

Laboque, aki egy pillanatig sem feledkezett meg arról, hogy az érdekei forognak veszélyben, levonta a következtetést:

- Ez a Luc úr bolond. Nem tűrhetjük, hogy tönkretegye és a gyalázatba rántsa Beauclairt. Össze kell fogni ellene.

Mikor Beauclairben elterjedt a hír, hogy a Crêcherie ragálya a szomszédos falut, Combettes-et is megfertőzte, az indulatok még magasabbra hágtak, általános felháborodás tombolt. Megdöbbenve méltatlankodtak, hogy ez a Luc rossz útra vezeti, megmételyezi a parasztokat. Lám, az történt, hogy a combettes-i bíró, Lenfant meg a helyettese, Yvonnot, kibékítette, összehozta a falu négyszáz lakosát, rávették őket, hogy egyesítsék földjeiket, és szövetkezzenek annak az egyezségnek a mintájára, amely az új üzemben meghatározza a tőke, a testi és a szellemi munka részesedését. Közös nagy birtokon fognak gazdálkodni gépekkel, megfelelő trágyázás-

sal, belterjesen, a termés tízszeresére emelkedik, osztozkodáskor nagy haszonra számíthatnak. A két szövetkezet együttműködve fogja erősíteni egymást, a parasztok adják a munkásoknak a kenyeret, azok pedig szerszámokat, közszükségleti iparcikkeket szállítanak nekik, a két ellenségeskedő osztály közeledik egymáshoz, s idővel összeolvad, ez lesz a csíra, amiből kifejlődik az egész nép testvéri közössége... Vége a régi világnak, ha a szocializmus meghódítja a parasztokat is, a sok-sok földművest, akiket mostanáig a magántulajdon bástyáinak tartottak, hiszen majd megszakadtak a hálátlan munkában, de arasznyi kis földjüktől meg nem váltak volna. Beauclair megrendült, borzongás suhant át rajta: a közeli katasztrófa előjele.

A falu szövetkezése elsősorban megint csak Laboque-ékat sújtotta. Elvesztették combettes-i vevőiket, sem Lenfant, sem a többi falubeli nem vásárolt náluk ásót, ekét vagy más egyéb szerszámot, konyhafelszerelést. Mikor Lenfant utoljára a boltjukban járt, alkudozott, és végül üres kézzel távozott, de előbb kereken megmondta, harminc százalékot keres azon, ha nem náluk vásárol, mert a vaskereskedés ennyi nyereséget csap a cikkek árához, amelyeket egytől egyig a közeli üzemekből szerez be. A falubeliek ezentúl a Crêcherie-hez fordulnak, beléptek a szövetkezetbe, s a szövetkezeti boltok jelentősége napról napra nő. Ez a hír halálra rémítette a beauclairi kereskedőket.

- Cselekedni kell, cselekedni! - ismételte Laboque egyre indulatosabban, mikor Dacheaux és Caffiaux meglátogatta. - Ha megvárjuk, amíg ez az őrült az egész vidéket megmérgezi szörnyű eszméivel, akkor már késő lesz.

- De hát mit tegyünk? - kérdezte a megfontolt Caffiaux.

Dacheaux a nyílt erőszak mellett foglalt állást.

- Meg kéne lesni egy este valamelyik utcasarkon, és istenesen elagyabugyálni, attól talán helyreáll az esze.

De a sunyi, apró termetű Laboque biztosabb módszerekkel akarta lehetetlenné tenni az emberét.

- Nem, nem, az egész várost felbőszítette maga ellen, olyan alkalmat kell megragadni, hogy az egész város velünk tartson.

És az alkalom jelentkezett. A régi Beauclairen évszázadok óta egy piszkos patak folyt végig, ezt a fedetlenül csordogáló szennycsatornát Clouque-nak nevezték el. Nem tudták, hol ered, mintha a Brias-hegyszoros torkolatában a rozzant házak aljából szivárgott volna elő: általában úgy vélekedtek, hogy valami hegyi patak lehet, de a forrását senki sem ismerte. Nagyon öreg emberek emlékeztek arra, hogy valaha bizonyos időszakokban tele volt a medre. De hosszú évek óta csak gyéren folydogált a vize, s azt a keveset is beszennyezték a környékbeli üzemek. Idővel a patak közelében lakó háziasszonyok szennycsatornának használták, beleöntötték a mosogatóvizet, a szemetet, így aztán ott úszott benne a szegénynegyed mindenféle hulladéka, és nyári melegben dögletes bűzt árasztott. Egyszer, mikor járványveszély fenyegette Beauclairt, a városi tanács a polgármester indítványára megvitatta a kérdést, nem kellene-e a patakot befödni, és a föld alatt elvezetni. De a költség jelentékenynek mutatkozott, az ügy nem került többé szóba, s a Clouque továbbra is bűzzel és ragállyal árasztotta el a közeli házakat. És lám, a Clouque máról holnapra teljesen elapadt, kiszikkadt, sziklás, száraz út maradt a helyén, ahol egyetlen csöpp víz sem volt. Beauclair mintegy varázsütésre megszabadult a rosszindulatú lázakat terjesztő ragályfészektől, s a lakók most már csak azon törték a fejüket, vajon merre tűnt el a patak.

Eleinte csak kósza mendemonda járta. Aztán pontosabb hírek érkeztek, majd bizonyossá vált, hogy a patakot Luc kezdte eltéríteni, amikor a Monts Bleuses lejtőin befogta a sok tiszta, csörgedező forrást, az egészséget adó, hasznot hajtó vizet a Crêcherie-nek. Teljesen pedig

akkor rabolta el a Clouque-ot, mikor elhatározta, hogy vízfeleslegét átadja a combettes-i parasztoknak, akiknek ezzel lendítette fel a sorsát, hiszen a falusiakat a közös víz áldása vette rá a szövetkezésre. Hamarosan ott volt a bizonyíték: a Clouque eltűnt vize a megduzzadt Grand-Jeanban folyt, az emberi értelem felhasználta: ha eddig szennyet és betegséget terjesztett, most a gazdagság forrásává vált. A gyűlölködés és a harag fellángolt, egyre nagyobbra nőtt Luc ellen, lám, milyen magától értetődően rendelkezik a patakkal, pedig nem az övé. Hogy jön ahhoz, hogy a patakot ellopja? Mért tartja meg, mért adja oda az embereinek? Nem lehet csak így elvenni egy város vizét, azt a patakot, amely mindig ott folyt, a lakosok megszokták, hogy lássák, és mindenfélére felhasználták. Mintha már nem is emlékeznének az undorító vizű szennyes kis érre, amely bűzzel és betegséggel fertőzte a környéket. Már szó sem esett arról, hogy betemetik, mindenki csak azt emlegette, mennyi hasznát vette az öntözésnél, a mosásnál, a mindennapos munkáknál. Ebbe a lopásba nem lehet belenyugodni, a Crêcherie adja vissza a Clouque-ot, ezt a mocskos csatornát, amely bűzével mérgezte az egész várost.

Természetesen Laboque csaholt a leghangosabban. Felkereste hivatalosan a polgármestert, hogy megtudakolja, ebben a rendkívüli súlyos helyzetben milyen indítványt fog a városi tanács elé terjeszteni. Őt, mármint Laboque-ot, érte elsősorban a sérelem, mert a Clouque ott folyt el a háza mögött, a kiskertje végében, és neki sok kárt okozott a víz elapadása. Mindenesetre gyűjti a tiltakozásokat, valamennyi környékbeli lakossal alá fogja íratni az ívet. De véleménye szerint magának a városnak kéne kézbevenni ezt az ügyet, pört indítani a Crêcherie ellen a patak visszaadásáért és kártérítésért. Gourier végighallgatta, de annak ellenére, hogy aggodalommal teli indulattal gyűlölte Lucöt, helyeslő fejbólogatásokon kívül más választ nem adott. Aztán néhány napi gondolkodási időt kért, hogy fontolóra vegye az esetet, és megbeszélje a vezetőséggel. Érezte, hogy Laboque a várost akarja mozgósítani, mert nem akar személyesen kiállni. A polgármester két óra hosszat tanácskozott az alprefektussal, s a bonyodalmaktól irtózó Châtelard nyilván meggyőzte, a bölcsesség azt diktálja, hogy pörösködjenek csak mások, mert amikor Gourier újra tárgyalt a vaskereskedővel, hosszasan magyarázgatta neki, hogy ha a város indít pört, az ügy csak elhúzódik, és semmi eredményhez nem vezet, ezzel szemben a magánszemély keresete súlyos következményekkel járhat, különösen akkor, ha az elmarasztaló ítélet után a Crêcherie-t egyik magánszemély a másik után perelné be.

Néhány nap múlva Laboque beadta keresetét a törvényszéken: huszonötezer frank kártérítést, követelt. Az eseményt meg is ünnepelte, társaságot hívott azzal az ürüggyel, hogy a gyerekei: Eulalie meg Auguste uzsonnát adnak a pajtásaiknak, Honorine Gaffiaux-nak, Evariste Mitaine-nek és Julienne Dacheaux-nak. A gyerekek megnőttek, Auguste tizenhat éves volt, Eulalie kilenc, a tizennégy éves Evariste már komoly fiú, Honorine pedig, a tizenkilenc éves eladó lány anyáskodva foglalkozott a társaság legfiatalabb tagjával, a nyolcéves Julienne-nel. A gyerekek rögtön kivonultak a kis kertbe, vidáman játszottak, kacagtak, tiszta, derült lelkük tudomást se vett szüleik acsarkodó gyűlöletéről.

- Végre a kezünk között van! - kiáltotta Laboque. - A polgármester megmondta, ha kitartunk, tönkretesszük az üzemét... Tegyük fel, hogy a törvényszék tízezer frankot ítél meg nekem, Beauclairban lesznek még vagy százan, akik kártérítési pört akaszthatnak a nyakába, vagyis egy szép kerek millióit kell kivennie a zsebéből. De ezzel még nem zártuk le az ügyet! Vissza fogja adni a patakot, kénytelen lesz lerombolni az elvégzett munkálatokat, és elveszíti azt a finom, tiszta vizet, amire olyan büszke... Hej, barátaim, most már helyben vagyunk!

Az egész társaság diadalmasan lelkendezett, hogy végre tönkretehetik a gyárat, és főként azért, hogy lecsaphatnak erre az eszeveszett Lucre, aki meg akarná semmisíteni a kereskedelmet, az örökséget, a pénzt, az emberi társadalom legtiszteletreméltóbb pilléreit. Csak Caffiaux aggályoskodott.

- Jobban örültem volna - mondta végül -, ha a város indítja meg azt a pert. Amikor harcolni kell, ezek az urak azt szeretik, ha más áll ki, nem ők. Hol az a száz ember, aki perbe fogja a Crêcherie-t?

- Én szívesen megtenném, meg én - robbant ki Dacheaux -, ha a házam nem állna az utca másik végén. De azért nem hagyom annyiban, a Clouque érinti az anyósom udvarát. Benne akarok lenni a dologban, a teremtésit neki!

- No de itt van Mitaine asszony - vette át a szót Laboque. - Helyzete hajszálra megegyezik az enyémmel, hiszen az ő háza is kárt szenved, akárcsak a miénk, amióta a patak elapadt... Beperli, ugye, asszonyom?

Azzal a titkos szándékkal hívta meg a péknét, hogy ráveszi a határozott csatlakozásra, mert tudta, hogy szeret békében élni, és derék teremtés lévén, mások békéjét is tiszteletben tartja.

Mitaine-né először csak nevetett.

- Hogy a házam kárt szenvedett volna, mert a Clouque elapadt! Ugyan, szomszéd, dehogyis! Én egyenest megtiltottam, hogy akár egy cseppet is felhasználjanak abból a rossz vízből, attól féltem, hogy a vevőim megbetegednek tőle... Olyan szennyes, olyan rossz szagú, hogy mihelyst visszakapjuk, feltétlenül rá kell szánni a költséget, s a föld alá vezetni, hogy megszabaduljunk tőle, hiszen erről már volt is szó.

A vaskereskedő úgy tett, mintha nem értené.

- No de asszonyom, maga velünk tart, az érdekeink azonosak, és ha én megnyertem a peremet, maga is csatlakozik a patak menti háztulajdonosokhoz, akiket majd támogatni fog a bírói ítélet.

- Majd meglátjuk, meglátjuk - felelt elkomolyodva a pékné. - Szívesen állok az igazság mellé, ha az csakugyan igazság.

Laboque kénytelen volt beérni ezzel a feltételes ígérettel. A gyűlölködés annyira elhatalmasodott benne, hogy valósággal elvette a józan eszét, úgy érezte, már kezében a győzelem, megsemmisíti ezeket az őrült szocialista kísérleteket, amelyek miatt négy esztendő alatt felére fogytak a vevői. Az egész társadalomért állt bosszút, mikor Dacheaux-val együtt öklével verte az asztalt, de az óvatos, fondorlatosan ravasz Caffiaux nem kötötte le magát végleg, meg akarta várni, melyik fél kerekedik felül, a régi Beauclair vagy a Crêcherie. A gyerekek pedig uzsonnaasztaluknál befőttet meg süteményt ettek, nem figyeltek a háborúskodás előkészületeire, vidáman csiviteltek, mint az égen repülő madársereg, amely a magasban a szabad jövő felé szárnyal.

Az egész város felbolydult, mikor híre ment, hogy Laboque pert indított; a huszonötezer frank kártérítési követelés ultimátum volt, nyílt hadüzenet. Ettől kezdve volt mihez csatlakozni, a gyűlölködések egymásra találtak, seregbe tömörültek, s ennek az állandó hadseregnek az erői megindították támadásaikat Luc személye és műve, az ördögi gyár ellen, ahol a régi, tiszteletre méltó társadalom elpusztításán munkálkodnak. A tekintélyt, a tulajdont, a vallást, a családot kell megmenteni! Végül már egész Beauclair felsorakozott, az érdekeikben sértett kereskedők felbiztatták vevőiket, s az új eszméktől rettegő polgárságon fogott az uszítás. Valamennyi kistőkés úgy érezte, közeledik a szörnyű összeomlás, amely megsemmisíti az ő szűk, önző létalapjukat. A nők méltatlankodtak, háborogtak, hiszen egyre azt hallották, ha a Crêcherie győzne, egy óriási bordélyház aratna diadalt, ahol ők ki vannak szolgáltatva az első jöttmentnek, aki megkívánja őket. Még a munkások, az éhkoppos szegények is nyugtalankodtak, s átkozni kezdték azt az embert, aki csak azért élt, hogy felemelje őket, azzal vádolták, hogy még nagyobb nyomorúságba taszította őket, a munkaadók meg a gazdagok kíméletlenebbé váltak miatta. De kiváltképpen az a sajtóhadjárat izgatta, uszította a várost, amelyet a

Lebleu-nyomdában megjelenő kis helybeli újság indított a Crêcherie ellen. A lap most már hetenként kétszer került a nyilvánosság elé, s úgy gyanították, hogy Jollivet kapitány a szerzője a gyűlölködő hangú cikkeknek, amelyek nagy feltűnést keltettek. A támadás egyébként tévedések és hazugságok halmazából állt, abból a sok ostoba mocsokból, amit a szocializmusra fröcskölnek, eltorzítva a szándékait, beszennyezve az eszményeit. Az effajta taktika biztos sikerrel nyeri meg a tudatlan szűkagyú embereket, a háborgás valóban bámulatos gyorsasággal nőtt, és bonyolult cselszövények közt egyesítette a felforgatóval szemben az ellenséges társadalmi osztályokat, amelyek dühödten tiltakoztak, hogy háborgatni merik őket évszázados szennyükben azzal az ürüggyel, hogy egyetértést teremtve köztük, mindannyiukat az igazságos Közösségbe, a jövő tiszta és boldog társadalmába vezetik.

Két nappal azelőtt, hogy Laboque perbehívása a beauclairi törvényszék elé került volna, Delaveau-ék a Szakadékban ebédet adtak, a vendégségnek az volt a titkos célja, hogy a csata kezdete előtt találkozzanak és szövetkezzenek. Természetesen meghívták a Boisgelin házaspárt: rajtuk kívül Gourier polgármestert, Châtelard alprefektust, Gaume törvényszéki elnököt vejével, Jollivet kapitánnyal és Marle plébánost várták. A feleségek sem maradtak ki, hogy a találkozás megőrizze a kellemes társasági összejövetel látszatát.

Châtelard szokása szerint megjelent a polgármesteréknél fél tizenkettőkor, hogy Gourier-t és feleségét, a még mindig szép Léonore-t elvigye a fogatán. Amióta a Crêcherie olyan sikeresen gyarapodott, a polgármester sok keserves órát élt át. Azzal kezdődött, hogy néhány száz munkásban, akiket Brias utcai nagy cipőgyárában foglalkoztatott, valami ingadozásfélét érzett, az új idők borzongását, a fenyegető szövetkezeti rendszer előjelét. Majd azt kérdezte önmagától, nem volna-e okosabb engedni, segíteni a szövetkezést, hiszen ha beválik, tönkreteszi őt, hacsak maga is be nem lép. De vívódását titokban tartotta, mert fájó sebet őrzött, harag fordította Luc ellen, személyes ellenségének tekintette, amióta a fia, Achille, aki mindig is olyan önálló természetű volt, otthagyta a szülői házat; a Crêcherie-ben dolgozik, ott él a Kékszeművel, akivel kék nyári éjszakákon bogozta össze a szerelem. A polgármester megtiltotta, hogy kiejtsék előtte a hálátlan fiú nevét, aki elárulta a polgárságot, s ahhoz az emberhez pártolt át, aki aláássa a társadalom szilárd alapjait. Nem vallotta be, de fia távozása súlyosbította kételyeit, félelem szorongatta, hogy egy napon talán jómaga is kénytelen lesz követni.

Mikor az alprefektus benyitott hozzá, azt mondta neki:

- Hát most megindul ez a per. Laboque ismét felkeresett, bizonyos írásokat kért. Még mindig azt hajtogatja, hogy a várost is be kéne vonni, tulajdonképpen illenék egy kis segítséget adni neki, mert erősen ösztökéltük.

Az alprefektus csak mosolygott.

- Nem, nem! Hallgasson rám, barátom, ne vonja bele a várost... Maga bölcsen hallgatott az érveimre, nem vett részt a perben, menjen csak neki ez a szörnyű Laboque, aki bosszúra és vérre áhítozik. Arra kérem, maradjon továbbra is puszta szemlélője az eseményeknek, lesz még ideje felhasználni a győzelmet, ha ugyan Laboque marad a győztes. Ha tudná, kedves barátom, mennyi előny származik abból, ha semmibe bele nem ártjuk magunkat!

Gondolatát egy kézmozdulattal egészítette ki, ez a mozdulat mondta el, milyen békességet élvez ő az alprefektúrán, mióta csendesen itt éldegél. Párizsban egyre rosszabbra fordulnak a dolgok, a központi hatalom napról napra jobban inog, közeledik az idő, amikor a polgári társadalom magától összeomlik vagy forradalom söpri el, és Châtelard, a vérbeli szkeptikus, beéri azzal, hogy addig is eléldegéljen, örül, ha különösebb bajok nélkül fejezi majd be pályafutását ebben a puha fészekben, amit saját maga választott. Így aztán egész politikája kimerült abban, hogy szabad folyást engedett az eseményeknek, csak akkor avatkozott valamibe, ha

már muszáj volt, annál is inkább, mert bizonyosra vette, hogy a súlyos bajok között halódó kormány hálás neki, ha nem zaklatja, és hagyja békében kimúlni. Megbecsülhetetlen az olyan alprefektus, aki sohasem hallat magáról, akinek okos diplomáciája Beauclair városát kitörölte a kormány gondjainak köréből. Châtelard ügyes ember volt, csak akkor emlegették, amikor dicsérettel halmozták el, ő pedig békésen temetgette a pusztuló társadalmat, az élet őszének örömeit élvezve a szép Léonore mellett.

- Érti, kedves barátom, ne kösse le magát, mert a mi időnkben nem tudhatja az ember, mire ébred holnap. Mindenre felkészülhetünk, így hát a legokosabb, ha semmit se hagyunk ki a számításainkból. Fussanak csak a többiek elöl, az ő bajuk, ha lábuk, nyakuk törik. Maga ráér dönteni.

Léonore nyitott be világos selyemruhában; ez a vakbuzgó asszony, aki oly békésen élt a családi háromszögben - a háromszöget egyébként az egész város rendjén valónak találta - méltóságteljes, ártatlan szemű szépség volt, és túl a negyvenen fiatalabbnak látszott, mint valaha. Châtelard megfogta a kezét, megcsókolta, oly finom udvariassággal, akár az első napon, ő már az élete végéig berendezkedett itt, s a terhes kötelességektől felszabadult férj jóindulatú tekintettel nézte őket, mint az olyan ember, aki máshol találja meg a kárpótlást.

- Á, kész vagy? No, akkor indulunk, ugye? Châtelard... Legyen nyugodt, barátom, én óvatos vagyok, semmi kedvem belekeveredni holmi csetepatéba, ami csak feldúlná a nyugalmunkat. De hát maga is tudja, Delaveau-éknál azt kell majd mondani, amit a többiek mondanak.

Ugyanekkor Gaume törvényszéki elnök otthon várt lányára, Lucile-re és vejére, Jollivet kapitányra, a fiatalok érte jönnek, és együtt indulnak Delaveau-ék ebédjére. Az elnök sokat öregedett az elmúlt négy esztendő alatt, szigorúbbnak és szomorúbbnak látszott, valóságos mániákusává vált a jognak, hosszú órákig dolgozott, amíg egyre bogarászóbb aprólékossággal megindokolt egy ítéletet. Az a hír járta, hogy esténként néha zokog; mintha minden összeomlana körülötte, a jogrend is, amelybe oly kétségbeesetten kapaszkodik, azt remélve, hogy ezen az utolsó roncson még megmenekülhet. A bíróban gyötrelmes élességgel élt felesége csalásának és öngyilkosságának emléke, ez a dráma, amely szétzúzta családi életét, és most újult erővel szenvedett, hiszen azt kellett látnia, hogy a dráma megismétlődik: imádott gyermeke, a gyerekarcú Lucile, aki oly megdöbbentően hasonlít az anyjára, csalja férjét, mint annak idején az anyja őt. Alig hat hónapja, hogy feleségül ment Jollivet-hoz, és máris kijátszotta, viszonyt kezdett egy ügyvédjelölttel, a magas, szőke, lányosan kék szemű fiú fiatalabb volt nála. A törvényszéki elnök felfedezte a házasságtörést, és iszonyúan szenvedett miatta, úgy érezte, folytatódik az árulás, amely csillapíthatatlanul vérző sebet hagyott a szívében. Nem merte kérdőre vonni Lucile-t, félt a fájdalomtól, félt, hogy újra át kell élnie azt a szörnyű napot, amikor felesége bevallotta vétkét, és az ő szeme láttára végzett magával. Milyen ocsmány ez a világ: akiket szeretett, azok árulták el! Hogyan higgyen az ember az igazságban, mikor a legszebbek, a legjobbak okoznak ennyi fájdalmat?...

Gaume elnök elgondolkozva, rosszkedvűen ült dolgozószobájában, s éppen akkor ért a Beauclairi Hírlap végére, amikor a kapitány és Lucile betoppant. Az elnök úgy találta, hogy az egyik cikk, amely hevesen támadta a Crêcherie-t, ostoba, ügyetlen és durva. Ezt meg is mondta nyugodt hangján.

- Remélem, kedves vőm, hogy az effajta cikkeket nem maga írja, bár a hírek az ellenkezőjét állítják. Semmi értelme ily módon sértegetni az ellenfelt.

A kapitány zavart mozdulatot tett.

- Ó, írni! Hiszen tudja, hogy én nem szoktam írni, az ilyesmi sose volt kenyerem. De az igaz, hogy bizonyos gondolatokat bocsátok Lebrun rendelkezésére, odavetett feljegyzéseket, amiket ő, hogy kivel, azt nem tudom, megfogalmaztat.

A törvényszéki elnök fintora arról tanúskodott, hogy nem helyesli ezt a dolgot.

- Hát kérem, az ember azzal a fegyverrel harcol, ami rendelkezésére áll - folytatta a kapitány. - Ha az átkozott láz miatt, amit Madagaszkárban szereztem, nem kellett volna otthagynom a hadsereget, a szablyámmal estem volna neki ezeknek az ideológusoknak, akik bűnös utópiájukkal rombolják társadalmunkat... Hej, istenem! Be szívesen összekaszabolnék vagy egy tucatot.

A kicsi, bájos, rejtélyesen mosolygó Lucile hallgatott. Tekintete leplezetlen iróniával siklott végig hetykén kipödrött bajszú nagy darab férjén, és apja világosan kiolvashatta belőle, mennyire lenézi ezt a kardcsörtetőt, és hogy mulat rajta, hiszen az ő apró, finom keze közt oly tehetetlen, mint a macska karmai közt az egér.

- Ó, Charles - suttogta -, ne légy gonosz, ne mondj olyasmit, amitől megijedek.

Tekintete találkozott az apjáéval, s attól tartott, hogy átlát rajta, és gyorsan hozzátette sugárzóan szűzies arckifejezéssel:

- Ugye, édesapám, kár, hogy Charles ennyire indulatba jön? Éljünk csak békésen az otthonunkban, s a jóisten talán megáldja végre házasságunkat egy szép kisfiúval.

Gaume érezte, hogy most is gúnyolódik, felbukkant előtte a szerető alakja, a szőke, lányosan kék szemű ügyvédbojtár, Lucile készséges társa a kicsapongásban.

- Mindez nagyon szomorú és nagyon kegyetlen - összegezte véleményét a tanácselnök, de nem mondta meg, mire érti. Mit határozzon, mit tegyen az ember, mikor körülötte csalják, pusztítják egymást?

Nehézkesen feltápászkodott, fogta a kalapját, kesztyűjét, s elindultak Delaveau-ékhoz. Az utcán Lucile belekarolt apjába, és Gaume, aki a sok szenvedés ellenére is bálványozta a lányát, egy pillanatig mindenről megfeledkezve, boldog volt, mint civódás után a szerelmesek.

Delaveau és Fernande déltől kezdve az ebédlőből nyíló kis földszinti szalonban várta a vendégeket: a gyárigazgató családjával a Quirignonok hajdani házában lakott a Szakadékban. A lakás meglehetősen szűk volt, a földszint a szalonon és az ebédlőn kívül még csak egy harmadik helyiségből állt, Delaveau itt rendezte be a dolgozószobáját, a dolgozót fából készült folyosó kötötte össze az üzem irodájával. Fent, az első és a második emeleten voltak a lakószobák. Mióta pompakedvelő fiatal nő költözött a házba, a régi sötét falakra szőnyegek és kárpitok kerültek, megvalósítva egy keveset a pompából és fényűzésből, amiről Fernande annyit ábrándozott, s amit oly mohón kívánt.

Boisgelin érkezett elsőnek, de egymagában.

- Hát Suzanne? Nem jött el? - kiáltotta Fernande sajnálkozó hangon.

- Elnézését kéri - válaszolta udvariasan Boisgelin. - Ma reggel olyan heves migrén vette elő, hogy ki se mozdul a szobájából.

Így volt ez, valahányszor a Szakadékba kellett volna menni: Suzanne mindig talált valami ürügyet, hogy elkerülje ezt a kínszenvedést, és az elvakult Delaveau-n kívül már mindenki rájött volna, hogy miről is van szó.

Boisgelin egyébként rögtön más témára tért át.

- Nos, a híres-nevezetes pör megindul. Ugyebár, már el is dőlt tulajdonképpen? A Crêcherie-t el fogják marasztalni.

Delaveau rántott egyet széles vállán.

- Elmarasztalják vagy nem, nekünk nem számít! Az bizonyos, hogy méltánytalanul viselkedett velünk, mikor lenyomta a vas árát, de nem állunk konkurrenciában, így hát még nincs is komoly baj.

Fernande összerázkódott: ma különösen gyönyörű volt, indulatban égő szemét férjére emelte.

- Ó, te! Te nem tudsz gyűlölni... Ez az ember valamennyi tervedet keresztezi, a tőszomszédságodban gyárat alapít, vetélytárs, ha az ő üzeme jól megy, tönkreteszi ezt, amit te igazgatsz, ez az alak örökös akadály, fenyegetés, és te nem kívánod a pusztulását!... Bár megérném, hogy meztelenül behajítják egy árokba!

Az első nap óta érezte, hogy Luc ellenfelük lesz, és képtelen volt gyűlölködés nélkül beszélni róla, hiszen megzavarta az élvezeteit. Ez volt a Luc nagy bűne, mert Fernande növekvő élvezet- és fényűzésvágya egyre nagyobb nyereségeket követelt, virágzó üzemet, sok száz munkást, akik a kemencék izzó nyílása előtt munkálják meg a vasat. Ez az asszony pusztította az embereket és a pénzt, s a Szakadék gőzkalapácsaival és óriási gépeivel nem győzte kielégíteni mohó étvágyát. Mi lesz reményeiből, a nagyvilági életből, ha a Szakadék válságba jut, ha nem bírja a konkurrenciát és összeomlik? Fernande nem hagyta békén sem a férjét, sem Boisgelint, egyre ösztökélte, nyugtalanította őket, minden alkalmat megragadott, hogy dühét és aggodalmait hangoztassa.

Boisgelin azt tartotta, az előkelőség megkívánja, hogy ne törődjék a gyár ügyeivel, s a szép és hódító férfi, az elegáns gavallér és a nagy vadász dicsfényében sütkérezett: most mégis megborzongott, mikor Fernande az összeomlás lehetőségéről beszélt. Delaveau-hoz fordult, akiben rendületlenül bízott.

- Te, ugye, nem nyugtalankodsz, unokatestvér?... Itt nálunk minden rendjén megy, ugye?

Az igazgató ismét csak vállat vont.

- Minden rendjén megy, a céggel még nincs semmi baj... Az egész város szembefordult ezzel az emberrel: tiszta őrült. Rövidesen ki fog derülni, hogy mennyire népszerűtlen, én csak azért örülök ennek a pernek, mert végképp lejáratja őt a város előtt. Három hónap se telik bele, s az a néhány munkás, aki átpártolt hozzá, összetett kézzel fog könyörögni, hogy vegyem vissza őket. Majd meglátják! Meglátják! A munka felszabadítása ostobaság, erős kézre van szükség, a munkás nem dolgozik rendesen, ha a maga gazdája.

Elhallgatott, majd kissé vontatott hangon folytatta, és szemén az aggodalom árnyéka suhant át.

- De elővigyázatosnak kell lennünk, a Crêcherie nem jelentéktelen vetélytárs, és engem nagyon nyugtalanítana, ha a helyzet hirtelen kiéleződne, és mi nem rendelkeznénk megfelelő tartalékkal. Nagyon is napról napra élünk, feltétlenül létesíteni kell egy komoly tartalékpénztárt, amelybe betennénk, mondjuk, az évi nyereség egyharmadát.

Fernande alig bírta visszatartani ösztönös tiltakozó mozdulatát. Ettől félt ő, hogy a szeretője kénytelen lesz rövidebbre fogni a gyeplőt, s ő nem elégítheti ki korlátlanul gőgjét és szórakozási szenvedélyét. De nem szólhatott, csak Boisgelinre nézett, aki egyébként félreérthetetlenül megadta a választ.

- Nem, nem! Pillanatnyilag nem tehetem, nagy kötelezettségeim vannak. Egyébként újra köszönetet mondok neked, mert a tőkémből többet hozol ki, mint amennyit ígértél... Majd később meglátom, mit tehetek, s akkor majd visszatérünk rá.

De Fernande idegessége nem csitult, fojtott haragja a gyerekére zúdult, akit a szobalány külön megebédeltetett, és most behozott, mielőtt elkísérné egy kis barátnőjéhez, ahol Nise a délutánt fogja tölteni. A kedves, rózsás arcú, nevetős kislány hetedik évében járt, szőke, bodros sűrű haja olyan volt, mint egy kisbárány szépen megfésült gyapja.

- Nézze csak, Boisgelin! Itt ez a rossz kislány, aki beteggé tesz az engedetlenségével. Kérdezze meg tőle, mit csinált nemrég, mikor meghívta uzsonnára a maga Paulját és a kis Louise Mazelle-t?

Nise nem jött zavarba, továbbra is vidáman mosolygott, tiszta kék szemét ráemelte a felnőttekre.

- Úgyse fogja bevallani a hibáját! - kiáltott fel az anyja... Legalább tízszer megtiltottam neki, és tessék! Ő megint csak kinyitotta azt a régi kaput a kertünk végén, és becsődített egy csomó piszkos porontyot a Crêcherie-ből. Ott él az a kis Nanet, valami szörnyű csibész, azt megkedvelte. Egyébként a maga Paulja is velük tartott, akárcsak a kis Louise Mazelle, pajtáskodtak annak a Bonnaire-nek a kölykeivel, aki olyan gyalázatos módon lépett ki a gyárból. Igen bizony! Paul Antoinette-tel, Louise Luciennel és Nise kisasszony az ő Nanet-jével alapos pusztítást végzett a virágaink közt!... És látja, még csak el se pirul szégyenében.

- Nem is így volt! - felelt Nise csengő hangján. - Semmit se tettünk tönkre, szépen játszottunk együtt... Nanet olyan jópofa.

Ez a válasz végképp felbőszítette Fernande-ot.

- Ó! Szóval, jópofának találod!... Ide hallgass, ha még egyszer rajtacsípünk, hogy vele játszol, egy álló hétig nem kapsz édességet. Még csak az kell, hogy valami kellemetlenségbe sodorj azokkal az emberekkel a szomszédságunkban. Mindenfelé azt híresztelnék, hogy mi idecsalogatjuk a gyerekeiket, és hogy nálunk megbetegedtek... Figyelj rám, ez most komoly dolog, velem gyűlik meg a bajod, ha még egyszer találkozol Nanet-val.

- Igen, mama - mondta nyugodt, mosolygós módján Nise.

A gyerek aztán mindenkit megcsókolt, és kiment a szobalánnyal, az anyja pedig kijelentette:

- A megoldás egyszerű, be fogom falaztatni a kertajtót, akkor aztán nyugodtak lehetünk, hogy a mi gyerekeink nem érintkeznek azokkal. Nincs rosszabb az ilyen közös hancúrozásnál, a végén vásottak lesznek mindannyian.

Se Delaveau, se Boisgelin nem lépett közbe, ők semmiségnek tartották az egész esetet, de a rend kedvéért helyeselték a szigorú intézkedést. És a jövendő kicsírázott: a makacs kis Nise szívébe zárta Nanet képét, aki olyan jópofa, és olyan kedvesen játszik.

Végre megérkeztek a vendégek: a Gourier házaspár Châtelard-ral, majd Gaume törvényszéki elnök Jollivet-ékkal. Marle plébános szokása szerint most is késett, ő toppant be utolsónak, összesen tízen voltak, Mazelle-ék nem tehettek eleget az ebédmeghívásnak, de megígérték, hogy feketére eljönnek. Fernande a jobb oldalára az alprefektust ültette, a baljára pedig a törvényszéki elnököt. Delaveau a két hölgyvendég, Léonore és Lucille közé került, szélről Gourier és Boisgelin, a plébános és Jollivet kapitány foglalt helyet. Szűk körben akartak lenni, hogy zavartalanul beszélgethessenek. Egyébként az ebédlő, amely miatt Fernande mindig restelkedett, olyan kicsi volt, hogy ha tizenkettőnél több személy ült az asztalnál, a mahagóni tálalószekrény akadályozta a felszolgálást.

Mihelyt a halat körülkínálták - a remek pisztrángot a Mionne szolgáltatta -, a társalgás szükségszerűen a Crêcherie-re és Lucre terelődött. S amit ezek a művelt polgárok összehordtak arról, amit ők utópista szocializmusnak neveztek - bár helyzetüknél fogva megismerhették volna a tanait - nem volt sem bölcsebb, sem intelligensebb, mint a Dacheaux- vagy Laboque-

féle emberek furcsa ítéletei. Châtelard, az egyetlen, aki megérthette volna, miről is van szó, tréfálkozott:

- Képzeljék csak, fiúk és lányok együtt nőnek fel közös osztályokban, közös műhelyekben, és remélem, közös hálótermekben is, így hát ez a kis város hamarosan be fog népesülni. Roppant családias, mindenki papa, mama, és a temérdek gyerek valamennyiüké.

- Ó! Iszonyatos! - mondta mélységes undorral Fernande, aki megjátszotta a szemérmes nőt.

Léonore, aki egyre inkább buzgóbb tisztelője lett az egyház szigorú erkölcsének, most szomszédja, a plébános felé hajolt, és azt suttogta:

- Isten meg fogja akadályozni ezt a gyalázatot.

A plébános beérte azzal, hogy az ég felé emelte tekintetét; nehéz helyzetbe került, mert nem akarta megszakítani a kapcsolatot Húgocskával, és továbbra is eljárt ebédelni a Crêcherie-be. Ő valamennyi bárányának pásztora, különösen azoké, akik elhagyták az aklot, s akik - így akarta hinni - még visszatérhetnek. Ezt nevezte ő résenállásnak, küzdelemnek a rossz szellem elhatalmasodása ellen. De hiába igyekezett megszentelni az elaggott társadalom haldoklását, és mély szomorúság fogta el, mikor azt kellett látnia, hogy templomában egyre fogy a hivők száma.

Boisgelin egy történetet adott elő.

- Hát igen, egy kommunista telepen, amelyet kísérletként szerveztek, nem volt elég nő. No és mit csináltak, kérem? A nők sorra jártak, mindegyik éjszakát más férfinál töltötték. Ezt úgy nevezték, hogy váltás.

Lucile halk, dallamos kacagása oly vidáman csilingelt, hogy az egész társaság tekintete rátapadt.

De a lányos arcú Lucile nem jött zavarba, csak derűs, tiszta tekintetével odavágott a férjére, a kapitányra, hogy megállapítsa, az is olyan mulatságosnak találja-e a történetet.

Delaveau legyintett, mint akit ez a kérdés nem érdekel. Hogy a nők közösek - ezzel nem törődött. De az már komoly, hogy aláássák a tekintélyt és bűnös ábrándot szőnek a parancsoló nélküli életről.

- Nem értem az elgondolásukat - mondta. - Hogyan kormányoznák a jövendőbeli Közösségüket. Beszéljünk először az üzemről; azt hangoztatják, hogy a szövetkezés meg fogja szüntetni a munkabért, s amikor a közösség majd csak csupa munkásból áll, akik erőfeszítésükkel egytől egyig hozzájárulnak a fenntartásához, megvalósul a javak igazságos elosztása... Nem ismerek ennél veszélyesebb ábrándot, mert keresztülvihetetlen, ugye, polgármester uram?

A polgármester tányérjára hajolva evett, és mielőtt felelt volna, hosszasan törölgette a száját: érezte, hogy az alprefektus ráemelte a tekintetét.

- Megvalósíthatatlan, hát igen, kétségkívül... De azért nem szabad csak úgy könnyedén ítéletet mondani a szövetkezetről. Nagy erő van benne, és sor kerülhet rá, hogy mi magunk is felhasználjuk.

Ez a megfontoltság felháborította a kapitányt, s indulatosan kifakadt:

- Hogyan? Hát nem ítéli el összességében a förtelmes merényleteket, amelyeket ez az alak - Luc úrról beszélek - sző minden ellen, ami csak drága nekünk, a mi ősi Franciaországunk ellen, amelyet elődeink kardjukkal szereztek meg, és ránk hagyták örökségül?

Mikor körülhordták a báránybordát spárgafejjel, kitört az általános felháborodás Luc ellen. Az ő gyűlölt neve egyesítette, összekovácsolta a társaságot, hiszen valamennyien veszélyben levő

érdekeiket féltették, s a védekezés meg a bosszú ösztöne hajtotta őket. Olyan kíméletlenek voltak, hogy megkérdezték Gourier-t, mit hallott Achile fiáról, aki elárulta a saját osztályát, s a polgármester kénytelen volt újra átkot szórni rá. Csak Châtelard nem vallott nyíltan színt, s igyekezett megmaradni a tréfás hangnál. De a kapitány folytatta profetikus jövendöléseit: szörnyű csapások fognak rájuk zúdulni, ha a lázítót hamarosan rendre nem kényszerítik erőszakkal. Olyan pánikhangulatot keltett, hogy Boisgelint is elfogta az aggodalom, és megnyugtató kijelentést csikart ki Delaveau-ból.

- Ennek az alaknak nem szilárd a helyzete - jelentette ki a Szakadék igazgatója. - A Crêcherie fellendülése csak látszólagos, egy kedvezőtlen fordulat, és máris összeomlik. Hadd mondjam el, amit a feleségemtől hallottam...

- Igen, a mosónőm beszélte - vette át a szót Fernande, és látszott rajta, örül, hogy kiadhat valamit a dühéből. - A mosónőm ismeri Ragut, ez az ember nálunk dolgozott, s aztán átpártolt az új üzemhez. No hát, Ragu széltében-hosszában kürtöli, hogy torkig van azzal az undok hellyel, hogy majd meghal unalmában, meg hogy mások is megelégelték már, s egy szép napon visszajönnek ide... De hát ki kezdi, ki sújt le, hogy ez a Luc végre ledőljön a talapzatáról és elpusztuljon!

- Itt a Laboque-per. Remélem, ez elintézi - mondta Boisgelin, Fernande álláspontját támogatva.

Most újra csend volt: behozták a kacsasültet. A baráti összejövetel igazi oka a Laboque-per volt, de eddig még senki se merte szóba hozni, mert a tanácselnök hallgatásba burkolózott. Alig nyúlt az ételhez, titkos bánata gyomorbeteggé tette, szótlanul hallgatta a többieket, hideg, szürke, szándékosan kifejezéstelen szemével figyelve őket. Még sose tapasztalták, hogy ennyire zárkózott lett volna, végül már egyenest zavaróan hatott, hiszen azt akarták tudni, mennyire számíthatnak rá. Bár senkinek még csak eszébe se jutott, hogy a Crêcherie javára dönthet, azt remélték, lesz benne annyi tapintat, hogy félreérthetetlenül, világos szóval leköti magát.

Ismét a kapitány rohamozott.

- A törvény határozottan rendelkezik, ugyebár? Ha valaki kárt okoz, köteles jóvátételt fizetni.

- Kétségkívül - válaszol Gaume.

Ennél többre számítottak. De a bíró hallgatott. A többiek nagy hangon megtárgyalták a Clouque esetét, hogy döntő nyilatkozatra késztessék. A dögletesen bűzös patak hirtelenében Beauclair egyik ékességévé vált, nem lehet csak így ellopni egy város vizét, és súlyosbító körülmény, hogy Luc a parasztoknak adta, miután annyira megbolondította őket, hogy falujuk veszélyes anarchista fészek lett, amely példájával az egész országot megfertőzheti. A polgárság rettegése tört belőlük elő, hiszen az ősi, a szent magántulajdon ugyancsak beteg, ha a kemény parasztivadékok egyesítették nadrágszíjföldjeiket. Igazán itt az ideje, hogy az igazságszolgáltatás is beavatkozzék, és véget vessen ennek a botrányos állapotnak.

- Mi teljesen nyugodtak vagyunk - jelentette ki végül behízelgő hangján Boisgelin -, a társadalom ügye jó kézben van. Nincs értékesebb az igazságos ítéletnél, amelyet a becsületes lelkiismeret hoz mindenfajta befolyástól mentesen.

A törvényszéki elnök csak ennyit felelt rá:

- Minden bizonnyal.

Be kellett érniök ezekkel a semmitmondó szavakkal, s ők Luc elmarasztalását olvasták ki belőle. Orosz saláta, eperfagylalt és csemege következett, s ezzel véget is ért az ebéd. Teleették magukat, sokat nevettek, a győzelem a kezükben van. Mikor átmentek a szalonba feke-

tézni, és megérkezett a Mazelle házaspár, szokás szerint most is kissé gúnyos szeretettel fogadták őket: a szívek elérzékenyültek a semmittevés örömeit megtestesítő derék tőkepénzesek láttára. Mazelle-né betegsége nem fordult jobbra, de ő boldogan viselte, Novarre doktortól újabb orvosságokat kapott, s azóta baj nélkül ehet mindenből. Csak a Crêcherie gyalázatos üzelmei, a vagyonjáradék és az örökösödés eltörlésének a réme izgatja. De mire való kínos kérdésekről beszélni? Mazelle, aki jóságosan őrködött felette, oldalpillantásokkal könyörgött a jelenlevőknek, ne térjenek rá ezekre a szörnyű problémákra, mert a puszta emlegetésük veszélyezteti a felesége gyönge egészségét. Elragadó volt ez az ebédután, mintha még gyorsan ki akarnák élvezni az életet, a gazdagok életének minden örömét.

Végre, folyvást növekvő harag és gyűlölködés között eljött a hírhedt per napja. Ilyen viharos szenvedélyek még sosem dúlták fel Beauclairt. Luc eleinte csak álmélkodott és nevetett. Jót mulatott Laboque keresetén, annál is inkább, mert a huszonötezer frank kártérítés követelését egyszerűen képtelenségnek tartotta. Nagyon nehéz lenne bebizonyítani, hogy a Clouque azért száradt ki, mert a Crêcherie befogott és felhasznált bizonyos forrásokat. Ezek a források egyébként Jordan tulajdonához tartoznak, mindenfajta szolgáltatástól mentesek, s a tulajdonos tetszés szerint rendelkezhet velük. Azonfelül Laboque-nak bizonyítékokkal kellett volna alátámasztania állítólagos károsodását, de ami keveset ügyetlenül összehordott, az nem nevezhető bizonyítéknak, és nincs a világon olyan törvényszék, amely ennek alapján igazat adna neki. Luc tréfásan azt mondogatta, hogy ő követelhetett volna költségrészesedést, hiszen a patak mentén lakókat megszabadította a fertőzéstől, ami miatt már oly régóta panaszkodtak. A városnak csak fel kell töltenie a meder helyét, és kiparcellázhatja - eladhatja a telkeket építkezésre, tiszta haszon, több százezer frankkal fogja gyarapítani a városháza pénztárát. Így hát Luc tréfára vette a dolgot, nem is sejtette, hogy komolyan üldözőbe vették. Csak később, az elkeseredett gyűlölködés láttára, mikor szembekerült a mindenfelől rázúduló ellenségeskedéssel, csak akkor döbbent rá, milyen súlyos a helyzete, hogy halálos veszély fenyegeti mindazt, amit megteremtett.

Lucöt ekkor érte az első nagyon fájdalmas megrázkódtatás. Tisztalelkűsége, apostoli bizakodása ellenére sem volt annyira naiv, hogy ne számolt volna az emberek gonoszságával. Meg akart küzdeni a régi világgal, és felkészült arra, hogy az nem adja át simán a helyét, hogy dühösen védekezik. Kész volt végigjárni a kálváriát, elszenvedni a sarat, a köveket, amelyekkel a hálátlan tömeg rendszerint meghajigálja a jövő előkészítőit. De a szíve mégiscsak megremegett, amikor érezte, hogy közeledik hozzá az ostobaságok, a kegyetlenségek és az árulások keserűsége. Hamarosan megértette, hogy a Laboque házaspár és a kiskereskedők érdekfűtötte támadása mögött ott az egész burzsoázia, a magántulajdonnal rendelkezők, akik tulajdonukból egy fikarcnyit sem hajlandók odaengedni. Az ő szövetkezésen, együttműködésen alapuló kísérlete úgy megrémítette a bérmunkásrendszerre épült kapitalista társadalmat, hogy közellenségnek tekintették, akitől mindenáron meg kell szabadulni. A Szakadék, Guerdache, a hatalom mindenfajta formája, a munkaadó, a város, az állam hatalma megmozdult, nekitámadt, igyekezett eltiporni őt. A homályban a végveszélytől rettegő sokféle önzés egymásra talált, egyesült, működni kezdett, olyan szövevényes szálakkal ágazva szerteszét, annyi buktatót és csapdát állítva, hogy Luc úgy érezte, egyetlen óvatlan lépés a vesztét okozza. Ha elesik, a falka rázúdul, szétmarcangolja. Ismerte őket, megnevezhette volna valamennyit, a tisztviselőket, a nagykereskedőket, a járadékaikból élőket, mindegyiknek békés az arca, és ízekre tépnék őt, ha azt látnák, hogy összeesik egy utcasarkon. De erőt vett a szívszorító aggodalmán, s azzal a meggyőződéssel készült fel a küzdelemre, hogy harc nélkül újat alkotni nem lehet, s a nagy emberi műveket alkotóik a saját vérükkel pecsételik meg.

A per nyilvános tárgyalását egy keddi napra, hetivásár napjára tűzte ki Gaume elnök. Egész Beauclair lázban volt, s a Városháza téren és a Brias utcán összeverődött tömeget még növelte a szomszédos falvakból becsődült nép. Húgocskát nyugtalanság fogta el, könyörgött Lucnek,

hogy vigyen magával néhány megbízható jó barátot. De Luc hallani sem akart erről, kijelentette, hogy egyedül megy el a törvényszékre, védeni is egyedül fogja magát, csak a forma kedvéért kért fel ügyvédet.

Mikor belépett a zsúfolásig megtelt szűk tárgyalóterembe, a lármát mintha elvágták volna: a magányos, védtelen, halálra elszánt áldozatot veszi így körül az irgalmatlan kíváncsiság hirtelen támadt csendje. Nyugodt bátorsága felbőszítette az ellenségeit, úgy vélekedtek, hogy szemtelen a fellépése, Luc megállt a védőügyvéd padja előtt, nyugodtan nézegette az egymás hegyén-hátán tolongó embereket, felismerte Laboque-ot, Dacheaux-ot, Caffiaux-t, és még egy csomó kereskedőt a temérdek ismeretlen ellenség között: csupa égő, dühödt arc. Kis megkönnyebbüléssel állapította meg, hogy a guerdache-i kastély és a Szakadék baráti társaságában legalább volt annyi jó ízlés, nem jöttek el végignézni, hogyan esnek neki ezek a vadállatok.

Hosszúra nyúló, szenvedélyes vitákat várt mindenki, de nem így történt. Laboque ügyvédje azok közé a gonosz vidéki prókátorok közé tartozott, akik az egész vidék rémei. Ez az ember vádbeszédében azzal hajtotta a vizet Luc ellenségeinek a malmára, hogy mindenképpen igyekezett nevetségessé tenni a Crêcherie reformjait, hiszen tudta, milyen ingatag az a törvényes talaj, amelyre kártérítési igényét támasztja. Ugyancsak megnevettette a hallgatóságot, méregbe mártott ecsettel vázolva fel előttük a jövendő társadalmának torz képét. Zajos méltatlankodás támadt, mikor bemutatta, hogy a lányok és a fiúk közösen, már a bölcsőtől kezdve romlottan nőnek fel, a házasság szent intézményét eltörölték, a szerelem állati ösztönné süllyedt, a párok gátlástalanul állnak össze, válnak el egymástól egy-egy órányi kicsapongásra. Az általános vélemény mégis az volt, hogy nem találta meg a döntő érvet vagy szitkot, amely taglóként sújt le, s az ellenfelet szétzúzva egy csapásra megnyeri az ügyet. A közönséget olyan nagy nyugtalanság fogta el, hogy mikor Luc beszélni kezdett, minden egyes szavát morajlás kísérte.

Luc keresetlenül beszélt, a Crêcherie-t ért támadásokra ki se tért, csak azt bizonyította be kétségbevonhatatlant, hogy Laboque követelése teljesen alaptalan. Amennyiben a fertőzést terjesztő Clouque-ot kiszárította, szolgálatot tett Beauclairnek, hiszen a város egészségesebb lett, és mintegy ajándékként nagy területhez jutott, ahol építkezni lehet. Csakhogy még az sem bizonyos, hogy a patak a Crêcherie-ben végzett munkálatok miatt tűnt el, ő egyre várja az erre vonatkozó bizonyítékokat. Az utolsó mondatokba sebzett szívéből felbuggyanó keserűség is vegyült, kijelentette, hogy senkitől nem vár köszönetet azokért a tetteiért, amelyek - úgy érzi - hasznosak, de örülne, ha nyugton hagynák, békében folytathatná munkáját, és nem kötnének bele. A törvényszéki elnök kénytelen volt többször is csendre inteni a hallgatóságot, és mikor Laboque ügyvédje a város elpusztítására törő anarchistának nevezte Lucöt, olyan felháborodás tört ki, hogy a bíró figyelmeztette a jelenlevőket: ha az indulatnyilvánítások meg nem szűnnek, ki fogja üríttetni a termet. Majd az államügyész emelkedett szóra, szándékosan elködösítette az ügyet, igazat adva mindkét félnek, de hibáztatva is őket. Végül a törvényszéki elnök kijelentette, hogy ítélethirdetésre két hét múlva kerül sor.

Elmúlt két hét, az indulatok még magasabbra hágtak, a piacon összeverekedtek amiatt, hogyan dől majd el a per. Úgyszólván mindenki arra számított, hogy Lucöt nagy kártérítésre, tíz-tizenötezer frank kifizetésére ítélik, nem is beszélve az egyéb következményekről, arról, hogy kénytelen lesz a kiszáradt Clouque medrébe visszatéríteni a vizet. De néhányan a fejüket csóválták, és korántsem vették bizonyosra az elmarasztalást, mert nem voltak megelégedve Gaume magatartásával a tárgyaláson. Általában különcnek tartották, sőt még azt is kétségbe vonták, hogy teljes mértékben beszámítható lenne, hiszen mindig oly komor, és beteges aggályoskodással bogarászik az ítéletein. A nyugtalanságot az is szította, hogy a tárgyalás másnapján rosszullét ürügyével mindenki előtt becsukta az ajtaját, pedig úgy hírlett, hogy

semmi baja, csak ki akarta vonni magát mindenfajta befolyás alól: nem fogad senkit, hogy senki ne próbáljon hatni bírói lelkiismeretére. Mit csinál zárt ajtók és ablakok mögött magányos házában, ahová most még a lánya se ment el? Milyen erkölcsi harc, milyen belső dráma zajlott le ebben az emberben, aki körül mintha villám sújtott volna mindabba, amit szeretett, amiben hitt?... Az ítélethirdetésre délben kerül sor, az ülés kezdetén. A terem még zsúfoltabb, még zajosabb, a hangulat még szenvedélyesebb, mint az előző tárgyaláson. Nevetgélés hallatszott, reménykedő és dühös szavak röpködtek a terem egyik végéből a másikba. Luc valamennyi ellensége ott volt, hogy tanúja legyen vereségének.

Luc ezúttal is nagyon bátran tartotta magát, nem akarta, hogy elkísérjék, egymaga jelent meg, hogy minél jobban betöltse békemisszióját. Ott állt a padjában, mosolyogva szemlélte a termet, mint aki nem is gyanítja, hogy a fortyogó düh ellene irányul. Végre pontosan a kitűzött időben megjelent Gaume a két ülnök és az ügyész kíséretében. A teremőrnek nem kellett csendre inteni, a hangokat mintha elvágták volna, s aggodalomban, izgalomban égő arcok hajoltak előre. Az elnök helyet foglalt, az ítélet szövegét kezében tartotta, tekintete a tömegen túl a távolba révedt. Majd lassan, egyhangúan olvasni kezdte. Sokáig tartott, mert a „minekkövetkeztében" monoton szabályossággal követték egymást, az indokolás minden oldalról megforgatta a kérdéseket, a legcsekélyebb kétségnek sem akart teret hagyni. A közönség hallgatta, de nem nagyon értette, nem látta előre, mi lesz a végkövetkeztetés, oly szorosan követték egymást, peregtek előttük az érvek és ellenérvek. Mégis minden egyes megállapításnál úgy látszott, hogy az ítélet Luc felé hajlik, mert a felperest nem érte károsodás, és minden birtokosnak jogában áll munkálatokat végrehajtatni a területén, ha semmifajta szolgalom nem terheli. És végül elhangzott az ítélet: Luc megnyerte a pert.

Először megdermedt a terem a megdöbbenéstől. Aztán, amikor megértették, gúnyos, fenyegető kiabálás tört ki. A nekivadult, hónapok óta hazugságokon mérgeződő tömegtől elvették az odaígért áldozatot, s a tömeg most akarta, követelte, hogy szétmarcangolhassa, amit a nyilván megvesztegetett igazságszolgáltatás az utolsó pillanatban elragadott előle... Hát nem közellenség Luc?! Isten tudja, honnan szakadt ide, hogy megrontsa Beauclairt, tönkretegye a kereskedelmét, polgárháborút szítson, fellázítva a munkásokat kenyéradó gazdáik ellen! Ördögi gonoszságú célja érdekében rabolta el a város vizét, kiszikkasztotta a Clouque-ot, s eltüntetésével súlyos csapást mért a patakparti lakosságra! Ezeket a vádakat a Beauclairi Hírlap minden héten elismételte, és haladéktalan bosszúra szólító alattomos magyarázatokkal körítve a legvaskosabb koponyákba is elültette. A város valamennyi tekintélyes polgára, a jómódú negyed valamennyi úri lakója felnagyította a rágalmakat, és hatalma, vagyona erejével támogatva buzgón terjesztette a kisemberek között. És az elvakult, feldühödött kisemberek, akiket ezekkel a hazugságokkal traktáltak, szentül hitték, hogy a Crêcherie pusztító mételyt hoz rájuk, és nekivadulva halált követeltek Luc fejére, öklüket rázva üvöltöttek: Pusztuljon! Pusztuljon a tolvaj, a gyilkos méregkeverő!

Gaume tanácselnök sápadtan, merev arccal ült a vad lármában. Szólni akart, kiüríttetni a termet, de hangját elnyomta a zsivaj, így aztán, hogy a törvénykezés méltóságát megőrizze, fel kellett függesztenie az ülést, s a két ülnök meg az ügyész kíséretében kiment a teremből.

Luc mosolyogva állt padjában, teljesen nyugodt volt. Az ítélet őt is ugyanúgy meglepte, mint ellenfeleit, hiszen tudta, milyen mérgezett légkörben él a tanácselnök, s azt hitte róla, hogy nem képes az igazságosságra. Vigasz volt becsületes emberre találni a sok hitványság között. De mikor a pusztulását követelő ordítozás elkezdődött, mosolya keserűre változott, az üvöltöző tömeg felé fordult, szívét fájdalom öntötte el. Mit vétett ő nekik, ezeknek a kereskedőknek és munkásoknak? Hiszen mindenkinek a javát akarta, azért dolgozott, hogy mindannyian boldogok legyenek, hogy szeretetben, testvériségben éljenek. Az öklök fenyegették, s az egyre vadabb kiáltások úgy érték, mint megannyi arculütés: „Pusztuljon a tolvaj, a gyilkos

méregkeverő!!” Mély fájdalom fogta el a megtévesztett, hazugságokkal megvadított nép miatt, mert még mindig szerette. De magába fojtotta könnyeit, bátran és büszkén akarta állni a sértegetések záporát.

A tömeg kihívásnak érezte magatartását, és széttörte volna a tölgyfa korlátot, ha az altisztek végül is ki nem ürítik, és be nem zárják a termet. A törvényszéki írnok Gaume elnök nevében arra kérte Lucöt, ne menjen ki rögtön, mert a bíróság merénylettől tart, és Luc beleegyezett, hogy néhány percig a törvényszék portásánál fog várakozni, amíg a tömeg szétoszlik.

Szégyenkezve, lázadozva egyezett bele a kényszerű rejtőzködésbe. Élete legkínosabb negyedóráját töltötte el a portásnál, gyávának érezte magát, hogy nem megy ki a tömeg elé, nem bírt beletörődni a nyugtalan bűnös szerepébe, amelybe belekényszerítették. Mikor úgy látszott, hogy az emberek már szétszéledtek a törvényszék környékéről, nem lehetett bírni vele, el akart indulni, hazamenni, gyalog, kíséret nélkül. Egyedül jött, egyedül fog hazatérni. Csak egy vékony sétabot volt nála, de bánta, hogy magával hozta, hátha azt hiszik, hogy védekezésre gondolt. Lassan nekiindult az utcáknak, egész Beauclairen át kellett vágnia, s a Városháza térig úgy látszott, hogy senki sem figyelt fel rá. A törvényszékről távozó tömeg ugyanis előbb várt néhány percet, majd szétszéledt a városban, abban a hiszemben, hogy Luc csak órák múlva merészkedik ki. A Városháza téren, ahol a piac is volt, ráismertek, ujjal mutattak rá, megjegyzéseket tettek, sőt néhányan utána is eredtek, egyelőre nem rossz szándékkal, inkább azért, hogy lássák, mi lesz. Jóformán csak parasztok, vásárlók meg bámész emberek voltak ott, akik nem vettek részt a csatározásban. A helyzet akkor kezdett súlyosra fordulni, mikor Luc bekanyarodott a Brias utcába; az utca sarkán, csoportosulás közepén Laboque álldogált a boltja előtt, dühtől tajtékozva a vereség miatt.

A környékbeli nagy- és kiskereskedők odacsődültek Laboque-hoz, mihelyt meghallották a rossz hírt. Hát igaz? A Crêcherie szövetkezeti boltjaival a teljes romlásba taszítja őket, hiszen a bíráskodás is pártját fogta. Caffiaux leverten hallgatott, egy árva szót sem ejtett arról, mit forgat a fejében. De a mészáros, Dacheaux, vérbe borult ábrázattal ott dühösködött a leghevesebbek között, készen arra, hogy megvédje a gazdagok húsát, a szent húsételt, s azt hangoztatta, inkább kipusztítja az egész világot, de az árakból egy centime-ot sem enged. A pékné nem jött el, ő kezdettől fogva helytelenítette a pert, teketória nélkül kijelentette, hogy amíg megveszik, eladja a kenyerét, aztán majd meglátja, mi lesz. Laboque éppen tizedszer beszélte el nagy indulattal - ezúttal egy újonnan jött embernek - Gaume tanácselnök gyalázatos árulását, mikor megpillantotta Lucöt; az ellenség teljes nyugalommal ment el a vaskereskedés mellett, amelyet romlásba döntött. Ez a vakmerőség betetőzte Laboque felháborodását, már azon a ponton volt, hogy ráveti magát, és gyűlölettől elfulladó hangon ordítozta:

- Pusztuljon! Pusztuljon a tolvaj, a gyilkos méregkeverő!

Mikor Luc az üzlet elé ért, nem állt meg, de arra fordította a fejét, és nyugodt, bátor tekintettel végigmérte az izgatott tömeget, ahonnan Laboque fojtott gyalázkodásai hallatszottak. Azok kihívásnak érezték magatartását, most már általános kiáltozás tört ki, amely viharosan erősödve egyre fenyegetőbbé vált.

- Pusztuljon! Pusztuljon a tolvaj, a gyilkos méregkeverő!

Luc békésen folytatta útját, mintha nem is róla lenne szó, jobbra-balra nézegetve, mint azok a sétálók, akiket érdekel az utca. Majdnem az egész csoport követte, a fütty, a sértések, a fenyegetések nőttön-nőttek: - Pusztuljon! Pusztuljon a tolvaj, a gyilkos méregkeverő!

Sétáló lépésben ment tovább a Brias utcán, és most már szünet nélkül hallotta az egyre harsogóbb, tombolóbb kiáltozást. A boltokból kitódultak a kereskedők, csatlakoztak a tüntetéshez. Asszonyok bukkantak fel a kapukban, s üvöltöztek. Sőt néhány felbőszült nő kiszaladt az utcára, és a férfiakkal együtt rikoltozott: - Pusztuljon! Pusztuljon a tolvaj, a gyilkos méreg-

keverő! - Volt köztük egy egészen fiatal, bájos, szép szőke asszony, egy gyümölcskereskedő felesége, szitkozódás közben kivillant szabályos fehér fogsora, messziről megfenyegette a rózsás körmeivel, mintha szét akarná marcangolni. Gyerekek is ügettek köztük, az egyik öt- vagy hatesztendős lehetett, pöttömnyi apróság, torkaszakadtából rikoltozott, majdhogy el nem botlott Luc lábában, hogy egész közelről visíthassa oda neki: - Pusztuljon! Pusztuljon a tolvaj, a gyilkos méregkeverő!... - Nyomorult kis kölyök, kitől tanulta meg már ilyen korán a gyűlölet kiáltását?... Még rosszabbra fordult, mikor az utca vége felé a gyárakhoz értek. A Gourier cipőgyár munkásnői az ablakokhoz csődültek, öklüket rázták, ordítoztak. A Chodorge és a Mirande gyár munkásai, akik a munkakezdést jelző csengetést várva az utcán dohányoztak, a szolgaság eltompultságában szintén csatlakoztak a tüntetőkhöz. Egy alacsony, csenevész, vörös hajú ember, akinek nagy, zavaros szeme volt, úgy rohant, mint a tébolyodott, s a többieket túlharsogva üvöltözte: - Pusztuljon! Pusztuljon a tolvaj, a gyilkos méregkeverő!

Ó, ez a szörnyű út végig a Brias utcán! Mögötte az ellenség növekvő bandája aljas sértéseket és fenyegetéseket záporozott rá. Lucnek eszébe jutott az első estéje Beauclairben, azóta négy esztendő telt el, akkor ugyanebben az utcában nézte végig a nyomorultak, az éhkopposok vak menetelését, s őt olyan emésztő szánalom fogta el, hogy megesküdött önmagának: életét a nyomorultak felemelésének szenteli. Mit követett el a négy esztendő alatt? Annyi gyűlölet halmozódott fel ellene, hogy a fellázított tömeg üldözi, halálát követeli. Vállalta a jövőért, az érdekközösségen alapuló testvéri társadalomért dolgozó apostol munkáját, azért az újjászervezett társadalomért fáradozik, amely a méltóságát visszanyert, a gazdagságot szabályozó munkán alapul. Példát adott, a Crêcherie-t, ahol már kibontakozik a jövő Közössége, ahol már uralkodni kezd az igazság és a boldogság. Ezt tette, s az egész város bűnözőnek tekinti, gyűlölködve ordítozó falka tódul a nyomában. Milyen keserű szenvedés ez a kálvária, amelyet minden igaz embernek végig kell járnia, s éppen azok mérik rá az ütéseket, akiket meg akar váltani! A jómódú polgárok gyűlölködését megértette, megzavarta békés emésztésüket, félnek, hogy önző örömeiket majd meg kell osztani a többiekkel. A boltosokat is megértette, azt képzelik, hogy tönkreteszi őket, pedig ő csupán a társadalmi erők értelmesebb felhasználást tervezte, hogy a közvagyon ne fogyjon feleslegesen. És megértette a munkásokat is, akiket ki akart emelni a nyomorúságból, kitartóan építve nekik igazságos városát: szidalmazzák, sértegetik, hiszen elsötétítették agyukat, megmérgezték lelküket. A tudatlan tömeg fellázadt az ellen, aki a javán munkálkodik, nem akar felkelni a szolgaság vackából, ahol gyötrődik, tovább éhezik, belesüpped az évszázados szennybe, becsukja a szemét, bedugja a fülét, nem akar tudni a közeledő boldogságról. Luc fájdalmas emberszeretete mentséget talált mindenki számára, de vérzett a szíve, hogy a legdühösebb támadók közt ott vannak a gyárak és műhelyek munkásai, akiket ő a holnap szabad, nemes, boldog embereivé akar emelni.

Csak ment előre, a Brias utcának nem akart vége szakadni, az ádáz falka egyre sűrűbb lett, a kiáltozás szünet nélkül harsogott.

Pusztuljon! Pusztuljon a tolvaj, a gyilkos méregkeverő!

Most már kövekkel dobálták. Egyetlen mozdulattal se védekezett, folytatta útját, ment tovább a kálvárián. Keze üres, egyetlen fegyvere a könnyű sétapálca: hóna alá fogta. Nyugalma nem hagyta el, áthatotta a meggyőződés, hogy hivatása - ha be kell töltenie - sebezhetetlenné teszi. Csak elgyötört szíve szenvedett iszonyatosan, mély sebet ütött rajta a torz gonoszság, az esztelenség. Szemébe könny szökött, és minden erejét össze kellett szednie, hogy végig ne folyjon az arcán.

Pusztuljon! Pusztuljon a tolvaj, a gyilkos méregkeverő!

Egy kavics a sarkához vágódott, egy másik a lábszárát súrolta. A tömeg játszott, s a játékban a gyerekek is részt vettek. De nem voltak valami ügyesek, a kavicsok a földet érték. Két ízben mégis olyan közel süvítettek el a feje mellett, hogy üldözői azt hitték, eltalálták, betörték a

koponyáját. Luc nem fordult hátra, egyenletesen sétáló lépésekkel ment a Brias utcán hazafelé. A tomboló hálátlanság olyan fájdalmat keltett fel benne, hogy úgy látszott, tudni sem akarja, mi történik mögötte ebben az iszonyú utcában, ahol mártíromságát szenvedi. Végül eltalálta egy kavics, megsebesítette a jobb fülét, egy másik pedig a bal kezét érte, tenyere felhasadt, mintha késsel vágta volna el. Vére megeredt, hulltak a nagy piros cseppek.

„Pusztuljon! Pusztuljon a tolvaj, a gyilkos méregkeverő!"

A tömeg megtorpant, elkapta a félelem örvénye. Sokan ijedten eliszkoltak. A nők kiáltoztak, karjukba kapták gyermekeiket és szétszaladtak. Csak a legdühödtebbek ügettek a nyomában. Luc a kezére nézett, és folytatta gyötrelmes útját. Előhúzta zsebkendőjét, először sebes fülét törülte meg, aztán vérző tenyere köré csavarta. De lépései lelassultak, érezte, hogy azok a háta mögött közelednek, s mikor tarkóját megcsapta az üldöző falka forró lehelete, szembefordult velük. Elöl vad iramban szaladt a vörös hajú, alacsony, sovány munkás, akinek nagy szeme oly zavaros volt. Luc úgy tudta, hogy kovács a Szakadékban. A vörös hajú egy nekirugaszkodással utolérte azt az embert, akit az utca eleje óta üldözött, és dühtől tajtékozva - ki tudja, honnan jött ez a tomboló gyűlölet - az arcába köpött.

- Pusztuljon! Pusztuljon a tolvaj, a gyilkos méregkeverő!

Luc most már a Brias utca végére ért, s a gyalázatos sértéstől megtántorodott. Látták, hogy halálosan elsápadt, teste akaratlanul is támadásba feszült, ép keze ökölbe szorulva a magasba lendült fenyegetően, megtorlásra készen. Egyetlen ütéssel úgy leteríthette volna a kis embert, mint a diadalmas óriás a nyomorult törpét. Ott állt, erős volt és szép, úrrá lett magán, ökle nem sújtott le. Csak a két könnycsepp csordult ki az arcán, a kimondhatatlan bánat két könnye, mindeddig visszafojtotta, de most, hogy az utolsó, keserű bántalom érte, nem bírta elrejteni. Sírva fakadt ennyi tudatlanság, ennyi elvakultság miatt, siratta a szegény, drága népet, amely nem akarja, hogy felemeljék. Néhányan gúnyosan nevettek, aztán hagyták, hogy hazamenjen, véresen, egyedül.

Este Luc bezárkózott, egyedül akart lenni. Még mindig a kis házban lakott a kert végén, a combettes-i út mentén.

Nem áltatta magát azzal, hogy a per megnyerése mégiscsak siker. Az aljas erőszak megnyilvánulásai, amelyeket aznap délután végigszenvedett, a csörtetve nekitámadó tömeg világosan megmutatták, milyen háborút indítanak ellene most, hogy az egész város felbolydult. A haldokló társadalom végső görcsökben vonaglik, de nem akar elpusztulni. Dühödten kapaszkodik az életbe, viaskodik, azt reméli, megállíthatja az emberiség fejlődését. Az önkényeskedők a könyörtelen megtorlás elvére esküsznek, az érzékenykedők a múltra, a költői múltra hivatkoznak, amitől oly szomorú lenne örökre megválni, s akadnak, akik elkeseredésükben a forradalmárokhoz csatlakoznak, mintha egy csapásra akarnának mindennel végezni. Luc joggal érezte, hogy egész Beauclair, a nagy társadalomnak ez a kicsinyített mása, ellene támadt. Bár a gyötrő keserűségben sem vesztette el bátorságát, s el volt szánva a harcra, mégis halálos szomorúság nehezedett rá: senkinek sem akarta megmutatni nagy bánatát, ma este szemtől szembe akar maradni vele, hogy legyűrje. Ha nagy ritkán erőt vett rajta a csüggedés, elhúzódott mindenkitől, kiürítette a szenvedés poharát, s csak akkor mutatkozott, mikor meggyógyult, visszanyerte bátorságát. Így aztán magára zárt ajtót, ablakot, és kiadta a határozott utasítást, hogy egyedül akar maradni.

Tizenegy felé úgy rémlett, könnyű lépéseket hall az út felől. Aztán nagyon halkan, szinte lehelve, mintha szólították volna, s ő megremegett. Az ablakhoz sietett, kinyitotta, kinézett a zsalu résein, és keskeny árnyékot pillantott meg. S akkor megszólalt az a simogatóan kedves hang.

- Én vagyok, Luc úr! Beszélnem kell magával!

Josine állt az ablak előtt. Luc habozás nélkül lement, kinyitotta az útra nyíló kis ajtót. Bevezette, kézen fogva vitte be a szobájába, ahová senkit nem engedett, s ahol békés fénnyel világított a lámpa. Mikor a világosságban szemügyre vette, szorongató nyugtalanság fogta el: Josine arca elgyötört volt, ruhája összeszakítva.

- Mi baj van, Josine? Mi történt magával?

Josine sírt, kibomlott haja vállára hullott, szakadt gallérú ruhájából kilátszott vakítóan fehér bőre.

- Ó, Luc úr, meg akartam mondani magának. Nem azért, hogy újra megvert, mikor hazajött, hanem a fenyegetőzése miatt... Még ma este meg kell tudnia.

Előadta, hogy Ragu, amikor meghallotta, mi történt, hogy a Brias utcában elbántak a mérnök úrral, elment Caffiaux kocsmájába, magával csalogatta Bourront és néhány más pajtását. Nemrég állított haza részegen, s azt kiabálta, elege van már a Crêcherie émelyítő cukros vizéből, egy napot se marad tovább: az ember felfordul az unalomtól, s annyi joga sincs, hogy felöntsön a garatra. Kikáromkodta magát és felvidult, azt akarta, hogy Josine tüstént csomagoljon össze, s már holnap reggel iszkoljanak át a Szakadékba, ott minden munkást felvesznek, aki otthagyta a Crêcherie-t. Ő azt mondta, várjanak még, Ragu pedig megverte és elzavarta.

- Az nem számít, ami velem történt, Luc úr. De hogy magát, édes istenem, hogy magát sértegetik, maga ellen forralnak annyi rosszat!... Ragu holnap reggel elmegy innen, kötéllel se lehetne visszatartani, biztosan magával viszi Bourront és még öt vagy hat pajtását, akiket nem nevezett meg... Én mit tehetnék, követnem kell őt, s ez úgy fáj, hogy el kellett mondani azonnal, hátha soha többé nem látjuk egymást.

Luc csak nézte, s a keserűség újabb hulláma öntötte el a szívét. A szerencsétlenség nagyobb, mint hitte... A saját munkásai hagyják el, visszatérnek a régi, zord, piszkos nyomorúságba, visszavágynak a pokolba, ahonnan ő annyi erőfeszítéssel igyekezett megszabadítani őket. Négy év alatt nem bírt hatni sem az értelmükre, sem az érzéseikre. S ami a legfájóbb, Josine most is boldogtalan, akár az első találkozásukkor; most is leszidták, megverték, kidobták az utcára. Semmit sem csinált idáig, még minden hátra van, hiszen Josine maga a szenvedő nép. Csak azon az egyetlen estén tett valamit, mikor először látta az elkínzott, kitaszított Josine-t, az átokká, rabszolgasággá vált munka áldozatát. Ő volt a legalázatosabb, a legnyomorultabb áldozat, a végső lealjasodás várt rá, s ő a legszebb, a legszelídebb, a legtisztább. Amíg ilyen szenvedések nehezednek a nőre, nincs megváltva a világ!

- Ó, Josine, Josine, hogy fáj ez nekem, és mennyire sajnálom magát! - suttogta. Hangjában mélységes gyöngédség rezgett, és Josine könnyei láttára ő is sírva fakadt.

Josine még jobban szenvedett most, hogy Lucöt így látta. Milyen súlyos bánata lehet, hogy ilyen keserűen sír! Josine rajongott érte, imádta, mióta a férfi segítségére sietett, és boldogságot sugárzott az életére. A sérelmekre gondolt, amiket Luc elszenvedett, a szörnyű kálváriára véges-végig a Brias utcán, és a szenvedése miatt még forróbban szerette, enyhíteni szerette volna a sebeit, odaadni magát, ha ez az odaadás legalább egy pillanatnyi megnyugvást hozna neki. Mit tegyen, hogy a férfi ne gyötrődjék ennyire? Mivel törölhetné le a sérelmek nyomát az arcáról, hogy azt érezze: tisztelik, csodálják, imádják... Szerelemben hevülő arca feléje hajolt, két kezét kitárta.

- Ó, Luc úr, úgy bánkódom, hogy maga boldogtalan, és olyan boldog lennék, ha enyhíthetném valamivel a szenvedését.

Oly közel voltak, hogy érezték egymás langyos leheletét. A kölcsönös részvétükből fellángoló gyengédség még tétovázva kereste az utat. Hogy szenved Josine! És Luc is mennyire szenved! És mégis, Luc csak Josine-re gondol, Josine pedig Lucre, határtalan szánalommal, határtalan vágyakozással a szeretet és a boldogság után.

- Engem nem kell sajnálni, de a maga szenvedése, Josine, vétek, és én nem akarom, hogy szenvedjen.

- Nem, nem, Luc úr, én nem számítok, de magának nem szabad szenvednie, hiszen maga valamennyiünk jóistene.

Josine a férfi karjai közé omlott, és Luc szenvedélyesen magához ölelte. Kikerülhetetlen szükségszerűség volt ez, két láng találkozott, összefonódott, hogy egyesüljön jóságot és erőt sugározva. Sorsuk beteljesedett, egymáséi lettek az életet és boldogságot teremtő vágyban. Minden, ami eddig történt, ide vezette őket, egy este hirtelen felködlött bennük a szerelem, lassan nőtt, felgyülemlett a szívük mélyén. És most ez a két ember összeforrott az oly régen áhított csókban, s egész lényük kivirágzott. Nem terhelte őket bűntudat, a létezés bizonyosságával szerették egymást, hogy teljessé, erőssé és termékennyé váljanak.

Ebben a békés, derűs szobában Luc sokáig tartotta karjai közt Josine-t, s érezte, hogy ezentúl segítőtárs van mellette. Csak a szeretet, a szerelem teremtheti meg az ő Közössége harmóniáját. És Josine drága személye által, akit most végérvényesen magához kapcsolt, elválaszthatatlanul összeforrt a kitudottakkal. Mostantól kezdve élettársak lettek, az ő apostoli lénye nem maradhatott meddő, szüksége volt egy asszonyra, hogy az emberiséget megválthassa. És csodaerőt adott neki ez a megalázott munkásnő, akit ütöttek-vertek, akit éhség gyötört, mikor először találkozott vele, és most, hogy magához öleli, maga a testet öltött báj és gyönyörűség! Josine megjárta az élet legsötétebb mélységeit, és segíteni fog neki, hogy megteremthesse az új, a tündöklő, örömteli világot. Rá, csakis őrá volt szüksége, hogy hivatását betöltse, mert azon a napon, mikor a szenvedésektől megváltja a nőt, megváltódik a világ is. Halkan mondta neki:

- Add ide a kezed, Josine, a szegény, sebesült kezed.

Josine odanyújtotta a csonka kezét amelyről hiányzott a mutatóujj: levágta a gép fogaskereke.

- Nagyon csúnya - suttogta.

- Csúnya?! Nem, Josine, az egész drága lényedből ez a kéz a legdrágább nekem, ezt csókolom meg a legforróbb áhítattal.

Ajkát rátapasztotta a sebhelyre, csókokkal halmozta el a keskeny, csonka kezet.

- Ó, Luc, hogy szeretsz engem, és én mennyire szeretlek!

A boldogság és a remény ujjongó kiáltása új ölelésben egyesítette testüket. Kint, a nehéz álomba süppedt Beauclairben ott morajlott a gőzkalapácsok zaja, az éjszakai munkában küzdő Crêcherie és Szakadék acéljának lármája. Bizonyos, hogy a háború még nem ért véget, a szörnyű harc múlt és jövő közt még ádázabbra fordul. De ők a sötét gyötrelmekben boldog enyhülésre találtak, s bármennyi szenvedést tartogat még az idő, a szerelem örökkévaló magjait elvetették, belőle sarjad ki a jövendő.

III

Ettől fogva Luc lelkéből újra meg újra feltört a kiáltás, valahányszor baj zúdult a Crêcherie-re, ha az emberek vonakodtak követni, és megnehezítették a munka, az igazság és a béke Közösségének megalapítását.

- Hiányzik belőlük a szeretet! Ha szeretnének, áldás kísérné a munkát, kizsendülne és diadalmasan gyarapodna minden.

Ebben az időben a hatalmas kezdeményezés aggasztóan, kétségbevonhatatlanul visszaesett, a hanyatlás állapotába jutott. Minden haladásban elérkezik a küszködés, a kényszerű megtorpanás órája. Az előretörés megszakad, hátrálni kell, félős, hogy a megszerzett területeket elvesztik, s úgy rémlik, soha sem érik el a célt. A hős lelkierejével, a végső győzelembe vetett rendíthetetlen hitével ilyenkor emelkedik hivatása magaslatára.

Másnap Luc megpróbálta visszatartani Ragut, aki ki akart válni a szövetkezetből, hogy otthagyja a Crêcherie-t, és visszatérjen a Szakadékba. Csakhogy Luc gúnyos, gonosz eltökéltségbe ütközött. Ragu örült, hogy bajt okozhat, mert a munkáshiány tönkreteheti a gyárat. De mélyebben rejtőzködő indok is sarkallta; vágyódott a rabszolgamunka, a régi kicsapongások, a sötét nyomor után, a szörnyű múlt után, amely vérévé vált. A langyos napsütésből, derűs, takaros kertes kis házából Ragut visszahúzta valami a régi Beauclair szűk, bűzös utcáiba, a ragályt árasztó, odvas, rozoga épületekbe. Ha csak egyetlen órát töltött a Közösség Háza nagy, világos termében, ahol tilos volt alkoholt fogyasztani, máris mohón áhítozott Caffiaux kocsmájának csípős szaga után. A szövetkezeti árudák jó rendje is ingerelte, s arra ösztökélte, hogy elverje a pénzét a Brias utcai boltosoknál, akiket maga is tolvajoknak tartott, de legalább kedvére veszekedhetett velük. Minél inkább erősködött Luc, azt bizonygatva, hogy meggondolatlanul cselekszik, ha elmegy, annál inkább megmakacsolta magát Ragu, abban a hiszemben, hogy bizonyára bajt okoz az elmenetelével, ha ennyire ragaszkodnak hozzá.

- Nem, nem, Luc úr, szó se lehet róla! Lehet, hogy ostobaságot csinálok, bár nem az az érzésem. Maga minden szépet és jót ígérgetett nekünk, hogy tele lesz pénzzel a zsebünk, és mi az igazság?... Itt se keresünk többet, mint máshol, és ráadásul kellemetlen a hely, legalábbis nekem.

Abban igaza volt Ragunak, hogy a Crêcherie-ben a szétosztott jövedelemrész ez ideig alig haladta túl azt az összeget, amit a Szakadékban keresett a munkás.

- Élünk - felelt rá lelkesen Luc -, s abban, hogy élünk, minden benne van, minthogy a jövőnk biztosítva. Azért kértem áldozatokat valamennyiüktől, mert meggyőződésem, hogy ez az út vezet mindannyiunk boldogságához. De türelemre és bátorságra van szükség, hinni kell abban, amit építünk, és sok munka is kell hozzá.

Az effajta beszéd lepergett Raguról. Egyetlen kifejezés ragadta meg, és gúnyos vihogással ismételte:

- Ó! Mindannyiunk boldogsága! Nagyon szép... Csakhogy én inkább a saját boldogságommal kezdem.

Luc erre azt mondta, hogy jogában áll elmenni, a járandóságot kifizetik, s akkor távozik, amikor akar. Tulajdonképpen nem állt érdekében, hogy ez a rossz ember itt maradjon: jelenléte előbb-utóbb megmételyezné a többit. De Josine távozása a szívét facsarta, s egy kissé szégyenkezett is, mikor rádöbbent, azért igyekszik annyira visszatartani Ragut, hogy Josine-t visszatarthassa. Elviselhetetlen gondolat, hogy Josine visszatér a régi Beauclair mocskába, ezzel az emberrel, aki visszasüllyed a részegeskedésbe, komiszkodni fog vele, bántalmazza.

Maga előtt látta szerelmesét a Három Hold utca egyik szennyes szobájában, a sötét, gyilkos nyomorúságban, s ő már nincs mellette, hogy megóvja, pedig Josine az övé - egy pillanatra sem akar megválni tőle, hogy boldoggá tehesse az életét.

Másnap éjjel Josine ismét eljött hozzá: gyötrelmes órákat éltek át, sírtak, fogadkoztak, esztelen terveket szőttek. Aztán győzött a józan ész, el kell fogadniuk a tényeket, vagy kockára teszik a most már közös művet. Josine el fog menni Raguvel, mert ha nem követné, bizonyosan kirobbanna a nyugtalanságot felkavaró botrány, Luc pedig a Crêcherie-ben folytatja a küzdelmet mindannyiuk boldogságáért azzal a hittel, hogy a győzelem egy napon egyesíteni fogja őket. Mindketten erősek, hiszen magukban hordják lebírhatatlan szerelmüket. Josine megindultan adta a szavát, hogy el fog látogatni hozzá. De mégis, milyen szívet tépő volt másnap az elválás, mikor Luc végignézte Josine távozását; ott lépkedett Ragu nyomában, aki Bourron segítségével kordén tolta szegényes cókmókjukat.

Három nap múlva Bourron követte cimboráját, akivel Caffiaux kocsmájában találkozott esténként. Ragu annyit csúfolta a Közösség Háza limonádéjával, hogy Bourron úgy érezte, akkor viselkedik szabad emberhez méltóan, ha ő is visszaköltözik a Három Hold utcába. Babette, a felesége, eleinte megpróbálta visszatartani ettől az ostobaságtól, de végül szokásos derűjével belenyugodott. Sebaj! Egész jól meglesznek, az ura alapjában véve derék ember, előbb vagy utóbb csak megjön az esze, Babette nevetgélt és elköltözött, de előbb elbúcsúzott a szomszédasszonyoktól, el se tudta képzelni, hogy vissza ne jöjjön a szép kertekbe, ahol olyan jól érezte magát. És elsősorban azt tervezte, hogy lányát, Marthe-ot meg a fiát, Sébastient majd az itteni iskolába fogja járatni, hiszen olyan jól tanul mind a kettő. Minthogy Húgocska azt mondta, szívesen itt tartaná őket. Bourronné beleegyezett.

A helyzet súlyosbodott, a rossz példán felbuzdulva néhány munkás, akárcsak Ragu és Bourron, kilépett a gyárból. Hiányzott belőlük a meggyőződés, a szeretet, és Luc felvette a küzdelmet a rosszindulattal, a gyávasággal, az elpártolással, mindazzal, aminek nekiütközik az ember, ha a mások boldogságáért fáradozik. Még az okos, becsületes Bonnaire-ben is érzett valami titkos megrendülést.

Bonnaire házasságát feldúlták a Toupe mindennapos csetepatéi; az asszony nagyzolási hajlama kielégületlen maradt, még nem vehette meg magának a selyemruhát meg az órát, amiről hiúságában annyit ábrándozott. Az egyenlőség, a közösség elvei felbőszítették, hiszen ő azt fájlalta, mért nem született hercegnőnek, örökké dúlt-fúlt, még fukarabb kézzel mérte ki Lunot apó dohányadagját, szidta a két nagy gyereket, Lucient és Antoinette-et. Két másik gyerek is született, Zoé és Séverin, ezt is csapásnak tartotta, és nem bocsátotta meg férjének, unos-untalan a szemére hányta, mintha a két kicsi Bonnaire felforgató gondolatainak lenne a gyümölcse, ő maga pedig az áldozata. Bonnaire nagy nyugalommal tűrte a házi viharokat, hiszen már hozzájuk edződött, de azért elszomorították. Még csak nem is válaszolt, mikor az asszony azt kiabálta, hogy az ő férje szerencsétlen marha, balek, tűri, hogy a Crêcherie-ben a bőrét is lenyúzzák.

Luc mégis úgy érezte, hogy Bonnaire nem tart szívvel-lélekkel vele. Soha nem gáncsoskodott, változatlanul tevékeny, pontos, lelkiismeretes munkás maradt, példát mutatott a társainak. De magatartásában volt valami helytelenítés, és szinte úgy látszott, mintha fáradt és csüggedt lenne. Luc nagyon bánkódott emiatt, elkeserítette, hogy ez az ember, akit sokra becsül, akinek ismeri hősiességét, ilyen hamar kedvét vesztette. Ha már Bonnaire sem bízik, akkor talán az ő egész munkája elhibázott...

Egyszer aztán kimagyarázkodásra került a sor kettőjük közt, egyik este, a műhelyek előtti padon. Napszálltakor találkoztak, az ég békésen boltosodott felettük, s ők leültek beszélgetni.

- Nem tagadom, Luc úr - felelt Bonnaire nyíltan a kérdésre -, hogy én kételkedem a sikerben. Emlékszik, ugye, sose voltam egy nézeten a mérnök úrral, s ezt a próbálkozást gyanakodva nézem az engedmények miatt. Úgy mentem bele, mint valami kísérletbe. De minél tovább tart, annál világosabban látom, hogy nem tévedtem. A kísérlet végbement, most mást kell kipróbálni, a forradalmi utat.

- Hogyan ment volna végbe a kísérlet! - kiáltott fel Luc. - Hiszen alig hogy elkezdtük. Esztendőkre, talán emberöltőkre van szükség, egy egész évszázadig tartó akaraterő és bátorság kell hozzá. És maga, aki szilárd, erős férfi, magában ütötte fel ilyen hamar fejét a kétség?

Tekintete rátapadt a hatalmas termetre, az erőt sugárzó, nyílt, széles és békés arcra. De Bonnaire szelíden megcsóválta a fejét.

- Nem, nem, jó szándék meg bátorság itt nem segít. A mérnök úr módszere túlságosan szelíd, a kelleténél többet épít az emberek belátására. A tőke, a szellemi képesség meg a testi munka szövetsége mindig sántikálni fog, ezen az úton nem ér el szilárd, végleges eredményt. A rossz olyan gyalázatosan elfajult, hogy csak tüzes vassal lehet gyógyítani.

- Maga szerint mi a teendő, barátom?

- A nép haladéktalanul vegye kezébe a termelőeszközöket, fossza meg a burzsoáziát hatalmától, ő rendelkezzék a tőkével, és szervezze meg az általános és kötelező munkát.

Bonnaire újból kifejtette nézeteit. Rendületlen híve maradt a kollektivizmusnak, és Luc, aki nehéz szívvel hallgatta, meghökkenve állapította meg, hogy semmi hatást nem gyakorolt megfontolt, de kissé nehézkes észjárására. Bonnaire most is azt hajtogatta, amit annak idején, a Három Hold utcában mondott, mikor otthagyta a Szakadékot; ugyanúgy szükségesnek tartotta a forradalmat, a Crêcherie közösségi társadalmában eltöltött öt esztendő mit sem változtatott meggyőződésén. Az evolúció túlságosan lassú, nagyon sok időbe telne, ha az átalakulás szövetkezeti úton valósulna meg, ő már belefáradt, és csakis a gyors, a gyökeres forradalomban bízik.

- Amit mi magunk el nem veszünk, azt sohasem fogják odaadni nekünk - vonta le a következtetést. - Mindent el kell venni, s akkor minden a miénk lesz.

Elhallgattak. A nap lenyugodott, az éjszakai műszak már rákezdte, a termeket betöltötte a zaj. Lucöt a munka szüntelen erőfeszítései vették körül, de mélységes szomorúság fogta el, megértette, hogy művét a legkiválóbbak is veszélyeztetik azzal, hogy oly sietve akarnák megvalósítani társadalmi eszményüket. Hányszor késlelteti, akadályozza az eszmék dühödt harca a tények megvalósulását!...

- Nem akarok újra vitázni magával, barátom - mondta aztán. - Nem hiszem, hogy a döntő forradalom lehetséges és előnyös a mi körülményeink közt. Meggyőződésem, hogy a lassú út a helyes: az egyesülés, a szövetkezetek, amelyeket a szakszervezetek is támogatnak, s ez az út végül elvisz bennünket a célhoz, a közösség társadalmához... Mi gyakran beszéltünk erről, de nem értettünk teljesen egyet. Semmi értelme, hogy most újra kezdjük a vitát, és feleslegesen szomorítsuk egymást... De remélem, hogy a mostani válságos helyzetben hű marad ehhez a vállalkozáshoz, amelyet közösen alapítottunk.

Bonnaire hirtelen mozdulatában méltatlankodás volt.

- Hát kételkedett bennem, mérnök úr? Tudja jól, nem vagyok áruló, megmentett az éhezéstől, hát én addig eszem a száraz kenyeret magával együtt, amíg kell... Ne féljen, amit most elmondtam, arról senkinek nem szólok. Ez csak kettőnkre tartozik. Persze hogy nem fogom azzal riasztgatni a munkásokat, hogy megjósolom nekik a közeli összeomlást. Mi társultunk, és társak is maradunk, amíg a falak ránk nem dőlnek.

Luc mélységes megindultsággal szorította meg Bonnaire kezét. Még jobban megnőtt a szemében, mikor a következő héten, a hengerművek csarnokában tanúja lett egy jelenetnek. Előzetesen megtudta, hogy néhány izgága munkás követni akarja Ragut, és szeretnék minél több társukat magukkal vinni. Bement hozzájuk a rendet helyreállítani, s a lázongók közt ott találta Bonnaire-t, aki éppen hevesen magyarázott nekik. Luc megállt és hallgatta. Bonnaire becsületesen elmondott mindent, amit el kellett mondani, emlékeztette társait, hogy a vállalat mennyi jót tett velük, s az elégedetlenséget azzal az ígérettel csillapította le, hogy a jövő jobb lesz, ha derekasan dolgoznak. Olyan szilárd volt és olyan emelkedett, hogy a békétlenek egytől egyig megnyugodtak, hiszen közülük való ember mondta ezeket az okos dolgokat. Egyik sem beszélt már arról, hogy otthagyja a szövetkezést, az elpártolók letettek szándékukról. Luc sose felejtette el ezt a jelenetet: Bonnaire, a jó óriás megbékíti a lázongókat; lendületes mozdulatával olyan volt, mint a munka hőse, aki tiszteletben tartja az önként vállalt feladatot. Minthogy valamennyiük boldogságáért küzdenek, gyávaságnak tartotta volna, ha nem áll helyt, bár meggyőződése szerint másként kellene küzdeni.

Mikor Luc köszönetet mondott neki, Bonnaire nyugodt válasza keserű fájdalomként érte.

- Szóra se érdemes, csak a kötelességemet tettem... Hanem az a fontos, hogy rávegyem magát az én nézeteimre. Mert ha nem sikerül, mindannyian felfordulunk itt az éhségtől.

Néhány nap múlva egy másik találkozás fokozta Luc lehangoltságát. Ő meg Bonnaire együtt mentek lefelé a kohótól, s elhaladtak Lange kemencéi mellett.

A fazekas nem akart elmozdulni arról a szűk területről a sziklafal tövében, amelyet Jordantól kapott, terméskőből kerítést is húzott rá. Hiába próbálta Luc bevonni a szövetkezetbe; a gyár mellett ugyanis téglaégetőt állítottak fel, annak a vezetését szerette volna Lange-ra bízni. De a fazekas szabad akart maradni, azt mondta, ő már csak olyan ember, akinek se istene, se gazdája. Így hát barbár odújában folytatta a háztartásba való fazekasholmi készítését: tálakat, fazekakat, köcsögöket csinált, s aztán kis szekerén elhúzta a környékbeli falvak piacaira, vásáraira. Ő húzta, Meztéllábas meg tolta... Esteledett, a fazekas meg a párja éppen akkor jött meg az útról, amikor Luc és Bonnaire a kerítés ajtajához ért.

- No, Lange mester, hogy megy az üzlet? - kérdezte Luc szívélyes hangon.

- Futja a mindennapi kenyérre, mérnök úr. Többre nem is vágyódom.

Valóban, csak akkor indult neki az árujával, ha már az utolsó darab kenyér is elfogyott. A többi idejét a nem eladásra készült holmi közt töltötte, s álmodozó tekintettel órák hosszat is elnézegette; ennek a költői lelkű őstehetségnek az volt a szenvedélye, hogy életet lehelt a tárgyakba, mindennapi cikkeit, a fazekait és tálait is természetesség, finom vonalak, egyszerű és nemes báj jellemezte. A népből kiemelkedve ösztönösen rátalált a primitív népművészetre, az egyszerű használati tárgyak szépségére, amely a tökéletes arányokból s a teljes célszerűségből fakad.

Lucöt is megkapta ez a szépség, amíg a kis szekéren sorra mustrálta az el nem adott árut. És álmélkodással vegyes csodálattal nézte a magas, szép Meztéllábast is, küzdésre termett vékony, inas végtagjait, edzett testét, feszes kis amazonmellét.

- Ugye, nehéz egész nap tolni ezt a kocsit? - kérdezte tőle.

De a Meztéllábas hallgatag volt, csak mosolygott, s ráemelte a nagy cigányszemét; a fazekas válaszolt helyette.

- Oda se neki! Megpihenünk az árnyékban az út mentén; valahányszor forráshoz érünk... Ugye, hogy elkocogunk mi, Meztéllábas, és boldogok vagyunk...

A lány ráemelte a szemét; olyan rajongó imádat volt benne, mintha mindenható és jóságos urát, megváltóját, magát az Istent nézné. Aztán még mindig szótlanul betolta a szekeret az elkerített részbe, egy pajtába.

Lange mélységes gyöngédséggel kísérte a tekintetével. Néha megjátszotta a gorombát az útszélen felszedett cigánylánnyal, akinek feltétlen ura akar maradni. De most már a nő volt az úr, a fazekas szenvedélyesen szerette, bár senkinek be nem vallotta volna: ez a parasztivadék faragatlan viselkedése mögé rejtette az érzéseit. A zömök, kockafejű, bozontos hajú és szakállú férfi lelke mélyén határtalan szerelmes gyengédség rejtőzködött.

Most nyers őszinteséggel nekiszegezte a kérdést Lucnek, akivel fitogtatóan baráti hangon szokott beszélni.

- No, sántikál, ugye, a közösség boldogsága? Az a sok tökfilkó, aki szépen bemasírozott a kaszárnyájába, most nem hajlandó a maga receptje szerint boldog lenni?

Valahányszor találkozott Luckel, mindig csúfolódott vele, ugratta, hogy Fourier nyomán kommunista közösséget próbál kialakítani a Crêcherie-ben. Luc válasz helyett csak mosolygott, a fazekas pedig folytatta:

- Remélem, egy félév sem telik el, és csatlakozik hozzánk, anarchistákhoz... Újra csak azt mondom magának, rothadt itt minden, az egész ócska társadalmat bombákkal kell szétrombolni, hogy kő kövön ne maradjon.

Bonnaire idáig hallgatott, de most erélyesen közbeszólt:

- Ugyan, bombákkal! Ostobaság!

Hajthatatlan kollektivista volt, de ellenezte a merényleteket, az erőszak propagandáját, ő az általános és gyökeres forradalom szükségességében hitt.

- Hogyhogy ostobaság! - kiáltott fel Lange sértődötten. - Azt képzeli, hogy a termelőeszközök szocializálása végbemehet, ha a polgárokat elő nem készítjük? A maga álcázott kapitalizmusa szamárság! Először mindent lerombolni, hogy mindent újjáépíthessünk.

Folytatták a vitát, az egyik az anarchista, a másik a kollektivista nézeteket hajtogatta. Luc csak hallgatta őket. Bonnaire és Lange között ugyanolyan távolság volt, mint amekkora őt választotta el Bonnaire-től. Ádáz, elkeseredett vitájukat hallgatva, azt hihette volna, hogy ez a két férfi évszázadok óta ellenségeskedő fajtából származik, szinte felfalták volna egymást, lehetetlennek látszott köztük a megegyezés. Pedig mindketten azt akarják, hogy valamennyi ember boldog legyen, céljuk azonos, igazság, béke, az új alapokra fektetett munka, amely mindenkinek biztosítja a megélhetést, az örömöket. És mégis, micsoda indulat, milyen acsarkodó, gyilkos gyűlölködés tör ki, mihelyt meg kellene egyezni a módszerben! A haladás meredek útján az együtt menetelő csapatban, amelyet a felszabadulás vágya fűt, minden egyes pihenőnél véres küzdelem robban ki olyan egyszerű kérdés miatt, hogy jobboldalt vagy baloldalt haladjanak-e tovább.

- Mindenki a maga ura - jelentette ki végül Lange. - Szundikáljon csak a polgári fészkében, pajtás, ha jólesik. Én tudom, mit kell tennem... Majd elindulunk a kis ajándékainkkal, a kis fazekainkkal, s egy szép napon sorra lerakjuk az alprefektusnál, a polgármesternél, a bírónál, a papnál, ugye, Meztéllábas? Szép kis körút lesz, jókedvűen fogjuk tolni azt a kordét.

A szép, magas nő visszajött, ott állt a kis helyiség küszöbén, sudár termete szoborszerűen vált ki a piros edények hátteréből. Tekintete újra fellángolt, rámosolygott a férfira, mint a szolgáló, aki testét-lelkét odaadta urának, és kész követni a bűnbe is.

- Ő velem tart, pajtás - tette hozzá Lange, és hangjában a mogorvaság mögött gyöngédség bujkált. - Segít nekem.

Luc és Bonnaire barátságosan búcsúzott el a fazekastól, bár egyáltalán nem értették meg egymást. Kis ideig szótlanul ballagtak, aztán Bonnaire szükségét érezte, hogy bebizonyítsa: a boldogulást csak a kollektivista tanok hozzák meg. Egyaránt pálcát tört az anarchisták és a fourier-isták felett, az utóbbiakat azért kárhoztatta, hogy nem teszik rá azonnal a kezüket a tőkére, az előbbieket pedig amiatt, hogy erőszakkal semmisítik meg. És Luc újra arra gondolt, hogy csak akkor lesz megbékélés, ha megalakul a közösségi társadalom, és valamennyi szekta megnyugszik, hiszen álmuk valóra vált. Nem csatáznak többé amiatt, hogy melyik a legjobb út, hiszen elérkeztek a közös célhoz, testvéri béke egyesíti őket. De halálos aggodalommal gondolt az előttük álló hosszú, hosszú útra, félelem töltötte el, hiszen az együvé tartozók egymást pusztítják, és saját maguk nehezítik meg feladatukat!

Luc nagyon szomorúan ment haza; ezek az állandó súrlódások lépten-nyomon akadályozzák művét. Mihelyst két ember cselekedni akar, máris felborul köztük az egyetértés. És mikor magára maradt, feltört belőle a kiáltás, a szívére nehezedő panasz:

- Hiányzik belőlük a szeretet! Ha szeretnének, áldás kísérné a munkát, kizsendülne és diadalmasan gyarapodna minden!

Morfain is gondot okozott neki. Hiába igyekezett a kohómestert rávenni a civilizált életre, arra, hogy hagyja ott a sziklaodúját, és költözzön le a Crêcherie egyik világos kis házába. Morfain makacsul ellenállt, azzal az ürüggyel, hogy odafent közelebb van a munkájához, s állandóan felügyelhet rá. Luc, aki azt várta, hogy elkészüljön az elektromos kemencecsoport, amelyen Jordan fáradhatatlanul dolgozott, teljesen rábízta Morfainre a kohó irányítását, s a nagyolvasztó a régi módszer szerint működött változatlanul. De Morfain igazában azért nem akart leköltözni az új Közösséget benépesítő emberek közé, mert lenézte, már-már gyűlölte őket. Ez az őskori Vulkán, a tűz megfékezője, akit lassanként megtört a hosszú rabszolgaság, és lemondó hősként adta oda munkaerejét, végezetül megszerette börtöne komor nagyságát, ezt a börtönt, ahová sorsa odaláncolta; haragudott a gyárra, ahol a munkások hamarosan uralkodni fognak, gépek helyettesítik őket, s a gépeket nemsokára gyerekek is kezelhetik. Kicsinyesnek, nyomorúságosnak tartotta azt a törekvést, hogy csökkenjen az erőfeszítés, hogy az ember ne harcoljon a tűzzel és a vassal. Meg se értette ezt az életet, csak rándított egyet a vállán szó nélkül, és gyakran napokon át hallgatásba burkolózott. Büszkén, magányosan ott maradt a hegyoldalon, uralkodott az üzem felett magasodó kohón, amelyet egy egész nap leforgása alatt szabályos időközökben négyszer koronázott meg lángnyelvekkel a vakító, folyékony vas.

És még egyéb ok is szította Morfain haragját az új idők ellen, amitől ő annyira elzárkózott, hogy még a lehelete sem érintette munkában kicserzett bőrét. A hallgatag ember szívét nagy csapás érte. Lánya, ez a szép, magas teremtés, akinek a szeme akár az ég, az ő drága Kékszeműje, aki az anya halála óta a háziasszony volt, másállapotba került. Morfain kikelt, aztán megbocsátott, azt mondta magában, hogy egy napon úgyis férjhez ment volna. De mikor a Kékszemű bevallotta, hogy Achille Gourier, a polgármester fia a szeretője, az apa eltaszította lányát.

Achille és a Kékszemű már évek óta szerette egymást, a Monts Bleuses ösvényein találkoztak, az éjszakákat levendula- és kakukkfű-illatos fekhelyen töltötték, a csillagos égbolt alatt, ahol szabadon áradt az éj fuvallata. Achille szakított családjával, ez a polgársarj unta és utálta a saját osztályát; megkérte Lucöt, hogy alkalmazza a Crêcherie-ben. Beállt rajzolónak, eltépett minden régi köteléket, nem tűrte, hogy beleszóljanak a szerelmébe, elhatározta, hogy dolgozni fog a lányért, akit ő maga választott. Achille a régi, a halálra ítélt társadalomból kiválva az új felé menetelt. De Morfaint éppen ez aggasztotta, és végül elkergette a Kékszeműt azzal, hogy szégyent hozott rá. Engedett egy úr csábításának - ez már tiszta lázadás és az ördög praktikája. Recseg-ropog az egész régi épület, ha már az ő szép és jó lánya is kidöntötte egyik tartó-

gerendáját, mert azt tette, mikor meghallgatta, vagy ki tudja, talán magához csalogatta a polgármester fiát.

A Kékszemű, akit apja elzavart, természetesen Achille-hez menekült, Luc járt közbe az ügyükben. A két fiatal szóba se hozta a házasságot. Mire jó?... Bíztak szerelmükben, tudták, hogy soha el nem hagyják egymást. Csak úgy házasodhattak volna össze, ha Achille bíróság útján felszólítást intéz az apjához, hogy adja a belegyezését, de ő viszolygott ettől a kínos és kellemetlen bonyodalomtól. Hiába erősködött Húgocska abban a hiszemben, hogy az erkölcsnek és a Crêcherie jó hírének tartoznak ezzel a lépéssel. Luc vette rá Húgocskát, hogy hunyjon szemet; ő érezte, hogy az új nemzedéknek lassanként el kell nézni a szabad együttélést.

De Morfain nem nyugodott bele ilyen könnyen. Luc kénytelen volt egyik este felmenni hozzá, hogy beszéljen a fejével. Mióta lányát elkergette, a kohómester kettesben maradt a fiával, Kicsi Dával, együtt főztek, takarítottak a sziklaodúban. Ezen az estén már elfogyasztották a vacsoralevest, ott üldögéltek támla nélküli székükön a kezdetleges tölgyasztal mellett, amelyet saját maguk eszkábáltak össze fejszével; a lámpás ösztövér világossága óriás árnyaikat rávetette a füstös sziklafalra.

- Hiába, apám, a világ előremegy - mondta Kicsi Da -, nem maradhatunk egy helyben.

Morfain akkorát vágott öklével a nehéz asztalra, hogy megreccsent.

- Én úgy éltem, ahogy az apám, nektek az a kötelességetek, hogy úgy éljetek, ahogy én.

Apa és fiú rendszerint alig váltott egy-két szót egész nap. De az utóbbi időben egyre növekvő rossz érzés furakodott közéjük, s bár mindketten óvakodtak a vitától, néha mégis sor került rá. A fiú tudott írni, olvasni, napról napra jobban hatott rá a fejlődés szelleme, amely még ebbe a hegyszorosba is betört. Az apa pedig, aki büszke volt arra, hogy megmaradt egyszerű, megbízható munkásnak, s erejével megfékezi a tüzet, formálja a vasat, fájdalmas haraggal kelt ki a haszontalan tudomány és gondolatok ellen, amiktől fajtája csak elkorcsosul.

- Ha a nővéred nem olvasott volna könyveket, s nem azon jártatja az eszét, mi történik odalent, még most is itt élne köztünk... Ez az új város, ez az átkozott új város rabolta el tőlünk!

Most nem az asztalra csapott az öklével, a nyitott ajtón át kinyújtotta az éjszakába, a Crêcherie felé, amelynek fényei csillagként ragyogtak a sziklás hegyoldal alján.

Kicsi Da erre nem válaszolt, részint tiszteletből, részint azért, mert az ő lelkiismerete sem volt nyugodt; tudta, hogy apja haragszik rá, mióta együtt látta Honorine-nal, Caffiaux kocsmáros lányával. A kicsi, barna, vékonyka Honorine, akinek vidám arca értelmet sugárzott, beleszeretett a szelíd óriásba, s a fiúnak is tetszett a bájos lány. Ezen az estén, apa és fiú vitájában tulajdonképpen Honorine-ről volt szó. S a közvetlen támadás, amit a fiú már sejtett, nem maradt el.

- Hát te? Te mikor fogsz itt hagyni? - kérdezte Morfain nyersen.

Az elválás gondolata szemmel láthatóan megrendítette Kicsi Dát.

- Mért akarod, hogy elhagyjalak, apám?

- Ha már egyszer lány van a dologban, abból csak civódás meg baj fakad... És aztán kit választottál? Hátha hozzád se adják, és egyébként is, nem jók az ilyen házasságok, összevegyítik a különböző rendű embereket. Feje tetejére állt a világ, vége is lesz, nemsokára. Túl sokat éltem meg...

A fiú szelíden, gyöngéden igyekezett megnyugtatni apját. Nem tagadta, hogy szereti Honorine-t. De megfontoltan beszélt szerelméről, ő kész várni, ameddig csak kell. Majd elválik a jövő. Mi rossz van abban, hogy találkozik a lánnyal, és néhány szíves szót vált vele?

Igaz, két különböző világból valók, de azért még tetszhetnek egymásnak. És ha a másféle rendű-rangú emberek egy kicsit összevegyülnének, annak is meglenne a maga jó oldala: alaposabban megismernék és jobban megszeretnék egymást.

Morfainből kitört a harag és a keserűség, felpattant, feje szinte a mennyezet szikláját súrolta, és széles, tragikus mozdulattal vetette oda:

- Menj csak, menj, mihelyst kedved tartja!... Kövesd a nővéred példáját, köpj le mindent, ami tiszteletre méltó ugorj fejest a léhaságba, az őrültségekbe. Nem vagytok a gyerekeim, nem ismerek rátok, valaki kicserélte a lelketeket!... Hagyjatok magamra ebben a barlangban, csak azt remélem, a sziklák is összedőlnek, és ott pusztulok el alattuk.

Luc éppen akkor érkezett, megtorpant a küszöbön, és hallotta az utolsó szavakat. Nagyon bántotta Morfain elkeseredése, hiszen szívéből becsülte. De a kohómester abban a pillanatban, hogy a látogató belépett, legyűrte bánatát, a mérnök úr előtt; ő csak munkás, a kötelességének élő alárendelt. Álmában sem jutott volna eszébe Lucöt hibáztatni, pedig hát tőle indult ki az a sok szörnyűség, ami az egész vidéket felforgatta, amitől ő annyit szenved. A munkaadó az úr, azt teszi, amit akar, a munkás pedig maradjon tisztességes ember, lássa el a munkáját, ahogy az ősei is ellátták.

- Ne nyugtalankodjék, mérnök úr, nekem is megvan a magam véleménye, és mérgelődöm, ha ellene tesznek. Ritkán történik meg, hiszen tudja, hogy hallgató ember vagyok... És higgye el, a munkámat nem éri kár, a szemem mindig rajta tartom, ott vagyok minden csapolásnál... Ha az embernek nehéz a szíve, dolgozzon, fogja meg minél keményebben a munka végét, nem igaz?

De amikor Luc megpróbált békét teremteni ebben a családban - hiszen a fejlődés dúlta fel, amelyet ő hozott ide -, az olvasztómesterből már-már újra kirobbant az indulat.

- Nem, nem! Nekem már elég volt, hagyjanak nekem békét!... Ha azért jött fel ide, mérnök úr, hogy a Kékszeműről beszéljen velem, hát azt mondom, kár volt, mert csak még jobban elrontjuk a dolgot. Maradjon ő ott, ahol van, én meg itt!

Véget akart vetni a beszélgetésnek, és hirtelen más tárgyra tért át, rossz hírről számolt be; nyilván ez is hozzájárult elkeseredéséhez.

- Magam is lementem volna a mérnök úrhoz, hogy megmondjam... Ma reggel elmentem a bányába, és megint csak odalett a remény, hogy gazdag vasércre bukkanunk... Szerintem a tárna mélyén kellett volna rábukkanni, abban az irányban, ahol mutattam... Hiába! Mintha az utóbbi időben átok lenne mindenen, amihez hozzákezdünk, semmi nem sikerül.

Luc úgy hallgatta Morfain szavait, mint a saját nagy reményeinek a gyászharangját. Kis ideig elbeszélgetett még a két óriással, az apával meg a fiával. Szomorúan nézte Morfaint, a hatalmas fejét, széles, vörösre perzselt, tűzbarázdálta arcát, égő szemét, száját, amelyet vörösbarnára mart a hőség: mintha egy letűnt világ utolsó tanúja lenne.

Aztán Luc nekiindult, és míg lefelé ment a lejtőn, még keserűbb bánat nehezedett rá, azon tűnődött, milyen óriási, egyre növekvő romhalmazra kell felépítenie városát.

Még a Crêcherie-ben, a nyugodt, gyengéd Húgocska közelében is akadt ok a csüggedésre. Marle tisztelendő, a tanító és Novarre doktor változatlanul eljárt a keddi ebédekre, és Húgocska úgy örült, hogy ilyenkor jó barátja is ott ül asztaluknál, hogy Luc nem akarta visszautasítani a meghívást, bár a pap meg a tanító vitái fojtott rossz érzéssel nehezedtek rá. A békés természetű Húgocskát nem izgatták a viták, s azt hitte, Lucöt is közönyösen hagyják; a takarókba bugyolált Jordan enyhén mosolyogva hallgatta, úgy tett, mintha figyelne, és valamelyik megkezdett kísérletén gondolkozott.

Az egyik kedden különös hevességgel folyt a csatározás asztalbontás után a kis szalonban. A tanító a Crêcherie nevelési módszere miatt támadt Lucnek; a telepen az oktatás öt vegyes osztályban folyt, hosszú szünetek és a tanműhelyekben töltött órák szakították meg. Hermeline növendékeinek egy része átpártolt az új iskolába, ahol az ő módszerével teljesen ellentétes elvek irányították a nevelést: a tanító ezt nem bocsátotta meg. Csontos homloka, szögletes arca, amelyen a száj két szigorú vonallá keskenyedett, elsápadt a fojtott haragtól arra a gondolatra, hogy az ő igazán kívül másban is lehet hinni.

- Még csak hagyján, hogy a fiúkat meg a lányokat egy rakásban tartják, bár szerintem ez is nagyon helytelen. A tanulókban éppen elég rossz ösztön motoz, parázna képzetek hevítik őket akkor is, ha a két nemet elválasztják, hátha még különleges eszméket követve összecsapják őket, hogy még erősebben izgassák és rontsák egymást. Szép kis dolgokat művelhetnek egy-egy zugban, mihelyst leveszi az ember a szemét róluk... De ami végképp elfogadhatatlan: lerombolják a tanító tekintélyét, és megsemmisítik a fegyelmet a gyerkőcök egyéniségére hivatkozva, hadd irányítsák saját magukat, ahogy éppen kedvük tartja. Hiszen a maga szájából hallottam, mérnök uram, hogy valamennyi növendékük a hajlamait követi, azzal a tantárggyal foglalkozik, ami érdekli, és vitázhat a leckéjéről. Ezt nevezi maga az energia felkeltésének?... Aztán miféle tanulás folyik ott, ahol mindig csak játszanak, a tankönyveket semmibe se veszik, a tanító szava nem csalhatatlan, s a gyerekek vagy kint vannak a kertben, vagy a műhelyekben gyalulják a fát, reszelik a vasat? Kétségtelenül hasznos, ha kitanulhatnak egy kétkezi mesterséget, de mindennek megvan a maga ideje, kezdjék azzal, hogy ezekbe a lusta, kemény fejekbe annyi számtant és nyelvtant verjenek bele, amennyit csak lehet.

Luc már nem vitázott vele, belefáradt abba, hogy unos-untalan nekiütközött a szektárius makacsságának, ennek az ellenkező előjelű katolicizmusnak, amely kinyilatkoztatta a haladás dogmáját, és egyetlen betűt sem módosított volna rajta. Nyugodt hangon csak ennyit felelt:

- Igen, mi valóban azt hisszük, hogy a munkát vonzóvá kell tenni, a klasszikus tanulmányok helyett eleven ismeretanyagot kell adni, s az a legfontosabb célunk, hogy akaraterős, önálló embereket formáljunk.

Hermeline dühösen kitört.

- Nohát, tudja, kiket formálnak?! Társadalmi osztályukból kicsúszott lázadozókat. Az államnak csak egy módon nevelhetünk jó polgárokat, ha a növendékeket egyenest neki idomítjuk; így válik az állam erőssé és diadalmassá. Ezért kell szigorú fegyelemben, egyöntetűen tanítani, az elismerten legjobb tanterv szerint: csak akkor szállíthatjuk a munkásokat, a szakembereket, a tisztviselőket, akikre az országnak szüksége van. Aki nem a tekintélyre épít, az homokra épít... Tapasztalatból beszélek, régi köztársaság párti vagyok, szabadgondolkodó, és ateista. Remélem, senki sem fog maradisággal gyanúsítani, de a maga oktatási módszere, a maga anarchista nevelése - mert annak nevezik - felháborít. Ha ez tovább is így megy, fél évszázadba se telik, s eltűnnek a honpolgárok, a katonák, kihal a nacionalizmus... Igen bizony, erősen kétlem, hogy a maga szabad emberei beválnának-e katonának, és háború esetén hogy védekezne a haza...

- Háború esetén kétségkívül meg kell védeni a hazát - mondta Luc, aki most se jött indulatba. - De eljön majd az idő, mikor nem lesz szükség katonákra, mert nem lesz háború. Maga úgy érvel, mint Jollivet kapitány a Beauclairi Hírlapban, mikor azzal vádol bennünket, hogy hazátlan árulók vagyunk.

Az enyhén csípős iróniától Hermeline végképp nekikeseredett.

- Jollivet kapitány tökfilkó, megvetem... De az sajnos igaz, hogy maga rendbontó, az állam ellen lázadozó nemzedéket nevel fel, amely - ebben bizonyos vagyok - a legszörnyűbb katasztrófákba fogja rántani a Köztársaságot.

- A szabadság, az igazság és az igazságosság csupa katasztrófa - mondta egyre mosolyogva Luc.

De Hermeline csak folytatta, ijesztő képet festett a jövő társadalmáról, ha az iskolákban nem faragnak szabványembereket az ő központosított hatalomra épült köztársasága számára; megszűnik a politikai fegyelem, lehetetlenné válik a kormányzás, vége az állam mindenhatóságának, s a féktelen szabadosság visszataszító lelki és testi kicsapongásokhoz vezet. A plébános, aki mostanáig hallgatott, fejbólintásokkal fejezve ki helyeslését, most nem állhatta meg, hogy fel ne kiáltson:

- Mennyire igaz! Milyen világosan látja a dolgokat!

Széles, telt, szabályos arca, amelyből erős orra keményen ugrott elő, csak úgy tüzelt az eljövendő társadalom elleni indulatban, érezte, hogy az ő istenének ott már nem lesz helye, egy halott vallás bálványává, történelmi emlékké zsugorodik. Vasárnaponként a szószékből ő is Hermeline vádjait hangoztatta, ugyanezeket a katasztrófákat jósolta meg. De kevesen hallgatták, temploma lassan elnéptelenedett: a plébános, bár önmagának sem vallotta be, mélységesen szenvedett, és vigaszként egyre inkább befalazta magát szűk dogmáiba. Mostanában merevebben tapadt a betűhöz, mint valaha, a gyónásra járulókra szigorúbb penitenciát mért, mint valaha, mintha azt akarná, hogy ez a polgári társadalom, amelynek rothadását ő a vallás köpönyegével takargatta, legalább a megsemmisülésben viselkedjék derekasan. És ha eljön a nap, amikor a templom összeomlik, ő ott áll az oltár előtt, s a romok alatt fogja befejezni utolsó miséjét.

- Nagyon is igaz, hogy a sátán uralma közeleg, ezek a fiúk és lányok, akik együtt nőnek fel, bűnös szenvedélyeiket szabadjára engedik, lerombolják a tekintélyt, és Isten birodalma helyett földi örömökre vágyódnak, mint a pogányok idejében... Olyan pontos képet rajzolt, hogy nincs mit hozzátennem.

A tanítót zavarba hozta a pap magasztalása, hiszen semmiben sem értett egyet vele; mintha elvágták volna a szavát, tekintete a távolba siklott, a park gyepét nézte, s úgy tett, mintha nem is hallaná, amit a plébános mond.

- De van valami - folytatta Marle -, amit annál a demoralizáló oktatásnál is megbocsáthatatlanabbnak tartok, ami az ön iskoláiban folyik: éspedig azt, hogy kizárták belőle az Istent; új városában a sok szép és hasznos épület között szándékosan elmulasztott templomot építtetni. Azt állítja, hogy Isten nélkül akarnak élni? Ez ideig egyetlen állam se nélkülözhette, valamilyen vallásra mindig szükség volt, hogy az embereket kormányozhassák.

- Semmit sem állítok - felelte Luc. - Minden ember szabadon választja meggyőződését, és mi azért nem építettünk templomot, mert közülünk ez ideig még senki se vágyott rá. Meglehet, hogy fogunk építeni, ha lesz elég hivő, aki látogatja. A polgártársak egy-egy csoportjának mindig jogában áll összegyűlni, hogy örömét lelje abban, amihez kedve van. Ami pedig a vallás szükségességét illeti, való igaz, hogy szükséges, ha kormányozni akarják az embereket. De mi nem akarjuk, mi azt akarjuk, hogy szabadon éljenek a szabad Közösségben... Higgye el, plébános úr, nem mi romboljuk le a katolicizmust, a vallás saját magát rombolja le, lassanként, csöndesen elpusztul, ahogy szükségszerűen elpusztult a többi vallás is, miután az emberi fejlődés történelmi óráiban hivatását betöltötte... A tudomány egymás után semmisíti meg a dogmákat, megszületett már az emberség vallása, és meg fogja hódítani a világot. Minek építenénk mi katolikus templomot a Crêcherie-ben, hiszen az öné máris túl nagy Beauclairnek, napról napra kevesebben látogatják.

A plébános elsápadt, nem értette meg, nem akarta megérteni Luc szavait. És megismételte a vakbuzgó ember makacsságával, aki tényekkel, logikával mit sem törődve csak fújja a maga állítását:

- Ha Isten nincs magukkal, bizonyos, hogy kudarcot vallanak. Higgyen nekem, építsenek templomot.

Hermeline nem állta már tovább. Forrt benne a méreg, hogy a pap dicséri őt, és kiváltképpen az bőszítette, hogy a plébános a vallás nélkülözhetetlenségére lyukadt ki. Kiabálni kezdett:

- Azt már nem, tisztelendő úr! Azt nem! Templom nem kell! Egy szóval sem tagadom, hogy a dolgok itt nem az én ízlésem szerint alakulnak. De egyvalamit helyeslek, azt, hogy legyen már vége minden államvallásnak... Az embereket kormányozni kell, úgy van! De ne a papok kormányozzák őket templomaikból, hanem mi, polgártársak, a közhivatalokból. A templomokból pedig csináljanak közös hombárokat, csűröket, ahová a termést betakarítják.

Erre meg a plébános háborodott fel, kijelentette, hogy nem tűri az ilyen szentségtörő szavakat, s a vita úgy elfajult, hogy Novarre doktornak szokása szerint közbe kellett lépnie. Az élénk szemű, okos arcú doktor mostanáig hallgatott, nagyon szelíd és kissé szkeptikus ember volt, az ő nyugalmát a világ leghevesebb vitája sem kezdte volna ki, de úgy érezte, hogy Húgocskát kínosan érinti az összecsapás.

- Ugyan, ugyan, csillapodjanak, hiszen szinte egyetértenek, mind a ketten fel akarják használni a templomokat. A tisztelendő úr misézhet benne háborítatlanul, csak adjon át egy sarkot a föld termésének nagy bőség idejére. A jóisten, bármilyen vallású is, nem mond nemet az ilyen kérésre.

Aztán arról kezdett beszélni, hogy újfajta rózsát keresztezett, patyolatfehér, de a szirmok tövében a kehelynél kárminpirosba csap át. Hozott is egy csokorral, ott állt az asztalon egy vázában, Húgocska arca ismét mosolygósra derült, mikor tekintete megpihent a gyönyörű, illatos virágokon, de levertsége csak nem múlt el, bántotta, hogy a keddi ebédek vitái így elfajultak. Rövidesen már nem is találkozhatnak.

Jordan csak most tért vissza révedezéséből. Úgy látszott, mintha egész idő alatt figyelő arckifejezéssel hallgatná a vitát, de mikor megszólalt, szavai világosan megmutatták, hogy gondolatai egész másfelé kalandoztak.

- Hallották, hogy Amerikában egy elektromossággal foglalkozó tudós annyi hőenergiát gyűjtött napsugarakból, hogy elegendő villamos energia fejlesztésére?

Mikor a két barát magára maradt, egy ideig hallgattak mind a ketten. Luc szívére nyomasztóan nehezedett a gondolat, hogy milyen ádázul esnek egymásnak a szerencsétlen emberek, ahogy vakon kergetik a boldogságot. Látnia kellett, milyen keserves a közjóért munkálkodni, hiszen azok is lázadoznak, akiket meg akar menteni, s bár önmagának nem vallotta be, időnként elfogta a csüggedés, s úgy elcsigázta testét-lelkét, mint egy hiábavaló nagy erőfeszítés. Akarata egy-egy pillanatra megtorpant, s azon a ponton volt, hogy összetörik.

És ma megint feltört lelke mélyéből a szomorúság kiáltása:

- Hiányzik belőlük a szeretet! Ha szeretnének, áldás kísérné a munkát, kizsendülne és diadalmasan gyarapodna minden!

Néhány nap múlva egy kora őszi reggelen Húgocska szívét szörnyű megpróbáltatás érte, s a váratlan fájdalom gyötrelmesen szorongatta.

Korán kelő lévén, éppen a tehenészetbe készült utasításokat adni - a bölcsődés és óvodás gyerekek kedvéért ugyanis teheneket tartottak -, mikor az a gondolata támadt, hogy egy pillantást vet a combettes-i útra; végigment hát a lépcsőzetesen emelkedő fal mentén, amely Luc kis házához vezetett, innen a teraszról jól lelátott Combettes felé. A ház országútra nyíló ajtaja kissé kinyílt, egy nő surrant ki rajta, könnyű alakját csak homályosan látta, mert máris belemosódott a hajnali rózsás ködbe. De ő felismerte: kecses volt és lebegő, megejtően bájos,

mint valami gyöngéd, sejtelmes látomás, amely szétfoszlik a napvilágon. Josine suhant ki Luc házából, és ha most hajnaltájt lopakodott ki, akkor nyilván ott töltötte az éjszakát.

Mióta Ragu otthagyta az új telepet, Josine néha éjszakánként, mikor Ragu nem volt otthon, felkereste Lucöt. Ezen az éjszakán búcsúzni jött, nem szabadulhat többé hazulról, a házbeliek lesik, figyelik, ha kiteszi a lábát. És aztán lassanként oly kínossá vált, hogy hazudni, bujkálni kényszerül, ha oda akarja adni magát annak a férfinak, akit istenként imád, hogy inkább vár, amíg nem kell többé titkolnia szerelmét. Luc megértette és beletörődött. De milyen kétségbeesett pillanatok szakították meg a csókokat, az öleléseket ezen az éjszakán, és milyen gyötrelmes volt a búcsú a pirkadat derengésében. Újra meg újra csókokban tapadtak össze, fogadkoztak, és már egészen kivilágosodott, mikor Josine kitépte magát Luc karjai közül. Elsurranó alakját csak a kora reggeli pára fátyolozta be.

Josine az éjszakát Lucnél töltötte, napfelkeltekor ment el tőle!... A váratlan felfedezés úgy dörömbölt Húgocskában, akár a halálos katasztrófa zaja. Hirtelen megállt, mint akinek földbe gyökeredzett a lába, mintha maga a föld nyílt volna meg előtte. A megrendülés olyan erővel kerítette hatalmába, olyan viharos lármával kavargott a fejében, hogy minden összekuszálódott, s egyetlen határozott érzésben, világos gondolatban sem bírt megkapaszkodni. Nem folytatta útját, megfeledkezett arról, hogy a tehénistállóba készült utasítást adni, hirtelen mint aki menekül, visszafutott az úton, amelyen jött, beszaladt a házba, felrohant szobájába, magára zárta az ajtót, leroskadt a vetetlen ágyra, két kezét szemére és fülére tapasztva, mint aki többé semmit sem akar látni, semmit sem akar hallani. Nem sírt, még nem bírt sírni, vad rémületbe csapó kimondhatatlan fájdalom nehezedett rá.

Mért szenved ennyire ettől a marcangoló gyötrelemtől?... Mindig azt hitte, hogy csak nagyon gyöngéd barátság köti Luchöz, hogy tanítványa és segítőtársa, aki szívvel-lélekkel dolgozik vele az igazságos és boldog közösségért, amelyet Luc meg akar teremteni. Ha segítette volt, úgy érezte, a testvérlelkek szép, meghitt barátsága köti össze őket, soha másféle vágy fel nem bizsergett benne. És most mégis ég a teste, forró láz rázza, mert annak a másik nőnek a képe, aki ott töltötte Lucnél az éjszakát, és csak reggel távozott, ott kísért benne förtelmes, zsarnoki makacssággal. Hát szerelmes Lucbe? Kívánja? S csak akkor döbbent rá, mikor a szerencsétlenség már megtörtént, amikor már késő, hogy Luc nem viszonozhatja az ő nagy szerelmét! Micsoda csapás, hogy ilyen gyötrelmesen ébredt a saját szerelmére, hogy akkor ébredt rá, amikor egy másik már elfoglalta a helyét, kiüldözte őt a szívből, amelynek talán szeretett és mindenható királynője lehetett volna. Csak ennyit értett meg, nem tudta, miként született meg benne a szerelem, hogy nőtt naggyá, anélkül hogy akár sejtette volna; harmincesztendős korában gyerekesen tiszta volt, mindeddig tökéletesen boldog a gyöngéd barátságban, nem ösztökélte a vágy, hogy szorosan magához fűzze a férfit. Végre megeredtek a könnyei, zokogott a visszavonhatatlan nyers valóság miatt, az akadály miatt, amely hirtelen odaékelődött közé és Luc közé, akinek mindent odaadott, bár maga sem tudta. Ez a bánat minden más érzést, gondolatot kiszorított. Mit tegyen most, hogyan keltse fel Luc szerelmét, hiszen nem bírná elviselni, hogy a férfi ne szeresse, mikor ő szerelmes belé, és szerelme soha el nem múlik. Most, hogy a szerelem megszólalt benne, szívét hasogatja, és nem élhet tovább, ha a viszonzott érzés nem csillapítja éltető balzsamával. És még mindig teljesen zavart volt, oly tétova gondolatok, ködös elhatározások között vergődött, mint amikor egy érett asszony, aki lélekben még gyerek maradt, hirtelen szembekerül az élet gyötrelmes valóságával.

Sokáig feküdt így mozdulatlanul, arcát a párnába temetve. A nap feljebb siklott, a reggel délelőttbe hajlott, de ő még mindig nem talált megoldást, felindulása egyre növekedett. Újra meg újra visszatért a gyötrő kérdéshez: mit tegyen, hogyan mondja meg, hogy szereti, mit tegyen, hogy Luc viszonozza az ő szerelmét? Hirtelen eszébe jutott a fivére, neki fogja kiönteni a lelkét, hiszen Martial az egyetlen a világon, aki ismeri őt, és tudja, hogy a szíve

soha nem hazudott. Meg fogja érteni, ez bizonyos, és minthogy ő a férfi - majd megmagyarázza, mihez fogjon, hogy boldog legyen. Most már nem töprengett tovább, felpattant az ágyról, s ment egyenest a laboratóriumba, mint a gyerek, aki megtalálta a nagy bajára az orvoslást.

Jordan ezen a reggelen szörnyű kudarcot élt át. Hónapok óta azt hitte, hogy sikerült megoldania a villamos erő távvezetését tökéletesen biztonságos feltételek között és gazdaságosan. A szenet a bánya tőszomszédságában égetik el, a villanyáram előállítási költségét jelentékeny mértékben csökkenti, hogy az elektromosság energiaveszteség nélkül vezethető. A probléma megoldására ez a folytonos rosszullétekkel küszködő, beteges ember négyévi kutatómunkát fordított. Gyenge egészségével a lehető legjobban gazdálkodott, takarókba burkolózva sokat aludt, és módszeresen használta fel azt a néhány órát, amit a mostoha természettől kicsikart. A legnagyobb teljesítményt préselve ki beteges silány testéből, sikerült hatalmas munkát végeznie. A Crêcherie aggasztó válságát eltitkolták előtte, hogy fel ne zaklassák. Azt hitte, minden rendben megy, laboratóriumába zárkózva teljesen beletemetkezett a munkájába, nem vett tudomást az ügyes-bajos dolgokról, nem is érdekelték. Ezen a reggelen már jókor nekilátott a munkának, de váratlan akadályba ütközött, egy számítási hibába, amely mostanáig elkerülte a figyelmét; a hiba megsemmisítette eddigi eredményeit, elölről kell kezdenie az elektromos kemencék üzemeltetésének kidolgozását.

Micsoda összeomlás! Mennyi feleslegessé vált munka, és mennyi munkára lesz még szükség! A nagy teremben rendetlenség volt, Jordan újra bebónyálta magát a takaróiba, hogy megpihenjen a kényelmes karosszékben, ahol hosszú órákat szokott tölteni, amikor testvére benyitott. Húgocska olyan sápadt, olyan feldúlt volt, hogy Jordan, aki csüggedés nélkül, nyugodtan nézett szembe kísérletei kudarcával, most aggódva fordult felé.

- Mit történt, drágám? Rosszul vagy?

Húgocska nem restelkedett. Habozás nélkül felelt, zokogva tárta fel szegény szívét.

- Testvérem, szeretem Lucöt, és ő nem szerelmes belém. Nagyon szerencsétlen vagyok!

Egyszerű, őszinte szavakkal elmondta, mi történt. Megpillantotta a Luc házából kisurranó Josine-t, s olyan kegyetlen fájdalom fogta el, hogy ideszaladt vigaszt és gyógyulást keresni. Szerelmes Lucbe, de Luc nem őt szereti.

Jordan megdöbbenve hallgatta, mintha nővére valami rendkívüli, váratlan katasztrófáról számolna be.

- Szerelmes vagy! Te szerelmes vagy Lucbe!

Szerelem... Miért is jött ez a szerelem? Az ő drága húga, aki eddig úgy élt mellette, mint a saját lényének hasonmása, most szerelmes! Jordan megrendült. Sose jutott eszébe, hogy az ő testvére beleszerethet valakibe, és boldogtalan lesz miatta. Ezt a vágyat ő nem ismerte, ebbe a világba soha be nem lépett. Roppant zavarba jött, hiszen maga is makulátlanul ártatlan, teljesen tapasztalatlan volt ezen a téren.

- Ó, mondd, bátyám, miért szereti ő Josine-t, miért nem engem?

Húgocska zokogott, karját bátyja nyaka köré fonta, feje Martial vállára hanyatlott. Bánata kétségbe ejtette Martialt, mit mondjon neki, hogy megvigasztalja, milyen tanácsot adjon?

- Nem tudom, húgocskám, nem tudom... Nyilván azért szereti, mert hát szereti. Más oka nem lehet... Téged szeretne, ha először beléd lett volna szerelmes.

Ez volt az igazság. Luc azért szereti Josine-t, mert Josine maga a szerelem, bájos és szenvedélyes nő, nyomorult volt, mikor megismerte, és szíve minden gyöngédségét felkeltette. Josine szép, életre hívja a vágy mennyei lázát, kéjes és termékeny teste által halhatatlanná válik a világ.

- De bátyám, engem előbb ismert, mért nem szeretett hát belém?

Ezek a pontos kérdések egyre nagyobb zavarba hozták Jordant, meghatottan kereste, és naivitásában is megtalálta a gyöngéd és helyes válaszokat.

- Talán mert barátként, testvérként élt itt. A testvéred lett.

Nézte Húgocskát, és most az egyszer nem mondta el neki mindazt, amire gondolt; a lány úgy hasonlít rá, termete sovány, csenevész, arca jelentéktelen. Ő nem a megtestesült szerelem, sápadt, fekete ruhában jár, kedves és szelíd, és nagyon jó, de szomorú, mint a hallgatag, az önfeláldozó lelkek. Bizonyos, hogy Luc számára sose volt több megértő, jóindulatú, megbízható társnál.

- Érted, Húgocskám, ha egyszer a testvéred lett, akárcsak én, akkor nem szerethet szerelemmel, ahogy Josine-t szereti. Eszébe se jutott. De azért nagyon szeret téged, téged szeret jobban, úgy szeret, akárcsak én.

Húgocska lázadozva tiltakozott. Szegény szíve elgyötörten háborgott, heves zokogással panaszolta fel bánatát:

- Nem, nem! Nem igaz, hogy jobban szeret, egyáltalán nem szeret! Semmit se ér, ha egy férfi testvérként szeret egy nőt, mikor az úgy szenved, ahogy én, hiszen látom én már, hogy elvesztettem. Az imént még mit se tudtam ezekről a dolgokról, de most, hogy majd belehalok a szenvedésbe, most már megértem.

Jordan is elérzékenyült, alig bírta visszafojtani a könnyeit.

- Húgocskám, kicsi húgom, úgy fáj érted a szívem, de nem helyes, hogy így búslakodsz, egészen belebetegszel. Rád se ismerek, te mindig olyan nyugodt, olyan okos vagy, és tudod, hogy az élet szenvedéseit lelkierővel kell fogadni.

Megpróbált észokokkal előhozakodni.

- Nézzük csak, szemére vethetsz valamit Lucnek?

- Nem! Semmit se. Tudom, hogy nagyon kedvel engem. Jó barátok vagyunk.

- Akkor meg mit akarsz? Szeret, amennyire csak szeretni tud, nincs igazad, hogy haragszol rá.

- Nem haragszom rá! Senkit se gyűlölök én, csak szenvedek.

Újra zokogni kezdett, fojtogatta a bánat, és megint feltört belőle a kiáltás:

- Mért nem szeret? Mért nem szeret?

- Azért nem szeret téged azzal a szerelemmel, amire te vágyol, mert nem ismer téged eléggé, kishúgom. Bizony, nem ismer ő téged úgy, mint én, nem tudja, hogy te vagy a legjobb, a legszelídebb, a legáldozatkészebb, a legszeretőbb teremtés az egész világon. Segítőtársa lettél volna, aki megkönnyíti az életét, aki mellett enyhülést találhat. De hát jött a másik a szépségével, vannak hatalmas erők, ő a másikhoz sodródott; nem figyelt fel rád, pedig te szereted... Bele kell törődni.

Átkarolta Húgocskát, megcsókolta a haját. A lány szenvedélyesen tiltakozott:

- Nem, nem! Nem bírok!...

- De igen, bele fogsz nyugodni, hiszen olyan jó vagy, olyan okos, lehetetlen, hogy bele ne nyugodjál... Egy szép napon elfelejted...

- Ó, nem, nem! Soha!

- Rosszul mondtam... Nem is arra kérlek, hogy felejtsd el; őrizd meg az emléket a szívedben, csak te fogsz szenvedni tőle, más senki... Én a belenyugvást kérem tőled, mert tudom, mindig is megvolt benned, tudom hogy képes vagy rá, képes még az önmegtagadásra, az önfeláldozásra is... Gondold meg, mennyi szerencsétlenség származna abból, ha lázadozol, ha nem fojtod magadba. Felborulna a közös életünk, tönkremenne mindaz, amit csináltunk, és te még ezerszer jobban szenvednél.

Húgocska remegve szakította félbe.

- Boruljon fel hát az életünk, menjen tönkre, amit csináltunk! De én legalább megkönnyebbülök... Nincs igazad, hogy így beszélsz hozzám, bátyám, önző vagy.

- Önző, én, mikor csakis rád gondolok, édes kis testvérem! Most a fájdalom keserűsége szól belőled, hiszen te olyan jó vagy. Téged gyötörne az önvád, ha engedném, hogy mindent lerombolj! Holnap már élni se bírnál a romok közt, amikért te lennél felelős... Te drága, nemes szív, bele fogsz törődni, a te boldogságod önmegtagadáson és tiszta gyöngédségen épül.

Őt is fojtogatták a könnyek, zokogásuk hangja összevegyült. Megindító volt ez a forró testvéri érzés, a fivér és a nővér vitája: mindketten gyermekesen tapasztalatlanok, és olyan nagyon szeretik egymást. Martial hangját mélységes részvét és határtalan gyöngédség fátyolozta.

- Bele fogsz nyugodni, belenyugszol.

Húgocska még tiltakozott, de már megadta magát, s már csak egy végső panasz tört fel megsebzett szívéből, amelynek fájdalmát el akarják zsibbasztani:

- Ó! nem! Szenvedni akarok... Nem bírok beletörődni, nem...

Luc aznap Jordanékhoz ment villásreggelire, és mikor fél tizenkettőkor benyitott hozzájuk a laboratóriumba, a két testvér még nem csillapult le, megtört szemükön is látszott a szenvedés. De Luc maga is olyan bánatos, olyan levert volt, hogy semmit se vett észre. Kétségbe ejtette a búcsú Josine-tól, az elválás. Mintha utolsó erejétől fosztották volna meg, mikor elszakították tőle szerelmét, a szerelmet, amely - úgy érezte - összeforrt hivatásával. Ha nem váltja meg Josine-t sorsától, sosem fogja megváltani a nyomorultakat, akiknek ő szívében elkötelezte magát. Attól a pillanattól kezdve, hogy felkelt, valamennyi visszatartó akadály leküzdhetetlenül ott tornyosult előtte. Sötét látomásként jelent meg a Crêcherie, össze fog omlani, tulajdonképpen már vége is, esztelenség azt remélni, hogy a dolgok rendbe jöhetnek. Az emberek itt is acsarkodnak egymásra, nem alakult ki köztük a testvéri összhang, a balsors teljes erővel zúdult rá művére. Hirtelen elvesztette hitét; ilyen válságba még sose jutott, ilyen csüggedés sose vett erőt rajta. A benne élő hős elbizonytalanodott, Luc kétségbeejtőnek látta a helyzetet, s a közeli vereségtől való szörnyű félelmében már azon a ponton volt, hogy lemond hivatásáról.

Húgocska észrevette, hogy mennyire levert, és csodálatra méltó gyöngédséggel aggódva megkérdezte:

- Rosszul érzi magát, barátom?

- Nem vagyok valami jól, szörnyű volt a mai délelőtt. Mióta felkeltem, egyik rossz hír a másik után jött.

Húgocska nem faggatta, csak növekvő aggodalommal figyelte, s azt kérdezgette magában, mitől szenvedhet Luc, hiszen szeret és viszontszeretik. Hogy a saját gyötrelmes felindulását elrejtse, odaült kis munkaasztalához, s úgy tett, mintha jegyzeteket készítene fivérének. Martial pedig ismét hátradőlt karosszékében, lerítt róla a kimerültség.

- Úgy látszik, kedves barátom, ma mindkettőnkre rá járt a rúd - mondta. - Én ugyan egész jól voltam, mikor felkeltem, de aztán engem is olyan kellemetlenségek értek, hogy teljesen letörtem.

Luc kis ideig komor arccal jött-ment a teremben, s egy szót sem ejtett. Ide-oda járkált, időnként megállt a nagy ablak előtt, ilyenkor végigsiklott a tekintete a Crêcherie-n, a kialakuló városon, az egymás után sorakozó háztetőkön. Aztán nem bírta tovább magába fojtani keserűségét, beszélni kezdett.

- Barátom, mégis el kell mondanom... Nem akartuk háborgatni kutatómunkájában, s eltitkoltuk, hogy az ügyek nagyon rosszul állnak nálunk, a Crêcherie-ben. Munkásaink egymás után kilépnek, az önzésből, a gyűlölködésből származó félreértések miatt a viszálykodás, a lázadás szelleme keríti hatalmába őket. Egész Beauclair ellenünk fordult, a kereskedők, sőt még a munkások is, mert zavarjuk a szokásaikat; úgy megkeserítik az életünket, hogy helyzetünk napról napra aggasztóbbá válik. Lehet, hogy ma túl sötéten látom a helyzetet, de úgy rémlik, teljesen kétségbeejtő. Attól tartok, végünk van, nem titkolhatom el tovább maga előtt, hogy katasztrófa felé megyünk.

Jordan megdöbbenve hallgatta. De nyugalmát teljesen megőrizte, sőt halványan el is mosolyodott.

- Nem túloz egy kicsit?

- Tegyük fel, hogy túlzok egy kicsit, s az összeomlás nem holnap fenyeget bennünket... Akkor is becstelen lennék, ha elhallgatnám, hogy félek a közeli katasztrófától. Mikor arra kértem, bocsássa rendelkezésemre a földjét, a pénzét, hogy boldog társadalmat teremtsek itt, nemcsak azt ígértem, hogy szép és nagy, magához méltó művet építünk, hanem azt is, hogy a vállalkozás előnyös lesz. Nem álltam a szavamat, vagyona meg fog semmisülni ebben a vereségben. Most már érti, mért mardos oly kegyetlenül a lelkiismeretfurdalás.

Jordan megpróbálta félbeszakítani egy kézmozdulattal, mintha azt akarná mondani: a pénz nem számít. De Luc folytatta:

- És nemcsak a felemésztődött összegekről van szó. Mindennap pénz kell, hogy folytathassam a harcot. Nem merek magától kérni, önmagamat teljesen feláldozhatom, de ahhoz nincs jogom, hogy magát meg a nővérét is belerántsam a bukásba.

Leroskadt egy székre, összetörten, mint akit végképp elhagyott az ereje. Húgocska pedig nagyon sápadtan, felindultan ült ott a kis asztalnál, tekintete a két férfira tapadt.

- Hát ennyire rosszul állnak az ügyek? - szólalt meg Jordan nyugodt hangján. - Pedig a maga gondolata helyes volt, végül engem is meggyőzött... Akkoriban nem titkoltam, hogy engem egyáltalán nem érdekelnek ezek a politikai és társadalmi kísérletek, mert meggyőződésem szerint egyedül a tudomány forradalmasít, viszi diadalra a fejlődést, egyedül a tudomány vezetheti az emberiséget a teljes igazsághoz és igazságossághoz... De a maga együttműködő közössége olyan szép! Innen az ablakból, mikor a jól végzett munka után megpihentem, érdeklődve néztem, hogy nő a maga városa. Örültem neki, azt mondogattam magamban, érte dolgozom, egy napon a villamosság lesz a nagy ereje, hatékony és jótevő segítője... Hát le kell mondani mindenről?

Lucből kitört a reménytelenség panasza:

- Elfogyott az erőm, elhagyott a bátorságom, odalett a hitem. Vége, inkább abbahagyom az egészet, semhogy új áldozatot kérjek magától... Beszéljünk nyíltan, barátom; ide merné adni nekem azt az összeget, amire még szükségünk van? És én, lehetnék-e olyan vakmerő, hogy elkérjem?

Kétségbeesése szívet tépő volt. A sötét csüggedés óráit élte át, amelyet minden hős, minden apostol ismer, a válságot, amikor a hit meginog, a hivatás elhomályosul, megvalósíthatatlannak látszik. Rövid megfutamodás, átmeneti gyávaság, amely elviselhetetlenül gyötrelmes.

Jordan arcán újra megjelent az a békés mosoly. Nem felelt rögtön a kérdésre, amelyet Luc megrendülve tett fel: hogy további nagy összegekre lenne szüksége. Fázós mozdulattal húzta össze vézna testén a takarókat. Aztán csöndesen így szólt:

- Hát, kedves barátom, én sem vagyok éppenséggel elégedett hangulatban. Igen, túlzás nélkül állíthatom, hogy ma reggel csapás ért... A találmányomról van szó, a villamos erő olcsó és energiaveszteség nélküli vezetéséről. Nem! Tévedtem! Azt hittem, kezemben a megoldás, holott semmit sem értem el. Ma reggel az ellenőrző kísérletem teljesen csődöt mondott, bebizonyosodott, hogy elölről kell kezdeni az egészet. Esztendők munkáját újra elvégezni... Ugye, megérti, hogy nagyon kínos a vereség, mikor az ember már bizonyos volt a győzelemben?

Húgocska megrendülve meredt fivérére, csak most tudta meg, milyen kudarc érte. Luc, akit a saját csüggedtsége is elérzékenyített, megszorította a tudós kezét, hogy testvéri rokonszenvének tanújelét adja. Csupán Jordan maradt nyugodt, az a gyönge remegés a lázzal együtt szokott jelentkezni nála, valahányszor nagyon kimerült.

- Most mit fog csinálni? - kérdezte Luc.

- Hogy mit csinálok, barátom? Újra nekiülök a munkának... Holnap nekilátok, elölről kezdem a kutatásaimat, mert elölről kell kezdeni az egészet. Tökéletesen világos, nyilvánvaló, hogy semmi mást nem tehetek... Értse meg hát! Az ember ne legyen hűtlen sose a művéhez. Húsz vagy harminc évet követel, sőt akár emberöltőket is, oda kell adni. Ha tévútra tértünk, visszafordulunk a kiindulási ponthoz, s annyiszor tesszük meg újra az utat, ahányszor szükséges. Az akadályok, a buktatók csak megállók, az út kikerülhetetlen nehézségei... A munkánk a gyermekünk, bűnös, aki leveszi róla a kezét. Vérünkből szakadt ki, nincs jogunk megtagadni világra jöttét, erőnk, lelkünk, testünk, értelmünk mind őt illeti meg. Az anya is belehal néha, mikor gyermekét világra hozza, nekünk is vállalni kell, hogy életünket feláldozzuk művünkért, ha teljesen felemészti erőnket... Ha pedig nem kerül az életünkbe, és már kész, életképes és lezárt, akkor csak egyvalamit tehetünk: másikba kezdünk, és folytatjuk megállás nélkül, egyiket a másik után, amíg szellemi és testi erőnkből futja.

Most nagynak, hatalmasnak látszott, mint akit az emberi erőfeszítésbe vetett hite felvértezett a csüggedés ellen, és bizonyos benne, hogy győz, ha az utolsó leheletig küzd érte. Luc ahogy hallgatta, úgy érezte, hogy a vézna emberből lebírhatatlan energia árad.

- A munka! a munka! - folytatta Jordan. - Kívüle nincs más erő! Aki hisz a munkában, az legyőzhetetlen. És olyan könnyű egy egész világot teremteni, elegendő minden reggel nekilátni a munkának: egyik követ a másikra rakva olyan magasra emeljük művünket, amekkorára életerőnkből telik, nem hajszában, hanem módszeresen felhasználva testi és szellemi képességeinket. Miért kételkednénk a holnapban, hiszen a holnapot mi alakítjuk a mai munkánkkal. Amit ma elvetünk, a jövőben érik be... Ó, szent munka, alkotó és megváltó munka, te vagy az életem, a létem egyetlen rendeltetése!

Tekintete a messzeségbe révedt, most már önmagának beszélt, a munka himnuszát ismételve, mert mindig ez tódult ajkára, amikor nagy felindulás vett rajta erőt. Újra elmondta, hogyan

vigasztalta, tartotta őt fenn a munka. Csak azért maradt életben, mert életét betöltötte a hivatása, s ő egész testi-szellemi működését rendszabályok alá vetette a munka kedvéért. Egészen bizonyos, hogy amíg műve el nem készül, nem fog meghalni. Aki odaadja magát munkájának, az irányítót, segítőtársat talál, mintha még a mellkasában lüktető szívet is szabályozná. Az életnek célja lesz, az egészség rendbe jön, egyensúly alakul ki, s ebből születik az egyetlen valóságos emberi öröm, a jól végrehajtott tett öröme. Ő, a beteges ember, valahányszor belép ide a laboratóriumába, mindig megkönnyebbül. Hányszor fogott fájó testtel, nehéz szívvel dologhoz, s a munka mindig meggyógyította. A kételkedés, néha a csüggedés mindig a tétlenség óráiban tört rá. A mű óvja alkotóját, és csak akkor rontja meg, akkor temeti maga alá, ha cserbenhagyja.

Hirtelen Luchöz fordult, és jóságosan mosolyogva levonta a következtetést:

- Higgye meg, barátom, ha pusztulni hagyja a Crêcherie-t, maga is el fog pusztulni miatta. A mű az életünk, nem vehetjük le a kezünket róla.

Luc kiegyenesedett, új élet járta át. Jordan szavai a munka hitvallása, odaadó szeretete felemelő érzéssel töltötték el, visszaadták hitét, erejét. Semmi sem ért fel ezzel az energiaforrással, amelyben a kimerültség és kétely óráiban mártózott meg; ebből a szegény, beteges testből, az ő barátjából áradt a béke és bizonyosság sugárzása. A varázs mindig bevált, a bátorság újra felbuzgott benne, és már feszülten várta, hogy folytathassa a küzdelmet.

- Igen, igaza van! - kiáltotta. - Gyáva vagyok, és szégyellem magam, hogy kétségbeestem. Az emberi boldogságot a munka megdicsőülése hozza meg, a megváltó, új alapokra fektetett munka. A mi Közösségünk rá fog épülni... De mennyi pénzt, milyen sok pénzt kell még befektetni!

Jordant kimerítette a szenvedélyes beszéd, a takarót még jobban ráhúzta sovány vállára. Nagyon egyszerűen, halk, fáradt hangon mondta:

- Azt a pénzt én odaadom... Nélkülözni tudom, takarékoskodni fogunk. Hiszen tudja, nem vagyunk mi igényesek, beérjük tejjel, tojással, gyümölccsel. Ha a kísérleteim költségeit fedezhetem, akkor minden rendben van.

Luc megragadta a kezét, és nagyon megindultan megszorította.

- Barátom, drága barátom... De a testvére! Hát őt is tönkretegyük?

- Igaz. Húgocskáról megfeledkeztünk - mondta Jordan.

Feléje fordultak. A lány csöndesen sírt. Még mindig ott ült a széken, kis asztalára könyökölve, állát két kezébe fektetve. Arcán nagy könnycseppek gördültek alá, szegény, elkínzott, vérző szíve most viharosan feloldódott. Őt is megrendítette és felemelte, amit hallott. Mindaz, amit bátyja Lucnek mondott, hatalmas erővel visszhangzott benne. Hiszen a közösség harmóniájáért becsülettel vállalt, megnyugvással fogadott sors is munka, önmegtagadó áldozat. Ettől a perctől fogva, akárcsak Luc, rossznak és gyávának tartotta volna magát, ha akadályozza a művet, ha nem szolgálja teljes odaadással. Ez a jóságos, egyszerű és magasztos lélek visszanyerte szilárd bátorságát.

Felállt, bensőségesen megcsókolta fivérét, és míg feje ott pihent Martial vállán, fülébe súgta:

- Köszönöm neked... Meggyógyítottál, feláldozom magam.

Közben Luc felbuzdult tettvágyában fel-alá járkált. Aztán visszament az ablakhoz, nézte a tiszta kék égboltot s a Crêcherie háztetőin elomló napfényt. És újra feltört belőle a kiáltás:

- Hiányzik belőlük a szeretet! Ha szeretnék egymást, áldás kísérné a munkát, kizsendülne és diadalmasan gyarapodna minden!

Húgocska, aki megindultan odalépett hozzá, most megszólalt, szegény, megfékezett testének vágyakozása ott remegett szavaiban:

- És úgy kell szeretni, hogy nem is várunk viszonzást, mert a jövő csak másokat szolgáló szeretetből születhet meg.

Szavait megrendült csend fogadta: ez az önfeláldozó lélek az önfeláldozás örömében adott oda mindent. Egyikük sem szólt többet, testvéri szeretetben nézték a távolban a zöld színfoltok közt az igazság és a boldogság épülő Közösségét, amely lassanként a beláthatatlan messzeségbe fog nőni háztetőivel, hiszen már elszórták a szeretet vetését.

IV

Ettől kezdve Luc, a városépítő, a városalapító magára talált, buzgott benne az akaraterő, cselekedett, és szavára megindultak az emberek, megmozdultak a kövek. Apostol volt hivatásában, erejében, derűjében. Vidáman, lelkes örömmel vezette a Crêcherie harcát a Szakadék ellen, s a belőle áradó szeretet és boldogság utáni vágy apránként megnyerte az embereket, úrrá lett az intézményeken. Az ő városa vissza fogja adni neki Josine-t. És Josine-nal együtt megváltódik valamennyi nyomorult, aki itt él a földön. Rendületlenül hitt a hivatásában, szeretetből és szeretetért dolgozott, és bizonyos volt a győzelemben.

Az egyik derült, szép napon olyan életképnek lett tanúja, amely még jobban felpezsdítette, gyöngédséggel és reménnyel töltve el a szívét. Éppen körüljárta a gyár melléképületeit, hogy mindent ellenőrizzen, mikor bugyborékoló kacagás ütötte meg a fülét, az üde hangok a Monts Bleuses ereszkedője aljáról hallatszottak, ahol a Crêcherie területét fal választja el a Szakadéktól. Luc óvatosan közeledett, hogy észre ne vegyék; kedves látvány tárult a szeme elé, néhány gyerek testvéri egyetértésben, vidáman játszott a napsütésben.

A fal innenső oldalán Nanet hancúrozott a két Bonnaire gyerekkel; Nanet mindennap ellátogatott a Crêcherie-be, nyilván ő biztatta fel Lucient és Antoinette-et, s idevezette őket talán valami izgalmas gyíkvadászatra. Mind a hárman felfelé bámulva nevettek, kiabáltak, s a fal túlsó oldaláról is gyerekkacagás, kiabálás hallatszott. Nem esett nehezére kitalálni, hogy Nise Delaveau-nál gyerek vendégség gyűlt össze; ebéd után a kicsik kitódultak a kertbe, és mikor a Crêcherie-beliek hangját meghallották, odaszaladtak, szerettek volna találkozni, együtt játszani, jót mulatni. Csakhogy bánatukra azt a bizonyos kaput befalazták, mert hiába korholták őket, minduntalan együtt voltak. Delaveau-ék megbüntették a gyerekeket, és szigorúan meghagyták nekik, hogy még a kert végébe se menjenek. A Crêcherie-ben igyekeztek megmagyarázni, hogy súlyos kellemetlenséget okozhatnak, ha nem fogadnak szót. Delaveau-ék panaszt tehetnek, esetleg pert is indíthatnak. De ők túltették magukat a tilalmakon, gyermeki tisztaságukban a jövő ismeretlen erőit követték, mikor makacsul ragaszkodtak a találkozásokhoz, játszani akartak egymással jó pajtásokként, akik mit sem tudnak a gyűlölködő osztályharcról.

A vékony, tiszta, csengő hangok úgy szálltak, akár a pacsirtaszó.

- Te vagy az, Nise! Szerbusz, Nise!

- Szerbusz, Nanet! Egyedül vagy?

- Á, dehogy! Luciennel meg Antoinette-tel vagyok itt. Hát te, Nise? Te egyedül vagy?

- Dehogy! Itt van Louise és Paul!... Szerbusz, Nanet! Szerbusz!

- Szerbusz, Nise, szerbusz!

Újra meg újra köszöntek egymásnak, és minden szerbusz után kibuggyant belőlük a kacagás, olyan mókás volt így beszélgetni, anélkül, hogy látnák egymást. Mintha az égből szállna le a hangjuk.

- Mondd csak, Nise, ott vagy még?

- Igen, Nanet, itt vagyok!

- Nise, Nise, hallod-e, gyere át hozzánk!

- Ó, Nanet, hogy mehetnék! Befalazták a kaput.

- Ugorj hát, Nise, kicsi Nise!

- Nanet, kicsi Nanet, ugorj! Ugorj te!

Mind a ketten nekivadultak, a fal előtt szaladgáltak, egyre ismételgetve: - Ugorj hát, ugorj! - mintha egyre magasabbra szökellve végül akkorát ugorhatnának, hogy meglátnák egymást és együtt lennének. Forogtak, keringtek, mókásan hajlongtak a kérlelhetetlen fal előtt, átintegettek a túloldalra, gyermeki képzeletük nem akart tudomást venni az akadályról.

Aztán a csengő hang ismét rákezdte:

- Ide hallgass, Nise, nem megy?

- Nem megy, Nanet.

- Akkor én felmászom a falra, Nise, és felhúzlak téged, áthozlak ide.

- Remek! Gyere, mássz fel, Nanet!

Nanet kézzel-lábbal kapaszkodva fürgén, mint a macska, felkúszott a kerítés tetejére. Olyan mulatságos látvány volt a kék szemű fiú, ahogy ott ült odafent lovagló ülésben, és szőke, borzas haja kerek arcába hullt. Már betöltötte tizennegyedik évét, de alacsony maradt, keménykötésű, mosolygós, bátor kis legény...

- Lucien, Antoinette! Ti ketten álljatok addig őrt!

Behajolt Delaveau-ék kertjébe, büszkén, hogy a magasból uralja a helyzetet, és látja a fal mindkét oldalát.

- Gyere, Nise, mássz fel, én majd megfoglak!

- Menjenek előbb a többiek, Nanet! Én itt maradok őrnek.

- Hát akkor ki jön, Nise?

- Vigyázat, Nanet! Paul mászik fel. Itt, erre lécek vannak, Paul kipróbálja, hogy megbírják-e?

Most megszakadt a beszéd, csak a korhadt fa recsegése meg a fojtott nevetés hallatszott. Luc már azon tanakodott, nem lenne-e ajánlatos előjönnie, hogy a rendet helyreállítsa, hiszen ha meglátnák, a gyerekek íziben elhessennének, mint a csűrben kapott verebek. Ő maga is hányszor összeszidta őket, mert attól tartott, hogy kínos kellemetlenségek támadhatnak, ha megint csak együtt játszanak a szakadékbeliekkel. De olyan kedvesek ezek a gyerekek, akik az akadályok ellenére is bátran, vidáman egymáshoz igyekeznek. Ráér még egy-két pillanatig a szigorú fellépéssel.

Diadalkiáltás harsant fel. Paul feje felbukkant a fal tetején. Nanet felsegítette a fiút, majd a másik oldalon leengedte s beleppottyantotta Lucien és Antoinette karjaiba. Paul már elmúlt tizennégy éves, de vékony, hajlékony teste könnyű, a csinos, szőke fiú szelíd volt és jóindulatú, élénk szeméből értelem sugárzott. Mikor Antoinette karjai közé pottyant, tüstént megcsókolta a kislányt; már régóta ismerte és szeretett játszani vele, mert Antoinette tizenkét esztendejéhez képest magas növésű, csinos, bájos gyerek volt.

- Rendben van, Nise, egy már lent van. Ki a soros?

Nise fojtott, ijedt hangon válaszolt.

- Pszt, Nanet! Pszt! A tyúkól mellett látok valakit. Hasalj le gyorsan a falra!

Aztán, mikor a veszély elvonult:

- Nanet, vigyázat! Louise következik, nyomom fel Louise-t!

Most Louise gidafeje bukkant fel a falon, élénk, bohókás arc sötét, ferde metszésű szemmel, vékony orral, elkeskenyedő állal. Ez a tizenegy éves gyerek akaratos kis nő volt, a saját feje

után járt, és szülei, a derék Mazelle-ék ámulva-bámulva találgatták, hogy az ő békés önzésükből hogyan is sarjadhatott ki ez a túláradó szívű kis vadóc. Louise meg se várta; hogy Nanet segítsen, maga ugrott le, egyenest Lucien nyakába; a Bonnaire fiú tizenöt esztendejével legidősebb a gyerekek között, magas, vállas, akár egy férfi. A kislány imádta Lucient, s az ügyes kezű, találékony fiú különleges játékokat fabrikált neki.

- Itt a második is! Most már te vagy soron, Nise, gyere gyorsan! Megint látok valakit, amott a kútnál!

Recsegés-ropogás hallatszott, nagy darab lécezet törhetett le.

- Juj, Nanet, nem megy! Louise eltörte, mikor felkapaszkodott, rálépett és eltörte.

- Nem baj, add csak ide a kezed, Nise, felhúzlak!

- Hagyj, Nanet! Hiába nyújtózkodom, nem megy, túl kicsi vagyok.

- Mondom neked, Nise, hogy felhúzlak... No, még egy kicsit! Én lehajlok, te meg ágaskodj! Hopla! Látod, hogy felhúzlak!

Lehasalt a falra, bámulatos ügyességgel egyensúlyozta magát, hatalmas lendülettel felemelte Nise-t és lovagló ülésben maga elé ültette. A kislány gyapjas haja még kócosabb volt, mint máskor, szája most is mosolyra állt, szeme kék, mint fent az égbolt. A két pajtás jól összeillett, mind a kettőnek aranyszőke a göndör haja, és mind a kettő reménytelenül borzas.

Egy pillanatig így ültek lovagló ülésben egymással szemközt, s elragadtatva élvezték, hogy fent vannak, a magasban.

- Erős ez a Nanet! Mégiscsak felhúzott!

- Mert jól nyújtózkodtál, Nise... Én tizennégy éves vagyok, tudod...

- Én meg tizenegy, Nanet... Olyan itt, mintha lóháton ülnénk, egy nagyon magas kőló hátán.

- Nise, hallod-e, akarod, hogy felálljak ide?

- Ó! Én is felállok veled, Nanet!

De a kertben újra észrevettek valakit, most a konyha mellett, megszeppenve átkarolták egymás derekát, és összefonódva legurultak. Halálra zúzhatták volna magukat, de ők teli torokból nevettek, és mikor baj nélkül földet értek, még féktelenebbül kacagtak, tetszett nekik, hogy így lebukfenceztek, fel se tápászkodtak, folytatták a hancúrozást. Paul, Antoinette, Lucien és Louise már javában kergetőzött a bozótban, a Monts Bleuses leomlott sziklái közt remek kis zugok voltak.

Luc úgy gondolta, hogy most már elkésett a beavatkozással, így hát fogta magát, és szép csendesen továbbállt. A gyerekek nem tudják, hogy megleste őket, így hát azt sem tudhatják, hogy szemet hunyt. Drága gyerekek! A fiatalság lángja hajtja őket, s a tilalmak ellenére is egymásra találnak a szabad ég alatt. Az élet virágai ők, bennük érik a jövő termése. Talán ők valósítják meg a társadalmi osztályok kibékülését, az igazságos és békés holnapot. Ami az apáknak nem sikerült, az sikerül nekik, s a gyerekeiknek még inkább sikerülni fog, hiszen a szüntelen fejlődés alakító ereje lüktet ereikben.

Luc észrevétlenül lopakodott el, hogy meg ne zavarja őket, a gyerekek kacagtak, és ő is jókedvűen nevetett magában; nyilván eszükbe se jut, milyen keserves lesz újra átmászni a falon. A jövő képe még soha nem keltett benne ilyen erőt adó, ilyen biztató reményt, még sose érzett ennyi bátorságot a harchoz, a győzelemhez.

Hosszú hónapokig folyt az elkeseredett, könyörtelen küzdelem a Crêcherie és a Szakadék közt. Volt egy rövid időszak, mikor Luc úgy látta, hogy a Crêcherie megingott, és összeomlás

fenyegeti; most teljes erőből azon dolgozott, hogy fenntartsa. Tudta, hogy jó ideig nem terjeszkedhet, csak arra törekedett, hogy megvesse a lábát, már az is szép siker, hogy tartják magukat, élnek a mindenfelől rájuk zúduló csapások alatt. De milyen lendülettel dolgozott, milyen örvendező hősiességgel adta oda magát művének! Apostola volt eszméjének, csodákat tett. Mindenütt ott volt, a gyár csarnokaiban a munkásokat lelkesítette, a Közösség Házában felnőtteket és gyerekeket testvéri kötelékben fogott össze, az árudákban felügyelt a jó szervezésre. Az épülő város napsütötte sugárútjain újra meg újra felbukkant gyerekek, nők között, együtt játszott, nevetett velük, fiatal apja volt a népnek - az ő családjának. Körülötte új élet támadt, fejlődött, rendeződött lángelméje erejéből, alkotó volt, akinek keze a fejlődés magvait hintette el mindenütt, ahol megfordult. És a legnagyobb csoda: sikerült maga mellé állítania a munkásokat, akik között egy ideig széthúzás és lázadozás ütötte fel a fejét. Igaz, Bonnaire még mindig fenntartotta a véleményét, de Luc úgy megnyerte ezt a bátor, jó embert, hogy ő lett a leghűségesebb, legáldozatkészebb segítőtársa, aki nélkül nem építhette volna tovább művét. A Luc lényéből sugárzó szeretet is hatott a munkásaira, lassanként köréje csoportosultak, bizalommal tekintettek rá, hiszen érezték, hogy gyöngéd hozzájuk, hogy valósággal testvérük, hogy a mások boldogságáért él, és szentül hiszi; így találja meg a saját boldogságát. A Crêcherie valamennyi dolgozója mintha egy nagy család lett volna, a kötelékek egyre szorosabbá váltak, mert végül mindannyian megértették, hogy a saját örömüket kovácsolják, ha mindenki örööméért dolgoznak. Hat hónap alatt egyetlen munkás sem hagyta el az üzemet; igaz, hogy az elpártolók nem tértek még vissza, de azok, akik a Crêcherie-ben maradtak, áldozatkészen bent hagyták járandóságuk egy részét, hogy az üzem jelentős, szilárd tartalékalapot létesíthessen.

Semmi kétség, ebben a válságos időben a közös célért küzdő dolgozók szolidaritása mentette meg a Crêcherie-t attól, hogy a régi Beauclair önző, irigy hajszája el ne pusztítsa. A tartalékalap, amelyet előrelátóan létrehoztak és növeltek, döntő segítséget nyújtott. Lehetővé tette, hogy a nehéz időszakokat átvészeljék, s a vállalatot ne terheljék meg gyilkos kölcsönökkel. A takarékpénztárnak köszönhették, hogy a gyártásban beállott változásokkal lépést tartottak: két ízben is új gépeket vásároltak, s ezzel jelentősen csökkentették az előállítás költségeit. Később szerencsés alkalmak adódtak, ugyanis ebben az időben nagyarányú híd- és vasútépítkezések indultak meg, jelentős mennyiségű sínre, vasgerendára és fedélszerkezetre volt szükség, Európa országait már hosszú ideje nem dúlta fel háború, és a civilizációt terjesztő, békés jellegű vasipar erősen fellendült. A jótevő vas ilyen mértékben még sose nyomult be az emberek otthonába. A Crêcherie termelése így hát növekedett, bár a nyereség nem volt sok, mert Luc olcsón akart gyártani, hiszen tudta, ezt kívánja tőle a jövendő. Okos adminisztrációval, állandó takarékoskodással erősítette az üzemet, hogy szükség esetén az egész tartalékalapot igénybe vehesse, nagy segítséget adott a közös ügyért való erőfeszítés, a munkások áldozatkészsége, akik lemondtak nyereségrészükről, így hát különösebb megpróbáltatások nélkül várhatták a győzelem napját.

A Szakadék ügyei a hírek szerint kitűnően álltak, az üzleti forgalom nem csökkent, az ágyúk és ágyúgolyók költséges gyártása nagy hírveréssel és sikerrel folyt. De mindez csak látszat volt, és Delaveau-t időnként komoly nyugtalanság fogta el, bár senkinek sem szólt róla. Mögéje sorakozott egész Beauclair, a veszélyben levő kapitalista polgárság. A gyárigazgató egyébként abban a meggyőződésben élt, hogy ő képviseli az igazságot, a tekintélyt és hatalmat, hogy győzelme bizonyos. És mégis titkos kétely férkőzött hozzá, biztonságát megingatta, hogy a Crêcherie oly szívósan tartja magát, holott ő minden három hónapban megjósolta a vesztét. A Crêcherie olyan olcsón állította elő a használati vas- és acélárut, a síneket, a vasgerendákat és a fedélszerkezeteket, hogy a Szakadék nem bírt versenyre kelni vele. Csakis a finom acélárura szorítkozhatott, amelynek kilója három és négy frank, de ennek a gyártásával a megyében még két másik jelentős vállalat is foglalkozott. Az üzemek ádáz konkurrenciában

álltak, Delaveau tudta, hogy a három cégből egyik felesleges, csak az a kérdés, melyik az a kettő, amelyik a harmadikat felfalja. Lehet, hogy a Szakadék a halálra ítélt vállalat, hiszen erejét csökkenti a Crêcherie... Ez a kétség rágta az igazgatót, de fokozott erővel dolgozott, és egész magatartása arra vallott, hogy rendületlenül bízik az igaz ügyben, világszemléletében, a proletariátus munkájára épült társadalomban, amelynek ő védelmezője. Pedig a konkurrenciánál, a gazdasági harcok véletleneinél is keservesebben aggasztotta, hogy nincs tartaléktőkéje, amelynek segítségével megküzdhetne a nehézségekkel a váratlan csapásokkal. Ha válság vagy sztrájk tör ki, ha munkáshiány van, vagy rossz esztendő jön, rászakad a szerencsétlenség, mert az üzemnek nincs tartaléka, ami a bajokon átsegítene. Egy ízben, mikor sürgősen új felszerelést kellett vásárolnia, kénytelen volt háromszázezer frank kölcsönt felvenni, s a magas kamatok súlyosan terhelték évi mérlegét. És mi történik, ha újból, ha folytonosan kölcsönöket kell felvennie, amíg az adósság örvénye el nem nyeli a Szakadékot?

Ebben az időben Delaveau megpróbálta észre téríteni Boisgelint. Mikor évekkel ezelőtt rávette unokafivérét, hogy vagyona roncsait fektesse be a gyárba, megígérte, ha megveszi a Szakadékot, ő olyan magas járadékot fizet neki, hogy abból fényűzően élhet. De amióta nehézségeik támadtak, azt várta volna, hogy rokona saját érdekében egy ideig mérsékeli a költekezést, hiszen újra folytathatja, sőt még nagyobb luxusban élhet, ha kedvezőbbre fordul a helyzet. Ha Boisgelin beéri a nyereség felével, akkor ő összeszedhetné a tartalékalapot, s a Szakadék diadalmasan vészelné át a nehéz esztendőket. Csakhogy hiába próbálkozott unokatestvérével, Boisgelin nem engedett a követeléseiből, semmit sem volt hajlandó lefaragni a nagy vendégségek, vadászatok, egyre pazarabb életmódja költségeiből. A két rokon közt veszekedésre is sor került. Mihelyst attól kellett tartania, hogy a tőke nem izzadja ki a várt kamatokat, s a munkások, ezek a robotoló gépek nem bírják a henyélőt fényűzésben eltartani, a kapitalista azzal vádolta az igazgatót, hogy nem tartja be ígéretét, mert csökkenteni próbálja az ő járadékát. Delaveau ingerült lett, felbőszítette, hogy ez az ember ilyen csökönyös ostobasággal ragaszkodik élvezeteihez, de még mindig nem sejtette, hogy piperkőc unokafivérét Fernande mozgatja, ő a megrontó, a pénzpusztító, az ő szeszélyeire, kedvteléseire herdálják el a gyár egész jövedelmét. A kastélyban egyik mulatság a másikat érte. Fernande diadaloktól mámorosan itt élvezte ki a bosszú gyönyörét, süllyedésnek érezte volna, ha fékezni kell szórakozásait. Ő szította állandóan szeretője elégedetlenségét, azt bizonygatta neki, hogy Delaveau nem elég erélyes, nem hoz ki annyit az üzemből, amennyit lehetne; szerinte csakis azzal ösztönözhetik férjét, ha Boisgelin újabb és újabb pénzkövetelésekkel áll elő. A túl önálló természetű Delaveau sose ejtett szót ügyeiről nők előtt, még a tulajdon felesége előtt sem, bár imádta, így aztán Fernande arra a meggyőződésre jutott, hogy neki van igaza. Ha azt akarja, hogy vágyai idővel teljesüljenek, és nagy vagyonnal térjen vissza Párizsba, akkor szünet nélkül zaklatni kell férjét, mindent elkövetni, hogy a jövedelem százszorosra emelkedjék.

Egyik éjszaka azonban Delaveau-ból mégis feltört az aggodalom. Aznap feleségével együtt a kastélyban volt, vadászaton. Fernande, aki nagyon élvezte a hajszát lóháton, eltűnt Boisgelinnel. Este nagy vacsora volt a kastélyban, és már elmúlt éjfél, mikor a házaspárt a hintó hazavitte a Szakadékba. A fiatal nő holtfáradtnak látszott, mintha kis időre eltelt volna a szórakozásokkal, amelyek az életet jelentették számára, gyorsan levetkőzött - bágyadt, meztelen teste csodálatosan szép volt -, aztán elnyúlt a takaró alatt; férje akkurátusan, sietség nélkül vetkőzött, ide-oda járkált a szobában, és látszott, hogy ingerült, s valami erősen foglalkoztatja.

- Mondd, csak - fordult végül feleségéhez -, Boisgelin nem szólt semmit neked, mikor előrevágtattatok?

Fernande már elalvóban volt, most meglepetten nyitotta fel a szemét.

- Nem, legalábbis semmi olyat, ami szóra érdemes. Miért, mit mondhatott volna?

- Ugyanis előzőleg vitáztunk - folytatta Delaveau. - Megint pénz kell neki, tízezer frank, még ebben a hónapban. És én most az egyszer kerek perec megtagadtam. Lehetetlen, őrült kívánság ez...

Fernande felkapta a fejét, szeme tüzelt.

- Miért őrült kívánság?... Miért nem adod oda neki a tízezer frankot?

Ő sugalmazta Boisgelinnek, hogy kérjen tízezer frankot, villamos áramra működő autót akart vásároltatni szeretőjével, mert bolondja volt a vad iramú száguldozásnak.

Delaveau-ból kirobbant az indulat:

- De hisz ez a hülye végül tönkreteszi az üzemet az örökös költekezésével! Összeomlik minden, ha nem hajlandó leszállítani az igényeit. Ez az ostoba ünnepség is! A buta hiúságának az tetszik, ha mindenkit az asztalához csődít.

Fernande hirtelen felült, kissé elsápadt, Delaveau pedig folytatta a helyzet feltárását, s az elvakult férj nyersen őszinte naivitásával még hozzátette:

- Az egész kastélyban az egyetlen értelmes személy a szegény Suzanne, s ő az egyetlen, aki nem leli örömét a szórakozásokban. Az embernek fáj a szíve, hogy mindig olyan szomorú; ma nagyon kértem, próbáljon a férjére hatni, de ő könnyeivel küszködve azt felelte: semmibe se akar beleavatkozni.

Fernande-ot végképpen felbőszítette ez az ügyetlen hivatkozás a törvényes, a kijátszott feleségre, aki annyi méltóságot és lelkierőt tanúsít a lemondásban. De főként az zaklatta fel, hogy talán veszély fenyegeti az ő élvezeteit biztosító gyárat. Erre a kérdésre tért vissza.

- Azt mondtad, összeomlik minden... Én azt hittem, hogy az ügyek nagyon jól állnak.

Olyan szenvedélyes nyugtalanság volt hangjában, hogy Delaveau megtorpant, attól tartott, hogy felnagyítja a félelmet, amit ő saját maga előtt is titkol, így hát elhallgatta a teljes igazságot, amelyet indulatában már-már felfedett.

- Az ügyek kétségkívül jól állnak. Csakhogy még sokkal jobban állnának, ha Boisgelin az ostoba szórakozásai kedvéért ki nem ürítené a pénztárat. Én mondom neked, hogy ez az elegáns gavallér óriási tökfilkó!

Fernande megnyugodott, vékony, gyönyörű alakja könnyed mozdulattal ismét végignyúlt az ágyon. Férje nehézkes gondolkodású, durva és fösvény, egyre azon van, hogy minél kevesebbet adjon ki az üzemben felhalmozott jelentős összegekből, s az otromba csipkelődések, a goromba szavak, amelyekkel Boisgelint illette, megannyi közvetlen támadás őellene; Fernande úgy érezte, hogy személyes sérelem érte.

- Drágám, nem mindenki született arra, hogy egész nap dolgozzék, mint az igavonó - jelentette ki szárazon. - A gazdagok jól teszik, ha kiélvezik az életet, ha végigízlelik a kiváltságosak valamennyi szórakozását.

Delaveau indulatosan vissza akart vágni. Aztán hirtelen erőfeszítéssel nyugalmat parancsolt magára. Miért is próbálna meggyőzni a feleségét? Mindig úgy bánt Fernande-dal, mint az elkényeztetett gyerekkel, hagyta, tegye azt, ami éppen jólesik, tőle sose vette zokon azokat a hibákat, amelyeket mások viselkedésében nagyon is kifogásolt. Még azt se látta meg, hogy milyen eszeveszett Fernande egész életmódja, hiszen neki ez az asszony a hóbortja, drágakő a keményen dolgozó, vaskos kezében. Akkor szerette, akkor kívánta legjobban, amikor egy-egy kemény munkanap után maga mögött hagyva a csípős füstöt, a fülsiketítően lármás, kormos Szakadékot, benyitott a hálószobába, és Fernande ott feküdt az ágyban, igézően bájos testéből

mámorító illat áradt. Csodálta, imádta, emberi méltóságát és józan eszét sutba vágva bálványozta, olyan áhítatos tisztelettel, amelyhez a gyanúnak még csak árnyéka sem férkőzött.

Csend volt, Delaveau is lefeküdt, de még nem oltotta el a kis villanylámpát az éjjeliszekrényen. Kis ideig mozdulatlanul, tágra nyílt szemmel feküdt. Ott érezte maga mellett az illatos, meleg asszonytestet, Fernande meztelen karja, nyaka selymesen vált ki a csipkék közül. De Fernande már elalvóban volt, szeme csukva; kimerültségtől sápadt szép arca a lebontott sötét haj keretében még kívánatosabb volt.

Delaveau feléje hajolt, s a füle mellett megcsókolt egy rendetlen hajtincset. Felesége még mindig nem mozdult, ő azt hitte, duzzog; kedves akart lenni hozzá, bebizonyítani, hogy megérti a luxusvágyból fakadó gyengeségeket.

- Hát istenem! Ha annyira áhítozik egy autó után, folyósítom neki azt a tízezer frankot. Belőlem csak az óvatosság beszélt... A mai vadászat nagyon szép volt.

Fernande még mindig nem felelt. Félig nyílt, kicsi, üde szájából kivillantak csillogó, kemény fogai, lélegzete melegen, szabályosan pihegett, rózsaszín mellbimbója gyenge remegéssel emelkedett, mintha a szerelem súlyos kimerültségében pihenne. Így aludt, félig meztelenül elnyúlva, a takaró egyik sarkát ledobva magáról, mint akit letepert az élvezetekben eltöltött nap mámora.

- Fernande! Fernande! - szólongatta halkan Delaveau, és újabb csókot lehelt rá.

Mikor látta, hogy feleségét már elnyomta az álom, beletörődött, lemondott róla.

- Hát akkor jó éjszakát, Fernande...

Eloltotta a villanylámpát és hátára fordult. De nem bírt elaludni, tágra nyitott szemmel bámult a szoba sötétjébe. Álmatlanul, felzaklatva feküdt a langyos, jó illatú asszony mellett, és ismét erőt vett rajta a félelem, aggodalom szorongatta a gyár válságos helyzete miatt. Ebben a kínos virrasztásban a nehézségek még súlyosabbnak látszottak, Delaveau még sose nézett szembe ilyen szigorúan a jövővel, sose látta ennyire vigasztalannak. Világosan felismerte, mi kergeti őket pusztulásba: a féktelen élvezetvágy, az ostoba, eszelős költekezés: elherdálni az alighogy megkeresett pénzt. Semmi kétség, tátongó lyuknak kell lennie valahol, ott folyik el a pénz, förtelmes seb rontja meg a munka egészségét, s ami nyereséget hoz, a seb mind felemészti. Delaveau nagyon őszinte volt önmagával, és most, lelkiismeret-vizsgálatot tartva, semmi szemrehányással nem illethette a saját személyét. Reggel korán kelt, este ő volt az utolsó, aki távozott a gyárból, állandó készenlétben úgy igazgatta a sok dolgozót, mintha hadsereget vezetne. Kitűnő képességeit végletekig megfeszítette, kemény volt és egyenes lelkű, módszeresség és vaslogika jellemezte, s a harcos becsületességével küzdött, aki megígérte, hogy győz, aki vagy győzni akar, vagy elpusztulni. Iszonyúan gyötörte, hogy hősiessége ellenére csúszik lefelé a bukásba, mert mindazt, amit ő megteremtett, valami lassan elemészti; nem tudta, honnan ered ez a szüntelen rombolás, és energiája mit sem ért ellene. Kétségtelen, hogy az állandó költekezés, az, amit ő Boisgelin ostoba életmódjának nevez, a mohó élvezetvágy pusztítja rákos daganatként az üzemet. De ki vette el Boisgelin eszét, mitől bolondult meg ez a szerencsétlen alak? A megfontolt, fegyelmezett, mértékletes és munkaszerető Delaveau gyűlölte az egészséges munkaerőt szétromboló henyélést, élvezethajhászást, és képtelen volt megérteni unokafivérét.

Sejtelme sem volt arról, hogy a romboló, a mérgező az ő élettársa, imádott Fernande-ja, aki most itt fekszik mellette az ágyban, akinek könnyű parfümje a vérébe szívódott fel. Míg ő a kormos füstben, a kemencék izzó hevében minden erejét megfeszítve sajtolta ki a pénzt az elkínzott munkásokból, az asszony elegáns világos ruhákban sétált a guerdache-i park lombjai alatt, szórta a pénzt, ahogy a szeszélye diktálta, mintha cukorkát ropogtatna fehér fogaival,

úgy pusztította a temérdek pénzt, amit ezer munkás teremtett elő a dübörögve csattogó gőzkalapácsokkal. Ezen az éjszakán, míg Delaveau nyitott szemmel feküdt a sötétben, s a közeli fizetési esedékességeken gyötrődve azon tanakodott, hogyan szedi össze, miből fizeti ki az ígért összegeket, Fernande ott aludt mellette, teste a testéhez simult, az egész nap élvezeteitől bódultan úgy pihent ott, mint akit letaglózott a gyönyör, olyan kimerült, mély álomban, hogy férje csak a kielégült test halk lélegzését érezte elevennek. Egy-egy pillanatra felgerjedt benne a vágy az asszony után, aki az övé, a felesége, s akiről mit sem tud. Érezte a félig csupasz testét; elnyújtózva fekszik, olyan mély álomban, hogy talán meg se érezné, ha ő a magáévá teszi. Aztán Delaveau-ra ismét rászakadt az aggodalom, a ráváró csatákra gondolt; Fernande most öntudatlan gyermek, aludjon csak, nem háborgatja; ilyen türelmesen viselte el a szeszélyeit is, sohasem próbálta megtudni, milyen érzéseket rejteget ez a csodálatos test, amelyet ő rajongva imádott... Végül elaludt, s azt álmodta, hogy a Szakadékot gonosz, ördögi erők ássák alá, s egy viharos, fergeteges éjszakán az egész gyár össze fog omlani.

A következő napokon Fernande-nak eszébe jutottak férje aggodalmai. Bár részint annak tulajdonította, amit ő a pénz kuporgatásának vélt, részben pedig puritán hajlamainak, mégis megborzongott, mikor átsuhant rajta az összeomlás lehetősége. Mi lesz belőle, ha Boisgelin tönkremegy? Nemcsak a ragyogó életnek szakad vége, amihez oly mohón ragaszkodik, nemcsak bosszújának a hajdani nyomorúságáért, a félretaposott cipőkért, azért, hogy olyan durván kihasználták, hanem még ráadásul a sorstól letiporva kell visszatérnie Párizsba: ezerfrankos lakás valahol a külvárosban, férje szerény kis állásban, ő pedig visszasüllyed a szegényes háztartás megalázó, nyomorúságos gondjaiba. Nem, nem! Ebbe ő nem egyezik bele, nem tűri, hogy elrabolják tőle a csodálatos zsákmányt, ragaszkodik diadalához testével-lelkével, mohó lényének minden erejével. Ebben a karcsú, légiesen bájos testben, ebben a törékeny szépségű nőben egy nőstény farkas ádáz indulata, vérszomjas, kegyetlen ösztöne lappangott. El volt tökélve, hogy tapodtat sem enged, maradéktalanul kielégíti féktelen élvezetvágyát, nem tűri, hogy elrabolják vagy korlátozzák örömeit. Megvetette a piszkos, sötét gyárat, ahol a kalapácsok éjjel és nappal az ő élvezeteit kovácsolták, alantas hely ez, tele az élet mindenfajta szennyével, lenézte a munkásokat, akiket azért perzsel a pokoli hőség, hogy az ő könnyű, boldog, henye életét biztosítsák, olybá vette őket, mint a háziállatokat, arra valók, hogy táplálják és megkíméljék minden fáradságtól. Apró lába még sose tapodta a gyár hepehupás talaját, soha nem érdekelte az embernyáj sorsa, amely az átokká vált munkában megtörve ott vonult el a házuk előtt. A nyáj is, az üzem is őt szolgálja, és ha arra gondolt, hogy a gyár összeomlásával az ő pénzforrása is kiapad, felbőszült, mintha azt hallaná, hogy az életére törnek. Ezért tekintett mindenkit, aki a Szakadéknak ártott, a saját ellenségének, veszélyes gonosztevőnek, aki ellen minden eszközt fel kell használni. Luc iránti gyűlölete az első találkozás óta egyre nőtt, hiszen már akkor, mikor együtt ebédeltek a kastélyban, finom női ösztönével megszimatolta benne az ellenfelet, aki keresztezni fogja útját. És valóban újra meg újra beleütközött ebbe az emberbe, aki most pusztulással fenyegeti a Szakadékot, őt pedig letaszítaná az undorító középszerűségbe. Ha Luc háborítatlanul folytatja működését, el fogja rabolni tőle mindazt, ami az életet értékessé teszi. Fernande elragadó külseje mögött gyilkos düh lobogott, egyre azon járt az esze, hogyan tehetné el Lucöt láb alól, különböző katasztrófákat képzelt el, amelyekben elpusztíthatná.

Idestova nyolc hónap telt el azóta, hogy Josine egy utolsó szerelmes éjszakán azzal búcsúzott el Luctől hogy megvárják, amíg az élet megadja nekik a boldogságot, amely megilleti őket; ekkor robbant ki az a jelenet, amely Fernande-nak megmutatta a várva várt, a sokszor eltervezett katasztrófához vivő utat. Azon a szomorú, azon a csodálatos éjjelen Josine megtermékenyült Luc ölelésében. A terhesség ötödik hónapjáig még Ragu sem gyanított semmit, de egy este, mikor részegen állított haza, és meg akarta verni az asszonyt, Josine rémült mozdulattal

emelte maga elé a karját, és a férfi mindent megértett. Ragu először annyira meghökkent, hogy az ütés benne rekedt.

- Állapotos vagy, te szemét, te állapotos vagy!... Aha! Hát ezért titkolóztál, még az ingedet se vetetted le előttem... Az én hülyeségem felér a te hazugságaiddal, ha mostanáig nem vettem észre.

De aztán villámként hasított bele a bizonyosság, hogy ez a magzat nem lehet az övé. Mert úgy volt, ahogy mondani szokta, ő csak a gyönyör kedvéért nyúlt Josine-hoz, és sose feledkezett meg a szükséges óvóintézkedésekről. Neki nem kell gyerek, őt ne kösse semmi! Férfi és nő együtt szórakozik, és kész, az ember ne szedjen terheket magára. De hát akkor kitől van a gyerek? Ki kalapálta?... Ragut elöntötte a düh, keze ökölbe szorult és kitört:

- Te piszok, csak úgy magától nem jött!... Azt nem mered a szemembe mondani, hogy tőlem van, mert tudod jól, hogy én sose akartam. Kitől van hát? Felelj, de tüstént, te szemét, vagy agyonütlek!

Josine sápadt volt, szelíd, bátor tekintetét a részegre emelte, és nem válaszolt. Ijedtségébe álmélkodás is vegyült, hogy Ragu így dühöng, hiszen minden arra vallott, hogy ő már nem kell neki, nap nap után azzal fenyegette, hogy kidobja az utcára, s egyre elismételte, akkor lenne jó napja, ha egy másik férfi felszedné. Ragu folytatta kicsapongó életét, elcsábította a munkáslányokat, akik hallgattak szavára, vagy elkapott egy rongyos utcalányt, aki a régi Beauclair bűzös sikátoraiban kóborolt. Szándékosan nem közeledett feleségéhez, hogy megalázza, miért tombol hát amiatt, hogy Josine másállapotos.

- Nem tőlem van! Csak merd azt állítani, hogy tőlem van?!

Josine végül megadta a választ, tekintetét még mindig nem vette le róla, és halkan, tompán mondta.

- Igaz, nem tőled van.

A férfi le akarta ütni az öklével. Josine hátraugrott, az ütés csak a vállát érte. Ragu üvöltött.

- És csak így a szemembe vágod, te nyomorult piszok!... Hogy hívják, hadd intézzem el vele a dolgomat!

Josine hangja nyugodt volt.

- Nem fogom megmondani a nevét. Nem tartozik rád, hiszen hússzor is a szemembe vágtad, hogy eleged van belőlem, és kereskedjek másfelé.

Aztán még hozzáfűzte:

- Te nem akartál gyereket tőlem, hát lesz gyerekem mástól, és most már az a másik a férjem, neked pedig semmi közöd az egészhez.

Ragu megölte volna, ha eléri. Josine elmenekült előle, a férfi gonosz számítással a hasába akart belerúgni. Josine utolsó szavaitól bőszült fel így, attól, hogy egy másik férfi anyává tette, s ezentúl neki, Ragunek semmi köze hozzá, sem a testéhez, sem az életéhez. Sose akart gyereket, de most fojtott keserűség emésztette arra a gondolatra, hogy nem ő az apa. Érezte, hogy Josine már nem az övé, hogy sose volt az övé. Egy másik férfi elvette tőle, mielőtt ő teljesen magához kapcsolta volna, s most már örökre elvesztette. Ez kavargott benne zavarosan, ez robbantotta ki belőle a szörnyű féltékenységet, amelynek gyötrelmét mindeddig nem ismerte, s azt hitte, sohasem fogja megismerni. Arra a nőre, akit ki akart dobni, akit szennyes utcalányok kedvéért hagyott el, ettől fogva rázárta az ajtót, minden lépését leste, s őrjöngött dühében, ha azt látta, hogy Josine szóba áll egy férfival. A jóvátehetetlen miatti harag folyvást szította durvaságát, komiszkodott Josine-nal, azon volt, hogy bántsa a testét, ezt a testet,

amely saját hibájából már nem az övé. Sértett hímbüszkeségében - hogy nem az ő magjából fakadt az új élet - egyre kitört belőle a másik, az ismeretlen iránti gyűlölködés, aki önmagának egy részét beleplántálta Josine testébe.

- Mondd meg a nevét, mondd meg nekem a nevét, és esküszöm, hogy nyugton hagylak!

De Josine hajthatatlan maradt. Állta a szidalmakat, az ütéseket, és szelíd nyíltságával csak azt ismételgette:

- Nem mondom meg, semmi közöd hozzá.

Ragu nem gyanakodott Lucre, ez a lehetőség eszébe se jutott, hiszen Húgocskán kívül senki sem tudott Josine látogatásairól. A férfi pajtásai közt kereste a tettest, egy-két órás kalandra gondolt valamelyik jókedvű cimborával, fizetéskor, este, mikor a bor felfűti a vért. Így hát hiába puhatolódzott, kérdezősködött, semmit se tudott meg, csak az elkeseredése nőtt.

Josine pedig kerülte az embereket, attól tartott, Lucre bajt hoz az ő másállapota, ha kitudódna a titkuk. Mikor megbizonyosodott, hogy gyereke lesz, először határtalan öröm fogta el, szeretett volna elszaladni hozzá, hogy elmondja neki a nagy, a boldogító hírt, hiszen tudta, hogy Luc vele együtt örülne. De aztán nyugtalankodni kezdett, úgy érezte, várni kellene, nehogy bajt zúdítson az amúgy is nehéz helyzetben levő Crêcherie-re. Luc előtt a véletlen fedte fel, hogy Josine gyermeket vár, és ő az apja.

Egyik nap, mikor hazakísérte Bonnaire-t, mert megbeszélnivalója volt vele, útközben terefere-rélő asszonyokkal találkozott, akiknek Toupe éppen azt újságolta, hogy a sógornője várandós, s a hírt alattomos magyarázatokkal, mocskos célzásokkal egészítette ki. Lucöt megrendítette a hír, szíve vadul dobogott. Josine időnként eljött a Crêcherie-be Nanet-ért, aki egész napokat ott töltött, most éppen akkor jelent meg, mikor az állapotáról beszéltek, és felelnie kellett a kérdésekre. Igen, már hamarosan hat hónapja úgy van, látszott is rajta erősen. Észrevette Lucöt a közelben, érezte, milyen remegő izgalom, milyen szenvedély feszül szerelmese hallgatásában, gyötrődött, hogy nem beszélhet vele, nem kiálthatja ki a boldogságát. Szenvedett, mert sejtette, hogy Luc milyen szörnyű kétségek közt lehet, és tudta, egyetlen szó megnyugtatná, boldoggá tenné. „Te vagy az apja” - ez a néhány szó kikívánkozott a lelkéből, fojtogatta. És megtalálta a módját, hogy nagyon kedvesen tudtára adja egy rövid szünetben, mikor az asszonyok belemerültek a fecsegésbe, és nem bámultak rá. Először új életet hordozó hasához emelte a kezét, majd hálás, szerelmes mozdulattal az ajkához, csókot küldve neki; így jelezte, hogy ő az apa, és Luc megértette. Benne is felujjongott a Josine-ban szétáradó boldogság, szerelmese az ő magzatát hordja testében.

Ezen a napon egyetlen szót sem válthattak, csak az a megindító mozdulat, a férfi felé dobott csók pecsételte meg összetartozásukat. Aztán Luc a nagy élmény hatása alatt érdeklődni kezdett, és meghallotta, hogy Ragu féltékenységében dühöng, bántalmazza, és annyira őrzi a feleségét, hogy úgyszólván zár alatt tartja. Ha lett volna kétsége, ez az ádáz féltékenység, ez az elkeseredés az útban levő gyermek miatt világosan bebizonyította volna, hogy ő az apa. Mostantól fogva Josine a felesége. Az övé, csakis az övé, hiszen magzatát hordozza testében. Az igazi férj az apa, a gyönyör, amit egy másik férfi lopott a nőtől, nem jelent, nem számít semmit. Az egyetlen szilárd, örökös kötelék férfi és nő között a gyermek, a folytatódó élet, az új lény, aki kettőjük feloldhatatlan egyesüléséből született. Ezért nem volt ő féltékeny Ragure, aki tombolva féltékenykedett rá; Ragu mintha nem is lenne, egy tolvaj, aki eltűnt, az ember elfelejti. Josine most már végérvényesen Lucé, vissza fog térni hozzá, s a gyermek lesz egyesülésük eleven gyümölcse.

Csakhogy Lucöt nyugtalanság is emésztette, kegyetlenül szenvedett, hiszen tudta, hogy Ragu komiszkodik Josine-nal, és bántalmazza, tudta, hogy Josine állandó veszélyben van, mert az a férfi bármikor nekironthat. Gyötrelmes kín Ragu durva, szennyes keze közt hagyni az imádott

nőt, akit ő dédelgető gyöngédséggel halmozott volna el, s azzal az óvó tisztelettel vette volna körül, amely megilleti az anyát, akinek testét szentté avatja a magzat. De mit tegyen, hogyan vigye az otthonába, hiszen Josine makacsul csendbe burkolódzik, hallgat és begubózik, hogy őt megkímélje a nehézségektől. Még csak találkozni sem akart szerelmesével, attól félt, valaki meglepheti őket, és kitudódik a titok, amit ő olyan gyöngéden őriz elgyötört szívében. Luc kénytelen volt meglesni, s egyik este váratlanul melléje szegődött, hogy néhány szót válthassanak.

Borús este volt, mikor Luc a nyomorúságos Három Hold utca szegletében meghúzódva az arra merő Josine-t megállította.

- Ó, Luc! Te vagy az! Milyen meggondolatlan vagy, drágám! Csókolj meg, és aztán, könyörgök, menj, de tüstént!

De Luc remegve átkarolta és forró hangon suttogta a fülébe:

- Nem, nem Josine! Meg akarom mondani... Te sokat szenvedsz, és én vétkes vagyok, hogy téged, akit úgy szeretek, aki kimondhatatlanul drága vagy nekem, szenvedni hagylak... Ide hallgass, Josine, érted jöttem, és te velem jössz, elviszlek a házamba, ott élsz szerelemben, tisztességben, boldogan, az élettársamként.

Josine elgyengült ebben a szelíd, gyámolító ölelésben. De aztán hirtelen mozdulattal kibontakozott.

- Ó, Luc, hogy beszélhetsz így? Ennyire meggondolatlan vagy?... Veled menni! Istenem! Hiszen ez a nyílt vallomás szörnyű bajokat hozna rád. És akkor én lennék a vétkes, új akadálya lennék a művednek... Menj el gyorsan! Ha megölnének, akkor se árulnám el a nevedet.

Luc próbálta meggyőzni, hogy felesleges ilyen áldozatot hozniuk az emberek álszenteskedése miatt.

- Feleségem vagy, mert én vagyok a gyereked apja, velem kell jönnöd. Majd amikor a mi igazságos Közösségünk felépül, nem lesz más törvény a szeretet törvényén kívül, és mindenki tiszteletben fogja tartani a szabad egyesülés jogát... Miért igazodjunk hát olyan emberekhez, akiket ma még megbotránkoztatnánk?

De Josine ragaszkodott az áldozathozatalhoz, kijelentette, hogy neki most csakis a jelenre kell gondolnia, ha azt akarja, hogy az akadályok ne veszélyeztessék Lucöt, hogy erős legyen és diadalmaskodjék.

A férfi kétségbeesetten kiáltott fel:

- Hát sose térsz vissza hozzám, ez a kis élet sose lesz mindenki előtt nyíltan az én gyerekem?

Josine átölelte kedvesen, gyengéden, és száját a szájához szorítva suttogta:

- Visszamegyek hozzád, mihelyst szükséged lesz rám, amikor már nem vagyok teher, hanem segítség, visszamegyek hozzád a gyerekünkkel, aki új erőt ad mindkettőnknek.

Szétáradt bennük a békés és boldog jövőbe vetett remény, és körülöttük a homályban ott halódott az évszázadok igazságtalanságától megnyomorított Beauclair, az átokká vált munka gyászvárosa.

- Férjem vagy, rajtad kívül soha más férfi nem lesz az életemben, és hidd el, kimondhatatlan öröm nekem, hogy nem árulom el a nevedet, ha fenyegetnek, akkor sem, őrzöm, mint egy virágot, amelyről senki sem tud, úgy őrzöm, mint a fegyvert! Ne sajnálj, nagyon erős vagyok, és nagyon boldog!

- Feleségem vagy, szeretlek az első este óta, amikor találkoztam veled, amikor olyan nyomorult voltál, és olyan csodálatos. Ha te magadba zárod a nevemet, én is magamba zárom a tiédet, ez lesz titkos oltárom, az erőm, így lesz, amíg te magad fel nem feded szerelmünket.

- Ó, Luc, milyen okos vagy és milyen jó, meglátod, nagyon boldogok leszünk!

- Neked köszönhetem, hogy okos és jó vagyok, s azért leszünk egyszer boldogok a közös boldogságban, mert akkor este segítségedre siettem.

És most már szótlanul forrtak össze néhány pillanatra a szenvedélyes ölelésben. Luc úgy érezte, hogy Josine áldott állapotban levő teste, az ő magjából fakadt életet hordozó hasa remeg, szerelmesen pihegő melle a férfi mellére tapadt, hogy még teljesebben odaadja magát, mintha bele akarna fúródni, mintha bele akarna olvadni. Aztán kibontakozott az ölelésből, diadalmasan, legyőzhetetlenül tért vissza mártíromságába. Luc pedig nekivágott a sötétnek, hogy szilárdan folytassa harcát, amíg a győzelem el nem érkezik.

Néhány hét múlva azonban a véletlen kiszolgáltatta Josine titkát Fernande-nak. Az igazgató felesége ismerte Ragut, hiszen nagy port vert fel, amikor visszapártolt a Szakadékba. Delaveau tüntetően megbecsülte, kiemelte a többi közül, megtette kavarómesternek, és bár Ragu magatartása gyalázatos volt, különféle juttatásokat kapott. Fernande tudott Raguék családi drámájáról, hiszen a férj csöppet sem szégyenkezett, mocskos szavakkal szidta fűnek-fának az asszonyt, azt kiabálta, hogy utcalány, hagyta magát felcsinálni az első jöttmenttől. Az egész gyárban megtárgyalták az esetet, találgatták, ki lehet a tettes. Még az igazgató előtt is szóba került. Fernande hallotta, mikor a férje kijelentette, hogy ez az ügy kellemetlen neki, mert Ragu nagyon bánkódik, féltékenység emészti, az üzemben is úgy viselkedik, mint az őrült, néha három napig sem nyúl a szerszámhoz, máskor meg beleveti magát a munkába, s olyan dühödten kavarja az olvadt ércet, mintha azon töltené ki bosszúját, gyilkos indulatát.

Egy téli napon reggeli közben Fernande a szobalányát faggatta, aki behozta teáját meg a pirítós kenyeret; Delaveau nem volt otthon, előző este Párizsba utazott három napra. Nise is ott ült illedelmesen a reggeliasztalnál, egy csésze tejet kortyolgatott, s időnként vágyakozó pillantásokat vetett anyja teájára, erre a tilos, csábító italra.

- Mondja csak, Félicie, igaz, hogy Raguéknál megint nagy csetepaté volt? A mosónő szerint Ragu majd hogy agyon nem verte a feleségét.

- Nem tudom, nagyságos asszony, de azt hiszem, ez túlzás, alig néhány perce láttam Josine-t, itt ment el a ház előtt, és nem volt rosszabb bőrben, mint máskor.

Elhallgattak, de a szobalány kifelé menet még hozzáfűzte:

- Előbb-utóbb meg fogja ölni, az bizonyos, mert váltig azt hajtogatja.

Újra csend volt, Fernande szótlanul, lassan evett, belemerült sötét álmaiba, Nise pedig az ólmos téli nyugalomban halkan dúdolva önmagának mondogatta, ami az eszében járt.

- Josine-nak nem Ragu az igazi férje, hanem a Crêcherie igazgatója, Luc bácsi, Luc bácsi. Luc bácsi.

Anyja megdöbbenve kapta fel a fejét, és fürkészve nézte.

- Mit mondsz? Miért mondtad ezt?

De Nise, aki önkéntelenül kottyantotta el a titkot, megszeppenve dugta be orrát a bögréjébe, s igyekezett teljesen elfogulatlannak látszani.

- Én csak úgy mondtam. Nem tudom, mért.

- Hogyhogy nem tudod? Ne hazudj! Csak úgy magától nem jutott az eszedbe, amit itt dúdoltál. Azért ismételgetted, mert hallottad valakitől.

Nise egyre nagyobb zavarba jött, érezte, veszélyes ügybe gabalyodott, ki tudja, mi sül ki belőle, igyekezett nyugodt arcot vágni, és makacsul tagadott.

- De mama, hidd el, néha csak úgy énekeljük azt, ami éppen az eszünkbe jut.

Fernande még mindig merőn nézte, Nise gyerekes konoksággal hazudott, s benne hirtelen átcikázott a felismerés.

- Nanet mondta neked, amit az imént énekelgettél, más nem mondhatta, csak ő.

Nise szemhéja megrebbent: ezt a hírt valóban pajtásaitól hallotta. De attól félt, anyja megint összeszidja és megbünteti, akárcsak mikor rajtakapta Paul Boisgelinnel és Louise Mazelle-lel, hogy a Crêcherie-ben jártak: éppen a kerítésen másztak vissza. Úgy gondolta, kötelessége kitartani a füllentésben.

- Nanet, hogy mondhatta volna! Hiszen én nem találkozom Nanet-val, mióta te megtiltottad.

Fernande égett a vágytól, hogy megtudja, mi történt, és hirtelen szelíd hangra váltott át. Olyan felindulás kerítette hatalmába, hogy eszébe se jutott büntetni; Nise átmászott a falon Nanet-hoz - semmiség ez ahhoz a nagy fontosságú dologhoz képest, ami felől most meg akar bizonyosodni.

- Ide hallgass, kislányom, csúnya dolog, ha nem mondjuk meg az igazat. Múltkor, amikor büntetésből nem kaptál édességet, azt akartad elhitetni velem, hogy a labdátok után másztatok át a kerítésen... Ha most szépen bevallod az igazat, ígérem, nem büntetlek meg... No, légy őszinte velem, Nanet-tól hallottad, ugye?

Nise jószívű kislány volt, és rögtön ráfelelte:

- Igen, mama, Nanet mondta.

- Ő mondta, hogy Josine igazi férje Luc?

- Igen, mama.

- És mit tud ő erről, miért mondja, hogy Luc az igazi férje Josine-nak?

Nise gyermeki ártatlanságában zavarba jött, orrát újra belenyomta bögréjébe.

- Hát azért mondja, csak azért... Hát mert ő tudja, hogy az! Azért mondja!

Fernande mindenáron ki akarta deríteni az igazságot, de azért elszégyellte magát, hogy ilyen kérdéseket ad fel kislányának. Nem is unszolta tovább, azon igyekezett, hogy elfeledtesse vele az előbbi durva kíváncsiskodást.

- Nanet semmit sem tud, szamárságokat beszél összevissza, te meg csacsi vagy, hogy utánaszajkózod. Többet ne dudorássz nekem ilyen ostobaságokat, mert jó ideig lemondhatsz az édességről.

Aztán befejezték a reggelit, odakint dermedt téli csend volt, s ők egyetlen szót sem váltottak, az anyát a titok foglalkoztatta, amit az imént tudott meg, a gyerek pedig örült, hogy ilyen simán megúszta.

Fernande az egész napot szobájában töltötte, gondolataiba merült, tépelődött. Eleinte azt kérdezgette önmagától, vajon igaz-e, amit Nanet az ő kislányának mondott. De miért kételkedne benne? A fiú bizonyára látott és hallott egyet s mást, nagyon szereti a nővérét, nem fog hazudni róla, a részletek egyébként mind amellett szólnak, hogy a dolog valószínű, sőt nyilvánvaló. Aztán Fernande azon töprengett, hogyan használhatná fel ezt a fegyvert, amelyet

a véletlen a kezébe adott. Egyelőre még zavarosan azt tervezgette, valamiként megmérgezi a fegyvert, hogy halálos sebet ejtsen. Soha ennyire nem gyűlölte Lucöt. Férje azért utazott Párizsba, hogy újabb kölcsönről tárgyaljon, a gyár lassan, de napról napra hanyatlik. Győznének, ez kétségtelen, ha elpusztulna a Crêcherie igazgatója, ez az ember, akit gyűlöl, mert fényűző életének gyönyörűségeit veszélyezteti. Pusztuljon az ellenfél, a vetélytárs! - s ők megmenekülnek a vereségtől. A féltékeny, iszákos, dühödt Ragu segítségével döntő lökést adhat az eseményeknek. Csak rá kell vennie, hogy kihúzza zsebéből a kését. Csakhogy ez merő elképzelés! Hogyan valósítsa meg, mit tegyen? Értesíteni Ragut, tudtára adni, ki az az ember, akinek három hónapja kutatja a nevét, igen, ez a célhoz vezető út, a nehézség csak ott kezdődik, miként és hol értesítse Ragut, kinek a segítségével. Végül a névtelen levélnél állapodott meg, ki fogja vagdosni a betűket egy újságból, papírlapra ragasztja, és saját kezűleg adja postára. Már neki is látott a betűk kivagdosásának. De hirtelen kétség fogta el, bizonytalannak, nem eléggé hathatósnak érezte ezt a fegyvert, a levél élettelen, talán tekintetbe se veszik. Ragu csak akkor fog nekimenni Lucnek, ha az elevenébe vágnak, ha magánkívül lesz keserűségében. Élőszóval kell arcába vágni az igazságot, hogy megvaduljon tőle. De kit küldjön hozzá, ki legyen a leleplező, aki beléje csepegteti a mérget? Elcsüggedt, mert senkit sem talált, és míg gyötrődve, lázasan kereste a lehetőséget, amely kirobbantaná a tragédiát, leszállt az éj.

Mire lefeküdt - elég korán, tíz óra felé tért ágyba -, új elhatározásra jutott. Holnap elhívatja Ragut azzal az ürüggyel, megengedi-e, hogy Josine-t felfogadja időnként varrni, és mikor négyszemközt marad vele, talán megtalálja a módját, hogy mindent kitálaljon neki. De ezt a megoldást sem találta kielégítőnek, nyugtalankodott, ha arra gondolt, hogy itt lent a földszinten, férje dolgozószobájában közli Raguvel a hírt: ki tudja, mi lesz a következménye.

Örült, hogy a férje nincs itthon, egymaga feküdt a széles ágyban, láztól gyötört könnyű teste jól elnyújtózhatott. Újra megrohanták a kétségek, nem tudta, mit tegyen, s olyan kimerült volt, mikor végre elnyomta az álom, hogy reggel ötig moccanás nélkül aludt, csendesen, pihegve, mint a kisgyerekek. Az óra ötöt ütött, Fernande hirtelen felriadt, háton fekve, kitágult szemmel bámult a sötétbe, ott folytatta a töprengést, ahol abbahagyta, s aztán egyszerre, merészen és biztosan megoldotta a kérdést. Milyen egyszerű! Ő maga megy el az üzembe, azzal az ürüggyel, hogy Josine-t szívesen felfogadná, s aztán beszélgetés közben elejti a végzetes megjegyzést. Minthogy előzetesen tájékozódott, tudta, hogy Ragu éjszakás, ha ő reggel hét óra tájt átmegy a gyárba, éppen akkor ér oda, amikor az éjszakai műszakot felváltja a nappali.

A láz újra elfogta, de már nem tusakodott, meg volt győződve, hogy a legjobb megoldást választotta, nem is annyira az eszére hallgatott, mint inkább a férfit faló, csábító asszonyi ösztönére, cinkost szimatolva emberekben és tárgyakban olyan körülmények közt, amelyeket maga sem látott tisztán, de bizonyosra vette, hogy segítségére lesznek.

Milyen feszült volt ez a várakozás hajnali öttől hétig, milyen lassan közeledett a várva várt nappal. Fernande nem bírt újra elaludni, hánykolódott, perzselte az ágy melege, türelmetlenkedett, mikor mehet a kieszelt találkozásra; szerelmi légyott, az új, ismeretlen, mámoros gyönyörűségek várása sem ösztökélte soha ilyen hevesen, ezernyi tüzes sarkantyúval. Nem talált nyugtot az átforrósodott paplan alatt, hol ide, hol oda vetette magát a széles ágyban, könnyű, gyűrűző mozdulatokkal, mint a gyík, hálóinge felcsúszott, kibomlott, sűrű haja égő arcába hullt. De elhatározása nem ingott meg, most már nem is akart a részleteken töprengeni. Nem akart latolgatni, előre megszervezni, hogy terve sikerét biztosítsa. Úgy érezte, a sors viszi szükségszerű események felé, ezeknek az eseményeknek ő a kijelölt végrehajtója, és minden engedelmeskedni fog akaratának. Csak attól szenvedett, hogy ilyen sokáig tart a várakozás, nem tudta, mivel töltse ki a perceket, végül simogatni kezdte a testét, hogy egy kissé lecsillapítsa bőre égető forróságát. Hosszú, finom keze lassan végigsiklott combján,

megpihent a hasán, majd újra lejjebb csúszott, minden részt bejárt, aztán fölfelé suhanva kétoldalt a derékon eljutott a feszes mellekig, és hirtelen ingerültséggel cibálni kezdte; olyan tomboló elkeseredés feszítette, hogy nem bírt megnyugodni.

Végre háromnegyed hétkor - úgy határozott, hogy pontosan addig vár - kiugrott az ágyból. A hideg szoba lehűtötte izgalmát, hirtelen nagyon nyugodt lett, feltétlen ura önmagának. Még alig szürkült, de nem gyújtott villanyt, s a zsalukat sem nyitotta ki. Haját összecsavarta, és hajtűkkel feltűzte, fűzőt nem is vett, bő fehér flanell háziköntöst dobott magára, amely teljesen beburkolta, és fehér bársonypapucsba bújt. Aztán lement a földszintre, sokszor suhant le így reggelenként pongyolában valami utasítást kiadni, ami éjszaka jutott az eszébe.

A földszinten a cselédek még pihentek, felhasználták az úr távollétét, arra számítottak, hogy asszonyuk sokáig marad ágyban. Fernande egyetlen felesleges mozdulatot sem tett, átment férje dolgozóján, kinyitotta a keskeny, rövid folyosó ajtaját, amely az igazgató szobájából egyenest a Szakadék főépületébe vezetett, ahol az irodák voltak. A tisztviselők csak nyolcra érkeznek, a szolga, aki a helyiségeket takarítja, most kint őgyelgett az úton a tempósan pipázgató éjjeliőrrel. Azok ketten észre se vették, hogy ő bejött, így hát a legrövidebb úton egyenest átvágott az udvaron, és már bent is volt a kavarókemencék termében, anélkül, hogy bárki meglátta volna. Nyugodt biztonsága nem csalta meg, a körülmények segítették, az éjszakai műszak már elment, a reggeli még nem állt munkába. És a szerencsés véletlen betetőzéseként Ragu, akit megint elfogott a munkaláz, még ott tartózkodott egymagában, éppen ruhát váltott.

Fernande tudta, hová kell mennie, pedig még sose járt a szén és a vas sötét birodalmában. Mélységesen undorodott a sok szennytől, a förtelmes környezettől. Kissé zavartan tétovázott, mikor fehér köntösében, fehér papucsában belépett a sötét, piszkos kavaróterembe. A reggel világossága alig hatolt be ebbe az odúba, a gomolygó füstfelhőt csak a két égő kemence fénye hasította át. Azt se tudta, hová tegye a lábát a szénportól mocskos földön, a sáros pocsolyák és a halomba hányt acélöntecsek közt. Fojtó szag csapta meg, széngáz és emberi kipárolgás keveréke. De mégiscsak belépett, s a hatalmas, üres teremben tüstént felfedezte Ragut: a férfi éppen a deszkabódé felé ment, ahová a munkások ruháikat szokták beakasztani. Egész éjszaka dühödten kavarta az acélt, feledni akart, és a megsemmisülés vágya hajtotta, úgy forgatta a kotróvasat, mint egy fegyvert, amelyet beledöf a világba, még izzadság borította egész testét, kötényét ledobta, csak ing és munkazubbony volt rajta; mielőtt átöltözne az utcai ruhájába, még felhajtotta a negyedik liter bort; túllépte a rendes éjjeli adagját, s az üvegből nyakalta az italt, megrészegült a bortól, a tűztől és az emésztő dühtől. A bódé küszöbén vette észre Fernande-ot; talpig fehérbe öltözött asszony a mocskos, sötét csarnokban, a látvány annyira meghökkentette, hogy feléje indult, hogy jobban szemügyre vehesse.

Fernande zavartan megállt, mikor felismerte Ragut, a férfi a palackból hörpintette ki a maradék bort, mikor ő belépett. Ragu félig meztelen volt, nyitott ingéből kilátszott fehér melle, ingujja felgyűrve egészen válláig, bőre finom, patyolatfehér, mint általában a vörös hajúaké, de az arcát téglaszínűvé cserzette a tűz. Fernande-nak az volt a szándéka, hogy megvárja, amíg felöltözik, és csak aztán szólítja meg. De nem tehette, mert Ragu egyenest feléje tartott, így hát tüstént rá kellett térnie a tárgyra.

- Én vagyok, Ragu, kérdezni akarok valamit magától, és tudtam, hogy itt találom...

Ragu álmélkodásában, hogy az igazgató feleségét itt látja, tátott szájjal bámulta. Fernande csak most döbbent rá, milyen megmagyarázhatatlan illetlenség, hogy ő idejött, de nem bánta, kár magyarázkodásra vesztegetni az időt: egyenest nekivágott a célnak.

- Azt akarom megkérdezni, beleegyezik-e, hogy a felesége nálam dolgozzon egy-egy napot. Szükségem van valakire, és rá gondoltam.

Ragu máris megfeledkezett arról, milyen meghökkentő ez a látogatás, elöntötte a düh, agyába kergette a vérét.

- A feleségem! A feleségemet akarja! Hát a teremtésit neki, vigye csak, nekem nem kell, dögöljön meg ott, ahol van!

Fernande erre a vak indulatra számított. Megdöbbenést, szánalmat, elérzékenyült szomorúságot színlelt.

- Hát nem jött rendbe a házassága? Én azt hittem, hogy megbocsátott és helyreállt a béke, tekintettel a szegény kicsikére, aki útban van.

- Mit bocsássak meg? - kiáltotta Ragu. Fernande szavai ostorként csaptak le féltékenység marta sebére. - Azt bocsássam meg neki, hogy felcsinálták? Ő kurválkodik, én meg itt majd megszakadok a munkában!

- Tagadhatatlan, hogy a felesége könnyelmű volt, de hát olyan fiatal és csinos, persze hogy szereti az élvezetet, és engedett egy jóképű úr udvarlásának.

A szavak érzéki képet idéztek fel Ragu előtt: behunyta a szemét, és nekivadulva, fojtottan dühöngött.

- Majd adok én neki urakat meg udvarlást! És a nagyságos asszony azt akarná, hogy megbocsássak neki, hogy én tartsam el a fattyát, akit az a mocskos szuka felszedett!

Fernande most élénk meglepetést színlelve és a teljes jóhiszeműség hangján szalajtotta ki a száján:

- De hisz én azt hallottam, hogy ez a gyerekügy rendben van! Hát az apa nem vállalja és nem fizeti a költségeket?

- Hogyan? Kicsoda?!

- Hát a Crêcherie igazgatója, az a Luc úr, szóval, az apa!

- Micsoda apa?

Az elképedt Ragu még mindig nem értette, közelebb lépett hozzá, izzadt, égő arcát odatolta a bájos női archoz, az üde szájhoz, amely olyan meghökkentő dolgokat mondott.

- Igazán, hát lehetséges? Maga nem tudta?! Jaj, istenem, be sajnálom, hogy beszéltem! Én azt hallottam, hogy maga megegyezett azzal a Luc úrral, az asszony magánál marad azzal a feltétellel, hogy ő meg elviszi a gyereket, minthogy tőle való.

Ragu egész testében remegett, szeme akár az eszeveszetté, állkapcsa összeszorult, s egyre közelebb nyomult a nőhöz. Dühödten felmordult, vége volt már a tiszteletnek, most már egy nőstény meg egy hím állt egymással szemben.

- Mit mondtál?! Hallod-e! Mit mondtál most nekem? Arra ment ki az egész, hogy kibökd, hogy az a Luc úr a feleségemmel hált! Lehet, sőt bizonyos, most már világosan látok, értem az egészet... Ne félj, Luc úr megkapja a magáét, arról gondoskodom... De te, hallod-e, mért jöttél ide, mért mondtad el?

Forró lehelete oly ijesztően csapott Fernande arcába, hogy az asszony megrémült, érezte, ez a férfi most már ura, megejtő női varázsának nincs hatalma az állattá vadult emberen. Megpróbált visszavonulni.

- Maga úgy viselkedik, Ragu, mint aki az eszét vesztette. Nézze, ha akarja, majd eljöhet hozzám, mikor már megnyugodott, akkor megbeszéljük ezt az ügyet.

A férfi elébe pattant, elzárta előtte az utat.

- Nem, nem! Ide hallgass! Most én mondok neked valamit...

Fernande ijedtében elengedte sebtében magára kapott köntösét, a férfi megpillantotta kibuggyanó, selyem bőrű mellét. Sejtette, hogy meztelen, hogy se fűző, se alsószoknya nincs rajta, csak ez a libbenő könnyű ruha, amelyet kemény kezének egyetlen mozdulatával letéphet róla. És milyen jó szagú, érezni rajta az ágy illatát, az ágy puha melegét; ez a fehér test, ez a talpig fehérbe öltözött asszony, aki oly különös módon toppant be az ő lángoktól izzó vörös és fekete poklába, eszelőssé vadította Ragut.

- Ide hallgass! Te mondtad, hogy a jóképű urak udvarolnak a mi asszonyainknak és felcsinálják őket... No hát, akkor az az igazság, hogy visszaadjuk nekik a kölcsönt, és az ő asszonyaikra is sor kerüljön.

Fernande megértette; a férfi a deszkabódé felé lökte, be a mocskos öltözőbe, ebbe a sötét odúba, ahol az egyik sarokban rongy csomó hevert. Most már ő is elvesztette a fejét, kétségbeesve, rémülten küszködött, hogy megmeneküljön a szörnyű ölelésből.

- Hagyjon! Kiáltani fogok!

- Nem fogsz kiabálni, nem akarod, hogy ide csődüljenek. Te lennél benne jobban a pácban.

És csak taszította befelé durván az előremeredő állával, s két kemény kezével, és már tapogatta, vadul szorította. Fehér bőre kilátszott nyitott ingéből, testének csípős vadszaga megcsapta Fernande-ot. Az éjszakai dühödt munka láza még nem múlt el, verítéke még rátapadt, a vérét mintha átsütötte volna a kemence, a felgyülemlett hőség mintha ott tüzelne az ereiben. És Fernande érezte, hogy elgyengül ebben az ocsmány tűzben, amely elkapta, leigázta, s már nem mert segítségért kiáltani.

- Esküszöm, hogy kiáltok, ha el nem enged!

De a férfi már nem szólt, összeharapta a fogát, olyan volt, mint az eszeveszett, vérszomja üzekedésben, erőszakoskodásban robbant ki. Egy hatalmas lökéssel a sarokba lódította, le a halomba heverő göncökre, erre a mocskos, undorító fekhelyre. Két kezével lerántotta róla a házikköntöst, szétszakította az ingét, s aztán rávetette magát a meztelen testre, igyekezett leszorítani, hogy moccanni se tudjon, Fernande pedig vadul karmolta, ahol csak érte. Sötét szenvedély kerítette hatalmába, szótlanul, vadállatként tusakodott ő is, a férfi haját tépte, beleharapott a mellébe, s azon igyekezett, hogy lejjebb is belemarjon, és megcsonkítsa, Ragu pedig szitkozódott.

- Kurvák ezek, kurvák egytül egyig, kurvák!

Fernande hirtelen abbahagyta a dulakodást. Ocsmány gyönyör, ijesztő részegség áradt szét testében, az önkívület borzongása semmisítette meg az akaratát, s ő lihegve, mámorosan átengedte magát. És ez az iszonyú gyönyör abból a gyalázatból fakadt, ahová lezuhant, az undok fekhelyből, a bűzös, sötét odúból, a vadállatszagú, dühödt, izzadó hímből, akinek vérében ott lobogott a kemence tüze. Fernande gyönyörét a Szakadék komor, megsemmisítő ereje, az emberfaló szörny szította, s a lángoktól felszabdalt sötétség pokoli szédületében forgatta. Az élvezeteket hajszoló, romlott nő, akinek sem a férje, sem a piperkőc szeretője nem bírt újat adni, most eljutott a szenvedély legmélyére. Teljesen átadta magát, s olyan mámoros önkívületben viszonozta a részeg vadállat ölelését, amit még soha nem érzett, s az őrjöngő kéjtől úgy sikoltott fel, mint a nőstény, amelyet a hímje marcangol az erdő mélyén.

Aztán Ragu rögtön felállt. Miközben sietve felöltözködött, úgy járkált ide-oda morogva, mint vaddisznó a tanyáján. Kiskabátja a nő alá esett, a lábával lökdöste arrább Fernande-ot, látszott, hogy keres valamit, amit elvesztett, s mindegyik rúgásnál felmordult:

- Piszok! Piszok! Piszok!

Mire felöltözött, megtalálta. A kését kereste, a zsebében volt, de kiesett a nő combja alá. Ragu felmarkolta, és miközben kiszaladt, még utoljára felmordult:

- Most jön a másik! Vele is elintézem a számadást!

Fernande zsibbadtan, tehetetlenül fekve maradt a göncök közt, összefont két karjába temette arcát, szinte megsemmisülve a vad élményben. Mikor egyedül maradt, egy-két pillanat múlva erőlködve feltápászkodott, felcsavarta a haját, s amennyire lehetett, beburkolódzott széttépett köntösébe. Rendkívüli szerencséje volt, olyan észrevétlenül távozott, ahogy jött, senkivel sem találkozott, míg végigszaladt az építmények mentén és az üres termeken. Végül szobájába érkezett, s úgy érezte, megmenekült. De mit tegyen a szakadt, mocskos, sáros ruhákkal? A fehér bársonypapucs csupa sár, a fehér köntös olajfoltos és szénporos, szakadt rongyokban csüngő inge csupa bűnjel. Elhatározta, hogy mindent összecsomagol, hogy senki meg ne lássa - a bútor mögé dugta a sok szennyes holmit -, és feltette magában, hogy elégeti, mint véres ruháit a gyilkos. Aztán tiszta inget vett és lefeküdt, meg akart feledkezni mindenről, nem bírt fennmaradni, s azért kívánta az álmot, hogy megszabaduljon az átélt pillanatok emlékétől: de hiába váltott inget, a férfi vadállatszaga beleszívódott a bőrébe, s a hajában is ott maradt az ittas lehelet, amely akkor elkábította. Újra át kellett élnie azt a percet, újra meg újra azon a szörnyűséges gyönyörön rágódott, egyre felidézte az a csípős állatszag, amely minden porcikáját átjárta. Az álom elkerülte, takarókba burkolózva mozdulatlanul, behunyt szemmel feküdt a hátán, két kezét a hasa alatt meztelen testére szorítva, egész lényét hatalmába kerítette az őrjöngő emlék, nem hagyta nyugton, tüzelte, hogy kezdődjön el újra a szörnyű boldogság, amellyel nem bírt betelni. Egymás után teltek az órák, Fernande nem mozdult, förtelmes és mámoros zuhanás volt ez a véget nem érő szédületbe.

Tíz óra tájt Félicie, a szobalány, aki nem tudta, mire vélni, hogy az asszonya még mindig nem csengetett, kopogtatott és benyitott; a szobalány azért is türelmetlenkedett, mert szenzációs, az egész környéket felbolygató hírt hallott.

- Csak nem beteg a nagyságos asszony?

Választ nem kapott, így hát várt egy pillanatig, majd az ablakhoz ment, hogy mint reggel szokta, most is kinyissa a zsalukat. Az ágy felől jövő halk nyöszörgés megállította.

- A nagyságos asszony még pihenni akar?

Még mindig nem jött válasz. Félicie égett a vágytól, hogy a nagy hírt közölje asszonyával, így hát rászánta magát a beszédre.

- Asszonyom még nem tudja?

A homályos szobában most nagy, dermedt csend volt. Az ágy felől csak halk, lihegő lélegzet hallatszott elmosódva, a felfokozott, izzó élet befúrta magát a takarók fülledt melegébe.

- Képzelje, asszonyom, a Szakadék egyik munkása, az a Ragu, tetszik tudni, leszúrta Luc urat, a Crêcherie igazgatóját.

Fernande, mintha rugó lökné, felült a szétdúlt ágyban, sápadt volt, nyaka csupasz, haja az arcába hullt.

- Á! - csak ennyit mondott.

- Igen asszonyom, megölte, a hátába, a két válla közé eresztette a kést. Azt beszélik, a felesége miatt. Micsoda szerencsétlenség!

Fernande tekintete a távolba meredt, mintha láthatatlant nézne, két melle előreugrott, teste megfeszült a gyönyörűségben. Meg se moccant a félhomályban.

- Jól van - mondta végül -, hagyjanak aludni.

Mikor a szobalány halkan behúzta az ajtót, visszahanyatlott a feldúlt ágyba, oldalra fordult, arccal a fal felé, és ismét meg se moccant. Most véríz is vegyült abba a mindent elborító vadszagba, s a gyönyörbe a bűn szörnyű izgalma, olyan éles, olyan irgalmatlanul erős volt ez az érzés, hogy majd belehalt, mintha testében hegyes vassal szurkálták volna a gyönyör legrejtettebb búvóhelyeit. Felejthetetlen az a boldogság, a rémület, a diadal, egész idegrendszere a szenvedély olyan végletében feszült meg, amit idáig soha nem ismert, amihez hasonlót soha nem fog ismerni. Az órák egymás után teltek, de ő még mindig ott feledkezett az átforrósodott ágyban, a homályban feküdt arccal a fal felé fordulva, mint aki nem akar visszatérni szokványos, mindennapi életébe, hogy gondolatban újra meg újra átélhesse az ocsmány gyönyört.

Kilenc óra tájt történt: a téli reggel fakó világosságában. Luc szokása szerint ezen a reggelen is végigjárta az iskolákat, mindig ez volt a napja legszebb része. Ragu a bokrok mögött lesett rá, előugrott, és a küszöbön álló Lucnek, aki a köréje sereglett kislányok közt nevetgélt, válla közé szúrta a kést. Luc felkiáltott, és lezuhant a földre, a gyilkos pedig elmenekült, a Monts Bleuses lejtőin eltűnt a sziklák és a bozótok közt. Húgocska nem volt ott a gyilkosság pillanatában, a park másik részében a teheneknél akadt dolga. A halálra rémült kislányok is elszaladtak, segítségért visítoztak, azt kiabálták, hogy Ragu megölte Luc bácsit. Eltelt egy-két perc, míg az üzem munkásai meghallották a kiáltozást, és felemelték az ájult Lucöt. Növekvő vértócsában feküdt, amely elfolyt az iskola bejárata elé, a Közösség Háza jobbszárnyának lépcsőjére: mintha Luc a vérével keresztelte volna meg. Senki se gondolt arra, hogy üldözőbe vegye Ragut, aki már messze futott. A munkások az egyik közeli teremben akarták lefektetni az áldozatot, de Luc már magához tért az ájulásból, és elhaló hangon kérte őket:

- Nem, nem, vigyetek haza, barátaim.

Engedelmeskedtek, s egy hordágyon átvitték a kis házba. De alighogy ráfektették az ágyára, a szörnyű fájdalomtól újra eszméletét vesztette.

Ekkor érkezett meg Húgocska. Az egyik kislánynak volt annyi lélekjelenléte, hogy elszaladt hozzá a tehenészetbe, egy munkás pedig Beauclairba rohant Novarre doktorért. Mikor Húgocska belépett a szobába, s ott látta Lucöt az ágyon sápadtan, vérrel borítva, azt hitte, hogy meghalt; térdre roskadt az ágy mellett, fájdalma olyan erővel tört fel, hogy elárulta szerelmét. Megfogta a férfi tehetetlen kezét, csókolgatta, s elzokogta, eldadogta szenvedélyét, melyet annyi küzdelemmel gyűrt le lelke mélyére. Ha Lucöt elveszti, a szívét veszti el, nem fog többé szeretni, nem fog többé élni. Kétségbeesésében észre se vette, hogy Luc, akire könnyei ráfolytak, magához tért, és mélységes szeretettel, mélységes fájdalommal hallgatja kesergését.

Aztán Luc nagyon halkan, szinte alig lehelve e szavakat suttogta:

- Szeret engem! Ó, szegény, szegény Húgocska!

A lány elámult, hogy Luc él, és nem bánta, hogy elárulta magát, inkább örült, hogy nem kell többé alakoskodnia előtte, hiszen tudta magáról, olyan nagyon szereti, hogy sose lesz terhére a szerelmével.

- Igen, szeretem, Luc, de hát mit számítok én? Maga él, és ez elég nekem, nem vagyok féltékeny a boldogságára... Ó, Luc, csak azt akarom, hogy éljen, s a szolgálója leszek.

Ezekben a tragikus pillanatokban, mikor Luc úgy érezte, hogy a halál közeleg hozzá, az önmegtagadó, feltétlen szerelem, amely őrangyalként védte, kísérte, nagy és fájdalmas gyöngédséget ébresztett a férfiban.

- Szegény, szegény Húgocska, drága, szomorú barátnőm - suttogta elhaló hangon.

Az ajtó kinyílt, Novarre doktor lépett be nagyon felindultan. Azonnal meg akarta vizsgálni a sebet, és Húgocska, akiről tudta, hogy jó betegápoló, segített neki. Súlyos csend volt, kimondhatatlan aggodalomtól feszülő perc. Aztán váratlan megkönnyebbülés, elérzékenyült reménykedés váltotta fel. A kés nekiszaladt a lapockacsontnak, s az eltérítette útjából, semmi fontos szervbe nem hatolt, csak a húst sebezte meg. De a seb nagyon csúnya, úgy látszott, hogy a csont eltörött, s ebből bonyodalmak keletkezhetnek. Ha közvetlen veszély nincs is, a lábadozás bizonyára nagyon sokáig fog tartani. De milyen boldogság, hogy nem kell rettegnie a haláltól!

Húgocska még egyre fogta Luc kezét, s a férfi gyengéden rámosolygott. Aztán megkérdezte:

- És Jordan barátom? Ő tudja?

- Nem, még semmit sem tud, már három napja a laboratóriumába temetkezett. De most elmegyek érte... Ó! Drága jó Luc, milyen boldog vagyok, hogy a doktor megnyugtatott minket!

Sugárzó arccal fogta Luc kezét a két keze közt, mikor az ajtó újra kinyílt. A boldog, megkönnyebbült emberek közé most Josine toppant be. Mikor a gyilkosság hírét meghallotta, a rémülettől magánkívül iderohant. Bekövetkezett, amitől annyira félt! Egy nyomorult elárulta az ő dédelgetve őrzött titkát, és Ragu megölte Lucöt, férjét, gyermeke apját. Az ő életének már vége, nincs miért rejtegetni a titkot, ott fog meghalni, nála, az otthonában.

Mikor Luc meglátta, felkiáltott. Eleresztette Húgocska kezét, és emberfeletti erőfeszítéssel megpróbált felegyenesedni.

- Ó, Josine! Itt vagy! Visszajöttél hozzám!

Josine anyaságtól elnehezült teste imbolyogva leroskadt az ágy szélére, ő érezte a halálos aggodalmát, és megnyugtatta:

- Visszajössz hozzám, Josine, a drága kicsivel, ne ess kétségbe, én élni fogok, a doktor mondta, hogy életben maradok, igen, élni fogok kettőtökért.

Josine hallgatta, nagyot sóhajtott, mintha az élet visszatérne belé. Istenem, hát megvalósult az elpusztíthatatlan remény, az, amit mindig várt. Milyen irgalmatlannak látszik az élet, és mégis kibontakozáshoz vezet. Luc élni fog, a szörnyű késszúrás most már mindörökre egyesíti őket, akik a szerelemben idáig is örökre egyek voltak.

- Igen, igen, Luc, visszajöttünk hozzád, és soha el nem válunk, hiszen nincs mit titkolni... Emlékezz csak, én megígértem neked, visszajövök, mihelyt szükséged lesz rám, mikor már nem nyűg vagyok, hanem segítség, visszajövök a gyerekünkkel, s ez a kötelék majd új erőt ad mindkettőnknek... A többi kötelék felbomlott, feleséged vagyok mindenki előtt, itt a helyem, az ágyadnál.

Lucöt olyan meghatott boldogság fogta el, hogy a szemét könny lepte el.

- Drága, drága Josine, a szerelem és a boldogság jön teveled hozzám.

Hirtelen eszébe jutott Húgocska. Felemelte tekintetét; ott állt az ágy másik oldalán egyenesen, kissé sápadt volt, de mosolygott. Luc gyengéd szeretettel újra rámosolygott.

- Drága, jó Húgocska, ezt a titkot el kellett rejtenem maga elől.

Húgocska megrezzent, és nagyon egyszerűen csak annyit mondott:

- Én tudtam, egy reggel láttam Josine-t, mikor kijött magától.

- Tudta!

Luc most mindent megsejtett, és kimondhatatlan szánalommal, csodálattal, szeretettel fordult felé. Önfeláldozása, kiapadhatatlan gyengédségbe rejtőzködő, az egész életét felkínáló szerelme meghatotta, fellelkesítette, akár a legtisztább, legmagasztosabb hősiességből fakadó tett.

Húgocska egészen halkan, szinte a fülébe suttogva még hozzátette:

- Ne aggódjon, Luc, én tudtam, s én leszek a legodaadóbb, legtestvéribb barátja.

- Ó, Húgocska - ismételte alig hallható hangon -, magasztos és szomorú barátnőm!

Novarre doktor észrevette, hogy a beteg mennyire elgyengült, közbelépett, megtiltotta neki a beszédet. Ez a kedves ember titokban derült mindazon, amit most megtudott. Nagyon helyes, hogy betegének hirtelenében nővére és felesége lett, akik együtt ápolják, de vigyázni kell, az izgalmak felkergetik a lázat. És Luc megígérte, hogy szófogadó lesz, nem beszélt, csak elérzékenyült tekintetét emelte Josine-ra és Húgocskára, a két angyalra, az ágya két oldalán.

Hosszú csend volt. Az apostol vérét ontotta, a diadal a kálvária szenvedéseiből fog megszületni. A két nő halkan tett-vett körülötte, s a sebesült felnyitotta szemét, hogy megköszönje gondoskodásukat. Aztán lassan álomba merülve suttogta:

- Végre itt van velünk a szeretet... Most már győzünk.

V

A gyógyulás nem ment simán, komplikációk léptek fel, kis híja, hogy Luc el nem pusztult. Két napig már lemondtak róla. Josine és Húgocska nem mozdult az ágya mellől. Jordan is elhanyagolta a laboratóriumát - ami édesanyja betegsége óta sohasem fordult elő -, és ő is ott üldögélt barátja mellett. Ennek a három mélyen érző teremtésnek gyötrelmes kétségbeeséssel fel kellett készülnie arra, hogy bármelyik órában elveszíthetik azt az embert, akit oly nagyon szeretnek.

Ragu merénylete az egész Crêcherie-t felbolygatta. A gyászba borult üzemben folytatódott ugyan a munka, de percenként tudakozódtak a munkások, megrendülve, aggódó szeretettel fordultak az áldozat felé. Ez az ostoba gaztett, a kiömlő vér még az emberbaráti próbálkozásban eltöltött esztendőknél is szorosabb kötelékkel kapcsolta össze mindannyiukat. Még Beauclairba is átsugárzott a rokonszenv, sokan pártját fogták a szép, tevékeny fiatalembernek, akinek igazságot teremtő munkásságán kívül csak az a bűne, hogy szeret egy bájos asszonyt, akit férje ütött, vert. Így hát senki sem botránkozott meg azon, hogy Josine, aki már erősen állapotos volt, a haldokló Luchöz költözött. Úgy vélekedtek, hogy ez igazán természetes, hiszen Luc az apa, s mind a ketten szenvedéseikkel váltották meg azt a jogot, hogy együtt maradhassanak. Aztán meg a Ragu után nyomozó csendőrök semmi nyomot sem találtak, két hét óta hiába keresték a tettest, s úgy látszott, a családi dráma bonyodalmát végképp megoldja, hogy a Monts Bleuses egyik szakadékának mélyén férfi holttestet találtak, a farkasok már félig felfalták, s a helybeliek azt állították, hogy a szörnyen megcsonkított hulla a Ragué. A halotti kivonatot nem állították ki ugyan, de elterjedt a hír, hogy Ragu meghalt, vagy baleset érte, vagy pedig a tette öngyilkosságba kergette. Ha pedig Josine elözvegyült, miért ne élhetne Luckel, mért ne fogadhatták volna be őket Jordanék? Összekötötték életüket, s a kötelék oly természetes, olyan erős, és most már felbonthatatlan: később se jutott eszébe senkinek, hogy törvényesen nem házasodtak össze.

Végre egy derűs, napsütéses februári reggelen Novarre doktor úgy látta, hogy kezeskedhetik Luc életéért. Valóban, a sebesült néhány nap múlva a legjobb úton volt a gyógyulás felé. Jordan megkönnyebbülve ment vissza laboratóriumába. Ettől fogva csak Húgocska és Josine ült mellette; boldogok voltak, pedig mendkettőjüket elcsigázták az átvirrasztott éjszakák! Különösen Josine érezte magát rosszul, mert állapota ellenére sem kímélte magát, de nem szólt róla. Egyik délelőtt, a tavaszt sejtető napsütésben, mikor Luc éppen reggelizett - az orvos aznap engedélyezett először tojást neki -, Josine, aki felkelése óta szótlanul tűrte a fájdalmakat, halkan felsikoltott.

- Mi bajod van, Josine-om?

Az asszony megpróbálta legyűrni a fájdalmat, de olyan hevesen vette elő, hogy meg kellett adnia magát.

- Ó! Luc, azt hiszem, itt az ideje.

A férfi megértette, aggodalommal látta, hogy Josine elsápad és meginog, de az aggodalomba nagy boldogság is vegyült.

- Josine, édes Josine, most rajtad a szenvedés sora, de nagy, bizonyos boldogságért fogsz szenvedni.

Húgocska a szomszédos kis nappaliban foglalatoskodott, most beszaladt, és rögtön kijelentette, hogy Josine-t el kéne szállítani, nem szülhet itt, mert a házban csak egy hálószoba van. De Luc könyörögni kezdett.

- Drága barátnőm, nem! Ne vigyék el innen Josine-t. Szörnyű aggodalomban lennék. Itt az otthona... és ez a kötelék fog bennünket a legszorosabban összekötni... Elintézzük, a nappaliban állítjuk fel az ágyát.

Eleinte Josine is azt mondta, hogy elmegy; a karosszékbe roskadt, testét a fájdalom megújuló rohamai szorongatták. Most angyalian mosolygott. Lucnek igaza van, nem hagyhatja itt, hiszen a drága kicsi végképp feloldhatatlanná fűzi kapcsolatukat. Húgocska áldozatos szeretete elfogadta érveiket, s ekkor érkezett meg a szokásos délelőtti vizsgálatra Novarre doktor.

- Éppen jókor jövök - mondta jókedvűen. - Tessék! Két betegem is van! No de a papa miatt már nem aggódom, a mama miatt pedig egyáltalán nem fáj a fejem. Majd meglátják.

Néhány perc alatt mindent elrendeztek. A nappaliban álló nagy díványt a szoba közepére tolták. Matracokat tettek rá, és megvetették az ágyat. Ugyancsak ideje volt, mert a szülés máris elkezdődött, rendkívül gyorsan és szerencsésen folyt le. Novarre doktor nevetgélt, tréfálkozott, azt mondta, sajnálja, hogy nem maradt otthon, hiszen olyan remekül megy itt minden. Luc követelésére tárva-nyitva hagyták az ajtót a háló és a nappali közt, ő nem mozdulhatott ágyából, de felült, és aggódva, türelmetlenül figyelte a hangokat odaát. Minden pillanatban kérdésekkel ostromolta őket, mindenáron tudni akarta, mi történik. A szeretett nő leghalkabb jajszava szívét járta át - itt szenved mellette, és ő nem láthatja. Úgy szerette volna, ha Josine felel, ha csak egyetlen szót mond, hogy megnyugtassa, és Josine-ban volt annyi lelkierő, hogy megtette, halk, szakadozott szavakkal válaszolt, de igyekezett jókedvűnek látszani, igyekezett elrejteni hangja remegését.

- Maradjon hát nyugton, és hagyjon minket is békében - intette le végül Lucöt a doktor. - Mondtam már, hogy valóságos csoda, ilyen szép simán egy kisfiú se jön a világra. Mert fogadni mernék, hogy kisfiú lesz.

Hirtelen halk kiáltás hallatszott, a világosságra kibukkanó új hang, új élet kiáltása. Luc, aki előrehajolva, roppant feszültségben várta az eseményt, meghallotta a hangot s a boldogság a szívébe csapott.

- Fiam született, fiam? - kérdezte lázas izgalomban.

- Várjon még! - felelte nevetve az orvos: - Maga nagyon türelmetlen. Előbb meg kell nézni.

Aztán tüstént jött a válasz:

- Bizony, fiú, kis legény, ahogy előre mondtam.

Luc túláradó örömében tapsolni kezdett, mint a gyerek, és teljes erejéből kiáltotta:

- Köszönöm, köszönöm, Josine! Köszönöm a csodálatos ajándékot! Szeretlek, Josine, és köszönöm neked!

A nő nem bírt azonnal válaszolni, a fájdalomtól úgy kimerült, hogy néhány pillanatra elállt a szava, Luc már nyugtalankodott és megismételte:

- Szeretlek és köszönöm, köszönöm neked, Josine!

A szomszédos szoba ajtaja felé fordította a fülét, s aztán meghallotta a halk hangot, a kedves és boldog suttogást.

- Szeretlek, és én mondok köszönetet neked, Luc!

Néhány perc múlva Húgocska áthozta a gyereket, hogy az apja megcsókolja. A lány szerelme olyan tiszta volt, hogy arca sugárzott a boldogságtól: a szülés remekül sikerült, a kisfiú erős, Húgocska magasztos örömmel vett részt Luc ujjongásában. A férfi megcsókolta az újszülöttet, s aztán gyengéden, örvendezve azt mondta:

- Húgocska, drága barátnőm, hadd csókolom meg, hiszen annyit segített, és én kimondhatatlanul boldog vagyok.

A lány is gyengéd és örvendező hangon válaszolt:

- Igen, Luc, csókoljon meg, mindnyájan nagyon boldogok vagyunk!

A következő hetek meghozták mindkettőjük lábadozásának az örömét. Mihelyt az orvos megengedte, hogy felkeljen, Luc átment a szomszéd szobába, s egy órát töltött el a karosszékben Josine ágya mellett, akinek még feküdnie kellett. A kora tavasz napsütése elárasztotta a szobát, az asztalon mindig ott illatozott egy csokor gyönyörű rózsa, az orvos hozta reggelenként a kertjéből, azt mondta, ez fiatalságot, egészséget és szépséget árasztó orvosság. A szülők közt állt a kis Hilarie bölcsője, akit az anyja szoptatott. Most elsősorban a gyerek adott nagy erőt és sok reményt életüknek. Luc addig is, amíg nekikezdhet a munkának, folyvást terveket szőtt, s azt mondogatta, hogy most már nyugodt, bizonyos, hogy felépíti az igazság és a béke nagy Közösségét, hiszen társa a szerelem, az életet adó szerelem, Josine és a kis Hilarie. Gyermek nélkül nem lehet építeni, a gyermek az eleven mű, benne teljesül ki az élet, ő plántálja tovább, s a mát holnappá alakítja. Csak az az emberpár mentheti meg a szegényeket a nyomor igazságtalanságaitól, amelyiknek gyermeke van.

Mikor Josine először állt talpra, hogy új életformáját elkezdje Luc oldalán, a férfi átkarolta, és feltört belőle a kiáltás:

- Csak az enyém vagy, mindig is az enyém voltál, mert a gyereked az enyém! És most már egymás mellett nem félünk a sorstól!

Mihelyst átvette az üzem irányítását, a mindenfelől feléje áramló rokonszenv valóságos csodát tett. Egyébként nemcsak a kiömlő vére döntötte el a most már egyre növekvő, gyarapodó Crêcherie győzelmét. A körülmények szerencsés alakulása is közrejátszott, a bánya hatalmas gazdagság tárháza lett, mert kitűnő minőségű dús telérekre bukkantak, így hát Morfain állítása igazolódott. Ettől fogva olyan olcsón állították elő a kiváló minőségű vasat és acélt, hogy a Szakadék még a munkaigényes, drága acéláru gyártásával is válságba került. A Crêcherie-vel szemben egy üzem sem volt versenyképes. Aztán az erős demokratikus mozgalmak következtében mindenütt fellendült a közlekedés fejlesztése, kiterjedt vasútvonalak, nagyszámú híd, temérdek ház, egész városok épültek, mindez temérdek nyersanyagot igényelt, a vas- és acélszükséglet rohamosan növekedett. Az első Vulkánok óta, akik gödörben olvasztották meg a vasat, hogy fegyvereket kovácsoljanak védekezésre s az élőlények és az élettelen világ meghódítására, a vas használati köre egyre bővült s végül, ha a tudomány teljesen legyűri, ha potom áron állítja elő, és mindenfajta használatra alkalmassá teszi, akkor talán az igazságot és a békét fogja szolgálni. De a Crêcherie fellendülését, diadalát elsősorban mégis a benne rejlő okoknak köszönhette, a jobb szervezésnek, a több igazságnak, méltányosságnak, összetartásnak, önmagában hordta diadalát megalakulása kezdete óta, azzal, hogy bölcs szövetséget hozott létre a tőke, a munka és a szellemi tudás közt, s a nehéz napok, amelyeken átment, a különféle akadályok, a halálosnak rémlő válságok csak az út szükségszerű zökkenői, a menetelés keserves első napjai, nem szabad leroskadni, ha célhoz akarunk érni. Most látszott, hogy a Crêcherie mindig is életképes volt, s ott feszültek, nőttek benne a jövő lehetőségei.

Ezentúl a tények beszéltek, a kísérlet döntő erejű lesz, idővel mindenkit meg fog győzni. Hogyan lehetne tagadni a tőke, a munka és a szellemi képesség szövetségének az erejét, hiszen a jövedelem évről évre jelentősebb, s a Crêcherie munkásai kétszer annyit keresnek, mint a többi üzem dolgozói? Mindenkinek el kell ismernie, hogy a jövendő társadalom alapja a nyolc-, hat- vagy éppenséggel háromórás munka világos, derűs termekben, olyan gépek mellett, amelyeket még a gyerek is kezelhet, a munka, amely változatossága miatt is könnyű;

a tegnap proletárjai szemünk láttára születnek újjá, egészséges, értelmes, vidám és jóindulatú emberekké, miközben az igazság felé menetelnek. Ki ne látná be a szövetkezetek szükségességét, hiszen felszámolja az élősdi közvetítőket; mennyi pénzt és mennyi energiát emészt fel a kereskedelem, a szövetkezeti árudák pedig zökkenőmentesen működnek, növekvő jólétet biztosítanak a tegnapi éhkopposoknak, ellátják őket a sok jóval, ami ez ideig csak a gazdagok asztalára jutott. Aki részt vesz a Közösség Háza vidám összejövetelein, ahol a parkban játszanak, szórakoznak - egy napon a nép Királyi Palotája lesz ez a hely, könyvtárakkal, múzeumokkal, színháztermekkel -, hogy ne hinne a szolidaritás csodáiban, amelyek úgy megkönnyítik majd az életet, hogy valamennyi ember szakadatlan ünnepnek fogja érezni... És végül ki vonná kétségbe, hogy az oktatást és nevelést reformálni kell, nem az ember eredendő lustaságára, hanem a kiolthatatlan tudásvágyra alapítani, a tanulást vonzóvá kell tenni, tiszteletben tartva az egyéni energiát, s a két nemet gyermekkorától kezdve együtt nevelni, ki tagadhatja mindezt, mikor ott az eleven példa, a Crêcherie kiváló iskolái, ahol a tanulókat nem kényszerítik egyre a könyveket bújni, ahol a tanítási órák pihenőkkel és a kétkezi mesterségek elemi ismereteivel váltakoznak, segítik a felnövekvő nemzedékeket, hogy egyre közelebb jussanak az eszményi Társadalomhoz, amely felé évszázadok óta menetel az emberiség.

Így hát az az újszerű példa is, amellyel a Crêcherie nap nap után szolgált, nyilvánvaló, hogy nagy hatással volt az emberekre. Ez már nem elmélet, hanem valóság, dúsan virágzik, lendületesen fejlődik mindenki szeme láttára. A szövetkezeti rendszer egyre inkább terjedt a környékbeli lakosok közt és a földeken, a munkások tömegesen jelentkeztek, vonzották őket a különböző juttatások, a jólét, s a régebbiek mellé sorakozva nőttek ki mindenfelé a házak. Három esztendő alatt a Crêcherie lakossága duplájára emelkedett, a település növekvő lendülettel, csodálatos gyorsasággal fejlődött. Ez már az a Közösség, amelyről Luc ábrándozott, az új alapokra fektetett, a méltóságát visszanyert munka Közössége, a megvalósult boldogságon nyugvó jövőt mutató Közösség, amely természetes erővel nőtt ki a földből a hatalmassá fejlődött üzem körül, hogy majd idővel a társadalom szíve, metropolisa, erőforrása és szabályozója legyen. Szertenyúlva több hektárnyi területet foglalt el, a zöldellő kertektől övezett derűs, világos kis házak sokasodtak, hiszen a dolgozók, a kétkezi munkások és a különféle tisztviselők száma egyre gyarapodott. És az új épületek serege lassanként megindult a Szakadék felé, s már azzal fenyegette, hogy elfoglalja, szétroppantja. Eleinte széles lakatlan terület választotta el a két üzemet: Jordan birtoka, az a sziklás, bozótos terület a Monts Bleuses tövében. Aztán a Crêcherie közvetlen közelébe épült néhány házhoz új házak csatlakoztak, a folyvást nyúló sor előtüremlett, akár a dagály, s már alig két-háromszáz méternyire volt a Szakadéktól. Nemsokára, ha az áradat eléri, talán elsodorja, hogy helyére plántálja diadalmasan viruló, egészséges és boldog életét... És a régi Beauclair sem volt biztonságban, hiszen a növekvő város egyik része feléje nyúlt, hamarosan elsöpri a sötét és bűzös munkásnegyedet, a nyomorúsággal és betegséggel terhes odúkat, ahol a proletárok a roskadozó mennyezetek alatt senyvednek.

Luc, a városalapító, a városépítő nézte ezt az ő növekvő Közösségét, amely a lelkében bukkant fel először, azon az estén, amikor elhatározta, hogy megteremti, s íme, az álom valóra vált, a valóság elindult, hogy felszámolja a múltat: a földből kinő a holnap Beauclairje, a boldog emberek boldog otthona. Egész Beauclairt meg fogja nyerni, a Monts Bleuses két foka közti területen, a Brias-szoros egész síkságán a végtelenbe vesző roumagne-i rónaságig kertek övezte derűs házak emelkednek majd. Lehet, hogy hosszú esztendőkre lesz még szükség, de látnoki tekintete előtt már kirajzolódott, testet öltött akarata, a boldog Város, amely itt a szeme láttára bontakozik ki.

Egyik este Bonnaire elhozta hozzá Babette-et, Bourron feleségét: az asszony szokása szerint most is mosolygott:

- Luc úr, kérem, az uram szeretne újra beállni ide a Crêcherie-be. Csak hát nem mert saját maga eljönni, hiszen tudja ő, hogy csúnya dolog volt, mikor faképnél hagyta magát... Azért vagyok én most itt.

És Bonnaire még hozzáfűzte:

- Bouronnak meg kéne bocsátani, mert az a nyomorult Ragu rángatta... Bourron nem rossz, csak gyönge, és mi itt embert faragunk belőle.

- Hát csak jöjjön Bourron! - kiáltotta Luc vidáman. - Nem kívánom a vétkes halálát, sőt, ellenkezőleg! Jó munkással gyarapodunk, és jó példát adunk.

Boldog volt, úgy érezte, hogy ez a visszatérés döntő jelentőségű, annak ellenére, hogy Bourronból közepes dolgozó lett. De megmenteni, embert faragni belőle, ahogy Bonnaire mondotta, mégiscsak győzelem a bérmunkássorson. És aztán a városában eggyel több ház épül, újabb kis hullám csatlakozik a többihez, s így nő az áradat, amely el fogja söpörni a régi világot.

Bonnaire ismét beállított hozzá egyik este munkásfelvétel ügyében. De az újonnan jelentkező olyan szánalmas alak volt, hogy ezúttal nem erősködött.

- Az a szegény Fauchard végre elhatározta magát - mondta. - Emlékszik rá, ugye? Többször is oldalgott errefelé. Nem bírt dönteni, félt az elhatározástól, annyira eltompította, kizsigerelte az örökké egyforma, kimerítő munka. Nem is ember az, csak egy kopott, csorba gépalkatrész... Attól tartok, már semmire se jó.

Luc elgondolkodott, felidézte az első napokat Beauclairben.

- Igen, igen, tudom, a feleségét Natalie-nak hívják, igaz? Gondterhelt, sopánkodó asszony, egyre hitel után szimatol. És van egy sógora, Fortuné, az akkor járt a tizenhatodik évében, mikor én ideérkeztem, és milyen sápadt volt, milyen eltompult, elnyűtte a gépies, a túl korai munka. Szegény emberek!... Jöjjenek csak mind a ketten, mért is ne jönnének? Ez is példamutatás, még akkor is, ha Fauchard-ból már soha nem lesz derűs, szabad ember.

Aztán jókedvűen, évődve még hozzáfűzte:

- Megint eggyel több család, eggyel több ház. Népesedünk, ugye? Úton vagyunk a szép, nagy város felé, amelyről kezdettől fogva annyit beszéltem magának, Bonnaire, de maga nem bízott benne. Emlékszik? Kísérletünk nyugtalansággal töltötte el, csak méltányosságból és hálából tartott ki mellettem... Most legalább megbizonyosodott?

Bonnaire kissé zavarba jött, nem felelt tüstént. Végül azonban szokott nyíltságával kibökte:

- Mikor bizonyosodik meg az ember? Mikor a két kezével tapinthatja meg az eredményt... Tagadhatatlan, hogy a gyár jól működik, a szövetkezetünk egyre szélesedik, a munkások sorsa könnyebb, és valamivel igazságosabb és boldogabb az élet. De ismeri a nézeteimet, Luc úr: ez még mindig csak az átkozott bérmunkásság, nem látom, hogy a kollektív társadalom itt megvalósulna.

Tiltakozása csupán ideológiai jellegű volt. És bár meggyőződéséből, ahogy saját maga mondta, egy fikarcnyit sem engedett - bámulatos eltökéltséggel, lendülettel, és kitartással dolgozott. Munkáshős volt, hivatott vezető, ő segítette diadalra a Crêcherie-t, példamutató testvéri szolidaritásával. Mikor ez a talpig ember a magas, izmos alakjával megjelent valamelyik teremben, társai érezték az összetartozás erejét. Bár nem vallotta be, kezdett lelkesedni az ügyért, hiszen boldogan látta, hogy társai kevesebbet szenvednek, kiveszik részüket az élet örömeiből, egészséges, virágos hajlékokban laknak. Hát mégsem fog úgy meghalni, hogy be ne teljesedne életének legdrágább vágya, az hogy kevesebb legyen a szenvedés és több az igazság.

- Igen, igen, a kollektív társadalom - mondta Luc nevetve, hiszen ismerte emberét -, meg fogjuk valósítani, sőt még jobban fogjuk megvalósítani, és ha nekünk nem sikerül, sikerül majd a drága gyerekeknek, akiket erre a feladatra nevelünk... Bízzék a jövőben, Bonnaire, mert a jövő már a miénk, hiszen városunk egyre nő, gyarapodik.

És széles mozdulattal mutatott a fiatal fák között a háztetőkre: a színes cserepek derűsen csillogtak a naplementében. Gondolatai újra meg újra visszatértek az ő élő házaihoz, amelyeket mintha az akarata hívott volna elő a földből, és most a béke seregeként menetelnek előre, hogy a régi Beauclair és a Szakadék romjain megteremtsék a jövőt.

Ha a Crêcherie-ben a munkásság diadalmaskodik, az csupán szerencsés fordulat, a további következményei vitathatók. Csakhogy döntővé, rendkívüli hatásúvá avatta, hogy a combettes-i parasztság sorsát is fellendítette a közös munka, a falu meg a város közti szövetkezés. Ők is csak a kezdetén tartottak, de mekkora gazdagság lehetőségei nyíltak meg előttük, amióta Lenfant bíró meg a helyettese, Yvonnot kibékült egymással, megértve, hogy össze kell fogniok, ha élni és küzdeni akarnak, s aztán ők ketten rávették a falu kisgazdáit, hogy szövetkezzenek, egyesítsék az elaprózott kis földeket több száz holdas, egységes, nagy birtokká: azóta a termés rendkívüli módon megnövekedett. Idáig - különösen az utóbbi időben - úgy látszott, hogy a gazdálkodás csődbe jutott, a hatalmas Roumagne-síkság is, amely régebben igen termékeny volt, most mintha kiszikkadna, hitvány, gyér kalászokat termett. Valójában az elkedvetlenedett földművesek lustasága és megrögzött tudatlansága, az elavult gazdálkodási módszer, a kevés trágya, a gépek és az egyetértés hiánya okozta a súlyos bajokat. Milyen beszédes példa volt, mikor a combettes-i gazdák közösen kezdték művelni földjeiket! Jutányosan vásárolták a trágyát, a szerszámokat és a gépeket a Crêcherie szállította, cserébe a lisztért, borért, főzelékféléért, amit ők szolgáltattak. Erejük abban gyökeredzett, hogy már nem álltak egyedül, hogy összetartó, és most már elszakíthatatlan kötelékek kapcsolják össze a falut meg a gyárat: a paraszt és a munkás összefogása, amelyről annyit ábrándoztak, ami sokáig lehetetlennek látszott, most megvalósult: a paraszt adja az embereket tápláló búzát, a munkás a vasat, hogy a vetés a földbe kerüljön, és a gabonát learathassák. A Crêcherie-nek szüksége van Combettes-re, de Combettes, a falu sem lehet meg a Crêcherie nélkül. Röviden: az egyesülés megtörtént, a házasság termékeny lett, belőle fog kisarjadni a jövő boldog társadalma. És milyen nagyszerű látvány az újjászülető síkság, tegnap szinte meddőnek látszott, és most dúsan érik be rajta a termés. Az elhanyagolt, a gazdák torzsalkodásai miatt is sorvadozó földek között Combettes dúsan zöldellő szigetként terült el, s az egész vidék ámulva, majd irigykedő vágyakozással nézte. Milyen kopár, terméketlen volt tegnap, és ma bőven ontja a termést. Ha így van, mért ne követnék a combettes-iek példáját? A szomszédos községek érdeklődni kezdtek, kérdezősködtek, ők is szövetkezni akartak. Már híre ment, hogy Fleurangesban, Lignerolles-ben, Bonneheux-ben megindult a szövetkezeti mozgalom, gyűjtötték az aláírásokat. Az a kis zöldellő tenger hamarosan nő, újabb tengerekkel egyesül, a széles termés hullámai egyre tovább hömpölyögnek, amíg végül a Roumagne-síkság egyetlen területté, békés gabonaóceánná olvad össze, ameddig csak a szem ellát, oly hatalmas lesz, hogy az egész boldog népet táplálni fogja. Már közeledik az idő, hiszen az anyaföld is megmozdult.

Luc gyakran indult el hosszú sétákra, cél nélkül, csak szórakozásból, gyalogosan nekivágott a termékeny földeknek: néha találkozott Feuillat-val, Boisgelin bérlőjével, aki zsebre dugott kézzel szintén arra őgyelgett, és szótlanul, egykedvűen nézte a gonddal művelt földeken fejlődő szép termést. Luc tudta, milyen nagy szerepe volt a bérlőnek Lenfant és Yvonnot kezdeményezésében, s az sem volt titok előtte, hogy még most is segíti őket tanácsaival. Éppen ezért megdöbbenve látta, milyen elhanyagolt a bérlete, a guerdache-i majorság szegényes földje óriási kietlen foltként nyúlt el, szinte kopáran, mintha sivatag lenne a gazdag combettes-i mezők mellett.

Egy délelőtt, mikor a két birtokot elválasztó úton lépkedtek, beszélgetés közben nem állhatta meg, hogy szóvá ne tegye:

- Mondja csak, Feuillat, nem restelkedik, hogy ilyen rosszul műveli meg a földjét, mikor az út túlsó oldalán a szomszédai remekül dolgoznak? Egyébként puszta érdekből is ésszel és szorgalmasan kéne dolgoznia, mert tudom én, hogy képes rá.

A majoros először csak mosolygott és hallgatott. Aztán úgy gondolta, hogy ezzel az emberrel őszintén beszélhet.

- Á, mérnök úr, a szégyen finom érzés, ne beszéljen szégyenről a magamfajtájú ágrólszakadtnak. Ami pedig az érdemeket illeti, nyíltan kimondom, ebből a földből, ami nem az enyém, csak annyit akarok kihozni, hogy eltengődjünk belőle. Annyit dolgozom, hogy a kenyérre fussa, mert nagy marha lennék, ha trágyáznám, alaposan művelném, mit érek én a kitűnő talajjal. Csak Boisgelin urat gazdagítanám, aki bérletújítás előtt minden esztendőben kiteheti a szűrömet. Nem, nem! A földet csak akkor művelhetjük meg gonddal, ha a miénk, vagy ami még jobb lenne, ha mindannyiunké.

Gúnyos, fitymáló hangon beszélt azokról, akik így unszolják a parasztot: Ragaszkodjatok a földhöz! Szeressétek! Szó se róla, szívesen szeretné jómaga is, de az ember arra is vágyik, hogy viszontszeressék, azaz nem hajlandó a földesúr érdekében szeretni a földet. Többször is elismételte, hogy az apja, nagyapja, dédapja a földesurak botütései alatt ragaszkodtak a földhöz. Nyomor meg szenvedés volt az egyetlen osztályrészük. Ő már megelégelte ezt a komisz kizsákmányolást, ő nem lesz a földesúr balekje, aki azt akarná, hogy a bérlő szeresse a földet, adja bele minden erejét, s a földesúré legyen az asszony meg a gyerek, vagyis a föld minden gazdagsága.

Csend volt. Aztán Feuillat halkabbra fogott hangon, fojtott hévvel még hozzáfűzte:

- Igen, igen, legyen a föld mindenkié, hogy újra szeressék és gonddal műveljék... Én várok.

Luc meghökkenve nézett Feuillat-ra. Mindig úgy érezte, hogy ez a zárkózott ember nagyon értelmes. És lám, a darabos, kissé alamuszi parasztból előbukkant a csavaros eszű diplomata, az éles szemű előfutár, aki felismerte a jövőt, s a combettes-iek kísérletét egy távolabbi cél felé irányította, amelyet csak ő ismert. Luc sejtette az igazságot, de meg akart bizonyosodni felőle.

- Szóval, azért is hagyja a földet ilyen állapotban, hogy összehasonlítsák a szomszédos földekkel és megértsék...? Nem remél maga lehetetlent? A combettes-iek sose fogják megostromolni, bekebelezni Guerdache-t.

Feuillat megint csak nevetéssel válaszolt. Aztán megszólalt, de látszott, hogy nem akar többet mondani terveiről.

- Talán még történhet egy s más... Ki tudja? Én várok.

És mikor néhány lépéssel továbbmentek, széles mozdulattal körös-körül mutatva így folytatta:

- Rendjén megy itt minden. Emlékszik az úr, ugye, hogy milyen siralmas volt errefelé minden, sovány termés nadrágszíjföldeken. És most itt van, ni! Az egyesített földeken, közös műveléssel, a gépek és a tudomány segítségével gazdag a termés, és lassanként az egész környék követni fogja a példát, örül az ember szeme, ha körülnéz itt!

A föld iránti forró szeretete, amelyet eltitkolt, mert mint a féltékenyek, arra vágyott, hogy viszontszeressék, most előtört szeme csillogásában, lelkes szavaiban. És Lucöt is megcsapta a termékenység lehelete, amely végigsuhant a búzakalászok tengerén. Azért is érzi magát oly erősnek a Crêcherie-ben, mert itt a bőséges magtáruk, tudja, hogy lesz kenyerük, mert az ő kis munkásnépéhez egy maroknyi földművesnép csatlakozott. Boldog volt, valahányszor az ő

menetelő városát nézte, az egyre távolabbra nyúló háztetőket: szüntelenül haladnak előre, hogy meghódítsák a Szakadékot, a régi Beauclairt: boldog volt, valahányszor kijött ide, s látta, hogy a termékeny mezők is menetelnek, utolérik a szomszédos földeket, s idővel végeláthatatlan óceánként hullámzanak kalászaik véges-végig a Roumagne-síkságon. Közös erőfeszítés, és hamarosan megvalósuló közös civilizáció, az emberiség az igazság és egyenlőség, a béke és a boldogság felé halad.

A Crêcherie sikerének első következménye az volt, hogy a környékbeli kis üzemek tulajdonosai ráébredtek, milyen előnyös, ha követik példáját, és ők is belépnek a szövetkezetbe. A Chodorge szeggyár volt az első, ez az üzem a nyersanyagot ez ideig hatalmas testvérvállalatától szerezte be, most a közös érdek arra késztette, hogy teljesen beleolvadjon. Majd a kertészkésre és kaszára specializálódott Hausser cég lépett be, amely az utóbbi időben főként kardokat gyártott, ez az üzem mintegy csatlakozott a közeli nagy hámorhoz. A mezőgazdasági gépeket előállító Mirande és Társa gyárral némi nehézségek voltak, az egyik tulajdonos, maradi ember lévén, minden újat ellenzett, de a cég olyan válságos helyzetbe került, hogy az elkerülhetetlen katasztrófától való féltében visszavonult, a másik tulajdonos pedig megmentette üzemét: sietve beolvasztotta a Crêcherie-be. A közösségi szövetkezetbe tömörült cégek folytatták a termelést, és mindegyik elfogadta alapszabályként, hogy a nyereséget a tőke, a kétkezi és szellemi munka között osztják el. Végül temérdek különféle csoportból álló hatalmas családdá nőttek, készen arra, hogy új tagokat fogadjanak be, s így úgyszólván a végtelenségig gyarapodhatnak. Ez már az átalakult társadalom, amely az új alapokra fektetett munkából nő ki, s az emberiség szabad, boldog kora felé halad.

Beauclair polgárain zavar, megdöbbenés lett úrrá, a nyugtalanság tetőfokára hágott. Mi lesz itt? A Crêcherie szünet nélkül nő, a környék kis gyárait mind magába olvasztja, egyiket a másik után. A városra meg a hatalmas síkságra is ez a sors vár? Csak egy-egy birtokrésze lesz a Crêcherie-nek, belenő a testébe? Az embereket nyugtalanság emésztette, s egyre gyakrabban vetődött fel bennük a kérdés, mi az érdeke valamennyiüknek, mi hozza meg a jólétet. Főként a nagy- és kiskereskedők közt nőtt a tanácstalanság, hiszen a bevétel napról napra csökken, félő, hogy hamarosan végképp be kell csukniuk az üzletet. Általános riadalom tört ki, mikor megtudták, hogy Caffiaux, a kocsmáros és fűszeres megegyezett a Crêcherie-vel, cége lerakat lesz, a szövetkezeti árudák fiókvállalata. Caffiaux-ról sokáig azt hitték, hogy a Szakadék embere, talán besúgója az igazgatóságnak, alkoholával megmérgezi a munkásokat, s aztán kiszolgáltatja őket főnökeiknek, mert a kocsma a bérmunkássors legszilárdabb támasza. Annyi bizonyos, hogy Caffiaux gyanús alak, egyre azt szimatolja, ki az erősebb, mindig kész az árulásra, igazi köpönyegforgató, aki sose akar alul maradni. Hogy ő olyan könnyen átpártolt a Crêcherie-hez, az csak növelte a nyugtalankodók aggodalmát, aki saját bőrükön érezték a mielőbbi állásfoglalás szükségességét. A szövetkezeti tagok száma felugrott, s úgy látszott, rohamosan fog emelkedni, mint a gyorsuló mozgási sebesség. Mitaine-né, a szép pékné nem várta meg a Caffiaux pálfordulását, ő már előzetesen is helyeselte, amit a Crêcherieben csinálnak, hajlandó is belépni a szövetkezetbe, bár az ő péksége változatlanul kitűnően ment, mert az egész környéken ismerték a szép pékné jó áruját. Csak Dacheaux, a mészáros makacskodott. Vad keserűségében, hogy a világ összeomlik körülötte, azt mondogatta, inkább meghal az utolsó bélszínje és sertéscombjai közt azon a napon, mikor egyetlen polgár sem akad, aki megadja az árát: úgy látszott, hogy ez a rémkép valóra válik, mert vevői egyre inkább elmaradoztak, s a mészárost oly dührohamok fojtogatták, hogy előbb-utóbb megüti a guta.

Dacheaux egyik nap elment a Laboque-üzletbe, s arra kérte a péknét, hogy ő is legyen ott. A mészáros azzal hívta el, hogy az egész városnegyed erkölcsi és kereskedelmi érdekeiről lesz szó. Az a hír járta, hogy a csőd szélén álló Laboqueék is békét akarnak kötni Luckel, belépnek a szövetkezetbe, s a cégük a Crêcherie lerakata lenne. Mióta a Crêcherie közvetlenül szállította a vasat, az acélt, a szerszámokat és a gépeket élelmiszerért Combettes-be meg a többi

szövetkezeti faluba, a Laboque cég elvesztette legjobb vásárlóit, a környékbeli parasztokat, nem is beszélve a városbeli munkás- és polgárasszonyokról, akik sokat megtakarítottak azzal, hogy a szükséges holmit az üzemi árudákból szerezték be, mert Luc szerencsés ötlettel mindenkinek megengedte, hogy a szövetkezeti árudákban vásároljon. Vége volt a hagyományos kereskedelemnek, vagyis a közvetítésnek termelő és fogyasztók között, amely az árakat felverte, és élősdi módon a mások rovására szedte meg magát. Ez a kereskedelem erőt és gazdagságot emésztő felesleges alkatrész, de most, hogy a példa bebizonyította, milyen könnyen kiküszöbölhető, bizonyos, hogy meg fog szűnni az emberek jóléte érdekében. Az elnéptelenedett boltban a Laboque házaspár jajveszékelt.

Mikor Dacheaux beállított, a sovány, fekete Laboque-né ott ült tétlenül a kasszánál, olyan leverten, hogy a harisnyakötést is abbahagyta, menyétképű férje pedig nyugtalanul járkált fel-alá a polcok mentén, ahol por lepte el az árut.

- Tudja, mit hallottam? - kiáltott a mészáros mérgesen, vérvörösen. - Hogy maga elárul minket, Laboque, fel akarja adni a harcot! Maga, aki elvesztette azt a szerencsétlen pert a gazember ellen, maga, aki esküdözött, hogy végez vele, még ha a bőrét otthagyja, akkor is! És most ellenünk fordulna, éppen maga adja meg a végső lökést!

Laboque kétségbeesése dühben tört ki.

- Éppen elég a bajom, hagyjon békén! Abba az esztelen perbe maguk hajkurásztak bele. De most, ugye, nem hoznak pénzt, hogy a hónap végi esedékességeimet kifizethessem. Hát akkor mi a csodát dumál itt arról, hogy én azt ígértem, a bőrömet is otthagyom.

A polcokon porosodó árukra mutatott:

- Ott a bőröm, ni, és ha nem csinálok valamit, a végrehajtó is itt lesz szerdán... Hát igen! Igaz a hír, ha mindenáron tudni akarja, tessék! Megbeszéléseket folytatok a Crêcherie-vel, meg is egyeztünk, és ma este aláírom... Még haboztam, de már megelégeltem a zaklatást!

Laboque leroskadt egy székre, a mészáros pedig, akinek elevenébe vágott minden szó, indulattól fuldokolva csak dadogta a káromkodásokat. Most megszólalt Laboque-né is, aki összetörten gubbasztott a kasszánál, halk, monoton hangon zsolozsmázta panaszát.

- Mennyit dolgoztunk, édes jó istenem! Mennyit gürcöltünk eleinte, mikor elkezdtük, faluról falura jártunk a vasáruval. És később, mennyi erőfeszítés, hogy ezt a boltot itt megnyithassuk, meg hogy évről évre bővíthessük! De akkor megvolt a munkánk foganatja, az üzlet ment, és mi azt forgattuk a fejünkben, hogy majd házat vásárolunk vidéken, oda vonulunk nyugalomba az életjáradékunkkal. És most vége, egész Beauclair megbolondult, istenem, istenem, még most se értem, hogy miért!

- Miért, miért? - kiabálta Dacheaux. - Mert itt a forradalom, és a polgárok gyávák, még védekezni se mernek. Ha nincs más hátra, egyik nap fogom a késeimet, és majd meglátják!

Laboque csak rándított egyet a vállán.

- Sokra megy vele!... Ilyesmi akkor használ, ha az emberek velünk tartanak, de amikor holnap végképp magunkra maradnánk, a legokosabb arra menni, amerre a többi, még ha esz is bennünket a keserűség... Caffiaux már rájött.

- Az a hitvány gazember! - üvöltötte a mészáros, újabb dührohamban törve ki. - Áruló, lepénzelték! Tudja, hogy az a rabló Luc százezer frankot adott neki, hogy elpártoljon tőlünk.

- Százezer frankot! - ismételte meg a szót a vaskereskedő; a szeme csak úgy tüzelt, de úgy tett, mintha kételkedne. - Bár nekem ajánlaná fel, tüstént elfogadnám... Higgye meg, ostobaság makacskodni, a bölcsesség azt diktálja, hogy mindig az erősebb mellé álljunk.

- Szörnyű, szörnyű! - Kezdte újra Laboque-né panaszos hangján - Feje tetejére állt a világ, ez már a világ vége!

A szép Mitaine-né éppen ezekre a szavakra nyitott be.

- A világ vége, hogy is ne! - mondta vidáman. - Két asszony itt a közelben két szép fiút szült... Hát a maga gyerekei, Auguste és Eulalie hogy vannak? Nincsenek itt?

Nem voltak itt, sose tartózkodtak a boltban. Auguste hamarosan betölti huszonkettedik esztendejét, valóságos ezermester és utálja a kereskedelmet, Eulalie pedig, aki tizenöt évéhez képest megfontolt kis háziasszony, többnyire nagybátyja majorságában tartózkodott Lignerolles-ban, Combettes közelében.

- Ó, a gyerekek - lehet is rájuk számítani! - kesergett tovább Laboque-né.

- Hálátlan valamennyi! - jelentette ki Dacheaux méltatlankodva, mert lánya, Juliette, nem az ő természetét örökölte, a szép, kövérkés, érzékeny kislány tizennégy éves elmúlt, de még mindig játszott a kis nyomorultakkal, akiket naphosszat kicsaptak a Brias utcára. - Ha a gyerekeinkre számítunk, bizonyos, hogy a nyomor meg a bánat pusztítja el az embert!

- Én bizony számítok az én Evariste-omre! - mondta a pékné. - Idestova húszéves lesz, és mi nem vesszük zokon, hogy nem akarta kitanulni az apja mesterségét. A gyerekek másféle tervekkel nőnek fel mint mi, hiszen ők olyan világban fognak élni, amiben mi már nem leszünk. Én csak azt kérem a fiamtól, hogy nagyon szeressen, és ebben nincs is hiba.

Aztán nyugodtan kifejtette álláspontját a mészárosnak. Eleget tett a kérésnek, eljött ide, de le akarja szögezni, hogy valamennyi beauclairi kereskedőnek jogában áll szabadon cselekedni. Ő jelenleg még nem tagja a Crêcherie szövetkezetének, de fog lépni, ha kedve tartja, azon a napon, amikor majd úgy látja, hogy neki is, a többieknek is így kívánja az érdeke.

- Nyilvánvaló - szögezte le Laboque. - Én nem tehetek másként, tehát még ma este aláírom.

Laboque-né újra rákezdett a véget nem érő jajveszékelésére.

- Mondom én, hogy feje tetejére állt a világ, itt a világvége!

- Ugyan, ugyan! Mért lenne vége a világnak - tiltakozott ismét a szép pékné. - Hiszen a gyerekei maholnap megházasodnak, s nekik is lesznek gyerekeik, azok is házasságot kötnek, hogy gyerekük szülessen. Egyik nemzedék felváltja a másikat, a világ nem marad egy helyben, nem ám!... Nem a világnak van vége, hanem csak ennek a világnak!

Olyan világos, olyan határozott kijelentés volt ez, hogy az elkeseredett mészáros tehetetlen dühében elment, bevágta maga után az ajtót, szeme vérben forgott, a guta kerülgette. Igen, vége egy világnak, vége a kapzsi, aljas kereskedésnek, amely a tömeg nyomorából néhány embert vagyonhoz juttat.

Aztán egy váratlan fordulat végleg megrendítette Beauclairt. A Crêcherie eredményei ez ideig csak a vasipart és a vásárlóközönségből egyik napról a másikra élő kiskereskedelmet érintették. Így hát nagy port vert fel, mikor egy délelőtt híre terjedt, hogy Gourier, a polgármester is behódolt az új eszméknek. Ő szilárdan áll, nincs szüksége senkire, jelentette ki kérkedve, és nem szándékszik belépni a Crêcherie szövetkezetébe. Ő maga hozott létre hasonló szövetkezetet, Brias utcai nagy cipőgyárát részvénytársasággá alakította át a tőke, a kétkezi és a szellemi munka bevált szövetségének alapján három részre osztva el a nyereséget. Ezzel új szövetkezeti ág alakult a vas- és acélcsoportozat mellett, a ruházati csoportozat, amely felépítésében egyébként azonos volt vele. A hasonlóság még szembeszökőbbé vált, mikor Gourier-nak sikerült egyesítenie az egész ruhaipart, a szabókat, a kalaposokat, a kötő-szövő ipart, a fehérneműsöket és a rövidáru-kereskedőket. De szó volt még egy újabb csoportozatról is, amelyet egy nagy építési vállalkozó akart létrehozni, ennek a szövetkezetnek a kőművese-

ken kívül tagja lesz mindenfajta építőmunkás: kőfaragók, ácsok és asztalosok, lakatosok, szerelők, tetőfedőmunkások, festők, a hatalmas csoport magába foglalná még az építészmérnököket és festőművészeket, azonfelül az egész lakberendezési ipart, a bútorasztalosokat, szőnyegszövőket, a bronzműveseket, sőt még az órásokat és ékszerészeket is. Ez a hatalmas növekedés logikus következmény volt, a Crêcherie ösztönző példájára alakultak meg a nagy csoportokba tömörülő szövetkezetek, s a csoportok maguktól növekedtek a többi nyomában, hogy minél teljesebb életet, minél több boldogságot biztosítsanak. Az emberi teremtő munka törvénye érvényesült, és bizonyos, hogy egyre növekvő energiával fog érvényesülni, ha a faj boldog léte úgy kívánja; most már érezhető volt, hogy általános kapcsolat fogja össze a csoportozatokat, s bár mindegyiknek megmarad az egyéni léte, ez a közös kapcsolat a jövőben a munka hatalmas társadalmi szervezetévé egyesíti őket, s a jövendő Társadalmának ez lesz az egyetlen törvénykönyve.

Utánozni a Crêcherie-t, hogy megszabaduljon tőle - az ötlet nyilván okosabb fejben születhetett meg, mint amilyen a polgármesteré. A közvélemény szerint a jó tanács Châtelard-tól eredt; az alprefektus a háttérbe húzódott, és megingathatatlan nemtörődömséggel figyelte, hogyan változtatja át Beauclairt a jövő eleven lehelete. A szóbeszéd rátapintott az igazságra, az ötletet valóban Châtelard adta, mikor hármasban reggeliztek a polgármesternél, a két férfi egymással szemben, köztük a még mindig szép Léonore.

- Kedves barátom, azt hiszem, mi beadtuk a kulcsot - mondta az alprefektus szeretetre méltóan mosolygva. - Párizsban bajt bajra halmoznak, egyre inkább elengedik a gyeplőt, közeledik a forradalom, s a szele elsöpri, ami a régi, korhadt, omladozó épületből még megmaradt. Itt ezt a szegény hiú Boisgelint a kis Delaveau-né ki fogja forgatni minden pénzéből. Csak a férje nem tudja, mire megy a Szakadék nyeresége, az az ember hősi harcot folytat a csőd ellen. Meglátja, barátom, hamarosan milyen katasztrófa... Nos, ilyen körülmények közt igazán ostobaság lenne, ha nem gondolna saját magára, hacsak nem akarja, hogy az összeomlás eltemesse.

Léonore nyugtalan lett.

- Magát is veszély fenyegeti?

- Engem? Á, dehogy! Kinek jutnék én eszébe? Egyetlen kormány se venné azt a fáradságot, hogy az én jelentéktelen személyemmel foglalkozzék, ugyanis megvan az a képességem, hogy a lehető legkevesebbet avatkozzam be az ügyekbe és mindig azt mondjam, amit a főnökeim, így hát olyan embernek tartanak, aki készséges bábja mindegyik miniszterének. Én itt fogok meghalni, békésen, boldogan, mikor az utolsó minisztérium összeomlik... De magukra gondolok, kedves barátaim.

Kifejtette ötletét, elmondta, mennyi előnnyel járna, ha megelőznék a forradalmat, és a Gourier cipőgyárból egy új Crêcherie-t alakítanának ki. A nyereség nem lenne kevesebb, sőt, ellenkezőleg. Egyébként meggyőződése szerint - világos eszével felismerte - ez a jövő útja; az új alapokra fektetett munka végül el fogja söpörni a régi, igazságtalan polgári társadalmat. Ebben a csendes, szkeptikus, megfontoltan tétlen közhivatalnokban valóságos anarchista szemlélet fejlődött ki, amelyet tartózkodó diplomáciája mögé rejtett.

- Persze ettől függetlenül a világ színe előtt elítélően fogok nyilatkozni, ha maga szépen átáll az új társadalomba - mondta a végén nevetve. - Kijelenteném, hogy áruló vagy megbolondult... De amikor eljövök a házába, megölelném, hogy túljárt az eszükön. Jó üzletet fog csinálni, és majd meglátja, milyen arcot vágnak hozzá!

Gourier azonban félt, nem akarta rászánni magát, sokáig vitázott. Az egész múltja tiltakozott, berzenkedett, hogy a hosszú munkaadói kiskirályság után csupán társa legyen néhány száz

dolgozónak, aki felett idáig korlátlan hatalmat gyakorolt. De ennek a nehézkes embernek üzleti dolgokban nagyon furfangos esze volt, hamarosan rájött, hogy mit sem kockáztat, sőt cégét akkor biztosítja a jövő veszélyei ellen, ha követi a bölcs Châtelard tanácsát. Aztán őt magát is megérintette az új idők szele, a sebesen terjedő, szenvedélyes lelkesedés a reformokért: ez a láz forradalmi időkben éppen azokat a társadalmi rétegeket kapja el, amelyek el fogják veszíteni kiváltságaikat. Gourier a végén már azt hitte, hogy az eszme tőle származik, ugyanis Léonore, szeretőjének, Châtelard-nak tanácsára állandóan ezt szajkózta neki, s a polgármester végül is megalakította a szövetkezetet.

Beauclair egész polgársága felhördült. Megpróbáltak közbelépni, felkeresték Gaume törvényszéki elnököt, s arra kérték, próbáljon meg hatni a polgármesterre, az alprefektus ugyanis határozottan kijelentette, hogy nem foglalkozik ezzel a szomorú üggyel, amelyet botrányosnak tart, de - így mondta - nem akarja kompromittálni általa a közigazgatást. A teljesen visszavonultan élő Gaume - a törvényszéki elnök senkivel sem érintkezett, mióta a lánya, Lucile, akit férje rajtakapott a tejfölösszájú ügyvédbojtárral, odamenekült hozzá - szintén visszautasította, hogy félhivatalosan megjelenjék a polgármesternél, azt mondta, Gourier bizonyára zokon venné a beavatkozást. Ekkor erősebb eszközökhöz folyamodtak. A törvényszéki elnök veje, Jollivet kapitány, felesége távozása óta egyre növekvő dühvel folytatta az újságírást. Olyan cikkeket adott a Beauclairi Hírlapnak, hogy a kiadó, Lebleu, aki nyugtalanul figyelte a dolgok alakulását, és tanácsosnak látta az erősebb féllel tartani, egy szép napon becsukta előtte az ajtaját, mert a Szakadék oldaláról át akart pártolni a Crêcherie oldalára. Ettől fogva a kapitány tétlenségre kárhoztatva, magában hordozta tehetetlen haragját, amíg az a gondolata nem támadt, hogy csak ő veheti rá Gaume-ot a döntő lépésre, ugyanis apósával nem szakította meg véglegesen a kapcsolatot, köszönő viszonyban álltak egymással. Miután a nagy fontosságú megbízást elvállalta, teljes ünnepélyességgel megjelent a törvényszéki elnöknél, és két órát töltött házában; apósából ugyan kitérő válaszoknál egyebet nem csikart ki, de a feleségével kibékült. Lucile másnap visszaköltözött a hitvesi hajlékba, a kapitány most az egyszer megbocsátott, s az asszony megfogadta, hogy többé nem lesz hűtlen. Egész Beauclairt meghökkentette ez a fordulat, és sokat derültek rajta.

A Mazelle házaspárnak puszta véletlenségből sikerült vallomásra bírnia a törvényszéki elnököt, bár senki nem kérte fel őket. Gaume rendszerint minden délelőtt elment hazulról, s a hosszú, elhagyatott Magnolles körúton sétálgatott vég nélkül, hátrakulcsolt kézzel, fejét lehorgasztva, komor töprengésbe merülve. Válla előrebukott, mintha roskadozna, mintha elviselhetetlenül nehezedne rá egész elhibázott élete, a rossz, amit elkövetett, a jó, amit elmulasztott. Mikor egy-egy pillanatra felemelte tekintetét, s a távolba meredt, úgy rémlett, az ismeretlen holnaptól vár valamit, ami nem jön, amit sosem fog megpillantani. Ezen a reggelen Mazelle-ék, akik korán keltek, és reggeli misére indultak, összeszedték a bátorságukat, és megszólították, hogy megtudakolják, mi a véleménye a város közügyeiről, mert attól rettegtek, hogy az ő személyüket is érintő szerencsétlenséggé fajulhatnak.

- Nos, elnök úr, mi a véleménye arról, ami itt történik?

A bíró felkapta a fejét, tekintete egy pillanatig a távolba siklott. Aztán folytatta gyötrelmes révedezését, fennhangon gondolkodott, mintha senki nem hallaná:

- Azt mondom, hogy késik az igazságot és egyenlőséget teremtő vihar, amely el fogja sodorni ezt az ocsmány világot.

Mazelle-ék nem akartak hinni a fülüknek, és rémülten dadogták:

- Hogyan, mit mond?... Ránk akar ijeszteni, ugye, mert tudja, hogy nem vagyunk valami bátrak. Bizony, ez igaz, és egy kicsit csúfolnak is bennünket.

De Gaume már összeszedte magát, felismerte Mazelle-ékat: rémülten, sápadtan álltak előtte, a pénzükért, jólétükért reszkető félelemben verítékezve: a bíró gúnyos, megvető mosollyal mérte végig őket.

- Mitől félnek? - kérdezte. - A világ bizonyára eltart még húsz évig, s ha akkor még élnének, a forradalom kellemetlenségeiért kárpótolni fogja magukat, hogy érdekes dolgoknak lesznek szemtanúi... A lányuknak kellene foglalkoznia a jövővel.

Mazelle-né kétségbeesve panaszkodott:

- Hiszen éppen az a baj, hogy Louise nem foglalkozik vele, egyáltalán nem!... Tizenhárom éves, és teljesen rendjén levőnek tartja, ami történik, pedig hallja, hogy mi reggeltől estig csak erről beszélünk. Mi kesergünk, ő meg nevet. És amikor azt mondom neki: - Te szerencsétlen, majd ott állsz egy fillér nélkül! - ugrik egyet, mint a kecske, és azt feleli: - Bánom is én, mama! Akkor még vidámabb leszek! - ...Nem sok örömet szerez nekünk, pedig olyan helyes kislány.

- A saját feje szerint akarná élni az életét - mondta Gaume. - Előfordul ilyesmi.

Mazelle elképedve hallgatott, attól félt, a bíró megint csúfolódik vele. Valahányszor arra gondolt, hogy tíz esztendő alatt vagyont gyűjtött, és megvalósult fiatalkora álma, édes semmittevésben él, de a boldog henyélésnek vége szakadhat, talán neki is újra dolgoznia kell, ha mindenki dolgozni fog, a fojtott, szüntelen aggodalom szörnyű büntetésként gyötörte.

- De a járadék, elnök úr, mi a véleménye? Mi történik a járadékkal, ha ezek az anarchisták felforgatják a világot?... Emlékszik, ez a Luc úr, aki oly csúnya szerepet játszik itt, azzal ugratott bennünket, hogy majd el fogják törölni a járadékot. Ha elvágnák a nyakunkat az erdő mélyén, az se lehetne rosszabb!

- Aludjon csak békésen, barátom - mondta Gaume csendes iróniájával -, ha nem akar dolgozni, az új társadalom gondoskodni fog a táplálékáról.

Mazelle-ék aztán folytatták útjukat a templomba, mert amióta Novarre doktor kíméletlenül kijelentette, hogy Mazelle-nénak semmi baja nincs, ők gyertyákat égettek a gyógyulásáért. Hogy semmi baja nincs! A doktor elvitatja tőle a betegségét, amelyet hosszú évek óta annyi szeretettel óvott, végül már neki élt. Elvenné az elfoglaltságát, örömét, az életcélját. Az orvos nyilván azt hiszi, hogy gyógyíthatatlan, azért nem kezeli tovább! A rémült Mazelle-né a valláshoz fordult, s a hitben megnyugvást talált.

A néptelen Magnolles körutat, ahol alig akadt néhány járókelő, másik sétáló is szokta róni, Marle tisztelendő itt olvasta breviáriumát. De az imakönyv gyakran lehanyatlott kezében, s ő komor töprengésbe merülve lassan lépkedett tovább. Az utóbbi események óta a fejlődés új irányba terelte a város sorsát, temploma még inkább kiürült, csak öreg munkásasszonyok jöttek el, ostoba és makacs mindegyik, meg az a néhány polgárnő, aki az előkelő világ végső roskadozó bástyáját látta a vallásban, s azért támogatta. Ha majd az utolsó hívek is otthagyják a katolikus templomokat, s a halott társadalom romjait csalán és bozót lepi el, új civilizáció kezdődik. A fenyegető jövő árnyékában Marle plébános érezte, hogy az ő istenét egyre nagyobb űr veszi körül, és nem talált vigaszt sem a néhány jómódú nő, sem a szegény öregasszonyok vallásosságában. És hiába járt el Léonore, a polgármester felesége tüntető buzgósággal a vasárnapi nagymisékre, hiába nyitotta meg bőkezűen erszényét, ha adakozni kellett templomcélokra, a plébános tudta róla, hogy mennyire gyarló, hogy a házasságtörés állapotában él, és nemcsak az egész város fogadta el a viszonyt, hanem még ő is kénytelen szent hivatása talárjával fedezni, pedig kárhozatos bűnnek tartja, amelyért maga is felelős. Mazelle-ékkal még kevésbé volt megelégedve, hiszen oly gyerekesek, oly alantasan önzők, csak azért járnak el a templomba, hogy személyes boldogságukat csikarják ki az égtől, úgy helyezik el

imáikat, mint a pénzüket, várják a kamatokat. És valamennyien ilyenek ebben a végét járó társadalomban, hiányzik belőlük az igazi hit, amelyre Krisztus birodalma épült az első századokban. Hiányzik belőlük az önmegtagadásra, az engedelmességre való készség, pedig manapság különösképpen szükség van rá, hogy az egyház fenntarthassa teljhatalmát. Nem titkolhatta el önmaga előtt, a napok meg vannak számlálva, és ha Isten kegyelme hamarosan el nem szólítja, talán meg kell érnie a szörnyű katasztrófát, a templomtorony ledől, s a templom boltozatát áttörve szétzúzza az oltárt.

A plébános sötét gondolataiba merülve sétálgatott órák hosszat. Kétségbeesését lelke legbensejébe zárta, még önmaga előtt is el akarta rejteni. Bátornak, sőt büszkének igyekezett látszani, mint aki semmibe veszi a mindennapi eseményeket, azzal az ürüggyel, hogy az egyház az örökkévalóságnak épít. De amikor a tanítóval találkozott, aki változatlan dühvel figyelte a Crêcherie rendszerének sikereit, és azon a ponton volt, hogy a Köztársaság javának nevében átcsap a reakciósokhoz, a pap már nem vitázott vele olyan elkeseredetten, mint azelőtt, azt mondogatta, Istenre kell hagyatkozni, az Úr nyilván azért tűri el ezeket az anarchista féktelenségeket, hogy végezetül lesújtson ellenségeire, és annál szembeszökőbb legyen diadala. Novarre doktor, tréfálkozva, de nagyon találóan megállapította, hogy a plébános sorsára hagyta Sodomát a kénköves lángok kitörése előtti napon. Sodoma a dögletes Beauclair, a burzsoázia Beauclairje, ahol burjánzik az önzés, pusztulásra ítélt bűnös város, amelytől meg kell tisztítani a földet, ha azt akarják, hogy helyében felépüljön az egészség és öröm, az igazság és béke Közössége. Minden jel a végső összeomlás felé mutat, a bérmunkásság hörög kétségbeesésében, a halálra rémült polgárság forradalmiságba csap át, a menekülő érdek a győztesek oldalára állította az egész környék hatékony erőit, s a többit, az elhasznált, semmire se jó anyagot, a szétszórt omladékot el fogja söpörni a szél. A holnap derűs Beauclairje már nő ki a romok közül. Valahányszor a Magnolles körúton sétáló plébános kezében lehanyatlott a breviárium, lépései lelassultak, és szemhéja fáradtan leereszkedett, bizonyára ez a látomás bukkant fel előtte, keserűséggel árasztva el lelkét.

Gaume tanácselnök és a plébános néha találkozott csendes, magányos sétáján. Eleinte észre se vették egymást, csak mentek tovább egy vonalban, lehorgasztott fejjel, elmerült tekintetük semmit sem fogadott be a külvilágból. Mindketten bánatukon rágódtak, az egyik a letűnő világot gyászolta, a másik a születendő új világot hívta. Az önmagát túlélt vallás nem akart elpusztulni, a megszületni készülő igazság gyötrődött, hogy még nem ütött az órája. Aztán felemelték fejüket, egymásra ismertek, és úgy illett, hogy néhány szót váltsanak.

- Borús, szomorú idő, elnök úr. Esni fog.

- Magam is attól tartok, tisztelendő úr. Ez az idei június nagyon hideg.

- Bizony, mostanában már az évszakok rendje is felborult... Semmi nincs a helyén.

- Igaza van, de hát az élet csak halad tovább, a jó meleg napsütés talán mindent helyre hoz.

Aztán gondolataikba süppedve mindketten folytatták magányos sétájukat, vitték magukban a szakadatlan harcot jövő és múlt között.

Az új alapokra fektetett munka lassanként átalakította Beauclairt, s a fejlődésnek indult város ellenhatása a Szakadékban volt a legnagyobb. A Crêcherie minden új sikerét Delaveau-nak egyre több energiával, ésszel és bátorsággal kellett kivédenie, ugyanis ami a vetélytárs üzemet fellendítette, az övére balsikert hozott. Szörnyű csapást mért rá, hogy a régi, elhagyott bányában kitűnő minőségű teléreket tártak fel, s a nyersanyag ára erősen lement. Üzeme ezentúl nem volt versenyképes a közhasználatú vas- és acéláruk termelésében, sőt az ágyúk és ágyúgolyók gyártásával is nehézségeik voltak. A rendelések gyérültek, mióta Franciaország nemzeti jövedelmét főként országfejlesztésre és a társadalmi együttműködést szolgáló építkezésekre, vasútvonalakra, hidakra, épületekre költötte, amihez temérdek nyersanyag, elsősor-

ban vas és acél kellett. De a legnagyobb baj az volt, hogy a rendelések, amelyeken három cég osztozott, már nem biztosítottak elegendő nyereséget a három üzemnek, s elhatározták, egyiküknek pusztulnia kell, hogy felszabadítsák a piacot; minthogy a cégek közül jelenleg a Szakadék a legkevésbé szilárd, a konkurrens vasgyárak könyörtelenül elhatározták megsemmisítését.

Delaveau nehézségeit még az is növelte, hogy munkásai sorra otthagyták. Ragu merénylete nagy zűrzavart támasztott pajtásai között. Mikor aztán Bourron lehiggadva, jobb belátásra tért, otthagyta őket, visszament a Crêcherie-be és Fauchard-t is magával vitte, valóságos mozgalom indult meg, a legtöbb munkás azon tanakodott, hogy követni kellene őket, hiszen az új üzem nagy előnyöket biztosít. Ami ott megvalósult, az nyilvánvaló bizonyíték; a munkások a Crêcherie-ben csak nyolc órát dolgoznak, és jobban keresnek, nem beszélve a különféle előnyökről, a kedves kis házakról, a derűs iskolákról, az ünnepi hangulatú Közösség Házáról, a szövetkezeti árudákról, amelyekben a fogyasztási cikkek ára legalább egy harmadával olcsóbb, mint máshol, egészség és jólét van ott mindenütt. A számokkal szemben minden érv eltörpül; a Szakadék munkásai fizetésemelést kértek, ők is annyit akarnak keresni, mint a Crêcherie dolgozói. Minthogy kívánságukat nem teljesíthették, sokan kikérték a munkakönyvüket, és természetesen oda mentek, ahol jobb sor várt rájuk. A bajokat betetőzte a tartaléktőke hiánya, ez bénította meg Delaveau-t, aki nem adta fel a küzdelmet, úgy vélekedett, még sokáig állná a harcot, és végül győzne, ha néhány százezer frank tartalékkal rendelkezhetne; akkor átlábalna ezen a válságon, amelyet makacsul időlegesnek tekintett. De hogyan küzdjön, hogy nézzen szembe a válságos napok fizetési kötelezettségeivel, ha hiányzik a pénz? A kölcsönre felvett összeg, az adósság már amúgy is hatalmas holtsúly; nyomasztó teherként nehezedik rá. Delaveau hősiesen harcolt, minden képességét, egész életerejét beleadta a küzdelembe, elszántan tartotta magát, mert abban reménykedett, hogy fenntarthatja, megmentheti az összeomlóban levő múltat, a hatalmat, a bérmunkásrendszert, a kapitalista polgári társadalmat, és harcolt azért is, mert a maga keményen becsületes módján a kezébe adott tőkéből ki akarta sajtolni a megígért hasznot.

Tulajdonképpen az volt a leggyötrelmesebb szenvedése, hogy már nem biztosíthatja Boisgelinnek azokat az összegeket, amelyekre kötelezte magát; kudarca kegyetlenül nyilvánvalóvá vált azokon a napokon, amikor kénytelen volt megtagadni a pénz folyósítását. Bár az utolsó vagyonkimutatás katasztrofális volt, Boisgelin szeretője bujtogatására semmit sem engedett igényeiből; Fernande igavonó állatnak tartotta a férjét, hajtani kell, irgalmatlanul, hogy teljes erőből dolgozzon. Ragu visszataszító erőszakoskodása óta - ezt a titkot teste mélyében őrizte, rejtegette - még eszeveszettebben vágyott az élvezetekre, soha ilyen szenvedélyesen, ilyen kielégíthetetlenül nem hajszolta az örömöket. Mindenki azt mondta, hogy szebb, fiatalabb, mint valaha, szemében volt valami vad lobogás, mintha örökké kielégíthetetlenül a lehetetlenre áhítozna. Baráti körük is észrevette már-már kirobbanó feszültségét, Châtelard alprefektus bizalmas beszélgetésben kijelentette a polgármesternek, hogy ez a fiatalasszony előbb-utóbb valami nagy ostobaságot fog csinálni, aminek majd mindannyian ihatják a levét. Mostanáig beérte azzal, hogy pokollá tette otthonát, mert tékozló szenvedélyével Boisgelint férjére uszította, s a folytonos pénzkérdések annyira kétségbe ejtették Delaveau-t, hogy még éjszaka, a hitvesi ágyban is méltatlankodott. Fernande szándékosan ügyetlen megjegyzésekkel gonoszul szította elkeseredését, megforgatta a sebben a kést. És Delaveau változatlanul imádta, ártatlan, makulátlanul tiszta, kivételes lénynek tartotta, áhítatos rajongással szerette ezt a csodálatosan bájos, törékeny szépséget.

Megjött a november, korai zord hideget hozott. Ebben a hónapban a fizetési határidők annyira szorongatták Delaveau-t, hogy úgy érezte, közeledik az összeomlás. Nem volt meg a szükséges pénz. Az esedékesség előtti napon bezárkózott dolgozószobájába, töprengett, leveleket írt, Fernande pedig elment a kastélyba, ahová vacsorára volt meghíva. Délelőtt Delaveau is járt a kastélyban, felesége tudta nélkül döntő jelentőségű beszélgetést folytatott unokafivéré-

vel, feltárta a helyzetet a maga nyers valóságában, és végre sikerült rávennie, hogy mérsékelje a kiadásait: Boisgelinnek néhány évig szűkebbre szabott összegekből kell élnie. Sőt, azt is tanácsolta neki, hogy adja el Guerdache-t. Most, hogy Fernande már elment, az igazgató egyedül volt szobájában, lassú lépésekkel járkált fel s alá, és időnként gépies mozdulattal felszította a szenet a kandalló elé helyezett vaskályhában. A menekvés egyetlen lehetősége: időt nyerni, írni a hitelezőknek, akik semmiképpen nem kívánhatják, hogy az üzem leálljon. De nem sietett, ráér megírni azokat a leveleket vacsora után, gondolataiba merülve egyik ablaktól a másikhoz ment, s újra meg újra megállt annál, amelyik a Crêcherie hatalmas területére nyílt; a messzeségben látta a parkot is a kis házzal, ahol Luc lakik. Odakint derült hideg volt, a nap felhőtlen, tiszta égen nyugodott le, a bíborszín alapból csodálatosan gyengéd halvány aranyszín vált ki: a kialakuló város. Sose látta még ilyen világosan, ilyen elevenen, a fák vékony gallyait is megszámolhatta volna, felismerte a házak apró részleteit, a vidáman csillogó cserépdíszeket. Kis ideig, amikor a napsugarak rézsút dűltek, valamennyi ablak mintha fellobbant, szikrázott volna, akár számtalan örömtűz. Tündöklő ragyogás... Delaveau elhúzta a kretonfüggönyt, arcát az üveghez szorítva állt, és nézte ezt a diadalmas fényt.

Szemközt, a Crêcherie-ben néha Luc is nézte az ő menetelő városát, ahogy egyre szélesebbre terülve már-már rázúdul a Szakadékra. És a túloldalon Delaveau is gyakran méregette az épületek növekvő sorát, ahogy hódítva, fenyegetően közelednek felé. Az utóbbi esztendőkben hányszor feledkezett ott az ablak előtt, tekintete a nyugtalanító láthatárra tapadt; a házak emelkedő dagályként egyre közelebb hömpölyögtek a Szakadékhoz. Nagyon messziről jött ez az áradat, a puszta, megműveletlen földek végéről, s a házak apró hullámokként sokasodtak, a fehér homlokzatok sora megnyúlt, a kis hullámok szüntelenül gyarapodtak, mintha egyik a másikból sarjadna ki, s egyre gyorsabbá vált az iramuk: most már ellepték az egész területet, csak néhány száz méter választja el tőlük, valóságos tenger ez, kifürkészhetetlen az ereje, elsodorja mindazt, ami útjában áll. A jövő özönlött itt lebírhatatlanul elsöpörve a múltat, hogy a Szakadék és Beauclair helyét a fiatal, diadalmas Város foglalja el. Delaveau a közeledés iramát számítgatta magában, és fojtott borzongással gondolt arra az időre, amikor a veszély halálossá válik. Egy ideig azt remélte, hogy a terjeszkedés megáll - a Crêcherie akkoriban súlyos válságban volt -, de aztán ismét megindult, olyan lendülettel, hogy a Szakadék régi falai megrendültek. Delaveau nem akart kétségbeesni, szembefordult a nyilvánvalóval, azzal áltatta magát, hogy minden erejét latba vetve meg fogja találni a szükséges gátat, védőfalat. De ezen az estén ernyesztő nyugtalanság emésztette, már ott tartott, hogy tompa megbánást érzett. Talán hibázott, mikor annak idején hagyta, hogy Bonnaire kilépjen. Felidézte az egyszerű, erős ember profetikus szavait a nagy sztrájk idején; mikor ez a kiváló munkás elment a Szakadékból, segített megalapítani a Crêcherie-t. A Szakadék azóta egyre hanyatlik. Ragu vérrel szennyezte be, Fauchard, Bourron meg a többiek otthagyták, mintha pusztulásra ítélt, elátkozott hely lenne. A távolban a terjeszkedő Város még mindig tündökölt a napsütésben, s őt hirtelen olyan heves düh fogta el, hogy újra magára talált, visszatért az egész életét betöltő meggyőződésre. Nem, nem! Igaza volt, az igazság a múltban gyökeredzik, az emberekkel csakis úgy lehet elérni valamit, ha sziklaszilárd hatalomnak engedelmeskednek, a bérmunkásrendszeren kívül minden más esztelenség, és katasztrófához vezet. Összehúzta a széles kretonfüggönyt, nem akarta látni, ami ott kint van, meggyújtotta a kis lámpát, és újra töprengéseibe merült a zárt szobában, az izzó kályha rekkenő melegében.

Vacsora után végre leült íróasztalához, hogy megírja a leveleket: órák óta törte a fejét ezen a menedéken. Már elmúlt éjfél, s ő még mindig fent volt, míg a kínos, nehéz leveleket írta, újból előjöttek a kétségek, megint elfogta a rettegés: valóban ez a menekvés útja? Feltéve, hogy megadják a kért haladékokat, mihez fog aztán? Emberfeletti erőfeszítéssel igyekezett megmenteni a Szakadékot, és most elcsigázta a fáradtság, feje lekókadt, homlokát két

tenyerébe döntötte, gyötrelmes szorongás nehezedett rá. Aztán kocsizaj verte fel a csendet, hangok hallatszottak, Fernande jött haza a kastélyból, aludni küldte a szolgálólányokat.

Mikor belépett a dolgozószobába, hirtelen mozdulata, ideges beszéde robbanó ingerültségre vallott, látszott rajta, hogy fékezi magát és rágódik a dühén.

- Édes istenem! Milyen meleg van itt! Hogy lehet meglenni ilyen pokoli tűznél?

Levetette magát egy karosszékbe, kikapcsolta és ledobta magáról a vállát borító drága prémet. Csodálatosan szép volt, mélyen kivágott ruhája fehér csipkéből és selyemből készült, csupaszon hagyta nyakát, két karját. A pazar öltözet nem hökkentette meg a férjet, észre se vette, elvakult szerelmében ő csak Fernande bájos személyét látta, a vágy borzongása mindig kezessé tette, elvette a tisztánlátását, az erejét. És soha nem érezte ilyen mámorítónak felesége közelségét, mint most.

De ahogy íróasztala mellől még egyre zúgó fejjel nézte, egy-két pillanat múlva nyugtalanság fogta el.

- Mi van veled, drágám?

Fernande feldúlt állapotban volt. Nagy szeme komor tűzben égett, pedig máskor milyen simogató a tekintete. Kis szájából, amely oly álnok gyöngédséggel szokott mosolyogni, elővillantak erős, fénylő fogai, mintha harapni készülne. Fekete hajjal keretezett finom, ovális arcát megkeményítette az indulat.

- Hogy mi van velem? - ismételte meg végül és megremegett. - Semmi.

Újra némaság hullt közéjük, s a tél nagy halott csendjében hallani lehetett a munkában levő Szakadék morgását, a dübörgés szüntelen remegéssel rázta a házat. Máskor Delaveau észre se vette. De ezen az éjjelen, bár a megrendelések erősen csökkentek, megindították a huszonöt tonnás gőzkalapácsot, hogy sürgősen kikalapálják egy nagy ágyú csövét; reszketett a talaj, minden egyes csattogás mintha ott vibrálna a szobában, amelyet fából összeácsolt keskeny folyosó kötött össze az üzem közeli épületeivel.

- Látom, hogy bánt valami - folytatta Delaveau. - Miért nem mondod meg, hogy mi a baj?

Fernande mozdulatából dühös türelmetlenség csapott ki, csak ennyit mondott:

- Ugyan! Gyerünk, feküdjünk le.

De nem mozdult, idegesen hajlítgatta legyezőjét, fedetlen nyaka izgatottan lüktetett. És végül kirobbant belőle, ami fojtogatta:

- Te ma délelőtt a kastélyban jártál.

- Igen, ott voltam.

- Igaz, amit Boisgelin mondott nekem? Hogy a gyár csőd szélén áll, tönkre fogunk menni, olyan szegények leszünk, hogy éppen csak kenyérre telik, és szövetruhában kell járni?

- Igen, fel kellett tárnom az igazságot.

Fernande reszketett, de visszafojtotta a kikívánkozó szemrehányásokat és szidalmakat. Vége mindennek, elrabolták, tönkretették a szórakozásait! A guerdache-i kastélyban nem lesz több vendégség, nem adnak vacsorákat, nem rendeznek bált, vadászatot. A kastély kapuját bezárják, hiszen Boisgelin bevallotta, hogy alighanem el kell adnia. És vége a diadalmas visszatérésének is Párizsba a sok millióval. Elveszett minden, amiről azt hitte, hogy az övé: vagyon, fényűzés, és az élvezetek, a gyönyörök, amelyeket rafinált mohósággal kóstolgatott, élvezett. Úgy érezte, megannyi rom veszi körül, és Boisgelin is a végletekig elkeserítette a puhaságával, azzal, hogy gyáván fejet hajtott a szerencsétlenség előtt.

- Te sose beszélsz nekem az ügyeinkről - folytatta. - Tudatlanságban tartottál, a hír úgy jött, mintha a mennyezet zúdult volna rám... Most mihez kezdünk, erre felelj nekem?

- Dolgozni fogunk, más lehetőség nincs - mondta csöndesen Delaveau.

De az asszony nem is figyelt rá.

- Azt képzeled, én beletörődöm abba, hogy ne legyen egy rendes ruhám, kitaposott cipőben járjak, hogy újra kezdődjék a nyomorúság, aminek az emléke is lidércnyomásként nehezedik rám? Hát nem, engem nem abból a fából faragtak, mint benneteket, nem akarom, érted? Csináljatok valamit, te meg Boisgelin, én nem akarok szegény lenni!

Folytatta, kirobbant belőle a keserűség, ami ott kavargott fékevesztett lényében... Nyomorúságos fiatal évek, húszesztendős volt, az anyja zongoraórákból tartotta el, s ő hurcolta magával ragyogó szépsége csődjét, elcsábították, aztán elhagyták, az ocsmány titkot lelke legmélyén rejtegette. Aztán jött az érdekházasság, hozzáment a csúnya, jelentéktelen állású Delaveauhoz, mert nehéz helyzetében támaszra volt szüksége, férjre, akit felhasználhat. Majd a Szakadék meghozta a szerencsét, számításai sikerültek, férje eszköze és biztosítéka volt a diadalnak, ő pedig meghódította Boisgelint, a guerdache-i kastély az övé volt, övé a fényűzés, az élvezetek. Tizenkét esztendeig a gyönyöröket habzsoló romlott nő, akinek lényében gyökeredzett a kegyetlenség, kiélvezte a válogatott izgalmas élvezeteket, kielégítette mohó étvágyát, s a gyermekkora óta felgyülemlett sötét gyűlölködést, boldog volt, hogy hazudhat, esküt szeghet, elárulhatja, akik bíznak benne, hogy bajt és pusztulást hoz rájuk, de főként Suzanne könnyeinek örült. És most vége, ő legyőzötten visszahull a hajdani szegénységbe.

- Csináljatok valamit! Csináljatok! Nem fogok pucéran járni, fikarcnyit sem engedek az igényeimből!

Delaveau-t most már idegesítette az asszony, rándított egyet teherhordozó vállán. Széles fejét - még a kiugró állkapcsa is bulldogkutyára emlékeztetett - két öklére támasztotta, nagy barna szeme Fernande-on pihent, tűztől kivörösödött arca félig beleveszett a fekete körszakállába.

- Drágám, igazad volt, ne beszéljünk ezekről a dolgokról, úgy látom, ma este nem vagy valami okos... Tudod jól, nagyon szeretlek, kész vagyok minden áldozatra, hogy ne szenvedj. De remélem, te is elfogadod azt, amit én: küzdeni fogok az utolsó leheletemig. Ha kell, öt órakor felkelek, megélek egy darab kenyéren is, egész napi megfeszített munkával szolgálom a vállalatot, és este nagyon elégedetten fogok lefeküdni... Édes istenem! Nem olyan nagy szerencsétlenség, ha egyszerűbb ruhákat fogsz hordani, és gyalog sétálsz! Hiszen éppen a minap mondtad, mennyire fárasztanak a szórakozások, mennyire megcsömörlöttél tőlük, hogy olyan egyformák.

Ez igaz volt. Fernande rendszerint simogatóan kék szeme még jobban elsötétedett, most szinte feketének látszott. Az utóbbi időben úgy érezte, hogy marja, pusztítja a kielégületlen, féktelen vágy. Este ott kísértett benne az a szörnyű gyönyör: akkor ismerte meg, amikor a bosszúvágytól és dühtől eszeveszett Ragu leteperte, és brutálisan magáévá tette, a férfi testét ellepte a munka verejtéke, bőrét kicserzette a tűz, izmait megacélozta a keverőrúd, amelyet naphosszat forgatott, perzselt ő maga is, s a testéből kicsapó szag akár a pokol tüzének lehelete. Az emlék ösztönözte a velejéig romlott Fernande egyre új szenzációkat hajszoló gyönyörszomját. Az élvezetnek ezt az önkívületét sose ismerte meg sem a munkás Delaveau, sem a henye Boisgelin karja között, az egyik mindig sietett tele gonddal-bajjal, a másik szabatos volt, szinte közönyös. Az asszonyt fojtott gyűlölködés fűtötte ezek ellen az alakok ellen, akik untatták, növekvő düh fogta el, ha arra gondolt, hogy ő már soha senkiben nem fogja kedvét lelni. Ezért fogadta nyílt megvetéssel Boisgelin sopánkodását, mikor elkeseregte, hogy sajnos szűkebbre kell fogni a gyeplőt. Ezért tajtékzott gyűlölködve, mikor hazaérkezett; feszítette a sötét vágy, hogy tépjen, pusztítson.

- Igen, igen, a mindig egyforma élvezetek - vetette oda akadozva. - Hát te aztán nem fogsz újakkal megismertetni!

Az üzemben a gőzkalapács súlyos ütései egyre dübörögtek, a talaj is rengett tőle. Hosszú ideig az örömeit kovácsolta, az acél kiverejtékezte a pénzt, amit olyan sóváran kívánt, a munkások sötét nyája csak azért élt, hogy ő mohón kiélvezhesse a saját életét! Egy pillanatig a munka gyötrelmes ritmusát figyelte a súlyos csendben. S akkor felbukkant az a felejthetetlen látomás: a félmeztelen Ragu, ahogy ledobja őt a szennyes rongyokra, s a kemencék izzó fényében magáévá teszi. Soha többé, soha! Ádáz dühe még szenvedélyesebben zúdult férjére.

- A te hibád, hogy így fordult... Mondtam is Boisgelinnek. Ha rögtön kezdetben megsemmisíted azt a nyomorult Luc Froment-t, most nem állnánk a tönk szélén. De te mindig gyámoltalan voltál!

Delaveau felpattant, de még legyűrte indulatát.

- Menjünk lefeküdni... Végül arra késztetnél, hogy olyasmit mondjak, amit később megbánnék.

Fernande még mindig nem mozdult, ömlött belőle a szó, keserűen nekitámadt, azzal vádolta, hogy tönkretette az életét, végül Delaveau is kijött sodrából, és most már ő is durván vágta oda:

- No de drágám, mikor feleségül vettelek, egy filléred sem volt, az ingeidet is én vettem. Kiraktak volna az utcára, s azt kérdem, mi lett volna belőled?

Fernande kifeszítette a derekát, gyilkos tekintetet vetett rá, és komiszul visszavágott:

- Mit képzelsz, egy szépség, egy herceg lánya hozzámegy a magadfajta csúnya, közönséges és kis állású emberhez, ha van kenyere! Nézz csak rám! Elfogadtalak, mert te megígérted, hogy vagyont szerzel, hogy ragyogó életem lesz. És ezt most azért mondom, mert egyetlen ígéretedet sem tartottad be.

Odaplántálta magát a férje elé, Delaveau szótlanul tűrte, összeszorította az öklét, hogy hidegvérét megőrizze.

- Hallod - ismételte őrjöngő makacssággal -, egyetlen ígéretedet se! Sem azt, amire nekem kötelezted magad, sem amire Boisgelinnek, mert azt a szerencsétlen embert te tetted tönkre. Rávetted, hogy adja oda neked a pénzét, fogadkoztál, hogy hatalmas járadékot kap, és tessék, hamarosan egy pár cipőt se vehet magának! Hát tudod, barátom, ha az embernek nincs annyi képessége, hogy egy nagy üzemet eligazgasson, akkor maradjon kishivatalnok, húzza meg magát egy vacak kis lakásban csúnya és ostoba feleség mellett, aki arra való, hogy a gyerekek fenekét kitörölje, meg zoknit stoppoljon... Itt a csőd, és te tehetsz róla, csakis te, egyedül te!

Delaveau már nem állta tovább. A kegyetlen szavak mintha kést forgattak volna meg szívében, lelkiismeretében. Felesége, akit imádott, úgy beszélt házasságukról, mintha ocsmány alkut kötöttek volna egymással. Fernande merő számításból ment bele, mert a szükség kényszerítette. Ő idestova tizenöt esztendő óta becsülettel, hősiesen dolgozik, hogy unokafivérének adott szavát megtarthassa, és Fernande most azzal vádolja, hogy gyenge képességű, és rosszul vezette az ügyeket! Megragadta a két meztelen karját, megrázta, és odasziszegte neki halkan, mintha attól tartana, ha a hangja felcsattan, ő maga is megvadul tőle:

- Boldogtalan, elhallgass! Ne őrjíts meg!

Fernande kiszabadította magát, dühében és fájdalmában dadogva nekitámadt; férje vasmarokkal szorította meg, finom fehér karján ott piroslott a nyoma.

- Most megütsz, te brutális állat! Megütött, megütött!

Dühtől feldúlt gyönyörű arcát előretolta, megvetését egész közelről beleköpte a férfi képébe, ha már szét nem szaggathatja. Ennyire még sose utálta, a zömök, bulldogszerű alak ilyen indulatba még nem hozta. A felgyülemlett gyűlölködés szétáradt benne, jóvátehetetlen sértésre ösztökélte, hogy végezzen vele. Kegyetlensége megtalálta a legfájóbb pontot, odadöf, az elevenébe.

- Állat vagy, te még tíz embert se tudsz eligazgatni egy műhelyben!

Delaveau görcsös kacagásba tört ki, annyira ostobának, gyerekesnek érezte ezt a furcsa sértegetést. Férje nevetése úgy felkorbácsolta Fernande indulatát, hogy most már őrjöngött. Mit mondjon neki, hogy a csapás halálos legyen, hogy ez a nevetés megszakadjon?

- Igenis, én csináltam embert belőled! Nélkülem nem maradtál volna a Szakadék igazgatója.

Delaveau még hangosabban nevetett.

- Megbolondultál, drágám, olyan ostobaságokat fecsegsz, hogy nem lehet komolyan venni!

- Úgy! Hogy én ostobaságokat fecsegek! Hogy nem nekem köszönheted az igazgatóságodat!

Most már fojtogatta a vallomás. A bulldogképébe vágni, odavágni neki, hogy sose szerette, hogy egy másik férfi kedvese. Szíven szúrja - hogy elvágja a nevetését. Ő pedig megkönnyebbül, szörnyű, vad gyönyör lesz ez a recsegve összeomló életében. Még egyszer felbukkant előtte Ragu, felkiáltott aljas örömében, és belevetette magát az örvénybe.

- Annyira nem beszélek ostobaságokat, hogy tizenkét esztendeje a te Boisgelin unokafivéred szeretője vagyok.

Delaveau nem értette meg tüstént. Olyan hirtelen érte a szörnyű sérelem, hogy belekábult.

- Mit mondsz?

- Azt, hogy tizenkét esztendeje a te Boisgelin unokafivéred szeretője vagyok, nekem úgyis mindegy, összeomlott minden, igen! Vége!

Most már Delaveau is őrjöngött, fogait összeszorítva rárontott, dadogott indulatában, újra megragadta a karjánál, rázta, ledobta a karosszékbe. A két öklével szerette volna szétzúzni csupasz vállát, a keblét, ezt a kihívó meztelenséget, amelyet Fernande a csipkék alatt fitogtatott, megsemmisíteni az asszonyt, hogy ne sértegesse, ne gyötörje többé. Végre szétszakadt a fátyol, amelybe bizalma, jóhiszeműsége beburkolta a valóságot, tisztán lát, mindent tud. Fernande sose szerette őt, csupa képmutatás, ravaszkodás, hazugság, árulás az egész élete. A gyönyörű, elragadóan bájos asszony, akit imádott, akit rajongó odaadással kívánt, hirtelen megmutatta igazi valóját, a nőstény farkast, az őrjöngő dühöt, a brutális ösztönöket. Most meglátta benne mindazt, amiről oly sokáig nem tudott: Fernande a megrontó, a mérgező, aki lassan mindent szétbomlasztott maga körül, árulással és kegyetlenséggel átitatott test, a mások könnyei és vére árán habzsolja az örömöket.

Delaveau kábultan viaskodott önmagával, Fernande pedig sértegette.

- Ököllel jössz nekem, te vadállat! Igen, ököllel, mint a részeg munkásaid!

Aztán az ijesztő csendben Delaveau a gőzkalapács ütemes csattogását hallgatta, a munka ritmusát, amely szünet nélkül kísérte nappalait és éjjeleit. Nagyon messziről jött hozzá, jól ismert hang, amely világosan tagolva befejezte az egész szörnyű történetet. A gazdagságot, amit a kalapács összekovácsolt, Fernande pusztította el apró, csillogóan fehér, szabályos fogaival. Ez a gyötrő gondolat minden mást kiszorított, Fernande hozta rájuk a romlást, ő herdálta el a milliókat, ő az oka a közeli, a kikerülhetetlen bukásnak... Hősi erőfeszítéssel

hányszor dolgozott tizennyolc órát is naponként, hogy kötelezettségeinek eleget tegyen, hogy megpróbálja fenntartani a roskadozó régi világot, s ez az asszony roncsolta az életét, megpecsételte pusztulását. Itt élt mellette, oly békésnek látszott, az arca gyöngéd és mosolygós, holott maga a gyilkos méreg, a romboló erő, aláásta mindazt, amit ő épített, megbénította erőfeszítését, megsemmisítette munkáját. Igen, a pusztulás itt volt állandóan az életében, az asztalnál, az ágyában, csak nem látta. Fernande pedig könnyű kis kezével mindent aláaknázott, apró fehér fogaival mindent szétmorzsolt. Egy emlék bukkant fel benne, az éjszakák emléke, amikor Fernande hazaérkezett a kastélyból, mámorosan a szeretője becézésétől, a bortól, a tánctól, a tékozló költekezéstől, s a közös ágyban aludta ki bódulatát, ő pedig mit sem sejtve, ostobán ott feküdt mellette, tágra nyílt szemmel bámult a sötétbe, gyötrődve töprengett, hogyan menthetné meg a Szakadékot, és úgy óvta az álmát, hogy meg se simogatta. Iszonyodó borzalmában eszelős dühvel kiáltotta:

- Meghalsz!

Fernande mélyen kivágott ruhájában két könyökére támaszkodva most nagyon egyenesen ült a karosszékben, dús, fekete haja sisakként borult fejére, gyönyörű arcát előreszegezte.

- Rendben van! Torkig vagyok már veled, a többiekkel, saját magammal, az egész élettel! Nem akarok nyomorúságban élni, inkább meghalok!

A férfi egyre őrjöngőbb indulattal ordítva ismételgette:

- Meghalsz! Meghalsz!

De nem volt fegyvere, s ide-oda forgott a szobában, keresett valamit, amivel megölheti. Még egy kés sincs itt, csak a két kezével fojthatja meg, és aztán mit tegyen? Folytassa az életet tovább? Egy kés elég lenne mindkettőjüknek.

Fernande észrevette zavarát, azt a pillanatig tartó habozást, és máris felülkerekedett. Azt hitte, férjének sose lesz elég ereje megölni őt. Most ő kezdett kacagni, gúnyosan, sértően hahotázott.

- Nohát, nem ölsz meg? Ölj meg hát, ha van benned mersz!

A lázas keresés közben Delaveau hirtelen észrevette a vörösen izzó vaskályhát, olyan erős tűz égett benne, hogy a túlfűtött szoba levegője szinte perzselt. Eszelős indulatában mindenről megfeledkezett, még imádott kis Nise-éről is, aki békésen alszik kis szobájában a második emeleten. Ó! Csak végezni önmagával, megsemmisülni ebben az egész lényén elhatalmasodó iszonyatban, dühben. Vinni magával ezt a gyűlöletes asszonyt a halálba, hogy ne legyen másoké, megsemmisülni vele, meghalni, mert az élet bemocskolódott, és mindennek vége!

Fernande megvető kacagása vágott, mint az ostorcsapás.

- Ölj meg hát! Ölj meg! Gyáva vagy te ahhoz, hogy megölj engem!

- Igen, igen! Felégetni, megsemmisíteni mindent! Óriási tűzvészben tűnjön el a ház, a gyár, legyen teljes a pusztulás, amit ez az asszony az ostoba szeretőjével előkészített! Roppant máglya, amelyen ő maga is elhamvad az esküszegő, alattomosan romboló asszonnyal, ezzel a ragadozóval, ott pusztulnak az elaggott társadalom füstölgő romjai között, a halott társadalom romjai közt, amelyet ő ostobaságában meg akart védelmezni!

Hatalmas rúgással feldöntötte a kályhát, a szoba közepébe lökte, és újra kitört belőle a kiáltás:

- Meghalsz! Meghalsz!

A lángoló koksz vörös abroszként terült szét a szőnyegen. Néhány darab égő szén egészen az ablakig gurult. A kretonfüggöny lángra lobbant, a szőnyeg meggyulladt. Aztán a sebesen terjedő láng a bútorokba, a falba kapott bele. A ház nem volt masszív, kigyulladt, s úgy ropogott, füstölt, mint a rőzsenyaláb.

Iszonyatos volt. A rémült Fernande felpattant, összefogta csipkével fedett selyemruháját, átjárót keresett, ahová még nem értek el a lángok. Az előszobára nyíló ajtóhoz rohant, arra még szabad az út, onnan kirohanhat a kertbe. De az ajtó előtt ott állt Delaveau, két öklével elzárta előle a menekvést. Fernande rettegve rohant a másik, a fából összeácsolt folyosóra nyíló ajtóhoz, amely összekötötte a dolgozót az üzem szomszédos épületeivel. Csakhogy erre már nem lehetett menekülni, a folyosó lángolt, mintha kandallóban lobogna a tűz, s a lángok olyan rohamosan terjedtek, hogy az irodahelyiségek is veszélyben voltak. Fernande lihegve visszatántorgott a szoba közepébe, a tűz már elvakította, és őrjöngve érezte, hogy a ruhájába is belekapott, lebomlott haját, meztelen vállát égési sebekkel szórta tele. Borzalmas hangon hörgött:

- Nem akarok meghalni! Nem akarok meghalni! Engedj, hadd menjek ki, te gyilkos! Gyilkos!

Újra odarohant az előszobaajtóhoz, erőszakkal akart kiszabadulni, rávetette magát férjére: az még egyre ott állt, mint akit a komor elszántság mozdulatlanná dermesztett. Delaveau most már nem ordított, indulat nélkül ismételte:

- Mondtam neked, hogy meghalsz!

Fernande dulakodott, a körmeivel tépte, Delaveau megragadta, és újra visszahúzta a tűzrakásként égő szoba közepébe. Iszonyatos harc kezdődött. Fernande erejét felszította a halálfélelem, őrjöngve küszködött, a sebzett állat ösztönével igyekezett az ajtók, az ablakok felé, a férfi pedig visszatartotta a lángok között, ott akar elpusztulni, ott pusztuljon vele együtt ez az asszony is, hadd semmisüljön meg egyszerre az egész ocsmány életük. Meg kellett feszítenie két kemény karját, mert a falak roskadoztak, tízszer is ellökte Fernande-ot egy-egy nyílás elől. Végül magához préselte, rávetette magát egy utolsó ölelésben az imádott testre, amelyet annyiszor tartott így a karjai közt a szerelemben. Együtt buktak le a parázsló padlódarabok közé, a kárpitok fátyolként lobogtak, a faburkolat tüzes zsarátnokokat hullajtott rájuk. Fernande harapta férjét, de az nem engedte el, magához szorítva vitte a halálba, egymást gyújtották fel, ugyanabban a bosszúálló tűzben égtek mindketten. Aztán vége lett, a mennyezet lángoló gerendái rájuk szakadtak.

A Crêcherie-ben ezen az éjszakán Nanet, aki a villamos szakmát tanulta, kijött a gépteremből, s a Szakadék felől nagy vörös fényt vett észre. Eleinte azt hitte, hogy az edzőkemencék világítanak így. De a vörösség terjedt, s ő hirtelen megértette: az igazgatóék háza ég.

Beléhasított a rémület: Nise-re gondolt, és eszeveszett futásnak eredt, nekiütközött az elválasztó falnak - milyen vidáman kapaszkodtak fel rá, hogy együtt játszhassanak -, most átmászott rajta, maga se tudta, hogyan, kézzel-lábbal erőlködve, és ott volt a kertben, egyedül, mert a vészjel még nem hangzott el. Valóban a ház égett, a földszinttől egészen a tetőzetig óriási fáklyaként lobogott, és odabent senki se mozdult. Az ablakok csukva, az ajtót nem nyithatták ki, abba már belekapott a láng, ott már nem lehetett közlekedni. Nanet-nak úgy rémlett, hogy kiáltásokat hall, iszonyú halálküzdelem zaját. Végre egy második emeleti ablak zsaluja hirtelen kicsapódott, Nise jelent meg a füstben, ingben és alsószoknyában: nagyon sápadt volt. Rémülten kihajolt és segítségért kiáltozott.

- Ne félj! Ne félj! - kiabálta izgatottan Nanet. - Felmegyek érted!

A szín mellett a földön felfedezett egy hosszú létrát. De mikor el akarta vinni, észrevette, hogy oda van láncolva. Egy pillanatig szörnyű aggodalom szorongatta. Aztán felragadott egy

nagy követ, teljes erejéből ütötte a lakatot, hogy leverje. A lángok ijesztően dohogtak, már az egész első emelet égett, a sűrűn szálló szikrák és a nagy füst egy-egy pillanatra elfedte Nise-t ott fent. A fiú egyre hallotta a kétségbeesett kiáltozását, vadul verte a lakatot és ő is kiabált:

- Várj, várj! Felmegyek hozzád!

A lakat eltört, sikerült elhúznia a létrát. Sose tudta volna megmondani, hogyan sikerült felállítania. Csodával határos szerencsével éppen az ablak alá helyezte. Ekkor vette észre, hogy a létra nem elég hosszú; olyan kétségbeesés fogta el, hogy egy pillanatig megingott a hősi elhatározása, hogy ő, a tizenhét esztendős fiú megmenti pajtását, a tizenhárom éves kislányt. Nanet elvesztette a fejét, nem tudta, mitévő legyen.

- Várj, várj! Ne félj, azért felmegyek érted!

Az egyik cselédlány, akinek a padlásszobája a tetőre nyílt, kimászott az ablakon, a csatornába kapaszkodott - rémületében magánkívül azt hitte, hogy a lángok elérik, leugrott, a bejárat mellett terült el szétzúzott koponyával, rögtön szörnyethalt.

Nise egyre iszonyúbban kiáltozott, Nanet kétségbeesett, azt hitte, hogy a kislány is le fog ugrani. Ott látta maga előtt véresen, és szívet tépő hangon kiáltotta:

- Ne ugorj! Felmegyek érted!

Felmászott a létrán; amikor a lángokban álló első emelethez ért, belépett az egyik ablakon, amelynek üvegei kitörtek a hőségben. Közben összecsődültek az emberek segíteni, már sokan álltak az úton és a kertben. Néhány perc szörnyű aggodalomban telt el: sikerül-e az eszeveszetten bátor gyereknek megmenteni a másik gyereket? A tűz egyre terjedt, a falak ropogtak, úgy látszott, hogy a homlokzatnak támaszkodó üres létrára is átcsap a láng, és sem a fiú, se a kislány nem mutatkozott. Aztán felbukkant Nanet, vállán vitte Nise-t, mintha kis bárányt cipelne. Az izzó katlanban felment egy emeletet, megfogta Nise-t és lecipelte, de mire drága terhével inkább csúszva, mint lépkedve a létra aljára ért, mindkettőjüket égési sebek borították, és egymásba ölelkezve ájultan omlottak le, testük úgy összefonódott, hogy együtt kellett elszállítani őket a Crêcherie-be, ahol Húgocska, akit azonnal értesítettek, gondoskodott az ápolásukról.

Fél óra múlva az egész ház összeomlott, kő kövön nem maradt. A katasztrófát betetőzte, hogy a tűzvész, amely a fagalérián keresztül átnyargalt az adminisztrációs helyiségekbe, a szomszédos épületeket is megtámadta, s már a kavarókemencék és a hengerművek részlege is lángokban állt. Az egész üzem veszélyben forgott, a tűz dühöngve pusztította a nagyrészt fából készült, roskatag és korhadt építményeket. Azt beszélték, hogy Delaveau-ék másik szolgálója - akinek sikerült a konyhán át megmenekülnie - riasztotta elsőnek az éjszakai műszakot. A Szakadék munkásai az égő házhoz futottak, de nem volt tűzoltó készülékük, meg kellett várni a Crêcherie munkásait, akik Luc vezetésével azonnal a rivális üzem segítségére siettek, a Közösség Házához tartozó tűzoltóság kivonult a készülékekkel. A rosszul megszervezett beauclairi tűzoltóság csak utólag érkezett. Akkor már késő volt, a Szakadék lángokban állt, a több hektáron elnyúló mocskos épülethalmaz óriási máglyaként égett, a tűzből csak a kémények és az ágyúk edzőtornya magasodott ki.

Mikor a tragikus éjszakát felváltotta a hajnal, a fakó novemberi ég alatt a dermesztő hidegben még számos csoport álldogált az üszkös romok mellett. Beauclair vezetősége: Châtelard alprefektus, Gourier polgármester ott maradt a katasztrófa színhelyén, velük volt Gaume tanácselnök meg a veje, Jollivet kapitány. Marle plébánost későn értesítették, már beköszöntött a nappal, mire ő megérkezett, nyomában temérdek kíváncsiskodó tódult, nagypolgárok, kereskedők, Mazelle-ék, a Laboque házaspár, Dacheaux-ék, Caffiaux-ék. Borzalom nehezedett rájuk, halkan beszéltek, aggódva találgatták, hogyan történhetett meg ez az irtózatos

katasztrófa. Egyetlen tanúja a cselédlány volt, akinek sikerült megmenekülnie; a szolgáló elmondta, hogy asszonya valamivel éjfél előtt érkezett haza a kastélyból: hamarosan nagy veszekedés zaja hallatszott, s aztán felcsaptak a lángok. Körülvették, lesték a szavait, és halkan továbbadták a hírt szájról szájra, az ismerősök megsejtették belőle az iszonyú drámát. A szolgáló kijelentette, egészen bizonyos, hogy az úr meg a nagyságos asszony ott pusztult a tűzben. Az emberek borzongó rémülete csak fokozódott, mikor megjelent Boisgelin, le kellett segíteni a hintóból, olyan halálsápadt volt, olyan roskatag. Elájult, mikor meglátta az óriási, füstölgő romhalmazt, amelyben nemcsak Fernande és Delaveau pusztult el, hanem az ő egész vagyona is. Az orvos térítette eszméletre.

Luc közben a tűzoltóság befejező munkálatait irányította, a gőzkalapácsok részlegét oltották, mert ott még mindig égett. Jordan takaróba burkolódzott, s bár nagy volt a hideg, nem akart hazamenni. Bonnaire az elsők közt érkezett, és főként az ő rendkívüli bátorságának köszönhették, hogy a gépek és szerszámok egy kis részét megmentették. Bourron, Fauchard meg a Szakadék valamennyi hajdani munkása, aki átállt a Crêcherie-be, segített neki, hiszen jól ismerték a terepet, ahol annyi évig keservesen robotoltak. De mintha maga a dühödt balsors tombolt volna szélvész gyanánt, az elemi csapás mindent elpusztított, elsöpört, megsemmisített. A bosszúálló, a tisztító tűz villámként sújtott le, felperzselte az egész területet, feleméstette az összeomlott régi világ torlaszait. Elvégeztetett. Ameddig a szem eltekint, kitisztult a láthatár, és az igazság, a béke születendő Városa sokasodó házainak hullámai a nagy síkság végéig nyúlhatnak.

Az egyik csoportban Lange, az anarchista fazekas, érdes hangján jókedvűen mondta:

- Sajnos, nem az én munkám, no de az a fő, hogy alaposan csinálták, és az a legfurcsább, hogy az urak segítenek nekünk, saját magukat sütötték meg.

A tűzről beszélt. A borzalom úgy ránehezedett az emberekre, hogy senki se hallgattatta el. A tömeg a diadalmaskodó erőhöz csapódott. Beauclair vezetősége elismerését fejezte ki Lucnek az önfeláldozó munkájáért, a kereskedők és kispolgárok körülvették a Crêcherie dolgozóit, most már véglegesen és nyíltan melléjük álltak. Lange szavai beigazolódtak, vannak tragikus órák, mikor az elaggott társadalom egy-egy rétege eszelősségében önként veti magát a tűzbe. A szürke novemberi égbolt alatt a Szakadékból, ebből a sötét, gyötrelmes üzemből, ahol a proletariátus a lealjasított, átokká vált munka igájában sínylődött, csak néhány roskadozó falra támaszkodó tetőváz maradt, és felette magányosan, hasznavehetetlenül, siralmasan nyúlt fel egy-egy magas kémény meg az ágyúk edzőtornya.

Délelőtt tizenegy óra tájt, mikor a nap végre ragyogva előbukkant, Jérome úr haladt arra kis kocsijában; az inasa tolta. Megszokott sétaútját követte Combettes felé, a Crêcherie gyára és egyre növekvő városa mentén, amely oly derűs, oly életteli volt a hideg napfényes időben. És most ott nyúlt el, mint csatatér a vereség után, az igazságszolgáltató tűz martalékává lett romos, feldúlt Szakadék. Az öregember tengerszem mélységű, világos szeme hosszan rátapadt. Egy szót sem ejtett, egy mozdulatot sem tett, csak nézte, s aztán továbbhaladt kis kocsijában, semmi nem árulta el, hogy felfogta-e, amit látott.

HARMADIK KÖNYV

I

Guerdache-t iszonyú csapás érte. A pompás kastély, ahol egymást érték a fényűző szórakozások, vendégségek, máról holnapra a tönk szélére került. A tervbe vett vadászatot lemondták, és a keddi nagy vacsoráknak végét kellett vetni. A nagyszámú személyzet túlnyomó részét elbocsátották, s az a hír járta, hogy el fogják adni a hintókat, a lovakat, a kutyafalkát. A kertet és a hatalmas parkot nem verte fel többé vidám lárma, megszűnt a vendégek állandó jövés-menése. A tágas kastély, a szalonok, az ebédlő, a biliárdterem és a dohányzó kihalt volt, a balsors szele süvített bennük. Mintha villám sújtott volna erre a házra, s most, a hirtelen támadt magányban pusztulásnak indult.

Ebben a nyomasztó szomorúságban Boisgelin szánalmas árnyként vonszolta magát. Elvesztette a fejét, feldúltan, megsemmisülve morzsolta a szörnyű napokat, nem tudta, mihez kezdjen, kétségbeesve ődöngött összeomlott élvezetei színterén. Alapjában véve szánalmas alak volt ez az úrlovas és társaságbeli gavallér, még a kellemessége is középszerű. A monoklis piperkőc öntudatos fellépése, leereszkedően korrekt magatartása összeomlott az igazság első tragikus megnyilvánulására. Mostanáig csak az élvezetei foglalkoztatták, abban a meggyőződésben, hogy mindez kijár neki, soha életében nem dolgozott, kivételes és kiváltságos, különleges lénynek tartotta magát, aki arra született, hogy a többi ember eltartsa munkájával, és gondoskodjék a szórakozásairól; hogyan is érthette volna meg, hogy szükségszerű katasztrófa zúdult rá. Az egész lényét betöltő önzést túlságosan erős megrázkódtatás érte, tanácstalanul meredt a jövőbe, amely mostanáig sohasem nyugtalanította. Ijedtségének mélyén főként a semmittevő, a here rémülete lappangott, kétségbeesett, mert érezte, hogy nem bírja megkeresni a kenyerét. Delaveau már nem él, kitől fogja követelni a jövedelmet, amit unokafivére ígért neki, amikor rábeszélte, hogy vagyonát fektesse be egy előnyös vállalkozásba, a Szakadékba? A gyárat tűz pusztította el, tőkéje megsemmisült a romok közt, miből fog hát megélni holnap? Mint az őrült, úgy járt-kelt az elhagyott kertben, a gyászos házban, és nem talált választ a kérdésre.

A tragikus esemény estéjén Boisgelin másra se bírt gondolni, csak a házaspár szörnyű halálára. Neki nem lehetett semmi kétsége, hiszen emlékezett, hogy tombolt Fernande, amikor elváltak, hogy dühöngött férjére. Semmi kétség, Delaveau-t egy ádáz családi jelenet késztette arra, hogy felgyújtsa a házat, s együtt pusztuljon el a bűnös asszonnyal. Ez a sötét kegyetlenség, az eszelős szenvedélyek tombolása borzadállyal töltötte el az élvezethajszoló, felületes Boisgelint; a borzalom nem múlt el, ránehezedett az életére. Aztán végképp összeroppantotta, mikor rájött, hogy sem észbeli képességéből, sem energiájából nem futja arra, hogy ebben a bonyolult és veszélyes helyzetben legalább némi rendet teremtsen. Reggeltől estig különböző terveken rágódott, nem tudta, melyiknél maradjon. Próbálja meg talpra állítani az üzemet, igyekezzen pénzt szerezni, részvénytársaságot összehozni, egy vezető mérnököt keresni, hogy a termelés meginduljon? A siker szinte lehetetlennek látszott, mert a veszteségek óriásiak. Vagy várja meg, amíg vevő jelentkezik, aki saját kockázatára és veszélyére átveszi a területet, a megmentett felszerelést és nyersanyagot? De erősen kétséges, hogy jelentkezik-e vevő, s főként kétséges, hogy fizet-e olyan árat, amiből legalább kötelezettségeinek eleget tehetne. És akárhogyan is dönt, megoldatlan marad, hogy miből élnek meg a kastélyban, amelyet hatalmas költségek terheltek, mert fenntartása rengetegbe került, neki pedig a hónap végén talán már kenyérre sem telik.

Egyetlen ember szánta meg a nyomorult alakot, aki mint az eltévedt gyerek reszketve, magába roskadva ődöngött az üres házban: Suzanne, a felesége, ez a hősiesen tűrő asszony, akit oly gyakran és olyan komiszul megbántott. Kezdetben, mikor tudomásul kellett vennie, hogy férje

viszonyt folytat Fernande-dal, hányszor kelt fel azzal az elhatározással, hogy kifakad, kiutasítja a házból a betolakodót, férje szeretőjét, és mégis, mindannyiszor szándékosan szemet hunyt, mert tudta, ha Fernande-ot kiutasítaná, férje is itthagyná otthonukat, annyira bolondja, rabja ennek a nőnek. Idővel a visszás helyzet rendeződött, Suzanne megszakította a testi kapcsolatot férjével, külön hálószobában aludt, csak a világ előtt volt a törvényes felesége, s a látszatot megőrizve teljesen Paul nevelésének szentelte magát, hogy megóvhassa a szerencsétlenségtől. Ha nincs ez a fiú, akinek szőke haja, szelíd természete egyaránt anyjára ütött, soha nem törődik bele helyzetébe. Ez a szép gyerek volt az igazi oka Suzanne lemondásának, áldozatának. Eltávolította Pault a méltatlan apától, s ő, egyedül ő, az anya formálta a fiú értelmi és érzelmi világát, hogy józan eszében és jóságában vigaszt találjon. Így teltek egymás után az esztendők, Suzanne bensőséges örömmel látta, hogy fia egyre értelmesebb, egyre gyengédebb szívű; az asszony tanúja volt - anélkül, hogy részt vett volna benne -, mintegy távoli szemlélőként volt tanúja a lezajló drámának, a Szakadék lassú pusztulásának, a szomszédos Crêcherie gyarapodásának, látta a megrontó élvezetvágyat, amely eszeveszetté válva romlásba kerget. Végül az utolsó tomboló kitörés mindent megsemmisített a tűzvészben, s ő is bizonyosra vette, hogy az igazságra ráeszmélt Delaveau gyújtotta meg az óriási máglyát, hogy a bűnös, megrontó asszony, a könyörtelen ragadozó, megégjen. Ő is iszonyodva gondolt a tűzhalálra. Töprengett, nem terheli-e felelősség őt is, a gyengesége miatt, hogy olyan hosszú ideig megadással tűrte tulajdon otthonában az árulást, a szégyent. Ha már kezdetben fellázad, a bűn talán nem haladt volna végig a lejtőn. A lelki vívódásokban végképp megrendülve Suzanne szánakozással nézte boldogtalan férjét, aki a katasztrófa óta gyötrelmes tanácstalanságban kóválygott a kihalt kertben, az elnéptelenedett házban.

Egy reggel Suzanne átment a nagy szalonon - hány bált rendezett itt Boisgelin! - s megpillantotta férjét: magába roskadva ült az egyik karosszékben, és zokogott, mint a gyerek. Suzanne meghatódott, nagy szánalom fogta el. Már évek óta csak akkor beszélt vele, ha társaságban voltak, de most odament hozzá.

- A kétségbeesésből nem fogsz erőt meríteni, pedig szükséged van rá - mondta.

Boisgelin megindultan, könnyes, zavaros szemmel meredt rá. Suzanne itt áll előtte, beszél hozzá.

- Igen, hiába ődöngsz reggeltől estig, a bátorságnak benned kell lennie, sehol másutt nem találsz rá.

A férfi mozdulatában kétségbeesés volt, és nagyon halkan mondta:

- Olyan egyedül vagyok!

Nem volt ő gonosz, csak üresfejű és gyenge, a gyávák közé tartozott, akik önző élvezeteikben kegyetlenné válnak. És most összetörten panaszkodik, hogy szerencsétlenségében egyedül van: Suzanne megsajnálta.

- Inkább úgy kéne mondanod: egyedül akartál lenni. Miért nem jöttél a szörnyű tragédia után hozzám?

- Megbocsátanál nekem? Istenem - dadogta Boisgelin.

Megragadta Suzanne kezét, az asszony nem húzta el, s a bűnbánatra sóvárgó, kétségbeesett férfi bevallotta tévelygéseit. Semmi olyat nem mondott, amit felesége ne tudott volna: évek hosszú során át csalta, szeretőjét bevezette otthonába, elmondta, hogy ez az asszony elvette az eszét, a romlásba kergette; de olyan szenvedélyes őszinteséggel vádolta önmagát, hogy Suzanne valósággal úgy érezte, mintha ez a leplezetlen vallomás titkokat tárt volna fel, s férje elkerülhette volna a megalázkodást.

Boisgelin végezetül azt mondta:

- Igen, vétettem ellened százszor és százszor, gyalázatosan viselkedtem... De miért hagytál sorsomra, miért nem próbáltál visszaszerezni?

Ezek a szavak Suzanne fájó vívódásait érintették, a fojtott önvádat, hogy talán nem úgy teljesítette kötelességét, ahogy kellett volna, és nem állította meg férjét a lejtőn. A kibékülés, amelyre a szánalom ösztönözte, testvéri megbocsátással végződött. A nagyon tiszta, hősi lelkek talán gyakran bűnrészesek abban, hogy a hitványak, a gyengék elbuknak mellettük...

- Igen, jobban kellett volna harcolnom - mondta Suzanne. - Mindenáron meg akartam óvni büszkeségemet, biztosítani a családi békét. Mindkettőnknek szükségünk van a feledésre, temessük el a múltat.

A kertben éppen akkor ment el Paul a szalon ablakai alatt. A fiú már tizennyolc esztendős volt, értelmes és gyengéd, Suzanne a saját képére formálta: kifejlesztette józan eszét és nagy érzékenységét, a fiút nem kötötte semmifajta osztály-előítélet, ha a helyzet úgy fordul, testi munkával is kész megkeresni a kenyerét. Nagy hajlandósága volt a földműveléshez, egész napokat töltött a majorságban, érdekelte a gazdálkodás, a csírázó vetés, a növekedő termés. Amikor anyja behívta, éppen Feuillat-hoz készült, egy új típusú ekét akart megnézni.

- Gyere, fiam, apád bánatos, szeretném, ha megcsókolnád.

Az apa és a fiú teljesen eltávolodott egymástól, akárcsak Suzanne a férjétől. Pault kezdettől fogva anyja nevelte, s a fiú hűvös tisztelettel viselkedett apjával, rossz embernek tartotta, aki bánatot hoz rájuk. Most egy-két pillanatig megrendülve, elérzékenyülten nézte sápadt, feldúlt szüleit. Megértette, mi történt köztük, nagyon gyengéden megcsókolta apját, aztán átölelte anyját, s túláradó szeretettel őt is megcsókolta. A család egymásra talált, s ebben a boldog percben úgy látszott, hogy ezentúl zavartalan lesz az egyetértés.

Suzanne is megcsókolta férjét, és Boisgelin alig bírta visszafojtani könnyeit.

- Végre! Együtt vagyunk!... Máris visszatért a bátorságom... Szörnyű helyzetbe kerültünk! Meg kell beszélni az ügyeket, hogy elhatározásra jussunk.

Hármasban beszélgettek egy keveset, mert Boisgelin, aki mostanáig gyötrődve hordozta magában aggodalmát, gyöngeségét, szükségét érezte, hogy kiöntse a lelkét a feleségének meg a fiának. Úgy érezte, kötelessége Suzanne emlékezetébe idézni, hogyan vásárolták meg a vagyonukból megmaradt kétmillióból a Szakadékot egymillióért, a Guerdache-t ötszázezer frankért: egymilliót Suzanne hozománya tett ki, a másik millió pedig az ő vagyonának megmaradt része volt. A kétmillióból ötszázezret Delaveau-ra bízott, ez volt az üzem forgótőkéje, így hát ők mindenüket befektették a gyárba meg a birtokba, de a legnagyobb baj az a hatszázezer frank kölcsön, amit a legutóbbi válság alatt kellett felvenni, ez az adósság súlyosan terheli az üzemet. A leégett gyár életképtelen, s a romokból csak úgy építhetik fel, ha előbb visszafizetik a hatszázezer frank adósságot.

- Te hogyan gondolod a megoldást? - kérdezte Suzanne.

Boisgelin két lehetőség közt habozott, és mindkettőt felvázolta. Dönteni nem mert, mert az egyiknek is, a másiknak is temérdek a nehézsége. Az egyik lehetőség: megszabadulni mindentől, eladni bármily alacsony áron azt, ami a Szakadékból még értékesíthető; kétségkívül alig kapnak annyit, hogy a hatszázezer frank adósságot kifizessék; a másik mód új tőkét találni, részvénytársaságot alapítani - ő a területtel és a megmentett gépekkel részesedne a vállalkozásban -, de maga is érezte, hogy ez a terv teljesen alaptalan. És az idő egyre inkább sürget, dönteni kell, mert közeledik a fenyegető, a teljes pusztulás.

- A Guerdache a miénk, eladhatjuk - jegyezte meg Suzanne.

- Istenem! Eladni a kastélyt - mondta elkeseredetten Boisgelin. - Hogy eladjuk ezt a birtokot, ahol olyan jól éreztük magunkat, amit már megszoktunk! Elmenekülni innen, eltemetkezni valami nyomorúságos fészekben... Micsoda lecsúszás, milyen iszonyú szenvedés!

Suzanne elkomorult, látta, férje még mindig nem akarja belátni, hogy ezentúl szerényen, okosan kell élniök.

- Pedig előbb-utóbb ezt az utat fogjuk választani - mondta. - El kell adni a Guerdache-t, mert nagyon költséges a fenntartása.

- Persze, persze, el fogjuk adni, de később, mikor kedvezőbb alkalom kínálkozik. Ha most kínáljuk eladásra, az értéke felét sem kapnánk meg, az áruba bocsátással bevallanánk, hogy tönkrementünk. Az egész környék összefogna ellenünk, részint kárörömből, részint hogy hasznot húzzanak belőle.

Aztán egy szívhez szóló érvvel is előhozakodott.

- Egyébként, drágám, a Guerdache a tiéd. Az okmányban is így áll, az ötszázezer frank vételárat a te hozományod milliójából fizettük, a fennmaradt ötszázezerrel egészítettük ki azt a milliót, amibe a Szakadék került. A gyárnak társtulajdonosai vagyunk, de a Guerdache egészében a tiéd, és én, amíg csak lehetséges, szeretném neked megtartani.

Suzanne nem akart vitázni, csak egy mozdulattal felelt, de az kifejezte, hogy ő már régóta beletörődött mindenfajta áldozatba.

Boisgelin a feleségét nézte, és hirtelen felbukkant benne egy emlék:

- Mondd csak! Már meg akartam kérdezni tőled... Találkozol néha a hajdani jó barátoddal, Luc Froment-nal?

Suzanne egy pillanatig meghökkent. Családi életének sok keserűsége közt az is nagy bánata volt, hogy a Crêcherie megalakulása és a két üzem éles harca alatt meg kellett szakítania Luckel a kapcsolatát. Nélkülöznie kellett ezt a testvéri, hűséges, csupa szeretet szívet, a vigasztalását, a támogatását. Ebbe is beletörődött, és ha nagy ritkán kimozdult hazulról, és találkoztak az utcán, csak messziről üdvözölték egymást, Suzanne sose szólt hozzá. Luc hasonlóképpen viselkedett, önmegtagadóan visszahúzódott ő is, s úgy látszott, hogy gyöngéd barátságuknak egyszer s mindenkorra vége szakadt. De Suzanne azért aggódó szeretettel figyelte Luc munkáját, bár senkinek sem szólt róla. Titokban, a lelkében részt vett ő is ebben a nemes erőfeszítésben, az elszánt küzdelemben; szeretetet és igazságot teremteni a föld egy kis pontján. Suzanne együtt szenvedett, együtt diadalmaskodott vele, és mikor az a hír járta, hogy Luc belepusztul Ragu merényletébe, Suzanne két napig ki se jött a szobájából. Bánata mélyén gyötrő szorongás fogta el, mikor megtudta, hogy Lucnek viszonya van Josine-nal: fájó seb volt ez. Szerelmes lenne, anélkül, hogy tudta volna? Igaz, mindig arról a boldogságról ábrándozott, hogy olyan ember legyen a férje, mint Luc, akire büszkén néz fel, aki nemes célokra használja a vagyonát... Hányszor elmondta, magában, hogy segítőtársa lett volna, és ketten együtt a jóság és szeretet csodáit valósították volna meg... Aztán Luc meggyógyult, Josine az élettársa lett, és Suzanne érezte, hogy a feleség áldozatos önmegtagadása, a fiáért élő anya szeretete minden más érzést eltemet benne. Lucöt kizárta az életéből, férje kérdése olyan messzi múltba nyúlt vissza, hogy nem is palástolta megdöbbenését, és csak kisvártatva felelt:

- Hogy képzeled? Hogy találkoztam volna vele? Hiszen jól tudod, több mint tíz esztendeje teljesen elszakadtunk egymástól.

Boisgelin vállat vont, és zavartalanul válaszolt:

- Persze, persze... Arra gondoltam, esetleg találkoztatok az utcán és beszélgettetek. Hiszen valamikor nagyon jó barátok voltatok... Teljesen megszakadt a kapcsolat?

- Igen - mondta Suzanne határozottan. - Ha találkoznék vele, tudnál róla.

Álmélkodása nőttön-nőtt, férje unszoló érdeklődése sértette, szinte megalázónak érezte ezt a faggatást. Mit akar? Miért szeretné, ha ő nem szakította volna meg a kapcsolatot Luckel? Most már ő is érdeklődni kezdett.

- Miért kérded?

- Á, semmiség az egész... Az imént eszembe jutott valami vele kapcsolatosan.

De aztán csak visszatért rá és végül kibökte.

- Hát tudod... Az előbb azt mondtam, két lehetőségünk van, vagy eladjuk a Szakadékot, és mindentől megszabadulunk, vagy pedig részvénytársaságot alapítunk, amelynek én is tagja lennék. De van még egy harmadik lehetőség is, a két első kombinációja: a Crêcherie megvenné a Szakadékot, s a jövedelem nagyobb része a miénk lenne... Értesz?

- Nem, legalábbis nem világosan.

- Pedig nagyon egyszerű... Ennek a Froment-nak ugyancsak fájhat a foga a mi területünkre. Éppen elég bajt csinált nekünk, ugye? Méltányos, hogy szép, kerek summát préseljünk ki belőle. Akkor talpra állnánk, különösen ha a gyárban is lenne érdekeltségünk. A Guerdache-t nem kéne eladni, fenntarthatnánk a régi keretek közt.

Suzanne hallgatta, és nagyon elszomorodott. Férje mit sem változott, nem tanult az iszonyú leckéből. Most is csak azon jár az esze, hogyan húzhat hasznot másokból, hogyan fordíthatja a saját javára a helyzetüket. És mindenekelőtt az a célja, hogy ne dolgozzék, semmittevő, élősködő kapitalista akar maradni továbbra is. A szerencsétlenség óta ránehezedő határtalan kétségbeesés valódi oka: rettegés a munkától, gyűlöli a munkát, s egyre azon tépelődik, hogy sikerül ezentúl dologtalanul megélni. Alig száradtak fel a könnyei, máris előbukkant az élvezethajszoló.

Suzanne most már teljes világossággal akart látni.

- Nem értem, mi a feladatom nekem, ebben az ügyben? Miért akartad tudni, hogy érintkezem-e még Froment-nal?

Boisgelin szemrebbenés nélkül adta meg a választ.

- Édes istenem! Hát azért, mert megkönnyítette volna a kezdeményező lépéseimet. Értesz, ugye? Évekig haragban voltunk, nem könnyű dolog közeledni, üzleti tárgyalást kezdeni, sokkal egyszerűbb lenne, ha az a bizonyos valaki még mindig jó barát... Akkor talán magad is felkereshetnéd, és beszélnél vele...

Suzanne indulatos mozdulattal hallgattatta el.

- Soha! Ilyen körülmények közt nem beszéltem volna Froment-nal. Te megfeledkezel arról, hogy én testvérként szeretem őt.

Ez a nyomorult ember olyan mélyre süllyedt, hogy arra a gyöngédségre spekulált, amit Luc talán még megőrzött Suzanne iránt, a feleségét akarta felhasználni, hogy ellenfelét elérzékenyítse, és előnyös feltételeket csikarhasson ki belőle.

Boisgelin észrevette, hogy szavai megsebezték Suzanne-t: az asszony elsápadt, megmeredett, mintha ismét eltávolodott volna tőle. A férj igyekezett jóvátenni baklövését.

- Igazad van, az üzleti ügyek nem tartoznak a nőkre. Csakugyan nem is vállalhatnál el effajta feladatot. De mégis örülök az ötletemnek, minél tovább gondolkodom rajta, annál inkább bizonyos vagyok benne, hogy ez vezet a kibontakozáshoz. El fogom készíteni a haditervet, s aztán majd megtalálom a módját, hogy érintkezésbe lépjek a Crêcherie igazgatójával. Bár

talán sikerül arra késztetnem, hogy ő tegye felém az első lépéseket, ami persze fortélyosabb lenne.

Felpezsdítette a remény, hogy rászedhet valakit, és ezentúl is habzsolhatja majd az örömöket. Mégiscsak jó az élet, ha továbbra is végighenyélheti lustán, munka nélkül, kényelmesen. Felkelt, megkönnyebbülten sóhajtott, és kinézett az ablakon a parkba, amely a téli napsütésben még hatalmasabbnak látszott; arra gondolt, hogy tavasszal újra rendezhet itt kerti ünnepségeket. Felkiáltott:

- Ostobaság kétségbeesni! Hogy is kerülhetnének a magunkfajta emberek nyomorúságos helyzetbe?

Suzanne ülve maradt, az a dermesztő szomorúság egyre inkább elhatalmasodott benne. Kis ideig együgyű módon abban reménykedett, hogy megjavíthatja ezt az embert, de most látnia kellett, hiába vonulnak el viharok, változások a feje felett, ez nem tér jobb belátásra, meg se érti az új időket. Vérében van a kizsákmányolás, csak a mások munkájából tud élni, szórakozni. Rossz, felnőtt gyermek marad örökre, s az ő vállára fog szakadni, ha az igazság világa egyszer megvalósul. Már csak nagy, keserű szánalmat érzett iránta.

A hosszú beszélgetés alatt Paul nem mozdult, a szelíd fiú, akinek arcáról értelem és gyöngédség sugárzott, csöndben hallgatta a szüleit. Nagy, beszédes szemében tükröződtek az érzések, amelyek anyját felkavarták. Ők ketten hasonlóképpen éreztek, a fiút is az bántotta, ami az anyját: hogy a férj, az apa haszontalan ember. Suzanne észrevette fia fájdalmas zavarát és megkérdezte:

- Hová készültél, Paul?

- A majorba, anyám. Feuillat bizonyosan megkapta már az új ekét a téli szántáshoz.

Boisgelin nagyot nevetett.

- Hát téged érdekel az ilyesmi?

- Igen, apa... Combettes-ben gőzekével dolgoznak, több kilométeres barázdákat húznak a közös, óriási földön. Nagyszerű látvány, ahogy a talajt megforgatják, hogy a méhe magába fogadja a magokat.

Fiatalos hévvel lelkesedett. Anyja elérzékenyülten mosolygott.

- Menj csak, fiam, nézd meg azt az új ekét, és dolgozz, tudom, hogy jót fog tenni neked.

A következő napokon Suzanne azt látta, hogy férje nem igyekszik megvalósítani a tervét. Mintha beérné azzal, hogy rátalált a kibontakozásra, amely szerinte mindannyiukat meg fogja menteni, semmivel sem törődött, s újra belesüppedt a tehetetlenségbe. És a kastélyban ott a másik magatehetetlen is, aki miatt mostanában sokat aggódott Suzanne.

Szélütött nagyapja, aki élőhalott állapotában rendkívül magas kort ért el - nemrég töltötte be nyolcvannyolcadik évét -, változatlanul teljes magányban élt; a tolószékben tett sétákon kívül minden kapcsolata megszakadt a külvilággal. Csak Suzanne járt be hozzá, ő ápolta, ugyanolyan gondoskodó gyöngédséggel bánt vele, mint fiatal lány korában, közel harminc esztendeje, mikor bent üldögélt nála, ugyanebben a földszinti szobában. Olyan jól ismerte az aggastyán világos, tengerszem mélységű szemét, hogy a legcsekélyebb átsuhanó árnyból is olvasott. A közelmúlt eseményei óta nagyapja szeme elborult, mintha beléhullt homokszemtől vált volna zavarossá. Az egyformaságban múló évtizedek alatt Suzanne hányszor hajolt a kifejezéstelen szempár felé, azon tépelődve, hogy örökre elszállt-e belőle a gondolat, hiszen olyan üres, olyan áttetsző! Most talán visszatér a teljes öntudat? Az átsuhanó árnyak, a borzongások a szellemi képesség visszanyerésének volnának a jelei? Vagy a szélütött értett, felfogott mindent, s most, hogy a bénulás kemény gúzsa csodával határosan meglazul, nagyapja

a halál előtt felszabadul a némaságból, a mozdulatlanságból, amelybe sorsa évtizedek óta bebörtönözte? Suzanne növekvő álmélkodással és aggodalommal figyelte a képességek lassú feléledését.

Egyik este Suzanne éppen az öreg szobájából jött ki, és megrendülten figyelt fel arra, milyen kifejező tekintettel kísérte nagyapja az ajtóig, mikor az inas, aki Jérome urat tolta mindennapos sétáin, megszólította úrnőjét:

- Nagyságos asszony, kérem, szeretném jelenteni... Úgy vettem észre, hogy Jérome úr megváltozott - mondta az inas. - Ma beszélt.

Suzanne izgatottan kiáltott fel:

- Mit mond? Beszélt?!

- Igen, kérem. Már tegnap is, mikor megálltunk egy kicsit a Brias úton, a Szakadékkal szemben, úgy rémlett, hogy halkan szavakat dadog. De hogy ma beszélt, mikor a Crêcherie mentén toltam, abban egészen biztos vagyok.

- És mit mondott?

- Nem értettem világosan, nagyságos asszony, azt hiszem, csak úgy összefüggéstelenül beszélt, nem volt semmi értelme.

Suzanne ettől kezdve szerető aggodalommal figyelte nagyapját. Az inasnak meghagyta, hogy esténként részletesen számoljon be arról, amit tapasztalt. Úgy vette észre, hogy nagyapját növekvő nyugtalanság keríti hatalmába. Látni, hallani vágyott, a sétákat hosszabbra kellett nyújtani, mintha mindent szemügyre akarna venni az út mentén. A Szakadékkal és a Crêcherie-vel szemközt ugyanarra a helyre vitette magát nap nap után, s órák hosszat figyelte a komor romhalmazt és a vidám, pezsgő életet. Intett, hogy az inas lassítson, többször is végig kellett tolni a kocsit ugyanazon a részen, s ő egyre összefüggőbben ismételgetett valamit, bár még mindig nem vették ki világosan, hogy mit mond. Suzanne megrendülten figyelte az öntudat lassú ébredését, és elhívatta Novarre doktort, hogy véleményét megtudakolja.

- Doktor úr, ki se tudom mondani, mennyire szorongok - mondta, miután leírta neki a tüneteket. - Mintha feltámadást látnék. A szívem csupa aggodalom, úgy érzem, csodás jel ez, rendkívüli események előfutára.

A doktor mosolygott a nőies túlérzékenységen, de mindenesetre meg akarta nézni az öregurat. Csakhogy Jérome úr nem tartozott a könnyen kezelhető betegek közé, szobájából a többi emberrel együtt az orvosokat is kirekesztette, és minthogy kezelésre nem volt szüksége, Novarre doktor már évek óta nem tette be a lábát hozzá. Most is be kellett érnie azzal, hogy megvárta kint a parkban, amíg sétájáról hazatolták, akkor köszöntötte, melléje szegődött, sőt meg is szólította. Az öreg szemében felcsillant a megismerés, szája is megmozdult, és valami érthetetlent dadogott. Novarre álmélkodott; rá is erősen hatott Jérome úr állapota.

- Igaza van, asszonyom, az eset valóban rendkívüli - jelentette ki Suzanne-nak, mikor visszament hozzá. Ez valóban egy nagy lelki megrázkódtatásból eredő válság jele.

Suzanne aggódva kérdezte meg:

- Milyen következményekre számít, doktor úr, és mit tehetünk?

- Sajnos, semmit, ennyit bizonyosan tudok. Arra pedig, hogy ez az állapot milyen következményekkel járhat, még magamnak sem mernék válaszolni... Csak annyit mondhatok, hogy az ilyen eset ritka, de példa akad rá. Emlékszem, a saint-croni elmegyógyintézetben megvizsgáltam egy öregembert, aki majd negyven évet töltött már ott, s az ápolók egyetlen szót sem hallottak tőle. De hirtelen mintha magához tért volna, eleinte zavarosan beszélt, majd egész

világosan s egyhuzamban, véget nem érő sebességgel ömlött belőle a szó. Az egészben az volt a legmegdöbbentőbb, hogy ez az öreg, akit idiótának tartottak, a látszólagos tompaságban töltött negyven esztendő alatt látott, hallott, mindent megértett, s a zuhogó szóáradatban benyomásait, emlékeit közölte, mindazt, ami felgyűlt benne, amióta az elmegyógyintézetbe került.

Suzanne megborzongott, igyekezett elrejteni a szörnyű felindulást, amit ez a történet keltett fel benne.

- És mi történt azzal a szerencsétlennel?

Novarre egy pillanatig habozott a válasszal.

- Három nap múlva meghalt. Meg kell mondanom, asszonyom, hogy az effajta krízis csaknem mindig a közeli halál előjele. A régi lámpáshasonlat: nagyot lobban, mielőtt kialudna.

Mind a ketten hallgattak. Suzanne mélyen elsápadt, megcsapta a halál hidegsége. De a félelem, a bánat nem boldogtalan nagyapja közelgő halála miatt nehezedett rá. Hátha nagyapja is, mint az az öreg az elmegyógyintézetben, mindent látott, hallott, mindent megértett?...

Aztán megkérdezte:

- Mit gondol, doktor úr, nagyapa értelme megsemmisült? Mi a véleménye: felfogja, ami körülötte történik, gondolkodik?

Novarre először tétova mozdulattal válaszolt, a tudós mozdulatával, aki csak a kísérletekkel bebizonyított igazságokért vállalhat felelősséget.

- Asszonyom, a kérdésre nem adhatok határozott választ. Minden lehetséges az agy szövevényes rejtélyében, hiszen még nagyon kevéssé hatoltunk belé. Lehetséges, hogy a beszédkészség elvesztése egyáltalán nem hatott az értelmi funkciókra, nem állíthatjuk, hogy aki nem tud beszélni, gondolkozni sem tud. Én mint orvos úgy észleltem, hogy Jérome úr értelmi képességei meggyengültek, s azt hittem, hogy a szenilitás reménytelen esetével állunk szemben.

- És mondja, doktor, lehetséges, hogy az értelme nem homályosult el?

- Nagyon lehetséges, sőt erősen hajlok afelé, hogy így van, bizonyíték rá, hogy egész lénye kezd feléledni, és a beszédkészsége is visszatér.

A beszélgetés után szomorúság és rettegés nehezedett Suzanne-ra. Valahányszor nagyapja szobájában tartózkodott, és figyelte ezt a lassú feltámadást, gyöngédségébe titkos rémület is vegyült. Ha az öregember mindent látott és hallott, ami körülötte történt, ha mindent felfogott, milyen szörnyű dráma zajlott le benne a csend mélyén, a dermedt némaságban, amit a szélütés kényszerített rá. Több mint harminc esztendeje mintha érzéketlen tanúja lenne utódai gyors pusztulásának, merev, világos szeme végignézte családja vereségét, a vagyontól mámoros utódokat, akik egyre sebesebben zuhantak a bukásba. Két nemzedék alatt az élvezetek emésztő tüze megsemmisítette azt a szilárdnak hitt vagyont, amit a dédapa és a nagyapa szerzett. Ez az öregember megérte, hogy Michel fia nőkre pazarolta el vagyonát, és végül revolvergolyóval roncsolta szét az agyát, megérte, hogy rajongó vallásosságba temetkezett lánya apáca lett, s a másik fia, Philippe, aki egy rossz hírű nőt vett feleségül, haszontalan életét párbajban végezte. Megérte, hogy unokája, Gustave, Michel fia, öngyilkosságba kergette apját, mert ellopta tőle a szeretőjét, és az esedékes tartozásra félretett százezer frankot, tudta, hogy másik unokáját, Andrét, Philippe fiát, elmegyógyintézetbe zárták. Megérte, hogy harmadik unokájának, Suzanne-nak férje, Boisgelin megvette a válságban levő gyárat, rábízta vagyontalan rokonára, Delaveau-ra, aki rövid időre fellendítette, s aztán egy este felgyújtotta a csőd előtt álló üzemet, mert felfedezte a pusztító mérget, megtudta, hogy a felesége megcsalta a piper-

kőc Boisgelinnel, hogy addig szították egymás féktelen élvezetszomját és fényűzésvágyát, hogy végül mindent feldúltak maguk körül. Megérte, hogy a Szakadék, az ő szívéhez forrt alkotása, amelyet kisüzemként örökölt apjától, hatalmas gyár lett a keze alatt, megérte, hogy ez az óriási gyár - ő azt remélte, egész várossá, a vas és acél birodalmává fog nőni utódai tulajdonában - olyan gyorsan hanyatlott le, hogy már a második nemzedék életében rommá lett. Tanúja volt, hogy családját, amelyben lassan, nyomorult munkásősök hosszú során át gyűlt össze az apját meg őt fűtő alkotóerő, oly rohamosan megrontotta, elsatnyította, szétroncsolta a vagyon habzsolása, hogy úgy látszott, az unokákban már semmi sem maradt a Quirignonok hősi munkalázából. Milyen szörnyű történeteket őriz a nyolcvannyolc esztendős aggastyán agya, milyen iszonyú erőfeszítéseket, egy század erőfeszítésének summázását, egy család múltjának, jelenének, jövőjének vonalát! És milyen ijesztő, hogy az agy, amelyben a látszat szerint eltemetődött az egész történet, most lassan öntudatra ébred, félős, hogy minden napvilágra jut, és mihelyt az a dadogó száj világosan érthető szavakat ejt ki, megindul az igazság áradata!

Ezt a félelmes öntudatra ébredést várta Suzanne növekvő szorongással. Ő meg a fia a fajta utolsó hajtásai. Paul a Quirignon család egyetlen fiú utóda. Laure néni nemrég halt meg a karmeliták zárdájában, majd negyven esztendőt töltött ott, André, az unokafivére, már régen meghalt az őrültekházában, gyermekkora óta élt ott a világtól elzárva. És Suzanne észrevette, ha Paul vele együtt bement nagyapja szobájába, az öreg szeme, amelyben ébredezett az értelem, hosszasan megpihent a fiún. Ez a gyenge gally maradt meg a hatalmas tölgyből! Jérome úr valaha azt remélte, a fa egyre terebélyesebbé válik, a vaskos törzsből erős ágak nyúlnak szerteszét: az ő népes családja. De a család fájában mintha elapadt volna a nedv, a kemény munkásősök egészsége és életereje... Az utódok nem fognak már sokasodni, nem indulnak el az élet javainak és örömeinek meghódítására - ...az élet nedve már az unokákban elapadt, félszázad se telt bele, s a mohón habzsolt gazdagság felemésztette az ősök messziről felgyűlt erőtartalékát... Milyen keserűség a szomorú nagyapának, a múlt utolsó tanújának a temérdek rom közt, hogy az új nemzedéket egyetlen utód képviseli; a szelíd, kedves Paul, ez a vékony fiú, az élet utolsó ajándéka - mintha azért maradt volna meg a Quirignon családból, hogy új földbe plántálva hajtson ki. A sors mintha fájdalmas gúnyt űzne, hogy ez a békés, meggondolt fiú az örökös az óriási kastélyban, a pazar épületben, amelyet Jérome úr hajdanában drága pénzen vásárolt, azzal a büszke reménnyel, hogy számos utóda fogja benépesíteni. Akkoriban elképzelte, hogy a tágas lakosztályokban tíz család is lakik majd, gondolatban már hallotta is az egyre sokasodó fiúk és lányok kacagását; a hatalmas, pompás épület a Quirignonok boldog, gyarapodó dinasztiájának lesz a székhelye. Minden másként történt, a lakosztályok kiürültek, féktelen vágyak, téboly és halál járt rombolva keresztül-kasul a termekben, aztán megjelent a rossz szellem, betetőzte a ház pusztulását; az utolsó katasztrófa óta a szobák kétharmadát lezárták, az egész második emeletet a por lepte, a földszinti szalonokat is csak szombatonként szellőztették ki. Vége a családnak, ha Paul fel nem virágoztatja, a család jövendő dicsőségének székhelye kihalt, a nagy épület, súlyos teher a meghasonlott házaspárnak, lassanként elhanyagolt bagolyfészekké válik, ha nem pezsdül fel benne új élet...

Még egy hét telt el. Az inas most már világosan kivett egy-egy szót Jérome úr zavaros dadogásából. Aztán összefüggő mondatot hallott, és elismételte Suzanne-nak.

- Nagyon erőlködött, nagyságos asszony, de holtbiztos vagyok benne, hogy Jérome úr ma reggel azt mondta: „Vissza kell adni, vissza kell adni."

Suzanne hitetlenkedve fogadta a hírt. A mondatnak semmi értelme. Mit kell visszaadni?

- Figyeljen jobban, hogy megértse a szavait.

Másnap az inas még határozottabban jelentette:

- Nyugodt lélekkel állíthatom, hogy Jérome úr azt mondta: „Vissza kell adni”, hússzor vagy harmincszor is elismételte egymás után, egész halkan. Mintha minden csepp erejét beleadta volna a beszédbe.

Aznap este Suzanne elhatározta, hogy ezentúl ő maga figyeli nagyapját, hogy tisztába jöjjön a helyzettel. A következő napon Jérome úr nem bírt felkelni. Az agy bénulása felengedett, de a lába és nemsokára a törzse is teljesen megmerevedett, szinte elhalt. A rémült Suzanne újra elküldött a doktorért, de Novarre nem tudott segíteni, és tapintatosan tudtára adta, hogy közeledik a vég. Ettől fogva Suzanne ki nem mozdult nagyapja szobájából.

A tágas helyiség padlóját vastag szőnyegek, falát nehéz kárpitok borították. A vörös tónusú, masszív és kissé komor fényűzéssel berendezett szobában faragott paliszander bútorok álltak, a széles ágy oszlopos, s az óriási tükörben ott mutogatta magát a park. Amikor az ablakok nyitva voltak, látni lehetett, hogy a pázsiton túl, a százados fák lombja közt egymásba türemlő épületfoltok nyúlnak bele a láthatárba, elöl Beauclair háztetői, mögöttük a Monts Bleuses tövében a Crêcherie a nagyolvasztóval és a Szakadék, amelynek óriási kéményei felnyurgultak a romokból.

Egyik reggel Suzanne félrehúzta a függönyöket, hogy a téli nap beáradjon, s aztán leült az ágy mellé, de izgatottan figyelt fel: nagyapja beszélt. Az öregember már egy-két pillanattal előbb az ablak felé fordította arcát, nagy, világos szeme a távolba meredt. Először csak két szót mondott:

- Luc Froment...

Suzanne világosan kivehette, s eleinte a megdöbbenés elvágta a hangját. Miért emlegeti nagyapja Luc Froment-t? Hiszen soha semmi kapcsolata sem volt Luchöz, még azt se igen tudhatta, hogy él, hacsak nem volt figyelő tanúja az utóbbi esztendők eseményeinek, szemtanú, aki mindent látott és megértett. - Suzanne erre gyanakodott, és ettől rettegett. Luc neve, amely a régóta hallgató száját elhagyta, azt bizonyítja, hogy a némaság mögött éber értelem látta és figyelte az eseményeket. Suzanne érezte, hogy szorongása erősödik.

- Luc Froment-t említetted, nagyapa?

- Igen, igen, Luc Froment-t...

Most világosabban, hangosabban ejtette ki a nevet, szemét merőn Suzanne-ra szegezte.

- És miért említed a nevét, nagyapa? Ismered őt, mondani akarsz valamit róla?

Jérome úr tétovázott, nyilván nem találta meg a szavakat, aztán türelmetlenül, mint a gyerek, újra csak Luc nevét ismételte.

- Régebben jó barátom volt - mondta Suzanne -, de most már évek óta nem jár hozzánk.

Az öreg élénken bólogatott, és mintha lassanként megoldódna a nyelve, megtalálta a hiányzó szavakat.

- Tudom, tudom... Azt akarom, hogy jöjjön el...

- Azt akarod, hogy eljöjjön hozzád, beszélni akarsz vele, nagyapa?

- Igen, igen... Azonnal jöjjön el, beszélni fogok vele.

Suzanne megdöbbenése és az a ránehezedő fojtott rémület egyre nőtt. Mit akar mondani a nagyapja Lucnek? Annyi kínos feltevés tódult fel benne, hogy egy pillanatig arra gondolt, ez a kívánság zavaros képzelődés, nem kell komolyan venni. De nagyapja észnél volt, s a szegény, béna öreg olyan szenvedélyesen, olyan ellenállhatatlan csengéssel kérte, egész végső erejét beleadva a szavakba, hogy a velejéig megrendült Suzanne érezte, lelkiismeretbe vágó ügyet

kell eldöntenie, és feltette magában a kérdést, nem volna-e bűnös, ha ezt a találkozást megtagadná a haldoklótól, bár ki tudja, milyen komor, fenyegető következményekkel járhat.

- Nem beszélnél inkább velem, nagyapa?

- Nem, nem, Luc Froment-nal... Azonnal beszélni akarok vele! Azonnal!

- Rendben van, nagyapa, írok neki, remélem, eljön.

Suzanne keze reszketett, mikor a levelet írta. Csak két sort vetett papírra: „Kedves barátom, szükségem van magára, kérem, jöjjön azonnal!" És mégis, két ízben abba kellett hagynia, nem volt ereje, hogy ezt a néhány szót leírja, annyi emléket keltett fel benne: az egész elrontott életét, a boldogságot, amely ott volt a közelében, de ő elhaladt mellette, és most már sohasem fogja megismerni.

Az idő tíz órára járt, az udvarosfiú azonnal elindult a levéllel a Crêcherie-be.

Luc éppen a Közösség Háza előtt tartózkodott, szokásos reggeli körútját már befejezte, mikor a levelet megkapta; azonnal követte a fiút. De hogy felkavarta és elérzékenyítette az a néhány egyszerű, megható szó: „Kedves barátom, szükségem van magára, kérem, jöjjön azonnal!" Tizenkét esztendő telt el azóta, hogy az események elválasztották őket, és Suzanne úgy írt neki, mintha előző este köszöntek volna el egymástól: tudta, hogy ő meg fog jelenni a hívására. Egy pillanatig sem kételkedett barátjában, és Lucöt mélységesen megindította, hogy Suzanne nem változott meg iránta, hogy régi, testvéries kapcsolatuk megmaradt. Irtózatos drámák robbantak ki körülöttük, embereket, épületeket söpörtek el a nekivadult szenvedélyek, s ők, akik oly sok évig távol voltak egymástól, magától értetődően fogják meg egymás kezét. Luc sietve ment a Guerdache felé, és azon tűnődött, miért hívatja Suzanne. Tudomása volt arról, hogy Boisgelin szeretne hasznot húzni a helyzetből, az a terve, hogy eladja neki a Szakadékot minél magasabb áron. Luc egyébként elhatározta, hogy semmiképpen nem veszi meg a Szakadékot, az egyetlen elfogadható megoldás, hogy a gyár, akárcsak a többi, kevésbé jelentős üzem, lépjen be a Crêcherie szövetkezetébe. Egy pillanatig átcikázott rajta a gondolat; talán Boisgelin ösztökélte a feleségét, hogy puhatolózzék nála. De ismerte Suzanne-t, soha nem vállalkozna ilyen szerepre. Úgy sejtette, valami gyötrelmesen aggaszthatja Suzanne-t, valami tragikus esemény történt, s azért fordult hozzá. Már nem is töprengett tovább az okon, majd megmondja Suzanne, milyen szolgálatot vár az ő baráti szeretetétől.

Az asszony egy kis szalonban várta: mikor Lucöt meglátta, olyan heves felindulás fogta el, hogy szinte leroskadt. Lucnek is elszorult a szíve a túláradó érzésektől. Eleinte még a szavak is bennük rekedtek. Csendben nézték egymást.

- Drága barátom, drága barátom - suttogta aztán Suzanne.

Ebben a néhány szóban benne volt mindaz, amit ő tizenkét évig átélt, elszakadásuk, a ritka találkozások, amikor szótlanul mentek el egymás mellett, a kegyetlen szenvedés, a megaláztatások bemocskolt otthonában, és főként Luc művének elismerése, amit ő a távolból lelkesedve figyelt. Luc hőssé emelkedett, Suzanne hódolattal nézett fel rá, szeretett volna letérdelni elé, bekötözte volna a sebeit vigasztaló és segítő élettársaként. Csakhogy másik nő lépett be az életébe - Suzanne annyit szenvedett Josine miatt, hogy a szerelem örökre meghalt a szívében, eltemette titkos szerelmét, és még maga sem akart tudni arról, hogy ott lobogott benne. De most, hogy maga előtt látta azt, akiért rajongott, az emlékek hirtelen felbukkantak énje rejtett mélyéből, szeme könnybe borult a szenvedélyes elérzékenyüléstől, s a keze remegni kezdett.

- Barátom, drága barátom, hát eljött, mihelyt üzentem!

Lucöt is mély megindultság fogta el, az emlékek benne is előhívták az egész múltat. Tudta, hogy Suzanne nagyon szerencsétlen volt, hogy férje szeretője, aki tönkretette a családot, befészkelte magát otthonába. Tudta, hogy Suzanne méltósággal, hősiesen tűrt, nem hagyta el a helyét, megvédte a család hírét azzal, hogy önérzetesen kitartott az otthonában a fiáért, önmagáért. Bár ők ketten már régóta elszakadtak egymástól, Luc sokat gondolt rá, változatlanul kedves volt a szívének, és valahányszor újabb bánat érte az asszonyt, mindig jobban tisztelte és sajnálta. Sokat töprengett, hogyan lehetne segítségére, hogyan könnyíthetne rajta. Boldogan bizonyította volna be, hogy semmi sem mosódott el benne, ugyanolyan hűséges barátja, mint hajdanában, amikor a háttérbe húzódva vett részt jótékonysági munkájában. Aggódó szeretettel sietett ide a hívására, s most, hogy szemtől szemben voltak, a megindultság eleinte elfojtotta a szavát, és csak kisvártatva válaszolt:

- Igen, Suzanne, én a régi, jó barátja maradtam, és vártam a hívását, hogy idejöhessek.

Testvéri szeretet fűzte őket egymáshoz, olyan erővel érezték ezt az elválaszthatatlan köteléket, hogy összeölelkeztek. Arcon csókolták egymást, mint két jó barát, bajtársak, akiknek nincs mit tartani az emberi természet gyengeségeitől, bizonyosak abban, hogy nem fognak szenvedést okozni egymásnak, hogy megnyugvást és bátorságot nyújtanak társuknak. Mindaz, ami erős és gyengéd egy férfi meg egy nő barátságában, ott volt a mosolyukban.

- Drága Suzanne, ha tudná, hogy rettegtem, mikor rájöttem, hogy a Crêcherie össze fogja roppantani a Szakadékot. Hiszen magát tettem tönkre! Ha a hitem nem hajt, meghátrálok. Néha nagy szomorúság fogott el, hogy maga talán elátkoz, soha meg nem bocsátja, hogy én vagyok oka a sok gondnak, ami magára szakadt.

- Hogy én elátkozom, Luc? Én magával tartottam lélekben, imádkoztam, hogy sikerüljön a műve, a maga diadala volt az egyetlen örömem. Olyan jólesett titokban maga mellett állni ebben a körben, amely gyűlölte, jó volt tudni, hogy megértem és szeretem, s a lelkem legmélyén őrzöm ezt az érzést!

- De én mégis tönkretettem, Suzanne. Mi lesz magából, hiszen gyerekkora óta hozzászokott a gazdagsághoz!

- Hogy tönkretett? Ugyan! Maga nélkül is végbement volna. A többiek tettek tönkre. És majd meglátja, akármilyen törékenynek látszom is, derekasan fogom tartani magam.

- És Paul, a fia?

- Az a szerencséje, hogy az élete így fordult. Dolgozni fog. Hát nem látja, mit tett a pénz a családommal?

Aztán Suzanne rátért arra, miért hívatta ilyen sürgősen. Elmondta, hogy nagyapja megrendítő módon visszanyerte szellemi képességeit, és most látni akarja. Egy haldokló kívánságát teljesítik; Novarre doktor szerint a vég egészen közel van.

Luc, akárcsak Suzanne, megdöbbenéssel, rettegő aggodalommal fogadta ezt a feleszmélést, amelyben neki most váratlan szerep jutott, s azt felelte, hogy Suzanne rendelkezésére áll, mindent megtesz, amit óhajt tőle.

- Szólt a férjének Jérome úr kívánságáról és az én látogatásomról?

Suzanne ránézett, és alig észrevehetően rántott egyet a vállán.

- Nem, eszembe se jutott, és nincs is semmi értelme. Nagyapa már régóta mintha észre se venné, hogy a férjem a világon van. Meg se látja... Egyébként férjem jókor reggel vadászni ment, és még nem jött haza.

Majd így szólt:

- Kérem, jöjjön velem, azonnal bevezetem hozzá.

Beléptek Jérome úr szobájába - az öreg ott ült a paliszander ágyban, a párnáknak támaszkodva, fejét még egyre az ablak felé fordította, amelyről Suzanne reggel félrehúzta a függönyt. Talán azóta se vette le a tekintetét a gyönyörű parkról, Beauclair egymásba türemlő háztetőin túl a Monts Bleuses tövében a láthatárba belenyúló Szakadékról meg a Crêcherie-ről. Mintha ez a látvány lenyűgözné, mintha állandóan felidézné benne a múltat, a jelent és a jövőt, mióta hosszú éveken át némaságba zárva nézi a láthatárt.

- Nagyapa, elhoztam hozzád Luc Froment-t - mondta Suzanne. - Látod, itt van, azonnal idesietett.

Az öregember lassan feléjük fordította arcát, világos, áthatolhatatlanul mély szemét, amely most még nagyobbnak látszott, mint máskor, Lucre emelte. Egyetlen szót sem ejtett, nem üdvözölte, nem köszönte meg, hogy eljött. A nehéz csend percekig tartott, de a haldokló nem vette le tekintetét az idegenről, a Crêcherie megalapítójáról, mintha meg akarná ismerni, a lelke mélyére akarna hatolni.

Suzanne kissé zavartan kérdezte:

- Nagyapa, te nem ismered Froment urat, de talán láttad, mikor sétakocsikáztál?

Az öreg mintha meg se hallotta volna Suzanne szavait, nem válaszolt. De egy-két pillanat múlva elfordította a fejét, tekintete keresve siklott ide-oda, és végül egyetlen szót ejtett ki, egy nevet:

- Boisgelin!

Suzanne meghökkenésébe nyugtalanság és zavar is vegyült.

- A férjemet hívod, nagyapa? Azt akarod, hogy idejöjjön?

- Igen, igen, Boisgelint...

- Azt hiszem, még nem jött haza. Addig megmondod Froment úrnak, hogy miért akartál találkozni vele.

- Nem, nem... Boisgelin, Boisgelin...

Nyilván Boisgelin jelenlétében akar beszélni. Suzanne néhány mentegetődző szót mondott Lucnek, aztán kiment, hogy a férjét előkerítse. Luc kettesben maradt Jérome úrral, s egyre magán érezte átható pillantását. Most ő is figyelmesen megnézte: ez az öreg ember szép volt, szabályos, sápadt arcára, amelyet nemes elhatározása magasztossá avatott, fenséges méltóságot rajzolt a közeledő halál. A hosszúra nyúlt várakozás közben a két férfi egyetlen szót sem váltott, csak a tekintetük mélyedt egymásba. Körülöttük a szoba gazdag kárpitjaival, tömör bútoraival mintha bágyadtan szunnyadna a dús fényűzés terhe alatt. Semmi zaj, semmi nesz, csak a falakon át áradt valami borzongás a kihalt nagy szalonokból, a lezárva porosodó emeletek felől. Tragikus és ünnepélyes volt ez a várakozás.

Végre Suzanne visszajött, mögötte a férje, aki éppen akkor érkezett haza. Boisgelin lábszárvédőben, kesztyűsen, vadászzubbonyban nyitott be, mert a felesége azt se akarta megvárni, míg átöltözik. A férj arcáról lerítt a szorongás, nyilván aggasztotta a váratlan fordulat, amelybe most belecsöppent. Mindaz, amit Suzanne sebtében közölt vele, hogy Jérome úr elhívatta Lucöt, és Luc itt van a házukban, az öreg szobájában, aki visszanyerte szellemi erejét, és most beszélni akar vele, ezek a rendkívüli események teljesen felkavarták, a talaj kicsúszott a lába alól, hiszen egy perc gondolkodási ideje sem maradt.

- Nagyapa, itt a férjem - mondta Suzanne. - Ha közölni akarsz valamit, mondd el. Itt vagyunk!

De Jérome úr tekintete megint keresett valakit, és hogy nem találta, azt kérdezte:

- Paul? Hol van Paul?

- Azt akarod, hogy ő is itt legyen?

- Igen, úgy akarom.

- Ő most a tanyán van. Jó negyedórába is beletelik, amíg hazaér.

- Jöjjön! Azt akarom, hogy itt legyen!

Teljesítették a kívánságát, és azonnal egy szolgát menesztettek Paulért. A várakozás most még ünnepélyesebb, még tragikusabb volt. Luc és Boisgelin némán köszöntötték egymást, annyi esztendő után mit is mondhatott volna az egyik a másiknak, ebben a szobában, ahol mindannyian érezték a magasztosság leheletét. Senki sem szólt, a borzongató csendben csak Jérome úr lihegő lélegzése hallatszott. Tágra meredt, csillogó szemét ismét az ablakra szegezte, az emberi erőfeszítés nyomán átalakult láthatárra, ahol a múlt lezajlott, ahol a jövő születik. Ebben a szorongó várakozásban egymás után múltak a percek, s ők várták, ami történni fog: magasztos, nagy tettnek érezték a közeledtét.

Aztán könnyű lépések hallatszottak, Paul lépett be. Rózsás, fiatal arcát kicsípte a hideg.

- Fiam - fordult hozzá Suzanne -, dédapád hívott össze bennünket, és az a kívánsága, hogy te is halljad, amit mondani fog.

Jérome úr oly sokáig merev száján megindítóan gyengéd mosoly jelent meg. Egy mozdulattal magához szólította a fiút, és egészen közel, az ágya szélén mutatott helyet neki. Elsősorban miatta akart beszélni, utolsó sarjával még új erőre kaphat, ismét gyarapodásnak indulhat a család. Látta, hogy Paul mélységesen megilletődött, hogy gyötri a közelgő végső elválás, néhány pillanatra ráemelte elérzékenyült tekintetét, meg akarta nyugtatni: neki nem ijesztő a halál, hiszen dédunokájára hagyja hosszú élete örökségét, a jóságot, igazságot és békét hirdető tettet.

Aztán a megilletődött csendben beszélni kezdett. Fejét Boisgelin felé fordította, s először csak azt a néhány szót ismételte, amit az inas napok óta hallott, mikor halkan, dadogva, kivehetetlen szavak közt hajtogatta:

- Vissza kell adni, vissza kell adni.

Észrevette, hogy haboznak, nem tudják, jól értik-e, amit mondani akar. Paulra nézett, és erőteljesebben ismételte:

- Vissza kell adni, gyermekem, vissza kell adni...

Suzanne remegett, tekintete találkozott Luc megilletődött tekintetével, az ijedt és rémült Boisgelin pedig olyan képet vágott, mint aki felkészült arra, hogy az öregember zagyvaságokat fog beszélni.

Suzanne megkérdezte:

- Nagyapa, hogy érted ezt, mit kell visszaadni?

Jérome úr nagy erőlködéssel formálta a szavakat, hangja egyre érthetőbb lett.

- Mindent... Vissza kell adni a Szakadékot. Vissza kell adni a kastélyt, a tanyát, a földeket... Vissza kell adni, mert bennünket semmi nem illet meg, legyen minden mindenkié.

- De nagyapa, magyarázd meg, kinek adjuk vissza?

- Mondtam már, Suzanne... Mindenkinek. Semmi sem a miénk abból, amit a sajátunknak tartottunk. Azért mérgezett meg bennünket, azért pusztított, mert a másoké... Vissza kell adni, hogy boldogok legyünk, hogy mindenki boldog legyen.

Csodálatosan nemes, megrendítő jelenet következett most. Az öregember szava néha elakadt, de egy-egy mozdulattal kifejezte gondolatát. A jelenlevők megilletődött csendben figyelték, ő pedig lassan elmondta... Mindent látott, hallott, felfogott, ami körülötte folyt, Suzanne rettegő sejtése beigazolódott, az egész szörnyű múlt leplezetlenül életre kelt az évtizedeken át bénaságba dermedt néma öreg szavaiból. Mintha csak azért élte volna túl a temérdek csapást, családja fénykorát és szétzüllését, hogy levonja belőle a nagy tanulságot. És most, hogy halála előtt zsibbadtsága felengedett, feltárta gyötrelmes szenvedését: eleinte hitt az utódaiban, bízott abban, hogy uralkodni fognak a birodalomban, amelyet ő szerzett nekik, de aztán megérte, hogy utódait és birodalmát elsöpörte a jövő szele. Megmondta az okát, ítélkezett és jóvátett.

Az első Quirignonnal kezdte, a nyújtómunkással, aki néhány társával megalapította a Szakadékot; szegény volt, mint ők, de ügyesebb és bizonyára takarékosabb is náluk. Aztán jött ő, a második Quirignon, a vagyonszerző, ő kovácsolta össze a milliókat kemény harcban, hősi akaraterővel, értelmes, lankadatlan munkával. Merész lendülettel, hatalmas, kiapadhatatlan erővel alkotott, a termelési és eladási feltételek szerencsés összhangjával vagyont szerzett, de mindig tudta, hogy csak letéteményes, hogy munkásősei hosszú sora lendíti előre, nekik köszönheti erejét és győzelmét. Hány és hány paraszt verejtékezett a földön, hány munkást nyűtt el a robot, amíg jött az apja meg ő, a két vagyonszerző Quirignon... Bennük gyülemlett fel a harci vágy; a meggazdagodás, a társadalmi emelkedés vágya, a robotban és szolgaságban görnyedezők vágya, hogy felszabaduljanak. Az első Quirignon, akinek volt ereje a győzelemhez, kiszabadult sorsának börtönéből, megszerezte az áhított vagyont, munkaadó lett. Utána két nemzedék - s az utódok zuhantak lefelé a lejtőn, vissza a gyötrelmes küszködésbe, kimerítette őket az élvezet, felperzselte őket, akár a láng!

- Vissza kell adni, vissza kell adni, vissza kell adni...

Fia, Michel, esztelenül szórta a pénzt, s a fizetési esedékesség előestéjén főbe lőtte magát. Másik fia, Philippe, rossz hírű nőt vett feleségül, az asszony tönkretette, s ő elpusztult egy ostoba párbajban. Laure misztikus látomásoktól megzavarodott fejjel zárdában fejezte be meddő életét. Két fiúunokája közül az egyik, Philippe fia, az angolkóros André nem volt beszámítható, elmegyógyintézetben halt meg, a másik, Michel gyermeke, öngyilkosságba kergette az apját, mert ellopta szeretőjét és a kifizetésekre félretett pénzét, s aztán maga is elpusztult Olaszországban, az országúton. És végül utolsó unokája, a gyengéd, a jó Suzanne, akinek férje, Boisgelin megvásárolta a gyárat és Guerdache-t, ő pecsételte meg a pusztulást. A Szakadék romokban hever, nemrég hamvadt el az ostobaságokat és fertelmeket megbosszuló tűzvész, amely felégette. Egykor azt remélte, hogy itt, Guerdache-ban él majd az ő sok-sok leszármazottja, de a kastély üres, nagy fogadótermeinek sora, hatalmas parkja sivatagként veszi körül, csak a családját megrontó, tönkretevő Fernande sápadt árnya suhan át rajta, Fernande-é, aki betetőzte a tragédiát. És míg az ő nemzetsége egymás után hullott el, megingatva, magával rántva azt, amit ő meg az apja teremtett, odaát a szeme láttára növekedett a Crêcherie egyre gyarapodva, mert a jövőt, az életet hordja magában. Igen, ő tudta, hogy így van, mert ott történt a szeme előtt, s ő figyelte a mindennapos sétáin, néma szemlélődésbe merülve órák hosszat figyelte, mikor a Szakadékból kitóduló munkásokat látta, mikor a Crêcherie előtt köszöntötték az idős munkások, gyárának hajdani dolgozói, akik elpártoltak tőlük, figyelte azon a reggelen is, mikor a Szakadék leégett, és csak füstölgő romok maradtak a gyárból, amely összeforrt az életével.

- Vissza kell adni, vissza kell adni, vissza kell adni...

Az akadozó szóáradatban egyre növekvő erővel ismételte meg ezt a kiáltást, s a felhívás mintha egyenes következménye lenne az eseményeknek, amelyektől annyit szenvedett. Azért omlott össze minden oly gyorsan körülötte, mert a mások munkájából szerzett vagyon mérgez - és mérget terjeszt... Élvezeteket vásárolnak belőle, de az élvezet a leghatékonyabb pusztítószer, ocsmány drámákat indít el, a fajta elsatnyul, a család szétzüllik. Ötven évbe sem telt, és az élvezetek szétroncsolták mindazt az energiát, értelmet, tehetséget, ami a Quirignonokban a sok évszázados szívós munkában felhalmozódott, ők, a kemény erejű dolgozók, ott vétkeztek, hogy azt hitték, saját boldogságuk érdekében birtokukba kell venni, ki kell élvezni a gazdagságot, amit hajdani társaik munkájával halmoztak fel. De a vagyon, ami után sóvárogtak, amit megszereztek, büntetésük lett. Nincs galádabb hazugság, mint példaként emlegetni a munkaadóvá emelkedett, meggazdagodott egykori proletárt, aki a gyárában sok ezer dolgozónak parancsol, és diadala a verejtékükből kisajtolt vagyonra épül. Mikor azt mondogatják: látjátok, kitartó, értelmes munkával az egyszerű kovácsmester is mindent elérhet - csak az igazságtalanságokat növelik, elmélyítik a társadalmi egyenlőtlenségeket. Az egyén szerencséje a többiek nyomorúságából áll össze, mert a többiek boldogságát nyirbálja meg, rabolja el. Az a munkás, aki meggazdagodott, ezer meg ezer társa elől zárja el az utat, s ettől fogva az ő nyomorúságukból, szenvedésükből él. És a szerencsésnek gyakran a siker a büntetése, a gyorsan szerzett, túlméretezett, gyilkos vagyon fordul ellene. Az egyetlen igaz út: visszatérni a megváltó, az egyetemes munkához, keresse meg mindenki a saját kenyerét, saját értelmének, testi erejének köszönje azt, amije van.

- Vissza kell adni, vissza kell adni, vissza kell adni...

Vissza kell adni, mert a másoktól ellopott javak pusztítanak. Vissza kell adni, mert ez az egyetlen gyógyító orvosság, az egyetlen biztos, boldogsághoz vezető út. Vissza kell adni, mert ezt követeli az igazság, de még inkább az egyéni érdek, mert az egyén boldogsága elválaszthatatlan valamennyi ember boldogságától. Vissza kell adni, hogy jobban érezzük magunkat, hogy egészségesen és boldogan éljünk az egyetemes békében. Vissza kell adni, mert ha mindegyik harácsoló, a közvagyon valamennyi önző, igazságtalan birtoklója visszaadná azt, amit a saját élvezeteire elherdál, ha már holnap visszaadnák a birtokokat, bányákat, gyárakat, az utakat, a városokat, nyomban béke lenne, a szeretet kivirágzana az emberek között, s a javak olyan bőségben állnának mindenki rendelkezésére, hogy az ínség megszűnne. Vissza kell adni, példát kell mutatni, hogy a többi gazdag is megértse, érezze, honnan erednek a bajok, amelyek elsenyvesztik őket, hogy utódaikat eddzék meg a tevékeny életben, a mindennapi munkában, mert csak az a kenyér táplál igazán, amit magunk szereztünk. Vissza kell adni, amíg még nem késő, amíg még emelt fejjel léphetünk hajdani társaink közé, beismerve, hogy tévedtünk, bizalommal újra kezdeni a munkát a közösségben, hogy az igazság és béke kora nemsokára megvalósul. Vissza kell adni, hogy a vagyonszerző tiszta lelkiismerettel, a teljesített kötelesség örömével haljon meg, és jóvátevő, felszabadító tanulságot testáljon családja utolsó sarjára, hogy ez a tanulság támasza legyen a dédunokának, megmentse a tévelygésektől, és erőben, harmóniában boldogan éljen.

- Vissza kell adni, vissza kell adni, vissza kell adni...

Paul lelkesülten hallgatta dédapja szavait, Suzanne-nak könny szökött a szemébe, Boisgelin türelmetlen mozdulatai elárulták ingerültségét.

- De nagyapa, kinek és mikor adjunk vissza mindent? - kérdezte Suzanne.

Jérome úr Lucre emelte fénylő, világos szemét.

- Azért akartam, hogy a Crêcherie alapítója itt legyen, hogy előtte szóljak, és ő segítsen nektek... Sokat dolgozott a jóvátételért, csak ő lehet a közvetítő, ő adhatja vissza, ami vagyonunkból még megmaradt a munkásoknak, a hajdani munkatársak gyerekeinek, unokáinak.

Luc is a könnyeivel küszködött, annyira meghatotta ez a csodálatos nemeslelkűség, de mégis habozott a válasszal, mert érezte Boisgelin ellenkezését.

- Én csak egy dolgot tehetek - mondta aztán. - Ha a Szakadék tulajdonosai is úgy akarják, szívesen befogadom őket a mi szövetkezetünkbe. Több üzem belépett már hozzánk, a Szakadék gyarapítani fogja a mi nagy munkáscsaládunk számát, megkettőzi alakuló Közösségünk jelentőségét. Ha ezt érti a visszaadáson: több igazságot, a teljes igazsághoz vivő utat, akkor segíthetek, és szívvel-lélekkel igent mondok.

- Tudom, és ennél többet nem is kívánok - mondta lassan Jérome úr.

Boisgelin nem állta tovább szó nélkül, és tiltakozott.

- No de kérem, én nem ezt akarom. Bár nagyon nehezemre esik, kész vagyok átengedni a Szakadékot a Crêcherie-nek. Az eladási árat majd megbeszéljük, a megállapított összegen kívül érdekeltséget óhajtok a vállalkozásban, hogy milyen mértékben, azt később vitatjuk meg... Nekem szükségem van a pénzre, a Szakadékot el akarom adni.

Ezt a tervet szövögette, már napok óta, abban reménykedett, hogy Lucnek szüksége van a Szakadék területére, s ő a járadékon kívül tekintélyes összeghez juthat, mégpedig azonnal. De az egész terv kudarcba fúlt, mikor Luc megingathatatlan akaratról tanúskodó határozott hangon kijelentette:

- Szó se lehet arról, hogy megvegyük. Ez nem egyeztethető össze vállalkozásunk szellemével. Mi szövetkezet vagyunk, nagy család, amely szívesen fogad minden belépő tagot.

Jérome úr csillogó szemét Boisgelinre szegezte, és harag nélkül, fensőbbséges nyugalommal jelentette ki:

- Az én akaratom dönt, én rendelkezem. Suzanne unokám, a Szakadék társtulajdonosa, vissza fog utasítani minden olyan intézkedést, amely ellentétben áll végrendelkezésemmel. Én tudom, őt is csak az bántja, ami engem, hogy nem adhat vissza mindent, hogy a kamat az övé marad; tőkéjével unokám azt fogja tenni, amit a szíve sugall.

Boisgelin hallgatott, eszelős rettegéssel csak azt érezte, hogy tönkrement. Jérome úr folytatta:

- Ez még nem elég. Itt a kastély és a major. Vissza kell adni, vissza kell adni.

Kimerülten, már akadozó szavakkal közölte végakaratát. Ahogy a Szakadék bele fog olvadni a Crêcherie-be, úgy adják be a majort is a combettes-i földművesszövetkezetbe. Hadd gyarapítsa a hatalmas területet, Lenfant, Yvonnot meg a többi paraszt közös tulajdonát, amelyet közösen, egyetértésben művelnek meg, mióta jól felfogott érdekeik összehozták őket. Egységes lesz a föld, mindenki anyja, szeretni fogják, gonddal művelik, s a föld mindenkinek ad majd táplálékot. Eljön az idő, hogy a Roumagne-síkság egyetlen óriási búzamező lesz, az új Beauclair bőséges éléstára. Minthogy Guerdache teljesen az unokája tulajdona, meghagyja neki, adja vissza az ínségeseknek, a szenvedőknek, ne tartsanak meg semmit a megmérgezett javakból, amelyek a Quirignonokat elpusztították. Majd Paulhoz fordult, aki még mindig ott ült az ágya szélén, megfogta a fiú két kezét, elhomályosuló szemét ráemelte, és egyre erőtlenebb hangon mondta:

- Vissza kell adni, vissza kell adni, fiam... Semmit se tarts meg, a parkot add vissza a munkásoknak, hogy ünnepnapokon itt szórakozzanak, a feleségük meg a gyerekeik itt sétáljanak, játsszanak a friss levegőn, a nagy fák alatt. Vissza fogod adni a kastélyt is, ezt a hatalmas épületet, látod, hiába voltunk gazdagok, nem népesítettük be, azt akarom, legyen a szegény munkásasszonyoké meg a gyerekeiké. Jöjjenek ide, itt ápolják őket, ha betegek vagy kimerültek... Semmit se tarts meg, adj vissza mindent, mert a vagyon megmérgez. És dolgozz, a munkádból élj, munkás lányát vedd feleségül, valamelyik hajdani munkástársunk családjából,

neveljetek szép, egészséges gyerekeket, dolgozzanak ők is, legyenek igazságosak és boldogak, és gyarapodjanak tovább utódokkal az örökkévaló munkában... Semmit se tarts meg, Paul, mindent adj vissza, ez az egyetlen út vezet a boldoguláshoz, a békéhez és az örömhöz.

Mindannyian sírtak, ez a magasztos, szép, hősi elhatározás mindannyiukat megrendítette. A tágas szoba ünnepélyessé vált. Az öregember szeméből világosság áradt, de egyre inkább homályosult, hangja is tompább lett, és lassan beleveszett az örök csendbe. Véghezvitte a jóvátétel, az igazságosztás fenséges művét, embereket segített hozzá ősi jogukhoz, a boldogsághoz. Aznap este meghalt.

Mikor Suzanne kikísérte Lucöt nagyapja szobájából, néhány pillanatig kettesben maradt vele a kis szalonban. Olyan nagy izgalom vett erőt rajtuk, a felindulás úgy megrendítette őket, hogy túlcsorduló érzéseik szavakba tódultak.

- Számíthat rám - mondta Luc. - Maga a letéteményese nagyapja végakaratának, és esküszöm, őrködni fogok, hogy rendelkezése megvalósuljon. Mától fogva teljes erőmből rajta leszek.

Suzanne megragadta a kezét.

- Barátom, bízom magában... Tudom, hogy jósága csodákat valósított meg eddig is, nem kételkedem, hogy végül békét teremt mindannyiunk közt... Nincs más hatalom a szereteten kívül! Ó! Ha engem úgy szerettek volna, ahogy én szerettem!

Luc látta, hogy Suzanne remeg, az érzést, amelyet önmaga előtt is sokáig titkolt, most kiszolgáltatta, ebben az ünnepélyes pillanatban felszakadt belőle.

- Barátom, drága barátom! Mennyi erőm lett volna a jótettekre, mennyi segítséget adhattam volna, ha igaz ember, hős az élettársam, akit imádok. Most már jóvátehetetlenül késő, de megkérdem magától, elfogad-e jó barátnak, a testvérének, aki talán hasznára lehet egyben s másban?

Luc érezte, hogy Húgocska tiszta, megindító sorsa ismétlődik meg. Suzanne szerelmes volt belé, bár sose árulta el, még önmagának se vallotta be, ez a makulátlanul becsületes asszony szomjazta a gyöngédséget, gyötrelmes házasságában feléje fordult, s a boldog szerelemről szőtt ábrándokban keresett vigasztalódást. És ő is szerelmes volt belé valaha, mikor először találkoztak a proletárházakban. Hamvas, tartózkodó szerelem volt, álomszerelem, rejtegette, nehogy megbántsa vele Suzanne-t, úgy őrizte szívében, mint emlékkönyv lapja a lepréselt virág illatát. És most, hogy Josine az élettársa, s annak a hajdani szerelemnek egyszer s mindenkorra vége, Suzanne az ő testvére, hűséges barátja akar lenni - akárcsak Húgocska, munkatársa a nagy műben, segítő az ő missziójában.

- Hogy elfogadom-e? - kiáltotta, és szeme fátyolos lett meghatottságában. - Igen, igen! Hiszen mindig szükség van szeretetre, gyöngéd, tevékeny jóakaratra! Sok a munka, a maga jóságának bőséges terület jut... Tartson velünk, drága barátnőm, ne hagyjon el soha, az eszem, a lelkem egyik része lesz.

Suzanne lelkesedésében átölelte barátját, megcsókolták egymást. Ezentúl elszakíthatatlan kötelék fűzte össze őket, tiszta érzések élettársi közössége, a szegények és szenvedők mélységes szeretete, a kiolthatatlan vágy, hogy véget vessenek a nyomorúságnak. Luc mellett ott az imádott feleség, akinek termékeny teste gyermekekkel ajándékozza meg, és most már két barát tart vele, két gyöngéd nő segíti a lelkéből lelkedzett alkotásban.

Hónapok teltek el, a Szakadék zavaros ügyeinek lebonyolítása sok gondot okozott. A vállalatot hatszázezer frank adósság terhelte, elsősorban attól kellett megszabadulni. Sikerült kiegyezni, a hitelezők belementek, hogy a tartozást a Crêcherie szövetkezetébe belépő Szakadék jövedelméből évenként fogják törleszteni. Számba kellett venni, mekkora értéket

képvisel a tűzvészből kimentett felszerelés. Ez volt Boisgelinék részesedése a Mionne mentén egészen a régi Beauclairig elhúzódó hatalmas területtel együtt, szerény életjáradékot biztosított nekik, s a járadékot a Szövetkezet a hitelezők kielégítésére szánt összeg terhére előlegezte a családnak. Így hát az öreg Quirignon kívánsága csak félig teljesült, mert az új Közösség átmeneti korszakában a tőke is jövedelmet hoz, akárcsak a testi és szellemi munka, amíg a munka egyetemes, feltétlen győzelme meg nem semmisíti. De a kastély és a birtok teljesen a közösségé lett, maradéktalanul rászállt azoknak az örököseire, akik egykor keserves munkájukkal megdolgoztak érte.

Mihelyt valóra vált Feuillat régi titkos terve, és a major beleolvadt a combettes-i földművesszövetkezetbe, a föld bő termést, tekintélyes jövedelmet hozott, s a befolyó pénzből a kastélyban üdülőt rendeztek be a gyönge gyerekeknek, a szülés után lábadozó anyáknak. Ingyenes ápolást és ellátást biztosítottak nekik, s a virágos park most már a gyerekeké volt, ebben az óriási édenkertben játszottak a kicsik, az anyák itt kaptak erőre, ide járt el felüdülni a nép, birtokába vette, mint őt megillető jussát.

Esztendők teltek el, Luc még mindig a pavilonban lakott, Boisgelinék pedig nem messze tőle, a Crêcherie egyik kis házában. Az egyszerű életmód eleinte nagyon nehezére esett Boisgelinnek, és csak heves lázadozások után törődött bele. Sőt, egyszer el is akart utazni Párizsba, a véletlenre bízva magát, hogy ott kénye-kedve szerint élhessen. Csakhogy tudta, nem bírja megkeresni a kenyerét, here volta tehetetlen kisgyerekként szolgáltatta ki annak, aki hajlandó gondoskodni róla. A katasztrófa óta a szelíd, okos, határozott Suzanne-nak megingathatatlan tekintélye volt felette, Boisgelin végül mindig szót fogadott neki: nyomorult, talaját vesztett ember lett belőle, akit ide-oda sodor a lét. A dolgozóknak ebben a kis társadalmában hamarosan annyira ránehezedett a tétlenség, hogy már kívánkozott valami elfoglaltság után. Beleunt, hogy naphosszat csak lődörögjön, bántotta a titkos szégyenkezés, rágta a cselekvésvágy, hiszen a nagy vagyon kezelésével és elherdálásával járó céltalan tevékenységnek már vége. Télen ott volt a vadászat, de mikor a tavasz beköszöntött, csak a sétalovaglás maradt: és Boisgelinre sötét unalom nehezedett. Így hát elfogadta a felügyelőséget, amellyel felesége kérésére Luc bízta meg, ellenőrféle állás volt ez a szövetkezeti árudákban, napi háromórai elfoglaltsággal. Boisgelinnek az utóbbi időben legyengült egészsége valamennyire helyreállt, de nyugtalansága nem csillapult, riadtnak, boldogtalannak látszott, mintha hirtelenében egy másik égitestre csöppent volna.

Teltek az évek. Suzanne barátnője, gyöngéd testvére lett Josine-nak és Húgocskának, segített nekik, együtt dolgozott velük. Mindhárman ott álltak Luc mellett, támogatták, kiegészítették, a jóságát, gyengédségét, részvétét testesítették meg. Luc mosolyogva az ő három erényének nevezte őket, azt mondogatta, hogy különböző módon sugározzák a szeretetet, hírnökei annak a jóságnak és szépségnek, amit ő meg akar valósítani ezen a földön. A három nő segített a bölcsődékben, az iskolákban, a betegápolásban, az üdülőben, ott voltak mindenütt, ahol a gyengét támogatni, a fájdalmat enyhíteni kellett, ahol örömöt fakaszthattak. Különösen Húgocska és Suzanne nemcsak elfogadta, hanem kereste a legterhesebb, legtöbb önfeláldozást kívánó munkákat; Josine, akit lekötöttek a gyerekei, az egyre népesebb család, természetesen nem dolgozhatott ennyit a közösségnek. Ő a szerelem, a szépség és a vágy virága, Húgocska és Suzanne a barátok, vigasztalók és tanácsadók. Lucöt néha érték még nagy keserűségek, és gyakran megesett, hogy feleségétől két barátnőjéhez ment tanácsért, nekik öntötte ki a lelkét, és ők boldogok voltak, hogy a közösség ügyének szentelhetik magukat. A közösség városa a nő segítségével alakult ki, és felemelte a nőket.

Nyolc esztendő telt el, és a huszonhét éves Paul Boisgelin feleségül vette Bonnaire vasmunkás legidősebb lányát, a huszonnégy éves Antoinette-et. Attól kezdve, hogy a guerdache-i birtok beleolvadt a combettes-i földművesszövetkezetbe, Paul szenvedéllyel gazdálkodott,

akárcsak hajdani bérlőjük, Feuillat; nem is a haszon ösztökélte őket, hanem az, hogy minél termőbbé váljanak a hatalmas földek, amelyek újabb területekkel növekedtek. Paul földműves lett, a közös birtok egyik részlegén irányította a munkát, mert az óriási területet fel kellett osztani, bár egészében a testvéri közösség tulajdonában maradt. A fiú esténként hazajárt anyjához kis házukba, a Crêcherie-be, itt szövődött a szerelem közte és Antoinette között, aki szüleivel a szomszédos házban lakott. A munkáscsalád és a Quirignonok egykori örököse, a szerényen élő, kedves és jóságos Suzanne között baráti kapcsolat alakult ki, és bár Bonnaire-né, a félelmetes Toupe változatlanul házsártos maradt, a barátságot bensőségessé tette Bonnaire-nek, a munka hősének, a Közösség Városa egyik alapítójának nemeslelkűsége.

Öröm volt látni, hogy a két tábor fiataljai szeretik egymást, és a hajdanában ellenséges társadalmi osztályokat egyre szorosabb kapcsolatok fűzik össze. Antoinette erősen hasonlított apjára: erős barna lány, csinos és bájos; kijárta a Crêcherie iskoláit, és most Húgocska keze alatt dolgozik a park végében, a Monts Bleuses ereszkedője mellett épült tejgazdaságban. Antoinette nevetve mondogatta, hogy ő bizony csak teheneslány, az ő mestersége a sajt, vaj meg a többi tejtermék. És mikor a nagypolgárok fia, aki visszatért az anyaföldhöz, feleségül vette a nép lányát, aki két keze munkájával kereste meg a kenyerét, nagy lakodalmat rendeztek, meg akarták ünnepelni a bűneit megbánt tőke és a diadalmas munka kibékülését, összefogását jelképező egybekelést.

A következő esztendőben, mikor Antoinette első gyereke megszületett, Boisgelinék Luc kíséretében egy szép júniusi napon együtt mentek el a Guerdache-ba. Idestova tíz esztendeje, hogy Jérome úr meghalt, s a birtok végakarata szerint visszaszállt a népre. Antoinette nehéz szülésen esett át, már két hónapja az üdülőben, a Quirignonok hajdani kastélyában pihent. Most már férje karjába kapaszkodva sétálhatott a park dús lombjai alatt, Suzanne pedig, jó nagymamához illően az újszülöttet vitte. Mögöttük Boisgelin lépdelt Luc oldalán. Mennyi emléket hívott elő a gyönyörű kastély, amely a testvériség házává alakult át, a széles gyepszőnyegek, a csalitok, sétányok, ahol egykor a pazar ünnepségek hangossága, a vágtázó lovak dobogása és kutyacsaholás hallatszott, s ahol most a faóriások üde lombja alatt gyerekhad élvezi a friss levegőt. A szépséges hely minden fényűzése az övék, az üdülő világos szobái őket fogadják be, övék a derűs szalonok, őket táplálja a bőséges konyha, a park nekik tartogatja árnyékos útjait, kristályos forrásait, a gyepet, a kertészek nekik gondozzák az illatos virágágyakat. Itt kapják meg részüket a szépségből, az örömökből, amit az élet oly sokáig megtagadott tőlük. Évszázados szenvedések jóvátétele! Gyönyörűség nézni a gyerekeket, a fiatalokat, az anyákat, ők kiszabadultak a sötét odúkból, ahol elődeik szennyes nyomorúságban pusztultak el, életük kiderült, élvezik a minden embert megillető örömöket, a boldogság fényűzését, mindazt, amit a kisemmizettek megszámlálhatatlan nemzedéke csak távolról szemlélt, de nem jutott hozzá.

A fiatal pár és nyomában a szülők most fűzfák mentén lépkedtek, a sétány végén kis tóhoz értek, tisztán, tükörsimán csillogott a víz a kéklő ég alatt. Luc halkan nevetett.

- Derűs, kedves emlék fűz engem ehhez a helyhez! Nem sejtitek? Húsz éve itt, ennek a sima víznek a partján jegyezte el egymást Paul meg Antoinette.

Felidézte a bájos jelenetet: akkor járt először itt, a Guerdache-ban. A nép betört a parkba a három, utcáról ideszabadult proletárgyerek személyében, a kis Nanet vezette a pajtásait, Lucien és Antoinette Bonnaire-t, átbújtak a sövényen, hogy a kis tónál játsszanak. Emlékeztette őket Lucien ötletes találmányára, a magától járó hajóra... Aztán megérkezett a három nagypolgárivadék: Paul Boisgelin, Nise Delaveau és Louise Mazelle, tetszett nekik a hajó, a gyerekek rögtön összebarátkoztak, ösztönös vonzódásukat követve kialakultak a párok, Paul és Antoinette, Nise és Nanet, Louise és Lucien, s a természet, az áldott anya egyetértően mosolygott rájuk.

- Emlékeztek? - kérdezte vidáman Luc.

A fiatalok is nevetve vallották be, hogy az emlék kissé távoli.

- Ha négyesztendős voltam, akkor nemigen emlékezhetem rá - mondta jókedvűen Antoinette.

De Paul erőlködve kutatott a múltban.

- Én hétéves voltam... Nocsak! Úgy rémlik, hogy felbukkan egy-két elmosódott kép: a kis hajó, amit hosszú bottal hajtottunk vissza, mikor a kerekei megálltak, aztán egy kislány majdnem belepottyant a vízbe, meg az idegen gyerekek, a kis betörők, ahogy eliszkoltak a felnőttek elől.

- Igen, így volt! Így! - kiáltott Luc. - Milyen jól emlékszel!... És én is emlékszem, hogy azon a napon átsuhant rajtam a holnap reménye, ízelítőt kaptam a jövendő kiengesztelődéséből. Az ártatlan gyerekek, akik hajlamaikat követve testvérekként játszanak: egy lépés az igazság és a béke felé... Látjátok, ennek a csöppségnek itt az a hivatása, hogy még teljesebbé tegye azt az új boldogságot, amit ti ketten megvalósítottatok.

A csecsemőre, a kis Ludovicra mutatott, akit Suzanne nagymamai büszkeséggel tartott a karján.

- A fiatalúr jelenleg jól viselkedik, mert alszik - mondta vidáman... - Később majd összeházasítjuk a maga egyik unokájával, Luc, így lesz teljes a kiengesztelődés, akik tegnap még harcoltak egymással, egyesülnek és megbékélnek az utódaikban... Ha akarja, még a mai napon eljegyezhetjük őket.

- Persze hogy akarom! Dédunokáink kéz a kézben befejezik majd a művünket.

Paul és Antoinette meghatottan csókolták meg egymást, Boisgelin oda se figyelt, a parkot nézte, az ő hajdani tulajdonát; az új világ olyan elképesztő, olyan felfoghatatlan volt számára, hogy bánatába keserűség se vegyült.

Aztán folytatták a sétát az árnyékos utakon. Luc és Suzanne hallgattak, csak néha pillantottak egymásra boldogan mosolyogva.

A jövő reményeiből minden új nappal valóra válik egy kevés... Mikor visszakanyarodtak a kastély felé, egy pillanatig megálltak a homlokzat előtt, annak a szobának az ablakánál, ahol Jérome úr meghalt. A százados fák koronája közt a távolból előkandikáltak Beauclair háztetői, mögöttük a Crêcherie és a Szakadék. Szótlanul nézték az óriási távlatot. Világosan kivehették a Crêcherie mintájára újjáépült Szakadékot, az átalakult, nemessé vált munka, az önérzetet, egészséget és derűt adó munka Városának része mind a kettő. Napról napra szilárdabb benne az igazság, erősebb a szeretet. A lombok közt a derűs kis házak - gyarapodó soraikat szorongva figyelte Delaveau annak idején - előrenyomultak az egykor oly sivár területen, a Közösség, a jövő Városa fejlődik ott szüntelen. Már övé az egész térség a Monts Bleuses lejtőjétől a Mionne-ig, hamarosan átkel a keskeny hegyipatakon, elsöpri a régi Beauclairt, a halálra ítélt szolgaság mocskos nyomortanyáit. Egyre távolabb nyúlva feltartóztathatatlanul a testvéri ég alatt egészen a Roumagne-síkságig, egyik követ a másikhoz rakva felépül a Közösség szabad, nagy és boldog Városa.

II

A fejlődés sodorta magával Beauclairt új rendeltetése felé, s a hasznos, egyre növekvő erők eredményeként megalakult a Közösség Városa, de a jövőt szolgálta a szerelem is, a vidám, diadalmas, ellenállhatatlan lendületű szerelem; a különböző társadalmi rétegek fiataljai egyremásra kötöttek házasságot, az ellentétes osztályok közel kerültek egymáshoz, a szerelem is elősegítette a harmóniát, az egyetemes békét, ledöntötte az akadályokat, a legkeményebb ellenállással is diadalmasan megbirkózott, boldog életvágy buzgott benne, és tisztán csengő vidámsággal hirdette az élet, a termékenység örömét.

Luc és Josine járt elöl jó példával. Az elmúlt hat esztendő alatt egy egész család sarjadzott ki belőlük, három fiú, két lány. A legidősebb, Hilaire a tűzvész előtt született, s ebben az időben már tizenegy esztendős volt. Utána kétéves időközökkel jött a többi: a kilencéves Charles, a hétéves Thérèse, az ötéves Pauline, meg a hároméves Jules. A hajdani kerti lak hosszú épülettel bővült ki, itt hancúrozott, nevetett a gyerekhad, a jövő reménysége, az élet folytatásának záloga. Ahogy Luc elragadtatva mondta a mosolygó Josine-nak, az ő megingathatatlan szeretetük ebből a diadalmas termékenységből táplálkozott, mert Josine minden újszülött után egyre teljesebben lett az övé. A szeretőből, akiért annak idején hősként vetette magát a küzdelembe, azóta gyermekeinek anyja lett, és a megszerzett területeken békét teremtő Luc az ő népes családjáért is küzd. És mégis ők ketten még mindig szenvedéllyel szerették egymást, mert a szerelemnek nincs kora, örök láng, halhatatlan tüze a mindenség életét táplálja. Luc és Josine otthona gyermekekkel, virággal és tiszta örömmel volt tele. Ennek a háznak a lakói olyan nagyon, olyan csengő örömmel szerették egymást, hogy a balsors elkerülte őket. És ha néha felbukkant a gyötrelmes múlt egy-egy részlete, ha Josine felidézte szenvedéseit, a végső bukást, amelybe Luc támogatása nélkül belepusztult volna, túlcsorduló hálával vetette magát a nyakába, a meghatott Luc pedig úgy érezte, hogy Josine azért is olyan drága neki, mert megmentette a lealjasító szenvedésektől.

- Hogy szeretlek téged, Luc! Sohase hálálhatom meg neked, hogy felemeltél a nyomorúságból, és boldoggá tettél!

- Drága, drága Josine! Én tartozom neked sok-sok hálás szeretettel, mert nélküled nem bírtam volna véghez vinni a munkámat.

Mintha egyik a másik lelkében, az igazságban, a békességben mártódott volna meg. Azt mondták:

- Úgy kell szeretni embertársainkat, ahogy saját magunkat, ugyanegy láng forraszt össze valamennyi élőlényt, a mi szerelmünk, élettársi boldogságunk elválaszthatatlan a többiek boldogságától. Isteni szeretet, minthogy nálad nélkül semmi sem élhet, lobbantsd lángra a szíveket, hogy a Közösség Városának minden szerelmespárja egyesüljön benned, s gyermekeik szülessenek. Egyetemes kötelékként fűzz össze valamennyiünket!

Ezt nevezték ők az emberiség új vallásának, és így imádkoztak, boldog családi körükben, ahol a szerelem oly dúsan virágzott.

A Szakadékot megsemmisítő tűzvészt követő esztendőkben Nanet, a kis Nanet, férfivá serdült, de nem akart megválni nővérkéjétől - még mindig így szólította Josine-t, így hát ő is a Froment család otthonában lakott. Élénk esze, mindig tettre kész bátorsága annyira tetszett Lucnek, hogy ő lett a legkedvesebb tanítványa, s a fiatal követőt áthatották mesterének gondolatai. A szomszédban pedig Jordanéknál Nise, a kis Nise, növekedett Húgocska szerető gondoskodása alatt, aki a katasztrófa másnapján házába fogadta, gyerekének tekintette, és bájos társra, segítőre lelt benne. A két fiatal nap nap után találkozott, végül már élni se bírtak volna

egymás nélkül. Eljegyzésük gyermekkorukba nyúlt vissza, azokba a távoli napokba, amikor a naiv gyermeki szerelem ösztökélte őket, hogy találkozzanak, együtt játsszanak, s ők nem törődtek a büntetéssel, átmásztak a falon, csakhogy együtt lehessenek. Szőke hajuk akkoriban gyapjas volt, mint a bárány szőre, kacagásuk ezüstösen csilingelt, minden találkozáskor átölelték egymást, és sejtelmük sem volt, hogy egy egész világ választja el őket, hiszen Nise nagypolgári család, a munkaadó lánya, Nanet szegény utcakölyök, nyomorult proletárok fia.

És aztán a szörnyű lángtenger, a tűzvész megpecsételte kapcsolatukat, mintha egy testté olvasztotta volna őket, Nanet hátán vitte ki Nise-t a halálveszélyből, mindkettőjük testét égési sebek borították. Felnőttek, hajuk szőke, göndör, nevetésük csengő maradt, és hasonlítanak egymásra, akár a testvérek. De most már Nise nagylány, Nanet nagyfiú, és imádják egymást.

Majd hét esztendeje tartott már ez a szerelmi idill, és Nanet közben kész emberré lett Luc irányítása alatt, Nise pedig Húgocska mellett jószívű, szép lánnyá serdült. Nise tizenhárom éves volt, amikor a szörnyű tűzvészben szüleit elvesztette: testük hamuvá égett, még maradványaikat sem találták meg a romok közt. Hosszú ideig nyomasztotta az iszonyú emlék, s minthogy semmi ok sem volt a sietségre, a két család úgy döntött, várjanak a házassággal, amíg Nise betölti a huszadik évét, határozzon ő maga, érett fővel, teljes felelősséggel. Egyébként Nanet is túlságosan fiatal volt, alig három esztendővel idősebb Nise-nél, még ipari tanuló mestere gondos és szerető irányítása mellett. És aztán olyan nevetősek, játékosak mindketten, egyik sem érezte sürgősnek a házasságkötést, tökéletesen boldogok, ha együtt lehetnek, egymásra mosolyognak, nagyokat kacagnak. Minden este találkoztak, és töviről hegyére elmesélték egymásnak egész napjukat: csupa hétköznapi esemény, semmiség, de ők remekül mulattak rajta. Megfogták egymás kezét, s órák hosszat maradtak így, ez volt a szórakozásuk, cuppanós csók tetőzte be búcsúzáskor. Ezt a gyengéd és csupa élet harmóniát azonban kis csetepaték zavarták meg időnként. Nanet néha úgy érezte, hogy választottja nagyon is fenn hordja az orrát, és akaratos: hercegnőnek játssza meg magát - mondogatta a fiú. Nise hiúbb is volt a kelleténél, nagyon szerette a szép ruhákat, az ünnepségeket, hogy kedvére parádézhasson. Persze hogy nem tilos csinosan járni, éppen ellenkezőleg! A Crêcherie-ben íratlan szabály, hogy mindenki igyekezzék olyan szép lenni, amennyire telik tőle. De az már hiba, ha valaki előkelősködéssel rontja le szépségét. Nise, aki örökölt egy keveset anyja élvezethajszoló és apja akaratos természetéből, eleinte megharagudott, be akarta bizonyítani, hogy ő maga a megtestesült tökéletesség. De imádta Nanet-t, hallgatott rá, rábízta magát, és hogy minél inkább tessen neki, feltette magában, hogy jó lesz, egyszerű és szelíd. És ha mégse sikerült az elhatározás - ami bizony gyakran megesett -, nevetve mondogatta, hogy a jövendőbeli lánya egész bizonyosan jobban beválik, mert időre van szükség, amíg a hercegi kék vér egészen megpirosodik az utódokban.

Mikor Nise betöltötte huszadik évét, Nanet pedig a huszonharmadikat, megtartották az esküvőt. Mindenki kívánta, várta és számított rá. Hét esztendő óta egyetlen nap sem telt el anélkül, hogy egy lépést ne közeledtek volna a hosszú, boldog idill beteljesedéséhez. Minthogy ez az esküvő: Delaveau lányának egybekelése Josine fivérével, Luc sógorával, minden gyűlölködést kioltott, és megpecsételte a hajdani ellenségek szövetségét, ünnepélyes keretek közt akarták megtartani, hogy mintegy jelképévé váljon a múlt megbocsátásának, a diadalmasan megnyílt sugárzó jövőnek. Elhatározták, hogy énekkel, tánccal fogják megünnepelni a hajdani Szakadék területén, az újjáépült gyár egyik csarnokában; ez az új üzem a Crêcherie egyik nyúlványa volt, része a több hektárt elfoglaló, egyre terjeszkedő iparvárosnak.

Luc és Húgocska örömmel vállalták a házassági ünnepség megszervezését, ők voltak a tanúk is, Luc Nanet-é, Húgocska Nise-é. Azt akarták, hogy az esküvő diadalmasan hirdesse a végre valóra vált remények örömét, a munka és a béke közösségének, virágzó városuknak győzelmét. A népeknek szükségük van örömökre, a közéletnek szépséggel, lelkesültséggel és vidám-

sággal teli napokra. A nagy öntödét választották ki színhelyül, az óriási csarnokot a gigászi kalapácsokkal, a hatalmas mozgóhidakkal és a roppant erejű darukkal. A téglából és acélból emelt új építmények egytől egyig szellősek, a tiszta, világos, termek derűsek, a nagy ablakokon beárad a levegő meg a fény. A gépi felszerelést a helyén hagyták, hiszen a diadalmas munka ünnepére alkalmasabb helyet nem is találhattak volna, mint itt, az óriás gépek közt, amelyeknek hatalmas körvonalait, parancsoló szépségét értelem, erő és biztonság hívta létre. Mint régen az oltárokat, a tisztelet jeleként lombokkal, virágokkal díszítették fel valamennyit. A csarnokfalakra füzéreket aggattak, a padló kőkockáira rózsákat és rekettyegallyakat szórtak. Mintha az emberi erőfeszítés, a sok évszázados törekvés a boldogság után végül kivirágzott volna, s most illattal árasztja el a dolgozók munkáját, akik valaha kemény és igazságtalan robotban sínylődtek, de most már felszabadultak, és a munka örömmé és áldássá vált.

A két nászmenet elindult, egyik a vőlegény, a másik a menyasszony otthonából. Luc vezette a nap hősét, mögötte felesége, Josine a gyerekeikkel, Húgocska pedig a nap hősnőjét, Nise-t vezette, akit fivérével örökbe fogadott. Jordan ezen a napon be se tette a lábát a laboratóriumba, ahol esztendőket töltött el fáradhatatlanul dolgozva kísérletein. Az új Városban szünetelt a munka ezen az ünnepen, az egész lakosság kitódult, hogy megéljenezze a fiatal párt. A ragyogó napsütésben a derűs házakra élénk színű zászlókat húztak fel, mindenfelé lombok, pázsit, virágok, madarak. A két nászmenet mögött ott vonult a dolgozók vidám, nagy tömege, lassanként elözönlötte a gyár tágas csarnokait, amelyek oly magasra boltozódnak, akár a székesegyházak hajója. A jegyespár az öntöde nagytermébe ment, de az óriás helyiség tüstént szűknek bizonyult. Lucön és a családján meg Jordanékon kívül ott volt még a Boisgelin házaspár és Paul, a menyasszony másodunokatestvére, aki még akkor nem vette feleségül Antoinette-et, az ő házasságukra négy év múlva került sor. Aztán eljöttek Bonnaire-ék, Bourronék, Fauchard-ék és valamennyi dolgozó, aki az erejével diadalra segítette a Közösség Városát. A terem megtelt az első időszak munkásaival, ezekkel az emberekkel, akikben tevékeny jóindulat és meggyőződés élt: minden nappal szaporodó nagy-nagy család, a munkások tömege... Ma ötezer a számuk, holnap tízezer, majd százezer, egymillió, az egész emberiség... Aztán a lombfüzérekkel és virágokkal díszített hatalmas gépek közt elkezdődött a megindítóan egyszerű és magasztos szertartás.

Luc és Húgocska mosolyogva összekulcsolta Nanet és Nise kezét.

- Szeressétek egymást szívvel-lélekkel, fakadjanak szerelmetekből szép gyermekek, akik egykor úgy szeretik egymást, ahogyan ti.

A tömeg éljenzett, a szeretet, a szerelem szót ismételte, hiszen csakis a mindenható szeretet termékenyítheti meg a munkát, szerelem által lesz egyre népesebb a faj, a szerelem lobbantja fel a vágyat, az élet örökkévaló tüzét.

De az ünnepélyesség már túl sok volt a két fiatalnak, akiket gyerekkoruk játékai kapcsoltak először egymáshoz. A két göndör bárányka hiába nőtt meg. Most ott álltak esküvői ruhájukban, mindkettő talpig fehérben, de gyerekek maradtak, gyöngéd, kedves gyerekek. Nem is érték be a ceremónia ünnepélyes kézfogásával. Egymás nyakába borultak.

- Kicsi Nise! Be örülök, hogy az enyém vagy! Évek óta erre vártam!

- Kicsi Nanet! Olyan boldog vagyok, hogy a tiéd lehetek, mert te megérdemelsz, ez az igazság!

- Kicsi Nise, emlékszel, a karodnál fogva felhúztalak, hogy átmássz a falon, meg a nyakamban is lovagoltál, és én voltam a makrancos ló?

- Hát arra emlékszel-e, kis Nanet-m, hogy bújócskát játszottunk, és hiába bújtam el ügyesen a rózsabokrok közé, csak megtaláltál, és az oldalunkat fogtuk nevettünkben.

- Kicsi Nise, drága, kicsi Nise, úgy fogjuk egymást szeretni, ahogy együtt játszottunk, szívvel, lélekkel vidáman.

- Nanet, kicsi Nanet, annyit játszottunk, és annyira fogjuk szeretni egymást, hogy a gyerekeinkben is egymást fogjuk szeretni, és még a gyerekeink gyerekeivel is játszani fogunk!

Megcsókolták egymást, és a boldogság tetőfokán nevettek, hancúroztak. A fellelkesült tömeg harsány vidámsággal ünnepelt, tapsolt, s a mindenható szeretetet és szerelmet magasztalta, amely egyre több életet és boldogságot fakaszt. Szeretet alapította meg a Várost, hintette el benne az emberek vetését, jó embereket, akikben az igazság és béke közeli termése érik. És felzendült az ének, a kar szólamai felelgettek egymásnak, az öregek a megérdemelt nyugalomról, a férfiak a munka diadalmas erőfeszítéseiről, a nők a gyengédség jóleső segítségéről, a gyerekek a remények bizakodó vidámságáról énekeltek. Aztán táncolni kezdtek, az egész boldog lakosság nagy körtáncot lejtett, kis testvéri nép, kéz a kézben, a kör egyre bővült, az ünneplők órák hosszat járták csengő énekszóra az óriás üzem csarnokait. A táncolók menete végigvonult a kavarókemencék és hengerművek csarnokán, végigjárta az olvasztót, az edzőtornyok csarnokát, visszajövet áthaladt az acélöntödén, s a táncos lábak, az ének ritmusa szétáradt a magas boltozatú termekben, ahol máskor csak a hősi munka lihegése hallatszik. Valaha mennyit gyötrődtek, hogy robotoltak itt a sötét, piszkos, egészségtelen gyárban, amelyet a tűz elpusztított. Most szabadon árad be a nap, a fény, a tiszta levegő, az élet! És a nászmenet körtánca körülfonta a gépeket, a kolosszusként felmagasló préseket, a roppant gőzkalapácsokat, az óriási gyalukat, amelyek egytől egyig oly derűsek, a lomb és virágdísz között; a két gyerek, a fiatal házaspár vezette a körtáncot, mintha most ők testesítenék meg a gépek és a virágok lelkét, az igazságra és testvériségre épült holnapot, amely diadalmaskodni fog, ahogy az ő régi gyerekkori szerelmük is diadalmaskodott.

Luc meglepetést tartogatott Jordannak, őt is ünnepelni készült, hiszen egy évszázadnyi politizálás nem használt volna annyit a Közösség Városának, mint Jordan kutatásai. Mikor az éj sötétje leszállt, az üzemben kigyulladt a fény, ezernyi lámpa árasztott a nappaléval vetekedő világosságot. Mert Jordan kutatásai végre eredményre vezettek, sok-sok kudarc után új gépekkel és ötletes erőátvitellel sikerült megoldania az elektromos áram vezetését energiaveszteség nélkül. Így a szénfuvarozás költségét megtakarították, a szenet az aknanyílás mellett égették el, s a hőenergiát elektromossággá alakító gépek energiaveszteség nélkül továbbították az áramot különleges kábeleken a Crêcherie-be, s az előállítás költsége a felére csökkent. Ez is újabb lépés a közboldogság felé.

Jordan a fényárban úszó termet nézte, megértette Luc kedves figyelmességét, és harsányan, gyerekesen nevetni kezdett.

- Látom, már én is megkapom a magam virágcsokrát, nem tagadom, meg is illet valamennyire, hiszen tudja, több mint tíz esztendőt gürcöltem, amíg megtaláltam a probléma megoldását. Mennyi akadályba ütköztem, hányszor jártam tévúton, mikor már bizonyosnak véltem a sikert! De az elhibázott kísérletek romjain másnap ismét nekiláttam a feladatnak. Ha szívesen dolgozunk, soha nem marad el a siker!

Luc is boldogan nevetett, hiszen benne is bátorság és hit élt, akárcsak barátjában.

- Tudom én, maga az eleven példa rá - mondta. - Maga a legnagyobb, a legkiválóbb mestere az akaraterőnek, én is az iskolájában formálódtam... Nos hát az éjszakát legyőztük, visszavonulásra kényszerítette a sötétséget, ezentúl az olcsó elektromos árammal akár egy égitestet is táplálhatunk a Crêcherie felett, mikor a nap lenyugszik. És hogy megkímélődik az emberi erő a bőséges mechanikai erő segítségével, mely lassanként megszünteti a keserves erőfeszítéseket, egyetlen személy elegendő lesz ott, ahol ezelőtt kettőre volt szükség. A hő és az erő mesterét köszöntjük, mikor magát ünnepeljük.

Jordan, akit nővére takarókba bugyolált be, mert féltette az alkonyi hűvösségtől, csak nézte az óriás gyárat, amely fényárban úszott, akár egy tündérpalota. Az apró termetű, vézna, sápadt emberke, akibe hálni járt a lélek, végigsétált a káprázatos fényben tündöklő termeken. Tíz esztendő óta alig mozdult ki laboratóriumából, belesüppedt a munkájába, jóformán nem is tudta, mi történik körülötte, nővérére és barátjára bízta a hatalmas, egyre növekvő terület vezetését, a lakodalmi ünnepségre mintha egy más csillagzatról csöppent volna ide, és most álmélkodott az elért eredményeken, a sikeren, amit az ő szerényen visszahúzódó, fáradhatatlan munkája nagyban elősegített.

- Igen, igen, ez már valami, kétségkívül lényeges eredményeket értünk el. Előremegyünk, a jövő, amiről annyit ábrándoztunk, közeledik... És bocsánatát kell kérnem, barátom, mert kezdetben bizony nem palástoltam, hogy egyáltalán nem bízom a maga küldetésében. Különös dolog ez, néha olyan nehezünkre esik hinni abban, amire mások az életüket tették fel, ha a munkaterületünk különböző! No de az a lényeg, hogy engem is megtérített. Bizonyára sietteti a boldogság elérkezését, hiszen mindennap nagyobb itt a szolidaritás, több az igazság. De még sok a tennivalója, én pedig sajnos, semmit se csináltam ahhoz képest, amit szeretnék.

Elkomorodott és gondterhelten tette hozzá.

- Az előállítási költséget körülbelül a felére csökkentettük, de még mindig nagyon magas. Aztán a bonyolult és drága berendezések az aknák szájánál, a gőzgépek, kazánok meg a sok kilométeres kábelek, amelyeknek karban tartása külön gondot okoz, mindez kezdetleges, temérdek időt és pénzt fogyaszt... Valami más kellene, praktikusabb, egyszerűbb, közvetlenebb megoldás. Igen! Azt is tudom, milyen irányban keressem, de ez a kutatás őrültségnek látszik, nem is merek senkinek szólni arról, ami foglalkoztat, mert magam sem tudom kellő világossággal megfogalmazni... Kiküszöbölni a gőzkazánt, a szénből kitermelt energia nehézkes átvitelét. Hogy rövidre fogjam, azt a hőenergiát, amelyet a szén tartalmaz, közvetlenül kellene elektromos energiává alakítani, anélkül, hogy előbb mechanikai energiává változna... Hogyan? Még nem tudom. Ha tudnám, már meg is oldottam volna az új problémát. De nekiláttam a feladatnak, és remélem, meg is találom. Ekkor majd meglátják, a villamosság úgyszólván semmibe se fog kerülni, bőségesen használhatják, s az általános jólét diadalmas közvetítőjeként mindenhová eljut.

Elfogta a lelkesedés, a máskor oly csöndes, oly megfontolt ember most szenvedélyesen gesztikulált, és mintha megnőtt volna.

- Eljön majd a nap, amikor a villamosság mindenkié lesz, mint a folyók vize, vagy a magasból alászálló szél. Nem elég szolgáltatni, pazar bőkezűséggel kell adni, használják az emberek kedvük szerint, ahogy a levegőt belélegzik. Hálózza be a városokat, mint a társadalom érrendszere. Valamennyi házban ott lesznek a kapcsolók, s ha felkattintják, bőségesen szolgáltatják az energiát, a meleget, a fényt, olyan természetesen, mint manapság a forrás a vizet. És éjjelenként a sötét égbolton új nap gyűl lángra, ragyogása elhomályosítja a csillagok világosságát. Megszűnik a tél is, örökös lesz a nyár, az új energia fűti az egész öreg világot, a havat is megolvasztja fent a felhők közt... Látja, ezért nem vagyok én nagyon büszke arra, amit elértem; szegényes eredmény, ha ahhoz mérem, ami még hátra van.

És nyugodt önbírálattal levonta a következtetést:

- Gyakorlatilag még mindig nem használhatom fel a villamos kemencéimet vasolvasztásra. Még mindig csak laboratóriumi, kísérleti kemencék. A villanyerő még drága, meg kell várni, amíg kifizetődő lesz, és ismétlem, nem fog többe kerülni, mint a folyók vize vagy a levegő... Ha majd tetszés szerinti bőségben szolgáltatom az áramot, kemencéim átalakítják az egész kohászatot. Látom magam előtt az egyetlen járható utat, s újra nekikezdtem a munkának.

Az ünnep éjszakája csodálatosan szép volt. A ragyogóan kivilágított termekben megindult a tánc, felcsendült az ének, az egész lakosság ünnepelt. Mindannyiuk jókedvében ott ragyogott a felszabadult, méltóságát visszanyert, a boldogságot, egészséget hozó munka; legyőzték a nyomorúságot, a közvagyon lassanként visszaszáll a közösségre, annak a szent jognak nevében, hogy mindenkit megillet az élet és a boldogság; jókedvükben ott ragyogott a makulátlan, a teljes igazságot és békét meghozó jövőbe vetett hit, amikor a szabad, testvéri társadalomról szőtt álmok megvalósulnak. A szeretet, a szerelem teremti meg ezeket a csodákat, s míg a fiatal házasokat új otthonukba kísérték, ünnepelték a szerelmet, amely egyesítette őket, és amely majd új szerelmek hordozóinak végtelen sorát sarjasztja ki testükből.

Ebben az időben a szerelem Beauclair vagyonos polgárainak házát is felforgatta, viharként tört be a békés Mazelle-ékhez, a jóindulatú, tunya tőkepénzesekhez. Lányuk, Louise kezdettől fogva meghökkentette, elképesztette őket; ez a nagyon tevékeny, vállalkozó szellemű lány annyira különbözött tőlük, örökké tett-vett, azt mondogatta, hogy a lustaság elpusztítaná. Szülei élvezték a semmittevést, egyébként nem voltak ostobák, örültek az üzletből szerzett vagyonuknak, bölcsen használták, becsvágy nem csábítgatta őket kockázatra; de a Mazelle házaspár sehogy sem értette meg, hogy Louise az oktalan sürgés-forgással miért háborítja a saját nyugalmát. Egyetlen lány, szép vagyon vár rá megbízható államkötvényekben, micsoda bolondság, hogy nem élvezi ki a nyugodalmas jólétet, hiszen védve van minden gondtól, bajtól.

Ők elégedetten éltek, boldog önzésükbe falazva, ahonnan nem nyílt ablak a mások szerencsétlenségére, de egymáshoz becsületesek, gyöngédek, gondosak voltak, imádták, ápolták, kényeztették egymást, ahogy hű és szerető házaspárhoz illik! Miért törődik éppen az ő lányuk az utcán baktató koldussal, miért foglalkozik a világot megváltoztató gondolatokkal, az utcát felkavaró eseményekkel? Ez a lány csupa vibráló részvét, csupa élet, minden szenvedélyesen érdekli, mintha mindenbe beleadná önmagát. A szülők bálványozó szeretetébe megdöbbenés is vegyült, hogy a saját gyermekükben olyan kevés van belőlük. És végül teljesen felkavarta őket a szerelmével: Mazelle-ék eleinte nem vették komolyan, fellobbanó szalmalángnak tartották, de az érzés olyan komolynak bizonyult, hogy a szülők azt hitték, közeleg a világ vége.

Louise Mazelle továbbra is jó barátnője maradt Nise Delaveau-nak, gyakran találkozott vele Boisgelinéknél, mióta azok a Crêcherie-be költöztek. Az ő házukban jött újra össze régi pajtásával, Lucien Bonnaire-rel. Louise gyermekkorában hányszor szökött ki hazulról, hogy a proligyerekekkel játszhasson! Mindketten ott voltak a gyermekhadban azon az emlékezetes napon, amikor Lucien hajója magától járt a tavacska vizén, ott voltak akkor is, mikor Nise és pajtásai átmásztak a falon, hogy a tilalom ellenére a Crêcherie-beliekkel együtt lehessenek. Lucien azóta felnőtt, jóképű, izmos, huszonhárom éves fiú lett belőle, Louise pedig húszéves. Lucien már nem fabrikált magától járó játékhajókat, Luc keze alatt nagyon értelmes, találékony technikus lett belőle, a gépek szerelésével foglalkozott, és szép feladatok megoldását várták tőle a Crêcherie-ben. Nem akart úrnak látszani, egész magatartása rokonszenves büszkeséggel azt hangsúlyozta, hogy egyszerű munkásember maradt, akárcsak az apja, akit nagyon tisztelt. Kétségtelen, hogy Louise lobogó szerelmében a lázadásnak is volt némi szerepe, dacolni akart a polgári életfelfogással, másként cselekedni, mint az ő társadalmi köréhez tartozó emberek. A gyerekkori pajtásság a lányban hamarosan szenvedélyes érzéssé fejlődött, s az akadályok csak szították szerelmét. A fiút megkapta a csinos, élénk, mosolygós lányból áradó szenvedély, és ő is beleszeretett. De kettőjük közül ő volt a meggondoltabb, senkit sem akart megsebezni, csak titokban bánkódott azon, hogy Louise túlságosan előkelő, túlságosan gazdag hozzá, és csak azt hajtogatta, hogy sohasem fog megnősülni, ha nem veheti el, a lány pedig rohamokban tört ki a puszta gondolatra, hogy házasságukat ellenezhetik, és kijelentette, ha családja nem egyeznék bele, otthagyja a vagyont, mindent otthagy, és a fiúhoz költözik.

A küzdelem majd hat hónapig tartott. A házasság emelte volna Bonnaire-ék tekintélyét, de a szülők fojtott gyanakvással fogadták a hírét. Különösen a nagyon körültekintő apa szerette volna, ha Lucien valamelyik munkás lányát veszi el. Új idők járnak, annak már vége, hogy az ember büszke legyen rá, ha a fia felfelé lép egyet a társadalmi ranglétrán, házasságot kötve a halódó burzsoáziához tartozó lánnyal. Hamarosan a burzsoáziának jelent majd előnyt, ha felfrissíti vérét és egészséges, erős népsarjakkal házasodik össze. Bonnaire-ék gyakran veszekedtek is emiatt, mert az asszony, a félelmetes Toupe, aki ugyancsak nagyralátó volt, nyilván beleegyezett volna a házasságba, azzal a feltétellel, ha belőle is úri hölgy válik, aki elegáns ruhákban jár, és ékszereket aggathat magára. Zsarnoki és páváskodó természete mit se változott, a körülötte végbemenő fejlődés meg sem érintette, biztos jólétben éltek, de ő most is tűrhetetlen volt, szemére vetette a férjének, hogy mért nem szerzett vagyont, mint például Mazelle, az a ravasz pofa, aki már régóta nem dolgozik. Kalapban járni, uraskodva sétálgatni, a vagyon kamataiból élni édes semmittevésben - erről ábrándozott. Mikor Lucien kijelentette, hogy egyetlen fillért sem fogad el a Mazelle-ék pénzéből, Toupe felháborodott, ettől fogva ő is teljes erejéből ellenezte a házasságot, hiszen semmi haszon nem várható belőle. Ugyan miért venné el az ő fia azt a vékony, nem csinos, fura képű lányt, ha nem a pénzéért? Ez már a teteje annak a temérdek különös dolognak, amiből ő már régóta semmit nem értett, és csak elképedve bámulta.

Egyik este viharos szóváltásra került sor Toupe, Bonnaire meg Lucien közt, Lunot apó jelenlétében, aki már túl volt a hetvenen. A vacsora végén tartottak, ott ültek a zöldellő kertre nyíló derűs kis ebédlőben, az étellel jócskán megrakott asztalon virágok illatoztak. Lunot apó, akinek már nem kellett takarékoskodnia a dohánnyal, éppen pipára gyújtott, mikor Toupe a süteménynél hirtelen piszkálódni kezdett, teljesen ok nélkül, azért, hogy szokása szerint kitombolhassa magát.

- Szóval nem tágítsz, el akarod venni azt a kisasszonyt? - vágta oda Luciennek. - Ma is láttalak vele Boisgelinék kapuja előtt. Ha szeretnél bennünket egy kicsit, nem találkozgatnál vele, tudod jól, hogy sem az apád, sem én nem vagyunk elragadtatva ettől a házasságtól.

Lucien jó fiú volt, kerülte a vitát, meg aztán tudta, hogy úgyis hiábavaló. Apjához fordult, és csak ennyit mondott:

- De én azt hiszem, hogy apa hajlandó beleegyezni.

Toupe felpattant, mintha ostorcsapás érte volna, és nekitámadt férjének.

- Micsoda? Te beleegyezel az én tudtom nélkül! Két hete sincs, még azt hajtogattad, hogy az effajta házasság nem okos dolog, félted a fiad boldogságát, hogy őrültségnek tartod ezt a lépést. Hát szélkakas vagy te, hogy így forogsz?

Bonnaire nyugodt hangon magyarázkodott:

- Jobban szerettem volna, ha a fiú mást választ. De hamarosan huszonnégy esztendős, nem tukmálhatom rá az akaratomat, ha párt választ. Tudja, mi a véleményem, tegye, amit jónak lát.

- No, veled aztán könnyű elbánni - vágta oda indulatosan az asszony. - Azt képzeled, hogy szabad ember vagy, s végül mindig azt fújod, amit a többiek. Nemsokára húsz esztendeje, hogy itt vagy a Luc urad mellett, hányszor hallottam, hogy ő nem úgy gondolkodik, mint te, mert először a gépeket kell tulajdonba venni, és nem kellett volna elfogadni a polgárok pénzét, de azért mégis teljesíted a drágalátos Luc urad minden kívánságát, talán még kitűnőnek is találod, amit együtt csináltatok.

Ömlött belőle a szó, igyekezett megsebezni férje hitét, önérzetét, mert tudta, hol vannak a fájó pontjai. Gyakran keserítette el Bonnaire-t azzal, hogy igyekezett megingatni. De most Bonnaire elintézte egy vállrándítással.

- Hát bizony, kitűnő dolgokat csináltunk együtt. Persze sajnálom, hogy nem követi az én nézeteimet. De neked aztán igazán semmi okod a panaszra. Amióta itt élünk, nem tudjuk, mi a nyomorúság, boldogok vagyunk, boldogabbak, mint azok a tőkepénzesek, akiket annyit emlegetsz.

Az asszony nem hagyta annyiban, egyre dühösebben folytatta:

- Légy szíves, magyarázd meg, hogy mi van itt tulajdonképpen, mert tudod jól, hogy én sose értettem. Ha te olyan boldog vagy, hát gratulálok! Én aztán nem vagyok az! Tudod, mi a boldogság? Ha az embernek sok a pénze, és nem dolgozik, ölbe teheti a kezét. Ebből az egész hókuszpókuszból, a jövedelem szétosztásából, a szövetkezeti boltok árengedményéből, az utalványokból meg a pénztárakból sose lesz százezer frank a zsebemben, hogy arra költsem, amire akarom, azt vegyek belőle, amihez kedvem van... Szerencsétlen vagyok, nagyon szerencsétlen!!

Túlzott, hogy fájdalmat okozzon férjének, de azért igazat is mondott, nem bírta megszokni az életet a Crêcherie-ben, szenvedett tőle, a hiúság és a költekezési hajlam olyan erős volt benne, hogy a kommunista közösség lépten-nyomon felsebezte. Dolgos, jó gazdasszony volt, de a természete kiállhatatlan, csökönyös és korlátolt, csak azt értette meg, ami tetszett neki, és jó tulajdonságai ellenére pokollá tette az otthonát, bár kedvező anyagi helyzetükben vidáman élhettek volna.

Bonnaire végül kizökkent béketűréséből és kitört:

- Elment az eszed, te teszed magad szerencsétlenné, és bennünket is!

Az asszony zokogni kezdett. Lucien, akit mindig kínosan érintett, ha szülei veszekedtek, most kénytelen volt kimozdulni hallgatásából, megcsókolta anyját, bizonygatta, hogy szereti és tiszteli. De Toupe indulata nem csillapult, s odavágta férjének:

- Kérdezd meg az apámat, mit gondol a ti részvényüzemetekről, a híres igazságtokról meg a boldogságról, ami átformálja a világot. Az apám is munkás volt, róla nem mondhatod, hogy ostobaságokat beszél, mint egy asszony, betöltötte a hetvenedik évét, bízhatsz a bölcsességében.

Aztán Lunot apóhoz fordult, aki pipaszárát szopogatta, s arcán gyerekes boldogság ömlött el.

- Ugye, papa, hülyék ezek mind a gépeikkel, meg hogy nem kell nekik munkaadó, végül is ők fognak ráfizetni a boltra.

Az öreg elképedve bámult rá, és csak kisvártatva felelt tompa hangján:

- Hát igen... A Raguk meg a Quirignonok valaha jó pajtások voltak! Michel úr idősebb volt nálam öt évvel. Én az apja, Jérome úr idejében léptem be az üzembe. De kettőjük előtt Blaise úr volt a gazda, neki dolgozott az apám, Jean Ragu meg a nagyapám, Pierre Ragu. Pierre Ragu meg Blaise Quirignon pajtások voltak, mind a ketten nyújtómunkások, együtt ütötték a vasat az üllőn. És tessék, a Quirignonok dúsgazdag milliomosok lettek, a Raguk meg szegény éhenkórászok maradtak. Az ember mindig újrakezdi, semmi sem változik meg, azt kell hát hinni, hogy minden jól van.

Összevissza beszélt, olyan volt, mint egy rokkant, öreg állat, amelyről megfeledkeztek, s csak véletlenségből nem került a vágóhídra. Gyakran megesett, hogy másnap már nem emlékezett arra, ami előző este történt.

- No de papa, a dolgok egy ideje ugyancsak megváltoznak - mondta Bonnaire -, Jérome úr, akit az imént emlegetett, már meghalt, és ami a vagyonából megmaradt, azt visszaadta.

- Hogyhogy visszaadta?

- Igen, visszaadta a vagyont, amit a munkások erőfeszítése, a sok-sok szenvedésük szerzett neki... Emlékezzék csak, ennek már jó ideje.

Az öreg zavaros emlékezetében kutatott.

- Igen, igen, most már eszembe jutott az a furcsa dolog! Nahát, ha visszaadta, szamár volt!

Határozottan, megvetően mondta ki ezt a szót, mert Lunot apó mindig arról ábrándozott, hogy ő is nagy vagyont szerez, mint a Quirignonok, munkaadó lesz, uraskodik, többé keresztbe szalmaszált se tesz, reggeltől estig csak szórakozik. Akárcsak a nemzedékéhez tartozó kizsákmányolt, rokkantra hajszolt öreg rabszolgák, ő is beletörődött a láncokba, és csak azt fájlalta, hogy nem született kizsákmányolónak.

Toupe bántó hahotába tört ki.

- Látod! A papa nem olyan buta, mint ti, ő nem lyukas vödörrel meri a vizet. A pénz az pénz, és az az úr, akinek pénze van.

Lucien szótlanul nézte a virágzó rózsatöveket a kertben, Bonnaire pedig csak rántott egyet a széles vállán. Minek vitázni, hiszen az asszony a megtestesült makacs múlt, a kommunista paradicsomban, a megvalósult boldog testvéri közösségben fog meghalni, és még akkor is tagadni fogja, visszasírja a sötét nyomort, amikor azt számítgatta, mikor kuporgathat össze tíz sou-t, hogy gyorsan szalagot vásároljon belőle.

Az örökké vidám Babette Bourron nyitott be, ő éppen ellenkezőleg, áradozva dicsérte mostani helyzetüket. Mosolygós optimizmusával támogatta férjét, a befolyásolható Bourront, segített megmenteni az örvényből, ahová Ragu belezuhant, és bizonyosra vette, hogy a dolgok szépen rendbe jönnek, időnként, amikor kenyerük se volt, hirtelen beköszöntött csodálatos szerencsés fordulatokról talált ki különböző történeteket. Tréfálkozva szokta mondogatni, hogy a Crêcherie, ahol a munka tiszta, kellemes és megbecsülést hoz az embereknek, ahol azt a sok jót megkapják, amit azelőtt csak a pénzes polgárok élveztek, a Crêcherie maga a földre szállt paradicsom. Babette nagy kontya rendetlenül volt feltűzve, még mindig üde babaarca csak úgy ragyogott: lám a férjét sikerült leszoktatni a részegeskedésről, két szép gyereke van, nemsokára házasságot köt mindkettő, s a lakodalmat a saját házukban tartják, olyan takaros, vidám házban, hogy a gazdagoké se különb.

- Szóval, rendben van - lelkendezett Babette -, Lucien el fogja venni Louise-t, ezt a helyes kis polgárkisasszonyt, aki nem szégyell bennünket!

- Ki mondta? - kérdezte mogorván Toupe.

- Froment-né, Josine, ma reggel találkoztam vele.

Toupe visszafojtott dühében elsápadt, örökös, csillapíthatatlan ingerültségében, amellyel a Crêcherie-t nézte, nagy szerepe volt a Josine iránti gyűlöletének is... Sose bocsátotta meg „annak a cafatnak”, hogy Luc élettársa lett, hogy a szerencse így felkarolta, a szeretett hős felesége, szép gyermekek anyja, akik boldogságban nőnek fel. Ő még jól emlékszik arra az időre, mikor éhezett a nyomorult, mikor Ragu, az ő fivére kiebrudalta az utcára! Most meg hol van ő Josine-hoz képest, aki kalapban jár az utcán, mint egy nagysága. Ebbe nem bír ő sose belenyugodni, a mások boldogságába!

- Ahelyett, hogy Josine olyan esküvőről karattyolna, amihez semmi köze, inkább próbálná elfeledtetni, hogy az övét sohanapján tartották meg. Elegem volt belőletek, hagyjatok békén!

Kiment a szobából, bevágta maga után az ajtót, a többiek zavartan hallgattak. A csendet Babette nevetése törte meg, ő már megszokta barátnője viselkedését, derűs elnézéssel derék asszonynak tartotta, csak az a kár, hogy olyan szeszélyes és akaratos. Lucien szemébe könnyek szöktek, hiszen ebben az ádáz szóváltásban az ő életéről folyt a vita. Apja megszo-

rította kezét, mint egy jó barát, mint aki megígéri hogy elintézi ezt az ügyet. De Bonnaire is elszomorodott, fájt látnia, hogy az igazságos és békés közösségben is feldúlják a boldogságot az otthoni torzsalkodások. Hát egy összeférhetetlen természet elegendő ahhoz, hogy megrontsa a testvériség eredményeit? Csak Lunot apó boldog tompaságát nem zavarta meg a csetepaté, pipájával a szájában szunyókált.

Lucien mégsem kételkedett abban, hogy szülei végül beleegyeznek a házasságába, de Louisenak odahaza nagyobb ellenállással kellett megküzdenie, s a harc napról napra elkeseredettebbé vált. A Mazelle szülők bálványozták a lányukat, és éppen ennek a bálványozó szeretetnek a nevében makacsolták meg magukat, ők nem vitáztak vele szenvedélyesen, hanem édeskés tétlenségükbe, halogató álmosságba húzódtak, s azt remélték, hogy lányuk majd csak beleun a szeszélyébe. Hiába szaladgált Louise ide-oda a házban, hiába verte idegesen a zongorát, és dobált ki friss virágcsokrokat az ablakon, hiába adta a szenvedély felkavarta lélek különböző tanújeleit, a szülők békésen mosolyogtak rá, úgy tettek, mintha fogalmuk se lenne semmiről, és nyalánkságokkal, ajándékokkal tömték. Louise pedig dühöngött, hogy így elhalmozzák a kedveskedésükkel, és közben megtagadják tőle azt, ami a legdrágább neki, végül azzal fenyegette meg szüleit, hogy belebetegszik. Ágyba is feküdt, a fal felé fordult, és hiába kérdezték, nem felelt. Elhívták az orvost, de Novarre doktor kijelentette, hogy az effajta betegségek kívül esnek az ő tudománya hatáskörén. A szerelmi bánatban szenvedő lánynak egyetlen orvossága: engedni, hadd kövessék a szívüket. A halálra rémült Mazelle szülők most már látták, hogy az eset komoly, egy egész éjszaka ébren tanácskoztak a hitvesi ágyban, s azon töprengtek, nem kellene-e engedniök. De olyan fontosnak, következményekkel terhesnek érezték az ügyet, hogy nem mertek egymaguk, a saját belátásuk szerint dönteni: elhatározták, hogy összehívják a barátaikat, és feltárják előttük a helyzetet. Vajon nem osztályárulás-e, ha lányukat egy munkáshoz adják a jelenlegi forradalmi helyzetben, amely feldúlja Beauclairt? Úgy érezték, hogy ez a házasság döntő jelentőségű, mintha a burzsoázia ezzel végképpen lemondana az üzletkötésről meg a kamatokról. Magától értetődik, hogy ilyen esetben tanácsot kell kérni a birtokos és uralkodó osztály fejeseitől. Egy szép délután meghívták teára Châtelard alprefektust, Gourier polgármestert, Gaume törvényszéki elnököt és Marle plébánost. A vendégséget virágoskertjükben tartották meg, ahol nagy, álomba ringató foteleikben elnyúlva annyi napot töltöttek édes semmittevésben, a rózsákban gyönyörködve, és még ahhoz is lusták voltak, hogy beszélgessenek egymással.

- Azt fogjuk tenni, amit ezek az urak ajánlanak - jelentette ki Mazelle. - Több a tapasztalatuk, mint nekünk, és senki sem kárhoztathat, ha tanácsukat követjük... Már igazán nem tudom, mitévő legyek, örökösen ez az ügy jár az eszemben.

- Én is így vagyok - mondta Mazelle-né. - Micsoda élet! Az ember folyvást csak gondolkodik. Érzem én, hogy ennél rosszabbat semmi se tehet a bajomnak.

Szép, napos délután volt, a teát a kertben, a rózsalugasban szolgálták fel. Châtelard alprefektus meg a polgármester érkezett elsőnek. Elválaszthatatlanok voltak, barátságuk mintha még szorosabbra fűződött volna, mióta elvesztették a polgármester feleségét, a szép Léonore-t. Gourier-né öt évig béna volt, szélütés érte, karosszékben ült naphosszat, barátja helyettesítette a férjét, mikor az távol volt, gondját viselte Léonore-nak, leste a gondolatát, felolvasott neki. Ennél a sírig tartó szerelmi viszonynál el sem lehet képzelni békésebbet. Az asszony Châtelard karjai közt halt meg, az alprefektus a csészét tartotta, hogy Léonore kiigya a hársfateáját, Gourier pedig kint szivarozott. Mikor a férj visszament a szobába, a két férfi együtt sírt. Most úgyszólván mindig együtt voltak, idejüket nem kötötte le a város ügyeinek intézése, mert csak elvben intézkedtek, bölcs és megfontolt tanácskozások eredményeképpen. Az alprefektus meggyőzte a polgármestert, hogy kövesse példáját, hunyjon szemet, ne zavarja meg a dolgok menetét, ne rontsa el az életét azzal, hogy szembehelyezkedik, a fejlődés

feltartóztathatatlan menetével. Gourier-nak, akit néha elfogott a félelem, és kínos aggodalmak gyötörtek, némi erőfeszítésébe került az életművészet elsajátítása. Kibékült fiával; Achille Gourier és a Kékszemű otthonában, amelyet annyi küzdelem árán szereztek és védtek meg, időközben bájos lány serdült fel, Léonie, az ő szeme is kék, akár a mély vizű tó, vagy a végtelen ég, kék, mint az anyjáé. Léonie már eladó lány, nemsokára húszesztendős, és elbűvölte nagyapját. Így aztán Gourier rászánta magát, hogy házának ajtaját megnyissa a polgári élet szabályainak fittyet hányó pár előtt, és fogadja a szülői tekintély ellen fellázadt fiát meg a Kékszeműt, akit néha még mindig úgy emlegetett: az a vadnő. Azt mondta, keserves dolog egy polgármesternek, a házasság törvényes őrének, megnyitni az otthonát az effajta rendbontó, forradalmár pár előtt, akik szabad ég alatt keltek egybe egy nyári éjszakán, mikor édes illat áradt a földből. De hát olyan különös idők járnak, s olyan rendkívüli dolgok történnek, hogy a bűnös szabad szerelemből született bájos unoka ugyancsak elfogadható ajándék.

Châtelard jókedvűen unszolta kibékülésre, és Gourier, mióta a fia elhozta Léonie-t, egyre inkább megbékélt a Crêcherie-vel, amely idáig a bajok forrását jelentette számára, bár ő is kénytelen volt nagy cipőgyárát szövetkezetté átalakítani, és a környékbeli ruházati ipart is bevonni a szövetkezetbe.

Gaume tanácselnök és Marle plébános váratott magára, de Mazelle-ék nem bírták megállni, rögtön előadták az esetet az alprefektusnak meg a polgármesternek. Beletörődjenek Louise lányuk esztelen szeszélyébe?

- Ugye, megért engem, alprefektus úr - mondta Mazelle fontoskodva és nyugtalanul -, nemcsak a bánatról van szó, amit ez a házasság okozna nekünk, hanem a sajnálatos társadalmi következményekről is; mi érezzük, hogy felelősséggel tartozunk az osztályunkbeli érdemes embereknek... A világ az örvény felé halad.

Kellemes árnyékban ültek, a futórózsák illatoztak, előttük az asztalon vidám, tarka abrosz, sok aprósütemény. Châtelard, aki idős korára is elegáns és jóképű férfi maradt, szokása szerint finoman, ironikusan mosolygott.

- De hisz itt vagyunk már az örvénynél, kedves Mazelle barátom. Sose aggódjék maga a kormány meg a közigazgatás vagy akár az egész úri világ miatt, higgye el, hogy mindez csak látszólagosan él... Igen, igen, én kétségkívül alprefektus vagyok, Gourier barátom pedig polgármester. De nincs már mögöttünk a szilárd, valóságos állam, így hát mi is csak vértelen árnyak vagyunk. Akárcsak a gazdagok meg a hatalmasok, akiknek hatalmából, vagyonából mindennap elvisz valamit az új alapokra fektetett munka. Ne erőlködjék hát, ne igyekezzék megvédeni őket, ők maguk segítik elő a forradalmat azzal, hogy elkapja őket az örvény... Csak azt mondhatom, ne álljon ellen, engedje el magát!

Az alprefektus kedvét lelte az effajta tréfákban: halálra rémítette velük Beauclair megmaradt nagypolgárait. Egyébként a tréfás hang kellemes módja az igazság közlésének, Châtelard meg volt győződve róla, hogy a régi világnak vége, s a romjaiból új világ fog felépülni. Párizsban rendkívül jelentős változások történtek, az ócska épület lassan leomlott, helyét átmeneti építmény foglalta el, amelyből már világosan kezdtek kibontakozni az igazság és a béke új társadalmának körvonalai. Az események az alprefektust igazolták, és Châtelard örült, hogy nyugodtan éldegélhet ebben a vidéki fészekben, minél kevesebbet igazgatva, most már tudta, hogy szép csendesen, társaságbeli úriemberhez, filozófushoz illően, mosolyogva fog elpusztulni a rendszerrel, amelynek hosszú esztendők óta ásta a sírját.

A Mazelle házaspár elsápadt. Az asszony szemét a süteményekre szegezve ájuldozott a karosszékében, férje pedig felkiáltott:

- Igazán azt hiszi, hogy ilyen súlyos a veszély?... Magam is hallottam, hogy a járadékok csökkentéséről beszélnek.

- A járadékokat húsz éven belül el fogják törülni - folytatta nyugodt hangján Châtelard -, vagy legalábbis azt a megoldást választják, hogy fokozatosan kisajátítják a tőkepénzesek vagyonát. A tervet már tanulmányozzák.

Mazelle-né akkorát sóhajtott, mint aki menten kileheli a lelkét.

- Ó! Istenem, remélem, mi akkorra már meghalunk, nem kell megérnünk ezt az alávalóságot. Szegény lányunk, ő fogja majd végigszenvedni, s ez is csak amellett szól, hogy Louise-nak előnyös házasságot kell kötnie.

Châtelard könyörtelenül jelentette ki:

- Nincs már előnyös házasság, hiszen az örökséget rövidesen eltörlik. Ezt már szinte el is döntötték. A jövőben mindegyik család a saját szerencséje kovácsa. Akár nagypolgár fiához megy Louise feleségül, akár egy munkáséhoz, a tőke, amellyel az életnek nekiindulnak, hamarosan egyforma lesz: szerelem, ha olyan szerencsések és szeretik egymást, szorgalom, ha elég intelligensek ahhoz, hogy ne legyenek lusták.

Most mindenki hallgatott, a nagy csendben hallani lehetett a rózsabokrokban repkedő pap-fülemüle szárnyának zizzenését.

- Így hát ezt a tanácsot adja nekünk, alprefektus úr? - kérdezte végül a megsemmisült Mazelle. - Maga szerint befogadhatjuk a családunkba ezt a Lucien Bonnaire-t?

- Édes istenem! Miért ne? A föld akkor is zavartalanul forog majd tovább, higgyék el nekem. És ha a két fiatal szereti egymást, legalább bizonyos, hogy boldogok lesznek.

A polgármester idáig hallgatott. Kínos helyzetbe került, mikor meghívták, hogy ebben a házassági kérdésben tanácsot adjon, hiszen az ő fia otthagyta a szülői házat a sziklák közt felnőtt Kékszemű kedvéért, akit ő nemrég beengedett előkelő polgári házába. Visszás érzései válaszából is kiütköztek.

- Úgy van, a legokosabb, ha összeházasítják őket. Ha a szülők nem egyeznek bele, a fiatalok meglépnek, és összeállnak beleegyezés nélkül... Hej! Micsoda időket kell megélni!

Karját az égnek emelte, Châtelard-nak szüksége volt a teljes szuggesztivitására, hogy barátja sötét mélabúba ne süllyedjen. A polgármester hajdani kedvtelésének, a kis munkáslányok iránti szenvedélyének - úgy beszélték - bárgyú öregség a következménye, lépten-nyomon elszundított. Elbóbiskolt az asztalnál, beszélgetés közben, még séta közben is. Ez a félelmetes munkaadó, akit a tények legyőztek, most summázta nézetét, a beletörődést.

- Mit akar? Utánunk az özönvíz, ezt mondják sokan a magunkszőrűek közül. Végünk van.

Gaume törvényszéki elnök éppen ezekre a szavakra toppant be, ugyancsak késve érkezett. Dagadt lábával nehezen járt, botra kellett támaszkodnia. Nemsokára betölti a hetvenedik évét, várta a nyugdíjazását, titokban undorodott az igazságszolgáltatástól, amelyet oly hosszú ideig gyakorolt, szigorúan tartva magát a törvény paragrafusaihoz, mint a pap, aki elvesztette a hitét, és csak a dogmákba kapaszkodik. Otthonában a szerelem és az árulás drámája makacsul, feltartóztathatatlanul folyt tovább. Felesége halála után - az asszony megvallotta bűnét, és a bíró szeme láttára lett öngyilkos -, a családi tragédiát lánya tetőzte be. Lucile-t felbújtotta szeretője, hogy ölje meg a férjét, Jollivet kapitányt, s a pár aztán elszökött. Szörnyű történet: a hiú és érzéki Lucile-ben mintha tovább élne anyja alattomos árulása, belekergette férjét a párbajba, valósággal meggyilkolta. A kapitányt névtelen levélben értesítették, és ő házasság-törésen kapta a feleségét, Lucile félig meztelenül feküdt egy tagbaszakadt fickó mellett, s az rögtön odahajított a férjnek egy kést, hogy az ügyet nyomban elintézzék. Mások szerint a kapitány maga kereste a halált, nem is védekezett, úgy iszonyodott, annyira menekülni akart ebből az új világból, amely az ő számára csak szégyent és keserűséget tartogat. Valóban az

utóbbi időben lehorgasztott fejjel járt, mint aki belerokkant abba, hogy minden összeomlik körülötte, ami kedves neki. Nem vitázott, nem is harcolt, nem állt útjába a munka és a béke diadalának, bizonyára megértette, hogy a kard szerepe véget ért. És talán tragikus bátorsággal attól a késtől akart elpusztulni, amelynek nyelét imádott, gyalázatos felesége tartotta kezében. A bíró átélte a szörnyű vihart, lánya elszökött, a rendőrség körözte, veje meghalt, vértócsában találtak rá, aztán eltemették az átszúrt szívű holttestet, és Gaume mellett csak az unokája maradt, a tizenhat éves André, ez a kedves, ragaszkodó fiú, a szomorú sorsú házaspár egyetlen utóda; a nagyapa aggódó szeretettel foglalkozott vele. Elég már a csapásokból, álljon meg a bosszúálló sors, amely talán valami régi, titkos vétket büntet. És Gaume azon tűnődött, milyen jóságos erőre, valódi igazságra, szilárd szeretettel teli jövőre bízhatná unokáját, hogy családja megújhodjék, és végül boldog legyen.

Mazelle-ék most előadták neki az ügyet, megkérdezték, mi a véleménye Louise és Lucien Bonnaire egybekeléséről. Gaume habozás nélkül megadta a választ.

- Házasodjanak csak össze, hiszen oly nagyon szeretik egymást, hogy szembefordultak a családjukkal, és minden nehézséget vállalnak. A boldogság csak az érzésekből fakadhat.

De aztán megbánta, hogy ez a kiáltás feltört belőle, vallomásként, amelyben benne volt egész élete keserűsége, mert ő már így fog meghalni, ebben a hazug, merev magatartásban, a szigor és keménység álarcában.

- Ne várják a plébánost - mondta aztán. - Az imént találkoztam vele, kért, hogy mentsem ki. A templomba sietett, szentelt olajért, az utolsó kenetet adja fel az öreg Jollivet-nénak, a vejem nagynénjének, aki haldoklik... A szegény tisztelendő egyik utolsó hívét veszti el, csupa könny volt a szeme.

- Végre valami jót is csinálnának, ha a csuhásokat elsöpörnék - jelentette ki a polgármester, aki változatlanul ellensége maradt a papoknak. - Még ma is a mi kezünkben lenne a Köztársaság, ha ők el nem akarják venni tőlünk. Felbiztatták a népet, hogy forgasson fel mindent, és diktáljon.

- Szegény Marle tisztelendő - ismételte meg a bíró szavait részvevő hangon Châtelard -, nagyon sajnálom szegényt. A templom elnéptelenedett. Helyesen teszi, asszonyom - fordult Mazelle-néhoz -, ha időnként virágcsokrot küld a Szűz Mária oltárára.

Most újra csend volt, a napsütésben az illatozó rózsák közt mintha a pap szomorú árnya suhanna el. Gourier-né személyében legáhítatosabb, legkedvesebb hívét veszítette el. Az igaz, hogy Mazelle-néra is számíthatott, de az asszony a lelke mélyén nem volt igazán hivő, a vallás az ő számára külsőség volt, bizonyítvány egy tekintélyes polgárnő komoly gondolkodásáról... A plébános szembenézett sorsával: holtan fogják megtalálni az oltár előtt, a templom összeomlott boltozata alatt, mert a roskadozó épületet nem bírja helyrehozatni, nincs rá pénz, sem a polgármesteri hivatalban, sem az alprefektúrán nem volt keret ilyen munkálatokra. Marle a hívekhez fordult - nevetségesen csekély összeg gyűlt össze nagy nehezen. Most már teljes beletörődéssel várta a véget, de továbbra is pontosan végezte a szertartásokat, mintha nem akarna tudomást venni arról, hogy a templom rászakadhat. Temploma kiürült, maga az Isten is mintha haldokolna, meghal ő, a szolgája is vele együtt, mikor az öreg templom összeomlik, s a falra függesztett nehéz feszület rázuhan az úr szolgájára. Közös lesz a sírjuk a földben, ahová minden visszatér.

Mazelle-néra annyira ránehezedett a saját baja, hogy legkevésbé se foglalkoztatta Marle tisztelendő szomorú sorsa. Attól tartott, hogy ha nem jön valami kedvező fordulat, még komolyan megbetegszik, ő, aki annyit becézte, ajnározta azt a meghatározhatatlan betegséget, amely egész életét rendkívülivé avatta. Minthogy valamennyi vendég együtt volt már, feltápászkodott a karosszékéből, kitöltötte a világos porcelán kannában párolgó teát: a kristály-

tálakban felhalmozott aprósüteményre aranynyalábban hullott a napfény, Mazelle-né megcsóválta széles fejét, békés ábrázatán látszott, hogy nem győzték meg.

- Hiába akarnak megnyugtatni, ez a házasság a világ vége, sehogy se bírok beletörődni.

- Várunk még - jelentette ki Mazelle -, Louise-nak majd csak elfogy a türelme.

Aztán zavartan bámult ő is, a felesége is: Louise ott állt előttük a lugas bejáratánál, a napsütötte rózsák között. Azt hitték, a szobájában fekszik a heverőn, az a titokzatos baj senyveszti, amiből Novarre doktor véleménye szerint csak akkor épül fel, ha a szíve választottjához megy feleségül. Louise bizonyára sejtette, hogy az ő sorsáról döntenek, apró piros virágos pongyolát kapott magára, és szép fekete haját sebtében összekötötte, így szaladt le a kertbe. A szenvedély feszültsége vibrált körülötte - bájos volt ez a keskeny arcú lány, kissé ferde vágású szeméből még a nagy bánat sem oltotta ki a vidám fényt.

- Mama, papa, mit mondtok ti mind a ketten? Hát azt hiszitek, hogy ez nálam gyerekszeszély?... Én kijelentettem, hogy Lucienhez akarok hozzámenni, és úgy is lesz!

Mazelle félig-meddig megadta magát a váratlan támadásra, de azért még megpróbálkozott az ellenállással.

- Szerencsétlen gyermek, gondold csak meg! A vagyonunk, amelynek te vagy az örököse, nem olyan szilárd, mint régen, és egyszer csak ott állsz egy fillér nélkül.

- Légy észnél - mondta Mazelle-né. - A vagyonunkkal, ha nem is olyan szilárd, mint régen, még mindig előnyös házasságot köthetsz.

Louise méltatlankodása vidám és fensőbbséges volt.

- Fütyülök a pénzetekre! Csak tartsátok meg magatoknak! Ha ideadnátok nekem, Lucien el se venne... Pénz! Mit kezdjünk pénzzel? Mire való a pénz? Nem pótolja a szerelmet, nem ad boldogságot! Lucien megkeresi a kenyerünket, és ha kell, én is keresni fogok. Remek lesz!

Kiabált, csak úgy áradt belőle a fiatalos erő és lelkesedés, szülei megrémültek, attól féltek, még megháborodik, és hogy lecsendesítsék, inkább engedtek. Egyébként sem harcoltak volna tovább, biztosítani akarták nyugalmukat, amennyire még lehet. Az alprefektus, a polgármester meg a bíró kissé zavartan mosolyogva kortyolgatta a teát: érezték, hogy ennek a hetyke kislánynak a tiszta, szabad szerelme úgy söpri el őket, mint a szalmaszálat. Hiába, bele kell egyezni abba, amit nem bírunk megakadályozni.

Châtelard az ő kellemes, alig észrevehető iróniájával levonta a következtetést:

- Gourier barátunknak igaza van, nekünk már végünk, a törvényeket az új nemzedék diktálja.

Lucien Bonnaire és Louise Mazelle egy hónap múlva házasodott össze. Châtelard jól akart szórakozni, és rávette Gourier-t, hogy az esküvő napján Mazelle-ék tiszteletére rendezzen bált a városházán. Tetszett neki, hogy Beauclair jómódú polgársága ott táncol majd az esküvőn, amely valójában a nép felemelkedésének a jelképe. A régi hatalom romjain fognak keringőzni a városházán, amely lassanként a Közösség Házává vált, s a polgármester szerepe csupán annyi, hogy fenntartsa a testvéri kapcsolatot a különböző társadalmi csoportok közt. A termet pazarul feldíszítették, a zenekar játszott, és énekeltek, mint Nanet és Nise esküvőjén. Most is felharsant az éljenzés, mikor az új házasok megjelentek: a nyugodt, izmos Lucient társai, a Crêcherie munkásai kísérték, a törékeny, csupa tűz Louise mögött az előkelő társaság vonult fel. Mazelle-ék kívánták így, hogy legalább a jó társaság megjelenésével fejezzék ki ellenállásukat. Csakhogy Beauclair felső rétege rövidesen belemerült a népi áradatba, elkapta, vitte, sodorta őket a viharosságig növekvő öröm, s a két ellentétes osztályból származó fiatalok közt néhány házassággal végződő szerelem ezen az esküvőn bontakozott ki. Újra csak a valamennyi élőlényben lobogó szerelem diadalmaskodott.

A fiatalság szabadon követte szívét, egyre-másra kötötték a házasságokat, lányok és fiúk, akiket látszat szerint egész világ választott el, egymásra találtak a halhatatlan vágyban, és élettársakként megindultak a közösség társadalma felé. Beauclair régi kereskedői, megértve, hogy megszokott életmódjuknak hamarosan vége, a Crêcherie munkásaival, a combettes-i földművesekkel házasították össze lányaikat, fiaikat. Laboque-ék kezdték, mikor beleegyeztek, hogy Auguste fiúk elvegye Marthe Bourront, lányuk, Eulalie, pedig Arsène Lenfant-hoz ment. Laboque-ék évek óta feladták a harcot, látták, hogy a régi kereskedelemnek, ennek az erőt pusztító, felesleges társadalmi alkatrésznek hamarosan vége. Először kénytelenek voltak beletörődni abba, hogy Brias utcai üzletük a Crêcherie és a többi szövetkezeti gyár áruinak lerakatává alakult át. Majd a második lépést is meg kellett tenni, az üzletet bezárták: beleolvadt a szövetkezeti árudákba, ahol Luc nagylelkűsége nyugdíjat biztosító állást, felügyelőséget juttatott nekik. Azóta már megöregedtek, nyugdíjban éltek, keserűek voltak, nem találták helyüket az új világban, ahonnan kipusztult a mohó nyereségvágy, és másfajta munkára, másféle örömökre felnőtt fiatalság szabja meg az irányt. Így aztán két gyereküket a szerelem, a nagy békéltető és harmóniateremtő szavát követve saját maga választott élettársat, s a szülők nem ellenkeztek, de a múltat visszasíró öregek elfojtott elégedetlenségével nézték ezt a házasságot. A két esküvőt egyszerre tartották Combettes-ben, amely nagy Közösséggé, Beauclair külvárosává fejlődött: tágas, derűs épületeiben mintha az anyaföld kimeríthetetlen gazdagsága öltött volna testet. A kettős esküvő az aratásidő utolsó napjára esett, az aranyló búzaföldeken hatalmas kévék emelkedtek.

Guerdache hajdani bérlőjének, Feuillat-nak a fia, Léon, már régebben elvette Yvonnot lányát, Eugénie-t, azét az Yvonnot-ét, akit hajdanában Feuillat békített össze Lenfant-nal, a jelenlegi polgármesterrel; ennek a sorsdöntő kibékülésnek az lett a következménye, hogy a község lakossága közt megszűnt a perpatvar, és kialakult az a nagy szövetkezeti mozgalom, amely a viszálykodó, nyomorúságos falut testvéri, virágzó községgé alakította. Ebben az időben Feuillat már öreg ember volt, és mintegy patriarchaként állt a kialakuló kis földműves-társadalom élén, hiszen valaha ő tervelte ki, ő törekedett rá titokban, mikor a gyilkos bérlőrendszer ellen küzdve a lelke mélyén megsejtette azt a határtalan bőséget, amit a föld adhat, ha a parasztok összefogva, tudományos alapokon, módszeresen és szeretettel művelik. Ebben a faragatlan gazdálkodóban, aki eleinte kapzsi és kemény volt, mint általában az osztályabeliek, olyan erővel élt a föld szeretete - a földé, melyen évszázadokon át nyomorúságban robotoltak az ősei -, hogy a szeretet megvilágította, s ő felismerte a boldogság útját: egyezséget teremteni a jó szándékú parasztok között, vállvetve dolgozni, hogy a közösen felszántott, bevetett, learatott föld anyja legyen mindegyiküknek. Végignézte álmai megvalósulását, a szomszédos földek egyesülését, majd a guerdache-i birtok is beolvadt a combettes-i szövetkezetbe, idővel több kis falu csatlakozott hozzá, s a hatalmas közös birtok egyre távolabbra nyúlva megindult a végtelen Roumagne-síkság meghódítására. Lenfant és Yvonnot, a két alapító mellett Feuillat volt a szövetkezet lelke, ők hárman együtt az öregek tanácsa, minden fontosabb kérdésben hozzájuk fordultak, mert tudták, hogy érdemes követni a szavukat.

Mikor Lenfant fia, Arsène, esküvőre készült Eulalie Laboque-kal, Eulalie bátyja, Auguste elhatározta, hogy ő is akkor esküszik a Bourron lánnyal, Marthe-tal, Feuillat-nak pedig az a gondolata támadt, hogy rendezzenek nagy fényes lakodalmat, egy ünnepséget, a megbékélt, gazdag, virágzó Combettes ünnepét. A tervet nagy lelkesedéssel fogadták. A paraszt és az ipari munkás testvéri szövetségére fognak inni, a két osztályra, amelyet vétkes módon egymás ellen játszottak ki, pedig csak összefogásuk teremtheti meg a jólétet, az élősdi kereskedelem eltűnésére, amely gyűlölködő harcot szított a szerszámot áruló boltos, a gabonát termelő paraszt és a kenyeret eladó pék közt, s a sok tolvaj közvetítő kapzsisága felverte a kenyér árát. Hogy is találhattak volna alkalmasabb napot a megbékélés ünneplésére ennél, amikor a hajdani ellenségek, a valaha ádázul gyűlölködő, egymás pusztítására törő kasztok fiai és lányai

egymáshoz kötik életüket, és házasságukkal is a jövő beteljesedését siettetik. Minthogy az állandó fejlődés, a jótevő élet harmóniát teremtett az emberek közt, az ünnepnek is ki kell fejeznie a boldog megvalósulásnak azt a fokát, ahová eljutottak, derűs díszlete pedig legyen a betakarításra váró gazdag termés. Elhatározták, hogy a lakodalmi ünnepséget kint tartják a szabadban, a község határában, hatalmas mezőn, ahol a napsütésben óriási templom szimmetrikus oszlopaihoz hasonlóan emelkednek az aranyszínű magas kazlak. Az oszlopsorok belevesztek a láthatárba, kazal kazal mellett végeláthatatlanul, a föld kimeríthetetlen termékenységét hirdetve. Itt énekeltek, táncoltak az érett búza jó illatában, a határtalan termékeny mezőn, amely bőséges terméssel viszonozta az összefogva dolgozó emberek munkáját.

A Laboque házaspár elhozta Beauclair hajdani kereskedőit, Bourronékkal pedig a Crêcherie munkásai jöttek. Lenfanték otthon voltak a búzamezőn, s a különféle csoportok összeverődve, egymásba olvadva, mint egy nagy család tagjai, még soha nem barátkoztak ennyire. Igaz, hogy a Laboque házaspár kissé komor és feszes volt, de Lenfant-ék annál jobban vigadtak, leginkább pedig Babette Bourron örvendezett, hiszen az élet igazolta örökös derűjét, mert ő a legsúlyosabb bajok között is bízott abban, hogy majd csak rendbe jön minden. Maga volt a megtestesült reménység, sugárzó arccal ment a jegyesek mögött. Mikor a két pár, Marthe Bourron Auguste Laboque karján, Eulalie Laboque pedig Arsène Lenfant-ba karolva megjelent, olyan tündöklő volt a fiatalságuk, annyi erő és öröm áradt belőlük, hogy szűnni nem akaró éljenzés hömpölygött végig a kazlak mentén. Gyengéd szavakat kiáltottak feléjük, ünnepelték őket, hiszen most ők testesítik meg a mindenható, diadalmas szeretetet, a szerelmet; a szeretet egyesítette ezt a népet is, megajándékozta őket a bőséges terméssel, s ezentúl egységes népként fognak gyarapodni, nem ismerik sem a gyűlölködést, sem az éhséget.

Ezen a napon új házasságok tervei is megpecsételődtek, akárcsak Lucien Bonnaire és Louise Mazelle esküvőjén. Mitaine-né, a hajdani pékné, akit hatvanöt esztendős korára még mindig a szép Mitaine-nének hívtak, megcsókolta Olympe Lenfant-t, a fiatal házas testvérhúgát, s azt mondta neki, örülne, ha a menye lenne, mert Evariste fia bevallotta neki, hogy imádja. A szép pékné idestova tíz esztendeje, hogy elvesztette férjét, üzletét feladta, az ő péksége is, mint a város csaknem valamennyi kiskereskedése, beleolvadt a Crêcherie szövetkezeti árudáiba, a fiával lakott együtt, és nagyon büszke volt arra, hogy Luc rábízta az elektromos dagasztógépek felügyeletét, amelyek az egész lakosságot bőségesen ellátták jó fehér kenyérrel.

Evariste most megcsókolta az örömében fülig pirosuló Olympe-et az eljegyzés jeléül. Mitaine-né közben felfedezte hajdani szomszédját, Dacheaux-nét, a mészáros feleségét, a sovány, fekete ruhás asszony ott ült egy kazal tövében; odament melléje.

- Gyerekkorukban együtt játszottak, most meg összeházasodnak - mondta vidáman. - Így van ez rendjén, ugye?

Dacheaux-né komoran hallgatott. Ő is elvesztette a férjét, a mészárost baleset vitte el, a húsvágó bárd levágta a jobb kezét. Egyesek azt állították, hogy nem is baleset történt. Dacheaux szánt szándékkal vágta át a csuklóját dührohamában - inkább a halál, semhogy boltja beleolvadjon a Crêcherie-be. Az utóbbi esztendők eseményei, az, hogy mindenki megvásárolhatja a gazdagokat megillető szent húst, hogy a szegények asztalán is ott lesz, úgy feldúlta a kövér, indulatos és reakciós embert, hogy valósággal belebolondult. Elüszkösödött sebébe pusztult bele, felesége még most is rettegve gondol a haldokló szörnyű átkozódásaira.

- Hát a maga Julienne-je? - érdeklődött kedvesen Mitaine-né. - Minap találkoztam vele, ragyogóan csinos az a lány.

Dacheaux-né erre kénytelen volt megszólalni. Az egyik négyesben táncoló párra mutatott.

- Ott táncol, ni. Miatta vagyok itt.

Julienne csakugyan ott lejtett egy jóképű, magas fiú, Louis Fauchard, az olvasztómunkás fia karján. A fehér bőrű, egészségtől viruló lány boldogan táncolt az izmos, gyengéd arcú fiú ölelésében, aki a Crêcherie egyik legkiválóbb kovácsa.

- Újabb házasság készül? - kérdezte nevetve a szép Mitaine-né.

A hajdani mészárosné összerázkódott méltatlankodásában.

- Dehogy! Szó se lehet róla. Hogy is mondhat ilyet! Hiszen tudja, hogy gondolkodott a megboldogult férjem, kikelne a sírjából, ha a lányomat odaadnám egy munkásnak, ilyen ágról-szakadt szülők fiának, emlékszem, az anyja örökké siránkozott, mindig azon mesterkedett, hogy hitelre megszerezze az aznapi húst, az uram hányszor elzavarta, mert pénze, az nem volt.

Most megeredt a szava, halk, remegő hangon elkeseregte, hogy mit szenved. A férje éjszakánként visszajár hozzá. Holtan is leigázza zsarnoki tekintélyével, álmában megjelenik, veszekszik vele, ördögi fenyegetésekkel ijeszti. A szomorú, jelentéktelen, örökké ijedt asszony olyan szerencsétlen, hogy még özvegységében sem talál egy kis nyugalmat.

- Ha Julienne-t az uram akarata ellen adnám férjhez, a fejem teszem rá, hogy a férjem minden éjszaka visszajárna, elátkozna és megverne.

Sírt, Mitaine-né meg vigasztalgatta, azt magyarázta neki, hogy éppen ellenkezőleg, a lidérc-nyomásos álmok megszűnnének, ha a fiatalokat boldoggá tenné. Fauchard-né, az örökké sopánkodó Natalie, aki hajdanában váltig azon törte a fejét, hogy szerzi be az ura négy liter borát, most feléjük tartott habozó lépésekkel. Nem gyötörte már sötét nyomor, a Crêcherie egyik világos kis házában élt a férjével, aki testileg, lelkileg elnyűtten abbahagyta a munkát. Az asszony fivére, Fortuné is náluk lakott; tizenöt éves kora óta a Szakadékban dolgozott, s a gépies, kimerítő, egyhangú munkába úgy belerokkant, hogy negyvenöt éves korára félig vak, süket aggastyán lett belőle. Bár a Crêcherie nyugdíjrendszere és segélyalapja biztosította a család jólétét, Natalie, a múlt szomorú maradványa, most is örökké sopánkodott, azt mondogatta, hogy két gyereket cipel a karján, a testvérét meg az urát. Szomorú lecke az ő sorsuk, a proletárélet szenvedését, megaláztatását példázták a fiatal nemzedék előtt.

- Nem látták az én két emberemet? - kérdezte Mitaine-nétől. - A tömegben elvesztettem őket szem elől... Ott vannak, ni!

Egymásba karolva, vánszorogva közeledett a két sógor, a ronccsá silányult Fauchard mintha a gyötrelmes, lealacsonyító munka kísértete lenne, a fiatalabb Fortuné ugyanolyan szánalmas alak: teljesen bambának látszott. Az életerőtől, reménytől pezsgő vidám tömegben, a jó szagú, hatalmas kazlak közt lassan lépkedett a két rokkant; nem értették, mi történik körülöttük, a köszönéseket se fogadták.

- Hagyja csak kint őket a napon, az jót tesz nekik - mondta Mitaine-né. - No de a fia erős, jókedvű legény, ugye?

- Igen, Louis-nak semmi gondja-baja - válaszolta Fauchard-né. Mostanában a fiúk nem ütnek az apjukra. Nézze csak, hogy ropja! Ő már sose fog éhezni, meg fázni.

Mitaine-né, aki szépasszony korában is közismert volt a jó szívéről, elhatározta, hogy boldoggá teszi a két fiatalt: ott táncolnak előtte, s olyan kedvesen nevetnek. Egymás mellé ültette a két anyát, közös beszélgetésbe vonta őket, és úgy elérzékenyítette Dacheaux-nét, hogy a hentesmester özvegye először habozni kezdett, aztán beadta a derekát. Gyötrelmei a magányból eredtek, unokákra van szüksége, akik az ölébe telepednek, és elűzik a hazajáró lelkeket.

- Hát édes istenem, jól van, beleegyezem - mondta végül a boldogtalan kis öregasszony -, csak az a kikötésem, hogy ne hagyjanak egyedül. Én még soha életemben nem elleneztem semmit, ő nem akarta. De ha mindnyájan összefognak, és a szavukat adják, hogy megvédenék, nem bánom, legyen, ahogy akarják.

Mikor Louis és Julienne meghallotta, hogy anyjuk beleegyezett, odaszaladtak hozzájuk, sírtak is, nevettek is, ölelték, csókolták. A sok öröm közt új öröm volt ez az eljegyzés.

- Hogy is lehetne elválasztani a fiatalokat! - mondta Mitaine-né. - Hiszen mintha egymásnak termettek volna! Én most boronáltam össze a fiamat Olympe Lenfant-nal, emlékszem, még egész kicsi volt az a lány, bejött a boltomba és a fiam süteménnyel kínálta. Akárcsak ez a Fauchard fiú, hányszor láttam, hogy ott ődöngött a hentesüzletük előtt, Dacheaux-né asszony, és a lányával játszott. A Laboque, a Bourron, a Lenfant, az Yvonnot gyerekek, akiknek a mai napon a lakodalmát üljük, jó pajtások voltak, együtt növekedtek, míg a szüleik gyűlölködve acsarkodtak egymásra - és most, hogy a fiatalok felnőttek, beért a szeretet termése.

Csilingelt a nevetése, csak úgy áradt belőle a jóság, langyos, kenyérszagú jóság, hiszen kenyerek közt élt ő, a szép szőke pékné. Körülötte egyre magasabbra csapott az öröm, jöttek a hírrel, hogy újabb mátkapárok vannak. Sébastien Bourron Agate Fauchard-ot, Nicolas Yvonnot Zoé Bonnaire-t jegyezte el. A mindenható szerelem egyre szilárdabbá kovácsolta a békét, egymásba olvasztotta a társadalmi osztályokat. Ő tette termékennyé a rónaságot, ő rakta meg a fákat roskadásig gyümölccsel, ő sarjasztotta ki a barázdákból a tengernyi búzát, amely kazlakba rakva emelkedik, ameddig a szem ellát, akár a béke óriási temploma. Ott szállt a termékenység erős illatában, ott ujjongott a lakodalmi ünnepségben, amelyből szabadabb és boldogabb nemzedékek sarjadnak. Az ünnepség késő estig tartott a csillagos ég alatt, a szeretet, a szerelem ülte diadalát, összekapcsolta, eggyé forrasztotta a szíveket. Ez a táncoló, daloló, boldog tömeg a testvériség, a harmónia felé közeledik.

A túláradó testvériségben Morfain olvasztómester félrevonult a többiektől, némán és komoran, mint a múlt képviselője, aki nem bírja, nem akarja megérteni a jelent. A barbár kor ittfelejtett Vulkánja még mindig sziklaodújában lakott a nagyolvasztó mellett, amelyet ő irányított; magányosan élt a barlanglakásban, megpróbálta kizárni belőle a mát, minden kapcsolatot megszakított az új nemzedékkel. Már akkor is úgy érezte, a szíve egy részét rabolta el tőle az új idő, amikor lánya, a Kékszemű elment tőle, követve szerelmesét, Achille Gourier-t, aki mesebeli királyfiként jelent meg az életében. Aztán egy másik szerelem a fiától fosztotta meg az apát; Kicsi Da, a jószívű, erős óriás, egyszerre csak belehabarodott Caffiaux fűszeres és kocsmáros lányába, az élénk, fürge, barna Honorine-ba. Morfain indulatosan ellenezte a házasságot, megvetette a szülőket, ezeket a sunyi embereket, akik italukkal mérgezik meg a népet; a lenézést Caffiaux-ék is viszonozták, pöffeszkedve hangoztatták, cseppet sincs ínyükre, hogy a lányuk munkáshoz menjen feleségül. Mégis Caffiaux engedett elsőnek; ő mindig is ügyes, gyorsan helyezkedő ember volt. Miután bezárta az italmérését, előnyös állásba került a Crêcherie-ben, a szövetkezeti árudák főfelügyelője lett, a régi csúnya históriák feledésbe merültek, Caffiaux úgy viselkedett, mint aki lelkes híve a közösségi társadalomnak, és árthatott volna neki, ha makacsul megtagadja a beleegyezését. A szerelmes Kicsi Da ekkor szembefordult apjával. Szörnyű veszekedés robbant ki kettőjük közt, apa és fia szakított egymással. Ettől fogva Morfain valósággal befalazta magát odújába, csak a nagyolvasztónak élt, akkor szólalt meg, ha utasítást kellett adnia, olyan volt, mint a régmúlt idők komor árnya.

Egymás után teltek az évek, de az öreg Morfainen meg se látszott az idők múlása. Még mindig a tűz leigázója, vörhenyes ábrázatú, sasorrú óriás, tűz cserzette arcában a szeme mint a láng. Elkínzott, vörösbarnára égett szája már sose nyílik szóra. Mintha semmi emberi megnyilvánulás nem hatna el mérhetetlen magányába, amelybe attól kezdve falazta be magát, hogy rájött, a lánya meg a fia a többiekkel, a holnaphoz tartozókkal paktál. A Kékszeműnek

kislánya született, Léonie Gourier kedves, gyöngéd lánnyá serdült. Kicsi Da és Honorine erős, helyes gyereke már értelmes nagy fiú, hamarosan házasulandó korban lesz. De a nagyapa nem érzékenyült el, nem állt szóba a fiatalokkal, látni se akarta őket: egy másik világhoz tartoznak, semmi köze hozzájuk. Az emberi érzések kipusztultával mintha egyre inkább erősödne benne az a szenvedélyes, szinte apai szeretet, amellyel mindig is ragaszkodott a nagyolvasztóhoz. Ez az óriás, akinek testében szüntelenül morajlik a tűz, az ő gyermeke, s ő éjjel és nappal, szabályos időközökben figyelte, hogyan emésztenek a lángok. Aggodalom szorongatta a legcsekélyebb rendellenesség miatt is, ha az olvasztáskor a folyékony vas valamivel tompábban fénylett, mint máskor, álmatlan éjszakákat töltött mellette, őrködött, hogy jól működnek-e a fújtatócsövek nyílásai, szerelmes fiatalembert se fűthet odaadóbb szenvedély, mint őt a perzselő forróságban, bőre mintha meg se érezné a maró égetést. Luc féltette a magas kora miatt, szerette volna nyugdíjba küldeni, de nem volt ereje hozzá, mikor látta a munka elgyötört hősének borzongó lázadozását, sötét bánatát: Morfainnek az a büszkesége, hogy a tűz névtelen leigázójaként nap nap után odaadja izmai erejét az emésztő lángoknak. A nyugdíjba vonulás ideje magától is eljön, a feltartóztathatatlan haladás fogja meghozni, Luc addig részvevő szeretettel várt.

Morfain már érezte, hogy veszély közeledik. Tudott gazdája kísérleteiről: könnyű, fürge elektromos kemencékkel akarja helyettesíteni a nehézkes, lassú, félelmes barbár poklot magába záró nagyolvasztót. Kétségbeesett a gondolatra, hogy lerombolhatják a kolosszust, amelynek belsejében hét-nyolc évig egyfolytában ég a tűz. Puhatolózott, és nagyon nyugtalan lett, mikor Jordan megvalósította az első lépést: a szenet a bánya közvetlen közelében égették el a gépek kazánja alatt, s a villamosságot energiaveszteség nélkül vezették el kábeleken a Crêcherie-be. Minthogy az áram előállítása még mindig túlságosan költséges volt ahhoz, hogy a kohászatban hasznosítsák, Morfain örült: a találmány nem használható fel. A következő tíz esztendőben Jordan valamennyi kudarcát boldogan, titkolt iróniával fogadta, abban a meggyőződésben, hogy a tűz megvédi magát, nem tűri, hogy az új hatalom, ez a titokzatos mennydörgés, amelynek a villámát nem is látni, legyőzze. Azt kívánta, hogy gazdája ne érjen el sikert, hogy a gépek, amelyeken folyton munkálkodik, amelyeket napról napra tökéletesít, semmisüljenek meg. És aztán egyszerre fenyegetővé vált a helyzet, az a hír terjedt el, hogy Jordannak végre sikerült megvalósítania nagy művét: rájött arra, hogyan lehet a szén hőenergiáját közvetlenül elektromos energiává alakítani, vagyis kiküszöbölte a gőzgép nehézkes és drága közvetítését. A probléma ezzel megoldódott, az elektromos áramot ezentúl olyan jutányosan fogják előállítani, hogy felhasználható a vasérc olvasztására. Az áramfejlesztő gépeket már üzembe helyezték, és felállították az első villamos kemencebatériát. A kétségbeesett Morfain alig mozdult a nagyolvasztó mellől, arca komor volt és makacs, mint aki felkészült arra, hogy megvédi a kohót.

Luc egy ideig nem adott ki rendelkezést a nagyolvasztó leállítására, meg akarta várni, amíg döntő eredményeket érnek el a villamos kemencékkel. Körülbelül fél esztendeig a kétféle olvasztás párhuzamosan folyt. Morfain szörnyű napokat élt át, mert érezte, hogy az őrizetére bízott óriást halálra ítélték. Már senki se törődött a kohóval, nem jöttek fel, az érdeklődők ott sürögtek-forogtak jókedvűen a villamos kemencék körül, amelyek egész kis helyet foglalnak el, és azt mondják, gyorsan és jól dolgoznak. Az öreg olvasztómester gyötrelmes keserűségében nem akart lemenni, hogy megnézze ezeket a tákolmányokat, amelyeket ő megvetően csecsebecsének nevezett. Hát ezekkel akarják helyettesíteni a régi módszert, ezek akarnák elfoglalni a lángoló, a szabad tűz helyét, amellyel az ember meghódította a világot?... Vissza fognak majd térni az óriás kemencékhez, amelyekben évszázadok óta ég a tűz. Magányában csak néhány ember volt körülötte, valamennyi ugyanolyan hallgatag, mint ő, és Morfain csak a magasból nézett le a hangárra, ahol a villamos kemencék működtek, s akkor volt boldog, ha éjszakánként a kolosszusból kiömlő vasfolyó lángba borította a láthatárt.

Aztán mégiscsak elérkezett az a nap, mikor Luc kimondta a kohó halálos ítéletét, hiszen a tapasztalat bebizonyította, hogy a működtetése nehézkes is, költséges is. Elhatározták, hogy a tüzet nem táplálják tovább, s az utolsó csapolás után lerombolják a nagyolvasztót. Morfain megkapta az értesítést, nem szólt rá semmit, bronzszínű arcán egyetlen rezdülés se vallott a lelkében tomboló viharról... Megijedtek ettől a nemes nyugalomtól, a Kékszemű felment apjához, nagylányával, Léonie-val, Kicsi Dának hasonló ötlete támadt, ő is magával vitte Raymond fiát. Néhány percre a család, akárcsak hajdanában, összegyűlt a sziklaodúban, az óriás termetű apa nagy kék szemű lánya meg a másik óriás, a fia között ült, akit már áthatott a jövő fuvallata, és rajtuk kívül még ott volt a két unoka, a bájos, csinos lány meg a nyílt eszű fiú, ők már a tevékeny és boldog nemzedéket képviselik. A nagyapa hagyta, hogy megcsókolják, simogassák, nem lökte el magától a fiatalokat, mint máskor. Bár megfogadta, hogy látni sem akarja őket, most az egyszer nem bánta, hogy rátörtek. De nem viszonozta a kedveskedéseket, mintha már kilépett volna az időből, akár egy réges-rég letűnt kor hőse, aki számára az egész emberiség halott.

A fiatalok látogatása felhős, hideg őszi napra esett, az alkonyat sietve érkezett, sűrű fátyla leereszkedett a fakó égből, és beburkolta a sötét földet, Morfain feltápászkodott, hallgatását csak most törte meg, azt mondta:

- Megyek! Várnak, még van egy csapolás.

Ez volt az utolsó. Mindannyian kimentek a nyomában a kohóhoz. Az emberei már ott álltak, alakjuk belemosódott a sötétbe, s aztán a szokott munka következett, a kotróvasat a csapolónyílást elzáró agyagdugaszba mélyesztették, a nyílást kitágították, a folyékony vas vadul hömpölygő lángoló patakja végignyargalt az elvezető árkokban, tűztavacskákként állapodott meg az öntőformákban. A barázdákból, a tűzmezőről még egyszer felröppentek a finom, apró kék szikrák, az aranykalászok közt szállongó búzavirágok. A komor alkonyatban vakító fény világította meg a kohót meg a körülvevő építményeket, a távolban Beauclair háztetőit, az egész láthatárt. Aztán a fény kialudt, a sötétség újra ráhullt a tájra, a kohó élete megszűnt.

Morfain szótlanul nézte végig az ércfolyást, most is csak állt mozdulatlanul a sötétben, mintha ő is a hegy egyik sziklája lenne, amelyet elnyel az éjszaka.

- Apám - mondta gyengéden Kékszemű - itt most már nincs munka, gyere le hozzánk. A szobád már régóta vár.

Kicsi Da is megszólalt:

- Apám, rászolgáltál a nyugalomra, a mi házunkban is vár a szobád. Megosztod magad a két gyereked közt.

Az öreg olvasztómester nem felelt. Aztán lelke gyötrelmes mélyéről nagy sóhajtás szakadt fel, és csak annyit mondott:

- Igen, lemegyek, megnézem... Most csak menjetek.

Még két hétig tartott, amíg Morfaint rávették, hogy váljon meg a kohótól. Mintha haláltusát nézne végig, úgy figyelte lassú kihűlését. Ő távozott mellőle utolsónak, minden este megtapogatta, van-e benne még élet... Amíg a nagyolvasztó teljesen ki nem hűlt, makacsul kitartott mellette, mintha a barátja lenne, akit nem hagyhat el haldoklásában. De megérkeztek a munkások, hogy a kohót lebontsák. Morfain utolsó búcsút vett tőle, és egy este otthagyta sziklaodúját, leballagott a Crêcherie-be, a hatalmas termetű öreg, akit az élet letepert, még mindig kemény lépéseivel egyenest a hatalmas üvegezett hangárba tartott, ahol az elektromos kemencék működnek.

Jordan és Luc éppen odabent tartózkodott Kicsi Dával és Raymond-nal, az apa az olvasztást irányította, a fia pedig, aki ügyes kezű villanyszerelő volt, segédkezett neki. A kemencék működését még napról napra szabályozták, Jordan úgyszólván ki se mozdult a csarnokból, tökéletesíteni akarta találmányát, amelyet sok esztendős kutatómunkával és kísérletekkel valósított meg.

- Jó estét, Morfain! - üdvözölte jókedvűen. - Látja, ez aztán okos dolog, hogy lejött.

Az öreg hős bronzszínű arca meg se rezdült, csak annyit mondott:

- Igen, Jordan úr, meg akartam nézni a masinát.

Luc kissé nyugtalanul nézte; figyeltette az öreget, amióta meghallotta, hogy a kohó izzó parázzsal teli nyílása fölé hajolt, mint aki bele akarja vetni magát ebbe az iszonyú pokolba. Egyik munkása rántotta vissza akkor az öngyilkosságból, Morfain öreg testét akarta utolsó ajándékként a szörnynek felajánlani, tűztől kicserzett, perzselő hőségben megaszalódott testét, mintha becsületének tartozna azzal, hogy ott pusztuljon el a tűzben, amelyet több mint félszázad óta szolgált hűséges szeretettel.

- Derék dolog, Morfain, hogy ebben a korban is érdeklődik - mondta Luc, de a tekintetét nem vette le róla. - No nézze csak meg ezeket a csecsebecséket.

Ott álltak a villamos kemencék soránál, tíz, vörös téglából készült kocka, két méter magas, másfél széles mindegyik. Csak a tetejükön látszottak a hatalmas elektródok pántjai, a vastag szénhengerek, amelyekre a villamosságot vezető kábelek csavarodnak. Működésük végtelenül egyszerű. Villanykapcsolóra meginduló végtelen csavar szállította és öntötte be a vasércet a kemencékbe. A villanyáramot egy másik kapcsoló indította meg, a rendkívül magas, kétezer fokos hő két mázsa vasércet öt perc alatt olvasztott meg. Ha a harmadik kapcsolót lenyomták, a kemencéket elzáró platinaajtó kinyílt, a finom homokkal beszórt mozgó járda mozgásnak indult, és a tíz darab kétmázsás öntőformát kiszállította, a szabadba.

- No, jó öreg Morfain, mit szól hozzá? - érdeklődött Jordan az ő gyerekesen örvendező módján.

Elmagyarázta neki, hogy mennyit termelnek. Ezek a játékszerek ötpercenként két mázsa öntvényt szolgáltatnak, tehát együttesen kétszáznegyven tonnát naponként, mindössze tízórás üzemeltetéssel. Csodálatos mennyiségű teljesítmény, hiszen a régi kohó, amelyben éjjel-nappal égett a tűz, csak a harmadát termelte. A villamos kemencék ritkán működtek három-négy óránál hosszabb ideig. Az is egyik nagy előnyük, hogy szükség szerint kapcsolják őket ki vagy be, és percek alatt állítják elő a szükséges nyersanyagot. És milyen tiszták, milyen könnyű, egyszerű a kezelésük! Úgyszólván semmi por nem képződik, a vasérc elkokszosításához szükséges szénelemeket az elektródok szolgáltatják. Csak gázok távoztak el, és a salak olyan jelentéktelen volt, hogy mindennapos takarítással nehézség nélkül kidobhatták. Nincs többé szükség a barbár kolosszusra, amelynek az emésztése annyi aggodalmat okozott! nincs szükség a temérdek bonyolult és nehézkes szervre, amelyek körülvették az óriás testét, a tisztító, melegítő, fújtató berendezésekre, a szüntelenül áramló vízre! Az olvasztó belsejét nem fenyegette sem eldugulás, sem lehűlés. Ha egy cső rosszul működik, már nem félnek attól, hogy az egész olvasztót le kell bontani, hogy ki kell üríteni az óriás izzó belsejét. Nincs szükség egy egész kis seregre, rakodókra, akik a kohó torkánál dolgoznak, olvasztómunkásokra, akik az agyagdugaszt átütik, és a folyékony érc tüzében perzselődnek, a munkások nem állnak örökös készenlétben, hogy éjjeli és nappali műszakokban váltsák fel egymást. A tíz elektromos kemence a mozgó járdával tizenöt méternyi hosszúságban, öt méter szélességben jól elfért az üvegezett, csillogó, derűs csarnokban, amely oltalmazóan emelkedett fölé. Három gyerek is elég lett volna a gépek kezeléséhez, az egyik a végtelen csavart működtető kapcsolónál, a másik az elektródok, a harmadik a mozgó járda kapcsolójánál.

- Mit szól hozzá? No, mit szól hozzá, jó öreg Morfainem? - ismételte Jordan diadalmaskodva a kérdést.

Az öreg olvasztómester még mindig némán, mozdulatlanul nézte a kemencéket. A sötétség leereszkedett, a hangár árnyékba borult, a villamos batéria működésének egyenletes, halk ritmusában volt valami megkapó. A tíz kemence mintha hideg lenne, mintha aludna a homályban, míg a vasérccel megrakott targoncák, amelyeket a végtelen csavar mozgatott, egymás után öntötték ki rakományukat, ötpercenként kinyíltak a platinaajtók, a folyékony vas tíz fehér nyalábja vakító fénybe borította a homályt, s a tíz öntőforma az aranykalászok közül felröppenő búzavirágokkal megindult, lassú egyenletes mozgással vitte kifelé a mozgó járda. Ha az ember sokáig nézte, rendkívüli látvány volt ez a hirtelen, ritmikus fényár, a temérdek csillag, amely szabályos időközökben ragyogva futott szét az egész hangárban.

Kicsi Da, aki idáig hallgatott, most kiegészítette a magyarázatot. Az áramvezető vaskos kábelre mutatott, amely a gerendázatról jött lefelé.

- Látod, apám, onnan érkezik a villamosság, olyan nagy erő az, hogy ha elszakítanák a vezetéket, összeomlana az egész épület, mintha a mennykő csapott volna bele.

Morfain teljesen nyugodtnak látszott, Luc aggodalma elmúlt; nevetett.

- Ne mondjon ilyet, még megijeszti az embereket. Semmi se omlana össze, de az, aki meggondolatlanul hozzányúl, nagy veszélyben lenne. No de a kábel jó erős.

- Meghiszem azt - mondta Kicsi Da -, vasmarka legyen annak az embernek, aki elszakítja.

Morfain, még mindig rezzenéstelen nyugalommal, közelebb lépett, most csak a karját kellett felemelnie, hogy a vezetéket elérje. Egy-két pillanatig mozdulatlanul állt, szikár arca teljesen kifejezéstelen volt. De hirtelen úgy felizzott a szeme, hogy Lucöt újra elfogta a nyugtalanság, katasztrófa közeledését sejtette.

Morfain végre megszólalt:

- Azt mondtad, vasmarok? No lássuk csak, fiam!

És mielőtt a többiek közbeléphettek volna, tűztől megkérgesedett, vasfogónak is beillő kezével megragadta a kábelt. Meghajlította és emberfeletti erőfeszítéssel kettészakította, mintha ingerült óriás tépné szét egy gyerekjáték zsinórját. Érintkezés támadt, a villám kicsapott, vakító fényességgel vágódott ki az iszonyú szikra. Aztán az egész csarnok mély sötétségbe merült, csak egy test súlyos zuhanása hallatszott, a villám sújtotta hatalmas öregember úgy hullott le, mint a kivágott tölgyfa.

Lámpásokért rohantak. Jordan és Luc megrendülten állapították meg a halált, miközben Kicsi Da jajveszékelt és sírt. Az öreg olvasztómester arccal az ég felé kinyúlva feküdt a földön, vonásai arra vallottak, hogy nem szenvedett, a vaskolosszust a tűz nem kezdte ki. Az öltönye kigyulladt, de a lángokat elfojtották. Semmi kétség, nem akarta túlélni imádott bálványát, az ősi kohót, amelynek ő volt az utolsó híve. Életével lezárult a harc első szakasza, a tüzet megfékező, az érceket meghódító férfi sorsa, aki a gyötrelmes robotban meggörnyedve büszkén vállalja a boldogság felé menetelő emberiségre súlyosodó irgalmatlan munkát. Tudni sem akart arról, hogy új idő köszöntött be, az igazságos munka győzelmével egy kevés nyugalmat, önérzetes boldogságot hozva mindenkinek, örömöt, amiben idáig a nagyobbik rész igazságtalan szenvedése árán csak a kiváltságosoknak volt része. Morfain a régi, az iszonyú robotmunka komor és makacs hőseként hullott el. Ez a kohójához láncolt Vulkán elvakultan gyűlölte mindazt, ami felszabadította, büszke volt, hogy szolgál, elkorcsosulásnak érezte, hogy az erőfeszítést és a szenvedést csökkenteni akarják. Az új korszak ereje, a villám, amelyet semmibe vett, amelyet megsértett, lecsapott rá, megölte.

Néhány esztendő múlva három új házasság még jobban összevegyítette a társadalmi osztályokat, szorosabb kötelékekkel fűzte össze a testvériségben és békés összetartásban élő, egyre sokasodó kis népet. Luc és Josine legidősebb fia, Hilaire Froment, ez a huszonhat esztendős izmos fiú feleségül vette a bájos, tizennyolc éves szőke, Colette-et, Nanet és Nise lányát, ettől fogva a Delaveau vér megbékélt a Froment-ok és annak a Josine-nak a vérében, akit Luc valaha oly nyomorult állapotban, az éhségtől összeroskadva szedett fel a Szakadék előtt. Aztán egy másik Froment ivadék, Thérèse, a harmadik gyerek, ez a magas, csinos, vidám lány tizenhét éves korában feleségül ment a két évvel idősebb Raymond-hoz, Kicsi Da és Honorine Caffiaux fiához. A Froment-ok vére a Morfainek hősi munkásvérével és a Caffiaux-ék révén kereskedők leszármazottjával egyesült, azzal a kereskedőréteggel, amelynek üzleteit a Crêcherie megsemmisítette. Végül a húszesztendős, bájos Léonie, Achille Gourier és a Kékszemű lánya, hozzáment a vele egykorú Séverin Bonnaire-hez, Lucien öccséhez. Ezekkel a házasságokkal a haldokló burzsoázia egyesült a néppel, a letűnt idők keményen, engedelmesen dolgozó munkásaival és a forradalmi munkásokkal, akik most szabadítják fel magukat.

Nagy ünnepségeket rendeztek, Luc és Josine boldog leszármazottai testéből új életek sarjadnak majd ki, sokasodnak, gyarapodnak, segítenek benépesíteni a Közösség Városát, amelyet Luc Josine-ért teremtett meg, hogy Josine-nal együtt az egész lakosság megmeneküljön az emberhez méltatlan nyomortól. A szeretet, a szerelem áradata, az élet terjeszkedett itt szüntelenül, erejétől sokasodott a termés, s egyre több ember nőtt fel az igazságosabb és jobb életben. A diadalmas, ifjú és boldog szerelem ragadta magával a fiatal párokat, a családokat, az egész várost a végső harmónia, a megvalósult boldogság felé. Mindegyik házassággal új ház bukkant elő a zöld színfoltok közt, a kis fehér házak menete haladt előre, meghódította, elsöpörte a régi Beauclairt. Eltűntek a régi negyed piszkos odúi, a ragályfészkek, ahol évszázadok óta gyötrődtek a munka rabszolgái, helyüket már régóta fákkal szegélyezett széles utak, derűs homlokzatú épületek foglalták el, egy új városrész állt itt. Most már a polgárnegyedre került a sor, az új utcák építése lehetővé tette, hogy megnagyobbítsák vagy más célokra átalakítsák a régi középületeket, az alprefektúrát, a polgármesteri hivatalt, a törvényszéket, a börtönt. Csak az öreg templom állt ott roskatagon, málladozva egy elhagyott téren, amelyen itt is, ott is felütötte a fejét a csalán meg a tüskés bozót. A lakásokat, amelyekben nemzedékek sora élt, a bérházakat testvériesebb és egészségesebb lakhelyek váltották fel, elszórtan emelkedtek az óriási kertvárosban és valamennyiben ott csobogott a víz, világított a villanyfény. Megalakult a közösség hatalmas, diadalmas Városa, sugárutai egyre távolabbra nyúltak, már belefutottak a környező Roumagne-síkság termékeny mezőibe.

III

Újabb tíz esztendő telt el, a szerelem, amely eggyé forrasztotta a párokat, a győztes, megtermékenyítő szerelem számos új életet sarjasztott mindegyik családból, s a friss nemzedékben a jövő érett. Mindegyik fiatallal gyarapodott a világban az igazság, a béke és a szeretet.

Luc már hatvanötödik évében járt, s ahogy öregedett, egyre mélyebb, gyöngédebb szeretet fűzte a kicsikhez. Most, hogy a városteremtő, a nép vezetője megérte lelke álmának megvalósulását, főként a bimbózó nemzedékkel foglalkozott, a kicsik közé ment, szinte minden idejét velük töltötte, hiszen ők képviselik a jövőt. Belőlük, gyermekeikből és az unokáikból meg a távolabbi utódaikból egy egész nép fog kisarjadni, bölcs és jó közösség fogja megvalósítani a szeretet és igazság világát. Az érett embereket nem lehet átgyúrni, bennük él még a régi hit és a régi szokások, az ősök ritmusa. A gyerekekre kell hatni, megszabadítani őket a téves gondolatoktól, segíteni, hogy a bennük levő természetes evolúciót követve, növekedjenek és fejlődjenek. Luc érezte, valamennyi nemzedéknek az a rendeltetése, hogy újabb lépést tegyen előre, hogy egyre több biztonságot teremtsen, több békét és boldogságot valósítson meg. Ezért mondogatta jóságosan nevetve, hogy az ő előretörő kis népében a gyermekek a legerősebb, legdiadalmasabb hódítók.

A reggeli látogatások alkalmával - hetenként kétszer járta végig az intézményeket - legtovább és legnagyobb kedvvel az iskolákban és a bölcsődével kibővített óvodában időzött, ahol az egész kicsiket gondozták, nevelték. Rendszerint itt kezdte a körutat, s innen ment tovább a műhelyekbe és az árudákba, azzal kezdte a napját, hogy gyönyörködött az egészséges, vidám gyerekhadban. Minthogy hetenként váltogatta azokat a napokat, amikor felügyelő és tanácsadó körútra indult, nem tudhatták, mikor érkezik, s a gyerekek boldog meglepetéssel nyüzsögtek körülötte, rajongtak érte; nagyon derűs, nagyon boldog közös nagyapjuknak érezték.

Egy keddi napon Luc elhatározta, hogy ellátogat az ő kedves gyerekeihez - mert így nevezte őket -, és a ragyogó tavaszi reggelen nyolc órakor elindult az iskolák felé. A napsugár aranypászmákban hullott a friss zöld hajtásokra, s ő lassan ballagott az egyik sugárúton, de mikor Boisgelinék háza előtt haladt volna el, kedves hang szólította meg.

Suzanne észrevette, hogy arra jön, és kiment elé egész a kertajtóig.

- Ó! Kérem barátom, nézzen be egy pillanatra... Szegényre megint rájött a roham, nyugtalankodom miatta.

A férjéről beszélt. Boisgelin kis ideig megpróbált dolgozni, mert a nyüzsgő, dolgos méhrajban kínos volt herének lenni. A tétlenség rásúlyosodott, a vadászat és a lovaglás nem töltötte ki a napját. Így hát Suzanne kérésére, hogy elősegítsék a remélt átalakulást, Luc rábízott egy kis állást, felügyelőséget a szövetkezeti árudákban. De az, aki soha nem mozdította munkára a kezét, aki születésétől kezdve henyélt, nem ura az akaratának, képtelen szabály szerint élni, módszert elfogadni. Boisgelin hamarosan megállapíthatta, hogy nem bírja a folyamatos munkát. Figyelme elkalandozott, tagjai nem engedelmeskedtek, álmosság, fásultság nehezedett rá. Ez a gyötrelmes tehetetlenség elviselhetetlen volt, lassanként visszasüllyedt régi, üres életébe, a semmittevésben töltött napokba. Csakhogy nem vette körül a vagyon, a fényűzés káprázata, a komor unalom egyre súlyosabban nehezedett rá, már semmi sem rázta fel. Így öregedett meg, riadtan, értetlenül ténfergett a különös új világban, mintha egy másik égitestről cseppent volna ide.

- Dühkitörései vannak? - kérdezte most Luc.

- Ó, nem - mondta az asszony. - Csak nagyon komor, nagyon gyanakvó, és én azért nyugtalankodom, mert a rögeszméje megint hatalmába kerítette.

Valóban úgy látszott, hogy Boisgelin elméje megzavarodott abban a tunya életben, amely mintegy kihasította őt a tevékenység, a munka városából. Lépten-nyomon látni lehetett sápadtan, riadtan, a henyeség fantomjaként ődöngött a mozgalmas utcákon, az iskolák vidám lármájában, a zajos műhelyekben, egyre félrehúzódva, mert attól félt, hogy nekiütköznek, elsodorják. Csak ő nem csinál semmit, a többiek mind tevékenyek, egy se hagyja tespedni az erejét, mindenkiben pezseg az életöröm és a cselekvés egészsége. Boisgelin nem bírt itt gyökeret verni, teljesen elszigetelődött az új világban, és lassanként - minthogy ő az egyetlen, aki nem dolgozik a munkásközösségben - elhatalmasodott benne a rögeszme, hogy ő itt az úr, a király, ezek pedig körülötte rabszolgák, neki dolgoznak, töméntelen gazdagságot halmoznak fel, s az óriás vagyonnal csakis ő rendelkezik kénye-kedve szerint. A régi társadalom összeroppant, de a tőke képzete tovább élt benne, egész valóját betöltve, eszelős kapitalista lett belőle, istenség, a világ összes tőkéjének tulajdonosa, s a rabszolgaság igájába hajtott emberek az ő önző boldogságának nyomorult munkásai.

Mikor Luc belépett, Boisgelin éppen elmenőben volt. Most is a hajdani választékos gonddal öltözködött, hetvenesztendős korára még mindig a régi, hiú piperkőc maradt, frissen borotválva, szemén monokli. Csak a kapkodó tekintet, az ernyedt száj vallott a belső összeomlásra. Kezében sétapálca, elegáns, fényes kalapja könnyedén fejébe csapva, éppen kifelé tartott.

- Már felkelt! Útra készen? - álmélkodott Luc megjátszott jókedvvel.

- Muszáj, barátom - jelentette ki Boisgelin, de előbb néhány pillanatig szótlanul, gyanakodva méregette. - Mindenki becsap! Hogy alhatnék nyugodtan, hiszen befektetett vagyonomból milliókat keres nekem naponta a tengernyi munkás. Kénytelen vagyok utánanézni a dolgoknak, ha nem akarom, hogy óránként száz- meg százezer frank folyjon ki a kezem közül.

Suzanne kétségbeesett tekintetet vetett Lucre. Aztán megpróbálta csitítani.

- Én azt tanácsoltam neki, hogy ma ne menjen ki. Minek töri magát annyira?

Férje elhallgattatta.

- Nemcsak a mai nap bevétele foglalkoztat engem, hanem a felgyülemlett vagyon, a sok-sok milliárd, amit az állandóan befolyó milliók egyre növelnek. Nem ismerek magamra, már azt se tudom, mitévő legyek ebben a felmérhetetlen gazdagságban. Be kell fektetni, ugyebár, és kezelni kell, vigyázni rá, hogy ne lopjanak belőle sokat. Nem is képzelik, mekkora munka, rám nehezedik, boldogtalanná tesz, olyan boldogtalanná, hogy előbb-utóbb belepusztulok. Boldogtalanabb vagyok, mint a szegények, akiknek nincs mit enni, és télen dideregnek.

Hangjában végtelen fájdalom remegett, arcán vastag könnycseppek gördültek alá. Szánalmas volt, és Luc, aki sokat bosszankodott miatta, hiszen az ő dolgos városában ez az ember volt a kivétel, most mélységes megindulással nézte.

- Ugyan, ugyan! Egy napot azért pihenhet - mondta. - Nekem is az a véleményem, ami a feleségének, én a maga helyén nem mennék el hazulról, kint a kertben üldögélnék a rózsák közt.

Boisgelin újra gyanakvó tekintettel fürkészte. Aztán mintha engedne a bizalmas közlési vágynak, a régi ismerős előtt, akire rábízhatja magát:

- Nem, nem, okvetlenül el kell mennem hazulról... Tudja, még a munkásaim ellenőrzésénél és a vagyonom kezelésénél is több gondot okoz az, hogy nem tudom, hová helyezzem el a pénzemet. Gondolja csak meg, sok-sok millióról van szó! Végül úgy felgyűlik, hogy nincs elég nagy terem, ahová berakhatnám. Így aztán arra gondoltam, körülnézek, hátha találok egy mély, nagyon mély gödröt... De senkinek ne szóljon róla, erről senkinek se szabad tudni.

Luc ijedtségtől dermedten a sápadt Suzanne-ra pillantott, aki alig bírta visszafojtani könnyeit. Boisgelin felhasználta az alkalmat, és gyorsan kisurrant köztük. Sebes lépésekkel ment ki a napfényes útra, és eltűnt. Luc utána akart iramodni, hogy erővel visszavigye.

- Higgye meg, drága barátnőm, nem teszi jól, ha engedi, hogy szabadon kóboroljon. Valahányszor meglátom, hol az iskolák körül, hol meg a műhelyekben vagy az árudákban ődöngve, mindig valami szerencsétlenségtől, váratlan katasztrófától félek.

Már régóta kísértett benne ez a rossz érzés, de ha nincs ez az alkalom, nem merte volna bevallani Suzanne-nak. Kínos volt látnia a második gyermekkorát élő öreget, aki ott lődörgött tétlenül, hibbantan, az ő tevékeny kis népe közt. Mintha a múlt utolsó tiltakozását testesítené meg, valahányszor találkoztak, követte a tekintetével: ez a félkegyelmű, az elpusztult társadalom kóválygó kísértete mindig kínos érzést keltett fel benne.

Suzanne igyekezett megnyugtatni Lucöt.

- Higgye el nekem, hogy ártalmatlan. Én csak miatta aggódom, mert néha annyira komor, olyan nyomorultnak látszik, egyre a pénze miatt aggódik, és én attól tartok, egyszer hirtelen véget vet az életének. De hát nincs szívem zár alatt tartani, és felesleges kegyetlenség is lenne, hiszen még szólni se szól senkihez, riadt és félénk, mint az iskolakerülő gyerek.

Visszafojtott könnyei most megeredtek.

- A szerencsétlen! Sokat szenvedtem miatta, de ennyire soha nem bánkódtam, mint most!

Mikor meghallotta, hogy Luc az iskolákba készül, el akarta kísérni. Suzanne felett is eljárt már az idő, betöltötte hatvannyolcadik évét, de egészséges és könnyű mozgású volt, megőrizte tevékeny természetét, életszükséglete maradt másokról gondoskodni, jót tenni. Mióta a Crêcherie-ben lakott, Paul pedig házasember, több gyerek apja, Suzanne ideje felszabadult, s ő nagy családot gyűjtött maga köré, tanítónő lett, szolfézsre és énekre tanította az elemistákat. Boldog volt, hogy a zene szépségét ajándékozhatja azoknak a tiszta kis lelkeknek, akikben a gyermekkor dalol. Ő maga jó muzsikus volt, egyébként nem arra törekedett, hogy sok elméletre tanítsa őket, azt akarta, hogy olyan természetesen énekeljenek, mint a madarak az erdőben, mint valamennyi szabadon élő, vidám teremtés. Csodálatos eredményeket ért el, az osztályban, akár egy madárházban, vidámság csilingelt, s a keze alól kikerült növendékek a többi osztályokat, a műhelyeket, az egész várost csengő, ezüstös jókedvvel árasztották el.

- Hiszen ma nincs órája - jegyezte meg Luc.

- Nincs, de a szünetben szeretnék egy kórusdalt még egyszer átvenni az én kis angyalkáimmal. És aztán megbeszélnivalóm is van Húgocskával meg Josine-nal.

Ők hárman elválaszthatatlan barátnők voltak. Húgocska megtartotta a központi bölcsőde vezetését, hozzá tartoztak a csecsemők és az éppen hogy totyogó kisgyerekek. Josine a varrodát és a háztartási tanfolyamot irányította, az iskolás lányok megtanulták, hogyan kell a háztartást vezetni, hogy jó feleségek és jó anyák váljanak belőlük. A három nő még ezen felül, mint az új város nőtanácsa, megvitatta a nőkre vonatkozó fontosabb kérdéseket.

Luc és Suzanne a sugárúton át kiért a nagy térre, ahol a Közösség Háza áll, körülötte pázsit, virágzó cserjék és kerek virágágyak. A kezdeti időszak szerény épülete helyén valóságos palota emelkedett, széles, dekoratív homlokzatán a mintás homokkő és a színes, élénk majolika tetszetősen simult a vasrészekhez. A hatalmas dísz- és játéktermekben meg a színházban kedvére szórakozott a nép, oldott, baráti hangulatban, mert a munkanapokat gyakran szakították meg a vidám ünnepek. Családjában, a különálló házak kis birodalmában mindenki tetszés szerint alakította az életét, de jó, ha a közösség minél gyakrabban verődik össze, ha minél erősebben forr egybe, ha az egyén a többiek életét is éli, mert így valósul meg lassan-

ként a cél, a harmónia. Ezt a gondolatot fejezte ki az egyszerű kis házak között pazar szépségben pompázó, hatalmas Közösség Háza, az uralkodóvá vált nép közös tulajdona. Szinte város volt a városban, a növekvő igények mértékében egyre terjeszkedett. Melléképületek nőttek ki belőle, könyvtárak, laboratóriumok, előadó- és tanácstermek, ahol mindenki tovább tanulhatott, kísérleteket és kutatómunkát folytathatott, terjeszthette az elsajátított ismereteit. Szabadtéri pálya és zárt csarnok is volt a testedzés számára, nem is szólva a remek ingyenes fürdőkről, ahol számos fürdőkád és tiszta, friss vizű uszoda állt a lakosság rendelkezésére; a vizet a Monts Bleuses lejtőin befogott források szolgáltatták, kiapadhatatlan bőségükkel állandó tisztaságot, egészséget és sok örömet adtak a kibontakozó nagyvárosnak. Az iskolák fejlődtek a legrohamosabban; a Közösség Háza mellett különálló iskolaépületek emelkedtek, hiszen már több ezer gyerek tanult. Hogy a mindig káros zsúfoltságot elkerüljék, sok osztályt nyitottak, mindegyiket a parkra nyíló, külön kis házban helyezték el. Ez a rész mintha a gyerekek, az ifjúság városa lenne, itt voltak a bölcsőde csöppségei, itt a nagylányok és fiúk, akik az ötosztályos, átfogó ismereteket adó iskola után a műhelyekben mesterséget tanultak ki.

- A kezdetével kezdem - mondta Luc és arcán megjelent jóságos mosolya. - Először mindig a kis szopósokat szoktam megnézni.

- Helyes - felelte rá Suzanne felderülve. - Megyek én is magával.

A bölcsőde jobbkézt az első épület, a park rózsaligetében; ebben a házban Húgocska uralkodott vagy száz bölcső és kis görszék felett. A szomszédos pavilonokra is felügyelt, de aztán mindig visszatért ide. Lucnek három lány- és egy fiúunokáját gondozták itt, Húgocska rajongott értük. Luc és Josine jól tudták, hogy a közös nevelés mennyire fontos, példát adtak, azt óhajtották, hogy unokáik egész kiskoruktól kezdve a többiek gyerekei közt nőjenek fel.

Josine éppen ott volt Húgocska mellett. Fiatalságuk régen elmúlt már, az egyik ötvennyolc, a másik hatvanöt éves. De Josine megőrizte kecses báját, csak csodálatos aranyszőke haja sápadt ezüstösre. Húgocska pedig - ez gyakran megesik a sovány, csúnya, barna lányokkal - mintha nem is öregedett volna, sőt, a kor az időtlen fiatalság, a tevékeny jóság báját rajzolta arcára. Hármuk közül Suzanne a legidősebb hatvannyolc esztendejével, őt is megszépítette a kora, hiszen az ő szépsége mindig is a gyengédség meg a kiváló és megértő ész volt. Mind a hárman odaadó hűséggel állnak Luc mellett, az egyik szerető feleség, a másik kettő szenvedélyesen önfeláldozó barát.

Mikor Luc Suzanne kíséretében benyitott, Josine éppen térdén lovagoltatott egy alig kétesztendős legénykét, Húgocska pedig a kisfiú jobb kezét nézegette.

- Mi a baja a kis Olivier-nak? - kérdezte Luc aggódva. - Megsérült a keze?

Ez a kicsi a legfrissebb hajtás, az ő Hilaire fiának és Colette-nek, Nise és Nanet lányának a kisfia. Valamennyi házasságból gyermekáldás fakadt, s egyre több szőke és barna gyerek nyüzsgött a bölcsődében, óvodában és az iskolákban, egyre sokasodó gyermekhad a holnap számára.

- Csak egy szálka ment az ujjába, biztosan a szék kis előlapjáról - mondta Húgocska... - No már kint van, nem bibis!

A gyerek visított egyet, de utána máris nevetett. Egy négyesztendős kislány, a nagyobbak közül, odaszaladt hozzá, kitárt karral, mint aki fel akarja nyalábolni, hogy elvigye.

- Hagyd őt békén, Mariette! - szólt rá ijedten Josine. - Öcsike nem játékbaba.

Mariette ellenkezett, azt mondta, hogy vigyázni fog rá. Josine tüstént megenyhült, Lucre nézett, és mind a ketten mosolyogva gyönyörködtek a kicsikben, akik az ő szerelmükből

sarjadtak ki. Suzanne most két szőke kislányt vezetett hozzájuk, a négyesztendős ikreket, Helène-t és Berthe-et. Ez a két unoka Pauline lányuktól született, aki André Jollivet-hez ment feleségül. A fiatal Jollivet-t anyja szökése és apja tragikus halála után a nagyapja, Gaume törvényszéki elnök nevelte fel Luc és Josine öt gyereke közül a három idősebb: Hilaire, Thérèse és Pauline már családos, a két legfiatalabb, Charles és Jules pedig jegyesek.

- Hát ezek az aranyosak! Róluk megfeledkeznek? - kérdezte vidáman Suzanne.

A két iker Luc nyakába csimpaszkodott; imádták nagyapjukat. Mariette is megrohamozta, ő meg a térdére kapaszkodott fel, a csöpp Olivier pedig a kezecskéjét nyújtotta, amiről már elmúlt a bibi és torkaszakadtából követelte, hogy nagyapja a vállára vegye. Luc mozdulni is alig bírt tőlük, és tréfálkozva mondta:

- Most már csak egy hiányzik, drága barátnőm, Maurice, a pacsirtája, mert így nevezi. Akkor éppen öten cibálnának. Édes istenem! Mit fogok csinálni, ha húszan-harmincan lesznek?

Letette a földre a rózsás arcú, világos szemű Mariette-et, megfogta Olivier-t, felemelte nagyon magasra, hogy a kicsi csak úgy sikongott örömében, aztán visszaültette a székébe.

- No most maradjatok szépen nyugodtan, nem lehet örökké csak játszani, a többi gyereket is meg akarom nézni.

Húgocska vezetésével, Josine és Suzanne kíséretében végigjárta a termeket. Boldogan időzött az apróságok birodalmában, fehérek a falak, a bölcsők, fehér a kicsik ruhája, s a sok fehérség oly derűs a széles ablakokon beözönlő napsütésben. Itt is csörgedezett a víz, hallatszott a csobogása, mintha kristályos patakok mosnának mindent ragyogóra, minden tárgy, minden zug makulátlan volt. Az egészség, a tisztaság üde lehelete érzett mindenütt. Néha hallatszott ugyan sírás a bölcsőkből, de többnyire a már járó gyerekek gagyogása; ezüstös nevetése áradt szét a termeken. A játékok néma kis népe ott élte köztük ősi, mulatságos életét; babák, paprikajancsik, falovak, kiskocsik, minden mindenkié, a fiúké csakúgy, mint a kislányoké, hiszen együtt játszanak, mint egy nagy, közös családban, együtt nőnek fel pólyáskoruk óta testvérekként, és később egymás közül választanak élettársat, akitől csak a halál szakítja el őket.

Luc körútja közben lépten-nyomon megállt és felkiáltott: - Milyen szép kislány! Milyen szép kisfiú!

Megtörtént, hogy tévedett, és kacagni kezdett, mert a kisfiú kislány volt, vagy pedig fordítva.

- Még egy ikerpár! Milyen aranyos két kislány - mondta, és megállt az egyik fehér ágyacska előtt. - Hogy hasonlítanak egymásra, milyen szépek!

- Dehogy ikrek! - tiltakozott jókedvűen Húgocska. - Ehhez a kislányhoz a szomszéd kiságyból átjött látogatóba a kisfiú. Mihelyt járni tudnak, néha hárman-négyen is összebújnak.

Derűsek voltak mind a hárman: lám, a szeretet már a kicsiket is egymáshoz édesíti. Suzanne, aki eleinte aggodalmaskodott, és hevesen ellenezte a két nem közös nevelését, tanítását, újabban álmélkodva nézte az elért eredményeket. A fiúkat meg a lányokat régebben hét-nyolc éves korukig engedték ugyan pajtáskodni, de aztán elkülönítették őket, áthághatatlan falat emelve közéjük, s úgy nőttek fel, hogy az egyik nem ismerte a másikat, idegenek voltak, és ellenségekké váltak az esküvő estjén, amikor a lányt kíméletlenül kiszolgáltatták a férfinak. Ágyuk mintha két különböző fajtájú lényé volna, a titokzatosság felkorbácsolta a nemi ösztönt, a hím vadul rontott a nőstényre, a nőstény képmutatóan húzódozott, két ellentétes gondolkodású és érdekű ellenség harcolt egymással. Az utóbbi időben Suzanne megállapíthatta, hogy a fiatal házasok boldog békességben élnek, értelmi és érzelmi világuk sokkal közelebb áll egymáshoz, a szerelemben is helyet kapott az ész, az egyetértés, a testvériség. Különösen

az iskolákban kellett felfigyelnie arra, milyen jó eredménnyel jár a közös nevelés, újfajta vetélkedés fejlődött ki, a fiúk szelídebbé, a lányok határozottabbá váltak; alaposan megfigyelhették, és kicsinyességektől mentesen, valóban megismerték egymást, s ez előkészítette őket arra, hogy eggyé forrjanak, egy test-lélekké a családi életben. A tapasztalat döntött, egyszer sem fordult elő, amitől sokan annyira féltek, hogy a vegyes osztályokban fiúk és lányok felgerjesztik egymás szexualitását; éppen ellenkezőleg, az erkölcsi színvonal emelkedett, és öröm volt nézni a fiúkat meg a lányokat, akik maguktól jártak el azokra az órákra, amiket a leghasznosabbnak tartottak, mert a növendékek szabadságát olyan nagy tiszteletben tartották, hogy valamennyinek jogában állt tetszés szerint tanulni azokat a tárgyakat, amelyekkel jövőjére felkészült.

- Úgy látom, már a bölcsőben kezdődnek az eljegyzések - mondta tréfálkozva Suzanne. - No, de megszűnnek a válások is, mert ezek már úgy ismerik egymást, hogy nem fognak csalódni. Induljunk, Luc, kezdődik a szünet, szeretném, ha meghallgatná a csoportom énekét.

Húgocska ott maradt a kis népe közt, fürészteni kellett őket. Josine pedig átment a varrodába, mert a lányok szerették ott tölteni a szünetet, hogy ruhát varrjanak a babáiknak. Így hát Luc csak egymagában kísérte el Suzanne-t; végigmentek a széles, teremszerű folyosón, ahová az öt osztály nyílt.

Az ötosztályos iskola ugyancsak népes volt. Párhuzamos csoportokat kellett szervezni, tágasabb termeket nyitni, a melléképületeket, a tornatermet, a tanműhelyeket is átalakították, és nagyobb lett a kert is, ahová a gyerekek kétóránként kirajzottak. Némi kísérletezés után az oktatási és nevelési módszert véglegesen lerögzítették, az oktatás tiszteletben tartotta a növendékek egyéniségét, a gyerekek szívesen tanultak, mert soha nem kívántak tőlük többet, mint amire képesek, és önként választott, legkedvesebb tantárgyaikkal foglalkozhattak. Ennek a nevelésnek bámulatos eredménye volt, az iskolákból évről évre becsületesebb, igazabb fiatalság került ki. Az egyetlen helyes módszer, amellyel a jövőt siettetjük: olyan embereket felnevelni, akik hivatottak a megvalósítására, akik a hazug dogmák gúzsából felszabadultak, tudományosan bebizonyított igazságokon formálódtak, amelyeknek összessége megdönthetetlen bizonyosságot ad. Nyilvánvalóvá vált, hogy mennyire üdvös, ha az osztály nem görnyedezik a tanító vastekintélye alatt, aki rá akarja kényszeríteni nézeteit ötven különböző képességű és érzékenységű gyerekre. Most már természetesnek találták, hogy a növendékek tanulási kedvét kell felkelteni, s aztán irányítani a munkájukat, kifejleszteni bennük a megmutatkozó egyéni hajlamokat. Az öt osztály ily módon kísérleti tereppé vált, ahol a gyerekek fokozatosan végighaladtak az ismereteken, nem azért, hogy mohón felhabzsolják, és aztán ne emésszék meg, hanem hogy a tudás felserkentse szellemi energiájukat, hogy mindenki a saját képességeinek megfelelően felszívja magába, s főként azért, hogy az alapismeretek birtokában eldönthesse, melyik szűkebb terület vonzza különösebben. Sehol nem volt annyira igaz az a mondás, hogy nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk. A fiatal agyvelőkben rend alakult ki, a tudás végtelen birodalmában mindegyik gyermek kiválasztotta azt az utat, amelyen legjobban kifejthette képességeit, az értelmét és az akaratát. És mindezt annak köszönhették, hogy a tanulás érdekessé vált, hogy a növendékek egészséges, serkentő szabadságban éltek, és a munkaidőt gyakran szakították meg az új kedvet és erőt adó szünetek.

Luc és Suzanne még várt egy keveset, amíg a tanítás véget ért. A széles folyosón lassan sétálgatva bepillanthattak a nagy termekbe, ahol mindegyik tanuló a saját kis asztala előtt ült. A padsorokat asztalok és székek helyettesítették, mert a gyerekek így sokkal függetlenebbnek érezték magukat. Milyen kedves látvány a sok fiú meg lány tarka együttese! És milyen feszülten hallgatták a tanárt, aki ott járkált köztük, beszélgetve magyarázott, néha vitára is ösztönzött. Minthogy se jutalom, se büntetés nem járt, valamennyi növendéket kibontakozó ambíciója ösztökélte a szellemi mérkőzésben, mindegyik azon volt, hogy bebizonyítsa, ő

értette meg legjobban az anyagot. A tanár gyakran átengedte a szót egy-egy gyereknek, ha úgy látta, hogy a gyereknek sok a mondanivalója a felvetett témáról, így hát a tanításnak állandóan megújuló, érdekes vita jellege volt. Változatos módszereket alkalmaztak, de a cél mindig az volt, hogy a tanítás életteli legyen, hogy ne száraz ismereteken rágódjanak, hogy eleven tudást adjanak, és felébresszék a gondolkodás szenvedélyét. Ebből született az öröm, a tanulás, a tudás öröme, az öt osztályban a fiatalok előtt úgy bontakozott ki az ismeretek logikus láncolata, mintha a hatalmas világ megrázó és valóságos drámájának lennének a szemtanúi, amelyet minden embernek ismernie kell, ha tevékenyen és boldogan akar élni.

Vidám zsivajgás hangzott fel, elkezdődött a szünet. Kétóránként jókedvűen tódultak ki a növendékek, fiúk és lányok, csapatostul rajzottak ki a kertbe. Együtt voltak mindenütt, közös játékokba verődött össze mindkét nem; vegyesen, vidáman tereferélve üldögéltek, mások a tornaterembe vagy a műhelyekbe mentek. Tiszta szívből jövő nevetés szállt fel innen is, onnan is. De egy játék kiment a divatból, papásmamást sose játszottak, itt csupa pajtás volt együtt. Majd kint az életben lesz rá elég idő, hiszen nem fognak elválni, azért nőnek fel így, hogy jobban megismerjék és megszeressék egymást.

Szép, izmos kilencesztendős kisfiú rohant Luchöz, és átölelte.

- Szervusz, nagypapa! - kiáltotta.

A kis Maurice volt, Thérèse Froment és Raymond Morfain fia, nagyszülei Kicsi Da, a jószívű óriás, és Honorine Caffiaux.

- Nini, az én kis pacsirtám! - mondta Suzanne boldogan. - No, gyerekek, mit szólnátok hozzá, ha most újra átvennénk a szép énekünket itt a gyepen, a nagy gesztenyefák alatt.

Tüstént egész csapat verődött össze körülötte. A helyes, vidám gyerekek közt Luc megcsókolt két fiút meg egy kislányt. Az egyik kisfiú, a tizenegy éves Ludovic, Paul Boisgelin és Antoinette Bonnaire házasságából született, a diadalmas szerelemből, amely oly sok párt egyesített és befejezte a társadalmi osztályok összeolvadását. A tizennégy éves Félicien Bonnaire Séverin Bonnaire és Léonie Gourier fia, nagyszülei Achille Gourier és a Kékszemű, akik a Monts Bleuses sziklái közt, az illatos fűben kötötték össze életüket. A tizenhat éves Germaine Yvonnot Auguste Laboque és Marthe Bourron unokája, szülei Auguste Laboque és Zoé Bonnaire; ebben a barna, mosolygós lányban egyesült, megbékélt a munkás, a paraszt és a kiskereskedő vére, testvérré vált a három társadalmi réteg, amely olyan sokáig harcban állt egymással. Luc szerette kibogozni az egymásba fonódó, szerteágazó életek bonyolult szálait, pontosan ismerte mindegyik fiatal családfáját, és gyönyörködött a szüntelenül sokasodó új nemzedékben, amely benépesítette városát.

- Hallgassa meg őket - mondta Suzanne. - A felkelő nap himnuszát éneklik, a gyerekek köszöntik a termést érlelő napot.

A pázsiton, a nagy gesztenyefák alatt vagy ötven gyerek álldogált. Most felcsendült az ének, tisztán, vidáman. Nem volt szükség különösebb zenei ismeretekre, a dal szakaszait hol kislány, hol kisfiú énekelte, és a kórus kísérte őket. De lelkes örömük, gyermekes bizalmuk a fényt és meleget árasztó jóságos égitest iránt megindító kedvességet adott a vékony, kissé éles hangoknak. Suzanne-nak igaza volt, a kisfiúnak, Maurice Morfainnek, aki a kislánnyal, Germaine Yvonnot-val felváltva énekelte a szólamokat, valóban olyan a hangja, mint egy angyalé, kristálytisztán és lágyan, akár a fuvolaszó, emelkedett fel a magasba. Majd a kórus csicsergése felelt rá, mint lombok között csivitelő madársereg. Kimondhatatlan kedvesek voltak.

Luc boldogan nevetett nagyapai büszkeségében, Maurice pedig diadalmasan odaszaladt hozzá és átölelte.

- Jól van, kisember, olyan szépen énekeltél, mint a fülemüle az erdőben. Tudod, ez nagy öröm, mert ha gondod-bajod lesz az életben, énekelni fogsz, és bátorságra kapsz tőle. Sose szabad sírni, tudod-e? Énekelni kell!

- Ezt mondom én is nekik - helyeselt Suzanne, akinek gyöngédsége mögött oly sok hősiesség volt. - Énekeljen mindenki, megtanítom őket énekelni, hogy itt az iskolában, később meg a műhelyekben, és az egész életükben énekeljenek. Egészséges és boldog az a nép, amelyik dalol.

Suzanne felvidult a gyerekek közt; oktatásában nem volt keménység, és nem azért tanította őket, hogy legyen mivel büszkélkedniük; azt akarta, hogy a kicsik lelke befogadja a testvéri ének derűjét, a harmónia tiszta szépségét. Azt szokta mondani, hogy a közösség boldog Városa, az egész város dalolni fog, ha az igazság és a béke teljesen megvalósul.

- No, kis pajtások, még egyszer szeretném hallani, és szépen ütemben, ne siessetek, van időnk.

Az ének újra felcsendült, de a dal végén zavar támadt. A gesztenyefák mögött, a cserjéből egy férfi bukkant elő, riadt volt, hátat fordított, el akart bújni. Luc felismerte Boisgelint, és meghökkenve látta, hogy lehajol, a fűben kutat, mintha valami rejtekhelyet, egy titkos üreget keresne. Rögtön rájött, hogy a boldogtalan rögeszméjét követi, felmérhetetlen vagyonát akarja biztonságba helyezni a tolvajok elől. Gyakran látták így zavarodottan, félelemtől reszketve, hogy merre rejtse el a temérdek pénzt, amelynek súlya alatt roskadozott. Lucöt szánalom fogta el, különösen, mikor azt látta, hogy a gyerekek megijednek a nyugtalanító jelenségtől, mintha egy vaksin csapkodó éjjeli madár hessentené el a pintyőkék vidám raját.

Suzanne elsápadt, és emelt hangon ismételte:

- Ütemben, szépen ütemben énekeljetek, gyerekek! Zengjen az utolsó szólam szívvel-lélekkel, gyerekek!

Boisgelin sápadt, gyanakodó arca eltűnt, mintha sötét árnyék suhant volna el a virágzó bokrok közt. A gyerekek megnyugodtak, és még egy végső, ujjongó szólamban köszöntötték az éltető napot, a két felnőtt megdicsérte, s aztán játszani küldte őket. Mikor a kicsik szétszéledtek, Luc és Suzanne elindult a kert másik végébe a tanműhelyekbe.

A csendet Suzanne törte meg.

- Látta, ugye? - mondta egész halkan. - Mennyit aggódom a szerencsétlen miatt.

Lucöt bántotta, hogy Boisgelin olyan gyorsan eltűnt, szeretett volna melléje szegődni, hogy hazakísérje. De Suzanne tiltakozott.

- Nem ment volna magával, erőszakkal kellett volna elcipelni, botrány lett volna. Ismétlem, én csak attól félek, hogy egy napon szétzúzott testtel találjuk meg valamelyik szakadék szélén.

Újra elhallgattak, s így szótlanul értek a tanműhelyekbe. Sok növendék itt töltötte el a szünet egy részét, gyalultak, reszeltek, varrtak, hímeztek, s a szomszédos földön is összeverődött mindig egy ásó, vető, gereblyéző csoport. Josine egy hatalmas teremben tartózkodott, ahol a varrógépek mellett kötőgépek és szövőszékek is működtek, lányok és fiúk dolgoztak rajta, mert a műhelyekben is vegyesen tanult a két nem, akárcsak az iskolában, együtt dolgoztak, együtt szórakoztak; ahogy annak idején közösen tanultak, úgy voltak most közösek a jogok és kötelességek. Énekszó kísérte a munkát, a fiatalok lelkesen vetélkedve tevékenykedtek.

- Hallja, hogy énekelnek - mondta Suzanne újra felvidulva. - Az én énekes madaraim sose fognak elnémulni.

Josine egy magas, tizenhat esztendős lánynak, Clémentine Bourronnak azt mutatta, hogyan kell hímzőöltéssel dolgozni a gépen. Egy másik, jóval kisebb lányka, a kilencéves Aline Boisgelin ott várt mellette, ő a tisztázást akarta megtanulni. Clémentine szülei Sébastien Bourron és Agathe Fauchard, anyai nagyapja Fauchard olvasztár, az apai pedig Bourron kavarómester. Aline Ludovic húga, az ő szülei Paul Boisgelin és Antoinette Bonnaire; a kislány ránevetett Suzanne-ra; a nagymama rajongott ezért az unokájáért.

- Tudod, nagymama, még nem megy tökéletesen a tisztázás, de már szép egyenesen csinálom... Ugye, Josine néni?

Suzanne megcsókolta a kicsit, aztán Josine munkáját figyelte, aki egy kis részt eltisztázott mintának. Lucöt is érdekelték ezek az apró-cseprő munkák, hiszen jól tudta ő, hogy semmi sem lényegtelen, hogy a boldog élet a jól felhasznált órákon alapul, az egyén sokoldalú tevékenységén, aki teljes fizikai és szellemi erőkészletével józanul, értelmesen gazdálkodva él. Később Húgocska is csatlakozott hozzájuk, éppen amikor Luc el akart búcsúzni feleségétől és Suzanne-tól, hogy a gyárba induljon. Néhány percig még elidőzött a kertben a három lelkes nővel, az ő hű társaival, akik segítik, hogy megvalósíthassa a jóság és igazság társadalmát.

A lombok alatt beszélgettek, szétosztották egymás közt a feladatokat, megvizsgálták a teendőket. A gyerekek azért fejlődtek olyan egészségesen, különösebb zökkenők nélkül, azért értek el olyan bámulatos eredményeket, mert a tanítók, tanárok egytől egyig meg voltak győződve arról, hogy az emberben nincsenek gonosz szenvedélyek, az emberben energiák vannak, a szenvedély egytől egyig hatékony erő, s azon múlik minden, hogy az egyén és a közösség javára használják fel. Vajon a vágy, amelyet a vallások megbélyegeznek, amelyet az aszketizmus évszázadokon át üldözött, mint a vadállatot, a hajszolt, megtiport, de a nőben és férfiban mégis diadalmaskodó vágy nem a mindenség eleven, teremtő lángja, az égitesteket mozgásba lendítő, az életet fenntartó erő? Ha eltűnne, kialudna a nap, s a föld a nemlét jeges sötétjébe merülne... Nincsenek paráznák, csak vágytól izzó, a szerelem után sóvárgó szívek vannak. Nincsenek dühös, fösvény, hazug, falánk, lusta, irigy vagy gőgös természetek, emberek vannak, akiknek hajlamait, féktelen energiáit, küzdés- és győzelemvágyát nem sikerült irányítani. A fösvényből megfontolt, takarékos ember lehetne. Az indulatos, az irigy, a gőgös emberből hős, mindenről lemondana egy kevés dicsőségért. Ha az embereket megfosztjuk valamelyik szenvedélyüktől, mintha megcsonkítanánk őket, többé már nem épek, vérüket, erejüket vették, nyomorékok lettek. Megdöbbentő, hogyan bírt egyáltalán élni az emberiség a vallások nyomása alatt, amelyek időtlen idők óta el akarják pusztítani benne az eleven életet, és kiszolgáltatnák a kegyetlenségnek és hazugságok istenének, akinek uralma a halálon épül.

Az iskolákban, a tanműhelyekben, sőt már attól fogva, mikor a kicsik tipegni kezdtek, mikor a bölcsődékben játszottak, a gyermekek bontakozó ösztönéletét nem nyomták el, hanem hasznosították. A lusták betegségét úgy gyógyították, hogy igyekeztek felserkenteni akaraterejüket, becsvágyukat, azokon a területeken dolgoztatták meg őket, amelyeket maguk választottak, amit szerettek, és értettek, az indulatosak túltengő erejét pedig keményebb munkákkal vezették le, a fösvények módszerességben és logikában remekeltek, az irigyek, a gőgösek a legnehezebb feladatokat bámulatos leleményességgel oldották meg. Amit az elfojtásra épült, álszent erkölcs aljas ösztönöknek nevezett, abból az élet olthatatlan lángját tápláló tűz lett. Az eleven erők megfelelő helyükre kerültek, a természet fenséges rendje kialakult, hatalmas áradatában hömpölyögnek az élethullámok, viszik az emberiséget a közösség boldog Társadalma felé. Az eredendő bűn ostoba agyréme, a következetlen Isten, aki a vétkes embert hol bünteti, hol megváltja, a pokol gyermekes fenyegetése, a mennyország hazug ígérete helyét a fejlődés eszméje foglalta el; az élőlények közül kiemelkedő emberi faj harcban áll a természet erőivel, és diadalmaskodni fog felette, a saját boldogságára használja fel, ha majd megszűn-

nek a gyilkos harcok, s a temérdek gyötrelem árán elért igazságosságban, békében hatalmassá válva, testvérekként élnek az emberek.

- Így nagyon jó lesz - mondta Luc a megbeszélés végén Josine-nak, Húgocskának és Suzanne-nak. - A többit, drága barátnőim, a szívükre bízom.

A három nő úgy vette körül, mintha azt a gyöngéd összetartást, azt az egyetemes szeretetet testesítenék meg, amellyel ő - erről ábrándozott - össze akarja fogni az embereket. Azok hárman megfogták egymás kezét. Idősek már, a hajuk ősz, de szelíd arcuk szép, a kimeríthetetlen jóság avatja őket széppé. Mikor Luc elbúcsúzott tőlük, és megindult a gyár felé, a három nő gyöngéd tekintete még sokáig követte.

Az üzem csarnokai, műhelyei a vidám tavaszi napsütésben, a frissen beáramló levegőben most még tágasabbnak látszottak. Csörgedező, tiszta víz mosta le a cementpadlót, a legcsekélyebb port is eltüntette, a hajdan sötét, sáros, bűzös munkahelyet makulátlanul tiszta termek váltották fel. A széles üvegajtók mintha jól rendezett, világos, gazdag városba nyílnának. A munka túlnyomó részét gépek végezték. Volt valami fenséges bennük, ahogy tömött sorokban álltak, villanyerőre működő, fáradhatatlan munkáshadseregként, amely minden pillanatban kész az erőkifejtésre. Ha acélkarjuk elkopott, egyszerűen kicserélték; ezek a dolgozók nem ismerték az elcsigázottságot, s az embert megszabadították a munkával járó szenvedéstől. Baráti gépek sorakoztak itt, nem a régi világ versengő gépei, amelyek lenyomták a munkabért és növelték a proletárnyomorúságot, ezek itt szabadítók, egyetemes munkaeszközök, az ember helyett robotolnak, amíg az megkönnyebbülve pihen. A megbízható munkásdandár között csak felügyelők, irányítók dolgoznak, feladatuk mindössze annyi, hogy az elindító fogantyúkat kezelik, és ellenőrzik a gépek működését. A munkaidő nem haladja meg a napi négy órát, s egy munkás ugyanazzal a feladattal sose foglalkozik két óránál többet, aztán felváltja egy társa, ő pedig másfajta, kulturális, ipari vagy közéleti feladatot végez. Minthogy az elektromos erő felhasználása úgyszólván teljesen megszüntette a dübörgő zajt, a termeket az a csengő derű tölti be, amit még az iskolából hoztak magukkal. A roppant erejű gépek szelíden hallgatnak, acél- és réztestük csillog, és az emberek dalában ott szárnyal az igazságos, diadalmas, megváltó munka boldogsága.

Luc átment a kavarómedencék termébe, s egy pillanatra megállt, néhány barátságos szót váltott egy húsz esztendő körüli izmos fiúval, aki egymaga látta el az egyik kemencét.

- Rendben van. Adolphe? Meg van elégedve?

- Hogyne lennék, mérnök úr. Két óra hosszat dolgozom, és a massza már kész, jöhet ki a kemencéből.

Auguste Laboque és Marthe Bourron fia volt. De neki nem kellett, mint anyai nagyapjának, Bourron kavarómunkásnak, aki most már nyugdíjba ment, magának végeznie a gyötrelmesen nehéz kavarást, a folyékony ércet nem kellett az égető hőségben hosszasan kevernie a vasrúddal. A kavarás gépi úton történt, sőt egy elmés szerkezet kiemelte a tüzes vasgolyót, mozgó kocsira rakta, s anélkül, hogy a munkásnak bármi vesződsége lett volna vele, a gőzkalapács alá szállította.

Adolphe jókedvűen folytatta:

- Meg tetszik látni, milyen finom a minősége. És olyan jó, olyan egyszerű ez a munka!

Lenyomott egy fogantyút, kattanás hallatszott, kinyílt egy ajtó, és az izzó naphoz hasonló fényuszályos vasgömb a kocsira csúszott. Adolphe még mindig mosolygott, fiatal arcán egyetlen verítékcsepp se ütközött ki, teste sudár, karja, lába arányos, nem formátlanította el a fizikai megerőltetés. A kocsi már le is rakta a vasat, a legújabb típusú, villanyra működő nagykalapács alá, amely szintén maga végezte el a munkálatokat, a működését irányító

kovács nem fáradozott izomszakadtáig, nem kellett minden irányban forgatnia a vaslupát. A kalapács könnyedén, csengve csattogott, szinte zeneként kísérte a munkások jókedvét.

- Sietek - jelentette ki Adolphe, mikor már kezet mosott. - Be akarok fejezni egy asztalmintát, ami nagyon tetszett nekem, most két óra hosszat az asztalosműhelyben leszek.

Adolphe nemcsak kavarómunkás, hanem asztalos is; mint valamennyi korabeli fiú, ő is több mesterséget tanult ki, hogy el ne tompuljon a mindig egyforma munkában. A változatos, egyre megújuló elfoglaltság öröm, szórakozás lett.

- Jó mulatást! - kiáltotta még utána Luc, aki örült a fiú örömének.

- Köszönöm, mérnök úr. A jó munka jó mulatság, így igaz!

Luc legszívesebben a tégelykemencék termében időzött, mikor reggelenként végigjárta az üzemet. Micsoda távolság választotta el a hajdani pokoltól, a Szakadék tégely kemencéitől, a tüzes árkoktól, ahol úgy dübörgött a tűz, mint a vulkánokban, s ahol a nyomorult munkások a vakító, perzselő tűzben két karjuk erejével emelték ki a félmázsányi olvadt vasat! A sötét, poros, undorítóan szennyes műhely helyén hatalmas csarnok állt, a széles ablakokon özönlött be a világosság, a padlót nagy kőkockák borították, köztük nyílt a kemencék szája. A villanyerőre működő kemencék zajtalanul, hűvösen és tisztán sorakoztak. Itt is a gépek végezték az egész munkát, lerakták az olvasztótégelyeket, majd az irányító munkások felügyelete alatt izzó állapotban elszállították, befordították az öntőformákba. Nők is dolgoztak itt az áramszolgáltatásnál, mert megállapították, hogy gondosabban és pontosabban kezelik a precíziós gépeket, mint a férfiak.

Luc egy magas, csinos lányhoz lépett: a húszesztendős Laure, Louis Fauchard és Julienne Dacheaux lánya a készülékek mellett állt, ő kapcsolta be és ki az áramot, látszott rajta, hogy erősen figyel egy fiatal munkás utasításaira, aki az olvadást ellenőrizte.

- Nem fáradt, Laure? - érdeklődött Luc.

- Ugyan, mérnök úr, inkább szórakoztat ez a munka, hogy is fáradnék el, amikor csak ezt a kis lendítőkereket forgatom.

A fiatal munkás, a huszonharmadik esztendejében járó Hippolite Mitaine odament hozzájuk. A fiú Evariste Mitaine és Olympe Lenfant házasságából született, s az a hír járta, hogy Laure Fauchard jegyese.

- Ha a mérnök úr meg akarja nézni az öntecsek olvasztását, mi kész vagyunk.

A gépet megindították, s az simán, könnyedén kiemelte a fehéren izzó olvasztótégelyeket, befordította az öntőedényekbe, amelyeket egy gépezet egymás után elszállított. Öt perc alatt véget ért az egész munkafolyamat, a dolgozók csak figyelték, s aztán a kemence már újabb rakományt fogadhatott magába.

- No, tessék! - Laure nevetése ezüstösen csengett. - És ha azokra a szörnyű dolgokra gondolok, amiket kicsi koromban szegény Fauchard nagyapától hallottam! Szegénynek zavaros volt a feje, az ember beleborzadt, mikor a hajdani olvasztármesterségről beszélt, azt mondta, a tűzben élt, a hasa, a végtagjai összeaszalódtak, megpörkölődtek a lángokban. A régiek mind azt hajtogatják, hogy mi szerencsések vagyunk.

Luc elkomorodott, szemét meghatottság fátyolozta.

- Igen, igen, a nagyszülők sokat szenvedtek. Azért jobb az unokák élete... Dolgozzatok jól, szeressétek egymást, és a ti gyermekeitek élete még jobb lesz!

Luc folytatta körútját; bármelyik részlegbe lépett be, az acélöntödébe, a kovácsműhelybe, az eszterga- és maróterembe, mindenütt egészséges tisztaság, vidám énekszó fogadta, a munka

mindenütt könnyű volt, és az emberek szívesen dolgoztak, mert változatos feladatokat kaptak, s a gépek hathatósan segítették őket. A munkás nem volt már elcsigázott, lenézett igavonó, öntudatos, értelmes emberré vált, felszabadult, diadalmas emberré. És mikor Luc reggeli körútja végén a hengerműrészlegen át elérkezett a kavarókemencék csarnokába, itt újra megállt kis időre, néhány barátságos szót szólt egy huszonhat év körüli fiúhoz, Alexandre Feuillathoz, aki éppen akkor toppant be.

- Igen, mérnök úr, Combettes-ből jövök, az apámnak segítek. Befejeztük a vetést, két órát dolgoztam a mezőn... Most ide jöttem még két órára, mert sürgős sínrendelések vannak.

Léon Feuillat és Eugénie Yvonnot házasságából származott. Az élénk képzeletű fiatalember a rendes négyórás munkája után, merő szórakozásból, mintákat szokott rajzolgatni Lange cserépáruműhelye számára.

Máris munkába állt, a síneket készítő hosszú hengermenetre ügyelt fel. Luc jóindulatú tekintettel nézte. A hengermű fülsiketítő zakatolása megszűnt, mióta elektromosság mozgatta, olajos simasággal működött, csak a kicsusszanó sínek ezüstös koppanása hallatszott, ahogy a többi hűlőben levő sínhez csatlakoztak. A békés kor szép termelése ez, sínek és újra sínek, majd átnyúlnak valamennyi határon, hogy valamennyi nép egymáshoz közel kerülve testvérré váljon az utak barázdálta földkerekségen. Hatalmas acélhajók készültek itt, nem iszonyú, halált és pusztítást terjesztő csatahajók, hanem az összetartás, a testvériség hajói, amelyek kicserélik a kontinensek termékeit, s az emberiség óriási családjának gazdagságát úgy megsokszorozzák, hogy mindenhol bőség lesz. Hidakat gyártottak itt, amelyek szintén a közlekedést szolgálják, acélgerendákat és épületvázakat a temérdek épülethez, amire az egymással megbékélt polgártársaknak szükségük van a közéletben: közösségházak, könyvtárak, múzeumok, menhelyek az idegenek részére, hatalmas árudák, lerakatok és magtárak, amelyek a szövetséges nemzetek élelmiszerkészleteit befogadják. Rengeteg gép készült itt, amelyek mindenféle, mindenfajta munkában helyettesítették az ember izomerejét, a földet művelő, a műhelyekben dolgozó gépek, az utakon robogó, a vizeken és a levegőben suhanó gépek. És Luc örült ennek a sok vasnak, amely mind a békét szolgálja; a gyilkos vasból, amelyből soksok évszázadon át öldöklő kardokat kovácsoltak, és később az új kor iszonyú ütközetei ágyúit és ágyúgolyóit öntötték, az emberiség most, hogy a béke beköszöntött, a testvériség, igazság és boldogság otthonát építette.

Mielőtt hazaindult volna, Luc még egyszer szemügyre akarta venni a villamos kemencéket, amelyek Morfain nagy olvasztóját felváltották. A csarnok ablaküvegein beözönlő napsütésben a villamos kemencék éppen működtek. A gépezet ötpercenként feltöltötte a kemencéket, miután a mozgó járda elszállította a tíz öntőformát, amelyeknek vidáman szikrázó csillagfénye mellett a lángok is sápadtnak látszottak. Most két lány állt az elektromos készülékek mellett, húsz év körüli mind a kettő, az egyik, a szőke hajú Claudine. Lucien Bonnaire és Louise Mazelle lánya, a másik, a dús sötét hajú Céline, Arsène Lenfant és Eulalie Laboque-é. Figyelmüket teljesen lekötötte a készülék, hol megindították, hol meg kikapcsolták az áramot, s így csak rámosolyogtak Lucre. De aztán szünet következett, s ők előrejöttek, mert látták, hogy egy gyermekcsoport ott álldogál a csarnok bejáratánál, és érdeklődve les befelé.

- Szervusz, kis Maurice! Szervusz, kicsi Ludovic! Nini, a kis Aline!... Vége a tanításnak, hogy eljöttetek hozzám látogatóba?

Az iskolásoknak megengedték, hogy szórakozásként bekukkantsanak az üzembe, úgy gondolták, hogy megbarátkoznak a munkával, és az alapvető ismereteket is elsajátítják.

Luc örült, hogy újra látja unokáját, és az egész kis társaságot beengedte. Felelt a sűrűn záporozó kérdésekre, elmagyarázta nekik a kemencék szerkezetét, sőt meg is indította a készülékeket, hogy a gyerekek a saját szemükkel lássák; elég, ha Claudine vagy Céline megforgat egy kis fogantyút, a vasérc megolvad, és vakító nyalábban ömlik ki.

- Á, én tudom, én már láttam - mondta Maurice fontoskodva, mint aki kilenc esztendejével már sok mindent tapasztalt. - Morfain nagypapa megmutatta az egészet... De mondd csak, Luc nagyapa, igaz, hogy valamikor az olvasztókemencék akkorák voltak, mint egy hegy, és az emberek, akik a vasat olvasztották, éjjel-nappal perzselődtek a tűzben?

Valamennyien nevettek, aztán Claudine válaszolt a kérdésére:

- Bizony úgy volt! Bonnaire nagyapa sokat beszélt erről, és neked is illenék tudni, kis komám, mert a te dédapád, a nagy Morfain - manapság így emlegetik -, utolsónak küzdött meg hősként a tűzzel. Odafent élt a hegyen, egy sziklaodúban, sose jött le a városba, sok-sok éven át őrizte a kohót, azt az óriás szörnyet, a romjait még mindig ott láthatod a hegyoldalban, olyan, mint egy ősrégi ledőlt vártorony.

Maurice álmélkodástól tágra kerekedett szemmel hallgatta, a gyerek feszült figyelmével, akinek csodálatos tündérmesét mondanak.

- Igen, igen, tudom, Morfain nagyapó beszélt nekem az apjáról meg arról a kohóról, amelyik akkora volt, mint egy hegy. De én azt hittem, hogy csak kitalálta, mert néha olyan jó meséket talál ki, és mi nagyokat nevetünk... Hát igaz?

- Igaz, bizony! - erősítgette Claudine. - Odafent munkások öntötték bele a kohóba a vasércet meg a szenet, amit taligákon hoztak, a kohó aljánál pedig más munkások őrködtek állandóan, vigyázni kellett, hogy az óriási szörnyeteg rendben emésszen, mert különben kárba veszett volna a sok munka.

- És ez így ment hét vagy nyolc esztendeig - folytatta a másik fiatal lány, Céline -, hét vagy nyolc évig a szörny belsejében nem aludt ki a tűz, lángolt, mint egy tűzhányó, a tüzet váltig táplálni kellett, mert a lehűlés óriási kárt okozott volna, ki kellett volna nyitni a belsejét, kitisztítani és szinte újjáépíteni az egészet.

- Így hát megérted, kis pajtás - mondta Claudine -, hogy a nagy Morfainnek, a te dédapádnak jócskán volt dolga, hiszen hét vagy nyolc álló évig el nem mozdult a tűz mellől, aztán meg ötóránként a feszítőrúddal ki kellett nyitni a lyukat, ahol a vasérc kifolyt, valóságos tűzfolyó ömlött ki, aki a közelében állt, úgy érezte magát, mint a nyárson sülő kacsa.

A három álmélkodva hallgató gyerekből most kibuggyant a nevetés. Mint a nyárson sülő kacsa! A nagy Morfain olyan piros volt, mint a sült kacsa!

- Hát nem lehetett valami jó dolog a munka akkoriban - mondta Ludovic Boisgelin. - Sokat kellett gürcölni.

- Bizony, örülök, hogy nem akkor születtem - mondta a nővére, Aline. - Most olyan jó mulatság dolgozni!

De Maurice elkomolyodott, látszott rajta, hogy erősen foglalkoztatja valami, mintha azokon a rendkívüli történeteken töprengene, amiket az imént hallott. És végül kijelentette:

- No de nagyapó apja csodaerős lehetett, és talán azért jobb most nekünk, mert ő valaha olyan keservesen fáradozott.

Lucnek, aki mostanáig nem szólt közbe, csak mosolyogva figyelte őket, nagyon tetszett ez a találó megjegyzés. Felkapta a kisfiút, és kétfelől megcsókolta.

- Igazad van, gyerek! És ha te most szívvel-lélekkel dolgozol, a te dédunokáid még sokkal boldogabbak lesznek... Látod, ma már senki se sül meg, mint a nyársra húzott kacsa.

Utasítására a villamos kemencék újra működni kezdtek, Claudine és Céline egyetlen mozdulattal megindította vagy elzárta az áramot. A kemencék megteltek, a vasérc megolvadt, és a mozgó járda ötpercenként elszállította az izzó öntőformákat. A gyerekek is kezelni akarták a gépet, élvezték ezt a könnyű munkát, kiváltképpen most, hogy Morfain már legendássá vált erőfeszítéseiről hallottak, mintha egy rég letűnt világ gyötrelmek közt robotoló óriásáról meséltek volna nekik.

De felbukkant egy alak, s a műhelyben rajzó iskolás gyerekek zavartan elfutottak. Luc újra megpillantotta Boisgelint: ott állt a csarnok bejáratánál, gyanakodva és ingerülten figyelte a munkát, mint a tulajdonos, aki állandóan attól retteg, hogy munkásai megrövidítik. Gyakran bukkant fel így, az üzem legkülönbözőbb részein, kétségbeesve, hogy nem bírja egyszerre szemmel tartani az óriási gyár részlegeit, egyre inkább elhatalmasodott rajta a rögeszme, hogy mindennap sok milliót veszít, mert nem képes egymaga ellenőrizni alattvalói munkáját, akik milliárdokat szereznek neki. Túl sokan vannak, nem tarthatja mindegyiken rajta a szemét, roskadozik a határtalan vagyon adminisztrációja alatt, olyan szörnyű teher ez, mintha a mennybolt zuhant volna rá. Ez az ember, aki soha életében nem mozdította dologra a kezét, olyan rémülten, elcsigázva kóválygott a műhelyekben, hogy Lucöt nagy szánalom fogta el, oda akart hozzá menni, talán sikerül megnyugtatnia, és szépen hazavezeti. De Boisgelin résen volt, hátraugrott, és eliszkolt a nagy csarnokok felé.

A reggeli körút véget ért, Luc hazament. Mióta városa rohamosan nőtt, nem juthatott el mindenüvé; megpihent, boldog alkotóként sétált a terjeszkedő városnegyedekben, látta, hogy műve magától gyarapszik, és lassanként ellepi az egész rónaságot.

Ezen a délutánon először a szövetkezeti árudákban időzött egy keveset, s aztán alkonyattájban egy órára ellátogatott Jordanhoz. A kertre nyíló kis fogadószobában Húgocska a tanítóval, Hermeline-nel és Marle tisztelendővel beszélgetett, Jordan pedig takaróba bónyálva a pamlagon pihent, szokása szerint gondolkozott, és közben a lenyugvó napot nézte. A szeretetre méltó Novarre doktor nemrég halt meg; nem betegeskedett, kertjében hunyt el a rózsái között, és csak azt sajnálta, hogy nem érheti meg a sok szép és jó további megvalósulását, amiben ő eleinte nem bízott. Húgocskához így hát csak a tanító meg a plébános járt el nagy ritkán, mikor a régi szokás hatalmát követve találkozni akartak egymással. Hermeline hetvenéves volt, most már nyugalomba vonult, és élete utolsó szakasza iszonyú keserűségben telt el, egyre fortyogóbb indulattal gyűlölte mindazt, ami körülvette őt. Már odáig jutott, hogy a nála öt évvel idősebb plébánost lagymatagnak találta. Marle sebzett méltóságba és büszke, egyre súlyosabb hallgatásba zárkózott, hiszen azt látta, hogy temploma kiürül, és istene elpusztul.

Éppen amikor Luc leült Húgocska mellé, aki szelíden, türelmesen hallgatta vendégeit, a tanító újra kezdte régi vádaskodásait: ellentmondást nem tűrve hangoztatta fanatikus köztársaságpárti nézeteit, és nekirontott a papnak.

- Igen, igen, plébános úr, minthogy egyetértünk, segítsen nekem!... Ez már a világ vége, ezek a gyerekek, akikben ápolják a szenvedélyeket, a gyomot, a gazt, amit nekünk nevelőknek hivatásunk értelmében néha erőszakkal kell kitépnünk. Hogyan legyenek az államnak fegyelmezett, szolgálni kész polgárai, ha eleresztik a gyeplőt és anarchista módon szabadjára engedik egyéniségüket?... Elvész a Köztársaság, ha mi, észlények, megfontolt férfiak meg nem mentjük.

Mióta azt hangoztatta, hogy meg kell menteni a Köztársaságot azoktól, akiket ő szocialistáknak és anarchistáknak nevezett, átcsapott a reakcióhoz; ez a korlátolt, csökönyös jakobinus annyira gyűlölte a felszabadító átalakulást, csak azért, mert nem az ő nézetein alapult, hogy egy táborba került a pappal.

És hevesebb hangon folytatta:

- Mondom magának, tisztelendő úr, hogy elsöprik a templomát, ha nem védekezik... Egy szóval se állítom, hogy a maga vallását valaha is elfogadtam volna. De mindig elismertem, hogy a népnek szüksége van valamilyen vallásra, és azt meg kell hagyni, hogy a katolicizmus remekül kormányozta a lelkeket... Lépjen hát fel! Magukkal tartunk mi is, s a vitás kérdésekről majd beszélünk akkor, ha együtt visszahódítottuk az emberek testét-lelkét.

A plébános először csak bólogatott. Nem felelt, már nem tudott haragudni sem. Végül lassú hangján azt mondta:

- Én eleget teszek minden kötelességemnek, reggelenként ott vagyok az oltárnál, akkor is, ha a templomom teljesen üres, és könyörgök Istenhez, hogy tegyen csodát... Bizonyára meg is teszi, ha úgy látja jónak.

Ezen aztán a tanító végképp felbőszült.

- Ugyan, ugyan, a maga istenének segítség kell! Gyávaság, ha nem cselekszik.

Húgocska úgy érezte, közbe kell lépnie, megértően mosolygott a két emberre, akit a holnap legyőzött.

- Ha a jó Novarre doktor itt lenne köztünk, most könyörögne maguknak, hogy ne legyenek ilyen nagy egyetértésben, mert a harmónia csak elmérgesíti a vitájukat... Nagyon bánkódom maguk miatt, kedves barátaim, és nem akarom egyiküket sem a mi nézeteinkre téríteni, de annak nagyon örültem volna, ha a tényeket látva elismerik, hogy milyen üdvös változás ment itt végbe.

A plébános is, a tanító is mélységesen tisztelte a finom, jószívű lányt, s az, hogy itt ültek a kis fogadószobában, amely az új városnak a kiindulópontja volt, azt bizonyította, hogy Húgocskának változatlanul nagy erkölcsi tekintélye volt előttük. Az ő kedvéért a diadalmas vetélytárs, Luc jelenlétét is elviselték, aki egyébként tapintatosan nem beszélt sikereiről a halódó világ elkeseredett támaszai előtt. Most se szólt bele, végighallgatta Hermeline-t, aki dühödten tagadta mindazt, amit ő megteremtett, ami dúsan gyarapodott. Az erőszakos tekintély végső lázadása ez az ember lelki és testi felszabadítása ellen, hiszen a mindenható állam a zsarnokság egyik formája, a másik zsarnok, a mindenható egyház mellett, egymással vetélkedve igyekeztek kezükben tartani a népeket, és készek voltak szövetkezni, mikor azt látták, hogy a tömegek felszabadulnak az állam és a vallás rabságából.

- Ha bevallja, hogy legyőzték, plébános úr, akkor vége, akkor én is hallgatni fogok, mint maga, amíg fel nem fordulok! - kiabált a tanító.

A plébános sebzett hallgatásába zárkózva, megint csak fejmozdulattal válaszolt. Majd újra kijelentette:

- Istent nem lehet legyőzni, az Úrnak kell cselekednie.

A sötétség lassan leereszkedett a kertre, a kis szalon árnyékba borult, mindenki hallgatott, a szomorú múltból áradó borzongás futott végig köztük. A tanító felállt, búcsúzkodott. Mikor a pap is felállt, Húgocska tapintatosan kezébe akarta csúsztatni azt az összeget, amit minden látogatása alkalmával át szokott adni neki a szegényei számára. De a plébános most visszautasította az adományt, amit negyven év óta mindig elfogadott, és halk, vontatott hangon azt mondta:

- Nem, köszönöm, tartsa csak meg a pénzt, mit kezdenék vele, már nincsenek szegények.

Ó, hogy hatottak ezek a szavak Lucre! Nincsenek szegények! Szíve ujjongással telt el. Nincsenek szegények, nincsenek éhezők Beauclairben, ebben a városban, amely gyászos, nyomorult volt, mikor idejött, ahol az átokverte munkásság koplalva tengődött. A bérmunkásság valamennyi szörnyű sebe meg fog gyógyulni, a nyomorúsággal együtt eltűnik a szegénység és a bűn. Csupán a munkát szervezték igazságos alapon újjá, és a javak elosztása máris igazságosabb lett. És mikor majd tisztesség, egészség, öröm lesz a munka, a boldog társadalomban békességben és testvériségben sokasodik az emberiség.

Jordan takaróba bónyálva mozdulatlanul pihent a díványon, gondolatban talán a végtelen messzeségben kalandozott, amerre a tekintete révedt. Mikor a plébános meg a tanító elment, felriadt álmodozásából. Anélkül, hogy szemét levette volna a lenyugvó napról - úgy látszott, hogy feszült érdeklődéssel figyeli lassú lehanyatlását -, mintegy magában beszélve mondta:

- Valahányszor a lenyugvó napot nézem, kimondhatatlan fájdalom, gyötrő nyugtalanság fog el. Ha nem térne vissza, ha nem kelne fel újra a sötétségbe borult, dermedt föld felett, milyen iszonyatos módon pusztulna el az élet! A nap az életadó, a megtermékenyítő, nélküle elfonnyadnának vagy megrothadnának a csírák. Tőle kell várnunk a könnyebb, a boldogabb jövőt, mert ha ő nem segít bennünket, idővel elpusztul az élet.

Luc mosolygott. Tudta, hogy Jordan előrehaladott kora ellenére - hamarosan betölti hetvenötödik évét - már jó néhány esztendeje azt a nehéz problémát tanulmányozza, hogyan lehetne a nap melegét befogni, óriási tartályokban elraktározni, ahonnan aztán szétosztaná ezt az egyetlen, hatalmas, eleven energiát. Eljön majd az idő, mikor a bányák szénkészlete kimerül, mi fogja akkor szolgáltatni az energiát, a léthez szükségessé vált elektromos áramot? Jordan első felfedezései lehetővé tették, hogy úgyszólván ingyen adja a villamosságot. De micsoda győzelem lenne, ha sikerülne a napot általános hajtóerőként felhasználni, és közvetlenül belőle meríthetné azt a hőenergiát, ami ott szunnyad a szénben, ha a nap lenne az egyedüli megtermékenyítő, a halhatatlan élet apja. Ha ezt az utolsó felfedezést megvalósítja, műve elkészült, távozhat az életből.

Húgocska nyugtalankodott, enyhe esti szél kerekedett, hűvös fuvallata beáradt az ablakon, a lány odament bátyjához és megkérdezte: - Nem fázol? Ne csukjam be az ablakot?

Jordan csak egy mozdulattal jelezte, hogy nem kell, de az ellen nem tiltakozott, hogy a nővére állig bebónyálja a nagykendőbe. Mintha csoda tartotta volna életben, azért élt, mert élni akart, elhalasztotta a halált utolsó munkanapja lezártáig, a diadalmas estéig, mikor a feladat befejeződik, a mű elkészül, s a buzgó és elégedett munkás végre megpihenhet. Nővére fokozottan őrködött felette, körültekintő gondossága meghosszabbította fivére életét. Jordan ennek köszönhette a változatlanul napi kétórányi testi és szellemi energiát, s ő ennek az időnek minden percét módszerességével, bámulatosan kihasználta. Ez a beteges, öreg, roskatag ember, akinek életét a legkisebb léghuzat is veszélyeztette, ez a makacs dolgozó, aki mindig hű maradt munkájához, úrrá lesz a világon, irányítani fogja.

- Száz esztendeig fog élni - mondta Luc, és nevetésében nagy szeretet volt.

Jordan is felderült.

- Persze hogy száz esztendeig, ha annyira van szükségem.

Aztán újra mély csend borult a kis szalonra, az elérzékenyült meghittség légkörében. Kellemes volt ez a langyos alkonyat, ahogy lassan leereszkedett a kertre, s a hosszú sétányok egyre növekvő árnyékba borultak. A pázsit fölött még sejtelmes világosság lebegett, de távolabb a nagy fák tétova, könnyű árnyakként már belemosódtak a kékes messzeségbe. Ez a szerelmesek órája, a Crêcherie parkja nyitva áll előttük, idejárnak alkonyatkor a napi munka, az

elfoglaltságok végeztével. Senki nem aggódott a sétáló párokért, akiknek egymásba fonódó árnyai lassanként beleolvadtak, belevesztek a lombokba. A vén, baráti tölgyek őrizetére bízták őket, azt várták a szabad szerelemtől, hogy szelíddé és tisztává tegye őket, és ha majd házasságot kötnek, elválaszthatatlanul kapcsolódjanak egymáshoz, hiszen ők akarták így. Aki tudja, hogy miért és hogyan szeret, az örökre szeret. Akik tudva és beleegyezve választották ki egymást, nem szakadnak el. A homályba vesző sétányokon, az árnyba borult pázsiton már ott bolyongtak a párok, egyre több lassan imbolygó árnyék a növekvő, sejtelmes homályban, a tavasz friss leheletében gyönyörrel borzongó földön.

Új és új párok érkeztek. Luc felismert jó néhány fiút meg lányt azok közül, akiket délelőtt a műhelyben látott. Az a két tétova árnyék Adolphe Laboque és Germaine Yvonnot, ahogy összeölelkeznek, mintha suhannának a gyepen. És az a másik pár, akiknek összehajol, egymáshoz simul a fejük és a hajuk is összefolyik, az a kettő nem Hyppolite Mitaine és Laure Fauchard? És a másik két fiatal, úgy rémlik, hogy Alexandre Feuillat és Clémentine Bourron, egymás derekán átfonódó karjuk mintha már mindörökké így maradna... Luc szívét túlcsorduló megindulás fogta el, mikor úgy vélte, hogy felismert két fiatalt a vérei közül: a fiát, Charles-t, aki a barna Céline Lenfant-t szorította magához, és Jules-t, aki a szőke Claudine Bonnaire vállát fogta át. A szép fiatalok, az új tavasz hírnökei, a szerelemre felnőtt legfrissebb párok, akikben kigyúlt az olthatatlan láng, az élet fáklyája, amit a nemzedékek nyújtanak egymásnak. Most az első eldadogott szavak szűzi borzongásánál, az ártatlan becézéseknél tartanak, az ölelésnél, amelyben a tiszta szívek keresik egymást, a gyengéd csóknál, amelynek édessége a mennyországot nyitja meg. Ám nemsokára összeforrasztja őket a gyermek utáni vágy mindenható lángja, egymásba fonódnak, hogy új szerelmesek szakadjanak ki a testükből, új párok, akik majd ugyanebben a kertben fognak sétálni gyöngéd szerelemben. Egyre több boldogság lesz, egyre több harmóniára törő szabad szenvedély. Jöttek a párok, új meg új párok, a parkot lassanként benépesítették a boldog város szerelmesei, a derekas munkanapot gyönyörű est zárta le, az illatos, homályba vesző sejtelmes pázsiton meg a bozótokban csak a kacagás és a csók apró neszei hallatszottak.

Ebben a pillanatban a szalon előtt egy árnyék állt meg. A nyugtalankodó Suzanne Lucöt kereste, hogy feltárja előtte aggodalmát. Most, hogy végre rátalált, előadta, mennyire aggasztja, hogy Boisgelin még mindig nem tért haza. Ilyen sokáig, az éjszaka beálltáig még sose maradt el.

- Magának igaza volt - ismételgette -, nem kellett volna magára hagynom a rögeszméjével... Ó, a boldogtalan! A vén gyermek!

Lucöt is elfogta a nyugtalanság, azt mondta Suzanne-nak, hogy menjen haza.

- Minden pillanatban otthon lehet, jobb, ha maga is ott van... Én végigfürkészem a környéket és hírt hozok.

Rögtön maga mellé vett két férfit, végigment a parkon, arra gondolt, hogy először a műhelyek környékét nézi meg. Alig tett háromszáz lépést, mikor a kis tóhoz ért, a fűzfák alá, egy szépséges helyre; hirtelen megállt, mert a csalitból halk, rémült kiáltást hallott. A lombok közül ijedt szerelmespár rebbent ki, úgy vélte, hogy a fia, Jules, a szőke Claudine Bonnaire-rel.

- Mi az? Mi a baj? - kiáltotta feléjük.

Azok nem feleltek, suhanva menekültek, mint akiket a rémület kerget, szerelmes madárpár, valami szörnyű esemény megzavarta turbékolásukat. Luc elhatározta, hogy bemegy a bozótba megnézni, hogy mi van ott, és rátért a keskeny ösvényre, de belőle is feltört a rémület kiáltása. Szinte nekiütődött a fán lógó testnek, amely sötét tömegével elzárta az utat. Az esteledő égről leszálló derengésben a csillagok már egymás után kigyúltak, s ő felismerte Boisgelint.

- Ó, a szerencsétlen, a vén gyerek! - Suzanne szavait ismételte suttogva, megrendülten, kétségbeesve ettől a szörnyű drámától, amitől a szegény asszony annyit fog szenvedni.

A két férfi segítségével gyorsan levette az öngyilkos embert, és végigfektette a földön. De a test már hideg volt, az öngyilkosság kora délután történhetett, rögtön azután, hogy a boldogtalan eszeveszetten végigrohant a gyár műhelyein.

Luc úgy vélte, hogy megértette az öngyilkosság közvetlen okát, mikor a fa tövében megpillantotta a nagy gödröt, amelyet Boisgelin a két kezével, a körmeivel vájhatott ki, hogy elrejtse, beletemesse azt a mesés vagyont, amit az ő munkás népe keresett meg a számára, az egész dolgozó város, a vagyont, amit saját maga már nem bírt kezelni, sem elhelyezni. Aztán bizonyára elfogta a kétségbeesés, hogy az üreg nem elég nagy, az ő tömérdek kincse nem fér bele, elhatározta, hogy ott hal meg a tőke roppant tömege alatt, amely egyre növekvő irtózatos súlyával összeroppantotta. Eszeveszett bolyongásban eltelt napja, a henye ember őrült rögeszméje, aki nem bírt élni az igazságos munka új Városában, ehhez a tragikus halálhoz vezetett. S a langyos nászi éjszakában a park megtelt a simogatások neszével, szerelmes suttogással.

Luc nem akarta megrémíteni a szerelmespárokat, akiknek árnyalakjai ott suhantak el körülötte a fák között, két emberét elküldte a Crêcherie-be hordágyért, a lelkükre kötve, hogy senkivel se közöljék a gyászos hírt. Mikor visszajöttek, és a holttestet befödték szürke vászonlepellel, a szomorú menet elindult a legsötétebb ösvényeken, hogy senki ne lássa őket a sűrű homályban, az új élettől bizsergő édes tavaszi ébredésben. Mindenfelől, mintha új meg új párok születnének, valamennyi sétány fordulójánál, a bokrok hajlatából, az édes anyaföldben zsendülő sokasodó csírákból ők bukkannak elő. A levegőbe virágillat áradt, a kezek egymást keresték, az ajkak a kipattanó rügyek észrevehetetlen neszével tapadtak egymásra. Az új hullámmal gyarapodó élet zuhataga ez, a szüntelenül legyőzött halálé, az egyre több igazságra, jóságra és boldogságra növekedő holnapé...

A ház kapuja előtt Suzanne aggodalmasan várt, tekintete az éjszakába meredt. Megpillantotta a hordágyat, mindent megértett, és tompán felnyögött. És mikor Luc néhány szóval elmondta neki az örökre lezárult, haszontalan élet nyomorult végét, az asszony, ahogy felidézte magában ezt az üres, megmérgezett és mérgező életet, amelytől annyit szenvedett, megint csak megismételte:

- Ó, a szerencsétlen, a vén gyerek!

Egyéb szerencsétlenségek is történtek a rothadt, eltűnésre ítélt társadalom összeomlása közben. De a legnagyobb visszhangot a régi Szent Vince-templom tetőzetének beomlása keltette. A következő hónapban, napfényes délelőtt történt, Marle plébános az oltárnál volt, az üres templomban röpködő verebeknek misézett.

A pap már régóta szembenézett azzal, hogy temploma egy napon rá fog omlani. A nemes vonalú épületet a tizenhatodik században emelték, nagyon rossz állapotban volt, úgyszólván mindenhol sérült. A harangtornyot negyven évvel ezelőtt jól helyrehozták, de megfelelő alap híján a tetőzet javítását el kellett halasztani, pedig a félig elkorhadt gerendák már megroggyantak, s azóta nem kaptak pénzt a tatarozásra. Az adósságok alatt roskadozó állam sorsára hagyta ezt a templomot, ebben a reménytelen országrészben, Beauclair városa pedig nem volt hajlandó részesedést vállalni, Gourier polgármester sose tartott a papokkal. Így hát a saját erejére utalt plébános kénytelen volt személyes gyűjtést indítani, hogy előteremtse azt a nagy összeget, amelyre napról napra égetőbb szükség volt, hacsak meg nem akarta várni, amíg az isten háza ráomlik. De hiába zörgetett a gazdag áhítatosok kapuján, alig volt már hivő, buzgóságuk lelohadt. Amíg a polgármester felesége, a szép Léonore élt, az asszony nagy vallásossága ellensúlyozta férje ateizmusát, s a plébános fontos támaszra talált benne. Azóta csupán Mazelle-néra számíthatott, de Mazelle-né vallásossága egyre csökkent, egyébként sem

volt adakozó természet. És később, mikor az asszony a veszélyben levő járadékok miatti ziláltságában egyre ritkábban járt a Szent Vince-templomba, a plébános utolsó hívét is elvesztette, csak néhány szegény asszony látogatta a templomot, nyomorúságukban a jobb túlvilági élet reményébe kapaszkodtak. Mikor a szegénység megszűnt, a templom végképpen kiürült, s a papot teljes magány és elhagyatottság vette körül, az emberek elfordultak a tévedések és a nyomorúság istenétől.

Marle plébános akkor úgy érezte, hogy mindennek vége, az ő világa megsemmisül. Engedékenysége nem bírta megmenteni a hazug, velejéig romlott, az igazságtalanságoktól üszkös burzsoáziát. Hiába igyekezett a vallás köpenyével álcázni a polgárság haldoklását, a burzsoázia végső botrányban pusztult el. És ugyancsak hiába igyekezett a dogmák betűihez menekülni, semmit el nem ismerve a tudomány igazságaiból, pedig érezte, hogy közeledik a tudomány döntő, győzedelmes, a katolicizmus sok évszázados épületét ledöntő rohama. A tudomány végleg bevette a várat, a dogmák összeomlottak, isten birodalma a földön valósul meg, a diadalmas igazság alapjain. Az új vallás, a végre öntudatra ébredt, szabad, önmaga urává lett ember vallása, elsöpörte a régi mitológiákat, a szimbólumokat, amelyek között a természet elleni hosszú harcból fakadó aggodalmak tévelyegtek. A régi bálványok templomai után a katolikus templomra került a sor, egy testvéri nép csupán az összetartás eleven erejétől várta a boldogságot, elvetette a büntetések és jutalmak fondorlatos rendszerét. Mióta a gyóntatószék üresen állt, s az oltár előtt sem térdeltek, mióta a templomot elkerülték a hivők, a plébános misézés közben mindennap látta, hogy a fal repedései nőnek, a tető gerendái egyre inkább recsegnek. Az épület megroggyant, a pusztulás, a közelgő összeomlás alattomban egyre folyt, s ő a legapróbb neszeit is észlelte. Minthogy a legsürgetőbb munkákra sem hívathatta el a kőműveseket, bele kellett törődnie, hogy a pusztulás folytatja halálos munkáját, hogy eljön a mindent lezáró természetes vég: a plébános már csak várt, és napról napra misézett, a vallás hőseként, egyedül maradt elhagyatott istenével, és közben a templom mennyezete meghasadozott az oltár fölött.

Egy reggelen Marle tisztelendő arra figyelt fel, hogy éjszaka hatalmas hasadás támadt a templom boltozatán. Bizonyos volt benne, hogy itt az összeomlás, már hónapok óta felkészült rá, de most legdíszesebb papi ruhájában mégis megtartotta utolsó miséjét. A nagyon magas, izmos termetű, sasorrú pap élemedett kora ellenére szálfaegyenes maradt. Nem voltak ministránsai, egymaga jött-ment az oltár előtt, végigmondta a szertartás szövegét, elvégezte a rítus mozdulatait, mintha a szavait leső tömeg figyelné. A málladozó templomban törött székek hevertek a padlón, akár azok a szánalmas, penész borította, megfeketedett kerti székek, amiket kint felejtettek egész télen, és verte őket az eső. Az oszlopokon moha foltosodott, tövükben fű sarjadt ki. A törött ablakokon át besüvített a szél, s a törött ajtón át benyomultak a környékről az állatok. Ám ezen a szép, derűs reggelen főként a napsugarak áradtak be, mintha az élet tódult volna be diadalmasan, hogy birtokába vegye ezt a tragikus romépületet, ahol madarak röpködtek, ahol a vadzab az ódon szentszobrok köpönyegének redői közt is felütötte a fejét. Az oltár fölött festett és aranyozott fából készült hatalmas Krisztus, a sápadt, meggyötört test ott függött a feszületen, a sötét vércseppek könnyekként csorogtak le rajta.

Miközben az evangéliumi szakaszt mondta, a plébános a szokottnál erősebb reccsenést hallott. Por és gipsztörmelék hullott az oltárra. Majd, amikor az úrfelmutatásra került a sor, a zaj megismétlődött, baljós, fültépő éles zaj, az épület megrendült, de mintha néhány pillanatig tétovázva ingadozna, mielőtt összeomlik. A pap összeszedte hitének végső erejét az oltári szentség felmutatására, teljes lelkéből könyörgött istenéhez, hogy tegye meg azt a csodát, amelynek diadalmas megmentő eljövetelére oly régóta vár. Ha az Úr akarja, a templom megújhodik, erős pillérei szilárdan fogják tartani a lerombolhatatlan mennyezetet. Nincs szükség kőművesekre, a mindenható isteni akarat elegendő, csodálatos szentély jöhet létre, aranyozott kápolnával, bíborszínű ablaküvegekkel, gyönyörű fafaragásokkal, ragyogó márvánnyal, s a

hivők tömege térdre hullva énekli a feltámadást, ezernyi gyertya fényében, csengő harangzúgás közepette. Mindenható, örökkévaló Isten, egyetlen mozdulatoddal építsd fel újra hajlékodat, csakis te állíthatod fel ismét, csak te vezetheted újra vissza elpártolt híveid tömegét, ha nem akarsz magad is megsemmisülni a romok alatt! Abban a pillanatban, mikor a pap felemelte a kelyhet, nem a csoda jött el, amiért könyörgött, hanem a megsemmisülés. Ott állt az oltár előtt, két karját magasba emelte a hősi hit elragadtatott mozdulatával, mindenható urához könyörögve, hogy haljanak meg együtt, ha a vallás végórája már ütött. Mintha villám sújtott volna le, a boltozat meghasadt, s a tetőzet kavargó romhalmaz között iszonyatos dübörgéssel omlott össze. A harangláb is megrendült, ingadozott, majd leomlott, magával rántva a törötten felmeredő falakat, a templomhajó teljesen romba dőlt. A napsütésben csak óriási romhalmaz maradt belőle, még Marle tisztelendő holttestét sem találták meg, mintha az összetört oltár törmeléke szétmorzsolta volna testét, beitta volna a vérét. A nagy festett és aranyozott Krisztus-szoborból se leltek meg egy szilánkot sem, akár ha villám perzselte volna porrá. Elpusztult ez a vallás is, elpusztult az utolsó pap, az utolsó templomban, miközben az utolsó misét mondta.

Néhány napon át az öreg Hermeline, a nyugdíjas tanító ott bolyongott a romok között, hangosan beszélt magában vén emberek szokása szerint, akiket egy gondolat erősen foglalkoztat. Nem lehetett világosan kivenni, mit mond, mintha még mindig vitázna, egyre szemére vetné a papnak, hogy istenétől nem bírta a szükséges csodát kicsikarni. Aztán egy napon Hermeline-t halva találták ágyában. Később, mikor a romokat eltakarították, kert került a templomtér helyére, szép fák, árnyékos sétányok, illatos pázsit. Ide is eljártak a szerelmesek, akárcsak enyhe estéken a Crêcherie parkjába. A boldog Város pedig egyre terjeszkedett, gyermekek nőttek fel, új szerelmespárokká serdültek, a sötétben váltott csókjaikból az élet új vetése zsendült ki, folytonosan megújuló aratásra. Derűs munkanapok után rózsák illatoztak a bokrokon. Ez a gyönyörű kert, ahol az emberi nyomorúság és a halál vallásának pora volt eltemetve, most az emberi öröm, az élet dús virágzásával volt tele.

IV

Még tíz esztendeig tartott, amíg a Közösség Városában végképp kialakult az igazság és béke társadalma. Ebben az esztendőben június huszadikán, a Munka egyik ünnepén - minden esztendőre négy esett, valamennyi évszakra egy - Bonnaire-nek különös találkozása akadt.

Bonnaire már nyolcvanötödik életévét taposta, a munka hőse, patriarchája volt. Magas, izmos termete egyenes, kemény tartású, fejét fehér haj borította, megőrizte mozgékonyságát, és nagyon egészséges, nagyon vidám maradt. A hajdani forradalmárt, az elméleti kollektivistát társai boldogsága megbékítette, s most hosszú erőfeszítései jutalmát élvezte, az összetartásnak azt a derűs harmóniáját, amelyben unokái és dédunokái a szeme láttára nőnek fel. Rajta kívül már csak néhányan voltak életben azok közül, akik részt vettek a nagy harcban, küzdöttek a munka újjászervezéséért, amely meghozta a javak igazságos elosztását, és visszaadta a dolgozónak méltóságát, emberi és honpolgári szabadságát. Bonnaire-t öreg korára dicsőség övezte, büszke volt, hogy számos ivadékával együtt elősegítette az ellenséges társadalmi osztályok összeolvadását, hogy élete alkonyán még mindig használ, lelki méltóságával, jóságával.

Ezen az estén, napnyugtakor Bonnaire a Brias-szoros bejáratánál sétált. Gyakran ment botjára támaszkodva hosszú gyalogutakra, hogy körülnézzen a környéken, és felidézze a régi emlékeket. Az országútnak éppen arra a részére ért, ahol valamikor a réges-rég megsemmisült Szakadék kapuja nyílott. Akkoriban a Mionne-on át fahíd vezetett, annak se volt már nyoma, mert vagy százméternyi hosszúságban befedték a hegyi patakot, és egy körutat nyitottak. Mennyi változás! ki gondolta volna, hogy a hajdani szörnyű gyár sáros, szennyes bejárata itt volt ezen a helyen, a csendes, tiszta, barátságos házakkal szegélyezett sétány fordulójánál? S ahogy a magas termetű, szép, boldog öregember megállt, meghökkenve pillantott meg egy másik öreget egy padra roskadva: látszott rajta, hogy a nyomor elgyötörte, ruhája csupa rongy, bozontos arca feldúlt, aszott teste komisz láztól remeg.

- Nyomorgó - suttogta Bonnaire. Megdöbbenésében hangosan gondolkodott.

Valóban nyomorgó volt, és ő már hosszú évek óta nem látott koldusszegényt. Igaz, hogy ez az ágrólszakadt szemmel láthatóan nem erről a vidékről való. Ruháját, cipőjét belepte a por, nyilván a sok napos gyaloglás után a kimerültségtől leroskadt a város szélén. Botja és üres tarisznyája kicsúszott a kezéből, ott hevert a lábánál. Elcsigázott volt, réveteg tekintettel nézett maga körül, mint az az ember, aki elvesztette a talajt a lába alól, és azt se tudja, hol van.

Bonnaire nagyon megszánta, s odament hozzá.

- Jóember, segíthetek valamit? Látom, hogy fogytán az ereje, és nagy bajban lehet.

Minthogy az nem felelt, csak riadt tekintete járkált ide-oda, Bonnaire tovább kérdezte:

- Éhes? Szeretne lepihenni? Jöjjön, elvezetem, itt kap segítséget, támogatást.

A nyomorult, rongyos öreg végre megszólalt, halkan, szinte önmagának dadogta:

- Beauclair, Beauclair, valóban Beauclair ez?

- Igen, igen, persze hogy Beauclairben van, az egészen bizonyos - jelentette ki mosolyogva a hajdani kavarómester. Mikor látta, hogy a boldogtalanon egyre nagyobb nyugtalan álmélkodás vesz erőt, és nem akarja elhinni, amit lát, végül megértette:

- Ismerte Beauclairt hajdanában, talán régóta nem járt itt?

- Igen, több, mint ötven éve - felelt az ismeretlen tompa hangon.

Bonnaire jóízűen felnevetett.

- No, akkor aztán igazán nem csodálkozom, hogy sehogy sem akaródzik ráismernie. Bizony van itt egy-két változás... Nézze csak! Ezen a helyen állt a gyár, a Szakadék, az eltűnt, amott meg eltakarították az egész régi Beauclairt, azt a mocskos épülethalmazt, láthatja, új város épült a helyén, a Crêcherie parkja folytatódik a hajdani Beauclairben, s a park fái közt vidám fehér kis házak bukkannak elő... persze hogy töri az ember a fejét, amíg ráismer.

A nyomorult öreg végighallgatta a magyarázatot, tekintetével abba az irányba fordult, amerre a másik öreg mutatott szelíd derűvel. Aztán ismét csak a fejét rázta, nem bírta elhinni, hogy igaz, amit mondanak neki.

- Nem, nem, ez nem Beauclair... Itt a Monts Bleuses két foka, köztük szélesedik ki a Briasszoros, és ott a távolban a Roumagne-síkság. Erre ráismerek, de a parkok, a házak, mindez egy másik vidék, gazdag és gyönyörű vidék, amit én sose láttam... Neki kell indulni, bizonyára eltévedtem.

Nagy keservesen feltápászkodott a padról, felemelte tarisznyáját és botját, s ekkor végre megpihent a tekintete a barátságos öregemberen. Mostanáig teljesen magába süppedt, mintha álomban lenne, félhangosan motyogott. Aztán, ahogy szemügyre vette Bonnaire-t, hirtelen elnémult, megremegett és igyekezett sietve távozni. Felismerte volna Bonnaire-t, ő, aki nem ismert rá a városra? És Bonnaire-re olyan hatással volt a csapzott, szőrborította, dúlt arcon felvillanó fény, hogy figyelmesebben megnézte. Hol is látta ő ezt a világos szempárt, amelyet a vad erőszak néha lángra lobbantott? Hirtelen felszakadt benne az emlék, most ő is megremegett, s az egész múlt feléledt az ajkára toluló kiáltásban:

- Ragu!

Ötven év óta halottnak vélték. A szétroncsolt, összetört holttest, amelyet a merénylet után, menekülése utáni napon a Monts Bleuses szakadékában találtak, így hát nem az ő teste volt? Életben maradt, igen életben! És visszajött, s ez a különös feltámadás, ez a halott, aki oly sok esemény után kikelt sírjából, magával hozta a múlt és jövő tompa aggodalmait.

- Ragu, Ragu, hát te vagy az!

Az már ismét kezébe fogta botját, vállára vette tarisznyáját. De ha felismerték, miért menne el? Most már bizonyos, hogy nem tévesztette el az utat.

- Igen, én vagyok, öreg Bonnaire-em, és minthogy te, aki kerek tíz esztendővel idősebb vagy nálam, élsz, én is élhetek, igaz, hogy erősen megrokkantam.

Aztán a régi gúnyos hangján folytatta:

- Szóval szavad adod, hogy ez valóban Beauclair? A gyönyörű nagy park és a szép házak? És én ideérkeztem, most már csak egy fogadót kell találnom, ahol az istálló zugában meghúzhatom magam.

Miért jött vissza? milyen terv kavarog ebben a zilált koponyában, e mögött az elkínzott arc mögött, amelyet feldúlt a sok kóborlásban és kicsapongásban eltöltött év? Bonnaire egyre nyugtalanabb lett, félelem fogta el, attól tartott, hogy Ragu valami botránnyal fogja megzavarni a holnapi ünnepet. De oltalmába is akarta venni, mert sajnálta, fájt a szíve, hogy ilyen ínséges állapotban látja.

- Itt már nincsenek fogadók, pajtás, majd eljössz hozzám. Jóllaksz, tiszta ágyban fogsz aludni. Aztán majd elbeszélgetünk, elmondod, mit akarsz, és én segítek neked, ha csak lehet.

Ragu még mindig csúfolódott.

- Hogy mit akarok?! Semmit! Ugyan, mit számít, hogy mit akar egy félig nyomorék öreg koldus. Látni akartalak benneteket, még utoljára megnézni azt a vidéket, ahol születtem. Ez a gondolat zaklatott állandóan, nem bírnék nyugodtan meghalni, ha el nem jövök ide... Nohát, ez szabad mindenkinek, az utak nyitva állnak mindenki előtt, ugye?

- Úgy van.

- Szóval felkerekedtem. Ó, már sok-sok esztendeje. Ha az embernek rossz a lába, és nincs pénze, lassan halad. De hát mégiscsak megérkeztem, mert itt vagyok... No, menjünk hozzád, ha már jó pajtáshoz illően felajánlottad a vendégszeretetedet.

Leszállt az este, a két öreg csendesen átvágott az új Beauclairen, senki nem vette őket észre. Ragu váltig álmélkodott, jobbra-balra nézelődött, egyetlen helyet sem ismert fel. Mikor aztán Bonnaire megállt egy kedves ház előtt, amelyet szép fák vettek körül, Ragu felkiáltott, s a kiáltásban benne volt az egész hajdani énje:

- Látom, szerencsét csináltál, jómódú polgár lett belőled.

A hajdani kavarómester nevetni kezdett:

- Szó sincs róla, munkás voltam, az is maradtam. De az is igaz, hogy mindannyian szerencsét csináltunk, és jómódú polgárok lettünk.

Ragu gúnyosan vihogott, mintha valami lecsillapította volna irigykedő félelmét.

- A munkás nem lehet polgár, és ha valaki dolgozik, akkor nem csinált szerencsét.

- Jól van, jól, pajtás, majd beszélünk még róla, el fogom magyarázni neked... Addig is gyere, gyere csak be.

Bonnaire pillanatnyilag egymaga volt a házban, amely Claudine unokájáé volt, aki Charles Froment-hoz ment feleségül. Lunot apó már régen meghalt, s a lánya, Ragu nővére, a szörnyű Toupe a múlt esztendőben halt meg, egy irtózatos veszekedés után, amelyben felforrt a vére, ahogy mondani szokta. Mikor Ragu meghallotta, hogy se apja, se nővére nem él, csak kézmozdulattal vette tudomásul a kettős veszteséget, mint aki azt mondja: felkészült rá, hiszen mind a kettő idős volt. Aki fél évszázad múlva tér vissza, az nem álmélkodik, ha senkit sem talál az élők sorában.

- Így hát most az unokámnál, Claudine-nál vagyunk, ő a legidősebb fiam, Lucien lánya, aki Louise Mazelle-t vette el, a járadékosak kisasszony-lányát, bizonyosan emlékszel még rájuk. Claudine pedig Charles Froment-hoz ment, a Crêcherie alapítójának a fiához. De az unokám meg a férje éppen ma elvitték a lányukat, a nyolcesztendős Aline-t, egy nagynénjükhöz a Formeries-be, és csak holnap este érkeznek meg.

Aztán vidáman összegezte:

- A fiatalok néhány hónapja idevettek, hogy kényeztessenek... A ház a miénk, egyél, igyál, aztán megmutatom az ágyadat, és holnap reggel majd megbeszéljük a többit.

Ragu elképedve hallgatta. Ezek a nevek, ezek a házasságok, ez a három nemzedék, ahogy sebtében elvonult előtte, teljesen megzavarta. Hogyan értse meg a dolgokat, hogy ismerje ki magát a temérdek esemény közt, amelyről fogalma sincs, a házasságok és születések közt. Már nem beszélt, mohón falta a hideg húst meg a gyümölcsöt a dúsan megrakott asztalnál, a világos ebédlőben, az egész környezet súlyosan nehezedett a vén csavargóra, mert most még öregebbnek, még elnyűttebbnek látszott, miközben tányérjára görnyedve tömte magába az ételt, sanda pillantással méregetve ezt a boldog otthont, ami nem az övé. A sok felgyülemlett keserűség, a tehetetlen bosszú láza, a megvalósíthatatlan álom, hogy a mások szerencsétlensége meghozza az ő diadalát, mindez ott volt a hallgatásában, a levertségében, amely a

nagy jólét láttára ránehezedett. És míg ő evett, Bonnaire-t ismét elfogta ez a rossz érzés, olyan komornak, nyugtalanítónak látta Ragut, azon tűnődött, milyen kalandokban hánykolódhatott fél évszázadig, és azon álmélkodott, hogy is maradhatott életben ilyen nyomorúságban.

- Honnan jössz? - kérdezte végül.

- Á, mindenünnen - mondta Ragu, és mozdulata átívelte az egész láthatárt.

- Akkor hát sok országot, sokféle embert, sok mindent láttál.

- Úgy bizony, Franciaországban, Németországban, Angliában, Amerikában, a világ egyik végétől a másikig megsétáltattam a csontjaimat.

Mielőtt lefeküdt volna, pipára gyújtott, és elbeszélte kóbor proletáréletét, ezt a munka ellen lázadó, lusta, élvezethajszoló életet. A bérmunkássors romlott gyümölcse maradt ő változatlanul, bérmunkás, aki arról ábrándozik, hogy megsemmisíti a munkaadóját, elfoglalja a helyét, hogy ő tiporhasson a társain. Az egyetlen boldogság: hatalmas vagyont szerezni, kizsákmányolni a szegények nyomorúságát, és élvezetek közt felélni a pénzt. Szavai féktelenek, de a munkaadó előtt meghúzza magát, becstelen dolgozó, iszákos, aki képtelen a kitartásra - így hányódott-vetődött Ragu egyik munkahelyről a másikra, egyik országból a másikba, mindenünnen kitették a szűrét, vagy ő maga ment el ostoba indulatában. Soha nem rakott félre egy garast se, mindenhol a nyomorúság volt a társa, minden évvel egyre mélyebbre süllyedt. És mikor elérkezett az öregség, valóban csoda volt, hogy éhen nem veszett, el nem pusztult valahol az országúton. Körülbelül hatvanéves koráig még dolgozott, kapott kisebb munkákat. Aztán bevetődött egy kórházba, de végül onnan is el kellett mennie, majd egy másik kórházba került. Tizenöt esztendő óta így élt makacsul, maga se tudta volna megmondani, hogyan, a véletlenre bízva magát. Mostanában koldult, vándorútján megkapta a mindennapi kenyeret meg a szalmát, ahol meghálhat. És semmit se változott, most is forrt benne az a fojtott düh meg az elkeseredett vágy, hogy úr legyen, és élvezze az életet.

- No, azokban az országokban, amelyeken átvándoroltál, bizonyára forrongás van - mondta Bonnaire, aki magába zárta a feltoluló kérdések áradatát. - Tudom, hogy mi itt nagyon gyorsan haladtunk, mi elöl járunk. De az egész világ megindult, ugye?

- Igen, igen, fenekednek, új társadalmat csinálnak, de ez rajtam nem segített, mert én mindenütt majd felfordultam éhen - mondta Ragu az ő gúnyos hangján.

Németországban, Angliában és főként Amerikában nagy sztrájkokat, szörnyű felkeléseket élt végig. Ezekben az országokban, ahová a gyűlölködése és a lustasága, szeszélye hajtotta, tragikus eseményeknek volt a szemtanúja. Az utolsó királyságok is összeomlottak, helyükön köztársaságok alakultak, a szomszédos népek szövetségre léptek, az országhatárok kezdtek elmosódni. Olyan volt, mint a tavasz betörése, mikor a jégtakaró megolvad, eltűnik, és felszabadul a megtermékenyült föld, s a csírák néhány nap alatt kihajtanak, kivirágzanak az éltető napsütésben. Igen, az egész emberiség rálépett a rohamos fejlődés útjára, végre azon dolgozik, hogy a boldog Társadalmat megteremtse. De Ragu, a rossz munkás, a mindig elégedetlen dorbézoló csak szenvedett ezektől a katasztrófáktól, felpanaszolta, hogy milyen bajok érték, és még arra se nyílt alkalma, hogy kifossza egy gazdag pincéjét, s végre kedvére leszophassa magát. És most a vén csavargó, a vén koldus kigúnyolta az igazság és béke Közösségét. Neki nem adja vissza húszesztendős fiatalságát, nem juttat palotát rabszolgákkal, palotát, ahol örömök közt fejezhetné be az életét, mint a királyok, akikről a könyvek írnak. És keserűen gúnyolta az ostoba emberiséget, lám, mennyit nyűglődik, hogy az ükunokáknak a jövő században egy kissé takarosabb házuk legyen, ennek a nemzedéknek pedig az ábrándozáson kívül semmi se jut.

- Ez az ábrándozás sokáig elegendő volt a boldogsághoz - jelentette ki Bonnaire nyugodtan. - De amit te most mondtál, ez már nem igaz, a ház már úgyszólván teljesen elkészült, nagyon szép, nagyon egészséges, nagyon derűs, holnap meg fogom neked mutatni, majd a saját szemeddel láthatod, hogy öröm benne lakni.

Megmondta neki, hogy másnap elviszi a Munka ünnepére, egyikre a négy közül, amelyet Beauclair vidáman ünnepelt meg mindegyik évszak kezdetén. Mindegyiken sajátos szórakozások voltak, amelyeket az évszak szabott meg. A holnapi a nyár ünnepe, gyönyörködhetnek majd minden virágban és gyümölcsben, amit a föld ad, a meghódított gazdagság túláradó bősége pompázik ott kiteregetve a szabad ég alatt, a júniusi napsütésben.

Ragu visszasüppedt komor nyugtalanságába, fojtott félelem nehezedett rá, hogy Beauclairben megvalósult az ősrégi vágy, a boldog társadalom. Hány országot bejárt, ahol gyötrelmes harcok folytak, országokat, melyek a jövő társadalmával vajúdtak, és most itt talál rá, úgyszólván megvalósulva, ebben a városban, a szülőföldjén, ahonnan el kellett menekülnie, mikor egy napon gyilkos téboly vett erőt rajta. Ez a boldogság, amelyet oly veszekedetten hajszolt mindenfelé, itt a szülővárosában létrejött a távolléte alatt, és most, hogy visszatért, tanúja lesz a többiek boldogságának, s ő maga már semmire sem számíthat.

Az a gondolat, hogy végképp elhibázta az életét, teljesen letörte a kimerült, nyomorult embert: szótlanul itta ki az elébe rakott palack bort. És mikor Bonnaire felállt, hogy szobájába vezesse, egy jó illatú fehér helyiségbe, ahol nagy fehér ágy állt, Ragu nehéz lépésekkel követte, gyötörte ez a bőkezű, testvéries, boldog jólétre való vendégszeretet.

- Aludj jól, pajtás, holnap reggelig.

- Igen, holnap reggelig, ha ez az átkozott világ össze nem dől éjszaka.

Bonnaire is lepihent, de nehezen aludt el. Őt is aggodalom gyötörte, azon töprengett, vajon mi lehet Ragu szándéka. Tízszer is legyűrte magában a vágyat, hogy határozott kérdéseket szögezzen neki, mert attól félt, hogy beszélgetésük veszélyesre fordulhat. Talán jobb, ha vár, és a megfelelő alkalomkor cselekszik. Attól tartott, hogy valami irtózatos jelenetre kerülhet sor, s ez a nyomorult csavargó, akit a nélkülözés és a szerencsétlenség félőrültté tett, azért jött vissza, hogy botrányt csapjon, megsértse Lucöt, megsértse Josine-t, ki tudja, újra gyilkolni akar. Bonnaire megfogadta magában, hogy mindenüvé el fogja kísérni. Egyébként abban a szándékában, hogy majd mindent megmutat neki, bölcs taktika volt, azt remélte, hogy ennyi gazdagság, ennyi erő látványa lefegyverzi Ragut; éreznie kell, egy ember dühe és lázadozása itt hiábavaló. Ha ezt megérti, többé nem merészel nekivadulni, veresége végleges lesz. Bonnaire aztán elaludt, a közösség békessége, harmóniája érdekében el volt szánva erre az utolsó küzdelemre.

Másnap reggel már hat órakor megszólaltak a trombiták, vidám, hívó szavuk végigharsant Beauclairen, jelezve, hogy a Munka ünnepe beköszöntött. A nap már magasan állt, a ragyogóan tiszta júniusi égbolt határtalan kékségéből ontotta erőt és boldogságot adó sugarait. Mindenfelé kinyíltak az ablakok, üdvözlő szavak röppentek a zöldellő lombok közt egyik háztól a másikig, a Közösség Városa, népe örvendezett, a trombitaszó pedig tovább hívogatott, s a kertekben a gyerekek kiáltozása és a szerelmespárok nevetése felelt rá.

Bonnaire gyorsan felöltözködött, vendégét már rendben találta, Ragu megfürdött a szomszédos fürdőszobában, és felvette a tiszta ruhát, amit előző este egy székre odakészítettek neki. Most, hogy kipihente magát, ismét csúfolódott, nyilvánvaló volt, hogy elhatározta, mindent ki fog gúnyolni, a legcsekélyebb haladást sem ismeri el. Mikor vendéglátója benyitott hozzá, kitört belőle a gonosz nevetés, a sértő, mindent beszennyező vihogás.

- Öregem, ezek a fickók pokoli lármát csapnak a trombitáikkal! Nagyon kellemetlen lehet azoknak, akiknek nincs ínyükre, hogy csinnadrattával riasztják fel őket álmukból. Minden reggel ilyen zeneszóval ébresztenek ebben a ti kaszárnyátokban?

Az öreg kavarómester úgy gondolta, még mindig jobb, ha sógora csupán kötölőzködik. Békésen mosolyogva válaszolt.

- Nem, nem, csak ilyenkor, ünnepeken szólal meg a vidám ébresztő. A többi napokon kialudhatja magát mindenki a kellemes csendben. No de ahol derült az élet, ott mindenki jókor kel fel, csak a betegesek kénytelenek ágyban maradni.

Aztán gondoskodó, jóságos módján megkérdezte:

- Jól aludtál? Megtaláltál mindent, amire szükséged volt?

Ragu ismét megpróbált kellemetlenkedni:

- Ó, én mindenütt jól alszom, évek óta boglyákban éjszakázom, állíthatom, hogy felérnek a legjobb ággyal... Akárcsak ezek a találmányok, a fürdőkád, a hideg- és melegvizes csap, a gombnyomásra működő villanyfűtés, szó se róla, ha az embernek sürgős a dolga, hasznukat lehet venni. Egyébként azonban jobb a patakban mosakodni és a derék, öreg kályhánál melegedni.

Minthogy Bonnaire nem válaszolt, mintegy összegezve kijelentette:

- Túl sok a víz a házaitokban, nedvesek lehetnek.

Micsoda káromlás! A csörgedező víz, a jótevő, tiszta, friss víz, amely egészséget, örömet, áldást hozott Beauclairnek, s örökös fiatalságot árasztva ott folyik az utcákon, a parkokban!

- A víz a mi jó barátunk, a patakok boldog életünk áldást hozó tündérei - jelentette ki Bonnaire. - Számtalan helyen bugyognak fel, termővé teszik a várost... No de gyere, megreggelizünk, és utána tüstént kimegyünk.

Kellemes volt a reggelizés a világos ebédlőben, a beözönlő korai napsütésben. A hófehér abroszon tej, tojás, gyümölcs meg aranybarnára sült, illatos kenyér, érzett rajta, hogy a gépek gondosan dagasztották, hogy egy boldog nép számára sütötték. És az öreg házigazda megkülönböztetett figyelemmel vette körül nyomorult vendégét, gyengéd, hősies, egyszerű vendégszeretete kimondhatatlan jósággal áradt szét a nyugodt légkörben.

Evés közben újra beszélgettek. Akárcsak előző este, Bonnaire bölcs óvatosságból nem akart közvetlen kérdéseket feltenni. De érezte, hogy Ragu - mint általában minden bűnös - arra a helyre jött vissza, ahol bűnét elkövette, mert marja a vágy, hogy meglássa, megtudja, mi történt. Él még Josine? És Luc, aki megmenekült a haláltól, magához vette? Mi lett egyikből is, másikból is? Ezek az égető kérdések bizonyára ott perzseltek a vén csavargó villogó szemében. Csakhogy Ragu egy szóval se kérdezősködött, magába fojtotta titkát, és Bonnaire kénytelen volt beérni azzal, hogy megvalósítsa előző esti tervét, vagyis felmagasztalja a Közösség Városát, dicsérje gazdagságát, erejét, Luc nevét nem ejtette ki, de taglalni kezdte, hogy milyen hatalmas az alkotása.

- Hogy megértsd, pajtás, mielőtt elindulunk Beauclairben, el kell mondani nagyjából, hol is tartunk. Most már győztünk, ez a teljes kivirágzása annak a mozgalomnak, amely éppen hogy elkezdődött, mikor te elmentél innen.

Kezdetétől fogva ismertette a fejlődés útját, a Crêcherie üzemét, amely a tőke, a testi és szellemi munka szövetségén alapult oly módon, hogy a jövedelmet elosztották. Felvázolta a harcot a másik üzemmel, a könyörtelen bérmunkát képviselő Szakadékkal, elmondta, hogy végül is legyőzték, elfoglalták a helyét, és a régi ínséges Beauclairt lassanként megsemmi-

sítette a fehér, derűs, boldog kis házak áradata. Aztán elbeszélte, hogyan olvadt bele a többi környékbeli üzem, részint szükségből, részint utánozva a Crêcherie-t, az első szövetkezetbe, hogyan jöttek létre szükségszerűen újabb részlegek, a ruházati, az építész részleg, hogy idővel valamennyi hasonló szövetségbe tömörült, valamennyi rokon szakma, egy körbe tartozó foglalkozás összefogott, egyesült, egyre táguló körökben. A kettős, a termelési és fogyasztási szövetkezet betetőzte a győzelmet, és a hatalmas alapokon újjászervezett munka, a gyakorlatban megvalósult emberi szolidaritás megteremtette az új társadalmat. Csak napi négy óra hosszat dolgoztak, mindenki szabadon választhatta meg a munkáját, s az elfoglaltság állandóan változatos volt, hogy lekösse őket, mindegyik dolgozó több mesterséget tanult ki, s így egyik csoportból a másikba mehetett. A választott mesterségek logikusan illeszkedtek egymáshoz, akárcsak az új társadalmi rend alapja, a létet szabályozó munka, az élet egyetlen törvénye. A gépek, a hajdani ellenségek óriási munkát végző rabszolgákká váltak. Negyvenesztendős korára a Közösség állampolgára lerótta munkáját a társadalomnak, ezentúl csak saját személyes kedvteléséből dolgozott. A termelési szövetkezet a közös beleegyezésen alapuló munkával megteremtette az igazság és béke társadalmát, a fogyasztási szövetkezet megsemmisülésre ítélte a kereskedelmet, a társadalomnak ezt a felesleges, energiát és bevételt felemésztő alkatrészét. A földműves búzát adott az ipari dolgozónak, a munkások pedig vasat és szerszámot a földműveseknek. A szövetkezeti boltok összpontosították az árukészletet, és a szükségletek szerint osztották el. Ily módon sok-sok milliót kerestek azon, hogy se lopás nem volt, se felpénzekre nem folyt el semmi. Az egész élet egyszerűbb lett, abban az irányban haladt, hogy eltűnik a pénz, bezárják a törvényszékeket, nem lesz szükség börtönökre, az egyéni érdekek megszűnnek, és nem uszítják egymás ellen az embereket a csaló, a fosztogató, a gyilkos indulatok. Miért is lenne bűn, hiszen nincs szegénység, nincsenek kisemmizettek, a testvéri béke egyre erősebben kovácsolja össze a polgártársakat, akiket az a meggyőződés hat át, hogy az egyén boldogsága minden ember boldogságából sarjad ki. A béke már régóta tart, a véradó a többi adóval együtt eltűnt, nincs kényszer, nincsenek a közösségre kirótt terhek, nincsenek tilalmak a termelésben és az árucserében. És különösképpen azóta, hogy eltűntek az élősdiek, a temérdek hivatalnok, a kisebb és nagyobb tisztviselők, a katonák és a papok, mindazok, akik ezelőtt a társadalom életerejéből táplálkoztak, hatalmas gazdagság jött létre, a közös javak oly óriási halmaza, hogy a szűkké vált magtárok évről évre roskadásig megteltek.

- Hát ez mind nagyon szép - vágott közbe Ragu. - De azért nem sokat ér, mert az igazi élvezet az, ha az ember csak lógatja a lábát, és minthogy ti még dolgoztok, nem vagytok urak. Én már ennél maradok... Minthogy vagy így vagy úgy, de mégiscsak fizetést kaptok, bérmunkások vagytok, te pedig, aki a tőke teljes megsemmisítését követelted, most megtértél.

Bonnaire derűs, nyílt módján elnevette magát.

- Igaz, hogy végül is megtérítettek. Azt hittem, szükséges a forradalom, a hirtelen erőszakos változás, amely kezünkbe adta volna a hatalmat, a föld és a munkaeszközök tulajdonával együtt. De hogy is álltam volna ellen a tapasztalat erejének? Sok-sok év óta azt látom, hogy minden bizonnyal megvalósul az igazságos társadalom, a testvéries boldogság, amelyről mindig ábrándoztam! Így hát megjött a türelmem, beérem a jelen győzelmeivel, mert tudom, hogy a holnap meghozza a végleges diadalt. Elismerem, még sok a tennivaló, még nem élünk teljes igazságban és szabadságban, a tőkének és bérmunkásságnak teljesen el kell tűnnie, a társadalmi szerződés a hatalomnak minden formáját el fogja vetni, szabad egyének élnek a szabad emberiségben. Mi azon munkálkodunk, hogy az unokáink gyerekei majd megvalósíthassák a tökéletes igazság és szabadság Közösségének Városát.

Végezetül elmagyarázta az új nevelési és oktatási módszereket, ismertette a bölcsődéket, az óvodákat, az iskolákat és műhelyeket, elmondta, hogy a gyermekben felébresztik a felnőttet, és minden szenvedély hajtotta energiát elfogadnak, kifejlesztenek, hogy fiúk és lányok együtt

nőnek fel, szorosabbra fűződnek a szerelmi kapcsolatok, amelyektől a Közösség ereje, sorsának alakulása függ. Az egyre szabadabb jövő az ifjú párokban érik, akik a holnap számára nőnek fel, megértve és vállalva a döntő feladatokat. Minden egyes nemzedék szabadabb lesz, fogékonyabb az igazságosságra és a jóságra, és egy-egy kő lerakásával járul hozzá a mű befejezéséhez. Addig is a Közösség Városának felmérhetetlen gazdagsága egyre növekszik, hiszen az öröklést úgyszólván teljesen eltörölték, nincs többé mód az embereket bűnre csábító, megrontó, nagy vagyonok felhalmozására, s ily módon a munkából fakadó hatalmas jövedelem lassanként mindenkié lett. Az évjáradékokat, a főkönyveket sutba dobták, a tőkepénzesek, a mások munkájából vagy a saját felhalmozott, önző módon halomba gyűjtött gazdagságból élő henyék kipusztulóban vannak. Valamennyi állampolgár egyaránt jól bírja magát, mert a béklyókból felszabadult Város, amelyet a közös munka virágzóvá tett, ahol nincs sem pazarlás, sem lopás, oly temérdek javat halmozott fel, hogy egy idő múlva bizonyára csökkenteni kell termelésüket. Az örömöket, amelyek hajdanában a kevés kiváltságosé voltak, a válogatott ételeket, a virágokat, az életet megszépítő fényűzési cikkeket most mindenki élvezheti. A családi házakban egyszerűség uralkodik, mindenki beéri boldog otthonával, de a középületek csodálatosan pompásak, óriási terjedelmük hatalmas tömegeket fogad be, kényelmük és szépségük a nép palotájává avatta őket, szórakozóhelyekké, ahol öröm az élet. Múzeumok, könyvtárak, színházak, fürdőépületek, játék- és szórakozóhelyek, a gyűléstermekbe vezető oszlopcsarnokok; munkaidő után a város lakói ott hallgatják a különböző tanfolyamokat, előadásokat. Temérdek egészségügyi intézmény is működik, külön kórházak valamennyi betegség számára, otthonok, ahová minden öreget, minden nyomorékot befogadnak, és főként üdülők az anyák és a gyerekek részére, az állapotos nők ott töltik a terhesség nehéz hónapjait, ott maradnak a szülés után a csecsemőkkel, amíg teljesen vissza nem nyerik erejüket. Így vált intézményessé, így erősödött egyre az új Városban a gyermek és az anya kultusza, az élet folytonosságát képviselő anyáé és a diadalmas jövő hírnökét megtestesítő gyermeké.

- Most pedig, minthogy befejezted a reggelizést, nézzük meg ezt a sok szép dolgot, a mi újjáépült, felmagasztosult, ünnepi díszbe öltözött Beauclairünket - jelentette ki vidáman Bonnaire. - Egyetlen valamirevaló helyet sem kerülünk el.

Ragu csak a vállát vonogatta, elhatározta, hogy nem adja be a derekát, és elismételte az ellenvetését, amelyet döntőnek vélt.

- Ahogy akarod, de ti nem vagytok urak. Ha még mindig dolgoztok, akkor bizony szegény flótások maradtatok. A munka az uratok, ti rabszolga nép vagytok!

A ház kapuja előtt kis kétüléses villanykocsi várakozott. Ehhez hasonló kocsik álltak mindenki rendelkezésére. A hajdani kavarómester magas kora ellenére még mindig jól látott, és a keze is biztos volt; betessékelte vendégét, s ő maga is beült a volán mellé.

- Nem fogsz végképp nyomorékká tenni ezzel a szerkezettel?

- Nem, nem, sose félj. Az elektromosság ismer engem, sok esztendeje, hogy szépen együtt élünk.

Olyan meghatott, áhítatos hangon mondta ezt, mintha valami új istenről, jótékony hatalomról beszélt volna, amelynek a Közösség Városa gazdagsága és boldogsága java részét köszönheti.

- Mindenütt ott találod ezt a hatalmas, mindenható erőt, segítsége nélkül nem fejlődtünk volna ilyen rohamosan. Most már ez az egyetlen energia táplálja gépeinket, de nemcsak a közös műhelyekben működik, ott találod az otthonokban is, mozgatja a szerszámokat, ez a kezessé szelídült munkás mindannyiunk szolgálatára áll, a legcsekélyebb feladatokat is elvégzi, csak egy kapcsolót kell megnyomni. És ha egy másik kapcsolót nyomunk meg, világít. Megnyomjuk a harmadikat, fűt. Mindenfelé, a földeken, a városban, az utcákon, a legegyszerűbb

lakásokban is ott van, csendben dolgozik helyettünk, ő a megfékezett természet, a szolgálatunkba hajtott mennykő, belőle fakad a boldogságunk. Roppant mennyiségben állítjuk elő, hogy úgy élhessünk vele, ingyen, mint a levegővel, amit belélegzünk, sose kelljen attól tartani, hogy pazaroljuk, bármilyen tékozló bőségben használjuk is. De úgy látszik, még mindig nincs elég villany energia, a Crêcherie hajdani gazdája azt mondja, keresi a módját, hogy még többet adhasson nekünk, hogy éjnek idején égitestként gyúljon ki Beauclair felett, a napot helyettesítse, s állandó világosságban fürödjön az egész táj.

Szívből nevetett, olyan jóleső volt ez a remény, hogy örökre elűzhetik a sötétséget; a kis kocsi pedig gyorsan, simán robogott végig a széles sugárutakon. Bonnaire ugyanis, még mielőtt Beauclairt végigjárnák, el akarta vinni Ragut egészen Combettes-ig, hogy megmutassa neki a remek gazdaságot, amely a Roumagne-síkságot termékeny, dús édenné alakította át. Az ünnepi reggel csupa derű volt, a ragyogó, diadalmas napsütésben csengő vidámság verte fel az utakat. Sok-sok kis kocsi szaladt, nevetés, énekszó hangzott mindenfelől. A környékbeli falvakból számos gyalogos érkezett, többnyire csapatokba verődve, szalagdíszes legények és lányok elhaladtukban vidáman köszöntötték az öregembert. Az út két oldalán kiválóan megmunkált földek, hatalmas, végeláthatatlan búzamezők hömpölyögtek, a zöld búzakalászok tengere. A hajdani szűkmarkúan keskenyre szabdalt nadrágszíjföldek, a göthös, sovány, rosszul megművelt talajcsíkok helyén az egész síkság egyetlen óriási, dúsan trágyázott, megművelt mező volt, amelyet áldást fakasztó szövetséges kezek vetettek be, ahol a végre egymással megbékélt emberek összetartása csodálatos termékenységet teremtett, bőséges termést, az igazságban és testvériségben élő népnek. Ahol a talaj nem volt jó, feljavították, vegyi úton kapta meg azt, ami hiányzott. Felmelegítették, védték a földeket, a belterjes gazdálkodás évenként kétszer is adott termést, és minden évszakban megtermett a zöldség, a gyümölcs. A gépek megkímélték az emberek erejét, a mezőkön mintha csoda folytán nőtt volna ki a termés. Már arról is szó volt, hogy a felhőzeten is úrrá lesznek, tetszés szerint irányítják, erős villanyárammal úgy, hogy a földművelés szükségletei szerint lenne esős vagy napos idő. Az ember, miután meghódította a földet, az eget készült meghódítani, és az égitestekre is kiterjeszti akaratát. Nagy ünnepeken tisztára söpri az eget, hogy mélyebb, makulátlanabb kékségben tündököljön, és a fátyol nélkül ragyogó nap úgy fénylik majd, mint egy óriási terem mennyezetéről függő csillár. Ezen a napon, a Munka ünnepén, a nyár első napján, az égi csillár szemkápráztató fénnyel világított a hosszú utak mentén, amelyek fehéren kígyózva futottak a hullámzó zöld búzamezők között a végeláthatatlan messzeségbe.

- Láthatod, pajtás, hogy kenyerünk, az van - mondta Bonnaire, és széles mozdulattal végigmutatott a láthatáron. - Ez a kenyér mindenkié, mindenkinek joga van hozzá születése pillanatától kezdve.

- Azokat is etetitek, akik nem dolgoznak? - kérdezte Ragu.

- Természetesen... De csak a betegek meg a nyomorékok nem dolgoznak. Aki egészséges, unatkozna tétlenül.

A kocsi most gyümölcsösökön robogott át; oly szép volt a piros gyümölcsökkel teli cseresznyefák végeláthatatlan sora. Mintha mesebeli fák lennének, kacagnak a napsütésben. A barack még nem érett be, az alma- és körtefák meghajoltak zöld termésük súlya alatt. Rendkívüli termékenység, az egész lakosságot bőségesen ellátja a következő tavaszig gyümölcsfélével.

- Kenyér mindenkinek - sovány eledel a kenyér -, jelentette ki Ragu gúnyosan.

- No de csemege is járul hozzá - mondta Bonnaire szintén tréfálkozva... - Láthatod, hogy nincs hiány gyümölcsben.

Megérkeztek Combettes-be. A piszkos falu helyén fehér házak épültek a fák között, a Grand-Jean mentén, a hajdanában bűzös vizű patakot csatornázták, tiszta, csörgedező vize is

hozzájárult a környék termékenységéhez. Eltűnt a hajdani elhanyagolt, szennyes, nyomorult falu, ahol a parasztok évszázadok óta a megszokott csökönyös korlátoltságban és gyűlölködésben senyvedtek. Az igazság, a szabadság szelleme söpört itt végig, a haladás, a tudomány is a harmónia felé vitt, megvilágította az elméket, megbékítette a szíveket, egészséget, jólétet, örömöt hozott. Mióta valamennyien beléptek a szövetkezetbe, mindannyian boldogok lettek. Soha meggyőzőbb kísérlet nem tanúskodott a ragyogó napfényben, a tények igaza bizonykodott Combettes-ben az elszórt házakban, ahonnan a boldog családi élet jó illata, kacagás és dal áradt ki.

- Emlékszel a régi Combettes-re? - kérdezte most ismét Bonnaire. - A roskadozó vályogputrikra, a trágyára, a vad tekintetű parasztokra, akik arról beszéltek, hogy éheznek? Nézz csak körül, mit csinált itt a szövetkezés!

De Ragu dühös irigységében nem akarta, hogy meggyőzzék, azt remélte, hogy valahol mégis felfedezi a szerencsétlenséget, mert ebbe a lustába belegyökeredzett, hogy a munka átok; a hosszú rabszolgamúlt öröksége láncához kovácsolt bérmunkássá torzította.

- Ha dolgoznak, nem boldogok - ismételte makacsul. - Ez a boldogság hazug, az egyetlen jó, ha az ember nem dolgozik.

És ő, aki régebben annyi fullánkos megjegyzést tett a papokra, így folytatta:

- Hiszen a katekizmus is azt tanítja, hogy a munka az ember büntetése, lealacsonyítása. A mennyországban semmit sem kell csinálni.

Visszafelé menet Guerdache mellett haladtak el: a Közösség Városának egyik parkja volt itt, tele fiatal mamákkal, játszó gyerekhaddal. A hatalmas kastélyban, amelyet azóta még megtoldtak, most is fiatal anyák üdültek, itt lábadoztak a szülés után a nagy fák alatt, a virágok közt. Gyönyörű hely, egyike a hajdani kastélyoknak, amelyeket a nép örökölt jogosan, és most természetes birtokosaként otthonosan érezte magát benne. A pázsiton virágágyak illatoztak, a hosszú sétányok felett összehajoltak az árnyat adó, csendes lombok, és a széles utakon, ahol hajdan vadászatra induló lovak galoppoztak, világos ruhás anyák lépkedtek csendesen, kis kocsikban tolva a mosolygós csecsemőket.

- Fütyülök az olyan fényűzésre és örömre, amit mindenki élvez - mondta Ragu. - Ha nem kizárólag az enyém, akkor nem ér sokat.

A kis kocsi csak haladt előre, és ők beértek az új Beauclairbe. Az újjáépült város első benyomásra akár egy hatalmas park, ahol a zöldben elszórva emelkednek a házak, mintha mindegyiknek levegőre és szabad térre lenne szüksége. Nem szorultak egymáshoz, mint a zsarnokság és rémület korában, hanem szétszéledtek, hogy minél több nyugalom és boldog egészség vegye körül őket. A telkek köztulajdonban voltak, tehát semmibe se kerültek, s a Monts Bleuses egyik fokától a másikig nyúltak. Mért szorultak volna hát össze a házak, mikor ott a hatalmas síkság? Néhány ezer méter talán túl sok egy családnak, mikor a földön oly hatalmas területek lakatlanok? Mindenki szabadon választhatott, és kedve szerint építkezett. A házak nem álltak sorjában, a parkokat széles sugárutak szelték át, hogy a közlekedést megkönnyítsék, az otthonok pedig a fák közt emelkedtek egy-egy család ízlése szerint. De bármilyen irányba néztek is az épületek, bármilyen volt a rajzuk, valamennyi otthonos, tiszta és derűs volt. Mindegyiket élénk színű homokkő és majolika, mázos téglák, ormok, beszögellések, keretes falrészek, szegélyek, párkányzatok díszítették, kékek, mint a folyondár, sárgák, akár a kankalin, vagy pipacsvörösek, s a fák telt lombja közt virágcsokrokként bukkantak elő. Derűsebb szépséget el se lehetett volna képzelni, a nép művészete virágzott itt ki, az a szépség, amelyhez a népnek joga volt, amelyet tehetsége egyre jobban megvalósított, hogy remekművekben teljesedjék ki. A tereken, a széles utak kereszteződésénél középületek álltak, a hatalmas, túlnyomóan vasból és acélból készült építmények váza merészen szökkent a

magasba. Nagyszerűségük egyszerűségükben rejlett, abban, hogy tökéletesen megfeleltek a célnak, hogy a tervezők az anyagot és a díszítést nagyvonalú hozzáértéssel választották ki. Úgy készültek, hogy a nép otthonosan érezze magát bennük, a múzeumok, a könyvtárak, a fürdők, a laboratóriumok, a gyűlés- és szórakozótermek megannyi közösség háza, nyitva állnak az egész lakosság előtt, szabadon, testvériesen folyik bennük a társadalmi élet. Már elkezdték az oszlopcsarnokok építését, a sugárutak egyes részét üveggel fedték be, hogy télen fűthető legyen, ott majd nyugodtan lehet sétálni szakadó esőben és nagy hidegben is.

Menet közben Raguból akarata ellenére kitört időnként a meglepetés, és Bonnaire, aki látta, mennyire megzavarta társát a sok látnivaló, nevetni kezdett.

- Ugye, nem könnyű ráismerni a régi szülővárosodra... Itt vagyunk az egykori Városháza téren, emlékszel a négyszög alakú térre, onnan indult ki a négy nagy utca, a Brias, a Formeries, a Saint-Cron meg a Magnolles utca. Csakhogy a Városháza ócska épülete már romladozott, így hát lebontották az iskolával együtt, ahol annyi gyerek nyűglődött a tanító pálcája alatt. Látod itt a téren ezt a hosszú épületsort, a kémiai és fizikai laboratóriumokat? Minden tudós idejárhat kísérletezni, tanulmányokat folytatni, ha úgy véli, hogy a közösség számára hasznos felfedezésre jutott. A négy utca is átalakult, a nyomortanyák eltűntek, fásítottak, csak a hajdani kertes polgárházak maradtak meg, ahová házasságok révén bekerültek a mi ivadékaink, az éhkopposok utódai.

Most már Ragu felismerte Beauclair régi előkelő negyedét, természetesen ez maradt meg leginkább eredeti állapotában. De azért Bonnaire-nek útközben figyelmeztetnie kellett az új társadalom győzelmével járó változásokra. Az alprefektúrát két folyosószerű szárnnyal egészítették ki, itt helyezték el a könyvtárat. A törvényszékből múzeum lett, a fogház új épületének celláit kevés költséggel átépítették: fürdő lett belőle, és a felbuzgó források bőségesen ellátták vízzel. Az összeomlott templom helyén ültetett park fái már szépen lombosodtak a kis tó körül, ahol valaha föld alatti kripta volt. Lassanként, ahogy a különféle adminisztrációs és büntető jellegű intézmények megszűntek, épületeik a nép tulajdonába kerültek, és a nép a maga javára, szórakozására használta fel.

A kocsi most visszakanyarodott, szép, nagy sugárúton robogott végig, és Ragu már megint nem ismerte ki magát.

- Merre járunk?

- Az egykori Brias utcában - felelte Bonnaire. - Megváltozott, ugye? Ugyanis a kiskereskedelem teljesen kihalt, az üzleteket egytől egyig bezárták, a régi házakat lebontották, újakat építettek, nézd, milyen derűsek a galagonya- meg az orgonabokrok közt. Jobbkézt pedig befedték a Clouque-ot, ezt a dögletes csatornát, felette vezet most ennek a sugárútnak a párja.

Bonnaire folytatta az elbeszélést, felidézte a szűk, sötét Brias utcát, ahol a járdát örökösen sár fedte, s napról napra nyájként trappoltak rajta az emberek. A sápadt, elkeseredett munka fáradtan vonszolta itt magát, esténként az éhség és a prostitúció kóborolt az utcákon, nyomorult háziasszonyok boltról boltra jártak egy kis hitelért rimánkodva. Itt uralkodtak Laboque-ék, dézsmát szedve a vásárlók pénzéből, itt mérgezte a munkásokat Caffiaux pancsolt alkoholával, itt őrködött Dacheaux, a mészáros, a hús, a szent hús, a gazdagok eledele felett, s a szép pékné, a jó Mitaine asszony volt az egyetlen, aki szemet hunyt, ha az éhező utcagyerekek egy-két cipót elemeltek a kirakatából. Az utcákról már eltűnt a temérdek nyomorúság és szenvedés, felszabadító forgatag seperte el a boltokat, ahol a tömegek nyomorát csak fokozta a kereskedelemnek, ennek a felesleges, pénzt és erőt pusztító társadalmi gépalkatrésznek a működése. A széles, szabad, egészséges sugárutat napfény özönlötte el, két oldalán boldog munkások házai álltak, a tömeg nevetett, dalolt ezen a ragyogó, diadalmas ünnepi reggelen.

- No de, ha a Clouque itt folyik, a füves töltés alatt - kiáltott fel Ragu -, akkor a régi Beauclair ott állt a park helyén, ahol a fehér homlokzatok előbukkannak a lombok közül?

És most aztán tátva maradt a szája. Igen, itt állt a régi Beauclair, az egymáshoz bújó, dögletes bűzt árasztó, mocskos nyomortanyák, a mindig sötét, levegőtlen sikátorok, amelyek teleszívódtak a szennyvízzel teli Clouque szagával. A nyomorult munkásság itt zsúfolódott össze a férgekkel, járványos betegségekkel odúiban, itt sínylődtek nemzedékek évszázadok óta a szörnyű társadalmi igazságtalanság terhe alatt. Különösen a Három Hold utcára emlékezett, valamennyi közt ez volt a legsötétebb, a legszűkebb, a legpiszkosabb. És íme, az igazságot hozó, megtorló szél megtisztította a szennycsatornát, elsodorta az ocsmány romokat pázsit és fák, egészséges, derűs lakások kerültek a helyükre. Semmi sem maradt meg a régi gyalázatból, ebből a börtönből, amelyből úgy szivárgott elő a méreg, akár az emberiséget pusztító, halálos fekélyből. Az igazság meghozta az életerőt, valamennyi házból énekszó és kacagás csilingelt ki, végigáradt az új, széles utcákon, ahol az ünneplő fiatalság nyüzsgött.

Bonnaire jól mulatott Ragu álmélkodásán, és lelassította a kocsit, így vezette végig vendégét a munka Városának új utain. Ezen az örömünnepnapon a város még szebb volt, mint máskor, a házak zászlódíszbe öltöztek, élénk lobogók repdestek a könnyű szélben, a kapukat meg az ablakokat vidám színű drapériák szegélyezték. A küszöbökre rózsát szórtak, az utcát is telehintették a közeli nagy földeken termett rózsákkal, az egész város felékesíthette magát, akár egy nő a menyegzője reggelén. Itt is, ott is szólt a zene, a fiatal lányok és fiúk hangja zengve áradt szét, a gyerekek csengő éneke a magasba szállt. És a tiszta, ragyogó napsütés is részt vett az ünnepen, az ég selymes, könnyű, gyönyörű kék sátrára egyre szélesebb, hatalmas aranyterítők borultak. Az egész lakosság kifelé rajzott, világos, finom kelmékből készült ruhákban; ezek az anyagok régebben nagyon sokba kerültek, de ma már mindenki megvásárolhatta. Új divat alakult ki, egyszerűségében is pompás, remekül állt a nőknek. Amióta a pénz lassan kiment a forgalomból, csak az ékszerek készültek aranyból, és mindegyik lány már a születésekor kapott nyakláncot, karpereceket, ahogy a kisfiúk játékokat kaptak. Az aranynak sem volt már értéke, csak azért kedvelték, mert szép; nemsokára a villamos kemencék hatalmas mennyiségekben fogják előállítani a gyémántot, a különféle drágaköveket, rubint, smaragdot, zafírt, valamennyi nő teleaggathatja magát velük. A fiatal lányok, akik a fiúkba karolva sétáltak, csillagfényű köveket hordtak hajukban. Egymás után jöttek a párok, jegyesek, akiket a szabad szerelem kötött össze, húszéves házasok, akik kiválasztották egymást, és sohasem fognak elválni, gyengéd szerelemben megöregedett párok, akiknek keze évről évre szorosabban fonódik össze.

- Hová mennek ilyenkor? - érdeklődött Ragu.

- Egyik a másikhoz, - felelte Bonnaire. - Meghívják egymást az esti nagy vacsorára, te is ott leszel. Aztán már nem is mennek sehová, kint sétálnak a jó napsütésben, a szabad levegőn töltik el az ünnepet, mert vidámak és otthon érzik magukat a szép, barátságos utcákon. A mai napon mindenféle szórakoztató előadásokat és mulatságokat rendeznek, természetesen ingyen, mert a belépés valamennyi nyilvános szórakozóhelyen díjtalan. Ezt a gyerekhadat ott ni, a cirkuszba viszik, a tömeg másik része sportversenyre, színházba megy, vagy zenét hallgat... A színházak nálunk a társadalmi oktatáshoz és neveléshez tartoznak.

Hirtelen megállította a kocsit egy ház előtt, ahonnan éppen akkor szállingóztak kifelé a lakók.

- Van kedved megnézni az egyik új házunkat?... Itt lakik az unokám, Félicien, még nem ment el, betérhetünk hozzá.

Ez az unoka Séverin Bonnaire és Léonie fia volt, nagyszülei a Kékszemű és Achille Gourier. Két hete vette feleségül Hélène Jollivet-t, André Jollivet és Pauline Froment leányát. De mikor Bonnaire el akarta magyarázni a családfát, Ragu csak egy kézmozdulattal fejezte ki, hogy nem képes követni ezeket a meghökkentő kapcsolatokat.

A házaspár megnyerő volt, az asszony fiatal, bájos szépség, Félicien is szőke, magas, vállas fiú. Házukba a gyermekáldásnak még nem volt ideje eljutni, ez a világos, derűs otthon szerelemtől volt illatos, az új bútorok elegánsak és egyszerűek. A mai napon, akárcsak az utca, rózsával volt tele; mintha rózsaeső hullott volna Beauclairre, a virágok mindenfelé ott virítottak, még a háztetőkön is.

Nevetgélve járták végig az egész házat, aztán visszatértek a műhelyül szolgáló helyiségbe, egy nagy négyszögletű terembe, ahol elektromos motor állt. Félicien kedvtelésből esztergályosmunkát is végzett a három-négy mesterségen kívül, amelyekkel párhuzamosan foglalkozott; az esztergapadon legszívesebben odahaza dolgozott, több korabeli pajtása is így volt ezzel, az új nemzedékben kezdett kialakulni a hajlam az otthoni egyéni, önkéntes, független munkára, a nagy közös műhelyekben végzett munka után, amely ez ideig a Város alapja volt. Az egyéni dolgozóknak a villamos energia hatékonyan segített, úgy állt rendelkezésükre, mint a források vize. A munka könnyű lett, odahaza megerőltetés nélkül végezhette bárki; mindegyik ház egy-egy családi műhellyé vált, egy kötelékkel több fűzte az energiákat az otthonhoz, s a dolgozó teljesen szabad volt a szabad városban.

- Ma este találkozunk - mondta búcsúzáskor Bonnaire a fiataloknak. - A mi asztalunknál vacsoráztok?

- Nem, nagyapó, ma Morfain nagyanyó asztalánál ülünk. De a csemegénél átmegyünk hozzád.

Ragu szó nélkül ült vissza a kis kocsiba. A házat is egyetlen megjegyzés nélkül járta végig, csak a kis villanymotor mellett állt meg néhány pillanatra. Ismét sikerült leráznia magáról a felindulást, amely a nyilvánvaló jólét és öröm láttára elfogta.

- Hallod-e, miféle jómódú és szerencsés polgárházak ezek, ahol a legtágasabb helyiségben gép áll?... Elismerem, hogy a ti munkásaitok jobb körülmények közt laknak, kellemesebb az életük, mióta a nyomorúság véget ért. De mégiscsak munkások, munkára ítélt rabok. Azelőtt legalább volt néhány boldog ember, kiváltságosak, akik csak a lábukat lógatták, a ti nagy eredményetek annyi, hogy az egész nép közös rabszolgasorsban görnyedezik.

Bonnaire békésen rándított egyet a vállán erre a kétségbeesett kitörésre, amely a lustaság megszállottjából szakadt fel, aki érzi, hogy imádata tárgya pusztulóban van.

- Előbb meg kéne állapítani, pajtás, mit is nevezel te rabszolgaságnak. Ha a lélegzetvétel, az evés, alvás, egyszóval az élet rabszolgaság, akkor a munka is az. Minthogy élünk, dolgoznunk is kell, mert anélkül egyetlen órát sem élhetnénk. No, erről majd még elbeszélgetünk. Most mindenesetre hazamegyünk ebédelni, délután pedig végigjárjuk a műhelyeket meg az árudákat.

Ebéd után valóban újra nekiindultak, ezúttal gyalog, sétalépésben. Végigjárták az egész üzemet, valamennyi napsugaras csarnokot, ahol az új gépek acél- és rézteste úgy csillogott, mint az ékszer. A munkások is eljöttek, fiatal lányok és fiúk csapatostul, lombbal és rózsával díszítették a gépeket. Hiszen azok is ünnepelnek. A Munka ünnepnapja ez, fel kell köszönteni a gépeket is, a hatékony, szelíd és készséges segítőket, akik megkönnyítik az ember és az állat sorsát. Megindító és derűs látvány! A préseket, az óriási kalapácsokat, a hatalmas gyalukat, a hosszú esztergapadokat, a roppant hengerműveket rózsák díszítették, mert a munka örömmé vált, jó érzést ad a testnek, boldogságot az értelemnek. Zengett az ének, kacagva fogództak

körtáncba, a táncoló menet végighaladt a termeken, s az egész gyár hatalmas bálhelyiséggé vált.

Ragu még mindig érzéketlenül ment egyik csarnokból a másikba, néha fölemelte tekintetét a nagy ablakokra, amelyeken beáradt a nap, nézte a makulátlan tiszta falakat és kövezetét, érdeklődve mustrálta a bonyolult szerkezetű óriási gépeket, amelyek egyaránt képesek a legnehezebb és legfinomabb munkára, amit azelőtt az emberek végeztek. Sok gép ismeretlen volt előtte. Akadtak olyanok, amelyeknek karjuk, lábuk, kezük volt, hogy járjanak, magukhoz fogják az ércet, eloltsák, ha lángol, és formálják könnyed, mozgékony, erős ujjaikkal. Az új kavarómedencékre figyelt fel különösen, a kavarás gépi úton történt bennük. Hát lehetséges, hogy az „ércgolyó" így megy ki, máris munkába veheti a kalapács! És a hidakat mozgató, az óriási kalapácsokat mozgató villamosság, amely oly nagy iramban működtette a hengerműveket, hogy az egész földet beboríthatnák a sínek! A mindenható elektromosság mindenütt jelen volt, az üzem vérévé vált, végigáradt a csarnokok során éltető erőként, minden mozgás, meleg és fény forrásaként.

- Hát azt meg kell hagyni, hogy itt minden nagyon szép, tiszta és tágas, többet ér, mint a hajdani szennyes odúk, ahol úgy szorongtunk, mint a disznók a vályú előtt. Bizonyos, hogy előrehaladtatok, de még mindig nem találtátok meg a nyitját, hogy százezer frank életjáradékot adjatok valamennyi polgártársnak.

- Megvan a százezer frank életjáradék - felelte tréfálkozva Bonnaire. - Gyere, megmutatom.

A szövetkezeti árudákba vezette. Óriási csűrök, óriási magtárak, tárolóhelyiségek, itt halmozták fel a készleteket, a Közösség Városának gazdagságát. A hombárokat évről évre nagyobbítani kellett, már nem tudták, hogyan raktározzák el a készleteket, az ipar termelését csökkenteni kellett, mert az árukkal nem tudtak volna mit kezdeni. Itt lehetett legjobban leméri, milyen határtalan gazdagságot termel egy nép, ha eltűnnek a közvetítők, a henyélők, a tolvajok, mindazok, akik hajdanában a mások munkájából éltek, s ők maguk semmit sem termeltek. Az egész nép napi négy órát dolgozott, és olyan bámulatos vagyont halmozott fel, hogy mindegyik lakos bővelkedett a javakban, kielégíthette minden vágyát, és nem ismerte sem az irigységet, sem a gyűlölködést, sem a bűnt.

- Itt a mi járadékunk - mondta Bonnaire -, mindannyian annyit vehetünk ki belőle számlálatlanul, amennyit akarunk. Mit gondolsz, ez nem tesz ki százezer franknyi boldog életet mindenkinek? Persze valamennyien egyaránt gazdagok vagyunk, és ez - te magad állítottad - megrontaná az örömödet, mert a vagyont te csak akkor értékeled, ha a többiek nyomorával párosul. De a mi rendszerünknek mégis van egy nagy előnye: nem kell attól tartanunk, hogy egy este valamelyik utca zugában kifosztanak vagy meggyilkolnak bennünket.

Utalt arra is, hogy a szövetkezeti árudák mellett mozgalom indult meg: közvetlen csere kezd kifejlődni a termelők közt, amelyekben főként a kis családi műhelyeknek, az otthonokban működő gépeknek van jelentős szerepük. A nagy műhelyek, a nagy szövetkezeti árudák talán eltűnnek majd egy napon, s ez újabb lépés lesz a még több szabadság, a szabad társadalomban teljes szabadságban élő ember felé.

Ragu csak hallgatta, lassanként megrendítette ez a megvalósult boldogság, amelyet még mindig megpróbált letagadni. Nem tudta, hogyan palástolja zavarát, és odavágta:

- Szóval te most anarchista lettél!

Bonnaire ezúttal hangosan derült.

- Barátom, azelőtt kollektivista voltam, te meg azt hánytad a szememre, hogy nem tartottam ki a nézetem mellett. Most meg anarchistát csinálsz belőlem... Az az igazság, hogy mi itt egyáltalán nem politizálunk, mióta valóra vált mindannyiunk közös vágya: az igazság, az egyen-

lőség és a boldogság... Most jut az eszembe, mielőtt befejeznénk a körutunkat, még mutatok neked valamit.

A szövetkezeti árudák mögé vezette, a Monts Bleuses lejtőjének aljához, arra a helyre, ahol Lange hajdanában a körülkerített helyen kezdetleges fazekaskemencéit felállította, ez volt az ő anarchista művésztelepe, itt élt hátat fordítva a szokásoknak meg a törvényeknek. Most hatalmas épület emelkedett itt, homokkő és fajanszholmit készítő gyár, innen kerültek ki az élénk színű zománcozott téglák és cserepek, amelyek a város házait díszítik. A fazekas ugyanis Luc baráti unszolására rászánta magát, hogy tanítványokat neveljen, mikor látta, hogy kezd kialakulni az igazság, s enyhül a szörnyű nyomor. Aztán, hogy a nép boldogsága kivirult, ő is megvalósíthatta régi álmát, harsány színű cserépholmik kerültek ki a keze alól, arany kalászok, búzavirágok, pipacsok; oly régóta akarta velük felékesíteni a zöldben felnyúló házak homlokzatát. Mintha egyenest neki építették volna ezt a várost, a felszabadult, emberré nemesedett munkások boldog városát. Az őstehetség vaskos ujjai közt kiteljesedett a szépség: csodálatos művészet, amely a népből eredt, és a néphez vezet vissza, benne volt a népi művészet minden ereje és bája. Égetett mindennapi használatra agyagból konyhafelszerelést, asztali edényt, fazekakat, lábasokat, korsókat, valamennyi formája, színe különlegesen szép, a legjelentéktelenebb munkába, a köznapok életébe is belevitte a művészet diadalmas varázsát. Évről évre többféle tárgy került ki a keze alól, a középületeket gyönyörű frízekkel díszítette, a sétányokon bájos szobrokat állított fel, a tereken óriási virágcsokrokra emlékeztető kutakat, ahonnan mindig frissen csobogott a források vize. A fiatal művészek, akiket ő nevelt, bámulatos lendülettel dolgoztak, még azokat a szilkéket is művészi szépség jellemezte, amelyekbe a háziasszonyok a lekvárt meg a zöldséget rakták el.

Lange éppen a gyár bejáratánál tartózkodott, a felvezető alacsony lépcső tetején. Bár csaknem hetvenöt éves volt, a zömök kis ember még mindig izmos maradt. Szögletes, darabos vonású arcát most is bozontos haj és szakáll keretezte, de már hófehér. Élénk szeméből jóságos derű áradt, amely ott rejtőzködött durva külseje mögött. Gyerekcsapat vette körül, kisfiúk, kislányok kézen fogva taszigálták egymást, Lange pedig, akárcsak a többi ünnepnapon, most is apró ajándékokat osztogatott ki közöttük. Cserépfigurákat adott nekik, a kis játékokat néhány ujjmozdulattal formálta meg, néhány ecsetvonással kifestette és a kemencében kiégette: valamennyi bájos, egyik-másik elragadóan komikus. Figurái hétköznapi jeleneteket ábrázoltak, a mindennappal járó elfoglaltságokat, megismétlődő apró örömöket, mozdulatokat, síró vagy nevető gyerekeket, takarító lányokat, dolgozó munkásokat, az életet folytonos, csodálatos virágzásában.

- Nocsak, gyerekek, nem kell tolakodni, jut itt mindenkinek... Nesze, kis szöszi, te ezt a kislányt kapod, aki a harisnyáját húzza!... Ez az iskolából hazajövő gyerek a tiéd, fiacskám!... Te barna kisfiú, fogd ezt a kovácsot a kalapácsával.

Lange nagyokat kurjantott, nevetett, remekül érezte magát a sok boldog gyerek közt, akik egymást taszigálták a kis emberkékért, ahogy apró remek szobrait nevezte.

- Vigyázzatok! El ne törjétek... Tegyétek a szobátokba, hadd legyenek a szemetek előtt a szép színek, a kellemes vonalak. Így aztán, mire felnőttök, szeretni fogjátok a szépet és a jót, és ti magatok is szépek és jók lesztek.

Meggyőződése volt, ha szépséget adnak a népnek, egészséges lesz, és testvériségben él. Az elégedett nép szükségszerűen értelmes és harmonikus. Mindaz, ami otthonában van, ami körülveszi, kiváltképpen az állandó használati tárgyak, az edények, a bútorok, az egész lakás, a szépségre emlékeztesse. Ostobaság az arisztokratikus művészet felsőbbrendűségét vallani, hiszen a leghatalmasabb, a legmegindítóbb, a legemberibb művészet az, amelyikben a legtöbb élet feszül. Ha a művészet mindenkihez szól, érzelmi feszültsége, jelentősége óriásira nő, oly hatalmassá, mint az élőlények és a tárgyak. A közösségből származik, az emberiség méhéből,

mert a halhatatlan, az évszázadokkal dacoló művészetet a tömeg szüli, s egy-egy korszakot, egy civilizációt fejez ki. Mindig is a nép erejéből virágzott ki, a nép azért hozta létre, hogy szépséget, illatot és ragyogást adjon a saját életének, amire ugyanúgy szüksége van, akár a mindennapi kenyérre.

- No, még itt ez az arató paraszt meg a mosó asszony! Nesze, ez a tied, nagylány! Ezt meg te kapod, kisember... Vége, most aztán mindenki legyen jó gyerek, és otthon csókoljátok meg szépen anyátokat, apátokat. Bizony, bizony, báránykáim, kis csibéim, szép az élet, jó az élet!

Ragu mozdulatlanul, szótlanul hallgatta, egyre jobban látszott rajta a megrökönyödés. Végül is kitört belőle a komisz, gúnyos nevetés.

- Hallod-e te, anarchista, hát már nem akarod felrobbantani ezt az ócska világot?

Lange hirtelen megfordult, rámeredt, de nem ismerte meg. Nem haragudott meg, újra elnevette magát.

- Nocsak! Te ismersz, de én nem tudom, ki vagy... Hát igaz, fel akartam robbantani ezt az ócska világot. Kikiabáltam mindenfelé, fűnek-fának, megátkoztam az átkozott várost, megjósoltam, hogy tűz és vas fogja elpusztítani hamarosan. Sőt, azt is eltökéltem, hogy én magam leszek az igazságot osztó, villámként gyújtom fel Beauclairt... De hát másként fordult a helyzet. Az igazság megvalósult, és lefegyverzett engem. A város megtisztult, újjáépült, hogy is rombolhatnám le, mikor itt megvalósul az, amit akartam, amiről ábrándoztam?... Ugye, Bonnaire, békét kötöttünk?

A hajdani anarchista a kezét nyújtotta az egykori kollektivistának, akivel olyan ádáz vitákat folytatott.

- Majd felfaltuk egymást, ugye, Bonnaire?... Abban megegyeztünk, hogy az igazság, az egyenlőség, a jó egyetértés társadalmába akarunk eljutni. Csak ott voltak nézeteltérések, hogy melyik úton haladjunk, és azok, akik úgy vélték, jobb felé kell menni, lemészárolták volna azokat, akik balra akartak haladni... Most, hogy elérkeztünk a célhoz, ostobaság lenne még mindig civakodni, ugye, Bonnaire? Békét kötöttünk.

Bonnaire, aki kezében tartotta a fazekas kezét, most szeretettel megszorította.

- Igen, igen, Lange, hiba volt, hogy nem értettük meg egymást, talán ez hátráltatott bennünket. Vagy az is lehet, hogy valamennyiünknek igaza volt, hiszen most itt állunk kéz a kézben, és elismerjük, hogy mindnyájan egyet akartunk.

- No és ha még nem is megy minden úgy, ahogy a teljes igazság szerint mennie kéne - folytatta Lange -, ha a teljes szabadság, a tökéletes szeretet még nem valósult is meg, rá kell bízni ezekre a gyerekekre, hogy folytassák a művünket, és egy szép napon befejezzék... Halljátok, kis csibéim, báránykáim, szeressétek egymást!

Újra felhangzott a vidám zsivaj, mikor Ragu hangja ismét durván belerobbant a gyereklármába.

- Hát a Meztéllábas? Mondd csak, te elfuserált anarchista, feleségül vetted?

Lange szemébe könnyek szöktek. Idestova húsz esztendeje, hogy a magas, szép lány, akit az országúton szedett fel szánalomból, aki imádta őt, meghalt a karjai közt. A Meztéllábas baleset áldozata lett, a körülmények tisztázatlanok maradtak. Lange azt mondta, hogy az egyik kemence felrobbant égetés közben, az ajtaja kiszakadt, nekivágódott a Meztéllábasnak, és szétzúzta a felsőtestét. De az igazság más volt: a lány segített szeretőjének a robbanószerek készítésénél, a halálos baleset akkor érhette, mikor teletöltötték azokat a bizonyos kis fazekakat, amelyekről Lange olyan szívesen mondogatta el, hogy majd lerakja a polgármesteri hivatal, az alprefektúra, a törvényszék előtt, mindenhol, ahol valamiféle hatóságot kell meg-

semmisíteni. Hónapokon, esztendőkön át vérző szívvel gyászolta ezt a tragikus halált, és még ma is, a sok valóra vált boldogságban megsiratta szenvedélyes és szelíd szerelmesét, aki a könyörületes szívvel adott alamizsnakenyérért szépsége királyi ajándékát adta neki egyszer s mindenkorra.

Lange most felháborodva megindult Ragu felé.

- Gonosz vagy, mért fájdítod a szívem?... Ki vagy te? Honnan jöttél? Hát nem tudod, hogy az én drága asszonyom meghalt, és én minden este bocsánatot kérek tőle, még most is, vádolom magam, hogy én öltem meg. Azért nem lett belőlem rossz ember, mert az ő gyengédségének az emléke visszatartott, mert még most is itt van mellettem, ő az én jóságos tanácsadóm... De te, te gonosz vagy, és nem akarok rád ismerni, nem akarom megtudni a neved. Menj, menj el mitőlünk!

Fenséges volt elkeseredett fájdalmában. A faragatlan külső mögött rejtőzködő művészlélekben valaha sötét, nagy bosszútervek forrtak, de most elérzékenyült, mélységes jóságtól áthatott emberré vált.

- Ráismertél? - kérdezte Bonnaire nyugtalanul. - Mondd, tudod a nevét?

- Nem akarok ráismerni - mondta Lange összeszedve magát. - Semmit se szólok neki, de menjen el, tüstént menjen el!... Nem közénk való.

Bonnaire most már tudta, hogy a fazekas felismerte Ragut; csöndesen elvezette vendégét, hogy a kínos jelenetet elkerülje. Egyébként Ragu sem bocsátkozott további szóváltásba, szótlanul követte vendéglátóját. Mindaz, amit látott, amit hallott, szívén találta, és keserű megbánással, határtalan irigységgel töltötte el. Biztonsága megingott a megvalósult boldogság láttára, amelynek ő nem részese, sohase lehet a részese.

Az ünnepi este Beauclairben végképp felkavarta. Szokássá vált, hogy a nyár első napján valamennyi család a háza előtt állította fel az asztalt, a szabadban vacsoráztak, kint az utcán, járókelők szeme láttára. Olyan volt ez, mint a Közösség Városának testvéri áldozása, egymás szeme láttára törték meg a kenyeret, itták a bort, végül az asztalokat egymáshoz tolták, s az egyetlen óriási asztal az egész várost díszteremmé avatta, ahol a nép nagy családként ünnepelt.

- Hét órakor - a nap még ragyogott - az asztalokat megterítették, és rózsával díszítették fel; bőven jutott a rózsaesőből, amely reggel óta a városban illatozott, a fehér abroszok, az ezüstnemű, a színes edények, poharak vidáman csillogtak, bíborszínben villogtak a lenyugvó nap sugaraiban. Az ezüstpénz már eltűnőben volt, de mindenki előtt ott állt az ezüstserleg, ahogy hajdanában az ónkupa.

Bonnaire ragaszkodott ahhoz, hogy Ragu az ő asztalához üljön, az unokája, Claudine asztalához, aki Luc egyik fiához, Charles Froment-hoz ment feleségül.

- Vendéget hoztam - csak annyit mondott, de a nevét nem ejtette ki. - Idegenből jött barát.

Mindannyian azt felelték rá:

- Örömmel látjuk.

Bonnaire maga mellé ültette Ragut. A hosszú asztalnál négy nemzedék foglalt helyet. Bonnaire, a dédapa egy asztalnál ült fiával, Luciennel és menyével, Louise Mazelle-lel - mind a kettő már túl az ötvenen, ott volt az unoka, Claudine meg Claudine férje, Charles Froment, akik legszebb éveikben jártak, s ott ült az asztalnál dédunokája, Aline is, ez a nyolcesztendős, helyes kislány, meg a különböző rendű-rangú rokonság. Bonnaire elmagyarázta, hogy óriási asztalra lett volna szükség, ha a három másik gyereke, Antoinette, Zoé és Séverin nem

vacsoráznának a szomszéd asztalnál, a saját gyerekeiknél. Tréfálkozva mondta, hogy az édességnél majd szomszédolni fognak, így aztán mégiscsak együtt lesznek valamennyien.

Ragu főként Louise Mazelle-t méregette: akaratos gidára emlékeztető arca még mindig csinos, élénk volt. A vén csavargót nyilván meghökkentette, hogy a gazdag polgárivadék milyen gyöngéd a férjéhez, a munkáscsaládból származó Lucienhez. Bonnaire-hez hajolt, és halkan megkérdezte:

- Mazelle-ék meghaltak, ugye?

- Igen, rémületükben, hogy elvesztik a vagyonukat. Az értékpapírok zuhanása, a fordulat, amely megrendítette a főkönyvet, és a közeli megsemmisülést jelezte, megannyi villámcsapásként sújtotta őket. Az édes semmittevést bálványozó férj távozott elsőnek az élők sorából, elvitte az aggodalom, hogy talán ismét dolgoznia kell. Az asszony még vonszolta egy ideig az életét, de képzelt betegségét nem ápolgatta, ki se merte tenni a lábát, mert mióta a vagyonjáradékot megszüntették, attól tartott, hogy egy utcazugban meggyilkolják. A lánya hiába akarta magához venni, Mazelle-né nem bírta elviselni azt a gondolatot, hogy más gondoskodjék róla, egy napon szélütötten találtak rá, megfeketedett arca egy köteg használhatatlan kötvénybe temetve... Szegény emberek! Értetlenül, rémülten, kétségbeesetten pusztultak el, azzal vádolták a világot, hogy minden felfordult benne.

Ragu csak bólogatott, nem sajnálkozott a gazdag polgárok sorsa felett, de ő is úgy vélekedett, hogy az a világ nem elfogadható, ahonnan a restséget száműzték. Ismét azt figyelte, mi folyik körülötte, s egyre inkább elkomorodott a többiek szélesedő jókedvétől, a dúsan megrakott, gyönyörűen megterített asztaltól. A gazdagság megszokottnak látszott, semmi hivalkodás nem volt benne. Valamennyi nő ünneplő ruhába öltözött, világos, finom selyemből készült ruhába, és mindegyikük hajában drágakövek, rubinok, zafírok, smaragdok csillogtak. De a virágot, a rózsát a drágakőnél is jobban kedvelték, többre értékelték, mert élők. A vacsora közepe táján - csupa egyszerű és finom ételt hordtak fel, ezüsttálakon főzelékféléket és főként gyümölcsöt - felcsendült a vidám énekszó, a lenyugvó napot köszöntötték, abban a biztos tudatban, hogy másnap örömöt hozó hajnalként fogják viszontlátni. Ekkor bájos jelenetnek lettek szemtanúi: a környék madarai, vörösbegyek, kenderikék, pintyek, a szürke kis verebek is leszálltak az asztalra, mielőtt nyugovóra tértek volna az árnyékba boruló lombok közt. Mindenfelől odasereglettek, leszálltak az ünneplők vállára, az asztalról csipegették fel a morzsákat, s a gyerekek meg az asszonyok kezéből fogadták el az ételt. A madarak is érezték, hogy Beauclair az egyetértés, a béke városa lett, nem féltek a jószívű lakóktól, sem a csapdától, sem a söréttől, kezesek lettek ők is, a családokhoz tartoztak, mindegyik kertnek megvoltak a saját madár vendégei, étkezéskor kivették a részüket a közös eledelből.

- Megjöttek a mi kis barátaink - örvendezett Bonnaire. - Hogy csipognak, ők is tudják, hogy ma ünnepet ülünk... Aline, morzsold szét nekik azt a kenyérszeletet.

Ragu elsötétült arccal, bánatos szemmel nézte a mindenfelől leszálló madarakat, az apró tollak forgatagát megaranyozták a lenyugvó nap sugarai. És az ágakról egyre csak szálltak le a madarak, néhányan elröppentek, majd visszatértek. Milyen vidám látvány volt - fürgén ugráló lábacskák a cseresznye meg a rózsák közt! Ragu reggel óta sok boldogságot és bámulatos eredményeket látott, de ilyen világosan, ennyi bájjal mi sem adta tudtára, hogy milyen békésen, milyen boldogan él ez az ifjú nép.

Ragu most felpattant, és Bonnaire-hez fordult.

- Majd megfúlok, mozognom kell... Aztán mindent látni akarok, valamennyi asztalt, mindenkit az asztalok mellett.

Bonnaire megértette. Lucöt és Josine-t akarja ez az ember látni, hazatérése óta feléjük hajtotta az égető kíváncsiság. Újra kitért a döntő magyarázkodás elől, és csendesen azt felelte:

- Rendben van, mindent megmutatok neked, végigjárjuk az asztalokat.

A legközelebbi asztal, a szomszédos ház előtt Morfainéké volt. Kicsi Da ült az asztalfőn feleségével, Honorine Caffiaux-val, mindkettőnek már galambősz a haja, mellettük a fiuk, Raymond, a feleségével, Thérèse Froment-nal meg a legidősebb unoka, Maurice Morfain, tizenkilenc esztendős, magas fiú. Szemközt a Kékszemű ivadékai - az asszony elvesztette férjét, Achille Gourier-t, de égszínű szeme még hetvenesztendős korára sem vesztett semmit végtelen kékségéből. Ő maga nemsokára dédanya lesz, lánya révén; Léonie ugyanis Séverin Bonnaire-hez ment feleségül, fiuk, Félicien pedig nemrég vette el Pauline Froment és André Jollivet leányát, Helène-t. Mindannyian ott ültek az asztalnál, a Jollivet házaspár is. Tréfálkoztak Hélène-nel, és azt ajánlották, hogy az újszülöttnek a Grégoire nevet adja. A fiatalasszony húga, a tizenöt esztendős Berthe szívből jövő nevetéssel fogadta unokatestvére, Raymond kedveskedéseit; jövendőbeli szerelmespár ez a két fiatal.

Bonnaire-t, akinek másodszülött fia, Séverin ült ennél az asztalnál, hangos ujjongással fogadták. Ragu egyre inkább belebonyolódott a sok rokoni kapcsolatba, ő különösen az asztalnál ülő két Froment ivadékra volt kíváncsi; Thérèse és Pauline már negyven felé közeledett, de szőke, egészséges szépségüket, bájukat megőrizték. A Kékszeműről a hajdani polgármester, Gourier és Châtelard alprefektus jutott az eszébe, érdeklődött, hogy mi lett belőlük. A szép Léonore elvesztése miatti bánat még szorosabbra fűzte kapcsolatukat, csendesen múltak ki, halálukat alig néhány nap választotta el. Gourier halt meg előbb, nehezen bírt alkalmazkodni az új állapotokhoz, időnként a világból kiöregedett ember szomorúságával emelte karját az égnek; a hajdani papfaló már-már visszasírta a katolikus egyház szertartásait, az első áldozást, a körmeneteket, a tömjént és a harangzúgást. Châtelard elegánsan jobblétre szenderült, a diplomatikus kételkedőből idővel anarchista lett, életét úgy fejezte be, ahogy akarta, boldogan, mindenkitől elfeledve az újjáépült, diadalmas Beauclairben, csendben enyészett el a rendszerrel együtt, amelynek végtisztességét segített előkészíteni; mintha az utolsó minisztérium megszűnése megszüntette volna az ő létét is. Gaume törvényszéki elnök halála, akinek emlékét André unokája és két dédunokája, Hélène meg Berthe idézte fel, szebb volt. A bíró kilencvenkét esztendőt ért meg, kettesben élt unokájával, ránehezedett elhibázott, gyötrelmes élete. Azon a napon, mikor a törvényszék és a börtön megszűnt, úgy érezte, megszabadul mindattól, ami bírói pályájával kapcsolatosan kísértette. Ítélkeznie kellett mások felett, beleegyezett, hogy a csalhatatlan, az abszolút igazságot képviselje, a kétségek ellenére, amelyeket értelme és szíve diktált: ettől gyötrődött ő, mardosó kétség, önvád zaklatta, rémület fogta el, hogy rossz bíró volt. Végül eljött a várva várt igazság - már azt hitte sose fogja megérni -, nem az igazságtalan társadalmi rendé, amely kivont karddal őrködik a néhány kizsákmányoló felett, és lesújt a nyomorult rabszolgák roppant tömegére, hanem a szabad embereket megillető igazság, amely mindenkinek megadja jogos részét a boldogságból, és egyenlőséget, testvériséget, békét teremt. A bíró halála napján magához hívatott egy hajdani vadorzót; valamikor súlyos büntetésre ítélte, mert megölt egy csendőrt, aki a kardlapjával rávágott; a bíró nyilvánosan fennhangon vallott fojtogató kételyeiről, kikiáltotta azt, amit idáig eltitkolt: a törvénykönyv bűneit, a törvény tévedéseit és hazugságait, beszélt a társadalmi elnyomás és gyűlölet fegyvereiről, a rothadt talajról, ahol sűrűn burjánzott fel a tolvajlás és a gyilkosság.

- Így hát ez a házaspár az asztalnál, ez a Félicien meg a felesége, akihez ma reggel betértünk, a Froment, a Morfain, a Jollivet család és Gaume unokái? - kérdezte Ragu. - És ez a sok ellenséges vér nem mérgezi meg egymást az ereikben?

- Dehogyis mérgezi - válaszolt nyugodt hangján Bonnaire. - Megbékéltek, és a faj erősebben, szebben hajt ki bennük.

A következő asztalnál újabb keserűség érte Ragut. A hajdani ivó- és naplopó cimbora, Bourron háza elé érkeztek, akin oly könnyű volt uralkodni, és rosszra csábítani. Ez az ember boldog volt, megmenekedett, s ő egymaga maradt a poklában. És Bourron hajlott kora ellenére valóban diadalmasan ült felesége, a mindig vidám Babette mellett, akinek megingathatatlan reménykedése, a mindig derűs ég, megvalósult, s az asszony még csak nem is álmélkodott rajta. Hát nem természetes? Boldogok lettek, mert az ember végül is mindig boldog lesz. Az ő házuk előtt csak úgy nyüzsgött a vendégsereg. Ott volt a legidősebb lányuk, Marthe, aki Auguste Laboque-hoz ment feleségül; ebből a házasságból származott Adolphe fiuk, aki Zoé Bonnaire és Nicolas Yvonnot lányát, Germaine-t vette el. Aztán ott ült a második ivadékuk, Sébastien a feleségével, Agathe Fauchard-ral meg a lányukkal, Clémentine-nal, ő Alexandre Feuillat-hoz, Léon Feuillat és Eugénie Yvonnot fiához ment. Ebből a két ágból két kislány származott, Simone Laboque és Amélie Feuillat, mind a kettő ötesztendős, ők már a dédunokák nemzedékét képviselték. A házasság révén ott volt Louis Fauchard a feleségével, Julienne Dacheaux-vel meg a lányukkal, Laure-ral, és Evariste Mitaine a feleségével, Olympe Lenfant-nal meg a fiukkal, Hyppolite-tal, továbbá Hyppolite Mitaine meg a felesége, Laure Fauchard a fiukkal, a nyolcesztendős François-val, aki ebben az ágban az egészségben felserdülő negyedik nemzedéket képviselte. Az egész ünneplő Beauclairben ez volt a leghosszabb asztal, a Bourron, a Laboque, a Bonnaire, az Yvonnot, a Fauchard, a Feuillat, a Dacheaux, a Lenfant és a Mitaine családok sarjai ültek itt egymás mellett.

Bonnaire, aki még egy ivadékával, Zoéval találkozott ennél az asztalnál, most az elhaltakról számolt be Ragunek. Az eltompult Fauchard meg a felesége, az örökké siránkozó Natalie úgy halt meg, hogy mit se értett az új világból. Mindenki annyi kenyeret kaphatott ingyen, amennyit akart, de ők még mindig eldugták féltükben, hogy valaki ellopja. Feuillat halála előtt még láthatta művének, a nagy combettes-i közös birtoknak felvirágzását. Lenfant és Yvonnot teste is megtért a földbe, amelyet már értelmesen műveltek meg és bőségesen termővé tettek. És Dacheaux-ék, Caffiaux-ék meg Laboque-ék, a kiveszett kereskedelmet képviselő boltosok után meghalt a szép pékné, a jó Mitaine asszony, magas kort ért el szépségben, jóságban.

Ragu már oda se figyelt, nem bírta levenni tekintetét Bourronról.

- Milyen fiatalnak látszik - motyogta. - És a Babette-je még mindig milyen kedvesen mosolyog.

Felidéződtek benne a régi kiruccanásaik Caffiaux kocsmájában, Bourron vele együtt szidta a munkaadót, s aztán holtrészegen dülöngéltek haza. És felködlött a hosszú, nyomorúságban telt élete, az ötven elvesztegetett esztendő, amikor a világot járta, és műhelyekből kórházakba hányódott-vetődött. A kísérlet közben megtörtént, az újjászervezett, egészségessé vált munka megmentette hajdani cimboráját, aki már kallódásnak indult, ő pedig belerokkant a régi gyötrelmes, nyomorult munkába, az igazságtalan, mérgező és roncsoló proletársorsba. Itt tartott gondolatban, mikor egy kedves látvány csak fokozta szorongását. Simone Laboque, Adolphe és Germaine gyereke, Bourron dédunokája, ez a szőke, ötesztendős kislány pici kezével rózsaszirmokat szedett össze az asztalról, és mosolyogva dédnagyapja fehér hajára szórta.

- Nesze, dédapó, nesze, ez is a tied... Koszorút kapsz a fejedre!... Nesze, a hajadban is van, a két füleden is meg az orrodon, mindenhol!... Szép ünnepet kívánok neked, dédapó, szép ünnepet!

Az asztalnál ülők nevettek, tapsoltak, éljenezték az öreget. Ragu elmenekült, vitte magával Bonnaire-t. Reszketett, majdhogy össze nem roskadt. Mikor egy kissé eltávolodtak, hirtelen fojtott hangon megkérdezte tőle:

- Ide hallgass, minek titkolnám, csak azért jöttem, hogy őket lássam... Hol vannak? Látni akarom őket.

Lucról és Josine-ról beszélt. Bonnaire megértette, de habozott a válasszal. Ragu pedig folytatta:

- Reggel óta ide-oda cipelsz, én úgy teszek, mintha minden érdekelne, pedig egyre csak rájuk gondolok, csak ők járnak az eszemben szüntelenül, miattuk jöttem vissza annyi baj és szenvedés között... Ott a távolban megtudtam, hogy nem öltem meg őt, mind a ketten élnek, ugye? Sok gyerekük van, boldogak, diadalmaskodtak?

Bonnaire elgondolkodott. A botránytól való féltében mostanáig húzta-halogatta az elkerülhetetlen találkozást. De taktikája tulajdonképpen sikerrel járt, Ragut mintha valami áhítatos rettegés fogná el a megvalósult nagy mű láttára. Bonnaire úgy érezte, hogy társa túlságosan zavart, tétova keze túlontúl ernyedt ahhoz, hogy ismét bűnre használja fel. Így hát derűs, jóindulatú módján azt mondta neki:

- Ha látni akarod őket, pajtás, hát odavezetlek. Úgy van, ahogy mondod, nagyon boldogok.

Luc asztala a Bourronéké szomszédságában állt. A városalapító középütt ült, jobbján Josine, balján pedig Húgocska, Suzanne szemközt, Suzanne mellett Nanet és Nise, akik nemsokára nagyszülők lesznek, aranyszínű hajuk kissé megfakult, de szemük még mindig nevetős, mint hajdanában, mikor játékos gyapjas báránykák voltak. Valamennyi ivadék ott evett az asztalnál. Hilaire, a legidősebb Froment fiú, Nanet és Nise lányát, Colette-et vette el, ebből a házasságból származott a tizenöt éves Mariette. Paul Boisgelin és Antoinette Bonnaire fia, Ludovic nemsokára húszesztendős lesz, Ludovic és Mariette félig-meddig jegyesek, egymás mellett ültek, suttogtak, megindultan nevetgéltek, kis közös titkok is összefűzték őket. Jules, a legfiatalabb Froment fiú, Arsène Lenfant és Eulalie Laboque lányát, Céline-t vette el, hatesztendős kisfiúk, Richard, angyali szépségű gyerek, Luc nagyapa kedvence. Az egész kiterjedt rokonság helyet talált az asztalnál, bennük egyesült leginkább a hajdani ellenségek vére. A Froment, a Boisgelin, a Delaveau családoké vegyült el a Bonnaire, a Laboque és a Lenfant családok vérével, az ipari munkás, a kereskedő és a földműves szövetkezett bennük, s ebből a társadalmi közösségből nőtt ki az új Város, az igazság és a béke közössége.

Mikor Ragu ehhez az asztalhoz közeledett, a lenyugvó nap utolsó sugarai hulltak a rózsacsokrokra, az ezüsttálakra, a könnyű selymekre és a nők hajában tündöklően csillogó gyémántokra. A lenyugvó nap búcsúzkodása közben a környékbeli madarak, mielőtt pihenni tértek volna, odasereglettek a vendégek közé. Akkora raj érkezett nagy szárnycsattogással, hogy az egész asztalt ellepte, mintha langyos, pelyhes tollak eleven hava hullt volna rá. Baráti kezek emelték fel, simogatták, engedték el a madarakat. Kimondhatatlanul megindító volt a pintyőkék és vörösbegyek bizalma, a békés esti levegőben valamennyi élőlény szövetségét jelképezte, az emberek, az állatok és a tárgyak egyetemes békéjét.

- Luc nagyapó, nézd csak, Josine nagyanyó poharából egy poszáta iszik - kiáltotta a kis Richard.

Valóban így volt, és Luc, a városalapító, jókedvűen és meghatottan nézte. A víz, a tiszta források vize, amit hajdanában a Monts Bleuses sziklái közt fogott be! Mintha az egész város, a kertek, a sugárutak, a csörgedező patakok ebből a vízből jöttek volna létre. Megfogta a poharat, a bíborszínű, lenyugvó nap felé emelte, és így szólt:

- Josine, igyunk, a mi boldog Városunk gyarapodására.

A fehér hajú Josine még mindig a régi, gyöngéd, szerelmes nő maradt, nevetve hajtott fel egy kortyot, utána pedig Luc ivott, és így folytatta:

- A mi Városunk gyarapodására, hiszen ma üljük az ünnepét... Növekedjék szabadságban, jólétben, szépségben, terjessze ki az egész földkerekségre az egyetemes harmóniát.

A napsugarak glóriaként övezték, fenségesen fiatalnak látszott, fiatallá avatta a hite, az életöröme. Nem volt benne se gőg, se pátosz, egyszerűen csak boldogságát fejezte ki, hogy műve életteli és szilárd. Ő az alapító, a teremtő, az atya, s az egész örvendező nép, valamennyien, akik az asztaloknál ülnek, s a Munkával együtt a Nyár termékenységét ünneplik, ez a sok-sok ember az ő népe, a barátai, a rokonai, testvérei, virágzó, egyre bővülő családja. Éljenzés fogadta a várost köszöntő, szeretettől izzó szavait, s az éljenzés az est levegőjében asztaltól asztalig hömpölygött, egészen a távoli sugárutakig. Valamennyien felálltak, felemelték poharukat, ittak Luc meg Josine, a hősi pár, a munka ősszülőinek egészségére, a megváltott, a hitvesként és anyaként felmagasztosult asszonyra meg a megváltóéra, aki asszonyával együtt kiemelte a szenvedésből, az igazságtalanságból a nyomorult bérmunkásságot. Magasztos, bensőséges pillanat volt ez, a hatalmas tömeg szenvedélyes hálanyilvánítása, a szilárd, tevékeny hit jutalma; most léptek be visszavonhatatlanul a dicsőség és a szeretet világába.

Ragu egész testében remegni kezdett, elsápadt, borzongott a felmagasztosulás fuvallatában. Nem bírta elviselni Luc és Josine sugárzó jóságát, szépségét. Támolyogva hátrált, már azon a ponton volt, hogy elmenekül, mikor Luc, aki észrevette őt, Bonnaire-hez fordult.

- Barátom, milyen jó, hogy itt van, így teljes lesz az örömöm, hiszen maga a hasonmásom, a mi művünk legvitézebb, legbölcsebb, legerősebb munkása, ha engem ünnepelnek, magát is ünnepelni kell... És ki ez az öreg ember, aki magával jött?

- Egy idegen.

- Idegen! Jöjjön csak közelebb, törjön a kenyerünkből és igyék a forrásaink vizéből! A mi városunk békével és szeretettel fogad mindenkit... Josine, adj helyet ismeretlen barátunknak! Jöjjön, üljön le ide a feleségem és közém, hadd tiszteljük meg magában a föld valamennyi városában élő ismeretlen testvérünket.

Ragut áhítatos félelem fogta el, és egyre hátrált.

- Nem, nem! Nem lehet!

- Miért nem? - kérdezte Luc szelíden. - Ha messziről jött, ha fáradt, itt segítő kezekre, vigasztalásra talál. Nem kérdezzük se a nevét, se a múltját. Mi mindent megbocsátunk, nálunk testvériség uralkodik, minden ember boldogsága összeforrt valamennyiünk boldogságával... Drága feleségem, mondd el te is neki, a te szádról meggyőzőbben, szelídebben fog hangzani, mert úgy látom, én elijesztem.

Josine most megszólalt:

- Barátom, itt a pohara, igyék az egészségünkre és a sajátjára is. Messziről érkezett, testvérünknek tekintjük, örülünk, hogy ez a nagy család gyarapodik egy taggal. Mostanság az a szokás Beauclairben, hogy ünnepeken megcsókoljuk egymást, a béke csókja ez, amely mindent jóvá tesz... Fogja a poharat és igyék mindnyájunkért!

De Ragu újra csak hátrált, még halványabb volt, mint az imént, és még erősebben remegett, a szentségtörők borzadálya fogta el.

- Nem, nem! Nem lehet!

Talán ebben a pillanatban sejtette meg Luc és Josine az igazságot, talán felismerték mind a ketten ezt a nyomorultat, aki lustaságban és romlottságban töltött hosszú élete végén visszajött, hogy itt szenvedjen. Jóságos, boldog tekintetük rátapadt, és szemükben részvétteli mély szomorúság jelent meg. Aztán Luc nagyon egyszerűen azt mondta:

- Akkor hát menjen, ahová jólesik, minthogy nem léphet be a mi családunkba most, amikor kezet fogva mindenki egymáshoz közeledik. Nézze csak, nézze! Hogy egyesülnek, az asztalokat egymáshoz tolják, hamarosan egyetlen asztal lesz a testvérek Városában.

Valóban, kezdődtek a látogatások, az asztalok mintha megindultak volna a szomszédos asztalok felé, lassanként egybeilleszkedtek, így történt ez mindig a vacsora vége felé, amikor a Nyár ünnepét ülték, egy-egy szép júniusi estén. Természetesnek érezték, hogy így alakul, először a gyerekek indultak meg hírnökként, mikor a csemege az asztalokra került, aztán egyazon családnak a házasságok folytán szétszóródott tagjai igyekeztek egymáshoz. Hogyan is kívánhatták volna, hogy a Morfain asztalánál ülő Séverin Bonnaire vagy a Bourronénál ülő Zoé Bonnaire és Antoinette Bonnaire, aki Luc asztalánál vacsorázott, ne igyekezzék apjuk asztalához, ahol legidősebb testvérük, Lucien ült? És a Froment ivadékok, akik szétszóródtak, mint a barázdába vetett búzamagok - Charles a Bonnaire asztalánál, Thérèse és Pauline a Morfainénál - persze hogy megindították a menetet, maguk után vonva a többieket is, hiszen együtt akartak lenni városalapító apjukkal. Csodálatos látvány! Az asztalok megindultak, összeértek, egymáshoz simultak, s végül az egész ünneplő városban egyetlen asztal állt. Végig a sugárutakon, a vigasságtól hangos házak mentén folyt a közös étkezés, a testvéri nép húsvéti ünnepe, ott ültek egymás mellett a rózsákkal borított abrosz előtt, a nagy közös áldozás a csillagos ég alatt ért véget. Az egész város végeláthatatlan örömbankett, a családok egyetlen nagy családdá forrtak össze, valamennyiük mellét ugyanaz a lehelet emelte, ugyanaz a szeretet lüktetett a szívükben. A tiszta, boltozatos égről édes és mindenható béke szállt alá, a világegyetem és az emberiség harmóniája.

Bonnaire nem szólt közbe, állandóan szemmel tartotta Ragut, figyelte, mikor megy végbe benne a várva várt átalakulás, hiszen ennek a napnak meglepetései megrázkódtatásokként érték, s végül ez a csodálatos záró jelenet megrémítette és magával ragadta. Észrevette, hogy mennyire megviselt, alig áll a lábán, s a kezét nyújtotta neki.

- Gyere, járjunk egy kicsit, kellemes ez az esti levegő... Mondd csak, most már elhiszed, hogy boldogok vagyunk? Láthatod, az ember akkor is lehet boldog, ha dolgozik, mert az örömöt, az egészséget, a kiegyensúlyozott életet a munka adja meg. Dolgozni egyszerűen annyit jelent, mint élni. A szenvedés és a halál vallása teszi átokká a munkát, s a mennyországot örökké tartó semmittevéssel kapcsolja össze... A munka nem az urunk, hanem a lélegzetvételünk, a vér az erünkben, az erő, amely arra késztet, hogy szeressük egymást, sokasodjunk, és az emberiség halhatatlan legyen.

Ragu olyan levert volt, hogy nem is vitatkozott, csak az összetörtségét, halálos fáradtságát érezte.

- Ó, hagyj engem, hagyj!... Gyáva vagyok, egy gyerekben is több a mersz, megvetem magam.

Aztán halkan folytatta:

- Azért jöttem, hogy megöljem mindkettőjüket... Ó, az a véget nem érő gyaloglás, utak és egyre csak utak, esztendőkön át vándoroltam idegen országokban, a szívemet düh rágta, vissza akartam jutni Beauclairbe, hogy megkeressem ezt a férfit meg ezt a nőt, és leszúrjam őket, hogy helyrehozzam, ami akkor nem sikerült!... És az imént reszkettem előttük, gyáván meghátráltam, mikor láttam, hogy szépek, erősek, boldogok!

Bonnaire-en remegés futott végig a vallomás hallatára. Sejtette ő már előző este, mikor elfogta a borzongás, hogy Ragu bűnt forral magában. De most, hogy ez a nyomorult így összeroppant, szánalmat érzett iránta.

- Gyere, gyere, te boldogtalan, aludj nálam még ma éjjel. Holnap majd meglátjuk...

- Hogy ma még nálad aludjak? Nem! Elmegyek, tüstént elmegyek!

- Nem indulhatsz útnak ilyen későn, fáradt is vagy, gyönge is... Mért nem akarsz nálunk maradni? Megnyugodnál, megismernéd a mi boldog életünket.

- Nem, nem, tüstént indulnom kell, tüstént. A fazekas megmondta, nem vagyok én közétek való.

És mint akit kínpadra húztak, fojtott dühvel vágta oda:

- Nem bírom látni a boldogságtokat. Nagyon szenvednék tőle.

Most már Bonnaire sem unszolta, viszolygás, mélyről feltörő iszony fogta el, meg se várta a vacsora végét. Hallgatva ment haza Raguvel, aki magához vette tarisznyáját meg a botját. Egyetlen szót sem váltottak, kezük sem mozdult üdvözletre. Bonnaire tekintetével kísérte a nyomorult, összetört embert, ahogy roskadozó lépésekkel megy, és belevész a lassan leszálló éjszakába.

De Ragu nem menekülhetett el azonnal az ünneplő Beauclairből. Lassan ment felfelé a Briasszoroson, keservesen kapaszkodott egyre magasabbra a Monts Bleuses sziklái közt. Alatta volt a város, teljes nagyságában tárult ki előtte, mikor hátrafordult. A sötétkék, tiszta égen csillagok ragyogtak. A szelíd, szépséges júniusi éjszakában a város akár egy másik égbolt, amelyen töméntelen fény ragyog. Sok ezer villanylámpa égett az ünnepi asztalok felett, a fák között. Mindenfelé ott látta az asztalokat, fénylő vonalakként rajzolódtak ki, legyőzve a sötétséget, s a messzeségbe nyúlva végül átívelték az egész láthatárt. Raguhoz felszűrődött a nevetés, az énekszó, még most is részt kellett vennie ebben a hatalmas ünnepségben, amelyet a testvéries családban összeforrt nép ült meg az asztaloknál.

Ismét menekülni akart, még feljebb ment, és mikor újra megfordult, megint ott látta a még erősebb fényben ragyogó várost. Feljebb, egyre feljebb kapaszkodott. De ahogy meg-megfordult, a Város mintha megnőtt volna, az egész síkságot elfoglalta, végtelen sötét kékségével, és fénylő csillagaival maga az égbolt. A kacagás, az ének tisztábban ért el hozzá, a nagy embercsalád a munka örömét ünnepelte a termékeny földön. Ragu ismét nekiindult, sokáig, nagyon sokáig ment, aztán elnyelte a sötétség.

Teltek-múltak az évek, és munkálkodott a halál is, az örökkévaló életnek ez a szükséges része egymás után szólította el az embereket, akik betöltötték hivatásukat. Bourron távozott elsőnek, utána felesége, Babette, aki utolsó leheletéig megőrizte jókedvét. Aztán Kicsi Da következett meg húga, a Kékszemű, akinek szemébe a határtalan ég kéksége lebbent le. Lange éppen befejezett egy kis szobrot, bájos, mezítlábas lányt - a Meztéllábas képmását -, mikor meghalt. Nanet és Nise még fiatalon halt meg egy csókban összeforrva. Bonnaire hősként hullt el, mint akit magával ragadott a munka ritmusa, egy napon a gyárban, mikor egy óriáskalapács működését nézte, amely egyetlen ütéssel kovácsolta ki a munkadarabot.

A diadalmas Beauclairben a városalapító, városteremtő nemzedékből csupán Luc és Jordan maradt meg. Josine, Húgocska és Suzanne szerető gondoskodása vette őket körül. A három nő hajlott korában is megőrizte egészségét és bámulatos akaraterejét, mintha csak azért élnének, hogy támaszai, segítői legyenek környezetüknek. Mióta Luc nehezen járt, mert lába úgyszólván felmondta a szolgálatot, és szinte oda volt szögezve karosszékéhez, Suzanne hozzájuk költözött, és Josine-nal együtt osztozott abban a megindító dicsőségben, hogy kiszolgálhatja.

Luc már elmúlt nyolcvan, derűs kedélyét, értelmének világosságát tökéletesen megőrizte, nevetve mondogatta, hogy ha a lába nem lenne ólomból, teljesen fiatalnak érezné magát. Húgocska sem mozdult fivére mellől, Jordan változatlanul dolgozott laboratóriumában, az utóbbi időben ott is hált, ki se mozdult belőle. Tíz évvel idősebb volt Lucnél, kilencvenéves korára még mindig megtartotta lassú, módszeres munkamenetét, amelynek hatalmas életművét köszönhette; ez a régóta a halál küszöbén álló férfi olyan logikával, olyan értelmes akaraterővel dolgozott, hogy még mindig bírta a munkát, holott nemzedékének legerősebbjei már régóta a földben nyugodtak.

Jordan vékony, gyönge hangján gyakran elismételte:

- Azok halnak meg, akik maguk is úgy akarják. Amíg az embernek még elintéznivalója van, nem hal meg. Az én egészségem nagyon ingatag, mégis sokáig fogok élni, akkor halok meg, ha művem már elkészült. Meglátjátok, így lesz! Érezni fogom, mikor eljön az ideje, és szólni fogok nektek. Azt mondom majd barátaim: jó estét, búcsúzom, a munkanap letelt, aludni megyek.

Jordan tehát még mindig dolgozott, mert úgy vélte, nem fejezte be művét. Takaróiba burkolódzva élt, sose ivott hideg folyadékot, hogy meg ne fázzék, hosszasan pihent, félig elnyújtózkodva a díványon, a kevésnyi idő közt, amit kutatásainak szentelhetett. De annyi módszeresség és szilárdság volt erőkifejtésében, oly jól használta fel idejét, hogy az a két vagy három óra, amit így kicsikart az élettől, elegendő volt a nagy jelentőségű munkára. És Húgocska, ez a figyelmes, önmegtagadó teremtés, úgy állt mellette, mint másik énje; ápolónője, titkára, laboratóriumi munkatársa volt fivérének, és senkit sem engedett a közelébe. Azokon a napokon, mikor Jordannak nem volt ereje a munkához, Húgocska végezte el helyette a kísérletet, és mintegy folytatása lett az életének.

Jordan úgy vélekedett, műve csak akkor készül el, ha a várost olyan bőségben látja el a jótékony villanyerővel, hogy úgy élhetnek vele, ingyen, mint a folyókban hullámzó vízzel, mint a levegővel, amit mindenki beszívhat. Több mint hatvan esztendeje sokat fáradozott, hogy erre az eredményre jusson, fokozatosan oldotta meg a cél felé vezető problémákat. Először a szállítási költségeket szüntette meg azzal, hogy a szenet a bánya bejáratánál gyújtották meg a kazánok alatt, és az üzemekbe kábelek vezették el az ily módon nem sok energiaveszteséggel előállított áramot. Aztán megtervezte a készüléket, amellyel gondolatban oly régóta foglalkozott, és amellyel a szénben levő hőenergiát sikerült közvetlenül, mechanikus áttétel nélkül elektromos energiává alakítania. A kazánra most már nem volt szükség, az eljárásnak ez a tökéletesítése több mint ötvenszázalékos megtakarítást eredményezett: ettől fogva, minthogy a dinamók a szén elégetésével megtöltődtek, és táplálták a villanykemencéket, Jordan forradalmasította a kohászatot, s az egész várost bőségesen ellátta villannyal társadalmi és házi célokra egyaránt. De a villany még mindig sokba került, s ő azt akarta, hogy úgy jusson el mindenkihez, akár a szellő. Aztán rémület fogta el arra a gondolatra, hogy a szénbányák kimerülhetnek, hogy egykor bizonyára ki fognak merülni. Talán egy évszázad sem telik el, és a szénkészlet kiapad, akkor vége a jelenlegi világnak, az ipar megbénul, óriási teste kihűl, akár a halotté, akiben nem kering a vér. Jordannak feltétlenül szüksége volt a szénre, de valahányszor felhasznált egy tonnát, aggódva mondogatta magában, hogy ezzel a tonnával is kevesebb maradt. Ezt a beteges embert, akit láz és köhögés gyötört, és fél lábbal a sírban volt, a jövendő nemzedékeket fenyegető katasztrófa gondolata emésztette, és megfogadta, nem hal meg addig, amíg meg nem ajándékozza őket az erő, a tékozlón bőséges, határtalan energia forrásával, amely a civilizációt, a boldogságot táplálja. Újra nekikezdett a munkának.

Magától értetődik, hogy először a vízeséseket vette számításba. Ezt az ősi energiaforrást sikeresen használják fel a hegyes vidékeken, bár a zuhogók alá vannak vetve az időjárás

szeszélyének, és szárazság idején elapadnak. Sajnos a Monts Bleuses néhány patakja úgyszólván kiszáradt, mikor a forrásokat szabályozták, ott hiába kereste a szükséges energiát. Aztán meg a vízi energia nem is volt eléggé állandó, rendszeres és bőséges ahhoz, hogy nagyarányú tervét megvalósíthatná vele. Jordan később a tengervíz mozgására, a folytonosan megismétlődő apályra és dagályra gondolt, ezt az állandóan mozgó, a partoknak nekicsapódó erőt szerette volna felhasználni. Foglalkoztak már tudósok ezzel a kérdéssel, Jordan áttanulmányozta munkáikat, sőt kísérleti eszközöket is tervezett képzeletében. A tengert Beauclairtől elválasztó távolság nem akadály, hiszen a villanyenergiát most már jelentékeny távolságokra is veszteség nélkül vihették át. Csakhogy Jordant idővel más elképzelés foglalkoztatta, a gondolat lassanként elhatalmasodott benne, és végül élete céljának érezte: ha megvalósítja, a boldogságot hozná meg a világnak.

A satnya, fázós Jordan mindig is imádta a napot. Figyelte pályáját, esténként nézte, ahogy lenyugszik, és ilyenkor félt, borzongott az előrelopakodó sötétségtől, reggelenként pedig néha jókor felkelt csak azért az örömért, hogy a napfelkeltét láthassa. Ha a nap mindörökre belezuhanna a tengerbe, ha nem térne többé vissza, milyen végtelen, jeges, halálos éjszaka szakadna a nyomorult emberiségre! Áhítatosan tisztelte az isteni napot, a világ atyját, a teremtőt és fenntartót, amely kiemelte az élőlényeket a sárból, meleget adott nekik, fejlődni, sokasodni késztette és táplálta őket a föld termékeivel, évszázadok megszámlálhatatlanul hosszú sora óta. A nap az élet örökkévaló forrása, mert a fény, a hő és a mozgás forrása. Hatalmas, jó és igazságos királyként uralkodik dicsőségesen, ő a nélkülözhetetlen isten, mert nélküle semmi se lenne, és ha eltűnne, az egész élő világ megsemmisülne. Nos hát, a nap miért ne folytatná, miért ne fejezné be művét? Sok-sok ezer év óta jótékony melege felgyülemlett a növényekben, állatokban, amelyekből a szén létrejött. Sok-sok ezer éven át a szénben mintegy desztillálódott a föld méhében, s az emberek szükségleteire raktározta el roppant hőkészletét, felmérhetetlen értékű ajándékként adva át akkor, amikor a civilizációnk új fényt meríthetett belőle. Így hát ismét a jótékony naphoz kell fordulni, továbbra is ő ad teremtményeinek, a földnek és az embernek egyre több életet, igazságot, ő fogja megadni a teljes boldogságot. Minden este eltűnik, télen pedig elgyengül, így hát el kell kérni tőle tűző lángja egy részét, hogy megvárhassuk reggeli visszatértét, hogy ne szenvedjünk a hideg évszakokban. Ilyen egyszerűen, mindent átfogóan vetődött fel a kérdés: közvetlen a naphoz kell fordulni, melegét befogni, megfelelő készülékek segítségével villamos energiává átalakítani, s a hatalmas energiakészleteket óriási tartályokban tárolni. Ily módon állandóan határtalan, tetszés szerint felhasználható erőforrás állna az emberiség rendelkezésére. A forró nyári napokon learatnák a napsugarakat, begyűjtenék a csűrbe, az óriási raktárakba. Aztán, mikor az éjszakák megnyúlnak, mikor jön a fagyos, sötét tél, ott a fény, a hő, a mozgatóerő, elegendő, hogy az egész emberiség életét könnyűvé tegye. És az elektromos energia, amelyet a teremtő naptól rabol az ember, s aztán megszelídít, végül készséges, mindig jelenlevő szolgája lesz, megkönnyíti munkáját, segíti majd abban, hogy a munka öröm, egészség, a javak igazságos szétosztásának forrása legyen, hogy az élet törvényévé és vallásává váljon.

Jordan álma másokat is foglalkoztatott, egyes tudósok terveztek is kis készülékeket, amelyek befogták és elektromos energiává alakították át a napsugarakat, de elenyészően kis mennyiségekben, ezek a készülékek laboratóriumi kísérleti eszközök maradtak. Nagyban kell megvalósítani az eljárást, hogy gyakorlatban felhasználhassák, hogy ellássa az egész nép igényeinek megfelelő óriási tartályokat. A Crêcherie régi parkjában Jordan esztendőkön át különös készülékeket emeltetett, toronyforma épületeket, senki el nem tudta képzelni, hogy milyen célra. Ő maga nem volt hajlandó nyilatkozni, senkinek sem beszélt kutatásairól. Ez a roskatag öregember, ha szép idő volt, és elég erősnek érezte magát, apró léptekkel eltipegett az új műhelybe, és munkatársaival bezárkózva, a kudarcok ellenére makacsul küzdött feladatával, és végül a dolgos kis hangya, akit a heves napsütés el is pusztíthatott volna, leigázta a hatal-

mas égitestet. Soha nagyobb hősiesség! A mindenható akarat, amelyet ez a törékeny test hordozott, teljes diadalt aratott a természet erőin: ami tegnap még gyilkos villámként csapott le az emberekre, az ma meghódított, szolgálatra hajlított energia, Jordannak sikerült megoldania a problémát, a jóságos, a ragyogó nap átengedett egy kis részt kimeríthetetlen hevéből, amellyel annyi évezred óta melegíti a földet, anélkül, hogy ő maga kihűlne. Mikor Jordan utolsó kísérleteit befejezte, egy üzemet építettek, s az üzem Beauclair lakosságát úgy látta el villamossággal, ahogy a Monts Bleuses forrásai a vizet szolgáltatják. Ám a felfedezésnek volt egy kellemetlen fogyatékossága, az óriás rezervátorokban nagy mennyiségű energia semmisült meg, így hát még egy tökéletesítési eljárást kellett kiagyalnia, a téli tartalékok hiánytalan megőrzését, tartósan elraktározni a megfelelő mennyiségű napsugarat, hogy a hosszú téli éjjeleken új nap gyúljon ki a város felett.

Jordan ismét munkához látott. Kereste a megoldást, küzdött érte, eltökélte, hogy mindaddig élni fog, amíg művét hiánytalanul be nem fejezi. Ereje hanyatlott, már nem bírt kijárni, munkatársaival küldte el a döntő és oly sokat vitatott javításokra vonatkozó utasításait. Hónapok teltek így el. Jordan laboratóriumába zárkózva dolgozott feladatán, s azon a napon akart távozni az életből, amikor a feladatot majd végleg megoldja. Elérkezett ez a nap is. Jordan rájött, hogyan lehet teljesen kiküszöbölni az energiaveszteséget, hogyan készíthető áthatolhatatlan tartály, amely hosszú ideig megőrzi az elektromos energiakészletet. Most már csak egyetlen vágya volt: elbúcsúzni művétől, megcsókolni övéit, s aztán beleolvadni az egyetemesség életébe.

Október volt, a nap langyos, szelíd sugarakkal aranyozta be a fák megritkult leveleit. Jordan azt kérte, vigyék el még utoljára karosszékében a gyárba, ahol akkor helyezték üzembe az új tárolókat. Látni akarta diadalmas művét, a begyűjtött, elraktározott napmeleget, ami tavaszig elegendő lesz Beauclairnek. Enyhe, szép délután volt, mikor Jordant elvitték az üzembe; két órát töltött ott, mindent megnézett, ellenőrizte a készülék működését. A gyár a Monts Bleuses lejtőjének alján épült, délre néző részén, ahol azelőtt a napsütésben időnként valóságos édenkerti gazdagságban termett a gyümölcs, virult a virág. A hatalmas építményekből tornyok nyurgultak fel, az építményeket hatalmas acél- és üvegtetők kötötték össze, kívülről mást nem is lehetett látni, mert az energiát elvezető kábelek a föld alatt húzódtak. Aztán Jordan bevégezte látogatását; kérésére kis időre még megálltak a központi udvaron, innen vetett egy utolsó, hosszú pillantást körbe, az új világra, a kiapadhatatlan élet forrására, alkotására, az egész létét irányító szenvedélyére. Nővére felé fordult, aki ott volt mellette, lassú léptekkel ment a karosszék után, amelyben két férfi vitte Jordant.

- Mehetünk - mondta Jordan mosolyogva -, befejeztem, és jól van ez így, mert most már én is elmehetek... Induljunk haza, testvér.

Sugárzott a boldogságtól, hogy láthatta a művét; elkészült, tökéletes, s ő, a jó munkás, végre megpihenhet. Húgocska a szép időben még egy kicsit levegőztetni akarta, szólt a két embernek, hogy tegyenek kerülőt, így Jordan, ahogy az egyik sétányból kiértek, a pavilon elé jutott, ahol Luc lakott. Luc se járt ki, lába annyira elnehezült, hogy nem bírt mozogni. A két barát már hónapok óta nem találkozhatott. Kénytelenek voltak a levelezéssel beérni, üzeneteiket a mellettük élő nők, őrző angyalaik, ápolónőik közvetítették. A halálba vivő álomba hanyatló Jordanból még feltört egy kívánság, az utolsó.

- Húgocskám, álljunk meg itt a fa alatt, a magas fű szélén... Menj fel Luchöz, mondd meg neki, hogy itt vagyok, az ajtaja előtt, és várom.

Húgocska megdöbbent, kissé nyugtalanította az erős felindulás, amelyet ez a találkozás kiválthat, s egy pillanatig habozott.

- De drágám, Luc is olyan állapotban van, mint te, nem bír járni, hogyan jöhetne hát le?

Jordan arcán újra megjelent a vidám mosoly, szeme is felélénkült.

- Majd lehozzák, Húgocskám. Ha én ellátogatok hozzá a karosszékemben, ő is lejöhet hozzám a karosszékében.

Aztán megindultan folytatta:

- Olyan szép itt, még egyszer, utoljára beszélgetünk, és elbúcsúzunk... Mielőtt végleg elválnánk, hadd öleljük meg egymást.

Húgocska nem vonakodott tovább, bement a házba, Jordan türelmesen várakozott, a lenyugvó nap sugarai simogatták. Nővére hamarosan visszajött, azzal az üzenettel, hogy Luc nemsokára itt lesz. Mély megrendülés vett rajtuk erőt, mikor Luc megjelent, az ő karosszékét is két férfi vitte. Lassan haladtak vele a gyepen, nyomukban Josine és Suzanne, akik soha nem hagyták magára Lucöt. Aztán a tehervivők letették a karosszéket a Jordané mellé, s a két barát megfoghatta, megszoríthatta egymás kezét.

- Drága Jordanom, köszönöm, milyen jó, hogy ez az eszébe jutott, még egyszer láthatjuk egymást, és elbúcsúzhatunk.

- Maga is eljött volna hozzám, Luc. De minthogy az én utam vezetett errefelé, az otthona előtt, mi sem természetesebb, hogy itt találkozunk utoljára a magas fűben, egyik kedves fánk alatt, hiszen olyan szívesen üldögéltünk az árnyékában.

A hatalmas, terebélyes ezüstlevelű hárs alatt ültek, amely már erősen hullatta a lombját. De a nap gyönyörűen bearanyozta, ágairól csillagkévék langyos esője hullt alá. Szép volt ez az alkony, mélységesen békés és szelíd varázsú. Egy hosszú fénycsík sejtelmes ragyogással övezte a két öreg embert, s a három nő mögöttük, mintha azért állna ott, hogy szerető gondoskodással vegye körül őket.

- Gondolja csak meg, barátom - folytatta Jordan -, az életünk oly sok év óta kapcsolódik össze párhuzamos munkákban. Végül már egymást egészítettük ki. Bántott volna a lelkiismeret, ha el nem mondom, sajnálom, hogy eleinte, mikor eljött hozzám, s a segítségemet kérte, hogy a jövendő igazságos Városát megteremtse, oly kevéssé bíztam műve sikerében. Bizonyosra vettem, hogy kudarc vár ránk.

Luc nevetett.

- Hát igen, barátom, igaza volt, amikor azt mondta: a politikai, gazdasági, társadalmi küzdelem nem a maga színtere... Kétségkívül sok volt a hiábavaló mozgalom. De visszatarthat ez bennünket attól, hogy beleavatkozzunk a tények menetébe, s ne hagyjuk saját magától végbemenni a fejlődést, hanem siettessük a sorsdöntő órát? Valamennyi - néha szükséges - kompromisszumnak, a történelmet intéző emberek minden szennyes munkájának mentsége, hogy néha segített meggyorsítani a fejlődés iramát.

Jordan élénken közbevágott.

- Igaza van, barátom, és igazát nagyszerűen bebizonyította. Küzdelme siettette a változást, egy új világot teremtett. Talán egy évszázaddal megrövidítette a nyomor, a szenvedés uralmát, s az új Város, az újjászületett, igazságos és boldog Beauclair tanúskodik hivatásáról, alkotásának áldásos dicsőségéről... Láthatja, meggyőződésemmel és szívemmel egyaránt magával tartok, és mielőtt végső búcsút mondanék, hadd ismételjem el, teljesen meggyőzött, s én egyre növekvő szeretettel követtem, hogy segítségére legyek emberszerető nagy műve megteremtésében... Gyakran volt a mintaképem.

Most Luc szakította félbe.

- Barátom, ne beszéljünk az én példaadásomról! Maga adta nekem állandóan a legmagasztosabb, a legszebb példát... Emlékezzék csak, mikor elfáradtam, magát mindig erősnek, bátornak láttam, akkor is bízott a művében, mikor úgy látszott, hogy minden összeomlott... Legyőzhetetlen ereje abban rejlett, hogy csak a munkában hitt, a munkát tekintette az egészség egyetlen forrásának, minden tett és az egész élet céljának. Műve belenőtt a szívébe, eggyé vált az agyával, az ereiben lüktető vérrel, a lelke mélyén szüntelenül éber gondolattal. Betöltötte egész valóját, egész életén át építette, neki adta minden óráját... Halhatatlan emlékművet, csodálatos, boldogító ajándékot hagy az emberiségre! Én, a közösségalapító, a nép pásztora semmire se jutottam volna a maga alkotásai nélkül.

Csend volt, madárcsapat suhant el, az őszi napsütés egyre enyhébben, csendesebben hullott alá az ágak közt, ahogy az alkony leszállt. Húgocska anyai aggodalommal megigazgatta a takarót Jordan térdén, Josine és Suzanne pedig Luc felé hajoltak, attól féltek, hogy kimeríti a beszéd.

Luc most folytatta:

- A tudomány a nagy forradalmár, maga már kezdetben megmondta, és minden lépés, amit hosszú életünkben előre tettünk, azt bizonyítja, hogy nagyon igaza volt... A jómódú, testvéri Beauclair hogyan is jött volna létre, ha rendelkezésére nem bocsátja a villamos energiát, minden munkának, a társadalom egész életének ezt a nélkülözhetetlen mozgatóját. Csakis a tudomány, az igazság fogja egyre inkább felszabadítani az embert, hogy a saját sorsa urává váljon, ez fogja uralmát biztosítani a világban, ha majd az emberiség a természet erőit készséges szolgáivá szelídíti... Míg én építettem, maga, barátom, életet lehelt a kövekbe, a malterba.

- Igaz, a tudomány fogja felszabadítani az emberiséget - mondta Jordan nyugodt, gyenge hangján -, mert alapjában véve az igazság a leghatékonyabb előmozdítója a testvériségnek és méltányosságnak... És én nyugodtan távozom, utoljára jártam üzemünkben; úgy fog működni, ahogy elgondoltam, valamennyi ember könnyebbségére és örömére.

Jordan aztán folytatta az új készülékek működésével kapcsolatos magyarázatokat, és utasításokat adott; úgy beszélt a kimeríthetetlen tartályok jövendő felhasználásáról, mintha végakaratát közölné barátjával. Valóban ez a testamentuma, az öröm, a béke, amely az ő tudományos munkásságából fakad. Az elektromosság már semmibe se került, ingyen jutott a lakossághoz, bármekkora mennyiségben, akár a források, amelyekből soha ki nem apadt a víz, vagy a szabadon áramló levegő. Csakis ezzel a feltétellel jelenti az életet.

Valamennyi középületben és a legegyszerűbb magánházakban is tetszés szerinti bőségben állt rendelkezésre a világosság, a hő és a mozgatóerő. Felkattintottak egy-egy kapcsolót, s a házban kigyulladt a fény, szétáradt a meleg, villanyáram sütött-főzött, a különböző háztartási vagy szakmai gépek működni kezdtek. Újfajta ötletes háztartási gépek készültek napról napra, megkönnyítették a nők dolgát, gépi erővel helyettesítve a kézi erőt. Így hát a háziasszonytól kezdve egészen a gyári munkásig a hajdani robotosok lassanként megszabadultak a fizikai munka igájától, a hiábavaló szenvedéstől, hiszen a meghódított, kezesre szelídült természeti erő helyettesítette a robotot, csendben és tisztán működött egy felügyelő irányítása alatt. Az értelem felszabadult, a lelki és szellemi értékek kifejlődhettek, nem nyomta el őket az állati, igazságtalanul elosztott munka, amely azelőtt iszonyú méltánytalansággal sújtotta a kisemmizettek tudatlanságba, lealacsonyodásba és bűnbe taszított óriási tömegét. Nem tétlenség, lustálkodás lett a következménye, hanem tudatosabb és szabadabb munka, az ember valóban a munka uralkodójává vált, azoknak az elfoglaltságoknak szentelhette magát, amiket szeretett, s a társadalmat szolgáló néhány órás közös elfoglaltság után kedve szerint alkothatott szépet és jót. Még a háziállatok is, a megadóan robotoló lovak, a szomorú igás és teherhordozó állatok

is felszabadultak, nem kellett szekereket húzni, malomkövet forgatni, terheket cipelni, szabadon éltek, mint hajdanában a réteken és az erdőben.

Számtalan új találmány született, mindennap újabb áldást fakasztva. Jordan olyan erős lámpákat konstruált, hogy két-három hosszú sugárutat bevilágítottak. Az a terv, hogy éjszakánként egy másik nap fog kigyulladni Beauclair felett, kétségkívül hamarosan megvalósul. Hatalmas, remekül fűtött üvegházakat is építettek, minden évszakban megtermett bennük a virág, a főzelék meg a gyümölcs, olyan bőségben, hogy mindenki annyit kaphatott, amennyit akart, a tél megszűnt, ahogy megszűnt az éjszaka is. A szállítás s a hosszú távú és az utcai közlekedés bámulatosan fellendült, mert ingyen erő mozgatta a temérdek járművet, a biciklit, az autókat, a szekereket meg a több vagonos szerelvényeket.

- Elégedetten távozom - mondta Jordan az ő derűsen nyugodt módján. - Megoldottam a feladatomat, s úgy vélem, munkámat előrevittem annyira, hogy nyugodtan térhetek pihenni. Hamarosan megoldják a repülést, az ember meghódítja a levegőt, ahogy az óceánokat is meghódította. Nemsokára huzalok és kábelek nélkül érintkezhet a világ egyik része a másikkal. Az emberi szó, az emberi mozdulat a villám sebességével fogja végigszáguldani a világot. Igen, barátom, így szabadítja fel a népeket a tudomány, ez a legyőzhetetlen nagy forradalom, amely békét és egyre több igazságot hoz. A maga sínei már régóta mintegy áttörték a határokat, egyre távolabb nyúló sínhálózatok ívelnek a folyók felett, keresztülfúródnak a hegyeken, s az óriási háló egyre szorosabban fogja össze a nemzeteket. Mi lesz majd akkor, ha a különböző világvárosokban élők barátságosan beszélgethetnek egymással, ha ugyanazon gondolatra ugyanabban a pillanatban érdeklődéssel figyelnek a különböző világrészeken, ha a léghajók kosarai repülnek a szabad végtelenségben, a közös hazában, és a vám ismeretlen fogalom lesz... A levegő, amit mindannyian belélegzünk, a végtelenség, amely mindenkié, a határtalan harmónia birodalma, és egészen bizonyos, hogy a jövő emberisége ott fog szövetségre lépni egymással... Érti, kedves barátom, ezért látott maga engem mindig nyugodtnak, ezért bizakodtam a végső győzelemben. Hiába pusztították egymást oly sötét ostobasággal az emberek, a vallások hiába halmozták csökönyösen a tévedéseket, a hazugságokat, hogy uralmukat fenntarthassák, a legyőzhetetlen tudomány mégis minden áldott nap egy lépést tett előre, világosságot árasztva erősítette a testvériséget, a boldogságot. Az igazság lebírhatatlan erejével magától fogja elsöpörni a sötét, gyűlölséggel teli múltat, és végül majd felszabadítja az elméket, egymáshoz édesíti a szíveket, valamennyiünk édesapja, a jótevő nap alatt.

Elfáradt, hangja egészen lehalkult, de mégis jókedvűen szögezte le:

- Látja, barátom, én is éppen olyan forradalmár voltam, mint maga.

- Tudom - felelte Luc megindult gyengédséggel. - Mesterem volt mindenben, és sose tudom eléggé megköszönni azt a csodálatos tanítást, amit a munkába, az alkotásba vetett rendíthetetlen hite adott nekem.

A nap lehanyatlott, a nagy hársfa ágai közt fuvallat borzongott, s a permetező aranyeső egyre halványult. Nemsokára leszáll az éj, lassanként édes nyugalom borul a magas fűre. A három nő ott állt mögöttük szótlanul figyelve, és már nyugtalankodtak, de azért tiszteletben tartották ezt az utolsó beszélgetést. A felindulás szinte megbénította őket. Szelíden léptek közbe, szó nélkül, anyai mozdulattal.

Mikor Josine és Húgocska betakarta Lucöt, az csak annyit mondott:

- Nem fázom, olyan szép az este!

Húgocska megfordult, a lebukni készülő napot nézte, Jordan is követte tekintetét.

- Igen, leszáll az este - mondta. - A nap lenyugszik, de csűreinkben ott a jótevő ereje... És most a lenyugvása azt jelzi, hogy az én napom véget ért. Pihenni megyek én is... Isten vele, barátom.

- Isten vele, barátom -, ismételte meg a szót Luc. - Én is hamarosan megpihenek.

A végbúcsú volt ez, szívszorítóan gyöngéd, csodálatosan magasztos és egyszerű búcsúzás. Mindketten tudták, hogy többé nem találkoznak, utoljára látják egymást, utoljára szólnak egymáshoz. Hatvan esztendőt szenteltek együtt a közös műnek, most elválnak, és csak az új nemzedékek áradatában egyesülnek újra, a holnap embereiben, akiknek boldogságát siettették.

- Isten vele, barátom - ismételte meg újra Jordan. - Ne búslakodjék, a halál jó és szükséges. Tovább élünk a többiekben, ez a halhatatlanságunk. Nekik adtuk magunkat, értük dolgoztunk, bennük fogunk újjászületni, így vesszük ki részünket a művünkből... Isten vele, barátom.

És Luc is megismételte:

- Isten vele, barátom, mindaz, amit hátrahagyunk, bizonyítani fogja, hogy mennyire szerettünk, és mennyire reméltünk. Minden ember azért születik, hogy feladatát betöltse, ez az élet oka, valahányszor a természetnek egy munkással többre van szüksége, új élőlényt indít el. És ha a munkanap letelt, a dolgozó megpihenhet, a föld befogadja, hogy rendeltetésére használja fel... Isten vele, barátom.

Előrehajolt, hogy megcsókolja, de olyan gyönge volt, hogy a három nő segítette: támogatták őket, hogy utoljára még átölelhessék egymást. Ők pedig nevettek, mint a gyerekek, az elválás perceiben vidámak, csodálatosan derűsek voltak, nem éreztek se sajnálkozást, se önvádat, hiszen teljesítették kötelességüket, emberi feladatukat. Nem féltek, semmi rettegés nem szorongatta őket a közeli halál gondolatára, tudták, hogy a jó munkás békességben nyugszik el. Gyöngéden, hosszan megcsókolták egymást, lelküket adták bele ebbe a csókba.

- Isten vele, jó Jordanom.

- Isten vele, jó Luc.

Aztán már nem szóltak. Mély, megilletődött csend volt. A nap lebukott az óriási égboltról, a láthatár tétova, távoli körvonala mögé. A nagy hársfa ágán a madár elhallgatott, az ágak belemosódtak a híg homályba, a magas fűre, az egész parkra, a sétányokra, a bozótokra leereszkedett az este szelíd békessége.

Húgocska intésére a két férfi ekkor felemelte Jordan karosszékét, és óvatosan, lassú lépésekkel megindult vele. Luc mozdulatlanul ült, s egy mozdulattal jelezte, hagyják még kis ideig a fa alatt. Tekintetével követte barátját, amint egyenes irányban távolodott a nagy fasorban. A fasor hosszú volt, a karosszék lassan egyre kisebb lett. Jordan egyszer hátrafordult, s ekkor még egy utolsó pillantással, tétova nevetéssel elbúcsúztak. Aztán vége volt, a karosszék elveszett, eltűnt a messzeségben, a park elszunnyadt a ráereszkedő homályban. Jordan visszatért laboratóriumába, és lefeküdt, olyan satnya, olyan gyönge lett öregkorára, hogy a teste akár egy gyereké; ahogy mondotta, műve elkészült, a munkanap véget ért, beleegyezett, hogy a halál elvigye, és másnap békésen, mosolyogva meghalt Húgocska karjai közt.

Luc még öt évet élt, már nem mozdult karosszékéből, az ablak mellett ült, onnan nézte, hogyan fejlődik, növekszik napról napra a városa. Jordan halála után egy héttel Húgocska is odaköltözött Luchöz Josine és Suzanne mellé, s ettől kezdve hárman vették körül gyöngédségükkel, gondoskodásukkal. A szeretet, amit Luc elvetett, most csodálatos bőséggel ért be az aratásra, teli marokkal szórta a vetést maga körül mindenfelé, s a termés bámulatos gazdagságban gyarapodott.

Luc gyakran élte át a múltat míg hosszú órákon át nézte boldog gondolatokba merülve virágzó városát. Maga előtt látta kiindulóspontját. Milyen régen is volt, mikor a Fourier tanait összegező kis könyvet elolvasta. Emlékezett az álmatlanul eltöltött éjszakára, mikor a még homályos hivatástudattól zaklatva agya és szíve igazságra áhítozott, s olvasott, amíg el nem nyomta az álom. Ekkor, ebben a felajzott szellemi és lelki állapotában Fourier lángeszű gondolatai a becsületét visszanyert, felhasznált, az élet mozgatóerőiként elfogadott szenvedélyekről, a sárból fölemelt, megnemesedett, kellemessé vált munkáról, amely a társadalom új törvénykönyve lesz, a tőke, a testi és szellemi munka szövetségéről, amely békés átmenet útján vezet lassanként a szabadsághoz és az igazsághoz - ezek a lángeszű gondolatok hirtelen fénnyel áradtak szét benne, fellelkesítették, és már másnap cselekvésre késztették. Fourier-nak köszönhette, hogy neki mert vágni a kísérletnek a Crêcherie-ben. Az első Közösség Háza az iskolával, a tiszta, derűs műhelyek, ahol változatos munkát végeznek, az első Munkásváros a zöld közül kimosolygó fehér homlokzataival, Fourier eszméjéből született, amely mint a téli mező földjében rejtőzködő életképes mag, kész kicsírázni, virágba szökkenni. Az emberiség vallásának, akárcsak annak idején a katolicizmusnak, talán évszázadokra lesz szüksége, amíg megszilárdul. De micsoda fejlődés nyílik meg aztán, mekkora távlatokat teremt az ösztönző szeretet a Közösség előtt! Fourier az evolúció híve, elméleti és gyakorlati ember; a tőke, a testi és a szellemi munka szövetségét közvetlen kísérletként ajánlotta; idővel a kollektivisták társadalmi szervezetévé, később pedig azzá az abszolút szabadsággá fejlődik, amelyről az anarchisták ábrándoznak. A szövetkezésben a tőke lassanként elaprózódott, megsemmisült, a testi és szellemi munka lett a szabályozó, az új szövetség alapja. Idővel szükségszerűen eltűnt a kereskedelem, lassanként megszűnt a pénz; az első terhes, pocsékoló alkatrész, a másik felesleges, képzelt érték abban a társadalomban, ahol az egész közösség termelése csodálatos bőséget teremtett, amely állandó körforgásban, csereforgalomban mindenkihez eljut. A fourier-i elgondolásból létrejött új Közösség minden egyes fejlődési fokon szükségszerűen átalakult, egyre jobban megvalósul benne az igazság és az egyenlőség, menet közben megbékíti az egymással ellenségeskedő szocialista szektákat, a kollektivistákat, sőt az anarchistákat is, és végezetül egyetlen testvéri néppé válnak, megbékélnek a közös eszményben, a földön megvalósult mennyországban.

Csodálatos ez a diadalmas látvány, amely szüntelenül ott volt Luc szeme előtt: a boldogság Városának élénk színű háztetői a lombok közt ott húzódtak el ablaka alatt. Az első nemzedék, amelybe beleszívódtak az ősi tévedések, és amelyet megrontott az igazságtalan környezet, sok akadály, gyűlölség közt keservesen tette meg az első lépéseket, de az új nemzedékek, amelyek az iskolákban, a műhelyekben tanultak, formálódtak, fürgén törtek előre, és hajdan délibábosnak látszó távlatokat értek el. Hála a folytonos fejlődésnek, a gyerekek, az unokák szíve, agya mintha más lenne, a testvériség könnyű volt nekik abban a társadalomban, ahol az egyén boldogsága mindenki boldogságán alapul. A kereskedelemmel együtt megszűnt a lopás. A pénzzel együtt eltűnt a bűnös kapzsiság. Az örökösödést eltörölték, nem születtek kiváltságos henyélők, az emberek nem gyilkolták egymást a végrendeletek miatt. Miért a gyűlölködés, az irigység, miért igyekeznének a másét csellel vagy erőszakkal megkaparintani, hiszen a közvagyon mindenkié, születése, élete, halála idején mindenki ugyanolyan vagyonos, mint a többi. A bűn ostoba értelmetlenséggé vált, a megtorló és büntető intézmények, amelyek a maroknyi gazdag lopását védték a nyomorultak roppant tömegének lázadozásától, haszontalanná váltak, megszűntek a csendőrségek, a törvényszékek, a börtönök. Aki ebben a népközösségben élt, amely nem ismerte a háború borzalmait, és csak a munka törvényének engedelmeskedett, amelynek testvériségét az értelem és a jól felfogott érdek szabta meg, megértette, hogy az egyetemes boldogságról szőtt úgynevezett utópiák igenis megvalósíthatók, ha a nép felszabadul a vallás iszonyú hazugságai alól, ha művelt és ismeri, akarja az igazságot. Mióta a szenvedélyeket nem tiporták le, nem fojtották el, hanem az élet erőiként kifejlesztették, kiveszett belőlük a bűn ádázsága, társadalmi erénnyé váltak, az egyén energiái virágzottak ki

bennük. A mindenkit megillető boldogság azon alapul, hogy az öt érzék és a szellemi erő kifejlődjék, mert minden embernek ismernie kell az örömöt, képmutatás nélkül kell kielégítenie a vágyait. A küzdő emberiség hosszú erőfeszítése meghozta az egyén szabad kiteljesedését, a teljesen kielégítő társadalmat, ahol az ember teljesen ember, és teljes életet él. Így valósult meg végül a boldog Város, az élet vallásának alapján, a dogmák igájából felszabadult emberiség akaratából, amely önmagában találja meg az élet okát, célját, örömét és dicsőségét.

És Luc maga előtt látta a megváltó, a teremtő és irányító munka diadalát. Kezdettől fogva azt akarta, hogy szűnjék meg egyszer s mindenkorra az igazságtalan bérmunkássors, a nyomorúság és szenvedés forrása, a régi társadalomnak ez a korhadt alapja. Mást kívánt a helyébe, az újjászervezett munkát, új szövetséget, amely lehetővé teszi a javak igazságos elosztását. De hány útszakaszon kellett végighaladni, amíg az ábrándból valóság lett, a Közösség boldog Városa, amelyet ő alapított! Itt is Fourier-ból indult ki a fejlődés: a dolgozók szövetkezete, a csökkentett munkaidő, a változatos, vonzó elfoglaltságok a műhelyekben, a csoportok, amelyek egyesültek, szétváltak, hogy újra összefogjanak, a szabad szervezeteknek ez a játékos, életteli csoportosulása. Az egész anarchista közösség csírái megtalálhatók Fourier-ban. Igaz, hogy elvetette a forradalmi átalakulást, s eleinte a meglevő társadalmi alkatrészeket akarta felhasználni, de gondolatainak célja, a jövőbe vetett reménysége a társadalom megsemmisítése felé mutatott. Így hát a Crêcherie üzemében még sokáig megmaradt a bérmunkásrendszer, de átment a szövetkezés, a jövedelem szétosztása, a közös munkából százalékban való részesedés fokozatain. Aztán oly mértékben alakult át, hogy még a kollektivistákat is kielégítette, mikor valóra váltotta követelésüket, a rendszeres forgalomba került munkautalványokat. Csakhogy ez még mindig bérmunkásrendszer, enyhébb, burkolt formában, de makacsul tartva magát. Az anarchista közösség semmisítette meg, számolta fel végképp ezt az utolsó állomást, valóra vált a teljes szabadság és igazság, a hajdani ábránd a testvériségről, a harmóniáról. A hatóságok egytől egyig megszűntek, az új társadalmi szerződés csakis a szükséges munkából adódó kapcsolaton alapult, a munkán, amelyet valamennyien elfogadtak, törvényük, hitvallásuk lett. Temérdek csoport működött, a hajdani építőmunkások, ruhaipari dolgozók, fémmunkások, a különböző ipari dolgozók, a földművesek csoportjaiból fejlődtek ki, de számuk nőttön-nőtt, állandóan változott, egyik a másikba olvadt, mindenféle egyéni hajlamot és közösségi igényt kielégítve. Semmi nem gátolta többé az egyén kibontakozását, a Város polgárai tetszés szerint fejlődtek, mint dolgozók annyi csoporthoz tartoztak, ahányhoz akartak, a földmunka után gyárban - hajlamaikat, kedvüket követve használták fel az idejüket. Így aztán megszűnt az osztályharc, hiszen egyetlen társadalmi osztály volt, a kétkezi munkások népe, valamennyi tagja egyaránt gazdag, boldog, művelt, egyforma nevelés formálta őket, nem volt különbség köztük, sem a ruházkodásban, sem a lakásviszonyokban, sem szokásaikban. A munka uralkodott felettük, irányította őket, ez volt egyetlen uruk, istenük, a nemes, a mindenható munka megváltotta a hazugságok és igazságtalanságok súlya alatt haldokló emberiséget, visszaadta erejét, életkedvét, visszavezette a szeretethez és a szépséghez.

Luc nevetett jókedvében, mikor a reggeli szellő kacagást és énekszót hozott felé, a vigasság hangja szünet nélkül szállt a városban. Milyen jó a munka, milyen könnyű és örömet adó! Mindössze néhány óra naponta, s az is csak felügyelet, hiszen az új, hatalmas és ötletes gépeknek valósággal kezük-lábuk van, akár a hajdani rabszolgáknak. Hegyeket mozdítanak el, s a legfinomabb tárgyakat bámulatos óvatossággal fogják meg és formálják. Ezek a gépek jártak, engedelmeskedtek, szenvedést és fáradtságot nem ismerő élőlényekként dolgoztak. Az ő segítségükkel az ember végleg legyőzheti a természetet, a természet birtokává, paradicsomkertjévé válik. És milyen csodálatos gazdagságot adnak, a virágok s a föld mindenfajta termékének egyre növekvő bőségével, az ipari cikkek egyre nagyobb fényűzésével halmozzák el az embereket, valamennyi polgártárs dúskál a javakban, néhány órai munkájából fejedelmi mó-

don él, pedig valaha a tízórás napi robot után éhség mardosta. S ez a rövid időre korlátozott, oly kevés erőfeszítést kívánó munka csodálatos lendületet adott a tudósok kutatásának, a művészek alkotásainak, mert az érdeklődési kör kitágult, és a durva, lealacsonyító munkák megszűntével sok-sok óra szabadult fel. A laboratóriumokban, ahol a tudósok zavartalanul kísérletezhettek, nem volt olyan hét, hogy valami nagy horderejű felfedezés ne történt volna. A közszellem egyre emelkedettebbé vált, mióta az egész nép kísérleti úton bizonyítható igazságokon nevelkedett, a kimagasló intellektusok már nem mentek ritkaságszámba, tömegesen bukkantak fel a lángelmék. A kémia forradalmasította az élelmezést, ha nem teremne gabona, olajbogyó, szőlő a földeken, a laboratóriumokból akkor is elegendő kenyér, olaj és bor kerülne ki az egész közösség számára. A fizika, különösen az elektromosság terén, a találmányok a lehetetlen határait súrolták, az istenek hatalmát adták az emberek kezébe, mindenhatóvá, mindenlátóvá, mindentudóvá tették őket. A művészet is hatalmasan fellendült, a szépség kiteljesedett, megnövekedett, dús virágzása az egyetemességnek szólt, mindenki élvezhette. Nem volt olyan egyszerű tárgy, közhasználati cikk, amelynek alakjában, színében meg ne nyilvánult volna a művészi képzelet varázsa. Lange szépítette meg először a nép mindennapi életét, majolikáival, csempéivel és a sokszínű homokkővel, azóta tömegesen jelentkeztek a művészek, mindegyik ipari munkásban egy-egy művész rejtőzött, s a különböző szakmákba belevitték azt a természetes, nagy és egyszerű szépséget, amely ott rejlik a vállalt, megtervezett, rendeltetésének megfelelő műben. Valamennyi művészet bámulatos fejlődésnek indult, mióta az egész nép szíve lüktetett minden egyes ember szívében, mindenki teljes életet élt, felszabadult szenvedélyekkel, szeretetet adva és kapva. Ebből az egyetemes szeretetből merítette ihletét a zene, s a boldog nép hangjává vált, a népből származó, a nép lelkét kifejező zeneszerzők szépséges dallamokat szólaltattak meg, amelyek ott zengtek a színházakban, a műhelyekben, a házakban, az utcákon. Az építészek a népnek építettek, a néphez méltó hatalmas, gyönyörű palotákat, amelyek olyan fenségesek, olyan egységesek és mégis változatosak, akár a tömeg, és kifejezik a sok ezer egyéniség képzeletének csapongásait. A szobrászok bronzokkal, életteli márványszobrokkal népesítették be a parkokat, a múzeumokat, a festők az életből ellesett jelenetekkel díszítették a középületeket, a pályaudvarokat, könyvtárakat, csarnokokat, színházakat, az előadótermeket és szórakozóhelyeket. Ám elsősorban az írók adtak hatalmas, erőteljes, az egész néphez szóló, a népnek íródott műveket ennek a roppant tömegnek, az egész nemzetnek, amely olvasótáboruk volt. A tehetség, amelyben nemzedékek szellemi energiája sűrűsödik össze, egyre általánosabbá vált, mert a művelt és szabad emberiség új erőivel gyarapodott. Soha ilyen ki virágzása a tehetségnek! Nem arisztokratikus, szűk, üvegházi irodalom volt ez, az egész emberiség élete lüktetett benne, valamennyi ember véréből született és mindannyiuk szívéhez szólt.

Luc nem félt a jövőtől, boldog derűvel nézte, hogyan gyarapodik Városa, akár egy szép, erőteljes, örökifjú élőlény. A Brias-szorosból indult el, a Monts Bleuses két hegyfoka közül, és most már a Roumagne-síkságba nyúlik. Szép időben homlokzatai derűsen fehérlettek a fák között, a levegő tisztaságát nem homályosította el a füst, a kémények eltűntek, mindenütt az elektromosság váltotta fel a szén- meg a fafűtést. A végtelen kék ég borult fölé könnyű selymével, egyetlen koromszem sem szennyezte makulátlanságát. Ez a mosolygós, vidám város a fújdogáló szellőben mintha új maradt volna, a lakóházakból, a középületekből, a soksok kútból a víz kristályos csobogása hallatszott, a tiszta, üdítő forrásoké a vidám Közösség Városában. A népesség egyre gyarapodott, új házak épültek, új kerteket ültettek. A boldog, szabad és testvéri közösség erőközpont, amelybe a szomszédos vidékek lakói szükségszerűen beleolvadtak. A környék kis városai, Saint-Cron, Magnolles kénytelenek voltak Beauclair példáját követni, egyesültek, szövetkeztek, s végül a kezdeményező városhoz csatlakoztak. Elegendő volt kis méretekben megcsinálni, a kísérlet idővel kiterjedt a járásra, a megyére, az egész országra. A boldogság ellenállhatatlanul haladt előre, semmi sem gördíthet akadályt ereje elé, mihelyt az emberek világosan felismerték. A történelem folyamán mindig is csak

egyetlen harc folyt, a boldogságért való küzdelem, ez lappang valamennyi vallás, valamennyi kormányforma mélyén. Az önzés az egyén erőfeszítése, hogy minél több boldogságot csikarjon ki magának: de miért ne tekintené valamennyi ember testvérének embertársait, ha egyszer meggyőződött róla, hogy az egyén boldogsága mindenki boldogságával függ össze. Az érdekek azért harcoltak egymással, mert a hajdani társadalmi egyezmény azt akarta, hogy különbözőek legyenek, ellentétbe állította őket, s a háborút szükségszerűségnek, a társadalom hajtóerejének tekintette. Ám mikor bebizonyult az ellenkezője, hogy az újjászervezett munka igazságosan osztja szét a javakat, s a felszabadult, cselekvő szenvedélyek egységet, harmóniát teremtenek, tüstént béke lesz, boldogság uralkodik, testvéri együttműködésben fogva össze az embereket. Miért is acsarkodnának, ha az érdekek nem ellentétesek? Ha az emberiség azt a roppant erőfeszítést, azt a temérdek vért és könnyet, amit egymás pusztítása közben hullatott, arra fordította volna, hogy a világot meghódítsa, a természet erőit leigázza, már régóta szilárdan, boldogan uralkodna a mindenségen. Mióta rádöbbent ostoba őrültségére, mióta megszűnt farkasként rátörni társaira, valamennyien közösen munkálkodnak a boldogságon, s a népek a Közösség boldog Társadalma felé menetelnek. Nem igaz, hogy az a nép, amelynek mindene megvan, és nem kell harcolnia a megélhetéséért, lassanként elveszíti életerejét, elerőtlenedik, elzsibbad benne az élet. Az álmok mindig határtalanok maradnak, mindig van meghódítandó ismeretlen. Valahányszor kielégül egy vágy, nyomában másik pattan ki, s az emberek, a tudomány vagy a művészet hősei azért fognak küzdeni, hogy valóra váltsák. Akár az álom, határtalan a vágy is, az emberek hosszú ideig azért harcoltak, hogy egymástól elorozzák a boldogságot, ezentúl azért folyik a harc, hogy a boldogság egyre nagyobb legyen, végeláthatatlan fényes és víg lakomaként elégítve ki milliárd és milliárd ember szenvedélyeit. Hős lesz mindenki, valamennyi gyermek születésekor ajándékba kapja az egész földet, a határtalan eget, az áldásos napot, a halhatatlan élet forrását.

A hétköznap szüntelen boldogságában Luc, ahogy szemközt ült diadalmas Városával, a messzeség felé mutató mozdulattal azt ismételgette magában, hogy a szeretet, a szerelem művelte ezeket a csodákat. Ő elvetette magvait, és most a jóság, a testvériség kimeríthetetlen termését élvezi. Kezdettől fogva érezte, hogy Városát a nő segítségével és a nőért kell megalapítania, ha azt akarja, hogy gyarapodó, boldog és szép legyen. Mikor megmentette a nőt, és Josine megkapta megillető részét a szépségből, a gyöngédségből, az élet méltóságából, megkötötték a jövendő szövetségét, egyesültek, hogy megteremtsék a társadalmi békét, a szabad és igazságos közösséget. Aztán az új felfogású oktatás, nevelés, amely a két nemet nem választotta szét, és közös ismereteket adott, lassanként elvezette a fiatalokat a zavartalan, jó egyetértéshez, hiszen egymás mellett nőttek fel, közös célra vágyódtak, erősen akartak szeretni, hogy őket is erősen szeressék. Boldogságot adni, ez a nagy bölcsesség, az egyenes út a saját boldogságunk felé. Kivirágzott a szerelem, a párválasztás, az együttélés szabad volt, semmi törvény nem szabályozta a házasságot, csupán közös beleegyezésen alapult. A lányok, fiúk az iskolákban kötöttek ismeretséget, ugyanazokban a műhelyekben tanultak, és mikor egymáshoz fűzték életüket, hosszú bizalmas kapcsolatot pecsételtek meg. Életre szólóan adták oda magukat, túlnyomó többségükben hosszú, hűséges házasságokban éltek, együtt nőttek fel, és együtt öregedtek meg a párok, akik egyenlő jogokat élveztek, s egyaránt szerették egymást. Ám szabadságukat érintetlenül megőrizték, a válás útja mindig nyitva állt azok előtt, akik nem egyeztek; a gyermekek vagy az egyiknél, vagy a másiknál maradtak, ahogy megállapodtak vagy a közösség vállalta őket, ha nehézségek merültek fel. A férfi és a nő ádáz harca véget ért, valamennyi kérdés, amely a két nemet vad, kibékíthetetlen ellenségként állította szembe, simán megoldódott azzal, hogy a nő minden tekintetben felszabadult, hogy szabad társa lett a férfinak, és az élettársi közösségben nélkülözhetetlen egyenrangúságot élvezte. Megtehette, hogy nem köt házasságot, úgy él, mint a férfiak, egy férfi helyét töltve be az életben; de miért csonkította volna meg magát, miért fojtotta volna el a vágyait, miért rekesztette volna magát ki az életből? Az egyetlen igazság és egyetlen szépség az élet teljessége, minél több élet. A

természet rendje hamarosan önmagától kialakult, a két nem közt is uralkodott, férfi és nő egyaránt megtalálta boldogságát a házasságban, a lealacsonyító érdek gúzsbakötöttségtől felszabadulva végre a szerelmi házasság örömeit élvezte. Mikor a sóvárgó szerelmesek egy langyos éjszaka csókkal eljegyezték egymást, tudták, hogy csakis a szenvedélyük hajtja őket. Egy férfi sem adta el magát hozományért, egy nő hozzátartozói sem alkudoztak, mintha kancát vinnének el a ménhez a várható haszon reményében.

Kiteljesedett, megtisztult, egészséges szerelem volt ez, illat és láng, az élet legmélyebb erőforrása. Szétáradó, általános, egyetemes érzés, a szerelmes párokban született és kiterjedt az anyára, az apára, a gyerekekre, a rokonságra, a szomszédokra, a polgártársakra, az egész emberiségre, egyre szélesebb hullámokban, a szeretet óceánjaként körülfogta az egész világot. A szeretet akár a tiszta levegő, amely a tüdőt táplálja, mindenkit a szeretet közös testvéri lehelete éltetett, ez valósította meg az oly régen óhajtott egységet, a magasztos harmóniát. Akár az égitesteket a vonzerő, úgy tartotta egyensúlyban az emberiséget az igazság, az összetartás és a szeretet törvénye, s az emberi nem most már boldogan halad előre az örökkévaló végtelenbe. Ez hát a mindig megújuló termés, a gyengédség és jóság dús termése, amelyben Luc nap nap után gyönyörködött, mindenfelé sarjadt, növekedett, valamennyi barázdában, ahova ő oly bőven szórta a vetést, az egész városban, az iskolákban, a műhelyekben, minden egyes házban, mindegyik szívben, hiszen ő annyi esztendő óta tele kézzel hintette a jó magokat.

- Nézzétek csak, nézzétek! - mondta néha nevetve reggelenként, amikor Josine, Húgocska és Suzanne ott állt karosszéke mellett a kitárt ablak előtt. - Nézzétek csak! A fák kivirágzottak tegnap este óta, és a háztetőkről mintha csókok röppennének le, akár az énekesmadarak... Nézzétek! Arra, jobbra és bal felől a szerelem repdes a felkelő nap sugaraiban.

A három nő is nevetett, kedvesen tréfálkoztak, hogy kedvében járjanak.

- Persze, ott azon az oldalon, amott a kék cserepes fehér csillagokkal kicifrázott házon cikázik a napfény, odabent nagy boldogság lehet - mondta Josine. - Szerelmesek pihenhetnek ott a nászéjszakájuk után.

- Nézzétek ott szemközt a rózsaszínű majolikával kirakott házat, csillogó homlokzatát, az ablaküvegek pirosak, akár a felkelő nap. Ott bizonyosan egy gyerek indul az életnek - mondta Húgocska.

- És mindenfelé, a házakra, az egész városra záporozik a fény - mondta Suzanne. - Aranykalászok nyúlnak fel, csodálatosan termékeny, áldásos búzamezők. Ugye, hogy valamennyiünk békéje, szeretete növekszik, érik itt be?

Luc elragadtatva hallgatta őket. Milyen megindító jutalmat, milyen gyönyörű ajándékot adott neki a szeretet, hogy öregkorára a három nő magasztos gyöngédsége veszi körül, jelenlétük áhítatos szépséget sugároz hanyatló napjaira. Jóságuk, gondoskodásuk kiapadhatatlan, derűs tekintetük szüntelen életörömmel töltötte el, szelíd kezük a sírig támogatta, ők is öregek voltak, nagyon öregek, hajuk ősz, testük egész könnyűvé aszott, mintha csupa lélekből állnának, három tiszta, vidám és tevékeny láng, fiatalos, elolthatatlan hévvel ég a fenséges öregemberért. Mert Luc még élt és mellette a három nő is, erejét, tettvágyát, értelmét támogatva; ott álltak mellette, magas koruk ellenére is egészségesen. Luc mozdulatlanságra volt kárhoztatva, de ők jöttek-mentek, mint háziasszonyok, ápolónővérek, és mint társak is, akik a férfi hosszú életét megnyújtották az emberi korhatárokon is túl, Josine hetvennyolc évével még mindig a szerelmes asszony, a hajdani Éva, aki felemelkedett a bukásból, megváltódott a szenvedésektől. Akár egy elszáradt, kifakult virág, amely megőrizte illatát, és megtartotta könnyedségét, kecsességét, törékeny báját. A napsütésben ősz haja aranyosan csillog, fiatalkora gyönyörű aranyszínében. Luc még mindig imádta, akár azon a réges-rég múlt napon, amikor meg-

segítette, mikor a szenvedő népet, az elgyötört asszonyt szerette meg személyében, s a legnyomorultabb, a legelkínzottabb nőt választotta ki, hogy Josine-nal együtt megmentse a világ összes kisemmizettjét, mindenkit, akit szégyen és éhség sanyargat. Még most is áhítatosan csókolta meg csonka kezét, az igazságtalan munka ejtette sebet. Luc a Josine iránti részvét és szerelem segítségével szabadította ki a munkásokat a proletársors iszonyú rabságából. Megváltó, felszabadító missziójában nem maradt terméketlen, érezte, hogy szüksége van a nőre, erős és teljes életre van szüksége, hogy embertársait felemelje. Frigyükből, a szerelmes nő termékeny testéből sarjadtak ki az új nemzedékek. Mikor Josine gyermeket ajándékozott neki, Luc műve tovább gyarapodott, halhatatlanná vált. És Josine is rajongott Lucért, akár az első találkozásukkor, a gyengéd hála lángjával, az egész lényét odaadó imádattal, határtalan szenvedély és vágy lobogott szerelmében, élemedett kora nem gyengítette kiolthatatlan tüzét.

Húgocska Luckel egyidős, nemsokára betölti nyolcvanötödik esztendejét, valamennyiük közt ő a legtevékenyebb, mindig talpon van, egész nap tesz-vesz. Már régóta mintha megállt volna felette az idő, az apró teremtés még inkább összezsugorodott, de a szelíd öregség megszépítette. Fiatalkorában fekete, sovány, előnytelen külsejű lány volt, és kedves kis öregasszony lett belőle, fénylő szemű fehér egérke. Mikor oly keservesen szenvedett, mert szerelmes volt Lucbe, s az nem viszonozta szerelmét, Jordan megmondta neki, bele fog nyugodni, hogy a mások boldogságáért áldozza fel szenvedélyét. Valóban, napról napra jobban beletörődött, és lemondása végül tiszta örömmé, magasztos derűvé finomult. Változatlanul szerette Lucöt, szerette valamennyi gyermekében és unokájában. Segített Josine-nak a nevelésükben. Még mindig szerette Lucöt, szerelme egyre inkább elmélyült, az önzéstől tökéletesen megtisztulva testvéri és anyai szeretetté magasztosult. Azt a gyöngéd gondoskodást, a tapintatos segítséget, amit ezelőtt fivérének adott, most ő kapta, azon iparkodott, hogy Luc minden pillanata zavartalanul boldog legyen. Húgocska abban találta meg a boldogságát, hogy érezte, Luc is mennyire szereti őt; ebben a szenvedélyes barátságban, amely oly édes, akár a szerelem, fogja befejezni hosszúra nyúlt életét.

A nyolcvannyolc éves Suzanne a legidősebb köztük, komolyságában tiszteletre méltó öregasszony. Vékony termete egyenes maradt, arca, amelyet hajdanában is a világos és megbocsátó értelem tett széppé, bájossá, megőrizte gyengédségét. De már nem bírt járni, csak jóságos tekintetével fejezte ki, mennyire foglalkoztatják a többiek, mennyire a lényéből fakad jót tenni. Az utóbbi időben rendszerint Luc mellett ült, beszélgetett vele, míg Josine és Húgocska zajtalanul lépegetve tett-vett. Suzanne is szerelmes volt Lucbe szomorú fiatal éveiben, ez a szerelem, amelyet sokáig maga sem ismert fel, vigasztalója volt. Anélkül, hogy tudta volna, teljesen eggyé vált a hőssel, bátorítani, segíteni akarta gyengédségével, és mikor megszólalt a szíve, a hős már egy másik nőhöz kapcsolódott, neki csak a jó barát helye maradt mellette. Jó barátja volt már sok-sok év óta, szelíd, derűs társa, tökéletes megnyugvásra talált abban az érzelmi és intellektuális harmóniában, amely a testvérévé vált férfihoz fűzte. Ez a barátság sem neki, sem Húgocskának nem jelentett volna olyan gyönyörűségesen sokat, ha nem szerelemből születik, ha nem a szerelem örök tüze táplálja.

Így hát ezt a szép, fennkölt, öregembert élete utolsó szakaszán három szép, fennkölt öregasszony szeretete vette körül. A férfi magas termetét a nyolcvanöt esztendő sem hajlította meg, egészséges és erős maradt, szilárd, akár egy tölgy. Csupán a lába merevedett meg, mintegy odaszögezte az ablak elé, hogy boldog nézőként gyönyörködhessen Városában. Boltozatos homlokára sűrű haj borult, haja nem ritkult meg, csak megőszült, olyan volt, mint a pihenő, öreg oroszlán sörénye. Utolsó napjait aranyló derűvel sugározta be Josine, Húgocska és Suzanne rajongása. Luc kezdettől fogva szerette őket, mind a hármukat, azzal a nagy-nagy szeretettel, amely annyi vágyat, testvériséget, jóságot hord magában; áradat az ő szeretete, amelybe az egész élet belefér, megszámlálhatatlan szenvedélyeivel, óriási folyam, amely

minden szív szomját lecsillapítja. A szerelmes feleséget és a két barátnőt egyaránt tiszta szeretettel ölelte meg, hogy egyre több áldásos boldogságot fakasszon.

Ám a jelek az elmúlás felé mutattak. Luc véghezvitte művét, így hát akárcsak Jordan, ő is kétségkívül hamarosan meghal. Egyre gyakrabban álmosodott el, derűsen várta a megérdemelt végső nyugalom óráját. Harmonikusan nézett szembe a halállal, tudta, hogy szükségszerű és jótékony, nem folyamodott a túlvilági élet hazug ígéretéhez, hogy bátran fogadja. Hiszen a mennyország most már itt van a földön, ahol az igazság és a testvériség megvalósította az eszményt, az ember boldogságát. Minden élőlény halhatatlanná válik a belőle kiszakadt nemzedékekben, s a szerelem áradata minden új szerelemmel nőttön-nő, a végtelen felé hömpölyög, öröklétet biztosítva mindazoknak, akik éltek, szerettek, gyermekeket hoztak a világra, Luc tudta jól, hogy halála után egyre újjászületik abban a sok-sok emberben, akinek jobbá, könnyebbé akarta tenni az életét. Ez az egyetlen bizonyos halhatatlanság csodálatos békességgel töltötte el, mert oly erősen szerette embertársait, annyit fáradozott, hogy sorsukon könnyítsen, hogy jutalom s boldogság mintegy elszunnyadni bennük, s az egyre boldogabbá váló nemzedékekben örvendezni majd művének.

Josine, Húgocska és Suzanne aggódva látták, hogyan gyengül napról napra, de mégse akartak szomorkodni. Minden reggel kinyitották az ablakokat, hogy az áldásos napfény beáradjon, virágot raktak szobájába, nagy virágcsokrokat, amelyek a gyermekkor harsány színeit és illatát idézték. És főként jókedvű gyerekhaddal vették körül, hiszen tudták, mennyire szereti Luc a kicsiket; a szőke meg a barna fejek, mint megannyi virág, a jövendő szépsége és ereje virul bennük, amikor majd teljesen kinyílnak. Mikor az apróságok kacagva játszottak karosszéke körül, gyöngéden mosolygott rájuk, derűsen figyelte őket, boldog volt, hogy így távozhat az életből, ennyi ártatlan öröm és élő remény közt.

Azon a napon, amikor az igazságos, a jó halál eljött érte, alkonyattájt a három nő, megsejtve közeledtét a nagyszerű aggastyán fénylő szeméből, bevitte hozzá legfrissebb sarjait, a dédunokákat, hogy az utolsó percekben a fiatalságot, a jövőt idézzék fel előtte. És a dédunokák elhozták nagyobb pajtásaikat, azoknak a munkásoknak az ivadékait, akik hajdanában összefogó erőfeszítéssel alapították meg a Crêcherie-t. Olyan szép volt ez a napsütötte szoba, ahol rózsák illatoztak, gyerekek játszottak, s a hófehér oroszlánsörényű öreg hős megindult derűvel figyelte őket. Felismerte valamennyit, nevükön szólította, kérdezgette őket.

A tizennyolc éves, nyurga François, Hippolyte Mitaine és Laure Fauchard fia a haldoklót nézte, és két nagy, kibuggyanni készülő könnycseppel küszködött. Luc magához szólította:

- Gyere, szorítsd meg a kezem, fiam. Ne szomorkodj, nézd, mind elégedettek vagyunk... Légy derék, jó ember. No lám, nőttél megint, örülni fog neked a szerelmesed.

Aztán két tizenöt éves lányhoz, Amélie-hez, Alexandre Feuillat és Clémentine Bourron gyermekéhez meg Simone-hoz, Adolphe Laboque és Germaine Yvonnot lányához fordult:

- Jókedvűek vagytok, lánykáim, és igazatok van. Gyertek, hadd csókolom meg az üde arcocskátokat, maradjatok mindig ilyen vidámak és szépek, hogy boldogok legyetek.

Aztán már csak az övéit ismerte fel, akik egyre többen sereglettek köré. Ott volt unokája, a tizennyolc éves Aline, Charles Froment és Claudine Bonnaire lánya meg a tizenhat esztendős Richard, Jules Froment és Céline Lenfant fia. Csak a lányokat meg a fiúkat engedték be, a házas unokák családostul el se fértek volna a szobában. Luc elérzékenyült mosollyal szólította magához Aline-t és Richard-ot.

- Gyere, szőke kis Aline-om, te már maholnap férjhez mégy, válassz magadhoz illő, egészséges, vidám fiút... De hisz már választottál is, szeressétek egymást, és a gyerekeitek is legyenek olyan egészségesek és vidámak, mint ti... Te pedig, Richard, te cipőgyárban fogod

kitanulni a mesterségedet, és úgy tudom, a zenét is nagyon szereted. Dolgozz és énekelj, légy tehetséges!

Most az apróságok rohamozták meg. Négyen voltak, három kisfiú, egy kislány, valamennyi a dédunokája, fel akartak mászni dédapó térdére. Luc először a legidősebbiket húzta magához, a hétesztendős Georges-ot, Maurice Morfain és Berthe Jollivet fiát; a gyerek két unokatestvér házasságából született, apja Raymond Morfain és Thérèse Froment anyja pedig André Jollivet és Pauline Froment házasságából származott.

- Ó, drága kis Georges-om, az én két lányom, a barna hajú Thérèse meg a szőke Pauline unokája!... A szemed eleinte a Pauline lányoméra hasonlított, és lám, most akár a Thérèse-é. Hát az üde, nevetős szájadat, azt vajon melyiktől kaptad? Csókolj meg, de erősen, drága kis Georges-om, hogy sokáig, nagyon sokáig emlékezzél rám.

Majd a kisebbik dédunokára, az alig ötéves Grégoire Bonnaire-re került a sor. Ez a gyerek Félicien Bonnaire és Hélène Jollivet házasságából származott, apai nagyszülei Séverin Bonnaire és Léonie Gourier, az anyaiak André Jollivet és Pauline Froment.

- Még egy kisember az én Pauline lányom véréből!... Pauline nagymama aranyos, ugye, kicsim, mindig tartogat nektek valami finom falatot... Ugye, szereted dédapót, kis Grégoire, ugye, igyekezni fogsz, hogy jó és szép legyél? És emlékezni fogsz rám?... Csókolj meg, csókolj meg erősen.

Végül a két legkisebbet, a testvérpárt, Clément-t és Luce-t hívta magához, egyiket a jobb, másikat a bal térdére ültette. Clément ötesztendős volt, Luce kettő. Ludovic Boisgelin és Mariette Froment házasságából származtak. Most tömegesen szakadtak fel a haldoklóban az emlékek, hiszen a két kicsi apja Paul Boisgelin és Antoinette Bonnaire fia, anyjuk pedig Hilaire Froment és Colette, Nanet meg Nise legidősebb lányának házasságából származott. A Delaveau, a Boisgelin, a Bonnaire meg a Froment család keveredett, öltött testet újra a két tiszta homlokú, göndör hajú gyerekben.

- Gyertek, kicsi Clément, kicsi Luce, kedveskéim! Ha tudnátok, mi mindent olvasok ki a tiszta szemetekből!... Kicsi Clément, te nagyon jó, nagyon erős fiú vagy, igen! Én tudom, Hilaire nagyapótól hallottam, ő mondta, örül, hogy annyit nevetsz... És te, kicsi Luce, te még alig beszélsz, de tudom, hogy derék kicsi lány vagy, mert sose sírsz, és vidáman nyújtod az apró kezed a nap felé... Csókoljatok meg mind a ketten, drága szép gyerekeim, azt hagyom itt a ti személyetekben, ami a legtöbbet ér bennem, az erőmet, a reménységemet!

A többiek is odamentek. Luc szerette volna, ha olyan hosszú karja lenne, hogy valamennyiüket megölelhesse, szívéhez szoríthassa. Rájuk bízta a jövendőt, a művét, hiszen ők hordozzák magukban az új erőt, általuk él, és épül tovább az alkotása. Mindig is a gyermekektől, a friss nemzedéktől várta a boldogság művének beteljesedését. Az igazság, a testvériség, a jóság végrendeletét hagyja ezekre a drága gyerekekre, akik az ő véréből valók, akik oly gyöngéden veszik most körül, és szíve minden hevével őket érzi akarata végrehajtóinak, azt kívánja, hogy egyre szabadabbá, egyre boldogabbá tegyék az emberiséget.

- Drága gyerekeim, legyetek jók, igazságosak, tiszták! Ne feledjétek el, hogy ma valamennyien megcsókoltatok, szeressetek mindig, és egymást is szeressétek mindig! Ha felnőttök, a mi utunkat fogjátok követni, a gyerekeitek pedig a tiéteket: sokat dolgozni, teljesen élni, nagyon szeretni!... Most pedig, drága kicsik, menjetek játszani, és maradjatok vidámak, egészségesek!

Josine, Húgocska és Suzanne ki akarta küldeni a jókedvű gyerekhadat, féltek a zajtól, mert látták, hogy Luc egyre inkább gyengül. De ő tiltakozott, azt akarta, hogy maradjanak csak a közelében, a kacagásuk vidám lármájában akar kilépni az életből. Abban állapodtak meg,

hogy a gyerekek lemennek a kertbe, az ablaka alatt fognak játszani. Hallotta, látta őket, elégedett volt.

A nyári nap már a láthatár széléhez közeledett, fénye elöntötte az egész várost... Aranyló sugarai glóriaként hullottak a szobába, Luc ott ült a karosszékben, ebben a ragyogásban; sokáig hallgatott, tekintete a kitárulkozó láthatárra tapadt. Áhítatos csend volt, Josine és Húgocska szótlanul támaszkodott a karosszék két oldalához, Suzanne pedig, aki mozdulatlanul ült, mintha gondolataiban vele tartana. Aztán Luc beszélni kezdett, halk hangja mintha egyre távolodna.

- Igen, itt a városunk, az újjászületett Beauclair a napsütésben, a tiszta levegőben, a szomszédos városok, Brias, Magnolles. Formeries, Saint-Cron kénytelenek voltak követni bennünket, s a teremtő boldogság útjára léptek... De ott túl a szemhatáron, a Monts Bleuses másik oldalán, meg amott, a Roumagne-síkságon túl, mi lesz a végtelen világból, a nemzetek és országok milyen hosszú harc után, milyen kemény, véres meneteléssel haladnak a boldog Közösség felé?

Ismét elhallgatott, gondolataiba merülve. Tudomása volt arról, hogy az átalakulás mindenütt folyik, egyre növekvő gyorsasággal. Először a városokban kezdődött el a mozgalom, majd országrészekre, az egész nemzetre, a szomszédos nemzetekre terjedt át, nem állták útját sem a határok, sem a hegységek, sem az óceánok, a felszabadulás egyik világrészből a másikba csapott át, elsöpörte a kormányokat és a vallásokat, egyesítette a fajtákat. Csakhogy az emberiség átalakulásának eseményei különböző módon mentek végbe. Beauclairben aránylag simán történt, mert a szövetkezeti rendszerből haladtak lassan a teljes szabadság felé, másutt forradalmak robbantak ki, folyt a vér, az emberek öltek és gyújtogattak. Nem akadt két olyan szomszédos állam, amely egyazon úton haladt volna, a legkülönbözőbb, legellentétesebb módokon küzdöttek azért, hogy valamennyi nép testvéri társadalomban, az eggyé vált emberiség Közösségében éljen.

Luc, mintha álomban beszélne, egyre elhalóbb hangon folytatta:

- Ó! Igen! Szeretném tudni, mielőtt itthagynám művemet, szeretném tudni, meddig jutottak el a többiek... Jobban pihennék, erősebb lenne bennem a bizonyosság, a remény.

Csend volt. Josine, Húgocska és Suzanne, mind a három nagyon öreg, nagyon szép és nagyon jó, akárcsak Luc, távolba révedő tekintettel tűnődött.

Aztán Josine szólalt meg.

- Sok mindent hallottam egy utastól... Az egyik köztársaságban a kollektivisták jutottak hatalomra. Éveken át ádáz politikai harcokban igyekeztek rátenni kezüket a képviselőházra és a kormányra. Törvényes úton nem sikerült, erőszakosan ragadták magukhoz a hatalmat, tudták, hogy a nép támogatni fogja őket teljes erejéből. Mihelyt övék lett a hatalom, törvényekkel és rendeletekkel maradéktalanul végrehajtották programjukat. Elkezdődtek a tömeges kisajátítások, a magántulajdon teljesen állami tulajdonba ment át, valamennyi termelőeszköz a dolgozóké lett. Nem volt többé se földbirtokos, se gyáros, se munkaadó, az állam az egyedüli úr, a földbirtokos, a tőkés a munkaadó, a társadalmi élet szabályozója, a javak elosztója... De ez a hatalmas megrázkódtatás, ezek a hirtelen és heves változások természetesen szörnyű zavargásokkal jártak. A társadalmi osztályok nem nyugszanak bele simán, hogy megfosszák őket javaiktól, még akkor sem, ha rablással szerezték, kétségbeesett lázadások törtek ki. A földbirtokosok inkább leölették magukat, semhogy uradalmukat elhagyják. Mások romboltak, vízzel árasztották el a bányákat, szétroncsolták a síneket, felrobbantották a gyárakat, a tőkepénzesek pedig elégették értékeiket, a tengerbe dobták aranykészletüket. Egyes épületeket ostrom alá kellett venni, egész városokat megrohamozni. Évekig tartott a szörnyű polgárháború, az utcák kövezete vértől piroslott, holttestek úsztak a folyókban... Aztán a teljhatalmú

államnak különböző nehézségei támadtak, hogy az új rendet zökkenőmentesen fenntarthassa. A munkaidőt fogadták el egyetlen értékként, ezen alapult a szelvényrendszerrel dolgozó csereforgalom. Először statisztikai bizottságot szerveztek, amely felügyelt a termelésre és a dolgozók munkája arányában szétosztotta a közszükségleti cikkeket. Majd úgy vélték, hogy egyéb ellenőrző hivatalokra is szükség van, és idővel bonyolult szervezet nehezedett a kialakuló társadalomra, hátráltatva fejlődését. Kaszárnyarendszerbe süllyedtek, ilyen kemény és szűk keretek soha nem szorongatták az embereket... És mégis fejlődés volt, egy lépés az igazságosság felé, a munkát megbecsülték, a javakat egyre méltányosabban osztották szét. Végül szükségszerűen eltűnt a bérmunkásság és a tőke, megszűnt a kereskedelem és a pénz. Úgy mondták nekem, hogy ez a kollektivista állam, amely annyi katasztrófát állt ki, ahol annyi vér folyt, most békésen fejlődik, és megvalósította a szabad dolgozó népek testvéri közösségét.

Josine most elhallgatott, s ismét a távolba vesző láthatárt nézte. Gondolatát Luc folytatta halkan:

- Igen, ez a véres út, amitől én mindig visszariadtam. De most azt mondom, így is jó, hiszen egységhez, a közös harmóniához vezetett.

Most Húgocska szólalt meg, tágra nyílt szeme a távolba révedt, a Monts Bleuses hegyfokai mögött elnyúló széles világba.

- Én is hallottam egy ijesztő történetet, szemtanúk beszélték el... Az egyik közeli nagy birodalomban az anarchisták bombákkal, pokolgépekkel szétvetették a régi társadalom épületét. A nép oly sokat szenvedett, hogy velük tartott, segített a rombolás felszabadító munkájában, s a rothadt régi világ utolsó maradványait is elsöpörte. Hosszú ideig fáklyaként égtek a városok az éjszakában, s a nép egykori hóhérai üvöltöttek halálfélelmükben. Vérözön volt, ahogy az anarchisták prófétái megjósolták, szükséges, megtermékenyítő vérözön... Aztán elkezdődött az új élet. A jelszó nem „mindenkinek munkája", hanem „mindenkinek a szükséglete szerint". Az embernek joga van az élethez, a lakáshoz, a ruházathoz, a mindennapi kenyérhez. A javakat tehát összehordták, majd elosztották, és az adagokat csak akkor csökkentették, ha a megállapított mennyiséget nem tudták volna mindenkinek biztosítani. Ha az egész emberiség dolgozik, s a természetet tudományosan, módszeresen aknázzák ki, abból felmérhetetlen bőség lesz, olyan határtalan gazdagság, hogy a tízszeresére szaporodott népek igényeit is kielégíti. Ha a rabló, élősdi társadalom eltűnik, az igazságtalanságok okával, a bűnre ösztönző pénzzel, a megtorló és kegyetlen törvényekkel együtt, béke lesz az anarchista közösségben, amelyben az egyes ember boldogsága valamennyién alapul... Nincsenek hatóságok, törvények, nincs kormány. Az anarchisták azért fogadták el a tüzet és a fegyvert, a véres felkelést mint kegyetlen szükségességet, mert meg voltak győződve, hogy az ősi, monarchikus és vallásos maradványokat, a hatalom utolsó csíráit csak úgy lehet elpusztítani, hogy az évszázados sebet kíméletlenül kiégetik. Hogy a múlt vissza ne rántson, egy csapással el kell vágni a tévedésekkel és zsarnoksággal terhes régi világhoz fűződő élő szálakat. Mindenfajta politika rossz, mérgező hatású, mert szükségszerűen kompromisszumokból, egyezkedésekből áll, és a kitúrottak fizetik meg az árát... Az anarchisták hozzáfogtak, hogy a lerombolt, elsöpört régi világ helyén megvalósítsák tiszta, magasztos ábrándjukat. Az ő elgondolásuk a legeszményibb, a legszélesebb távlatú: igazságos, békés emberiség, szabad ember a szabad társadalomban, valamennyi béklyó lehull, mindenki akadály nélkül fejtheti ki képességeit, élvezheti az örömöket, mindenkinek teljes mértékben joga van az élethez, a boldogsághoz, kiveheti jussát a föld javaiból. Az anarchista társadalom lassanként beleolvadt a kommunista fejlődésbe, mert valójában a politika tagadása volt, és csak abban különbözött a többi szocialista szektától, hogy mindent le akart rombolni, hogy aztán mindent újraépíthessen. De elfogadta a szövetkezést, a cseréből élő szabad, állandó körforgásban élő csopor-

tokat, amelyek szétáradtak, majd összefutottak, akár testben a vér, és az a nagy birodalom, ahol az anarchisták annyi öldöklés és rombolás után diadalmaskodtak, a népek egyetemes szövetségében csatlakozott a többi felszabadult néphez.

Húgocska elhallgatott, mozdulatlanul, tűnődve állt, könyökét a karosszékre támasztva. Luc vontatottan, már akadozó hangon megszólalt:

- Igen, az ígéret földjének küszöbén, az utolsó szakaszán az anarchisták is - akárcsak a kollektivisták - találkoztak Fourier követőivel. Az utak különbözőek, de a cél azonos.

Kis ideig gondolataiba merült, s aztán folytatta:

- Mennyi könny, milyen iszonyú háborúk árán értünk el a testvéri békéhez, amely után mindannyian áhítoztunk! Évszázadokon át gyilkolták egymást az emberek, pedig csak annyit kellett volna megállapítani, hogy jobbra vagy bal felé induljanak el, hogy gyorsabban érjünk a végső boldogsághoz.

Suzanne mostanáig szótlanul ült, az ő tekintete is a távolba révedt, most szánalomtól elérzékenyülve beszélni kezdett.

- Ó! Az utolsó háború! Olyan iszonyatos volt, hogy az emberek egyszer s mindenkorra megsemmisítették fegyvereiket... A nagy társadalmi válságok kezdetén történt, amelyekben újjászületik a világ, s amit most elmondok, azoktól az emberektől hallottam, akik szinte beleőrültek, hogy át kellett élniök a nemzeteknek ezt az utolsó, szörnyű összecsapását. A jövő társadalmával terhes népek őrjöngő válságában Európa egyik része megrohanta a másikat, a többi világrész követte őket, az óceánokon hajórajok ütköztek meg a tenger és a szárazföld feletti uralomért. Egyik nemzet se őrizhette meg semlegességét, egyiket a másik után ragadta magával a háború, két óriási hadsereg zúdult egymásra, vad, ősi düh tombolt bennük, a pusztítás vágya, mintha a kietlen, meddő mezőkön két ember közül az egyik felesleges lenne... És az ellenséggé vált felebarátoknak ez a két óriási hadserege egymásnak rontott Európa közepén, egy hatalmas síkságon, ott gyilkolták egymást, millió meg millió ember. Sok-sok mérföldnyi területen vonultak fel a csapatok, s egyre új alakulatok özönlöttek erősítésként a nyomukba, akkora emberáradat, hogy a csata egy hónapig tartott. Minden napra bőven jutott emberhús a golyóknak és a bombáknak. A holttesteket el se takarították, ott feküdtek halmokban, falként magasodva, mögöttük új csapatok tódultak kiapadhatatlanul, hogy gyilkoljanak és meghaljanak. Éjszaka sem szűnt meg a harc, a sötétben is öldököltek. Reggelenként a felkelő nap fénye egyre nagyobb vértócsákra hullott, a halál iszonyú kaszája sűrű rendekben aratta a holttesteket, a hullák egyre magasabb kazlakban halmozódtak... Villámként sújtott a pusztulás, szörnyű dübörgés közepette egész hadtestek semmisültek meg. A katonák nem is látták egymást, nem ők harcoltak, az ágyúk gyilkoltak a láthatár túlsó feléről, a lövedékek robbanása sok kilométeres területeket söpört végig, megfullasztotta, megmérgezte az élőlényeket. Az égboltról is bombák hulltak, felgyújtották a városokat. A tudomány olyan robbanószereket, fegyvereket állított elő, amelyeknek hatóereje hihetetlen távolságokra terjedt ki, s akár a földrengés, olyan hirtelen semmisítettek meg egy egész népet. Iszonyatos mészárlás folyt ennek a gigászi harcnak utolsó estéjén! Ilyen hatalmas emberáldozat még sose füstölgött az ég alatt. Több mint egymillió ember feküdt a feldúlt mezőkön, a folyók mentén, a réteken. Órák hosszat mehettünk volna a legyilkolt katonák közt, meredt szemük, sötét, szétnyílt szájuk az ember eszelősségét vádolta... Ez volt az utolsó csata, mert mikor a szörnyű részegségből iszonyattól dermedten kijózanodtak, mindenki megértette: a tudomány olyan csodálatos eredményeket ért el, hogy a háború többé nem folytatható, hogy a tudomány az élet alakítója, nem a halál szolgája.

Suzanne elhallgatott, remegett a felindulástól, szemében az eljövendő béke derűje sugárzott. Most Luc szólalt meg, hangja gyönge, akár a lehelet:

- Igen, a háborúnak vége, ez az utolsó szakasz a hosszú, gyötrelmesen nehéz úton, a testvéri csók... Napom véget ért, megpihenhetek.

Többet nem szólt: a vég fenséges volt és szelíd. Josine, Húgocska és Suzanne nem mozdult mellőle. Nem szomorkodtak, gyengéd áhítattal várakoztak a békés, derűs, napfényben fürdő, virágokkal teli szobában. Kint a kertben, az ablak alatt játszott a vidám gyerekcsapat, a kicsik visongtak, a nagyobbak kacagtak, a növekedő élet kacag a jövő egyre teljesebb boldogsága felé. A végtelen kék égen a megtermékenyítő, jóságos nap ragyogott, mindannyiuk apja; teremtő erejét az ember befogta és felhasználta. A napsugarak glóriás özönében csillogtak a diadalmas Beauclair háztetői, a város szorgos kaptár ilyenkor dologidőben, ahol az újjászületett munka, a javak igazságos elosztása nyomában csupa boldog ember él. És túl a termékeny Roumagne-síkságon, túl a Monts Bleuses meredekein meg fog alakulni a népek szövetsége, egyetlen testvéri nép lesz majd a földön, s az emberiség betölti hivatását, igazságban, békében és testvériségben él.

Luc utolsó pillantással magához ölelte a Várost, a láthatárt, az egész földet, ahol terjed, beteljesedik a fejlődés, amit ő indított meg. Műve elkészült, megalapította a Közösség Városát. És Luc meghalt, visszahullott az örökkévaló szeretet, az örökkévaló lét egyetemes áradatába.

-&-